

SANCTI THOMAE DE AQUINO

OPERA OMNIA

IUSSU LEONIS XIII P. M. EDITA

TOMUS XXVI

EXPOSITIO SUPER IOB
AD LITTERAM

CURA ET STUDIO
FRATRUM PRAEDICATORUM

TEXTUS

ROMAE, AD SANCTAE SABINAE
1965

EXPOSITIO SUPER IOB
AD LITTERAM

SIGLA CODICUM

F Firenze, Bibl. Laurenziana Plut. XX. 18

N Napoli, Bibl. Nazionale VII. AA. 15

F2 Firenze, Bibl. Laurenziana, S. Croce Plut. XXVIII dext. 7

V1 Bibl. Apost. Vaticana, Vat. lat. 801

V2 Bibl. Apost. Vaticana, Vat. lat. 802

β consensus codd. F2VXV2

βl consensus codd. F2V1

As Assisi, Bibl. Comunale 51

F3 Firenze, Bibl. Laurenziana, S. Croce Plut. XXXII dext. 9

Sv Sevilla, Bibl. Capitular y Colombina Y. 131. 18

γ consensus codd. As F3 Sv

γl consensus codd. As F3 (inde a cap. 34 277 usque ad cap. 39 310)

Va Valencia, Bibl. Universitaria 627

R Roma, Bibl. Casanatense 445

Pd Padova, Bibl. Universitaria 665

π 'Exemplar' parisiense, restitutum ex codicibus quos in Praef. § 3 sub numeris 6, 20, 36, 46 et 58 descripsimus

δ consensus codd. Va R Pd

δl consensus codd. R Pd

PROLOGUS

Sicut in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur, sic accidit hominibus circa cognitionem veritatis; nam a principio parvum quid de veritate attingunt, posterius autem quasi pedetentim ad quandam plenioram mensuram veritatis pervenerunt: ex quo contigit multos a principio propter imperfectam cognitionem circa veritatem errasse. Inter quos aliqui extiterunt qui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant: et priorum quidem intantum ad hoc invaluit opinio ut ponerent mundum casu factum esse et ea quae naturaliter generantur casui attribuerent, sicut perspicere potest ex positionibus antiquorum naturalium ponentium solum causam materialem; posteriorum etiam quidam, ut Democritus et Empedocles, plurima casui attribuebant. Sed posteriorum philosophorum diligentia perspicacius intuens veritatem, evidentibus indiciis et rationibus ostenderunt res naturales providentia agi: non enim tam certus cursus in motu caeli et siderum et in aliis naturae effectibus inveniretur nisi haec omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernarentur.

Opinione igitur plurimorum firmata in hoc quod res naturales non casu sed providentia agerentur propter ordinem qui manifeste apparet in eis, emer- sit dubitatio apud plurimos de actibus hominum, utrum res humanae casu procederent an aliqua providentia vel ordinatione superiori gubernarentur. Cui quidem dubitationi maxime fomentum ministravit quod in eventibus humanis nullus certus ordo apparet: non enim semper bonis bona eveniunt aut malis mala, neque rursus semper bonis mala aut malis bona, sed indifferenter bonis et malis et bona et

mala. Hoc igitur est quod maxime corda hominum commovet ad opinandum res humanas providentia divina non regi, sed quidam eas casualiter procedere dicunt nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur, quidam vero caelesti fato eorum eventus attribuunt.

Haec autem opinio maxime humano generi nociva invenitur; divina enim providentia sublata, nulla apud homines Dei reverentia aut timor cum veritate remanebit, ex quo quanta desidia circa virtutes, quanta pronitas ad vitia subsequatur satis quilibet perpendere potest: nihil enim est quod tantum revocet homines a malis et ad bona inducat quantum Dei timor et amor. Unde eorum qui divino spiritu sapientiam consecuti < sunt > ad aliorum eruditionem, primum et praecipuum studium fuit hanc opinionem a cordibus hominum amovere; et ideo post Legem datam et Prophetas, in numero hagiographorum, idest librorum per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscriptorum, primus ponitur liber Iob, cuius tota intentio circa hoc versatur ut per probabiles rationes ostendatur res humanas divina providentia regi.

Proceditur autem in hoc libro ad propositum ostendendum ex suppositione quod res naturales divina providentia gubernentur. Id autem quod praecipue providentiam Dei circa res humanas impugnare videtur est afflictio iustorum: nam quod malis interdum bona eveniant, etsi irrationabile primo aspectu videatur et providentiae contrarium, tamen utcumque habere potest aliquam excusationem ex miseratione divina; sed quod iusti sine causa affligantur totaliter videtur subruere providentiae fundamentum. Proponitur igitur ad quaestionem inten-

i Sicut] autem add. Pd π 4 quid] quidem F β 13 perspic] prospici F γ 8(-Pd) 18 intuens] -entes F V! Pd π innuens V2 49 < sunt > suppl. cum sV2 δ π] ante sapientiam sN ante consecuti V! om. cet.

14 antiquorum naturalium: cf. Arist. *I Metaph.* 4 (983 b 7) et ipse Thomas *II Cont. gent.* cap. 39. 16 Democritus: cf. Avicen. *I Suffit.* cap. 14 (f. 21va) et ipse Thomas *Super II Phys.* 7 (196 a 24); Empedocles: cf. Arist. *II Phys.* 7 (196 a 20). 17 posteriorum philosophorum: scii. Cleanthes, Chrysippus et Zeno, sec. Tullium *II De nat. deorum* cap. 5-8; ipse Tullius ibid. cap. 21. 31 nullus certus ordo: cf. Moyses Maim. *III Dux neutr.* cap. 16 (ed. Paris. 1520, cap. 17). 37 quidam: Tullius *II De divin.* cap. 7 ut refert Thomas *III Cont. gent.* cap. 94 ex August. *V De civ. Dei* cap. 9 (PL 41,149); cf. etiam Tullius *De fato* cap. 17. 39 quidam: cf. August. *V De civ. Dei* cap. 1 (PL 41,141).

tam, quasi quoddam thema, multiplex et gravis af-
flictio cuiusdam viri in omni virtute perfecti qui
dicitur lob.

Fuerunt autem aliqui quibus visum est quod iste
lob non fuerit aliquid in rerum natura, sed quod
fuerit quaedam parabola conficta ut esset quoddam
thema ad providentiae disputationem, sicut frequen-
ter homines confingunt aliqua facta ad disputandum
de eis. Et quamvis ad intentionem libri non mul-
tum differat utrum sic vel aliter fuerit, refert tam-
men quantum ad ipsam veritatem. Videtur enim
praedicta opinio auctoritati sacrae Scripturae ob-
viare: dicitur enim Ez. xiv¹⁴ ex persona Domini
« Si fuerint tres viri isti in medio eius, Noe, Daniel
et lob, ipsi iustitia sua liberabunt animas suas »;
manifestum est autem Noe et Daniele homines in
rerum natura fuisse, unde nec de tertio eis connu-

merato, scilicet de lob, in dubium debet venire. Di-
citur etiam lac. vii « Ecce beatificamus eos qui sus-
tinuerunt; sufferentiam lob audistis et finem Do-
mini vidistis ». Sic igitur credendum est lob homi-
nem in rerum natura fuisse.

Quo autem tempore fuerit vel ex quibus parenti-
bus originem duxerit, quis etiam huius libri fuerit
auctor, utrum scilicet ipse lob hunc librum con-
scripserit de se quasi de alio loquens, an alius de
eo ista retulerit, non est praesentis intentionis dis-
cutere. Intendimus enim compendiose secundum
nostram possibilitatem, de divino auxilio fiduciam
habentes, librum istum qui intitulatur *Beati lob*
secundum litteralem sensum exponere; eius enim
mysteria tam subtiliter et diserte beatus papa
Gregorius nobis aperuit ut his nihil ultra adden-
dum videatur.

96 enim] *om.* F pN eum β(-v*) 100 diserte] discrete pN β(-v') As 8 π ic i nobis] secundum *firaem.* F pN

72 aliqui: Moyses Maim. *III Dux neutr.* cap. 22 (ed. Paris. 1520, cap. 23); vide Praef. § 19. 101 *Moralium libri XXXV*
(PL 75,509).

CAPITULUM I

1 Vir erat in terra Hus nomine lob, et erat vir ille simplex et rectus ac timens Deum ac recedens a malo. 2 Natique sunt ei septem filii et tres filiae.

Vir erat in terra Hus etc. Quia, sicut dictum est, intentio huius libri tota ordinatur ad ostendendum qualiter res humanae providentia divina regantur, praemittitur quasi totius disputationis fundamentum quaedam historia in qua cuiusdam viri iusti multiplex afflictio recitatur: hoc enim est quod maxime videtur divinam providentiam a rebus humanis excludere. Huius igitur viri primo persona describitur, et quantum ad sexum dum dicitur *Vir erat*: hic enim sexus ad perferendas molestias invenitur robustior; describitur etiam quantum ad patriam cum dicitur *in terra Hus*, quae est in partibus Orientis, et quantum ad nomen cum dicitur *nomine lob*: et videntur haec duo posita esse ad insinuandum hoc quod dicitur non esse parabolam sed rem gestam.

Et ne aliquis adversitates quae postmodum inducuntur pro peccatis huius viri ei accidisse crederet, consequenter describitur eius virtus, per quam a peccatis demonstratur immunis. Sciendum siquidem est hominem tripliciter peccare: sunt enim quaedam peccata quibus peccatur in proximum, sicut homicidia, adulteria, furta et alia huiusmodi; quaedam quibus peccatur in Deum, sicut periurium, sacrilegium, blasphemia et huiusmodi; quaedam quibus unusquisque in se ipsum peccat, secundum illud Apostoli Cor. vi « Qui fornicatur, in corpus suum peccat ». In proximum autem quis peccat dupliciter, occulte per dolum et manifeste per vim; hic autem vir per dolum proximum non circumvenit, unde dicitur *et erat vir ille simplex*: simplicitas enim proprie dolositati opponitur; nulli violentiam intulit, sequitur enim *et rectus*: rectitudo enim ad iustitiam proprie pertinet, quae in aequalitate consistit, secundum illud Is. xxvi « Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad inambulandum ». Quod autem in Deum non peccaverit aperte ostenditur per hoc

quod subditur *ac timens Deum*, in quo reverentia ad Deum designatur. Quod etiam in se ipsum non peccaverit ostenditur in hoc quod subditur *ac recedens a malo*, quia malum odio habuit propter se ipsum, non solum propter nocumentum proximi vel offensam Dei.

Descripta igitur huius viri et persona et virtute, eius prosperitas consequenter ostenditur, ut ex praecedenti prosperitate gravior sequens iudicetur adversitas, simul etiam ad ostendendum quod ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur non solum spiritualia sed etiam temporalia; sed quod aliquando iusti adversitatibus premantur accidit propter aliquam specialem causam: unde et a principio homo sic institutus fuit ut nullis subiaceret perturbationibus si in innocentia permansisset. Principium autem prosperitatis temporalis, post bonam consistentiam personae propriae, consistit in personis coniunctis et praecipue in natis qui sunt quodammodo aliquid parentum. Describitur igitur primo eius prosperitas quantum ad fecunditatem proles, cum dicitur *Natique sunt ei septem filii et tres filiae*. Convenienter numerosior multitudo marium quam feminarum ponitur quia parentes magis affectare solent filios quam filias, tum quia id quod perfectius est desiderabilius est, mares autem comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum, tum quia in auxilium rerum gerendarum solent esse parentes magis nati quam natae.

Deinde ostenditur prosperitas eius quantum ad multitudinem divitiarum et praecipue in animalibus: nam circa principium humani generis, propter hominum paucitatem, agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium, et maxime in partibus Orientis in quibus usque hodie sunt pauci habitatores prae latitudine regionis. Inter animalia autem primo ponuntur ea quae maxime deserviunt ad vic-

34 proprie] om. N Va ante ad iustitiam γ δ| π 36 inambulandum] ambulandum sN Rl sVa R 51 et] om. β Sv Va
etiam γ(-Sv) 66 parentes] -entibus N sV2 sAs sF3 Sv Va sR potentes praem. sF potentes δ| π

i dictum est: Frol. 55. 21 tripliciter peccare: cf. *Summa Sent.* tr. 3 c. 16 (PL 176,113) et Petrus Lomb. *II Sent.* d. 42 c. 4.
ipse Thomas *I-II* q. 72 a. 4. 27 I Cor. vii. 52 nullis...perturbationibus: cf. August. *XIV De civ. Dei* cap. 10 (PL 41 417)
et Thomas *I Pars* q. 97 a. 2. 57 aliquid parentum: sec. Arist. *VIII Ethic.* 12 (1161 b 18) ut refert Thomas *II-II* q. 57 a. 4
64 sicut perfectum...: sec. Arist. *II De gen. animal.* cap. 3 (737 a 27) ut refert Thomas *Super II Sent.* d. 18 q. 1 a. 1 sed c' i

3 Et fuit possessio eius septem millia ovium et tria millia camelorum, quingenta quoque iuga boum et quingentae asinae, ac familia multa nimis. Eratque vir ille magnus inter omnes Orientales. 4 Et ibant filii eius et faciebant convivia per domos unusquisque in die sua, et mittentes vocabant tres sorores suas ut comederent et biberent cum eis vinum. 5 Cumque in orbem transissent dies convivii, mittebat ad eos lob et sanctificabat illos,

75 tum et vestitum personae, scilicet oves, unde dicitur *Et fuit possessio eius septem millia ovium*; secundo ponuntur ea quae maxime deserviunt ad onera deferenda, scilicet cameli, et hoc est quod subditur *et tria millia camelorum*; tertio ponuntur ea quae deserviunt ad culturam agrorum, et hoc est
80 quod subditur *quingenta quoque iuga boum*; quarto ponuntur animalia quibus homines ad vecturam utuntur, unde sequitur *et quingentae asinae*, ex quibus muli generantur, quibus antiqui maxime insidebant. Sub istis autem quatuor generibus animalium comprehenduntur omnia alia quae ad eosdem usus deserviunt, puta sub ovibus omnia victui et vestitui necessaria, et sic de reliquis. Et quia homines multas divitias possidentes ad eas gubernandas multitudi-
85 tudine indigent famulorum, convenienter subditur *ac familia multa nimis*. Consequenter ponitur prosperitas eius quantum ad honorem et famam quae longe lateque diffundebatur, et hoc est quod dicitur *Eratque vir ille magnus inter omnes Orientales*, idest
90 honoratus et famosus.

Ad maiorem autem ipsius lob commendationem consequenter disciplina domus eius describitur, quae immunis erat ab illis vitiis quae opulencia gignere solet. Plerumque namque divitiarum abundantia
100 discordiam parit, unde legitur in Genesi quod Abraham et Loth nequiverunt simul habitare, ad vitandum iurgium quod ex rerum abundantia proveniebat. Frequenter etiam homines multa possidentes, dum ea quae possident immoderate amant, eis tenacius utuntur, unde dicitur Eccl. vii «Est et aliud malum quod vidi sub sole, et quidem frequens apud homines: vir cui dedit Deus divitias et substantiam et honorem, et nihil deest animae eius ex omnibus quae desiderat; nec tribuit ei Deus potestatem ut comedat ex eo». Ab his igitur malis immunis erat domus beati lob: erat enim ibi concordia et iocunda et aequa frugalitas, quod significatur cum dicitur *Et ibant filii eius et faciebant convivia per domos unusquisque in die sua*. Haec autem
105 caritas et concordia non solum inter fratres erat sed usque ad sorores extendebatur, quae frequenter de-

spiciuntur a fratribus propter superbiam quam opulencia plurimum gignit, unde subditur *et mittentes vocabant tres sorores suas ut comederent et biberent cum eis vinum*. Simul etiam designatur in hoc securitas quae de castitate filiarum habebatur; alias enim non circumducendae erant sed includendae, secundum illud Sapientis Eccli. xxvi¹³ «In filia non avertente se firma custodiam, ne inventa occasione abutatur se».

Sicut autem in domo lob frugalitas et concordia vigeat, sic in ipso lob vigeat sancta sollicitudo puritatis quam frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt, secundum illud Deut. «Incrassatus est dilectus et recalcitravit», et postea sequitur «Dereliquit Deum factorem» etc. Et quidem de sua puritate intantum sollicitus erat quod ab his quae inquinare poterant totaliter procul erat: dictum est enim supra quod «erat timens Deum et recedens a malo». Sed etiam circa filiorum puritatem maxime sollicitus erat; mittebat siquidem eos convivia agere eorum indulgens aetati: quaedam enim in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt. Et quia in conviviis vix aut numquam homines vitare possunt quin vel per ineptam
110 laetitiam vel per inordinatam loquacitatem aut etiam immoderatum cibi usum offendant, filiis quos a conviviis non arcebat purificationis exhibebat remedium, unde dicitur *Cumque in orbem transissent dies convivii, mittebat ad eos lob et sanctificabat illos*.
115 Dicuntur autem in orbem dies transire convivii quia cum septem filii essent et unusquisque in die sua convivium faceret, per omnes dies septimanae seriatim huiusmodi consummabant convivia; postmodum quasi circulariter sive orbiculariter, sicut in diebus septimanae ita in conviviis ad principium rediebat. Notandum autem quod licet lob filiis indulgeret ut convivia agerent, tamen ipse suam gravitatem conservans eorum conviviis se non immiscebat: unde dicitur quod *mittebat ad eos*, non quod ipse ad eos iret. Modus autem sanctificationis quo per internuntium sanctificabat potest intelligi dupliciter: vel quia salubribus monitis eos instrui faciebat ut si

123 Eccli. xxvi] om. N β pVa Eccli. etc. F³ 140 homines] immunditiam add. codd. et delevisimus

84 muli: cf. Isid. *XXII Etymol.* cap. 1 (PL 82,433 C). 100 discordiam parit: cf. *Glossa interlin.* super lob i4 ex Gregor. *I Moral.* cap. 7 (PL 75,531 D). 100 Gen. χριπ». 129 Deut. xxxxi5. 130 Ibid. 134 Vers. 1.

consurgensque diluculo offerebat holocausta per singulos. Dicebat enim: Ne forte peccaverint filii mei et benedixerint Deo in cordibus suis. Sic faciebat lob cunctis diebus.

quid in conviviis deliquerant emendarent, vel etiam
160 expiationis aliquem ritum habebant quo huiusmodi
delicta expiabantur, sicut et sacrificia etiam ante
Legem datam fuerunt, et primitiarum et decimarum
oblato.

In conviviis autem homines interdum non solum
165 impuritatem incurrunt modis praedictis, sed etiam
gravioribus peccatis immerguntur usque ad Dei con-
temptum, propter lasciviam ratione absorpta et a
reverentia divina abstracta, sicut in Exodo dicitur
« Sedit populus manducare et bibere et surrexerunt
170 ludere », idest fornicari vel idolis immolare. lob igitur
non solum contra levia delicta filiis sanctificando
subveniebat, sed etiam contra graviora remedium
studebat apponere quo eis Deus placaretur, unde
sequitur *consurgensque diluculo offerebat holocausta*
175 *per singulos*. In quibus verbis ostenditur perfectio
devotionis ipsius, et quantum ad tempus, quia di-
luculo consurgebat, secundum illud Psalmi « Mane
astabo tibi » etc.; et quantum ad modum oblationis,
quia holocausta offerebat quae totaliter combure-
180 rebantur ad honorem Dei, nulla parte relicta in
usum offerentis vel eius pro quo offerebatur sicut
erat in hostis pacificis et pro peccato: dicitur enim
holocaustum « quasi totum incensum »; et quantum
ad numerum, quia per singulos filios holocausta
185 offerebat: singula enim peccata convenientibus satis-
factionibus sunt expianda.

Causam autem oblationis holocaustorum subiungit
dicens *Dicebat enim*, scilicet lob in corde suo, non
quidem de peccatis filiorum certus sed dubitans, *Ne*
190 *forte peccaverint filii mei*, scilicet opere vel verbo,
et benedixerint Deo in cordibus suis. Quod quidem
dupliciter intelligi potest. Uno modo ut totum in-
telligatur coniunctum: quamvis enim benedicere De-
um sit bonum, tamen benedicere Deum de hoc quod
195 homo peccavit significat voluntatem in peccatis
quiescentem, et quantum ad hoc vituperatur, sicut
in Zacharia dicitur contra quosdam: « Pasce pecora
occisionis, quae qui possederant occidebant et non
dolebant et vendebant ea dicentes: Benedictus Do-
200 minus! divites facti sumus ». Alio modo ut intelliga-

tur divisim, et sic per hoc quod dicitur *benedixerint*,
intelligitur 'maledixerint': crimen enim blasphemiae
tam horribile est ut pia ora ipsum nominare proprio
nomine reformident, sed ipsum per contrarium si-
gnificant. Et convenienter pro peccato blasphemiae
205 holocausta offeruntur, quia ea quae in Deum com-
mittuntur honoratione divina sunt expurganda.

Solet autem contingere quod divinus cultus a
quibusdam devote perficiatur si rarus sit, cum autem
frequens fuerit in fastidium venit, quod est pecca-
210 tum accidia, cum aliquis scilicet tristatur de spiri-
tuali labore. Cui quidem vitio lob subiectus non
erat, nam subditur *Sic faciebat lob cunctis diebus*,
quasi perseverantem in divino cultu devotionem
conservans. 215

Quadam autem die cum venissent etc. Post prospe-
ritatem beati lob enumeratam ponitur adversitas
ipsius, et primo inducitur causa ipsius. Et ne quis
putaret adversitates iustorum absque divina pro-
videntia procedere et per hoc aestimaret res huma-
220 nas providentiae subiectas non esse, praemittitur
quomodo Deus de rebus humanis curam habet et
eas dispensat. Hoc autem symbolice et sub aenig-
mate proponitur secundum consuetudinem sacrae
Scripturae, quae res spirituales sub figuris rerum
225 corporalium describit, sicut patet Is. vii. « Vidi Do-
minum sedentem super solium excelsum et eleva-
tum », et in principio Ezechielis et in pluribus aliis
locis. Et quamvis spiritualia sub figuris rerum cor-
poralium proponantur, non tamen ea quae circa
230 spiritualia intenduntur per figuras sensibiles ad mys-
ticum sensum <pertinent> sed litteralem, quia
sensus litteralis est qui primo per verba intenditur,
sive proprie dicta sive figurate.

Sciendum est autem quod divina providentia tali
235 ordine res gubernat quod inferiora per superiora dis-
pensat; corpora enim generabilia et corruptibilia
subduntur motui corporum caelestium, et similiter
inferiores spiritus rationales mortalibus corporibus
uniti, scilicet animae, per superiores spiritus incor-
240 poreos administrantur. Hoc autem habet ecclesiasti-

162 datam scrips, (cf. supra Prol. 52)] data codd. 181 offerebatur] —bantur sV2 Pd π 232 <pertinent> suppi, cum
sAs Pd π] trahuntur β referuntur sR referenda sunt post litteralem Va om. cet. 240 uniti scrips, cum F2 Sv δ π] unitis
F N V1 tertius V2 iunctis pV1 iuncti sV2 unite As uniri F3

161 ante Legem: cf. Thomas I-II q. 103 a. 1. 168 Exod. xxxii6. 177 Ps. v5. 183 'ut dicitur Lev. I' see. Thomam
III Pars q. 22 a. 2; revera Glossa interlin. super Lev. ii7: cf. etiam Huguccio Liber derivationum s.v. olon (ms. Paris B.N.
lat. 17880, f. i47ra). 197 Zach. xp. 211 accidia: cf. Thomas II-II q. 35 a. 1. 218 primo: cf. 'consequenter' lin. 587.
233 sensus litteralis: cf. Thomas I Pars q. 1 a. 10 ad 3. 238 motui corporum caelestium: cf. Thomas De verit. q. 5 a. 9 ct
I Pars q. 115 a. 3. 240 per superiores spiritus: cf. Thomas I Pars q. in a. 1.

6 Quadam autem die cum venissent filii Dei ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. 7 Cui dixit Dominus: Unde venis?

ca traditio quod inter incorporeos spiritus quidam sunt boni qui, puritatem in qua creati sunt conservantes, divina gloria perfruuntur a Dei voluntate
 245 numquam recedentes: et hi quidem spiritus in Scripturis interdum dicuntur angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant, interdum autem filii Dei dicuntur in quantum Deo per participationem gloriae assimilantur. Mali autem spiritus quidam sunt,
 250 non per naturam aut per creationem cum cuiusque naturae auctor sit Deus nec summum bonum potest esse causa nisi bonorum, sed sunt mali per propriam culpam; huiusmodi autem spiritus in Scripturis daemones dicuntur, et eorum primus dicitur
 255 diabolus, quasi deorsum cadens, vel etiam Satan, idest adversarius. Utrique igitur spiritus homines ad aliqua agenda movent, boni quidem ad bona mali autem ad mala. Et sicut homines moventur a Deo per spiritus supra dictos, ita etiam ea quae per homines aguntur dicuntur in Scripturis eisdem spiritibus mediantibus ad divinum examen referri. Ad ostendendum igitur quod tam bona quam mala quae homines agunt divino iudicio subsunt, dicitur
 260 *Quadam autem die cum venissent filii Dei ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan.*
 Sciendum vero est quod angeli, qui hic *filii Dei* dicuntur, assistere dicuntur Domino dupliciter: uno modo in quantum Deus ab eis conspicitur, sicut scriptum est in Daniele « Millia millium ministrabant
 270 ei et decies centena millia assistebant ei », alio modo in quantum ipsi angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur; nam qui alicui domino assistunt, et eum conspiciunt et ab eo conspiciuntur. Primo igitur modo assistere non convenit angelis nisi beatis qui divina visione perfruuntur, nec his omnibus sed illis tantum qui inter eos superiores existunt, qui magis intime divina visione perfruuntur et ad exteriora ministeria, secundum Dionysii sententiam, non exeunt: unde et a ministrantibus in praedicta auctoritate Danielis assistentes distinguuntur. Secundo autem modo assistere convenit non solum omnibus bonis angelis sed etiam malis et etiam hominibus, quia quaecumque per eos aguntur divino conspectui et examini subduntur, et propter hoc dicitur quod
 cum venirent filii Dei ut assisterent coram Domino, 285
 affuit inter eos etiam Satan. Et quamvis ea quae per angelos bonos vel malos administrantur continue divino conspectui et examini subdantur, et sic semper et filii Dei assistant et Satan adsit inter eos, dicitur tamen *quadam die*, secundum morem Scripturae 290
 quae ea quae supra tempus sunt interdum per tempus designat ex aliquibus quae dicuntur in tempore; sicut in principio Genesis dicitur Deus aliquam dixisse primo vel secundo die quamvis eius dicere sit aeternum, propter hoc quod ea quae ab ipso dicuntur fiebant in tempore. Ita et nunc, quia factum de quo nunc intenditur determinato tempore extitit, dicuntur administratores huius facti *quadam die* coram Domino astitisse quamvis coram Domino assistere numquam desistant. 300
 Considerandum est etiam quod ad Dei iudicium aliter referuntur ea quae per bonos angelos aguntur, aliter ea quae per malos. Nam boni angeli hoc intendunt ut ea quae agunt referantur in Deum, et ideo dicitur quod filii Dei venerunt *ut assisterent coram Domino*, quasi proprio motu et intentione omnia divino iudicio subdentes; mali vero angeli non intendunt ea quae agunt referre in Deum, sed eis nolentibus hoc accidit ut quicquid agunt subdatur divino iudicio, et ideo non dicitur de Satan quod venit ut assisteret coram Domino sed solum quod
 310 *affuit inter eos*. Dicitur autem *inter eos* tum propter naturae paritatem, tum ad insinuandum quod mala non sunt ex principali intentione sed superveniunt bonis quasi per accidens. 315
 Est autem differentia inter ea quae per bonos angelos et malos aguntur: nam boni angeli nihil agunt nisi ad quod divino iussu et voluntate moventur, in omnibus enim voluntatem divinam sequuntur; mali vero sua voluntate discordant a Deo, unde ea quae ipsi agunt a Deo aliena existunt quantum ad eorum intentionem. Et quia non consuevimus interrogare de his quae nos facimus sed de his quae absque nobis fiunt, ideo non dicitur quod Dominus aliquid quaesierit a filiis Dei sed solum a Satan, et
 325 hoc est quod subditur *Cui dixit Dominus: Unde venis?* Et notandum est quod non dicit ei Dominus

279 a ministrantibus) ministrantibus β F3 8(-Pd) 281 solum] solis F N β(-P2) 299 Domino2 scrips, cum V2] deo F 12 ipso NV1 eo γ δ π

246 nuntii: cf. Isid. VII Etymol. cap. 5 (PL 82,272 A). 255 deorsum cadens: cf. Isid. VIII Etymol. cap. 11 (PL 82,316 A) ubi tamen habetur 'deorsum fluens'; Alan, de Insulis Distinctiones s.v. Diabolus (PL 210,766 C), 'deorsum ruens'. 256 adversarius: cf. Isid. l. c. 267 assistere... dupliciter: cf. Gregor. II Moral. cap. 4 (PL 75,557 B). 269 Dan. vii. 278 De cael, hier. cap. 13 §2 (PG 3,300; Dion. 945); cf. ipse Thomas Super II Sent. d. 10 a. 2 et I Pars q. 112 a. 2. 279 praedicta: lin. 269.

Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam.

'Quid facis?' aut 'Ubi es?' sed *Unde venis?*, quia
 ea ipsa facta quae per daemones procurantur inter-
 330 dum ex divina voluntate proveniunt, dum per eos
 vel puniuntur mali vel exercentur boni; sed dae-
 monum intentio semper mala est et a Deo aliena,
 et ideo a Satan quaeritur *Unde venis?*, quia eius
 intentio, a qua procedit tota ipsius actio, a Deo
 335 est aliena.
 Sciendum autem est quod dicere dupliciter acci-
 pitur, nam quandoque refertur ad conceptum cor-
 dis, quandoque autem ad significationem qua huius-
 modi conceptus alteri exprimitur. Secundum igitur
 340 primum modum dicere Dei est aeternum et nihil est
 aliud quam generare Filium qui est verbum ipsius.
 Secundo autem modo temporaliter Deus aliqua di-
 cit, diversimode tamen secundum quod congruit eis
 quibus dicit: nam hominibus corporeos sensus ha-
 345 bentibus aliquando Deus locutus est corporeo sono
 formato in aliqua subiecta creatura, sicut vox sonuit
 in baptismo et < in > transfiguratione Christi: « Hic
 est filius meus dilectus »; aliquando autem per ima-
 ginariam visionem, sicut multoties legitur in Pro-
 350 phetis; aliquando autem intelligibili expressione, et
 hoc modo intelligendum est Deum ad Satan dixisse
 in quantum eum intelligere facit quod ea quae ipse
 agit a Deo conspiciuntur.
 Sicut ergo dicere Dei ad Satan est ei notitiam
 355 praebere, ita respondere Satan Deo est non quidem
 alicuius rei Deo notitiam tradere sed considerare
 omnia sua divino conspectui aperta esse, et secun-
 dum hunc modum dicitur *Qui respondens ait: Cir-
 cuivi terram et perambulavi eam*. Per hoc igitur quod
 360 Dominus dicit ad Satan *Unde venis?* intentionem et
 acta diaboli Deus examinat; per hoc autem quod
 Satan respondet *Circuivi terram et perambulavi eam*,
 quasi suorum actuum Deo rationem reddit, ut ex
 utroque ostendatur omnia quae per Satan fiunt di-
 365 vine providentiae subiecta esse. Per circuitum au-
 tem Satan calliditas eius ostenditur ad explorandum
 quos decipere possit, secundum illud I Petri ult.
 « Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens
 circuit, quaerens quem devoret ». Convenienter au-
 370 tem per circuitum calliditas designatur, sicut per

rectum simplex iustitia, nam rectum est « cuius me-
 dium non exit ab extremis »: quia igitur actio iusti
 a suo principio quod est voluntas et fine intento
 non discrepat, convenienter iustis ascribitur rectitu-
 do. callidorum autem est aliud praetendere et aliud
 375 intendere, et sic id quod demonstrant ex suo opere
 exit ab extremis dum nec voluntati concordat nec
 fini: unde recte callidi circuire dicuntur, propter
 quod scriptum est « In circuitu impii ambulant ».
 Sciendum vero est quod etsi diabolus erga cunctos
 380 tam bonos quam malos calliditatis suae studio utatur,
 effectum tamen calliditatis suae in solis malis
 consequitur; qui recte terra nominantur: cum enim
 homo compositus sit ex natura spirituali et carne
 terrena, malum hominis in hoc consistit quod, dere-
 385 lictis spiritualibus bonis ad quae secundum rationalem
 mentem ordinatur, terrenis bonis inhaeret quae
 sibi competunt secundum carnem terrenam: et ideo
 mali in quantum naturam terrenam sequuntur recte
 terra dicuntur. Huiusmodi igitur terram non solum
 390 circuit Satan sed etiam perambulat, quia in eis ef-
 fectum suae malitiae complet: in perambulatione
 enim complementum processus ipsius designatur,
 sicut e contrario de viris iustis dicitur quod in eis
 Deus perambulat, unde Apostolus Cor. vi inducit
 395 « Inhabitabo in illis et inambulabo inter eos ».

Potest etiam et ex hoc aliud intelligi. Triplex
 enim est status viventium: quidam sunt super ter-
 ram, idest in caelo, ut angeli et beati omnes, qui-
 dam in terra sicut homines mortali carne viventes,
 400 quidam autem sub terra ut daemones et damnati
 omnes. Primos igitur Satan neque circuit neque per-
 ambulat, quia in caelestibus civibus nihil malitiae
 potest esse, sicut nec in caelestibus corporibus in-
 venit aliquod malum naturae; eos autem qui sunt
 405 in inferno perambulat sed non circuit, quia eos to-
 taliter suae malitiae subiectos habet, nec oportet ut
 ad eos decipiendos aliqua calliditate utatur; eos au-
 tem qui sunt in terra circuit et perambulat, quia
 et calliditate eos decipere nititur et quosdam eorum
 410 ad suam malitiam trahit, qui maxime per terram
 designantur, ut dictum est.

Et quod per terram homines terreni designantur

347 <in> suppi, cum F sN Sv] om. cet. 371 simplex] simpliciter N y(-As) sR et add. V. 8(-R) π iustitia] iustus F
 N V1 δ π 4° mortali] naturali F δ π materiali N mortales ante homines F?

347 Matth. nil? et xvn5. 349 Prophetis: e.g. Ier. il3 et Zach. vii sec. Thomam De verit. q. 12 a. 7. 367 I Petri v8.
 371 Plato ut refert Albertus I Post. anal. tr. 2 c. 9; cf. Anaxagoras In X lib. priores Element. Euclid, interprete Gerardo Cremon.
 (ed. Curtze, Lipsiae 1899, p. 6) et ipse Plato Parmenides 137 E. Hanc vero sententiam iam profert ad verbum Philippus Can-
 cellarius Summa de bono (ms. Vat. lat. 7669, f. 2ra). 379 Ps. xi3. 395 II Cor. vii. 401 sub terra: cf. Thomas
 Super IV Sent. d. 44 q. 3 a. 2 qc. 3. 404 nec in caelestibus corporibus: sec. Avicenna. IX Metaph. cap. 6 (f. io6ra) ut refert
 Thomas De verit. q. 5 a. 4. 412 dictum est: lin. 383.

8 Dixitque Dominus ad eum: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non sit ei similis in terra? Homo simplex et rectus ac timens Deum et recedens a malo. 9 Cui respondens Satan ait: Numquid frustra Iob timet Deum?

satis aperte ostenditur per hoc quod Dominus Iob, 415 quamvis, in terra habitantem, a terra segregare videtur. Nam cum Satan dixisset *Circuivi terram et perambulavi eam*, subiungitur *Dixitque Dominus ad eum: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non sit ei similis in terra?* Frustra enim quaesitum videretur an Iob considerasset qui terram circuisset et perambulasse se asserebat, nisi servum suum Iob praeter terram esse intelligeret. Et manifeste ostendit in quo a terra segregetur in hoc quod dicit *servum meum Iob*. Homo enim quasi medius constitutus est 425 inter Deum et res terrenas, nam mente inhaeret Deo carne autem rebus terrenis coniungitur; omne autem medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat: homo igitur quanto magis Deo inhaeret tanto remotior est a terra; hoc 430 autem est servum Dei esse quod mente Deo inhaerere, nam servus est qui non sui causa est. Ille autem qui mente Deo inhaeret se ipsum in Deum ordinat, quasi servus amoris non timoris.

Et notandum est quod affectiones terrenae aliquo 435 modo a remotis imitantur spirituales affectus quibus mens Deo coniungitur, sed ad eorum similitudinem nullo modo pervenire possunt: nam et amor terrenus ab amore Dei deficit, et per consequens omnis affectio, nam cuiuslibet affectionis est amor 440 principium. Unde convenienter postquam dixerat *Numquid considerasti servum meum Iob*, subditur *quod non sit similis ei in terra?*, quia nihil in terrenis spiritualibus aequari potest. Quamvis et possit aliter intelligi: nam in unoquoque sancto est aliqua 445 virtutis praeminentia quantum ad aliquem specialem usum, propter quod de singulis confessorum in Ecclesia canitur «Non est inventus similis illi qui conservaret legem Excelsi», nisi quod in Christo omnia secundum perfectissimam excellentiam fuerunt; et secundum hunc modum intelligi potest 450 quod nullus in terra habitantium similis erat Iob, inquantum Iob praeminebat quantum ad aliquem usum virtutis. In quo autem Iob fuerit servus Dei et nullus ei similis in terra, ostendit cum subdit 455 *Homo simplex et rectus ac timens Deum et recedens*

a malo, quae quia supra exposita sunt ad praesens dimittantur.

Considerandum autem quod Deus iustorum vitam non solum ad eorum bonum ordinat sed aliis eam conspicuam reddit; sed conspicientes eam non similiter afficiuntur ad ipsam: nam boni eam pro exemplo habentes ex ipsa proficiunt, mali vero si non corriguntur ut eius exemplo boni fiant, ex sanctorum vita inspecta deficiunt dum vel per invidiam torquentur vel falsis iudiciis eam pervertere conantur, secundum illud Apostoli Cor. π «Christi odor bonus sumus Deo, et in his qui salvi fiunt et in his qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitae in vitam». Sic igitur Deus sanctorum vitam non solum ab electis considerari 470 vult ad profectum salutis sed etiam ab iniquis ad cumulum damnationis, quia ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum, secundum illud quod dicitur Sap. iv16 «Condemnat iustus mortuus vivos impios». Et ideo Dominus ad Satan 475 dicit *Numquid considerasti servum meum Iob etc.*, quasi dicat: terram quidem circuis et perambulas, sed servum meum Iob solum considerare potes et eius virtutem mirari.

Solet autem perversorum hominum, quorum princeps est Satan et eorum hic personam gerit, talis esse consuetudo ut, sanctorum vitam quia reprehendere non possunt, non ex recta intentione eos agere calumnientur, secundum illud Eccli. x133 «Bona in mala convertens insidiatur et in electis imponet maculam». Et hoc apparet ex hoc quod subditur *Cui respondens Satan ait: Numquid frustra Iob timet Deum?*, quasi dicat: negare non possum quin bona faciat, sed hoc non agit ex recta intentione propter tuum amorem et honestatis, sed propter 490 temporalia quae a te consecutus est. Et ideo dicit *Numquid frustra Iob timet Deum?*, illud enim frustra facere dicimur ex quo id quod intendimus assequi non possumus; Iob autem tibi servit propter temporalia quae a te assecutus est, unde non est 495 frustra quod tibi serviendo te timet.

Et quod temporalem prosperitatem consecutus sit

421 suum] om. F meum V2 illum [ante servum R] δ π 422 manifeste] maxime F β, δ π 436 eorum scrips, cum γ δ. π] earum cet. 442 similis ei inv. V2 γ(-As) Pd π [cf. supra lin. 419] 445 specialem scrips, cum sN γ δ. π] spiritualement. 460 reddidit] reddat F N 464 vel om. F V1 γ 490 honestatis] —tatem γ δ. π amorem add. Va [def. β1] 495 assecutus] consecutus γ(-F3) 8(-R) π

431 servus: cf. Thomas II-II q. 19 a. 4 ex Arist. I Metaph. 3 (982 b 26). 447 Graduate missae 'Statuit' conf. pont. in Missali romano, ex Eccli. x1iv20. 456 supra: vers. l. 466 II Cor. n15

10 Nonne tu vallasti eum ac domum eius et universam substantiam eius per circuitum ? Operibus manuum eius benedixisti et possessio eius crevit in terra. 11 Sed extende paululum manum tuam et tange cuncta quae possidet, nisi in faciem benedixerit tibi. 12 Dixit ergo Dominus ad Satan : Ecce universa quae habet in manu tua sunt, tantum in eum ne extendas manum tuam.

ostendit quantum ad duo. Primo quantum ad immunitatem malorum, quia scilicet praeservatus erat
 500 a Deo ab omni adversitate, et hoc est quod dicit *Nonne tu vallasti*, idest protexisti sicut protegit vallum aut murus, *eum*, quantum ad suam personam, *ac domum eius*, quantum ad prolem et familiam, *et universam substantiam eius*, quantum ad possessiones ;
 505 et addit *per circuitum*, ut perfecta immunitas ostendatur, quia illud quod per circuitum vallatur ex nulla parte potest pati insultum. Secundo ostendit eius prosperitatem quantum ad multiplicationem bonorum, et hoc est quod dicit *Oferibus manuum eius benedixisti*. Et quidem cum Deus dicendo omnia faciat, benedicere Dei est bonitatem rebus dare: tunc ergo Deus operibus alicuius benedicit quando ea ad bonum perducit ut finem debitum consequantur. Et quia quaedam bona homini proveniunt absque suo
 510 opere et intentione, propter hoc addit *et possessio eius crevit in terra*. Sic igitur Satan calumniatur facta beati lob quasi ea ex intentione ageret bonitatis terrenae; unde manifestum est quod bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam
 520 quasi ad praemium, alias non esset perversa intentio si quis propter prosperitatem temporalem Deo serviret; et similiter e contrario adversitas temporalis non est propria poena peccatorum, de quo ferre in toto libro quaestio erit.
 525 Vult autem ostendere Satan quod propter prosperitatem terrenam quam consecutus erat lob Deo servierat per oppositum: si enim cessante prosperitate terrena lob Deum timere desineret, manifestum fieret quod propter prosperitatem terrenam quae
 530 fruebatur Deum timebat; et ideo subdit *Sed extende paululum manum tuam et tange cuncta quae possidet*, scilicet ea auferendo, *nisi in faciem benedixerit tibi*, idest manifeste maledixerit, supple 'male mihi accidat'. Et notandum quod ex magna adversitate etiam vere iustorum interdum corda commoventur, sed simulate iusti ex modica adversitate
 535 turbantur velut nullam virtutis radicem habentes. Vult ergo Satan innuere quod lob non vere iustus erat sed simulate, et ideo dicit quod si etiam
 540 paululum adversitate tangatur murmuraret contra

Deum, quod est Deum blasphemare. Et signanter dicit *nisi in faciem benedixerit tibi*, ut significet quia etiam in prosperitate in corde suo Deum quodammodo blasphemabat dum eius amoris temporalia praeponerat, sed prosperitate sublata etiam in faciem blasphemaret, idest manifeste. Potest et aliter
 545 intelligi hoc quod dicit *nisi in faciem benedixerit tibi*, ut benedictio proprie sumatur et sit sensus: si tu paululum eum tangas prosperitatem terrenam auferendo, haec mihi accidant nisi manifestum
 550 fiat quod antea benedixerit tibi non in vero corde sed in facie, idest ad apparentiam hominum.

Et quia, sicut dictum est, Dominus sanctorum virtutem vult omnibus esse notam, et bonis et malis, placuit sibi ut sicut bona facta eius omnes conspexerant ita etiam recta eius intentio omnibus fieret manifesta: et ideo voluit lob prosperitate terrena privare, ut eo in Dei timore perseverante manifestum fieret quod ex recta intentione et non propter temporalia Deum timebat. Sed sciendum
 560 est quod Deus malos punit et per bonos angelos et per malos, sed bonis numquam adversitatem inducit nisi per malos: et ideo super beatum lob adversitatem non nisi per Satan induci voluit, et propter hoc subditur *Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce*
 505 *universa quae habet in manu tua sunt*, idest potestati tuae trado, *tantum in eum ne extendas manum tuam*. Ex quo manifeste datur intelligi quod iustis viris Satan non quantum vult sed quantum permittitur nocere potest. Considerandum etiam quod
 570 Dominus non praecepit Satan ut lob offenderet sed solum ei potestatem dedit, quia « voluntas nocendi inest cuilibet malo ex se ipso sed potestas non nisi a Deo ».

Patet igitur ex praedictis hanc fuisse causam adversitatis beati lob ut eius virtus omnibus fieret manifesta, unde et de Tobia dicitur quod « ideo Dominus ei tentationem evenire permisit ut posteris daretur exemplum patientiae eius sicut et sancti lob ». Cavendum autem est ne credatur Dominum
 580 ex verbis Satan inductum esse ad permittendum lob affligi, sed aeterna dispositione hoc ordinavit ad manifestandam virtutem lob contra omnes calumnias

535 etiam] in F pN et V. F3 om sN 556 etiam] om. pN 8π et sN (def. β1) 583 manifestandam] — dum β γ(-Aε) δ*π
 553 dictum est: lin. 459. 572 Glossa ordin. super Gen. m1 ex August. XI De Gen. ad lilt, cap/3 (PL 34,431). 577 Tob. n1a

Egressusque est Satan a facie Domini. 13 Cum autem quadam die filii et filiae eius comederent et biberent vinum in domo fratris sui primogeniti, 14 nuntius venit ad Iob qui diceret: Boves arabant et asinae pascebantur iuxta eos, 15 et irruerunt Sabaei tuleruntque omnia et pueros percusserunt gladio, et evasi ego solus ut nuntiarem tibi. 16 Cumque adhuc ille loqueretur venit alter et dixit: Ignis Dei descendit de caelo,

impiorum: et ideo praemittitur calumnia et sub-
585 quitur divina permissio.

Egressusque est Satan a facie Domini etc. Posita causa adversitatis beati Iob, consequenter ostenditur qualiter ei huiusmodi adversitas supervenit. Et quia tota inducta est per Satan, ideo de ipso primo
590 dicitur *Egressusque est Satan a facie Domini*, quasi ad utendum potestate sibi permissa. Et signanter dicitur quod *egressus est a facie Domini*, nam Satan secundum quod potestas ei permittitur nocendi alicui coram facie Domini est, quia ex rationabili Dei
595 voluntate hoc accidit, sed dum exequitur permissam sibi potestatem a facie Domini exit, quia ab intentione permittentis recedit; quod in proposito apparet: permissum enim fuit ei a Deo ut posset nocere Iob ad manifestandam eius virtutem, sed Satan non
600 propter hoc eum afflixit sed ut eum ad impatentiam et blasphemiam provocaret. Simul autem in hoc manifeste apparet verum esse quod supra diximus, Satan affuisse inter filios Dei coram eo assistentes secundum quod assistere dicuntur Deo aliqui prout
605 divino iudicio et examini subduntur, non secundum quod assistere coram Deo dicuntur qui Deum vident: unde et hic non dicitur quod Satan abiicerit a facie sua Deum sed quod *egressus est a facie Domini*, quasi ab intentione providentiae eius recedens
610 licet ordinem providentiae effugere non valens.

Considerandum est autem quod in adversitate enarranda ordo contrarius observatur ordini quo fuerat prosperitas enarrata. Nam in prosperitate enarrata a potioribus ad minora processit incipiens a
615 persona ipsius Iob, et post hoc posuit prolem et deinde animalia, primo oves et deinceps alia: et hoc rationabiliter quia perpetuitas quae in persona salvari non potest quaeritur in prole, ad cuius sustentationem possessionibus indiget. In adversitate autem proponitur e converso: nam primo narratur amissio substantiae, secundo oppressio prolis, tertio afflictio propriae personae, et hoc ad adversitatis augmentum, nam ille qui maiori adversitate oppressus est minorem non sentit, sed post minorem sen-

titur maior. Et ideo ut a singulis adversitatibus Iob
025 propriam afflictionem sentiret et sic magis ad impatientiam commoveretur, incepit Satan a minori adversitate Iob affligere et paulatim processit ad maiora.

Considerandum est etiam quod ab his quae subito
630 superveniunt hominis animus magis commovetur, nam praecogitata adversa facilius tolerantur; et ideo ut Iob magis commoveretur, in tempore maxime iocunditatis quando minus de adversitate cogitari poterat, ei Satan adversitatem induxit, ut
635 etiam ex ipsa iocunditate praesenti adversitas gravior appareret: nam « contraria iuxta se posita magis elucescunt ». Et ideo dicitur *Cum autem quadam die filii et filiae eius comederent et biberent vinum*, quod specialiter ponitur ad iocunditatis indicium, secundum illud Eccli. xxxi35 « Vinum in iocunditate creatum est, non in ebrietate, ab initio »; *in domo fratris sui primogeniti*, quod etiam ad maiorem solemnitatem ponitur: probabile enim est quod in domo primogeniti solemnius convivium celebraretur; *nun-*
045 *tius venit ad Iob qui diceret: Boves arabant*, ut ex memoria fructus damnum intolerabilius videretur; *et asinae pascebantur iuxta eos*, quod etiam ponitur ad augmentum doloris, dum consideraret quod eo tempore hostes supervenerunt quo plura simul pos-
650 sent rapere; *et irruerunt Sabaei*, hostes scilicet a remotis venientes, a quibus non de facili recuperari possent quae rapuissent; *tuleruntque omnia*, ne si aliqua reliquissent, ea saltem sufficerent ad necessarium usum et ad propaginem; *et pueros percusserunt gladio*, quod viro iusto gravius fuit; *et evasi ego solus ut nuntiarem tibi*, quasi dicat: ideo hoc divina dispositione evenit ut ego solus evaderem, ut tu posses habere nuntium tanti damni, quasi Deus te dolore affligere intendit.
660

Hac autem adversitate nuntiata statim altera nuntiatur, ne si aliquod intervallum fieret interim ad cor suum rediret et se ad patientiam praepararet, et sic sequentia facilius sustineret; et propter hoc subditur *Cumque adhuc ille loqueretur venit al-*
665 *ter et dixit: Ignis Dei*, idest a Deo missus, *descen-*

590 quasi...Domini hom. om. F N 598 ei] om. y(-As) Pd π ante fuit N V1 As Va 608 Deum] dominus F deus 8' π domini V2 scilicet domini Sv 620 proponitur] procedit γ proceditur δ1 π procedere Va ponimus (?) F2 627 minori] — re N P(-F2) δ' π maiori Sv 649 consideraret] — rarent F pN V2

602 supra: lin. 281. 637 Arist. III Rhet. cap. 17 (1418 b 4) sec. transi. Hermann Alemanni (ms. Paris B.N. lat. 16673, f. 145ra)

et tactas oves puerosque consumpsit, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi. 17 Sed adhuc illo loquente venit alius et dixit: Chaldaei fecerunt tres turmas et invaserunt camelos et tulerunt eos necnon et pueros percusserunt gladio, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi. 18 Adhuc loquebatur ille et ecce alius intravit et dixit: Filiis tuis et filiabus vescentibus et bibentibus vinum in domo fratris sui, 19 repente ventus vehemens irruit a regione deserti et concussit quatuor angulos domus, quae corruens oppressit liberos tuos et mortui sunt, et effugi ego solus ut nuntiarem tibi.

dit de caelo, ut quasi eius menti imprimeretur quod non solum ab hominibus sed etiam a Deo persecutionem pateretur, et sic facilius contra Deum pro-
670 vocaretur; et tactas oves puerosque consumpsit, quasi divinitus hoc procuratum sit ut statim ad tactum ignis omnia consumarentur, quod est supra natura-
lem virtutem ignis; et effugi ego solus ut nuntiarem tibi. Sequitur *Sed adhuc illo loquente venit alius et*
675 *dixit: Chaldaei*, qui erant feroces et potentes; unde ad eorum potentiam ostendendam subditur *fecerunt tres turmas*, ut sic vindicta sperari non possit nec recuperatio damni; de quo damno subditur *et invaserunt camelos* etc. Sequitur de oppressione prolis:
680 *Adhuc loquebatur ille et ecce alius intravit et dixit: Filiis tuis et filiabus vescentibus et bibentibus vinum in domo fratris sui*, ut ex hoc eorum mors tristior foret quo lob poterat dubitare eos in statu alicuius peccati fuisse morte praeventos: nam et ipse prop-
685 terea sanctificabat eos et holocausta per singulos offerebat quia timebat ne in convivii aliquod peccatum incurrissent. Et ne forte posset credi quod paenituerint et animae suae providerint, subditur *repente ventus vehemens irruit a regione deserti et con-*
690 *cussit quatuor angulos domus*, quod dicitur ad ostendendum vehementiam venti qui praeter consuetudinem totam domum simul subvertit, ut per hoc ostendatur ex divina voluntate processisse, et sic facilius contra Deum moveretur dum affligebatur ab
695 eo cui devota mente servierat. Et ad maiorem doloris cumulum subditur *damnum interemptae prolis*, cum dicitur *quae corruens oppressit liberos tuos et mortui sunt*, scilicet omnes, ne saltem in aliquo evadente ex liberis posteritatis spes remaneret. Et
700 hoc eo magis credebatur dolorosum quo liberis omnibus interemptis, aliquis famulorum evadere potuit ad concitandum dolorem, nam sequitur *et effugi ego solus ut nuntiarem tibi*.

Considerandum vero est quod cum omnis prae-

dicta adversitas sit per Satan inducta, necesse est 705 confiteri quod Deo permittente daemones possunturbationem aeris inducere, ventos concitare, et facere ut ignis de caelo cadat. Quamvis enim materia corporalis non oboediat ad nutum angelis neque bonis neque malis ad susceptionem formarum sed soli 710 creatori Deo, tamen ad motum localem natura corporea nata est spirituali naturae oboedire; cuius indicium in homine apparet, nam ad solum imperium voluntatis moventur membra ut opus a voluntate dispositum prosequantur. Quaecumque igitur solo 715 motu locali fieri possunt, haec per naturalem virtutem non solum spiritus boni sed etiam mali facere possunt, nisi divinitus prohibeantur; venti autem et pluviae et aliae huiusmodi aeris perturbationes ex solo motu vaporum resolutorum ex terra et 720 aqua fieri possunt, unde ad huiusmodi procuranda naturalis virtus daemonis sufficit: interdum ab hoc divina virtute prohibentur ut non liceat eis facere omne quod naturaliter possunt. Nec est contrarium quod dicitur 1er. xiv²² « Numquid sunt in 725 sculptilibus gentium qui pluant? »: aliud enim est naturali cursu pluere, quod solius Dei est qui causas naturales ad hoc ordinavit, aliud vero est causas naturalibus a Deo ad pluendum ordinatis interdum artificialiter uti ad pluviam, vel ventum inter- 730 dum quasi extraordinarie producendum.

Tunc surrexit lob etc. Enumerata adversitate beati lob, agitur hic de patientia quam in adversitate monstravit. Sciendum autem est ad evidentiam eorum quae hic dicuntur quod circa corporalia bona 735 et circa animi passiones antiquorum philosophorum diversa opinio fuit. Nam Stoici dixerunt bona exteriora nulla bona hominis esse, et quod pro eorum amissione nulla tristitia animo sapientis poterat inesse; Peripateticorum vero sententia fuit quod bo- 740 na exteriora sunt quidem aliqua hominis bona, non

671 procuratum] procreatum F N β provocatum π 672 consumarentur pro consumerentur ut habent V. γ δ π (cf. Thesaurus ling. lat. s.v. consummo) 679 etc.] om. F γ et tulerunt eos necnon et pueros percusserunt gladio et effugi ego solus ut nuntiarem tibi cum Vulg Pd π 682 sui] primogeniti add. cum Vulg. sV1 8(-R) π 730 interdum om. solus Va 731 producendum] — dam F N γ(-As)

710 ad susceptionem formarum: cf. Thomas I Pars q. nō a. 2; ad motum localem: cf. ibid. a. 3. 736 antiquorum philosophorum: cf. August. IX De civ. Dei cap. 4 (PL 41,258) sec. Thomam I-II q. 59 a. 2.

20 Tunc surrexit Iob et scidit tunicam suam, et tonso capite corruens in terram adoravit 21 et dixit: Nudus egressus sum de utero matris meae, nudus revertar illuc. Dominus dedit, Dominus abstulit;

quidem principalia sed quasi instrumentaliter ordinata ad principale hominis bonum, quod est bonum mentis: et propter hoc sapientem in amissionibus exteriorum bonorum moderate tristari concedebant, ita scilicet quod per tristitiam ratio non absorberetur ut a rectitudine declinaret. Et haec sententia verior est et ecclesiasticae doctrinae concordat, ut patet per Augustinum in libro De civitate Dei. 750 Hanc igitur sententiam Iob secutus, tristitiam quidem in adversitate monstravit, tamen sic moderatam ut rationi subiecta esset, et ideo dicitur quod *Tunc surrexit Iob et scidit tunicam suam*, quod apud homines solet esse tristitiae indicium. Notandum vero est quod dicit *tunc*, scilicet post mortem filiorum auditam, ut de eis magis quam de amissione rerum doluisse videatur. De amicis enim mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur, sed virtuosus est hunc dolorem non immoderatum habere, 760 secundum illud Apostoli Thess. iv «Nolumus vos ignorare de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent»: et hoc in beato Iob fuit, unde et status mentis eius per actum exteriorum apparuit. Quia enim ratio erecta stetit, 765 congruenter dicitur quod *Iob surrexit*, quamvis homines dolentes magis soleant prosterni; quia vero tristitiam patiebatur sed non penetrantem usque ad intima rationis perturbanda, in exterioribus tristitiae signum ostendit quantum ad duo, scilicet quantum ad ea quae sunt extra naturam corporis, unde dicitur *et scidit tunicam suam*, et quantum ad ea quae de natura corporis procedunt, unde, dicitur *et tonso capite*, quod apud eos qui comam nutriunt solet esse doloris indicium. Unde haec duo signa 775 tristitiae convenienter praemissis adversitatibus respondent, nam scissio tunicae respondet amissioni rerum, tonsio capitis amissioni filiorum. Tunc autem mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur: unumquodque enim tanto in maiori nobilitate 780 altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat, sicut aer dum subditur luci et materia dum subditur formae; quod igitur mens beati Iob per tristitiam delecta non erat sed in sua rectitudine

persistens, manifestatur per hoc quod Deo se humiliter subdidit, nam sequitur *corruens in terram adoravit*, ad humilitatis et devotionis indicium demonstrandum.

Et non solum factis statum suae mentis declaravit sed etiam verbis; rationabiliter enim demonstravit, etsi tristitiam pateretur, se tristitiae non debere succumbere. Primo quidem ex condicione naturae, unde dicitur *et dixit: Nudus egressus sum de utero matris meae*, scilicet terrae quae est communis mater omnium, *nudus revertar illuc*, idest in terram; et secundum hunc modum dicitur Eccli. x11 «Occupatio magna creata est hominibus, et iugum grave super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium». Postest et aliter intelligi, ut quod dicitur *de utero matris meae* accipiat ad litteram de utero mulieris quae genuit eum, quod autem dicitur *nudus revertar illuc* intelligitur quod haec dictio *illuc* facit simplicem relationem: non enim aliquis iterato in ventrem matris revertitur, sed revertitur in illum statum quem habuit in utero matris quantum ad aliquid, scilicet quantum ad hoc quod est alienum esse a conversatione humana. Hoc igitur dicens rationabiliter ostendit quod propter amissionem exteriorum bonorum non debet homo tristitia absorberi, quia exteriora bona non sunt ei connaturalia sed accidentaliter adveniunt, quod ex hoc patet quia homo sine eis in hunc mundum venit et sine eis recedit: unde accidentalibus bonis sublati, si substantiale remaneat, non debet homo tristitia superari etsi eum tristitia tangat. sis

Secundo ostendit idem ex divina operatione dicens *Dominus dedit, Dominus abstulit*: ubi primo consideranda est vera eius sententia de providentia divina circa res humanas. In hoc enim quod dixit *Dominus dedit*, confessus est prosperitatem mundanam hominibus advenire non casualiter neque ex fato stellarum nec ex solo humano studio sed ex dispensatione divina; in hoc vero quod dicit *Dominus abstulit*, confitetur etiam adversitates mundanas in hominibus divinae providentiae indicio provenire. 825

744 amissionibus] —one γ δ1 π 752 quod om. N β 768 perturbanda scrips.] —bande F NV1 γ(-F8) δ. π —bandus V —bandum F2 —bando Fs om. Va 795 x1] 41 F xi N β δ. π 802 intelligitur] —gatur δ(-P4) π 822 nec] neque β1-V1) γ δ. π

749 Lib. XIV c. 9 (PL 41,413). 754 tristitiae indicium: cf. Gen. xxxvii31, III Reg. xxi27. 760 I Thess. iv13. 774 doloris indicium: cf. Gregor. II Moral, cap. 16 (PL 75,570 A). 793 terrae: Glossa interlin. super h. l. ex Gregor. II Moral, cap. 17 (PL 75,570 C).

sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum ! 22 In omnibus his non peccavit lob labiis suis, neque stultum quid contra Deum locutus est.

Hoc autem inducit quod non habet homo iustam querelam de Deo si temporalibus bonis spoliatur, quia qui gratis dedit potuit vel usque ad finem vel ad tempus largiri: unde cum ante finem homini
830 temporalia aufert, homo conqueri non potest.

Tertio ostendit idem ex beneplacito divinae voluntatis dicens *sicut Domino placuit ita factum est*; est autem amicorum idem velle et nolle: unde si ex beneplacito divino procedit quod aliquis bonis tem-
835 poralibus spoliatur, si Deum amat, debet voluntatem suam voluntati divinae conformare, ut hac consideratione tristitia non absorbeatur.

Hae igitur tres rationes debito ordine ponuntur: nam in prima ratione ponitur quod bona tempora-
840 lia sunt homini extranea, in secunda quod a Deo homini dantur et auferuntur, in tertia quod hoc accidit secundum beneplacitum divinae voluntatis. Unde ex prima ratione concluditur quod homo propter amissionem temporalium bonorum non debet
845 tristitia absorberi, ex secunda quod nec etiam potest conqueri, ex tertia quod etiam debet gaudere. Non enim esset placitum Deo quod aliquis adver-

sitatem pateretur nisi propter aliquod inde proveniens bonum: unde adversitas, licet ipsa ex se amara sit et tristitiam generet, tamen ex consideratione
850 utilitatis propter quam Deo placet debet esse iocunda, sicut et de apostolis dicitur « Ibant apostoli gaudentes » etc.¹ nam et de sumptione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem sanitatis licet sensu turbetur. Et quia gaudium est materia
855 gratiarum actionis, ideo hanc tertiam rationem in gratiarum actionem concludit dicens *Sit nomen Domini benedictum!* Benedicatur quidem nomen Domini ab hominibus inquantum de eius bonitate notitiam habent, quod scilicet omnia bene dispenset et
860 nihil agat iniuste.

Sic igitur concluditur innocentia lob cum dicitur *In omnibus his non peccavit lob labiis suis*, ut scilicet per verba impatientiae motum exprimeret, *neque stultum quid contra Deum locutus est*, id est blasphemum, ut scilicet de divina providentia blasphemaret: stultitia enim sapientiae opponitur quae proprie est cognitio divinorum.

860 dispenset] —sent F N —sat γ 865 blasphemum] —miam γ —miam S. π —mia V1 —me F2

833 idem velle et nolle: Sallust. *Bellum Catii*, cap. 20; apud Thomam tamen e.g. *H-If* q. 29 a. 3 haec sententia Tullio tribuitur; cf. *Moralium dogma philos.* 22 (PL 171,1023 B). 852 Act. v4l. 868 cognitio divinorum: sec. August. *XIV De Trim* cap. 1 (PT. 42,1037) ut refert Thomas *II-II* q. 45 a. 1 arg. 2.

CAPITULUM II

1 Factum est autem, cum quadam die venissent filii Dei et starent coram Domino, venisset quoque Satan inter eos et staret in conspectu eius, 2 ut diceret Dominus ad Satan: Unde venis? Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam. 3 Et dixit Dominus ad Satan: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non est illi similis in terra? Vir simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo, et adhuc retinens innocentiam. Tu autem commovisti me adversus eum ut affligerem illum frustra.

Factum est autem, cum quadam die etc. Cum triplex sit hominis bonum, scilicet animae, corporis et exteriorum rerum, hoc modo ad invicem ordinantur ut corpus sit propter animam, res vero s exteriores et propter corpus et propter animam. Sicut igitur est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum, ita est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad corporis salutem. Et quidem quod Iob in actibus 10 virtutum abundaret, quae sunt animae bona, sensibilibus cunctis poterat esse manifestum, unde et Dominus ad Satan supra dixerat «Numquid considerasti servum meum Iob» etc. Sed Satan calumniam inferebat quasi Iob actibus virtutum intendere 15 ret propter temporalia bona, sicut et mali homines quorum Satan princeps est perniciose iudicant de intentione bonorum; sed haec calumnia repulsa erat per hoc quod post exteriorum bonorum amissionem adhuc in virtute stabilis permanebat, ex quo sufficienter ostensum est quod eius intentio non erat ad 20 exteriora bona obliquata. Restabat igitur ostendere ad perfectam demonstrationem virtutis Iob quod nec etiam ad salutem proprii corporis incurvata erat eius intentio, et ideo rursus inducitur divinum 25 iudicium quo hoc manifestatur: hoc est ergo quod dicitur *Factum est autem, cum quadam die venissent filii Dei et starent coram Domino, venisset quoque Satan inter eos et staret in conspectu eius, ut diceret Dominus ad Satan: Unde venis?* Quibus verbis quia 30 supra exposita sunt diutius immorandum non est, nisi quod hoc notandum est quod propter aliud factum alia dies hic inducitur, sicut et in principio Genesis secundum diversa rerum genera quae insti-

tuebantur diversi dies describuntur. Quid autem Satan examinatus responderit ostenditur consequenter 35 cum dicitur *Qui respondens ait: Circuivi terram et perambulavi eam. Et hoc ut supra.*

Et rursus Dominus virtutem Iob ei quasi conspicuam proponit ut supra, unde sequitur *Et dixit Dominus ad Satan: Numquid considerasti servum meum Iob, quod non est illi similis in terra? Vir simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo.* Sed quia iam quaedam virtus beati Iob manifestata erat quae prius manifesta non fuerat, scilicet constantia in adversis, ideo nunc addit *et adhuc*, scilicet post amissionem temporalium bonorum, *retinens innocentiam*; ex quo ulterius Dominus ostendit suspicionem Satan fuisse calumniosam et intentionem frustratam, unde sequitur *Tu autem commovisti me adversus eum ut affligerem illum frustra.* Ex hoc autem quod dicitur 50 *commovisti me adversus eum*, non est intelligendum quod Deus ab aliquo provocetur ad volendum quod prius nolebat sicut est apud homines consuetum – dicitur enim Num. x xiii)9 «Non est Deus ut homo ut mentiat, neque ut filius hominis ut mutetur» – , sed loquitur hic Scriptura de Deo figuraliter more humano: homines enim quando facere aliquid volunt propter aliquem ab illo commoveri dicuntur; Deus autem vult quidem facere, sicut et facit, hoc propter illud, tamen absque omni mentis commotione quia ab aeterno in mente habuit quid propter quod facturus esset. Disposuerat igitur Dominus ab aeterno Iob temporaliter affligere ad demonstrandam veritatem virtutis eius, ut omnis malignorum excluderetur calumnia, unde ad hoc significandum 65 hic dicitur *Tu autem commovisti me adversus eum.*

21 obliquata] obligata F β 8(-Pd) 28 eos] om. F pN F2 lac V2 (def. V1) 34 describuntur] distribuuntur F β distinguuntur Va describunt Pd 41 est] sit cum Vulg. F2 5(-R)n(def. γ) illi] ei (post similis Va) F Va π post similis F2 Pd (def. γ) 50 illum] eum F2 γ Pd π eius R (def. N V1)

i triplex...bonum: sec. Arist. *I Ethic.* 12 (1098 b 12) ut refert Thomas *II-II* q. 152 a. 2. 12 Cap. ii 30 supra: cap. i 216. 37 supra: cap. i 354. 39 supra: cap. ii.

4 Cui respondens Satan ait: Pellem pro pelle, et cuncta quae habet homo dabit pro anima sua; 5 alioquin mitte manum tuam et tange os eius et carnem, et tunc videbis quod in faciem benedixerit tibi. 6 Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce in manu tua, verum tamen animam illius serva. 7 Egressus igitur Satan a facie Domini percussit lob ulcere pessimo a planta pedis usque ad verticem eius. 8 Qui testa saniem radebat, sedens in sterquilinio.

Quod autem dicitur *ut affligerem illum frustra*, intelligendum est quantum ad intentionem Satan non quantum ad intentionem Dei: expetierat enim Satan adversitatem lob intendens ex hoc eum in impatientiam et blasphemiam deducere, quod consecutus non erat; Deus autem hoc permiserat ad declarandam virtutem eius, quod et factum erat: sic igitur frustra afflicto est lob quantum ad intentionem Satan sed non quantum ad intentionem Dei.

Repulsus autem Satan non quiescit sed adhuc calumniam instruit, ostendere volens quod omnia bona quae lob fecerat, et etiam hoc ipsum quod patienter adversa toleraverat, non pro amore Dei fecerat sed pro sui corporis salute, unde sequitur *Cui respondens Satan ait: Pellem pro pelle, et cuncta quae habet homo dabit pro anima sua*. Considerandum est autem quod lob dupliciter afflicto fuerat, scilicet in amissione possessionum et in amissione natorum. Intendit igitur Satan dicere quod utramque afflictionem lob patienter toleraverat pro corporis sui salute, et hoc non erat magnae virtutis sed erat humanum et apud homines consuetum; et hoc est quod dicit *homo*, quasi quicumque etiam non virtuosus, dabit de facili *pellem pro pelle*, idest carnem alienam pro carne sua: sustinet enim homo non virtuosus ut quicumque alii etiam quantumcumque coniuncti potius corpore affligantur quam ipse; et similiter homo quicumque dabit cuncta exteriora quae possidet *pro anima sua*, idest pro vita sua conservanda: exteriora enim bona ad conservationem vitae quaeruntur, ut sint in subsidium victus et vestitus et aliorum huiusmodi quibus vita hominis commode conservatur.

Et quia posset aliquis dicere ad Satan 'unde potest probari quod lob amissionem natorum et possessionum patienter tulerit timens pelli suae et vitae suae?' quasi huic quaestioni respondens subdit *alioquin*, scilicet si verbo simplici non creditur, mitte manum tuam, idest exerce virtutem tuam, et tange os eius et carnem, idest affligas eum in corpore, non solum in superficie, quod posset significari per tactum carnis, sed etiam in profundum, quod

significatur per tactum ossis, ut scilicet tactus usque ad intima perveniat; *et tunc videbis*, idest manifeste ab omnibus conspici poterit, *quod in faciem benedixerit tibi*, quod exponendum est ut supra.

Voluit igitur Dominus ostendere quod lob Deo non servierat propter corporis salutem, sicut supra ostenderat quod ei < non > servivit propter exteriora bona, unde subditur *Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce in manu tua*, idest potestatem tibi trado eum in corpore affligendi, *verum tamen animam illius serva*, idest vitam ei ne auferas. Non enim totaliter Deus servos suos voluntati Satan exponit sed se eundem mensuram convenientem, secundum illud Apostoli Cor. x «Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis».

Egressus igitur Satan etc. Accepta potestate Satan ad eius executionem procedit, unde dicitur *Egressus igitur Satan a facie Domini percussit lob*, percussione quidem turpi et abominabili, unde dicitur *ulcere*, incurabili et doloroso, unde dicitur *pessimo*, et universali, unde dicitur *a planta pedis usque ad verticem eius*.

Solent autem aegrotantium afflictiones remediis exterius adhibitis et deliciis alleviari, sed lob sic alleviatus non fuit, sequitur enim *Qui testa saniem radebat*, in quo ostenditur quod lenitiva medicamenta et delicata ei non adhibebantur; *sedens in sterquilinio*, ex quo ostenditur quod non recreabatur neque loci amoenitate neque stramentorum mollitie neque alicuius suavitatis odore, sed magis contrariis utebatur. Potest autem hoc dupliciter contigisse: vel quia percussus a Domino ipse etiam se magis sponte affligebat et humiliabat ut misericordiam facilius obtineret, vel quia cuncta quae habebat amiserat, unde non poterat sibi convenientia remedia exhibere; et hoc satis probabile est ex hoc quod supra Dominus dixit: nec videtur quod Satan citra potestatem sibi datam aliquid egerit ad nocendum.

Solent etiam afflictiones hominum verbis consolatoris relevari, sed afflicto lob verba exasperantia dicuntur, tanto magis provocantia quanto a perso-

67 ilium] eum N F1 γ Pd π 87 et] et quod N δ π 93 ipse] ipsi F pN B1-V1) δ1-Pd) 115 < non > suppi, cum F2 γ δ π] om. cet. 117 tua] est add. cum Vulg. sV1 δ(-K) π sunt add. R ng ne] non F F2 γ δ1 π
ii2 supra: cap. I 533. ii4 supra: cap. ii2. 122 I Cor. x13. 144 supra: cap. ii2.

9 Dixit autem illi uxor sua: Adhuc tu permanes in simplicitate tua. Benedic Deo et morere. 10 Qui ait ad illam: Quasi una de stultis mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus? In omnibus his non peccavit Iob labiis suis. 11 Igitur audientes tres amici Iob omne malum quod accidisset ei, venerunt singuli de loco suo, Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites. Condixerant enim ut pariter venientes visitarent eum et consolarentur.

150 na magis coniuncta proferuntur, sequitur enim *Dixit autem illi uxor sua*, quam solam diabolus reliquerat ut per eam viri iusti mentem pulsaret qui per feminam primum hominem deiecerat. Haec autem primo in verba irrisiois prorumpit dicens *Adhuc tu* 155 *permanes in simplicitate tua*, quasi dicat: saltem post tot flagella cognoscere debes quia inutile tibi fuit simplicitatem servare, sicut etiam ex quorundam persona dicitur Mai. in 14 « Vanus est qui servit Deo; et quod emolumentum quia custodivimus praecepto ta eius? ». Secundo procedit ad verba perversae suggestionis dicens *Benedic Deo*, idest 'maledic', quasi dicat: ex quo tibi benedicenti Deo adversitas supervenit, maledic Deo ut prosperitate potiaris. Ultimo concludit in verba desperationis dicens *et mo-* 165 *rere*, quasi dicat: pro mortuo te habe quia nihil tibi residuum est in simplicitate remanenti nisi ut moriaris. Vel aliter *Benedic Deo et morere*, idest ex quo post tantam Dei reverentiam sic adversitate afflictus es, si adhuc Deo benedicas nihil restat nisi 170 ut mortem expectes.

Sanctus autem vir qui sua incommoda patienter tulerat, iniuriam Dei ferre non potuit, sequitur enim *Qui ait ad illam: Quasi una de stultis mulieribus locuta es*. Recte eam stultitiae arguit quae contra divinam sapientiam loquebatur. Quod autem stulte locuta fuerit ostendit dicens *Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non sustineamus?*, in quo perfectam hominis sapientiam docet. Cum enim temporalia bona et corporalia non sint amanda nisi propter spiritualia et aeterna, istis salvatis 180 quasi principalioribus, non debet homo deici si illis privetur nec elevari si eis abundet. Docet ergo nos Iob tantam animi constantiam habere ut et bonis temporalibus, si nobis a Deo dentur, sic utamur ut 185 ex hoc in superbiam non elevemur, et contraria mala sic sustineamus ut ex eis noster animus non deiciatur, secundum illud Apostoli Phil. ult. « Scio humilari, scio et abundare », et postea « Omnia possum in eo qui me confortat ». Deinde concluditur perse-

verans innocentia Iob cum dicitur *In omnibus his non peccavit Iob labiis suis*.

Non solum per uxorem diabolus mentem beati Iob exasperare nitebatur sed etiam per amicos, qui quamvis ad consolandum venerint tamen ad verba increpationis processerunt, de quibus dicitur *Igitur* 195 *audientes tres amici Iob omne malum quod accidisset ei, venerunt singuli de loco suo, Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites*. Et quia inter hos fere vertitur tota disputatio huius libri, considerandum est quod hi tres in aliquo eiusdem opinionis erant cum Iob, unde amici eius dicuntur, et in aliquo ab eo differebant inter se invicem concordantes unde sibi invicem connumerantur et a Iob discernuntur. Conveniebant siquidem cum Iob quod non solum res naturales sed etiam res humanae divinae providentiae subiacerent, sed differebant ab eo quod putabant hominem pro bonis quae agit remunerari a Deo prosperitate terrena, et pro malis quae agit puniri a Deo adversitate temporali, quasi temporalia bona sint praemia virtutum et 210 temporalia mala sint propriae poenae peccatorum. Hanc autem opinionem quilibet eorum propriis modis defendere nititur, secundum quod sibi proprium ingenium suggerebat: propter quod dicuntur *venisse singuli de loco suo*. Iob autem huius opinionis 215 non erat, sed credebat bona opera hominum ordinari ad remunerationem spirituales futuram post hanc vitam, et similiter peccata futuris suppliciis esse punienda.

Quod autem praedicti amici Iob ad consolandum 220 venerint, ostenditur ex hoc quod sequitur *Condixerant enim ut pariter venientes visitarent eum et consolarentur*, in quo veros amicos se ostenderunt in tribulationibus sibi non deficientes, dicitur enim Eccli. XH9 « In tristitia et in malitia viri amicus agnitus est ». Et primo quidem ipsa visitatio consolativa erat: nam videre amicum et ei convivere delectabilissimum est. Consolantur etiam ipsum factis, compassionis suae ad eum signa ostendendo. Quibus

154 prorumpit *scrips*, cum V1 5. π] irrui N prorupit *cet*.
190 innocentia] in *praem*. V1 y(-Sv) Va

152 per feminam: Gen. nil.
a 35) et 14 (1171 b 32).

187 Phil. iv12.

188 Ibid, iv13.

177 sustineamus] suscipiamus pN V2 su. As F3 (def. F Sv)

227 videre...convivere: sec. Arist. IX *Ethic*. 13 (1171

12 Cumque elevassent procul oculos suos non cognoverunt eum, et exclamantes ploraverunt, scissisque vestibus sparserunt pulverem super caput suum in caelum. 13 Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus, et nemo loquebatur ei verbum; videbant enim dolorem esse vehementem.

230 compassionis signis praemittitur provocativum ad compassionem cum dicitur *Cumque elevassent procul oculos suos non cognoverunt eum*: erat enim immutata facies ex ulcere, et habitus et reliquus cultus ex rerum amissione; quod autem dicit *procul* intelligendum est secundum eam mensuram qua homo a remotis potest cognosci. Haec autem immutatio amici eos provocavit ad tristitiam et compassionem quam per signa ostenderunt, sequitur enim *et exclamantes*, scilicet prae magnitudine doloris, *ploraverunt*, *scissisque vestibus sparserunt pulverem super caput suum* in signum humilitatis et deiectionis, quasi se ex deiectione amici deiectos reputantes. Addit autem *in caelum*, ut quasi hac humiliatione caelestem misericordiam provocarent. Considerandum est autem quod amicorum compassio consolativa est, vel quia adversitas quasi onus quoddam levius fertur quando a pluribus portatur, vel magis quia omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur: delectabilissimum autem est experimentum sumere de amicitia alicuius, quod maxime

sumitur ex compassione in adversis, et ideo consolationem affert.

Non solum autem ex compassione ostensa eum consolabantur sed etiam ei societatem exhibendo, sequitur enim *Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus*; intelligendum tamen est non continue sed congruentibus horis, indigebat enim magna tristitia diuturna consolatione. Sed tertium quod maxime est consolatorium, scilicet verbum, non exhibebant, sequitur enim *et nemo loquebatur ei verbum*. Taciturnitatis autem causa ostenditur cum subditur *videbant enim dolorem esse vehementem*, quae causa magis redditur secundum consolantium opinionem quam secundum statum afflicti; cum enim mens alicuius fuerit dolore absorpta consolationis verba non recipit, unde et Poeta dicit « Quis matrem nisi mentis inops in funere nati flere vetat ? »; Iob autem non sic erat dispositus ut prae tristitia consolationem recipere non posset, sed magis ipse secundum rationem consolabatur se ipsum, ut ex verbis eius supra inductis apparet.

239 prae] pro F β(-P2) As Pd π 269 non om. F pN

245 amicorum compassio: cf. Arist. *IX Ethic.* 13 (1171 a 28) ut refert Thomas *I-II* q. 38 a. 3. 266 Ovid. *Remedia amoris* 127. 271 supra: vers. 10.

CAPITULUM III

1 Post haec autem aperuit lob os suum et maledixit diei suo.

Post haec autem aperuit lob os suum etc. Sicut supra dictum est, circa passiones animae duplex fuit antiquorum opinio: Stoici enim dixerunt tristitiam in sapientem non cadere, Peripatetici vero dixerunt sapientem quidem tristari sed in tristitiis secundum rationem moderate se habere, et haec opinio veritati concordat. Ratio enim condicionem naturae auferre non potest; est autem naturale sensibili naturae ut et convenientibus delectetur et gaudeat et de nocivis doleat et tristetur: hoc igitur ratio auferre non potest sed sic moderatur ut per tristitiam ratio a sua rectitudine non divertat. Concordat etiam haec opinio sacrae Scripturae, quae tristitiam in Christo ponit, in quo est omnis virtutis et is sapientiae plenitudo.

Sic igitur lob ex praenarratis adversitatibus tristitiam quidem sensit, alias patientiae virtus in eo locum non haberet, sed propter tristitiam ratio a rectitudine non declinavit quin potius tristitiae dominabatur. Ad hoc igitur ostendendum dicitur *Post haec aperuit lob os suum*. Dicit autem *Post haec*, idest post septem taciturnitatis dies; ex quo manifestum fit quod verba quae sequuntur sunt secundum rationem prolata per tristitiam non perturbata; si enim ex perturbatione mentis dicta fuissent, prius ea protulisset quando vis tristitiae vehementior erat: tristitia enim quaelibet longitudine temporis mitigatur et in principio magis sentitur; unde propter hoc tandiu tacuisse videtur ne perturbata mente loqui iudicaretur. Quod etiam ostenditur per hoc quod dicitur *aperuit os suum*; cum enim aliquis loquitur ex impetu passionis, non ipse aperit os suum sed agitur passione ad loquendum: non enim per passionem nostri actus domini sumus sed per solam rationem. Loquendo autem tristitiam quam patiebatur ostendit: consuetum est enim apud sapientes ut ex ratione loquantur passionum motus quos sentiunt, sicut et Christus dixit « Tristis est anima mea usque ad mortem », et Apostolus dicit Rom. vii

« Non enim quod volo bonum hoc ago, sed quod odi malum illud facio »; sic etiam et Boetius in principio De consolatione tristitiam aperuit ut ostenderet quomodo eam ratione mitigaret: sic et lob loquendo tristitiam suam aperuit.

Unde sequitur *et maledixit diei suo*, quod videtur esse contra illud Apostoli Rom. xii4 « Benedicite et nolite maledicere ». Sed sciendum est quod maledicere multipliciter dicitur: cum enim maledicere nihil aliud sit quam malum dicere, totiens dicitur maledicere quotiens contingit malum dicere. Contingit autem aliquem alicui malum dicere primo dictione causante malum, sicut divinum dicere est causa eorum quae dicuntur, et sententia iudicis aliquem condemnantis est causa poenae eius qui condemnatur; et per hunc modum intelligitur quod Dominus dixit Gen. i17 « Maledicta terra in opere tuo », et Gen. x « Maledictus Chanaan, servus sit fratrum suorum »; et Iosue maledixit Achor qui de anathemate sustulerat. Secundo imprecando malum vel optando, sicut legitur in I Reg. quod « Philisthaeus maledixit David in viis suis ». Tertio contingit aliquem dicere malum simpliciter enuntiando vel in praesenti vel in praeterito vel in futuro, sive vere sive false. Prohibet igitur Apostolus maledicere tali maledictione qua quis imprecatur malum alicui vel eum falso diffamat, non autem eo modo quo iudex reum condemnat vel aliquis verax malum alicuius rei ordinate demonstrat, vel demonstrando praesens vel recitando praeteritum vel praenuntiando futurum. Sic igitur intelligendum est lob suo diei maledixisse quia eum malum esse denunciavit, non secundum suam naturam qua a Deo creatus est, sed secundum illam Scripturae consuetudinem qua tempus dicitur bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur, secundum illud Apostoli Eph. v16 « Redimite tempus quoniam dies mali sunt »; maledixit igitur lob diei suo inquantum mala sibi in ipso die accidisse commemorat.

9 et] om. β1 y(-As) δ1 π de Va 24 perturbatam] —bata β1-V1) y(-F3) R turbatam Pd π 3i dicitur] dicit F β(-vy) y
61 viis] diis sN sV. V2 Sv 8 π 63 false] falso β y(-F3) δ π

2 supra: cap. i 736. 13 Matth. xxvi38, Marc. xivM. 27 tristitia: cf. Thomas I-II q. 42 a. 5. 38 Matth. xxvi38
39 Rectius Rom. vii15. 42 PL 63,581. 57 Rectius Gen. ix25. 58 Ios. vii25. 60 I Reg. xviii43. 64 Rom. xii4.

2 Et locutus est: 3 Pereat dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: conceptus est homo. 4 Dies ille vertatur in tenebras, non requirat eum Deus desuper,

Quomodo autem maledixerit subditur: *Et locutus est: Pereat dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: conceptus est homo.* Sciendum est autem quod licet esse et vivere secundum se sit appetibile, tamen esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi, licet interdum esse in miseria libenter sustineatur propter aliquem finem, unde illa misera vita quae non ordinatur ad aliquem finem bonum nullo modo est eligenda, secundum quod Dominus dicit Matth. xxvi²⁴ «Melius erat ei si natus non fuisset homo ille». Bonum autem quod ex aliqua miseria expectatur sola ratio apprehendit, vis autem sensitiva non percipit, sicut amaritudinem medicinae gustus percipit sed sola ratio in fine sanitatis delectatur; si quis igitur passionem sui gustus vellet exprimere denuntiaret medicinam esse malam, quamvis ratio iudicaret eam esse bonam propter finem; sic igitur miseria quam beatus lob sustinebat rationi quidem poterat videri quantum ad aliquid utilis esse, sed inferior pars animae quae ex ea tristitia afficiebatur adversitatem totaliter repudiabat, unde et ipsum vivere sub tali adversitate odiosum ei erat. Quando autem est nobis aliquid odiosum, omnia abominamur per quae in illud devenimus; et ideo lob secundum inferiorem partem animae, cuius passionem nunc exprimere intendebat, et nativitatem et conceptionem suam ex quibus in hanc vitam devenerat odio habebat, et per consequens diem nativitatis et noctem conceptionis, secundum illum loquendi modum quo ex his quae in tempore aguntur aliquid ascribitur tempori non bonum vel malum. Sic igitur lob quia secundum partem sensibilem vitam sub adversitate repudiabat, volebat se numquam natum vel conceptum fuisse, et hoc est quod dicit *Pereat dies in qua natus sum*, ac si diceret 'numquam natus fuisset!' et *nox in qua dictum est*, idest vere dici potuit *conceptus est homo*, idest 'utinam numquam conceptus fuisset!' Et congrue ordinat, quia nativitate sublata conceptio non aufertur sed e converso; congruenter etiam conceptionem nocti ascribit et nativitatem diei, quia secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior, principaliori sidere existente super terram, idest sole, conceptio autem nocturna est frequentior. Si-

milis modus loquendi habetur 1er. xx11: «Maledicta dies in qua natus sum, dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta».

Posita ergo maledictione diei nativitatis et noctis conceptionis, prosequitur singillatim de maledictione utriusque, et primo de maledictione diei nativitatis dicens *Dies ille vertatur in tenebras*. Considerandum autem est quod, sicut Hieronymus dicit in Prologo, «a verbis lob in quibus ait 'Pereat dies in qua natus sum' usque ad eum locum ubi ante finem voluminis scriptum est 'Idcirco ipse me reprehendo', hexametri versus sunt, dactylo spondeoque currentes»; et sic patet quod liber iste exhinc per modum poematis conscriptus est, unde per totum hunc librum figuris et coloribus utitur quibus poetae uti consueverunt. Solent autem poetae, ut vehementius moveant, ad eandem sententiam diversa inducere, unde et hic lob ad maledicendum diei suae secundum modum quem dicimus ea inducit quibus aliquis dies solet esse odiosus.

Dignitas autem diei est claritas eius, hac enim a nocte distinguitur; hanc igitur dignitatem excludit dicens *Dies ille vertatur in tenebras*, quae quidem sententia quantum ad superficiem litterae frivola videtur et vana. Dies enim nativitatis praeterierat et iam non erat; quod autem praeteriit immutabile est: quomodo igitur poterat dies qui praeterierat in tenebras verti? Sed sciendum est quod quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium quod de aliqua re habetur; sic igitur nunc dicitur *Dies ille vertatur in tenebras* ac si diceretur: dies nativitatis meae debuisset esse tenebrosus ut congrueret tenebris miseriae quam patior. Quia enim aspectus luminis delectabilis est, secundum illud Eccl. xi⁷ «Dulce lumen, et delectabile est oculis videre solem», consuetum est in Scripturis ut per tenebras tristitia significetur, secundum illud Eccl. vi⁶ «Comedit in tenebris et in curis multis et in aerumna atque tristitia».

Est autem aliquis dies clarus multipliciter: primo quidem ex Dei sanctificatione qui eum celebrem esse instituit, sicut habetur Exodi xx⁸ «Memento ut diem sabbati sanctifices»; hanc igitur claritatem a praedicto die removel dicens *non requirat eum Deus de-*

97 rationi] -onem F pN -one sN Pd π ratio pR 129 ille] illa N β 8(-Pd) π 145 ille] illa N V2 8(def. Pd) π
149 Qui] <luc sN β1 γ δ1 π 153 diceretur] diceret N β(-P2) δ1 π 162 multipliciter] multum F V2 Va tripliciter in ras. sN

82 appetibile...fugiendum: sec. Arist. IX Ethic, ii (1170 a 20) ut refert Thomas Super IV Sent. d. 44 q. 3 a. 1 qc. 2 ad 3.
120 astrologos: c. g. Leopoldus Compilatio de astrorum scientia tr. 7 (ed. Venetiis 1520, f. J). 128 primo: cf. 'consequenter' lin. 214. 131 Prol. in lib. lob de hebr. transi (PL 28,1140). 141 dicimus: lin. 136.

et non sit in recordatione nec illustretur lumine; 5 obscurant eum tenebrae *et umbra* mortis, occupet eum caligo et involvatur amaritudine. 6 Noctem illam tenebrosus turbo possideat, non computetur in diebus anni nec numeretur in mensibus; 7 sit nox illa solitaria nec laude digna, 8 maledicant ei qui maledicunt diei, qui parati sunt suscitare Leviathan.

super, quasi dicat: non exigit Deus ab hominibus ut hunc diem celebrem agant. Dies enim aliqui exi-
guntur a Deo ad celebritatem propter aliquod in-
170 signe beneficium in illa die hominibus collatum,
sicut sabbatum in Veteri Lege propter beneficium
creationis, et dies Paschae propter beneficium libe-
rationis ex Aegypto; quod etiam manifestum est in
diebus festis qui in Novo Testamento celebrantur,
us Vult ergo per hoc significare quod sua nativitas
non debet computari inter insignia Dei beneficia,
cum magis ad miseriam natus esse videatur quam
ad laetitiam. Secundo aliquis dies clarus est ex ho-
minum recordatione: solent enim homines aliquos
180 dies celebres agere in quibus aliqua magna et iocun-
da eis contigerunt, sicut Herodes et Pharao diem
nativitatis celebrabant; hanc igitur claritatem a
praedicto die removet dicens *et non sit in recorda-
tione*, scilicet hominum, quia videlicet non aliquid
185 iocundum in illa die accidit sed magis triste ut ex
eventu apparet. Tercio dies clarus est ex corporali
lumine, quae quidem claritas multipliciter aufertur:
primo quidem ex subtractione radiorum solis illu-
minantium terram, ut patet quando sol eclipsatur,
190 et quantum ad hoc dicit *nec illustretur lumine*; se-
cundo ex oppositione nubium vel aliquorum huius-
modi occultantium radios solis, et quantum ad hoc
dicit *obscurant eum tenebrae*; tertio ex defectu visi-
vae virtutis, cum enim aliquis moritur vel visu
195 privatur, quantum ad eum claritas diei aufertur,
et quantum ad hoc dicit *et umbra mortis*.

Modum autem obtenebrationis praemissae exponit
dupliciter: primo quidem quantum ad ordinem in
hoc quod dicit *occupet eum caligo*: tunc enim dies
200 caligine occupatur quando diei prius splendenti su-
bito et ex insperato tenebrae inducuntur, cuius si-
mile in vita ipsius Iob apparet; secundo quantum
ad genus tenebrarum in hoc quod dicit *et involvatur
amaritudine*, per quod dat intelligere totum quod de
205 obtenebratione dictum est ad tenebras tristitiae esse
referendum: hunc enim morem observare videtur
ut parabolicam locutionem ex aliquo subsequenti
exponat. Per omnia igitur haec nihil aliud dicere
intendit quam quod dies suae nativitatis non debet

indicari dies gaudii sed maeroris, cum per suam na- 210
tivitatem ad vitam tantae adversitati subiectam de-
venerit.

Post maledictionem igitur diei suae nativitatis,
consequenter maledicit noctem suae conceptionis se-
cundum similem modum loquendi, et primo attri- 215
buit ei illud unde nox magis horribilis redditur. Cum
enim nox propter tenebras secundum se ipsam hor-
rida sit, quanto magis tenebrae noctis augmentantur
tanto magis horrida redditur, quod contingit cum
aliqua magna tempestas in nocte oboritur, et quan- 220
tum ad hoc dicit *Noctem illam tenebrosus turbo pos-
sideat*, quasi diceret: congruum fuisset noctem illam
tenebroso turbine possideri ut vitae meae congru-
eret, quae tanto adversitatis turbine involvitur.

Deinde removet ab ea illa quae pertinere viden- 225
tur ad bonum noctis, et primo quantum ad opinio-
nem hominum. Cum enim homines tempora distin-
guant secundum ea quae aguntur in tempore, in
nocte autem pauca vel nulla fiant memoria digna,
nox non notatur per se ipsam in hominum memo-
riis sed ex die coniuncta. Hoc igitur bonum a nocte
praedicta removet dicens *non computetur in diebus
anni nec numeretur in mensibus*, quasi dicat: nox
illa non est memoria digna cum nihil insigne in ea
acciderit sed magis aliquid dolorosum. Inter noctes 235
autem quae in memoriis hominum aguntur, quae-
dam non solum memorabiles sunt sed etiam celebres
et festivae in quibus homines ad aliqua festa agenda
congregantur, et hoc removet dicens *sit nox illa so-
litaria*. Huiusmodi autem hominum congregatio in 240
aliqua nocte fit in laude et celebritate illius noctis
propter aliquod celebre factum quod in illa nocte
recolitur, sicut apud fideles agitur in nocte domini-
cae Resurrectionis, et ideo subdit *nec laude digna*:
est enim aliqua nox digna laude propter aliquod 245
magnum factum in illa nocte contingens.

Ex hoc ergo nihil aliud intendit quam significare
quod sua conceptio non fuit aliquid magnum nec
ad bonum ordinata sed potius ad malum adversi-
tatis quam sentiebat, unde subdit *maledicant ei qui* 250
maledicunt diei, qui parati sunt suscitare Leviathan.
Quod quidem secundum litteram dupliciter potest

175 per] propter FNY'y 204 dat] datur pNV^~As) om. Va pPd 229 memoria] — rie F V1 y 8. π 234 memoria]
— rie As Pd π 241 laude et celebritate] laudem et celebritatem γ 8 π

171 beneficium creationis: Exod. xxx.1 sec. Thomam II-II q. 122 a. 4. 172 beneficium liberationis: Exod. xiii.3 sec. Tho-
mam I-II q. 102 a. 2 arg. 1. 181 Herodes: cf. Matth. xiv.; Pharao: cf. Gen. x.30. 226 primo: cf. 'Deinde' lin. 277.

9 Obtenebrentur stellae caligine eius, expectet lucem et non videat nec ortum surgentis aurorae, 10 quia non conclusit ostia ventris qui portavit me, nec abstulit mala ab oculis meis. 11 Quare non in vulva mortuus sum, egressus ex utero non statim perii?

exponi: uno modo secundum quod per Leviathan intelligitur aliquis magnus piscis, prout videtur con-
 255 gruere his quae in fine huius libri de eo dicuntur: « An extrahere », inquit, « poteris Leviathan hamo? »; et secundum hoc intelligendum est quod illi qui huiusmodi magnos pisces piscantur de nocte eos invadunt in tenebris, et ideo quando dies incipit apparere maledicunt diei quia per hoc eorum opus et
 260 intentio impeditur. Alio modo potest intelligi ut per Leviathan significetur draco antiquus, scilicet diabolus, secundum illud Is. xxvnl « In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro et gravi et forti super Leviathan, serpentem tortuosum ». Illi ergo parati sunt
 265 suscitare Leviathan qui student ad suggestiones diaboli implendas operibus iniquitatis vacando, qui diei maledicunt quia, ut dicitur Ioh. iv, « Omnis qui male agit odit lucem », et infra xxivl5 dicitur « Oculus adulteri observat caliginem », et postea « Si subito apparuerit aurora arbitratur umbram mortis ». Secundum hoc igitur, sicut per hoc quod dixerat « nec
 270 laude digna » vult praedictam noctem esse odiosam bonis, ita per hoc quod subdit *maledicant ei* etc. vult eam esse odiosam malis: nam adversitatem et boni et mali abhorrent.

Deinde excludit a praedicta nocte quae videntur ad bonum noctis pertinere secundum naturam, quorum unum est quod nox decoratur aspectu stellarum, et hoc removel dicens *Obtenebrentur stellae caligine eius*; aliud est quod decoratur ex spe diei, et hoc removel dicens *expectet lucem et non videat*, quasi dicat: quamvis naturale sit ut in nocte lux diei expectetur, illa tamen nox habeat tenebras infinitas
 285 quae numquam diurnae lucis successione terminentur. Noctis quidem tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur, aurorae vero crepusculo diminuuntur; imprecatur autem praedictae nocti non solum ut eius tenebrae non excludantur per diem sed quod
 290 nec minuantur per auroram, unde dicit *nec ortum surgentis aurorae*.

Sed quia id quod dixerat impossibile videbatur, ut scilicet nocti non succederet dies nec aurora, ostendit ex quo sensu id dictum sit subdens *quia*
 295 *non conclusit ostia ventris qui portavit me*. Vita enim hominis in ventre matris abscondita est, unde tene-

bris noctis comparatur; cum autem per nativitatem in manifestum prodit, tunc clarae diei similitudinem habet; ideo ergo dixit quod nox illa <neque> diem neque auroram succedentem haberet, ut ostenderet se desiderare quod suus conceptus numquam venisset ad partum neque ad pueritiam, quae per auroram intelligitur, neque ad iuventutem, quae per plenam lucem diei designatur. Dicit autem *quia non conclusit ostia* etc., non quod ipsa nox concludat
 305 ventrem, idest impediat partum, sed quia in nocte hoc agitur: ex ipsa enim conceptione potest praestari impedimentum ne conceptus ad partum perveniat. Et quia hoc etiam videbatur irrationabile quod aliquis vitam abhorreret cum omnibus desiderabile
 310 sit esse et vivere, ostendit ex qua ratione id dixerit cum subdit *nec abstulit mala ab oculis meis*, quasi dicat: non ipsam vitam propter se abhorreo sed propter mala quae patior; etsi enim vita secundum se desiderabilis sit, non tamen vita miseriis subiecta. Ubi considerandum est quod omnia quae supra figurative locutus est hac finali clausula exposuisse videtur, quod etiam in aliis eius dictis advertendum est.

Quare non in vulva mortuus sum? Postquam diei 320 nativitatis et nocti conceptionis suae maledixerat ut ostenderet initia suae vitae se abhorreere, nunc ostendit se abhorreere suam conservationem in vita, ut ex his manifestius ostendat quod vita eius est ei onerosa. Est autem duplex status vitae: unus occultus quo concepti vivunt in utero alius manifestus
 325 quo vivunt homines post nativitatem ex utero. Quantum ergo ad primum statum dicit *Quare non in vulva mortuus sum?*, quantum ad secundum *egressus ex utero non statim perii?*, et de hoc secundo primo prosequitur. Sciendum est autem quod exterior vita dupliciter tollitur: quandoque quidem ex aliquo nocumento supervenienti, vel intrinseco sicut est morbus, vel extrinseco sicut gladius aut aliquid huiusmodi, et ad hoc potest referri quod dixit
 335 *egressus ex utero non statim perii?*; quandoque vero ex subtractione necessarij subsidij, quod quidem est vel extrinsecum ut sunt vehicula, fomenta et alia huiusmodi adiumenta, et quantum ad hoc

271 arbitrat] — antur *Vulg.* arbi. γ 8l π 299 <neque> *suppi.* cum δ π] nec F3 om. cct. 324 ostendat] — dit F N Sv R

256 Cap. XL20. 262 draco antiquus: Apoc. xn9. 268 Rectius Ioh. in20. 270 Cap. xxivl7. 272 Vers. 7. 315 miseriis subiecta: cf. supra lin. 82 nota. 331 primo: cf. 'consequenter' lin. 388.

12 Quare exceptus genibus, aut lactatus uberibus? 13 Nunc enim dormiens silerem, et somno meo requiescerem 14 cum regibus et consulibus terrae qui aedificant sibi solitudines, 15 aut cum principibus qui possident aurum et replent domos suas argento. 16 Aut sicut abortivum absconditum non subsisterem, vel qui concepti non viderunt lucem. 17 Ibi impii cessaverunt a tumultu, et ibi fessi robore requieverunt. 18 Et quondam vincti pariter sine molestia, non exaudierunt vocem exactoris.

340 dicit *Quare exceptus genibus?*, vel intrinsecum sicut est cibus, et quantum ad hoc dicit *aut lactatus uberibus?*: his enim adminiculis indiget vita nati in sui primordio.

Et quia cum aliquis dicit 'quare hoc factum est?' 345 dat intelligere hoc inutiliter esse factum, ideo consequenter ostendit inutile sibi fore se fuisse conservatum in vita, immo potius nocivum. Quod quidem ostendit primo quantum ad mala quae nunc patitur, dicens *Nunc enim dormiens silerem*: mortem 350 quidem somnum dicit propter spem resurrectionis, de qua postmodum plenius loquetur; per silentium autem intelligit quietem ab adversitatibus quas patiebatur, quasi dicat: si statim post ortum mortuus fuisset, his malis quae patior non inquietarer. Se- 355 eundo quantum ad bona quae primo habuerat; posset enim ei aliquis dicere 'si in vita conservatus non esses, non habuisses bona quae olim habuisti', sed quasi ad hoc respondens ostendit quod nec propter illa bona vitae conservatio sibi fuisset optanda: nam etiam illi qui in tota vita sua maximis 360 prosperitatibus florent hoc fine concluduntur, scilicet mortis; hoc est ergo quod dicit *et somno meo*, idest morte, *requiescerem*, idest a vitae inquietudinibus immunis essem, *cum regibus et consulibus ter-* 365 *rae*. Sciendum est autem quod eorum qui in dignitatibus constituti sunt, qui maxime prosperari videntur, intentio est vel ad voluptatibus fruendum, et quantum ad hos dicit *qui aedificant sibi solitudines*, ad litteram causa venationis vel aliarum vo- 370 luptatum solitarii esse volentes; vel ad divitias congregandum, et quantum ad hos dicit *aut cum principibus qui possident aurum et replent domos suas argento*, quasi dicat: si statim mortuus essem post ortum, nihil nunc minus haberem quam habent illi 375 post mortem qui in multis prosperantur. Considerandum est autem quod cum quiescere non sit nisi subsistentis, ex his verbis dat intelligere hominem secundum animam post mortem subsistere. Si autem aliquis obiciat quod huiusmodi reges aut principes

de quibus loquitur forte non quiescunt sed sunt in 380 poenis inferni, vel etiam quod ipsi Iob in hoc fuit utilis vita quod sibi meritum acquisivit, advertendum est quod, ut supra diximus, Iob nunc loquitur ex persona sensualis partis, exprimens eius affectum, quae non habet locum nisi ad corporalia et prae- 385 sentia bona vel mala.

Sic igitur postquam ostendit sibi desiderandum non fuisse quod post ortum conservaretur, consequenter ostendit sibi desiderandum non fuisse quod conservatus in utero perveniret ad ortum, explicans 390 quod supra dixerat « Quare non in vulva mortuus sum? ». Considerandum est autem quod in vulva aliqui moriuntur ante infusionem animae rationalis quae sola immortalis est, et quantum ad hoc dicit *Aut sicut abortivum absconditum non subsisterem*: ab 395 huiusmodi enim abortivis fetibus nihil perpetuum remanet; aliqui vero moriuntur post infusionem < animae > rationalis, qui quidem post mortem subsistunt secundum animam sed lucem huius mundi non vident, et quantum ad hoc dicit *vel*, supple 'sicut'. 400 *qui concepti non viderunt lucem*, scilicet vitae praesentis. Et quod hoc sibi fuisset Optandum ostendit per hoc quod non esset subiectus malis huius vitae, unde dicit *Ibi*, scilicet in statu quem habent qui concepti non viderunt lucem, *impii cessaverunt a tu-* 405 *multu*, scilicet quem aliis inferebant eos affligendo, quod refertur ad immunitatem a malo culpae; *et ibi*, scilicet in statu mortuorum, *fessi robore*, idest viri bellatores qui bella gerendo fatigati sunt, *requieverunt*, idest caruerunt huiusmodi labore quia, ut dic- 410 tum est, non loquitur nunc nisi de quiete a malis praesentis vitae; potest etiam et intelligi de fatigatione in quocumque labore quem quis patitur sua fortitudine operando. *Et illi qui fuerunt quondam vincti ibi pariter sine molestia*, idest sine priori 415 angustia, pariter cum eis qui eos vinctos detinebant; et ibi homines oppressi angariis vel servitutibus *non exaudierunt vocem exactoris*, secundum illud quod dicitur Is. xiv4 « Quomodo cessavit exactor, quievit

341 aut] cur cum Vulg. γ 385 quae] quod β Sv δ π qui As 39° explicans] quod praem. F vel praem. N pro explanans Va 397 < animae > cf. Praef. § 67] om. F pN V2 F3 post rationalis R 415 pariter] om. F R del. sN ante erunt 8(-R) π
351 postmodum: cap. xiv13 et xix25. 376 quiescere: cf. Arist. VIII Phys. 15 (261 b 12). 383 supra: lin. 103.
391 Vers. ii. 410 dictum est: lin. 383.

19 Parvus et magnus ibi sunt, et servus liber a domino suo. 20 Quare data est misero lux, et vita his qui in amaritudine animae sunt? 21 Qui expectant mortem et non venit, quasi effodientes thesaurum, 22 gaudentque vehementer cum sepulcrum invenerint. 23 Viro cuius abscondita est via, et circumdedit eum Deus tenebris.

420 tributum ». Et quod hoc sit verum ostendit per hoc quod subdit *Parvus et magnus ibi sunt* pariter, quia parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae, qua sublata remanent secundum naturam aequales; quod ergo 425 dicit *Parvus et magnus*, intelligendum est: idest illi qui fuerunt in hac vita differentes secundum magnitudinem terrenae prosperitatis. Sciendum tamen est quod differentia magnitudinis et parvitatis secundum spiritualia bona remanet etiam ibi, sed de his 430 nunc non loquitur, ut iam dictum est. Et ibi erit *servus liber a domino suo*, unde non habebit locum exactio aut aliquid huiusmodi.

Quare data est misero lux? Postquam lob vitam propriam detestatus fuerat multipliciter, nunc de- 435 testatur communiter totius humani generis vitam, tam quantum ad eos qui in prosperitate sunt quam quantum ad eos qui in adversitate, de quibus primo prosequitur quasi a manifestiori incipiens. Sciendum est autem quod in viventibus duo videntur 440 esse praecipua, scilicet vivere et cognoscere. Et quidem ipsum cognoscere quamvis delectabilissimum sit et nobilissimum, tamen cognoscere ea quae hominem affligunt poenosum est, et ideo dicit *Quare data est misero lux?*, quasi dicat: ad quid prodest homini 445 miseriis subiecto quod lucem cognitionis habet, cum per eam consideret mala quibus affligitur? Vivere autem nobile est propter animam; quod si anima in amaritudine sit, ipsum vivere redditur amarum, et ideo dicit *et vita his qui in amaritudine animae 450 sunt*, resume 'quare data?' Et quod inutiliter detur ostendit hac ratione quia contrarium eius desideratur a miseris, unde dicit *Qui*, scilicet in amaritudine existentes, *expectant mortem et non venit*, scilicet tam cito sicut optant. Et ut ostendat quod ex- 455 pectant mortem non horrentes sed desiderantes eam, subiungit *quasi effodientes thesaurum*, qui scilicet magno desiderio accenduntur ut fodiendo ad thesaurum perveniant. Et quia desiderium cum completur gaudium parit, subiungit *gaudentque vehementer cum*

sepulcrum invenerint, idest cum vident se pervenire 460 ad mortem per quam sepulcrum inveniunt. Quidam autem hoc referunt ad eos qui thesaurum effodiunt, qui gaudent sepulcro invento, quia in sepulcris antiquis consueverunt thesauri inveniri; sed prima expositio melior est. 465

Et quia posset aliquis dicere quod vita etsi inutiliter detur miseris, utiliter tamen datur his qui in prosperitate sunt, ad hoc removendum subdit *Viro cuius abscondita est via*, supple 'quare data est lux et vita?' Viri enim via abscondita est quia ne- 470 scitur quo status praesentis prosperitatis perveniat, dicitur enim Prov. xiv13 « Risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat », et 1er. X23 dicitur « Non est in homine via eius », Eccl. vnl « Quid necesse est homini maiora se quaerere cum ignoret 475 quid conducat sibi in vita sua? Aut quis potest indicare quid post eum futurum sub sole sit? ». Quomodo autem sit via hominis abscondita exponit subdens *et circumdedit eum Deus tenebris*, quod quidem multipliciter manifestum est: quantum ad ea quae 480 sunt ante et post, secundum illud Eccl. vin6 « Multa hominis afflictio quia ignorat praeterita et ventura nullo scire potest nuntio »; et quantum ad ea quae sunt iuxta, scilicet ad homines, secundum illud Cor. n « Quis scit quae sunt hominis nisi spi- 485 ritus hominis qui in ipso est? »; et quantum ad ea quae sunt supra, secundum illud Tim. ult. « Lucem habitat inaccessibilem », scilicet Deus, « quem nullus hominum vidit sed nec videre potest », et in Psalmo dicitur quod « posuit tenebras latibulum suum »; 490 et quantum ad ea quae sunt infra, dicitur enim Eccl. i8 « Cunctae res difficiles, non potest homo eas explicare sermone ». Dicitur autem Deus hominem tenebris circumdedis- se, quia Deus ei talem intellectum tribuit quod praedicta cognoscere non possit. 495

Ostenso igitur quod vita hominum difficilis est propter miseriam et amaritudinem hominum, haec quae communiter dixerat sibi adaptat, exprimens suam amaritudinem cum dicit *Antequam comedam suspiro*; sicut enim risus gaudii signum est, ita su- 500

421 pariter] scilicet *praem.* pN δ π supple *praem.* sN 450 detur] dentur F pN V1 F3 δ π dantur y(F3) 454 ostendat] — dant F pN As (def. F3) 460 vident] viderint F1 A8 δ viderunt π 466 etsi] si F B 471 quo] quod F primo N ad quid β 476 quis *scrips.* cum *Vulg.* et Va] quid F N B1 (def. *cet.*) 477 sole *scrips.* cum *Vulg.* et B1] se F N Va (def. *cet.*) 495 quod] qui F β

430 dictum est: lin. 383.

461 Quidam: Gregor. V *Moral.* cap. 6 (PL 75,684 D).

485 I Cor. illi.

487 I Tim. vii8

24 Antequam comedam suspiro, et quasi inundantis aquae sic rugitus meus, 25 quia timor quem timebam evenit mihi, et quod verebar accidit. 26 Nonne dissimulavi? Nonne silui? Nonne quievi? Et venit super me indignatio.

spirium amaritudinis animae: ostendit igitur ex modo suspirii suae amaritudinis modum. Suspirium igitur eius et tempestive incipiebat, dicit enim *Antequam comedam suspiro*, et continuum erat et magnum, unde subdit *et quasi inundantis aquae sic rugitus meus*; sicut enim suspirium moderatae tristitiae signum est ita rugitus vehementis et quae vix tolerari potest. Hic autem rugitus aquae rugitui comparatur: aqua enim de facili movetur et murmuris sonum facit, sic et homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum. Addit autem *inundantis aquae* ut ostendat suae amaritudinis continuitatem: aqua enim inundans continue movetur et sonum facit.

Sed quia animae amaritudo ex miseria nascitur, post amaritudinem animae de sua miseria subiungit dicens *quia timor quem timebam evenit mihi*. Et notandum est quod miseria hominis ad amaritudinem provocans in duobus consistere videtur: in damnis rerum vel personae et in dehonorationibus. Quantum ergo ad primum dicit *timor quem timebam evenit mihi*, idest ea quae timebam mihi provenerunt, ubi magnitudo damnorum et poenarum exprimitur: quanto enim aliquis prudentior est, tanto in statu prosperitatis magis recogitat quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt, secundum illud Eccli. xi²⁷ «In die bonorum ne immemor sis malorum»; magnam igitur miseriam lob prudentissimus patiebatur dum sibi quae timebat evenerunt. Quantum autem ad secundum, scilicet ad dehonorationes,

dicit *et quod verebar accidit*: est enim verecundia secundum Philosophum «timor inhonorationis»; per hoc igitur ostendit quod ex magna gloria in multa opprobria et dehonorationes acciderat.

Solet autem aliquis miseriam et amaritudinem pati sed ex propria culpa, sed hoc removel lob dicens *Nonne dissimulavi?* Et sciendum est quod aliquis offendit unde poenam meretur a Deo dupliciter: uno modo quando ex iniuriis sibi illatis ultra modum provocatur ad vindictam, secundum quod dicitur in Psalmo «Si reddidi retribuētibus mihi mala, decedam merito ab inimicis meis inanis», hoc autem a se removel dicens *Nonne dissimulavi?*, scilicet iniurias mihi factas; alio modo dum ipse alium primitus offendit vel verbis, et hoc removel dicens *Nonne silui?*, quasi dicat: nulli contumeliosa aut iniuriosa verba protuli; vel factis, et hoc removel a se dicens *Nonne quievi?*, «impīi enim quasi mare fervens quod quiescere non potest» Is. i vⁱⁱ20. Et quamvis innocens sim tamen venit super me indignatio, idest poena a Deo – ira enim in Deo non accipitur pro commotione animi sed pro punitione –, in quo recognoscit adversitates huius mundi non absque divino nutu provenire.

Si quis igitur colligere velit quae in hac deploratione lob dicta sunt, sciendum est tria in ea contineri: primo enim ostendit sibi suam vitam esse taediosam, secundo magnitudinem miseriae quam patiebatur, ibi «Antequam comedam» etc., tertio ostendit suam innocentiam cum dicit «Nonne dissimulavi» etc.

504 continuum] quod suspirium δλ π et2 om. F pN δλ π 518 est om. y(-Sv) 8 π 533 ex] om. N R est F2 ei y(-Sv) ?11**Sv 533 in] om' Sv ei ei in sR 534 acciderat] -dant F3 -derant Sv Pd π -derunt R inciderat S(-F2) Va incidere F2 548 fervens] fervent F N fluctuans V1 fluens π 560 dicit] dixit F 8 π

532 Arist. *Ethic.* 17 (1128 b 11) sec. Thomam II-II q. 144 a. 2 arg. 1. Translatio Lincolniensis habet tamen 'timor inglorationis'. 541 Ps. vu⁵. 551 ira...punitione: cf. August. XV *De civ. Dei* cap. 25 (PL 41,472); ipse Thomas I *Pars* q. 19 a. ii; infra cap. 9 145 et 357, cap. 13 159. 557 primo: vers. 3. 559 Vers. 24. 560 Vers. 26.

CAPITULUM IV

1 Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: 2 Si coeperimus loqui tibi forsitan moleste accipies, sed conceptum sermonem tenere quis poterit? 3 Ecce docuisti multos et manus lassas roborasti. 4 Vacillantes confirmaverunt sermones tui, et genua trementia confortasti. 5 Nunc autem venit super te plaga et defecisti, tetigit te et conturbatus es.

*R*espondens autem Eliphaz Themanites etc. Amici lob qui ad consolandum venerant, cum prius propter doloris magnitudinem tacuissent, post locutionem lob audaciam sumpserunt loquendi. Et primo loquitur Eliphaz Themanites qui verba a lob proposita non eo animo accepit quo erant dicta: nam odium praesentis vitae quod dixerat se pati desperationi imputabat, magnitudinem amaritudinis impatientiae, innocentiae confessionem praesumptioni, Primo igitur arguit eius impatientiam, et incipit loqui ad eum quasi ad hominem impatientiae vitio subiacentem qui ex verbis sibi prolatis indignatur, unde dicit *Si coeperimus loqui tibi forsitan moleste accipies*, ubi satis impatientis et irati consuetudinem exprimit, qui non suffert audire verba usque ad finem sed statim in ipso verborum exordio provocatur. Addit autem forsitan ne de temerario iudicio condemnetur, quamvis etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt. Sed dum ipse lob de impatientia arguit, se ipsum impatientiae et fatuitatis reum ostendit dicens *sed conceptum sermonem tenere quis poterit?*, secundum illud Eccli. xix12 «Sagitta infixa femori canis, sic verbum in corde stulti»; quamvis et iusti ex zelo divino interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt, secundum illud 1er. xx9 «Dixi: Non recordabor eius», scilicet sermonis Domini, «neque loquar ultra in nomine illius; et factus est in corde meo quasi ignis exaestuans claususque in ossibus meis, et defeci ferre non sustinens».

Ulterius autem procedit ad manifeste eius impatientiam ostendendam. Exaggerat autem eius impa-

tientiam ex duobus, scilicet ex praecedenti doctrina et ex praecedenti vita: ex praecedenti quidem doctrina quia turpe est homini cum non servat ad quod alios inducit, secundum illud Matth. xx «Dicunt enim et non faciunt»; lob autem multos antea ab impatientia retraxerat, et diversimode secundum quod diversis congruebat. Sunt enim aliqui qui per impatientiam deficiunt ex ignorantia dum nesciunt adversis uti ad virtutem, et quantum ad hos dicit *Ecce docuisti multos*; quidam vero primo quidem in adversis virtuose agunt sed adversitate durante quasi recta actione fatigati deficiunt, et quantum ad hos dicit *et manus lassas roborasti*, scilicet bonis inductionibus; sunt etiam aliqui qui in adversis in dubitationem incidunt an ex divino iudicio proveniant, et quantum ad hos dicit *Vacillantes confirmaverunt sermones tui*; sunt etiam aliqui qui parvam quidem adversitatem sustinerent sed sub magna adversitate quasi sub magno pondere deficiunt, et quantum ad hos dicit *et genua trementia confortasti*, scilicet tuis sermonibus: tremunt enim genua homini magnum pondus portanti. Ad praedicta autem implenda exhortatur Dominus Is. xxxv3 dicens «Confortate manus dissolutas et genua debilia roborate».

Vult autem consequenter ostendere quod ea quae docuerat non implevit, unde subditur *Nunc autem venit super te plaga et defecisti*, a firmitate scilicet mentis quam habere videbaris et quam aliis suggerabas, et hoc referendum est ad adversitatem quam passus fuerat in exterioribus rebus; tetigit te et conturbatus es, idest quietem mentis quam habuisse videbaris amisisti, quod referendum est ad afflictio-

2 consolandum] eum *add.* γ δ1 π 23 poterit *scrips.* cum sN Va] possit β1 sV1 potest Sv δ1 π *lac.* pV1 po. *cet.* 26 possunt] possint F As 8(-R) 36 ad] id ad F2 δ. π illud ad Sv Va 42 dicit] —tur F βpV1) δ π

7 odium praesentis vitae: supra cap. m3; desperationi: infra cap. 5 285. 8 magnitudinem amaritudinis: supra cap. in21; impatientiae: infra immediate. 9 innocentiae confessionem: supra cap. ni26; praesumptioni: infra lin. 112. 19 in meliorem partem: cf. *Glossa ordin.* super Rom. xiv3 et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,1512 D) ut refert Thomas II-II q. 60 a.4 sed. c. 35 ex praecedenti vita: infra lin. 73. 37 Rectius Matth. xxni3

6 Ubi est timor tuus, fortitudo tua, patientia tua et perfectio viarum tuarum? 7 Recordare, obsecro te, quis umquam innocens periit, aut quando recti deleti sunt? 8 Quin potius vidi eos qui operantur iniquitatem et seminant dolores et metunt eos, 9 flante Deo perisse et spiritu irae eius esse consumptos.

nem corporis quam sustinebat: unde et supra Satan dixerat «Mitte manum tuam et tange os eius et carnem». Sic igitur Iob arguitur quod praecedentem doctrinam subsequent! patientia non confirmaverit, contra id quod scriptum est Prov. xix|| «Doctrina viri per patientiam noscitur».

Sed et <ex> vita praeterita quae in Iob videbatur subsequentem impatientiam exaggerat; videtur enim non fuisse vera virtus quae tam cito in tribulatione defecit quia, sicut scriptum est Eccli. ii5. «In igne probabitur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis». Multiplici autem virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat: primo quidem per reverentiam divinam, dum homines considerant mala quae patiuntur ex divina providentia provenire, sicut et Iob supra dixerat «Sicut Domino placuit ita factum est», et ad hoc excludendum inducit *Ubi est timor tuus?*, quo scilicet Deum revereri videbaris. Secundo aliqui conservantur animi firmitate, quae quidem duos gradus habet: in quibusdam enim tanta est animi firmitas ut eorum animus adversitatibus non nimium molestetur, et hoc ad fortitudinem pertinere videtur, unde dicit *Ubi est fortitudo tua?*, nec accipitur hic fortitudo secundum quod conservat hominem ne succumbat timori, sed ut non deiciatur per tristitiam; quidam vero gravem quidem tristitiae passionem ex adversitate patiuntur sed ab ea propter rationem bene dispositam non abducuntur, et hoc videtur ad patientiam pertinere, ut talis sit differentia inter patientiam et fortitudinem qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem, et ideo adiungit *patientia tua?* Tertio vero conservantur aliqui ex amore honestae actionis et ex eo quod horrent turpiter agere, qui etsi interius conturbentur in adversitatibus, tamen nec verbo nec facto in aliquid indecens prorumpunt, et propter hoc addit *et perfectio viarum tuarum?*: per vias enim actiones intel- liguntur quibus quasi quibusdam viis pervenitur ad finem; vel per vias possunt intelligi excogitata consilia quibus aliquis se evadere confidit, unde adversitates facilius tolerat.

Recordare, obsecro te etc. Postquam Eliphaz arguerat Iob impatientiae occasione accepta ex eo uo quod dixerat «Antequam comedam suspiro», nunc intendit eum praesumptionis arguere eo quod se dixerat innocentem. Ad ostendendum autem eum non esse innocentem, ex eius adversitate argumentum assumit dicens *Recordare, obsecro te, quis umquam innocens periit, aut quando recti deleti sunt?* Ubi considerandum est hanc fuisse opinionem Eliphaz, et aliorum duorum, sicut supra dictum est, quod adversitates huius mundi non adveniunt alicui nisi in poenam peccati et e contrario prosperitates pro merito iustitiae; unde secundum eius opinionem inconveniens videbatur quod aliquis innocens temporaliter periret, aut quod aliquis rectus, idest iustus secundum virtutem, deleteretur per amissionem gloriae temporalis, quam credebatur praemium esse iustitiae. Et hanc quidem opinionem intantum veram esse credebatur quod etiam Iob ab ea discordare non posset; aestimabat tamen quod perturbata mente ipsius, veritatem quam aliquando cognoverat quasi oblitus esset, unde dicit *Recordare*.

Posito ergo quod innocentibus et rectis adversitas non contingat, consequenter adiungit quibus adversitas contingat dicens *Quin potius vidi eos qui operantur iniquitatem et seminant dolores et metunt eos, flante Deo perisse et spiritu irae eius esse consumptos*. In hoc autem quod dicit *vidi* dat intelligere se ista per experimentum probasse; per eos autem qui operantur iniquitatem intelligit eos qui manifeste iniustitiam faciunt et praecipue in nocumentum aliorum; per eos autem qui seminant dolores et metunt eos intelligit eos qui per dolum aliis nocent: hi enim dolores seminant dum calumnias praeparant quibus alios dolentes reddant, quos quidem dolores metunt dum malitiam suam ad effectum perducunt, et hoc pro magno fructu habent. Quam quidem metaphoram ulterius prosequitur quantum ad poenam: consueverunt enim segetes vento urente siccari et consumi, unde dicitur Mal. in|| «Increpabo pro vobis devorantem», scilicet ventum, «et non corrumpet fructum terrae vestrae», et hoc est quod iso

70 >onfirmaverit] -vit β —verat S1 π firmaverat γ 73 <ex> suppi, (cf. suprā lin. 35)] om. coi. defecit] deficit
N V* δ om. π 77 probabitur] probatur sN β1 γ 3 π

68 Cap. 83 Cap. i2l. 91 fortitudo: cf. Arist. III Ethic. 18 (1117 a 29); Thomas II-II q. 136 a. 4 ad 2.
96 ad patientiam: cf. Arist. IV Topic, cap 5 (125 b 22) ut refert Thomas I-II q. 59 a. 2 arg. 1. 98 philosophi: Arist.
VII Ethic. 9 (1152 a 1) sec. Thomam Super III Sent. d. 34 q. 1 a. 5. m. Cap. in24. 118 supra: cap 2 207

10 Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt. 11 Tigris perit eo quod non haberet praedam, et catuli leonum dissipati sunt. 12 Porro ad me dictum est verbum absconditum, et quasi furtive suscepit auris mea venas susurrii eius.

dicit quod flante Deo pereunt, quasi ipsum divinum iudicium ad vindictam iniquitatis procedens flatus quidam venti sit; ipsa autem Dei vindicta dicitur spiritus, idest ventus, irae eius. Non solum autem
155 dicit quod pereunt sed quod consumuntur, quia non solum in propriis personis puniuntur sed et eorum filii et familia tota perit ut nihil ex eis residuum videatur, in quo videbatur tangere lob qui et in suo corpore flagellatus erat, et filios et familiam et
160 opes amiserat.

Sed quia videbatur hoc esse contra opinionem Eliphaz quod pro peccato parentis filii et familia puniretur, cum ipse intendat hanc opinionem defendere quod adversitates in hoc mundo sunt poenae peccati, huic obiectioni respondens subiungit
165 *Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt.* Ubi primo considerandum occurrit quod homo ceteris animalibus praeminet ratione; cum igitur ratione praetermissa passionibus brutales sequitur, efficitur similis bestiis, et illius bestiae nomen sibi competit cuius passionem imitatur, utpote qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur, secundum illud Psalmi «Nolite fieri sicut equus et mulus quibus non est intel-
170 lectus»; propter ferocitatem autem vel iram leo aut ursus nominatur, secundum illud Prov. xxvml5 «Leo rugiens et ursus esuriens, princeps impius super populum pauperem», et Ez. xix3 «Leo factus est et didicit capere praedam hominemque comedere»: sic
180 igitur et nunc hominem ferocem leoni comparat dicens *Rugitus leonis*, rugitus enim est leoninae ferocitatis indicium. Contingit autem frequenter quod ferocitas viro additur ex suggestionem uxoris, et sic ea quae vir ferociter agit uxori imputantur in cul-
185 pam, sicut patet de uxore Herodis quae impulit eum ad decollandum Iohannem, propter quod dicitur *et vox leaenae*. His autem quae tyrannus aliquis ferociter acquirit eius filii luxuriose interdum
190 qtuntur, et sic iri rapina patris delectantur: unde et ipsi a culpa immunes non sunt, propter quod subditur *et dentes catulorum leonum contriti sunt*, secundum illud Nah. iil2 «Et leo cepit sufficienter catulis suis». Et sic obiectioni praemissae respondisse videtur, quia cum pro peccato viri punitur uxor et
195 filii non est iniustum, cum et ipsi culpae participes

fuerint; quod totum dicebat volens lob et eius familiam de rapina notabilem reddere.

Videbatur tamen hoc quod dixerat ad lob non pertinere quia eius uxor punita non videbatur, et ideo ad hoc removendum subiungit *Tigris perit eo*
200 *quod non haberet praedam*: hi enim qui rapere consueverunt in hoc ipsum puniri se aestimant quod eis rapere non licet. Considerandum est autem quod mulierem et leaenae comparat propter ferocitatem irae, et tigridi propter promptitudinem sive veloci-
205 tatem ad iram, dicitur enim Eccli. xxv23 «Non est ira super iram mulieris», et iterum «Brevis omnis malitia super malitiam mulieris». Et quia filii lob totaliter perierant, subiungit *et catuli leonum dissipati sunt.* 210

Porro ad me dictum est verbum absconditum etc. Quia asseruerat Eliphaz quod adversitates in hoc mundo non adveniunt alicui nisi propter eius peccatum, volens ex hoc arguere lob et eius familiam fuisse peccatis subiectam, cuius contrarium vide-
215 batur ex his quae manifeste in lob et in eius familia apparuerant, vult ostendere quod nec lob nec eius familia fuerit a peccato immunis. Et quia, propter auctoritatem lob et famam ipsius, eius verbum invalidum videbatur, recurrit ad auctoritatem
220 maiorem ostendens ea quae propositurus est se ex revelatione didicisse; et ad ostendendum altitudinem revelationis proponit eius obscuritatem: quanto enim aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia, unde et Apostolus dicit Cor. xn
225 quod «raptus est in paradisum Dei et audivit arcana verba quae non licet homini loqui», iuxta quem modum et Eliphaz hic vel vere vel fecte loquitur dicens *Porro ad me dictum est verbum absconditum.*

Considerandum est autem quod aliqua veritas,
230 quamvis propter sui altitudinem sit homini abscondita, revelatur tamen quibusdam manifeste, quibusdam vero occulte; ad effugiendam igitur notam iactantiae hanc veritatem abscondite dicit sibi esse revelatam, unde subdit *et quasi furtive suscepit auris*
235 *mea venas susurrii eius*, ubi triplex modus occultationis innuitur qui solet in revelationibus contingere. Quorum primus est cum intelligibilis veritas alicui revelatur per imaginariam visionem, secundum

163 puniretur] —rentur P(F2) Sv 8(-R) π 204 et om. N F2 Sv 8 π 224 respectu scrips, cum pF N] sensu etc.

173 Ps. xxxi9 185 de uxore Herodis: cf. Matth. xiv8. 207 Eccli. xxv26. 225 II Cor. xn4.

13 In horrore visionis nocturnae quando sopor solet occupare homines, 14 pavor tenuit me et tremor, et omnia ossa mea perterrita sunt. 15 Et cum spiritus me praesente transiret, inhorruerunt pili carnis meae. 16 Stetit quidam cuius non agnoscebam vultum, imago coram oculis meis,

240 quod dicitur Num. xii6 «Si quis fuerit inter vos propheta Domini, per somnium aut in visione loquar ad eum; at non talis servus meus Moyses: ore ad os loquar ei qui palam et non per aenigmata videt Deum»; Moyses igitur hoc verbum absconditum per modum clarae vocis audivit, alii vero per modum Susurrii. Secundus modus occultationis est quia in ipsa imaginaria visione proferuntur quandoque aliqua verba expresse continentia veritatem, sicut est illud Is. vii14 «Ecce virgo concipiet», quandoque vero sub quibusdam figuratis locutionibus, sicut est illud Is. xii «Egredietur virga de radice lesse et flos» etc.; in hoc igitur quod Isaias audivit «Ecce virgo concipiet» percepit ipsum susurrium, in hoc autem quod audivit «Egredietur virga de radice lesse» percepit venas susurrii: nam figuratae locutiones sunt quasi quaedam venae ab ipsa veritate per similitudinem derivatae. Tertius modus est quod aliquando aliquis revelationem divinam frequentem et diutinam habet, sicut dicitur de Moyse Exodi 260 xxxiii11 quod «loquebatur Dominus ad Moysem facie ad faciem, sicut solet homo loqui ad amicum suum»; aliquando autem aliquis habet revelationem subitam et transitoriam: hunc igitur subitum revelationis modum significat in hoc quod dicit *quasi furtive*, nam ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt.

Sic igitur altitudine visionis ostensa, prosequitur de circumstantiis revelationis, et primo de tempore dicens *In horrore visionis nocturnae quando sopor solet occupare homines*. Tempus enim nocturnum propter quietem magis est congruum revelationibus percipiendis: in die enim a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur ut susurrium verbi absconditi percipere nequeat.

Secundo ex dispositione percipientis, unde subdit *pavor tenuit me*: homines enim ad insolita pavere consueverunt, unde quando alicui fiunt insolitae revelationes in principio timorem patiuntur. Et ad 280 magnitudinem huius timoris ostendendam subiungit *et tremor*: est enim tremor corporis indicium magnitudinis timoris. Et ad magnificandum huiusmodi

tremorem subiungit *et omnia ossa mea perterrita sunt*, quasi dicat: tremor non fuit superficialis sed vehemens, qui etiam ossa concuteret; simile est 285 quod habetur Dan. x8 «Vidi visionem hanc grandem et non remansit in me fortitudo, sed et species mea immutata est in me et emarcui nec habui in me quicquam virium». Causam autem huius timoris consequenter ostendit dicens *Et cum spiritus me praesente transiret, inhorruerunt pili carnis meae*: rationabile enim est quod ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescat; manifestum est autem virtutem spiritus esse maiorem quam carnis, unde non est mirum si ad praesentiam spiritus carnis pili inhorrescunt – quod ex subito timore procedit –, et praesertim cum praesentia spiritus aliquo corporali indicio insolito sentitur: quae enim insolita sunt admirationem et timorem inducere solent. Et <ut> huic terrori quem se passum esse commemorat temporis dispositio conveniret, supra dixit «In horrore visionis nocturnae»: quia enim in tempore noctis res visu discerni non possunt, quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet aestimantibus aliquid maius esse, et hoc est quod dicitur 305 Sap. xvi17 «Sive spiritus sibilans aut inter spissos ramos avium sonus suavis deficientes faciebat illos prae timore».

Tertio ponitur persona revelans cum dicitur *Stetit quidam cuius non agnoscebam vultum, imago coram oculis meis*, ubi tria ponit ad visionis certitudinem pertinentia. Sciendum est enim quod aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum, vel omnino non apparent somnia, phantasmatis totaliter suffocatis, aut apparent somnia perturbata et instabilia sicut in febricitantibus solent accidere, et huiusmodi somnia cum parum vel nihil spiritualitatis habeant omnino absque significatione existunt; cum autem humores et fumositates resederint apparent somnia quieta et ordinata, 320 quae cum sint magis spiritualia, intellectiva parte in quendam vigorem erumpente, huiusmodi somnia solent esse veriora, et ideo dicit *Stetit quidam*, per quod stabilitatem visionis ostendit. Item considerandum est quod somnia etiam cum sunt quieta ple-

279 patiuntur] patitur γ Va 299 <ut> suppi. cum V2 sAs] quod δ1 π om. cet. 307 faciebat scrips. cum δ(-R) π] —bant Sv facit sNR fa. cet.(def. F2) 316 solent] solet γ δ π

301 Vers. 13. 313 commotionem...: sec. Arist. *De insomn.* cap. 3 (461 a 15) ut refert Thomas *I Pars* q. 84 a. 8 ad 2.

et vocem quasi aurae lenis audiui: 17 Numquid homo Dei comparatione iustificabitur? Aut factore suo purior erit vir? 18 Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles,

rumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum, unde homo frequentius in somno videt illos cum quibus consuevit conversari; et quia talia somnia causam habent ex nobis et non ab aliqua superiori natura, non sunt magnae significationis: ad hoc ergo removendum dicit *cuius non agnoscebam vultum*, per quod ostendit huiusmodi visionem non traxisse originem ex prius visis sed ex aliqua occultiori causa. Tertio considerandum est quod huiusmodi visa quae ex aliqua superiori causa oriuntur, quandoque apparent dormientibus quandoque autem vigilantibus, et veriora solent esse et certiora cum vigilantibus apparent quam cum dormientibus, eo quod in vigilando est ratio magis libera et quia in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis; et ideo ut ostendat hanc revelationem non dormienti sed vigilantibus factam esse, subiungit *imago coram oculis meis*, per quod significat se hoc vidisse cum oculis per vigiliam apertis, quod etiam supra significavit cum diceret «Quando sopor solet occupare homines», ubi innuit se sopore occupatum non fuisse.

Deinde modum denuntiationis sibi factae narrat dicens *et vocem quasi aurae lenis audiui*. Ubi considerandum est quod huiusmodi apparitiones aliquando fiunt a spiritu bono, aliquando a spiritu malo: utroque autem modo in principio timorem patitur homo propter insolitam visionem; sed cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur, sicut patet de angelo confortante Daniele, Dan. x18, et de Gabriele confortante Zachariam et Mariam, Luc. i; sed malus spiritus hominem perturbatum relinquit. Per hoc igitur quod dicit *vocem quasi aurae lenis audiui*, consolationem quandam sedantem pavorem praeteritum demonstrat, ut per hoc visio demonstretur esse a spiritu bono non a spiritu malo, a quo frequenter visiones mendaces ostenduntur, secundum illud Reg. ult. «Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius»; per hunc etiam modum III Reg. legitur de apparitione facta Eliae quod «post commotionem tenuis aurae sibilus, et ibi Dominus». Sciendum tamen est quod etiam in visionibus quae a bono spi-

ritu procedunt interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur, ut patet Ez. i4 ubi dicitur «Et vidi, et ecce ventus turbinis veniebat ab aquilone», et post multa subditur «Et audiebam sonum alarum quasi sonum aquarum multarum», et Apoc. i10 dicitur «Audiui post me vocem magnam tamquam tubae», sed hoc est ad designandum commotiones aut aliqua gravia pericula quae in huiusmodi revelationibus continentur; sed quia hic aliquid consolatorium dicendum erat, ideo inducitur loquentis vox similis aurae leni.

Ultimo autem ponuntur verba quae sibi asserit esse revelata cum dicit *Numquid homo Dei comparatione iustificabitur?*, quae quidem verba inducit ad confirmandum suam opinionem quam supra tetigerat, quod scilicet adversitates in hoc mundo non proveniant alicui nisi pro peccato. Ut igitur nullus posset se excusare quia adversa patitur per hoc quod se asserat a peccato immunem, inducit tres rationes, quarum prima sumitur ex comparatione ad Deum et est ducens ad impossibile: si enim homo absque culpa punitur a Deo, sequitur quod homo sit iustior Deo. Cum enim opus iustitiae sit reddere unicuique quod suum est, si Deus homini innocenti cui non debetur poena inferat poenam, homo autem qui a Deo patitur nulli homini absque culpa poenam intulerit – quod oportet dicere si innocens ponitur –, sequitur quod homo punitus a Deo sit iustior Deo, quod est hominem comparatione Dei iustificari, ut eum scilicet comparatione iustitiae ad Deum iustificari. Et quia forte alicui hoc non videretur inconveniens, ducit ad aliud apparentius inconveniens dicens *Aut factore suo purior erit vir?* Quaelibet enim res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura quam ex causis propriis habet; puritas igitur uniuscuiusque effectus a sua causa dependet, unde suam causam in puritate suoperare non potest: unde nec vir potest esse purior suo factore, scilicet Deo.

Secundam rationem ponit ex comparatione ad angelos, et est a maiori, cum dicit *Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, et in angelis suis reperit pravitatem*, quae quidem sententia secundum doctrinam

327 in somno] in sompno (post illos F) F Va ante frequentius N post videt F2 om. Sv 341 somniis] sompnis pN β Va π 344 cum om. β (-P2) γ δ π 375 tamquam] quasi F γ 396 ponitur] positus N punitur β Sv δ π 398 ut...iustificari] ut deum Sv hom. om. 8 (-sR) π 398 ut] aut sAs iustitiae] se F3 sui sR 399 iustificari] —ficemus V1 —ficaret sR rectificari ante ad pAs

326 reliquiae: cf. Arist. *De divin. per somn.* cap. 1 (463 a 23). 346 Vers. t3. 363 HI Reg. xxn2. 365 III Reg. xix12. 372 Ez. l24. 383 supra: vers. 7. 392 quod suum est: sec. Ambros. *I De officiis* cap. 24 (PL 16,62 A).

et in angelis suis reperit pravitatem. 19 Quanto magis hi qui habitant domos luteas, qui terrenum habent fundamentum:

catholicae fidei plana est: tenet enim fides catholica omnes angelos bonos fuisse creatos, quorum quidam per propriam culpam ceciderunt a rectitudinis statu, quidam vero ad maiorem gloriam pervenerunt. Quod autem angeli a statu rectitudinis ceciderunt mirum videtur propter duo, quorum unum pertinet ad vim contemplativam, aliud ad vim activam ipsorum. Ex vi enim contemplativa videbatur quod in angelis esse deberet stabilitas. Manifestum est enim quod causa mutabilitatis, est potentia, causa immutabilitatis est actus: est enim de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse, sed secundum quod magis perficitur ab actu firmitus stat in uno, id vero quod secundum se actus est omnino immobile est. Sciendum est autem quod sicut materia comparatur ad formam ut potentia ad actum, ita voluntas ad bonum; id igitur quod est ipsum bonum, scilicet Deus, omnino immutabile est, ceterarum vero naturarum voluntates quae non sunt ipsum bonum comparantur ad ipsum ut potentia ad actum, unde quanto magis inhaerent ei tanto magis stabiliuntur in bono; et ideo cum angeli inter ceteras creaturas magis et propinquius Deo videantur inhaerere utpote ipsum subtilius contemplantes, stabiliiores inter ceteras creaturas videntur, et tamen non fuerunt stabiles; unde multo minus inferiores creaturae, scilicet homines, quantumcumque Deo inhaerere videantur ipsum colendo, quod est ei servire, stabiles iudicari possunt. Ex vi vero activa videtur quod in angelis vel nihil vel minimum de pravitate esse possit: quanto enim regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate; Deus autem in quo est prima rectitudo, sua providentia dirigens universa, inferiores creaturas per superiores disponit; unde in superioribus creaturis quae dicuntur angeli, quasi a Deo missi ad alia dirigenda, minimum videtur esse vel nihil de pravitate; unde cum in eis inventa sit pravitas, credendum est quod in quovis hominum quantumcumque magnus appareat pravitas possit inveniri. Cavendum autem est ne ex his verbis aliquis in errorem incidat Origenis qui etiam nunc quoscumque

spiritus creatos instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere; hoc enim aliqui per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaerent ipsum per essentiam videntes; et secundum hoc, etiam aliquibus hominibus, quamvis sint inferioris naturae quam angeli, per gratiam conceditur etiam in hac vita quod sint a pravitate peccati mortalis immunes.

Tertiam rationem ponit sumptam ex condicione humana cui coniungitur conclusio praecedentis rationis, unde etiam posset ex duobus una ratio formari, et hoc cum dicit *Quanto magis hi qui habitant domos luteas*. Est autem humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est, quod designat cum dicit *Quanto magis qui habitant domos luteas*: corpus enim humanum luteum dicitur quia ex terra et aqua, gravioribus elementis, abundantius constat, quod eius motus declarat, unde de Gen. 1 dicitur quod «formavit Deus hominem de limo terrae»; hoc igitur luteum corpus domus animae dicitur quia anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut homo in domo vel sicut nauta in navi, inquantum scilicet est motor corporis. Fuerunt autem aliqui qui propter hoc dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi, sed ut hanc opinionem excluderet subdit *qui terrenum habent fundamentum*, per quod datur intelligi quod anima humana unitur corpori etiam ut forma materiae: dicitur enim materia fundamentum formae eo quod est prima pars in generatione sicut fundamentum in constitutione domus. Utitur autem tali modo loquendi, ut id quod est animae attribuat homini, non ideo quod anima sit homo, ut quidam posuerunt dicentes hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore, sed quia anima est principalior pars hominis: unumquodque autem consuevit appellari id quod est in eo principalius. Haec autem duo quae de hominis infirmitate dicit videntur contraponi his quae supra de angelorum excellentia dixerat: nam hoc quod dicit *qui habitant domos luteas* videtur ponere contra id quod dixerat «Qui serviunt ei», quod est inhaerere ei et in ipso spiritualiter habitare;

440 possunt] non *praem. codd. et deletimus* 463 duobus] duabus $\gamma(-F3)$ 8 π 467 qui] hii qui $\gamma 8(-R)$ π

412 fides catholica: *I Decretal.* tit. i c. i (ed. Friedberg 11,5); cf. supra cap. i 241 et infra cap. 40 226. 453 *I Peri Archon* cap. 6 (PG 11,169 G); cf. August. *XXI De civ. Dei* cap. 17 (PL 41,731) ut refert Thomas *De verit.* q. 24 a. 10 et *De malo* q. 16 a. 5. 455 aliqui scil. angeli et beati sec. Thomam *De verit.* q. 24 a. 8. 459 in hac vita: scil. Beata Virgo et Apostoli sec. Thomam ibid. a. 9 sed c. 470 quod eius motus declarat: cf. ipse Thomas *Super II Sent.* d. 1 q. 2 a. 5 ad 4. 471 Rectius Gen. n7 476 aliqui: quorum Plato sec. Nemesium *De nat. hom.* cap. 3 (PG 40,593 B; transi. Burgund. ed. Burkhard p. [47]) ut refert Thomas *Super III Sent.* d. 22 q. 1 a. 1 et *De spir. creat.* a. 2, ubi etiam allegatur Arist. *II De anima* 2 (413 a 9). 486 quidam: cf. nota praec. 489 id...principalis: cf. Arist. *II De anima* 9 (416 b 23) sec. Thomam *I Pars* q. 115 a. 2. 494 Vers. 18.

consumentur velut a tineae, 20 de mane usque ad vesperam succidentur. Et quia nullus intelligit, in aeternum peribunt; 21 qui autem reliqui fuerint auferentur ex eis, morientur et non in sapientia.

Cap. v 1 Voca ergo si est qui tibi respondeat, et ad aliquem sanctorum convertere.

quod vero dicit *qui terrenum habent fundamentum*, ei quod dixerat «In angelis suis»: angeli enim natura incorporei sunt, secundum illud Psalmi «Qui facit angelos suos spiritus».

500 Ex praemissa autem hominis condicione miserabilem eius eventum concludit dicens *consumentur velut a tineae*, et quidem potest hoc secundum superficiem litterae de morte corporali intelligi quam homo necessario patitur ex eo quod terrenum habet
505 fundamentum; et secundum hoc potest designari duplex mors, scilicet naturalis in hoc quod dicit *consumentur velut a tineae*: tineae enim sic vestimentum corrodit quod ex vestimento nascitur, ita et mors naturalis ex causis interioribus corporis exoritur; et
510 mors violenta in hoc quod subditur *de mane usque ad vesperam succidentur*: succisio enim arboris ex causa exteriori procedit. Et satis signanter dicit *de mane usque ad vesperam*, quia mors naturalis potest quidem per aliqua naturalia signa praecognosci, sed
515 mors violenta omnino incerta est utpote diversis casibus subiecta, unde non potest sciri si homo de mane perveniat usque ad vesperam. Sciendum tamen quod hoc non est intentio litterae: nam supra proposuit de defectu peccati cum diceret «In angelis
520 suis reperit pravitatem»; unde ut conclusio praemissis respondeat oportet hoc etiam ad peccatum referre, per quod vita iustitiae in homine consumitur dupliciter: uno modo ex interiori corruptione, quod significat cum dicit *consumentur velut a tineae*;
525 sicut enim vestimentum consumitur a tineae quae ex eo nascitur, ita iustitia hominis consumitur ex his quae in homine sunt sicut est corruptio fomitis, malae cogitationes et alia huiusmodi; alio modo ex exteriori tentatione, quod notatur in hoc quod dicit
530 *de mane usque ad vesperam succidentur*. Sed considerandum est quod interior tentatio non subito hominem prosternit sed paulatim, dum per negligentiam aliquis in se ipso peccati initia reprimere non curat, secundum illud Eccli. «Qui minima negligit
535 paulatim defluit», sicut etiam vestimentum quod non excutitur, a tineae consumitur; exterior vero tentatio hominem plerumque subito prosternit, sicut

David ad aspectum mulieris in adulterium prorupit et etiam multi in tormentis fidem negaverunt.

Quocumque autem modo homo per peccatum 540 ruat, si peccatum suum recognoscat et paeniteat misericordiam consequetur; sed quia nullus est qui omnia peccata possit cognoscere, secundum illud «Delicta quis intelligit?», sequitur quod plurimi hominum peccata non cognoscentes eis remedia non 545 adhibent per quae liberentur, et hoc est quod subdit *Et quia nullus intelligit*, scilicet lapsus peccatorum, *in aeternum peribunt*, scilicet plurimi quasi a peccato numquam liberati. Sed quia aliqui sunt qui contra peccata remedia adhibent licet ea non ple- 550 ne intelligant, sicut David qui dicebat «Ab occultis meis munda me, Domine», subiungit *qui autem reliqui fuerint*, scilicet de numero eorum qui in aeternum pereunt, *auferentur ex eis*, idest segregabuntur ex eorum consortio; *morientur* quidem quia 555 quamvis homo a peccato paeniteat a mortis tamen necessitate non liberatur, sed sapientia in eis non moritur, et hoc est quod dicit *et non in sapientia*. Vel hoc quod dicit *morientur et non in sapientia* non respondet ad immediate dictum sed ad id quod supra dixerat «In aeternum peribunt», ut sit sensus quod morientur sine sapientia. Vel hoc quod dicit *qui reliqui fuerint* potest intelligi de filiis qui relinquuntur ex parentibus pereuntibus, qui propter peccata parentum quae imitantur et ipsi auferuntur sine sa- 560 pientia morientes. Vult ergo ex omnibus istis Eliphaz habere quod cum condicio hominis sit tam fragilis de facili cadit in peccatum, quod dum homo non cognoscit in perditionem vadit ipse et filii eius; et sic lob licet se peccatorem non recognosceret, 570 credendum erat quod propter peccata aliqua ipse et filii eius perierint.

Sic igitur postquam revelationem sibi factam exposuerat, quia posset lob hanc revelationem non credere ideo subiungit *Voca ergo si est qui tibi re-* 575 *spondeat*, quasi dicat: si mihi hoc esse revelatum non credis, tu ipse invoca Deum si forte ipse tibi ad hanc dubitationem respondere voluerit; et si per

507 sic] sicut [ante enim sN) sN V. 508 quod] que sN 517 vesperum] —ram βl F3 δ π 570 recognosceret] cognosceret N βl As δl π cognoscere Sv 577 tibi om. F sN Va 578 respondere] tibi praem. F tibi add. N β(-P2) Va

497 Vers. 18. 498 Ps. cm4. 508 ex vestimento nascitur: cf. Gregor. V Moral, cap. 38 (PL 75,718 C). 519 Vers. 18. 534 Eccli. xixl 538 David: cf. II Reg. xia 544 Ps. xvml³. 551 Ibid. 559 Vel...: cf. Gregor. V Moral, cap. 42 (PL 75,722 A). 561 Vers. 20. 575 Hic incipit cap. v sec. ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145.

merita propria hoc a Deo obtinere non putas, *ad*
 sec *aliquem sanctorum convertere*, ut eo mediante huius
 rei veritatem a Deo cognoscere possis. Et notandum
 est quod dicit *ad aliquem sanctorum*, quia non licet
 per immundos spiritus quocumque modo vel arte

occulta perquirere sed solum per Deum vel per sanc-
 tos Dei, secundum illud Is. vii¹⁹ «Cum dixerint ad ses
 vos : Quaerite a pythonibus et a divinis qui strident
 in incantationibus suis, numquid non populus a Deo
 suo requirit visionem pro vivis aut mortuis ? ».

586 strident] student F β Sv §(def. Pd) stridunt π

CAPITULUM V

2 Virum stultum interficit iracundia, et parvulum occidit invidia. 3 Ego vidi stultum
firma radice et maledixi pulcritudini eius statim. 4*Longe fient filii eius a salute et conte-
rentur in porta, et non erit qui eruat.

Virum stultum interficit iracundia. Quia in reve-
latione quam sibi factam esse commemoraverat
Eliphaz inter cetera hoc continetur quod homines
«qui terrenum habent fundamentum consumuntur
s velut a tineas», vult hoc ostendere per hominum di-
versas condiciones: non enim est aliqua condicio homi-
num cui non adsit pronitas ad aliquod peccatum. Sunt autem duae hominum condiciones quidam
enim sunt magni et elati animi qui facile provocan-
tur ad iram, quod ideo est quia ira est appetitus
vindictae ex praecedenti offensa proveniens; quanto
autem aliquis est magis elati animi tanto ex levio-
ri causa se putat offensum, et ideo facilius provo-
catur ad iram, et hoc est quod dicit *Virum stultum*
is interficit iracundia. Vocat autem eum qui est super-
bi et elati animi stultum, quia per superbiam homo
praecipue metas rationis excedit et humilitas viam
sapientiae parat, secundum illud Prov. xi2 «Ubi hu-
militas ibi sapientia»; cum hoc etiam stultitia ira-
cundiae competit: iracundus enim, ut docet Philo-
sophus, utitur quidem ratione dum pro offensa in-
tentat vindictam, sed perverse dum in vindicta mo-
dum rationis non servat: perversitas autem ratio-
nis stultitia est. Quidam vero sunt pusillanimes et
25 hi proni sunt ad invidiam, unde subdit *et parvulum*
occidit invidia, et hoc rationabiliter dicitur: invidia
enim nihil aliud est quam tristitia de prosperitate
alicuius in quantum prosperitas illius aestimatur pro-
priae prosperitatis impeditiva; hoc autem ad par-
vitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet
posse prosperari inter alios prosperantes. Sic igitur
manifestum videtur quod homo, cuiuscumque con-
ditionis existat, pronus est ad aliquod peccatum: fa-
cile enim esset his similia de aliis peccatis inducere.
35 Sic igitur per omnia supra dicta Eliphaz probare

intendit quod adversitates in hoc mundo non ad-
veniunt alicui nisi pro peccato. Contra quod viden-
tur esse duae obiectiones, quarum una est ex hoc
quod multi iusti videntur adversitatibus subdi, sed
hanc obiectionem dissolvere visus est per hoc quod 40
homines ostendit esse faciles ad peccandum; secun-
da obiectio est quod aliqui iniqui in hoc mundo
prosperantur, cui consequenter satisfacere intendit
per hoc quod prosperitas eorum in malum ipsorum
redundat, unde dicit *Ego vidi stultum*, idest horni-45
nem in divitiis superbientem, *firma radice*, idest fir-
matum in prosperitate huius mundi, ut videbatur,
sed eius prosperitatem non approbavi, quin immo
maledixi pulcritudini eius statim. Ubi consideran-
dum est quod loquitur de homine sub metaphora 50
arboris, cuius cum radix fuerit firma, pulcritudinem
habet in ramis et fructibus; comparat igitur prospe-
ritatem hominis in divitiis firmati pulcritudini ar-
boris, quam maledicit, idest malam esse pronuntiat
et nocivam, secundum illud Eccl. vi2 «Est et alia 55
infirmetas pessima quam vidi sub sole: divitiae
conservatae in malum domini sui»; addidit autem
statim ut ostendat se de hac sententia nullatenus
dubitare.

Quae autem mala ex prosperitate stulti prove- 60
niant ostendit primo quantum ad filios. Frequenter
enim contingit quod quando aliquis dives et potens
filios sine disciplina nutrit, quod proprium est stul-
ti, filii eius in multa pericula incidunt: et quandoque
quidem propter odia quae contra se concitant abs- 65
que iudicio perimuntur, vel etiam dum ipsi sibi non
cavent inordinate delectabilibus utentes vitam amit-
tunt, et quantum ad hoc dicit *Longe fient filii eius*
a salute; quandoque vero dum calumnias et iniu-
rias aliis inferunt coram iudicibus conveniuntur et 70

4 consumuntur] — mitur pN — mentur Sv δ π 2i intentat] intendit β δ π intendat F3

2 commemoraverat: cap. iv12. 4 Cap. iv«. io appetitus vindictae: hanc diffinitionem pluribus tribuit Thomas: Arist. *I De anima* 2 (403 a 30), *I Pars* q. 20 a. 1 ad 2; Arist. *II Rhet.* cap. 2 (1378 a 31), *I-II* q. 46 a. 1; August. *II Confess.* cap. 6 (FL. 32,681), *I-II* q. 46 a. 2 sed c.; Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 16 (PG 94,932 D; Bt 122), *Super III Sent.* d. 15 q. 2 a. 2 qc. 2 arg. 3. 20 Arist. *VII Ethic.* 6 (1149 a 25) sec. Thomam *I-II* q. 46 a. 4 ad 3. 27 tristitia de prosperitate: sec. Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 14 (PG 94,932 B; Bt 121) ut refert Thomas *II-II* q. 36 a. 1 sed c.

5 Cuius messem famelicus comedet, et ipsum rapiet armatus, et bibent sitientes divitias eius. 6 Nihil in terra sine causa fit, et de humo non orietur dolor. 7 Homo ad laborem nascitur et avis ad volandum. 8 Quamobrem ego deprecabor Dominum et ad Deum ponam eloquium meum,

ibi condemnantur, et quantum ad hoc dicit *et conterentur in porta*, idest per sententiam iudicum, nam iudices olim in portis sedere solebant. Et quia homines stulti in prosperitatibus nullum dubitant offendere, in adversitatibus non inveniunt adiutorem, et ideo subdit *et non erit qui eruat*.

Sed quia posset aliquis dicere 'non curo quicquid accadat filiis meis dum ego prosperitate fruar in hoc mundo', ideo secundo ponit mala provenientia ipsi 60 stulto et in rebus et in persona dicens *Cuius messem famelicus comedet*: frequenter enim homines stulti divitiis abundantes pauperes opprimunt, qui plerumque gravamina sustinere non valentes quasi quadam necessitate ad rapiendum bona divitum coguntur; et quia tales homines deliciose viventes solent per vitae delicias vigorem animi amittere et imbelles esse, de facili a pauperibus bellicosus destruuntur, unde sequitur *et ipsum rapiet armatus*, quasi absque omni resistencia. Et ut quod dixerat de mes- 90 sibus generaliter intelligatur, subiungit *et bibent sitientes divitias eius*, idest homines cupidi.

Remotis igitur praedictis obiectionibus, finaliter rationem inducit ad probandum principalem intentionem, scilicet quod adversitates in hoc mundo non 95 proveniant alicui nisi pro peccato, et est ratio talis: quaecumque fiunt in terra, ex propriis et determinatis causis proveniunt; si igitur adversitates in hoc mundo alicui accidunt, hoc habet determinatam causam, quae nulla alia videtur esse nisi peccatum; 100 hoc est ergo quod dicit *Nihil in terra sine causa fit*: videmus enim omnes effectus ex determinatis causis procedere. Ex quo quasi concludens subdit *et de humo non orietur dolor*, et est metaphorica locutio: quaedam enim herbae sine semine producuntur de quibus dicitur quod eas humus sponte pro- 105 fert; quicquid igitur sine causa propria contingeret quasi sine semine, per quandam similitudinem metaphorice posset dici quod oritur de humo: dolor autem, idest adversitas, non orietur de humo, idest non est sine causa. Quod autem dixerat *Nihil in terra sine causa fit*, ex hoc praecipue redditur manifestum quod omnia habent dispositionem naturalem

congruam propriae operationi, ex quo apparet quod dispositiones naturales rerum non sunt sine causa sed propter determinatum finem, et ideo dicit *Homo ad laborem nascitur et avis ad volandum*. Manifestum est enim quod quia proprius motus quem natura avis requirebat est volatus, oportuit avem habere ex sua natura instrumenta congrua ad volandum, scilicet alas et pennas; homo vero quia ra- 120 tionem habebat per quam proprio labore posset sibi omnia necessaria adiumenta conquirere, naturaliter productus est absque omnibus adiumentis quae natura aliis animalibus dedit, scilicet absque tegumento, absque armis et aliis huiusmodi quae sibi 125 proprio labore parare poterat ex industria rationis.

Quamobrem ego deprecabor Dominum etc. Quia Eliphaz proposuerat omnia quae in terris fiunt determinatam causam habere et hoc probaverat per hoc quod res naturales apparebant esse dispositae propter finem, hoc autem, scilicet quod res naturales sunt propter finem, potissimum argumentum est ad ostendendum mundum regi divina providentia et non omnia agi fortuito, idcirco Eliphaz statim ex praemissis concludit de regimine divinae providen- 130 tiae. Sciendum est autem quod providentia divina sublata, orationis fructus tollitur et cognitio Dei circa res humanas, quae tamen necesse est ponere ei qui regimen providentiae concedit; et ideo Eliphaz concludens dicit: ex quo omnia quae in terra fiunt ut sunt propter finem, necesse est concedere regimen providentiae, *Quamobrem ego deprecabor Dominum*, quasi oratione fructuosa existente utpote Deo disponente res humanas, *et ad Deum ponam eloquium meum*, utpote Deo cognoscente facta et dicta et co- 145 gitata humana; ad cuius confirmationem subiungit ea quae maxime divinam providentiam ostendunt.

Est autem sciendum quod illi qui providentiam negant omnia quae apparent in rebus mundi ex necessitate naturalium causarum provenire dicunt, ut- 150 pote ex necessitate caloris et frigoris, gravitatis et levitatis et aliorum huiusmodi. Ex his ergo potissime providentia divina manifestatur quorum ratio

81 comedet] — dat F — dit β pVa commendet N co. y(-Sv)
98 accidat] — dunt F β 132 sunt] sint F β sR (def. pR)

73 in portis: cf. infra cap. xxix7, Deut. xviii8, Prov. xxii2, Ps. lxxviii3.
149 ex necessitate: cf. Thomas *De verit.* q. 5 a. 2 et *III Cont. gent.* cap. 64.

95 proveniant] proveniunt F β As perveniant Sv

105 humus sponte profert: cf. Lev. xxv8.

9 qui facit magna et inscrutabilia et mirabilia absque numero, 10 qui dat pluviam super faciem terrae et irrigat aquis universa, 11 qui ponit humiles in sublimi et maerentes erigit sospitate,

reddi non potest ex huiusmodi naturalibus principiis, inter quae unum est determinata magnitudo corporum huius mundi: non enim potest assignari ratio ex aliquo principio naturali quare sol aut luna aut terra sit tantae quantitatis et non maioris aut minoris; unde necesse est dicere quod ista dispensatio quantitatum sit ex ordinatione alicuius intellectus, et hoc designat in hoc quod dicit *qui facit magna*, idest qui res in determinata magnitudine disponit. Rursus si omnia ex necessitate principiorum naturalium provenirent, cum principia naturalia sint nobis nota haberemus viam ad inquirendum omnia quae in hoc mundo sunt; sunt autem aliqua in hoc mundo ad quorum cognitionem nulla inquisitione possumus pervenire, utpote substantiae spirituales, distantiae stellarum et alia huiusmodi; unde manifestum est non procedere omnia ex necessitate principiorum naturalium sed ab aliquo superiori intellectu res esse institutas, et propter hoc addit *et inscrutabilia*. Item quaedam sunt quae videmus quorum rationem nullo modo possumus assignare, puta quod stellae disponuntur secundum talem figuram in hac parte caeli et in alia secundum aliam; unde manifestum est hoc non provenire ex principiis naturalibus sed ab aliquo superiori intellectu, et propter hoc addit *et mirabilia*: sic enim differt inscrutabile et mirabile quod inscrutabile est quod ipsum latet et perquiri non potest, mirabile autem est quod ipsum quidem apparet sed causa eius perquiri non potest.

Sciendum est etiam quod aliqui posuerunt dispositionem rerum secundum quendam ordinem numeri a Deo procedere, utpote quod a primo uno simplici procedit tantum unus effectus primus in quo iam aliquid compositionis et pluralitatis habetur, et sic ex ipso procedunt duo vel tria quae sunt adhuc minus simplicia, et sic gradatim secundum eos progreditur tota rerum multitudo; secundum quam quidem positionem tota universi dispositio non est ex ordinatione intellectus divini sed ex quadam necessitate naturae; unde ad hanc positionem removendam adiungit *absque numero*: vel quia absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt, vel quia a Deo immediate innume-

rabilia nobis producta sunt, quod praecipue apparet in primo caelo in quo sunt plurimae stellae. Sic igitur Eliphaz ostendit productionem rerum esse a Deo et non ex necessitate naturae.

Consequenter ostendit et rerum factarum cursum divina providentia gubernari. Et primo in rebus naturalibus, ex hoc quod res naturales temperatae esse videntur ad hominum et aliorum animalium usum, licet naturalis elementorum ordo aliud requirere videatur: si quis enim in elementis gravitatem et levitatem consideret, manifestum est naturaliter terram aquae subiacere, aeri vero aquam, aerem autem igni. Invenitur autem aliqua pars terrae discoperta ab aquis immediate aeri subiacere aliter enim animalia respirantia in terra vivere non possent; et rursus ne terra ab aquis discoperta sua siccitate infructuosa et inhabitabilis redderetur, dupliciter humectatur a Deo: primo quidem per pluviam qua superficies terrae infunditur, et quantum ad hoc dicit *qui dat fluviam super faciem terrae*; alio modo quantum ad fontes, rivos et flumina, quibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est sicut pluviae in alto, et quantum ad hoc dicit *et irrigat aquis universa*.

Deinde ostendit operationem providentiae etiam in rebus humanis. Et quidem si res humanae current secundum quod earum dispositio videtur exigere, nullum vel parvum in eis divinae providentiae vestigium appareret; sed rebus humanis alio modo currentibus, stulti qui superiores causas non considerant hoc casui et fortunae attribuunt, ex quorum persona loquitur Salomon Eccl. ix.11 dicens «Vidi sub sole nec velocium esse cursum nec fortium bellum nec sapientium panem nec doctorum divitias nec artificum gratiam, sed tempus casumque in omnibus»; Eliphaz autem in altiore causam hoc refert, scilicet in providentiam Dei. Et primo quantum ad oppressos qui et de infimo elevantur in altum, et quantum ad hoc dicit *qui ponit humiles*, idest deiectos, *in sublimi*, et de dolore transferuntur ad gaudium, et quantum ad hoc dicit *et maerentes erigit sospitate*. Secundo quantum ad opprimentes, quorum duplex est genus. Quidam enim manifeste alios opprimunt per potentiam, et quantum ad hos dici-

235 et om. sN β Sv δ π

184 aliqui: Avicen. *IX Metaph.* cap. 4 (f. io4vb) sec. Thomam *De pol.* q. 3 a. 16. 208 naturaliter...subiacere: cf. Arist. *IV Phys.* 8 (213 a 1) et *IV De caelo* cap. 5 (312 a 25); ipse Thomas *De pol.* q. 4 a. 1 ad 4 et 20, *I Pars* q. 69 a. 1 ad 4/

12 qui dissipat cogitationes malignorum ne possint implere manus eorum quod coeperant, 13 qui apprehendit sapientes in astutia eorum et consilium pravorum dissipat. 14 Per diem incurrent tenebras, et quasi in nocte sic palpabunt in meridie. 15 Porro saluum faciet egenum a gladio oris eorum, et de manu violenti pauperem: 16 et erit egeno spes, iniquitas autem contrahet os suum. 17 Beatus homo qui corripitur a Domino. Increpationem ergo Domini ne reprobos, 18 quia ipse vulnerat et medetur, percutit et manus eius sanabunt. 19 In sex tribulationibus liberabit te,

tur qui dissipat cogitationes malignorum ne possint implere manus eorum quod coeperant, quia scilicet in ipsa operis prosecutione impediuntur a Deo ne ini-
245 quam cogitationem possint perducere ad effectum; quidam vero per astutiam decipiunt, et quantum ad hos dicitur qui apprehendit sapientes in astutia eorum, inquantum scilicet ea quae astute cogitant in contrarium propositi eorum cedunt, et consilium
w pravorum dissipat, dum scilicet ea quae ab eis sapienter consiliata videntur, aliquibus impedimentis superinductis, ad effectum perducere non possunt; quandoque vero non solum astute consiliata impediuntur in opere, sed etiam eorum mens obscura-
255 tur ne in consiliando possint discernere meliora, unde subdit Per diem incurrent tenebras, quia scilicet in re manifesta omnino quid faciant nesciunt, et quasi in nocte sic palpabunt in meridie, idest in his quae nullo modo sunt dubia sic dubitabunt sicut in rebus obscuris.

Et ut haec ex divina providentia provenire videantur, subiungit utilitatem ex praemissis provenientem. Dum enim malignorum astutia impeditur, pauperes ab eorum deceptionibus liberantur, et hoc
265 est quod subdit Porro saluum faciet egenum a gladio oris eorum: qui enim sunt astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent, quae quidem verba in nocendo gladio comparantur, secundum illud Psalmi «Lingua eorum gladius acutus». Cum vero operationes malorum potentium impediuntur a Deo, manifestum est etiam quod pauperes salvantur, unde sequitur et de manu violenti pauperem. Et ex hoc duo sequuntur, quorum unum est quod homines, qui ex se ipsis impotentes sunt, de divina potentia confidunt, tamquam Deo de rebus humanis curante, unde subdit et erit egeno spes; aliud est quod homines potentes et iniqui se ipsos retrahunt ne ex toto malignentur, unde sequitur iniquitas autem contrahet os suum, ne scilicet se ex toto
280 effundat in perniciem aliorum.

Beatus homo qui corripitur a Domino etc. Sicut supra dictum est, Eliphaz in superioribus beatum Iob et impatientiae arguerat et praesumptionis super hoc quod se asseruerat innocentem, nunc autem desperationem ab eo nititur auferre ex qua verba
285 illa provenire credidit quibus Iob vitam suam fuerat detestatus. Sciendum est igitur quod ex supra dictis quibus divinam providentiam tam circa res naturales quam circa res humanas asseruerat, hoc accipit tamquam notum quod omnes adversitates
290 hominibus divino iudicio inducantur, sed quibusdam quidem ad ultimam condemnationem qui sunt incorrigibiles, quibusdam autem ad correptionem qui per adversitates emendantur, quos asserit esse beatos dicens Beatus homo qui corripitur a Domino: si enim
295 correptio ab homine salubris est, qui tamen perfecte scire non potest mensuram et modum secundum quem possit esse salubris correptio nec est omnipotens ad mala removenda et bona tribuenda, multo magis reputari debet salubris et felix Dei omnipotentis et omnia scientis correptio. Ex qua sententia ad propositum concludit dicens Increpationem ergo Domini ne reprobos, quasi dicat: licet hanc adversitatem patiaris a Deo propter tua peccata, tamen debes aestimare quod hoc sit quasi quaedam Domini increpatio ad te corrigendum, unde non debes hanc adversitatem intantum reprobare quod propter hoc vitam tuam habeas odiosam.

Et praedictorum causam subiungit dicens quia ipse vulnerat, graviore adversitate, et medetur, auferendo mala et restituendo bona; percutit, leviori adversitate, et manus eius, idest operationes ipsius, sanabunt, idest liberabunt. Non ergo Eliphaz eum qui corripitur a Domino beatum asseruit propter futuram vitam, quam non credebat, sed propter praesentem, in qua post correptionem homo a Deo obtinebat immunitatem a malis et abundantiam bonorum. Unde consequenter de immunitate a malis subiungit dicens In sex tribulationibus liberabit te,

249 propositi] —ta γ —to δ π cedunt scrips, cum Va] cedit F N β δ l reddunt γ(-As) reddit As om. π 279 se] om.
pV1 V2 As 3(def. Pd) π post toto F2 280 effundat] —dant pN V1 Sv δ. —det Va offendat F3 malignentur π 284 asse-
ruerat coni, cum sN δ l π] arguerat F pN V2 γ(-Sv) dixerat β ostenderat Sv reputaverat Va 285 qua scrips, cum sN Va]
quo cet. 299 ad om. F pN F2

269 Ps. 113.5.

282 supra: cap. 4 10 et 112.

315 non credebat: cf. infra cap. 7 12.

et in septima non tanget te malum. 20 In fame eruet te de morte, et in bello de manu gladii. 21 A flagello linguae absconderis, et non timebis calamitatem cum venerit. 22 In fame et vastitate ridebis, et bestiam terrae non formidabis. 23 Sed cum lapidibus regionum pactum tuum, et bestiae terrae erunt tibi pacificae. 24 Et scies quod pacem habeat tabernaculum tuum, et visitans speciem tuam non peccabis.

- 320 *et in septima non tanget te malum*: quia enim septenario dierum omne tempus agitur, solet septenario numero universitas designari, ut sit sensus quod ei, qui a Domino corripitur post emendationem nulla nocebit adversitas. Et quia secundum eius sententiam quanto aliquis magis fuerit depuratus a culpa tanto minus adversitatem patitur in hoc mundo, ideo dicit *in septima non tanget te malum*, quasi ante emendationem homo ab adversitate non liberetur, cum autem incipit liberari ab ea tangatur sed non opprimatur Deo liberante, post perfectam autem liberationem omnino non tangatur. Quod quidem verum est quantum ad mentem, quae dum finem suum in rebus mundanis constituit adversitatibus mundanis opprimitur; cum ab eis amorem suum revocans Deum amare coeperit tristatur quidem in adversitatibus sed non opprimitur, quia spem suam non habet in mundo; cum autem totaliter mundum contempserit tunc eum adversitates mundanae vix tangunt. Non est autem haec sententia vera quantum ad corpus, sicut Eliphaz eam intellexit, cum perfectissimi viri interdum gravissimas adversitates patiantur, secundum illud Psalmi «Propter te mortificamur tota die», quod de apostolis inducitur.
- 345 Et quia septem tribulationes tetigerat, eas subsequenter enumerat. Sciendum est autem quod quandoque adversitas est ex aliquo periculo particulari alicuius personae, quod quidem quandoque est contra vitam corporalem eius, quae quandoque aufertur per subtractionem necessariorum, et quantum ad hoc dicit *In fame eruet te de morte*, quasi dicat: patieris quidem famem utpote increpatus a Domino sed ex hoc non pervenies ad mortem Deo te liberante; et haec est prima tribulatio. Quandoque vero aufertur per violentiam alicuius inferentis nocumentum, et quantum ad hoc dicit *et in bello de manu*, idest potestate, *gladii*, quasi dicat: superveniet tibi bellum sed in potestate gladii non deduceres; et haec est secunda tribulatio. Aufertur autem et vita corporalis per mortem naturalem, sed hoc inter tribulationes non computatur cum natura hominis hoc requirat. Quandoque autem personale periculum est contra famam hominis quae pertinet ad vitam civilem, et quantum ad hoc dicit *A flagello linguae absconderis*: dicitur autem flagellum linguae detractio graviter infamantis, a quo tunc homo absconditur quando facta sua de quibus posset infamari latent detrahentem; et haec est tertia tribulatio. Quandoque autem est adversitas ex aliquo periculo generali, quod quidem imminet vel personis vel rebus: personis quidem utpote quando alicui patriae exercitus hostium supervenit per quem timetur communiter vel mors vel captivatio, et quantum ad hoc dicit *et non timebis calamitatem cum venerit*, quasi dicat: imminente calamitate ab hostibus tuae patriae tu non timebis; et haec est quarta tribulatio. Rebus autem imminet commune periculum vel per sterilitatem terrae, quod est tempore famis, vel per aliquam devastationem fructuum ab hostibus, et quantum ad haec duo dicit *In fame me et vastitate ridebis*, idest abundantiam habebis quae erit tibi materia gaudii; et sic tangitur quinta et sexta tribulatio. Quandoque autem est adversitas ab impugnatione brutorum animalium sive in communi sive in particulari, et quantum ad hoc dicit *et bestiam terrae non formidabis*; et haec videtur esse septima tribulatio in qua non tangit malum.
- Post immunitatem autem a malis ponit abundantiam in bonis, et primo quantum ad fertilitatem terrarum dicens *Sed cum lapidibus regionum pactum tuum*, idest etiam terrae lapidosae et steriles tibi afferent fructum, secundum illud Deut. xxxiii «Ut suggeres mei de petra» etc.; secundo quantum ad animalia bruta, et quantum ad hoc dicit *et bestiae terrae erunt tibi pacificae*, idest non te offendent – possent et haec duo aliter exponi, ut per lapides intelligantur homines duri et rudes, per bestias homines crudeles –; tertio quantum ad homines domesticos, cum dicit *Et scies quod pacem habeat tabernaculum tuum*, idest familia tua pacem habebit ad invicem; quarto specialiter quantum ad uxorem, et quantum ad hoc dicit *et visitans speciem tuam non peccabis*, quasi dicat: habebis uxorem honestam

393 suggeres] —ret F F2 5(-Pd) π suggeres V2 399 scies] scias F 8(-R) π om R

321 septenario numero: sec. August. *II De cons. Evang.* cap. 4 (PL 34,1077) ut refert Thomas *III Pars* q. 31 a. 3 ad 3.
342 Ps. xi.ni22. 343 de apostolis: cf. Rom. vii35

EXPOSITIO SUPER IOB

25 < Et scies quoniam multiplex erit semen tuum et > progenies tua quasi herba
terrae. 26 Ingredieris in abundantia sepulcrum sicut infertur acervus tritici in tempore suo.
27 Ecce hoc ut investigavimus ita est. Quod auditum mente pertracta.

et pacificam cum qua conversari poteris sine pec- *in tempore suo, quasi non' praeventus intempestiva*
405 cato; quinto quantum ad filios, unde dicit *progenies* et subita morte.
tua quasi herba terrae, idest habebis multos filios et Ultimo autem approbat ea quae supra dixerat, di-
nepotes; sexto quantum ad pacificam et quietam cens *Ecce hoc ut investigavimus ita est*. Et quia aesti-
mortem, et quantum ad hoc dicit *Ingredieris in* mat lob ita esse tristitia absorptum quod talia non 415
abundantia sepulcrum, quasi in bona prosperitate multum cogitaret, eum reddit attentum dicens *Quod*
410 non spoliatus rebus tuis, *sicut infertur acervus tritici* *auditum mente pertracta*.

405 progenies] et scies quoniam multiplex erit semen tuum cum *Vulg. praem.* Pd π

CAPITULUM VI

1 Respondens autem lob dixit: 2 Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui et calamitas quam patior in statera! 3 quasi arena maris haec gravior appareret. Unde et verba mea dolore sunt plena, 4 quia sagittae Domini in me sunt, quarum indignatio ebibit spiritum meum, et terrores Dei militant contra me.

Respondens autem lob dixit. Sicut ex superioribus patet, Eliphaz in lamento lob tria notaverat: desperationem quidem quia videbatur appetere se non esse, impatientiam sive immoderatam 5 tristitiam propter suspiria et gemitus quos se perpeti dicebat, praesumptionem quia se innocentem asseruerat. Et circa haec tria totus superior Eliphaz sermo versabatur, in quo ad ostendendum lob peccato fuisse subiectum et ideo adversa tolerasse, proposuit inter cetera fragilitatem condicionis humanae ex qua nullus potest se praesumere immunem a peccato: hinc ergo lob sumit suae responsionis initium. Certum est enim quod ex fragilitate condicionis humanae nullus homo est immunis a peccato quantumcumque iustus appareat, sed tamen in viris iustis non sunt peccata gravia et mortalia sed sunt in eis peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione 20 proveniunt; si autem hoc esset verum quod Eliphaz asserere nitebatur, quod propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis, sequeretur quod propter gravia peccata graves adversitates homines paterentur et propter levia leves, et sic viri iusti numquam gravibus adversitatibus subiacerent, quod patet esse falsum. Hanc ergo rationem lob 25 contra disputationem Eliphaz proponit, unde dicitur *Respondens autem lob dixit: Utinam appenderentur peccata mea. quibus iram merui et calamitas quam patior in statera!* quasi dicat: dicere non possum in me nulla esse peccata, confido tamen in me non 30 esse mortalia sed venialia: si ergo pro peccatis huiusmodi iram, idest poenam, a Deo merui, debuisset in statera iustitiae appendi calamitas et peccatum ut secundum aequalitatem unum alteri responderet. Sed adversitas apparet multo maior, et hoc est quod 35 subdit *quasi arena maris*, idest incomparabiliter, haec, scilicet calamitas, gravior appareret si senten-

tia Eliphaz esset vera quod adversitates in hoc mundo infliguntur solum secundum peccata, cum appareat multos sceleratos, quorum peccatis peccata lob comparata quasi nulla erant, quasdam leves adversitates sustinere.

Ex hoc autem ulterius procedit ad <se> excusandum a tristitia quam verbis expresserat, dicens *Unde et verba mea dolore sunt plena*, quod concludendo infert quia dolor ex adversitatis magnitudine causatur. Causam autem doloris subiungit duplicem: causatur enim dolor interdum ex his quae aliquis iam perpeccus est, interdum vero ex his quae perpeti timet. Primo igitur assignat causam sui doloris ex his quae perpeccus iam erat, dicens *quia sagittae Domini in me sunt*, in quo ostendit ex improviso se fuisse afflictum, nam sagitta ex remotis et ex improviso venit; et ut ostendat percussione magnitudinem subiungit *quarum indignatio ebibit spiritum meum*, idest me respirare non permisit, sed totaliter quicquid in me virium aut consolationis esse poterat sustulit. Deinde ostendit causam doloris ex his quae perpeti timebat, dicens *et terrores Dei militant contra me*: solent enim afflictis ex spe melioris status consolari, sed cum post afflictionem aliquis iterum similia vel maiora timet, nulla videtur esse consolatio residua.

Posset autem aliquis dicere: causam quidem doloris habes sed ex ea in verba doloris prorumpere non deberes. Contra quae respondet lob ex his quae in aliis animalibus inveniuntur. Homo enim aliis animalibus similis est in natura sensitiva, unde ea quae naturam sensitivam consequuntur naturaliter adsunt homini sicut et aliis animalibus; quod autem naturale est non potest totaliter vitari; inveniuntur autem in aliis animalibus quod afflictionem cordis ore exprimunt, et hoc significat dicens *Numquid*

7 circa] contra β(-P2) Sv) π 31 debuisset] —sent γ Va π ' deberet δl 42 <se> suppi, cum γ π] post excusandum sN βl om. cet. 58 Dei] domini cum Vulg. γ tui Pd om. sN R π

i ex superioribus: cf. cap. 47. 9 proposuit: cap. ivl9. 31 idest poenam: cf. supra cap. 3 551 nota.

5 Numquid rugiet onager cum habuerit herbam? Aut mugiet bos cum ante praesepe plenum steterit? 6 Aut poterit comedi insulsum quod non est sale conditum? Aut potest aliquis gustare quod gustatum affert mortem? 7 Quae prius tangere nolebat anima mea, nunc prae angustia cibi mei sunt. 8 Quis det ut veniat petitio mea, et quod expecto tribuat mihi Deus, 9 et qui coepit, ipse me conterat, solvat manum suam et succidat me? 10 Et haec mihi sit consolatio ut affligens me dolore non parcat. Nec contradicam sermonibus Sancti. 11 Quae est enim fortitudo mea ut sustineam? Aut quis finis meus ut patienter agam?

rugiet onager cum habuerit herbam? Aut mugiet bos cum ante praesepe plenum steterit?, quasi dicat 'non'; 75 *rugit autem onager et mugit bos cum necessario victu caruerint, in quo apparet naturale esse animalibus quod interiorem afflictionem exprimant voce.*

Rursus aliquis dicere posset naturale esse quod dolor conceptus voce exprimitur, sed ad sapientem 80 non pertinere quod ex quibuscumque causis tristitiam corde concipiat, ut Stoici posuerunt. Sed hoc ostendit lob esse contra naturam sensitivam: nam sensus non potest non refugere id quod est nocivum vel inconveniens, et ideo dicit *Aut poterit comedi insulsum quod non est sale conditum?*, quasi dicat 'non', 85 quia videlicet huiusmodi insipida non conveniunt ad delectationem gustus; et similiter ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare, et multo minus illa quae sunt amara et noxia, unde subdit *Aut potest aliquis gustare quod gustatum affert mortem?*, quasi dicat 'non'; et sicut hoc 90 est impossibile in sensu exteriori, ita impossibile est quod ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia, sine tristitia recipiantur.

95 Sed quia sapiens licet tristitiam patiaturs eius tamen ratio a tristitia non absorbetur, ostendit lob consequenter quod licet tristitiam pateretur tamen ei maxima inerat sollicitudo et timor ut se contra tristitiam tueretur, ne per tristitiam deduceretur in 100 aliquod vitiosum: quod ut vitaret praeoptabat mortem, et ad hoc exprimendum dicit *Quae prius tangere nolebat anima mea, nunc prae angustia cibi mei sunt*, quasi dicat: ea quae anima mea prius abhorrebat nunc delectabiliter appetit. Et quae sint ista 105 ostendit dicens *Quis det ut veniat petitio mea? Et ut hanc petitionem non oretenus tantum sed etiam ex intimo corde proponere ostendatur, subiungit et quod expecto tribuat mihi Deus? Et quae sit ista petitio ostendit subdens et qui coepit, scilicet me affligere, ipse me conterat, scilicet per mortem, et hoc 110 est quod subdit solvat manum suam et succidat me?*

Manum Dei dicit potentiam divinam qua ipsum Deus afflixerat, quae quidem manus quodammodo ligata videtur divina voluntate et misericordia dum affligere desistit, solvitur autem quodammodo dum ns ad finem occisionis percussio divina perducitur.

Et quia dixerat ea quae prius tangere nolebat nunc cibos suos esse, ostendit quomodo hoc sit intelligendum, quia scilicet mors quae sibi fuerat horribilis nunc effecta est dulcis, unde subdit *Et haec mihi sit consolatio ut affligens me dolore, scilicet Deus, non parcat*, idest non retrahat manum suam sed me ad mortem perducatur. Et quare hoc optet ostendit per id quod subdit *Nec contradicam sermonibus Sancti*, idest Dei, hoc est eius iudiciis sive sententiis 125 bus me afflixi. Timebat enim lob ne per afflictiones multas ad impatientiam deduceretur, ita quod ratio tristitiam reprimere non posset; impatientiae autem ratio est cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis iudiciis contradicit; si vero 130 aliquis tristitiam quidem patiaturs secundum sensualem partem sed ratio divinae voluntati se conformet, non est impatientiae defectus, et sic frustra Eliphaz arguebat lob ubi dixerat «Nunc venit super te plaga, et defecisti»: licet enim tristaretur non 135 tamen defecerat.

Deinde assignat rationem ex propria fragilitate quare timebat ne ad hoc perduceretur ut contradiceret sermonibus Sancti. Huiusmodi enim timor ex duplici causa tolli posset: primo quidem si tanta uo sibi esset rationis fortitudo ut nullo modo superari posset, sicut est in illis quorum est liberum arbitrium per gratiam confirmatum, sed hanc fortitudinem in se non sentiebat, unde dicit *Quae est enim fortitudo mea ut sustineam?*, scilicet quascumque tri- 145 bulationes; secundo si tribulationes et tristitias aliquo brevi tempore tolerare oporteret, et ideo ad hoc removendum adiungit *Aut quis finis meus ut patienter agam?*, quasi dicat: quis terminus tribulationibus meis positus est ut usque ad illum expectans 150

86 ad om. γ δ. π
126 per] propter β γ δ π

87 delectationem] —onis pN V1 Va —ones V2 —oni γ δ. π
134 arguebat] —eret N —erat β Pd

104 sint] sunt β(-P2) γ(-Sv) δ π

77 exprimant voce: cf. Arist. *I Polit.* 1 (1253 a 10) ut refert Thomas *I-II* q. 35 a. 8.
cap. i 736 nota. 125 idest Dei: *Glossa interlin.* super h. l. 134 Cap. rv5

81 Stoici: sec. August., cf. supra

12 Nec fortitudo lapidum fortitudo mea, nec caro mea aenea est. 13 Ecce non est auxilium mihi in me, et necessarii quoque mei recesserunt a me. 14 Qui tollit ab amico suo misericordiam, timorem Domini derelinquit. 15 Fratres mei praeterierunt me, sicut torrens qui raptim transit in convallibus. 16 Qui timent pruinam, irruet super eos nix. 17 Tempore quo fuerint dissipati peribunt, et ut incaluerint, solventur de loco suo. 18 Involutae sunt semitae gressuum eorum, ambulabunt in vacuum et peribunt.

possim praesumere me patientiam servaturum? Et ad horum expositionem subiungit dicens *Nec fortitudo lapidum fortitudo mea*: fortitudo enim lapidum sine sensu est; hominis autem fortitudo est cum sensu eorum quae noxia sunt, propter quod subdit
 155 *nec caro mea aenea est*, idest sine sensu, quia quantumcumque ratio mortalis hominis fortis sit tamen necesse est quod ex parte carnis experiatur sensum doloris. Et per hoc excluditur increpatio Eliphaz qui
 160 tristitiam in beato lob arguebat: etsi enim inesset beato lob fortitudo mentis aderat tamen ex parte carnis sensus doloris, quem tristitia consequencebatur. Simul etiam per hoc confutatur opinio Stoicorum dicentium sapientem non tristari, cuius opinionis
 165 us Eliphaz fuisse videtur; beatus autem lob hoc defendere intendit quod sapiens tristatur quidem sed ad hoc studet per rationem ut ad inconveniens non deducatur, quod etiam Peripatetici posuerunt.

Ecce non est auxilium <mihi> in me etc. Ostendit
 170 rat lob in praecedentibus se rationabiliter dolorem sensisse et verba doloris protulisse, sed tamen dolore non esse absorptum propter ea quae passus erat; sed quia interdum homo licet aliqua adversa patiat
 175 tra adversa tuetur ut vel parvum vel nullum inde dolorem concipiat, vult ostendere beatus lob se huiusmodi remediis esse destitutum, ut ex hoc appareat evidenti
 180 reus se rationabiliter verba doloris protulisse. Et primo quidem ostendit se praedictis remediis destitutum esse ex parte sua, cum dicit *Ecce non est auxilium mihi in me*: etsi enim bona eius aliqua directa fuissent, posset hoc absque tristitia tolerare si se posset adiuvere ad recuperandum bona amissa et ad vindicandum iniuriam illatam,
 185 sed hoc non poterat, omnibus divitiis, filiis et proprii corporis sanitate destitutus.

Rursus multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos; et ideo lob secundo ostendit se etiam auxilio amicorum destitutum esse, cum di-

cit *et necessarii quoque mei*, idest familiares et domesticos, *recesserunt a me*. Et quod hoc non sine culpa illorum sit, ostendit subdens *Qui tollit ab amico suo misericordiam*, scilicet in tempore miseriae, *timorem Domini derelinquit*, idest reverentiam quam debet habere ad Deum, propter quem et in quo
 195 proximus diligendus est: «Qui non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere?», ut dicitur Ioh. iv.

Deinde ostendit se etiam a consanguineis esse derelictum dicens *Fratres mei*, idest consanguinei, *praeterierunt me*: loquitur ad similitudinem simul in via incedentium, ac si uno cadente in foveam alii nihilominus praecedant eo dimisso. Et quidem aliquantulum excusabiles essent si, postquam aliquo tempore auxilium tulissent, eum dimisissent vel propter
 205 taedium vel propter desperationem adiuvandi; et ideo ut inexcusabiles sint, ostendit se statim et subito ab eis esse desertum, quod significat cum subdit *sicut torrens qui raptim transit in convallibus*, qui velocissime movetur. Et ne hoc se impune fecisse credant, subiungit *Qui timent pruinam, irruet super eos nix*, quasi dicat: qui propter timorem minoris periculi a iustitia et misericordia discedit in maiora pericula deducetur; unde et fratres lob qui eum praeterierunt compati nolentes, ipsi tristitiam
 215 in propriis damnis sustinebunt. Et quod eorum pericula sint futura sine remedio ostendit subdens *Tempore quo fuerint dissipati*, idest qui incurrent aliqua pericula, *peribunt*, scilicet totaliter, *et ut incaluerint, solventur de loco suo*. Loquitur sub metaphoram nivis, de qua fecerat mentionem, quae cum multum firmata fuerit per congelationem non statim ad primam calefactionem dissolvitur, sed cum adhuc non est congelata statim ad radium solis dissolvitur et fluit: hoc est ergo quod dicit *ut incaluerint, solventur de loco suo*, idest statim ad primum
 225 impetum adversitatis quasi cuiusdam caloris tota eorum prosperitas dissolvitur. Et causam ostendit subdens *Involutae sunt semitae gressuum eorum*: il-

169 <mihi> suppi, cum F2 8(-R) π [cf. infra lin. 181] meum γ om. cet. 196 Qui] enim add. γ 8 π (cf. Praef. § 90 circa finem) 203 praecedant] pretereant δ pretereunt π 211 timent] timet N V1 γ(-Sv)

156 sine sensu: cf. Gregor. VII Moral., cap. 22 (PL 75,779 B). 163 Stoicorum: sec. August., cf. supra cap. I 736 nota. 168 Peripatetici: cf. nota praec. 198 I loh. iv20

19 Considerate semitas Theman, itinera Saba, et expectate paulisper: 20 confusi sunt quia speravi, venerunt quoque usque ad me, et pudore cooperti sunt. 21 Nunc venistis, et modo videntes plagam meam timetis. 22 Numquid dixi: Afferte mihi et de substantia vestra donate mihi? 23 Liberare me de manu hostis, et de manu robustorum eruite me? 24 Docete me et ego tacebo, et si quid forte ignoravi, instruete me? 25 Quare detraxistis sermonibus veritatis? Cum ex vobis nullus sit qui possit arguere me. 26 Ad increpandum tantum eloquia concinnatis, et in ventum verba profertis. 27 Super pupillum irruitis, et subvertere nitimini amicum vestrum. 28 Verum tamen quod coepistis explete, praebete aurem et videte an mentiar.

230 Iud enim quod involvitur, in se ipsum quadam tortuositate redit; illorum igitur semitae involutae sunt qui in consanguineis et amicis nihil nisi propriam utilitatem quaerunt, et propter hoc in tempore prosperitatis amicitiam simulant sed in tempore adversitatis derelinquunt. Sed homines qui fraudulentè propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt, et ideo subdit *ambulabunt in vacuum*: tunc enim aliqui in vacuum ambulare dicuntur quando a fine ambulationis deficiunt; et non solum eorum 240 spes evacuabitur sed etiam contrarium eis accidet, unde sequitur *et peribunt*, idest totaliter destruentur.

Sic igitur neque in se ipso neque in domesticis neque in consanguineis auxilium habebat. Consequenter ostendit quod neque in aliis amicis, unde dicit 245 *Considerate semitas Theman, itinera Saba*, in quibus regionibus maxime videbatur habuisse amicos, nam et Eliphaz de Theman venerat, et *expectate paulisper*, considerantes scilicet utrum aliqui per has vias venerint ad auxilium mihi ferendum; et hoc non vi- 250 debitis quia *confusi sunt*, scilicet venire ad me, quia *speravi*, idest quia tempus erat in quo ab eis auxilium sperare debebam: homines enim qui auxiliari nolunt confunduntur visitare illos a quibus aestimant sibi rationabiliter posse peti auxilium; *venas runt quoque*, aliqui scilicet eorum, *usque ad me, et pudore cooperti sunt*, quia scilicet mihi non dederunt auxilium cum recognoscere se debere. Nec est mirum de aliis cum etiam vos, qui sapientiores vide- 260 mini, in hoc deficiatis, unde subdit *Nunc venistis, et modo videntes plagam meam timetis*, ne forte scilicet oporteat vos mihi auxilium ferre; sed ne timeatis quia in nullo auxilium vestrum requisivi: neque enim requiro a vobis ut subveniatis mihi in denariis, et hoc est quod dicit *Numquid dixi: Afferte mihi et de substantia vestra donate mihi?*; neque petii a vobis auxilium in bello contra hostes, et hoc est quod subdit *Liberate me de manu hostis, et de manu robustorum eruite me?*; neque petii a vobis

auxilium doctrinae, et hoc est quod dicit: numquid dixi *Docete me*, scilicet in speculativis, *et ego tacebo*, 270 *et si quid forte ignoravi, instruete me?*, scilicet in agendis. Nec solum vos mihi auxilium non praebetis, sed etiam quantum in vobis est me ulterius verbis affligitis, et hoc est quod subdit *Quare detraxistis sermonibus veritatis?*, quos scilicet primo protuli in mea 275 lamentatione, quam Eliphaz reprehendere visus est, ut dictum est. Et ut haec detractio inexcusabilis ostendatur, excludit omnia illa quibus aliquis reprehensor a detractioe potest excusari. Quorum primum est cum aliquis maioris auctoritatis alium pro 280 culpa reprehendit, et hoc excludit dicens *Cum ex vobis nullus sit qui possit arguere me*. Secundum est cum aliquis contra aliquem verba dura profert ad eius utilitatem et non ad ipsum exacerbandum, et hoc est quod subdit *Ad increpandum tantum*, et non 285 ad utilitatem, *eloquia concinnatis*, idest studiose compositis ut non videantur leviter esse dicta. Tertium est cum aliquis verba quae profert contra aliquem efficacibus rationibus munit, et hoc removet dicens *et in ventum verba profertis*, quasi dicat: verba vestra 290 inania sunt nullum robur rationis habentia. Quartum est cum aliquis aliquem reprehendit eo tempore et in illo statu in quo praesumi potest quod non fiat inde deterior sed melior; sed si aliquis eo tempore aliquem reprehendere velit quo est consternatus animo et ad iram dispositus, videtur non velle correctionem sed subversionem, et ideo dicit *Super pupillum irruitis, et subvertere nitimini amicum vestrum*: se ipsum pupillum nominat quia in tristitia positus omni auxilio destitutus erat. 300

Et ne quis putaret quod hoc diceret timens concertationem cum eis, quasi de veritate suae sententiae et iustitia suae causae non praesumeret, subiungit *Verum tamen quod coepistis explete*, ut ex mutua disputatione veritas elucescat; unde subdit *praebete aurem*, idest auscultate, *et videte*, idest considerate, *an mentiar*: hoc est enim primum impedimentum

261 nel non N β Pd π

275 primo protuli: cap. in3. 277 dictum est: lin. 2.

29 Respondete, obsecro, absque contentione, et loquentes id quod iustum est iudicate.
 30 Et non invenietis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit.

veritatis inveniendae per disputationem, cum aliquis
 ea quae ab adversario dicuntur audire non vult. Se-
 310 eundum impedimentum est cum ad audita clamose
 et contumeliose respondet, et ad hoc removendum
 dicit *Respondete, obsecro, absque contentione*: est enim
 contentio, ut Ambrosius dicit, «impugnatio veritatis
 cum confidentia clamoris». Tertium impedimentum
 315 est cum aliquis in disputatione non intendit ad ve-
 ritatem sed ad victoriam et gloriam, ut accidit in
 disputationibus litigiosis et sophisticis: *et loquentes*
id quod iustum est iudicate, ut scilicet concedatis ea
 quae vobis videntur vera, et negetis ea quae viden-
 tur falsa. *Et, si hoc feceritis, non invenietis in lin-* 320
gua mea iniquitatem, scilicet aliquid contra iustitiam
 quae debetur proximo, *nec in faucibus meis stultitia*
personabit, idest aliquid contra sapientiam qua recte
 sentitur de Deo: intendebat enim et circa divina
 et circa humana defendere et probare veritatem. 325

313 Hanc sententiam Ambrosio tribuunt communiter Scholastici, e. g. Albertus *Super I Sent.* in Prol. Magistri, Bonaventura
 ibid. dub. 7, ipse Thomas ibid. et *II-II* q. 38 a. 1; invenies autem in *Glossa ordin. super Rom.* 129 et *Glossa Petri Lomb.* ibid.
 (PL 191.1335 C). 317 litigiosis et sophisticis: cf. Arist. *I De soph. elench.* cap. 11 (171 b 18).

CAPITULUM VII

1 Militia est vita hominis super terram, et sicut dies mercennarii dies eius. 2 Sicut servus desiderat umbram et sicut mercennarius praestolatur finem operis sui,

*M*ilitia est vita hominis super terram etc. Eliphaz in superioribus, volens beatum lob a desperatione remove, ei quandam terrenam beatitudinem repromiserat si increpationem Domini non reproba-
ret; unde beatus lob, postquam tristitiae suae rationabiles causas ostendit, vult ulterius ostendere praedictam consolationem Eliphaz ex repromissione terrenae felicitatis esse incongruam. Et primo hoc ostendit ex condicione praesentis vitae, postmodum vero id ostendit ex sua propria condicione.

Circa condicionem vero praesentis vitae diversa fuit hominum sententia: quidam enim posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse, et hanc sententiam videntur sequi dicta Eliphaz. Ibi enim est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem pro bonis aut malis: unde si in hac vita homo remuneratur a Deo pro bene actis et punitur pro malis, ut Eliphaz astruere nitebatur, consequens videtur quod in hac vita sit ultimus hominis finis. Hanc autem sententiam intendit lob reprobare et vult ostendere quod praesens vita hominis non habet in se ultimum finem, sed comparatur ad ipsum sicut motus ad quietem et via ad terminum; et ideo comparat eam illis statibus hominum qui tendunt ad aliquem finem, scilicet statui militum qui militando ad victoriam tendunt, et hoc est quod dicit *Militia est vita hominis super terram*, ac si dicat: vita praesens qua super terram vivimus non est sicut status victoriae sed sicut status militiae; comparat etiam eam statui mercenariorum, et hoc est quod subdit *et sicut dies mercennarii dies eius*, scilicet hominis super terram viventis. Comparat autem praesentem vitam his duobus statibus propter duo quae imminet homini in praesenti vita, ut scilicet resistat impedimentis et nocivis et propter hoc comparatur militiae, et ut operetur utilia ad finem et propter hoc comparatur mercenario. Ex utroque au-

tem exemplo datur intelligi praesens vita divinae providentiae subdi: nam et milites sub duce militant et mercennarii a patrono mercedem expectant. Satis etiam in his duobus exemplis apparet falsitas sententiae quam Eliphaz defendebat. Manifestum est enim quod dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis aut laboribus, sed secundum quod militiae ratio exigit interdum eos et maioribus laboribus et maioribus periculis exponit, sed post victoriam adeptam magis strenuos plus honorat; sic et paterfamilias melioribus mercennariis maiores labores committit, sed in tempore mercedis eis maiora munera largitur; unde nec divina providentia hoc habet ut bonos magis ab adversitatibus et vitae praesentis laboribus eximat, sed quod in fine eos magis remuneret.

Quia igitur ex his verbis Eliphaz sententia tota subruitur, ad eorum confirmationem lob intendit et ea efficaci ratione demonstrat. Manifestum est enim quod quaelibet res adepto ultimo fine quiescit, unde necesse est quod quando voluntas humana ultimum finem consecuta fuerit, in illo quiescat et ulterius ad alia desideranda non moveatur; huius autem contrarium in praesenti vita experimur, nam semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat: unde manifestum est in hac vita ultimum finem non esse, sed hanc vitam ordinari ad alium finem sicut ordinatur militia ad victoriam et dies mercennarii ad mercedem. Sciendum est autem quod in praesenti vita praesentia non sufficiunt sed desiderium tendit in futura propter duo: scilicet propter afflictiones praesentis vitae, et propter hoc inducit exemplum servi desiderantis umbram dicens *Sicut servus*, ab aestu afflictus, *desiderat umbram*, qua refrigeretur; et propter defectum perfecti boni et finalis quod hic non habetur, et ideo ponit exemplum de mercenario dicens *et sicut mercennarius praes-*

10 ostendet] —dit β. 8(def. R π) i8 nitebatur] videbatur sN V1 δ π 31 dies! om. F S(-Pd) 58 quando] ipsa pN δ. π
cum ipsa sN si ipsa Va 70 servi] cervi sN F2 δ(-K) 71 servus] cervus F sN F2 Pd

2 in superioribus: cap. v17. 9 postmodum: lin. 102.

3sic et ego habui menses vacuos et noctes laboriosas numeravi mihi. 4Si dormiero dico: Quando consurgam? Et rursum expectabo vesperam et replebor doloribus usque ad tenebras. 5 Induta est caro mea putredine et sordibus pulveris, cutis mea aruit et contracta est. 6 Dies mei velocius transierunt quam a texente tela succiditur, et consumpti sunt absque ulla spe. 7 Memento quia ventus est vita mea, et non revertetur oculus meus ut videat bona,

75 *tolatur finem operis sui* – perfectum enim bonum est hominis finis –, *sic et ego habui menses vacuos*, idest reputavi menses praeteritos mihi vacuos praeteritis, utpote in quibus perfectionem finalem adeptus non eram; *et noctes*, deputatas quieti contra afflicciones, *laboriosas numeravi mihi*, idest reputavi ac si essent laboriosae, inquantum in eis retardabar a consecutione finis.

Quomodo autem habuerit menses vacuos et noctes laboriosas exponit subdens *Si dormiero*, idest cum fuerit tempus dormiendi de nocte, dico: *Quando consurgam?*, exoptans diem. *Et rursum*, facto die, *expectabo vesperam*, sic semper in futurum per desiderium tendens. Et hoc quidem commune est omni homini viventi super terram, sed plus et minus hoc sentiunt homines secundum quod magis aut minus gaudiis seu tristitiis afficiuntur: nam qui in gaudio est minus desiderat futurum, plus autem qui in tristitia; et ideo ut hoc desiderium lob in se esse vehemens ostendat, subiungit *et replebor doloribus usque ad tenebras*, propter quos dolores praesens tempus fit mihi taediosum et futurum magis desidero.

Induta est caro mea putredine etc. Ostendat supra beatus lob consolationem Eliphaz ex promissione felicitatis in vita terrena fuisse ineptam ex generali condicione vitae hominis super terram, nunc autem intendit ostendere eandem consolationem ineptam esse ex sua propria condicione. Et proponit duo quae impediunt ipsum expectare prosperitatem super terram, quorum primum est infirmitas corporis quam patiebatur: homini enim gravi infirmitate detento nihil potest contingere quod eum in hac vita faciat esse felicem, et ideo dicit *Induta est caro mea putredine*, quasi dicat: undique corpus meum circumdatum est putredine ulcerum sicut corpus circumdatur vestimento. Et quia vulnera a principio curata ad sanitatem perveniunt, ostendit ulcera sua fuisse neglecta, unde dicit *et sordibus pulveris*: non

enim erant debito modo curata quia ad litteram in sterquilinio sedebat, ut supra dictum est. Expectatur autem sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis, sed in lob vigor naturae defecerat, unde dicit *cutis mea aruit et contracta est*, quia scilicet humor naturalis iam consumptus est vel propter senectutem vel propter infirmitatem, unde non videtur locus ut in hac vita ulterius felicitatem expectem. Secundum est quia plurimum tempus vitae suae iam praeterierat, unde modicum tempus restabat nec in eo poterat magnam felicitatem expectare, et propter hoc dicit *Dies mei velocius transierunt quam a texente tela succiditur*. Vita enim hominis quantum ad aliquid similis est texturae: sicut enim ille qui texit telam fila filiis adiungit ut ad perfectionem telae perveniat, quia perfecta eam succidit, sic ad hoc quod vita hominis perficiatur dies diebus adduntur, cum autem fuerit perfecta tollitur. Ideo tamen dicit quod velocius transeunt dies hominis quam tela succidatur quia in opere telae textor interdum quiescit, sed tempus vitae hominis absque quiete continuo labitur.

Sed posset aliquis dicere quod licet plurimum temporis vitae eius transierit, adhuc tamen posset expectare reditum ad statum vitae praeteritae: posuerunt enim aliqui quod post mortem, transactis plurimis annorum curriculis, homo rediturus erat ad eandem vitae seriem quam prius egerat, ut puta quod Plato in futuris temporibus lecturus erit Athenis et eadem acturus quae prius egit, et sic homo licet plurimum temporis vitae eius transierit posset expectare restitutionem beatitudinis in vita terrena; et ideo ad hoc removendum subiungit lob *et consumpti sunt absque ulla spe*, redeundi scilicet ad pristinos dies. Et ad hoc probandum subiungit ad Deum loquens – ad quem ab illo loco «Militia est vita hominis super terram» videtur direxisse sermonem –, dicens *Memento quia ventus est vita mea*, idest vento similis: sicut enim ventus pertransit et

80 numeravi] enumeravi cum Vulg.N1 Sv δ1 π 82 consecutione] prosecutione N 3(-Pd) persecutione Pd 115 etiam si] si β γ Va etsi δ. 121 quia] quod N y(-As) Pd π

75 perfectum...: sec. Arist. *I Ethic.* 9 (1097 a 29) ut refert Thomas *I-II* q. 3 a. 2 ad 2. 97 supra: vers. 1. 114 supra: cap. n3. 118 humor naturalis: cf. Avicen. *I Canon medie*, fen 1 doct. 4 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 6v); vide Thomam *Super II Sent.* d. 30 q. 2 a. 1 et *I Pars* q. ng a. 1 arg. 3. 138 aliqui: antiqui gentiles sec. August. *XII De civ. Dei* cap. 13 (PL 41,361) ut refert Thomas *IV Cont. gent.* cap. 82. 148 Vers. 1.

8 nec aspiciet me visus hominis; oculi tui in me, et non subsistam. 9 Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet. 10 Nec revertetur ultra ad domum suam, neque cognoscet eum amplius locus eius.

ultra non revertitur, ita vita hominis cum pertransierit non redit, et hoc est quod subdit *et non revertetur oculus meus* tit videat bona, scilicet terrenae vitae quae quondam habui et nunc amisi. Et sicut cum vita mea praeterierit ego non revertar ut videam bona terrena, sic nec videbor ab oculo terreno, unde sequitur *nec aspiciet me visus hominis*; ponit autem haec duo ut significet quod non revertetur ad conversationem humanam quae maxime consistit in videre et videri: nam visus cum sit subtilior sensuum principatum tenet in vita sensibili. Sed quamvis post mortem ab oculo hominis se dixerit non videndum, confitetur tamen se videndum esse ab oculo divino in hoc quod subdit *oculi tui in me*, scilicet erunt: Deo enim mortui conspiciunt qui spiritualia intuetur, quia mortui secundum spiritum vivunt, non secundum carnem quam visus hominis aspicere potest.

170 Posset autem ex hoc aliquis intelligere quod oculi Dei ita respiciant mortuum non secundum statum praesentem sed sicut respicit futura, quasi homo mortuus iterum rediturus sit ad vitam quam dimisit, et ideo ad hoc excludendum subiungit *et non subsistam*, quasi dicat: sic dico quod oculi tui in me erunt post mortem, quod tamen ego postmodum iterato non subsistam in statu huius vitae terrenae. Et hoc probat per simile cum subdit *Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet*. Dicuntur autem mortui ad inferos descendere, vel quia secundum animam ante Christi mortem omnes ad infernum descendebant, vel quia secundum carnem sub terra ponuntur; quantum enim ad praesens pertinet, nihil differt quomodolibet 185 exponatur: nihil enim aliud vult dicere nisi quod mortui non redeunt ad vitam praeteritam, et hoc probat in quodam simili, probatione sufficienti. Sicut enim Philosophus docet in II De generatione, tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus appar- 190 et; sed haec est differentia quia in corporibus caelestibus secundum circulationem reiteratur idem nu-

mero, sicut idem sol numero qui occidit redit ad ortum, et hoc ideo quia substantia non corrumpitur in tali mutatione sed solum locus mutatur; in motu vero generabilium et corruptibilium non redit idem numero sed idem specie. Patet enim quod secundum circularem motum solis annum, circulatio quaedam fit in dispositione aeris: nam in hieme sunt nubes, et postmodum in aestate consumuntur, et iterum redeunte hieme redeunt nubes, non tamen eadem numero sed eadem specie quia illae nubes quae prius fuerunt omnino dispereunt. Et similiter est in hominibus: non enim iidem homines per generationes redeunt qui prius fuerunt secundum numerum sed solum secundum speciem.

Ex quo patet solutio rationis illorum qui ponebant reditum ad eandem vitam et ad eosdem actus: credebant enim quod inferiora disponuntur secundum motum corporum caelestium, unde cum redierit eadem constellatio post plurima temporum spatia credebant quod rediret eadem res numero; non est autem necesse quod redeant eadem numero, ut dictum est, sed solum similes secundum speciem. Ponebant autem isti quod homo mortuus, post certa temporum spatia non solum rediret ad vitam sed etiam ad easdem possessiones et domos quas prius habuit, et ideo ad hoc excludendum subiungit *Nec revertetur ultra ad domum suam*. Ponebant etiam quod eadem opera acturus erat quae prius egit et eadem officia et dignitates habiturus, unde ad hoc etiam excludendum subiungit *neque cognoscet eum amplius locus eius*, idest non redibit ulterius ad locum suum; et accipitur hic locus pro statu personae, illo modo loquendi quo dicere consuevimus: iste habet magnum locum in ista civitate.

Manifestum est autem ex his quod lob hic resurrectionem quam fides asserit non negat, sed reditum ad vitam carnalem quem ludaei ponunt et quidam philosophi etiam posuerunt. Nec hoc etiam contradicit narrationi Scripturae de hoc quod aliqui sunt resuscitati ad vitam praesentem, quia aliud est quod miraculose agitur, aliud est quod agitur secundum

179 descendit] —derit N Va —dunt B1 descen. F As 198 annum] nubium in ras. sN om. γ δ ι π 213 eadem scrips, cum V1 γ(-3v) Pd] eadem FN Sv 3(-Pd) eodem V1 hee F* (def. π) 229 quern] om. pN quod sN quam β Sv δ ι π ut Va 233 est om. F γ

161 subtilior sensuum: sec. Arist. I Metaph. 1 (980 a 26) ut refert Thomas I-II q. 83 a. 4 arg. 3; principatum: cf. Arist. De sensu 2 (437 a 3). 182 ad infernum: cf. Glossa ordin. super Iob xxx23 ut refert Thomas Super IV Sent. d. 45 q. 1 a. 2 qc. 1 sed c. i. 183 sub terra: cf. supra cap. 1 401 nota. 188 Cap. 11 (338 b 11). 207 illorum: cf. supra lin. 138 nota. 229 ludaei: inter quos Pharisaei sec. Thomam Lect. super Matth. xxn28; philosophi: cf. supra lin. 138 nota. 231 E.g. III Reg. xviii23, IV Reg. iv35, Matth. ix25 et xxvn32

11 Quapropter et ego non parcam ori meo: loquar in tribulatione spiritus mei, confabulabor cum amaritudine animae meae. 12 Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdediti me carcere? 13 Si dixero: Consolabitur me lectulus meus, relevabor loquens mecum in stratu meo, 14 terrebis me per somnia et per visiones horrore concuties.

cursum naturae prout hic loquitur Iob. Considerandum est etiam quia quod supra dixit «Memento quia ventus est vita mea» non ideo dixit quasi in Deum oblivio cadat, sed loquitur ex hypothesi positionis adversariorum: si enim Deus repromitteret homini cuius vita iam quasi praeteriit bona in hac vita terrena, videretur quasi oblitus quod vita hominis ad modum venti sine reditu transit.

Quapropter et ego non parcam ori meo. Postquam ostendit Iob consolationem Eliphaz promittentis prosperitatem terrenam fuisse incongruam per rationes ostensivas, nunc ostendit deducendo ad inconvenientiam, quia si illi consolationi inniteretur quae ex spe terrena prosperitatis sibi ab Eliphaz data erat, cum ista spes frivola sit, ut ostensum est, sequebatur quod oporteret eum adhuc in tristitia remanere et doloris verba proferre et penitus desperare. Et ideo quasi contra positionem disputans, concludit Quapropter, quia scilicet vanum est expectare prosperitatem terrenam, ut ostensum est, et vos aliunde non habeatis unde me consolemini, et ego, quasi consolatione destitutus, non parcam ori meo quin loquar verba lamentationis prout mens suggerit: et hoc est quod subdit loquar in tribulatione spiritus mei, id est secundum quod tribulatio quam patior spiritum Iehou impellit ad loquendum. Nec solum aderat ei tribulatio exterior sed tristitia interior exinde concepta, et ideo subdit confabulabor cum amaritudine animae meae, id est inania et quasi fabulosa verba loquar secundum quod amaritudo animae meae mihi ministrabit. Inter cetera autem quae homines amaricati confabulari solent, praecipue solent inquirere de causis suae amaritudinis, quia vix est aliquis amaricatus quin videatur sibi vel penitus iniuste vel plus iusto afflictus esse: et ideo Iob, gerens personam hominis amaricati, inquit de causa suae afflictionis dicens Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdediti me carcere? Ubi notandum est quod aliter providentia Dei operatur circa creaturas rationales et aliter circa irracionales: in creaturis enim rationalibus in-

venitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium, et propter hoc debentur eis poenae et praemia; creaturae vero irracionales cum non habeant liberum arbitrium, nec merentur nec demerentur poenas aut praemia, sed operatur Deus circa eas ad earum ampliationem vel restrictionem secundum quod competit ad bonum universi. Ex qua quidem provisione seu ratione contingit quod Deus mare coercet ne totam terrae superficiem occupet, ut sit locus animalibus et terrae nascentibus; similiter etiam cetum infra mare oceanum coercet ne si in alia maria deduceretur aliquibus posset esse in nocumentum. Et ideo inquit Iob utrum similis causa sit suae afflictionis causae propter quam coartatur mare aut cetus, ut scilicet afflictus sit non propter aliquod suum demeritum sed propter aliquam utilitatem exinde aliis provenientem.

Dicit autem se carcere circumdatum eo quod ita oppressus erat tribulatione quod ex nulla parte patebat sibi vel liberatio vel consolatio, et ideo consequenter ostendit se privatum esse illis remediis quibus afflicti solent consolari, quorum unum est somnus, nam post somnum tristitia mitigatur, et hoc notat cum dicit Si dixero: Consolabitur me lectulus meus, scilicet tempore dormitionis. Aliud remedium est cum homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos consolantur, et hoc remedium tangit cum dicit relevabor, scilicet ab oppressione tristitiae, loquens mecum, per deliberationem rationis, in stratu meo: homines enim sapientes quando solitarii sunt et a tumultibus hominum et negotiorum semoti, tunc magis secum loqui possunt secundum rationem aliquid cogitando. Sed ista remedia eum iuvare non poterant, quia tempore quo his remediis uti debebat aderant sibi alia impedimenta quibus perturbabatur, scilicet somnia terribilia et visiones horribiles, et hoc est quod subdit terrebis me per somnia, quae scilicet dormienti apparent, et per visiones, quae scilicet apparent vigilanti ab usu exteriorum sensuum alienato, horrore concuties. Solent enim nocturna phantasmata conformia esse diurnis cogitationibus, unde quia Iob in die quae mae-

262 inania et] in amaritudine N F1 F3 fdef. R) π 276 eis scrips, cum sN F4 y(-Sv) π] ei cet. 277 creaturae...irracionales scrips, cum β] creaturis...irrationalibus cet. 278 nec[...poenas] non debentur pene γ nec merentur penas Va 280 earum] eorum F N (3(-F2) R 302 relevabor] et cum Vulg. praem. β y(def. Sv) Va

235 Vers. 7. 297 post somnum: cf. August. IX Confess, cap. 12 (PL 32,777) ut refert Thomas I-II q. 38 a. 5 sed c. 315 conformia...: cf. supra cap. 4 326 nota.

15 Quamobrem elegit suspendium anima mea, et mortem ossa mea. 16 Desperavi, nequaquam ultra iam vivam. Parce mihi, Domine, nihil enim sunt dies mei. 17 Quid est homo quia magnificas eum, aut quia ponis erga eum cor tuum? 18 Visitas eum diluculo et subito probas illum.

roris sunt cogitabat, similibus phantasmatibus perturbabatur in nocte; infirmitas etiam corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant.

Sic igitur undique consolatione exclusa, nullus modus mihi remanet tot angustias evadendi nisi per mortem, et ideo praeeligo mortem quantumcumque abiectam vitae tam miserae, et hoc est quod dicit 325 *Quamobrem elegit suspendium anima mea*. Et ne putaretur haec electio ex aliqua infirma cogitatione provenire, aliis fortibus cogitationibus repugnantibus, subiungit nihil esse in se tam forte quod mortem non desideret, et hoc est quod dicit *et mortem ossa mea*: solet enim per ossa in Scriptura id quod est in homine roboris designari. Et quare hoc eligat, ostendit cum subdit *Desperavi*, scilicet a spe quam mihi dedisti ut iterum fruar prosperitate terrena; et quare desperaverit, ostendit subdens *nequaquam* 335 *ultra iam vivam*: in quo duo possunt intelligi quae supra posuerat, scilicet quod maius tempus vitae suae iam praeterierat et quod non erat reditus post mortem ad eandem vitam, ut scilicet viveret super terram. Hoc igitur inconveniens consequabatur ipsi 340 Iob ex consolatione Eliphaz, quod scilicet desperaret, mortem eligeret et non haberet unde tristitiam reprimeret.

Parce mihi, Domine. Postquam ostendit Iob quod consolatio Eliphaz ex promissione felicitatis terrae inducebat eum ad desperationem et desiderium mortis, ostendit quid sibi sperandum relinquatur a Deo, ut scilicet tribulatio illata cesset, et hoc est quod dicit *Parce mihi, Domine*, quasi dicat: a spe prosperitatis terrae decidi, hoc mihi sufficit ut 350 parcas, idest flagellare desistas. Et quia ad parcendum inducere solet parvitas et miseria hominis, subiungit *nihil enim sunt dies mei*, quod videtur referri ad hominis parvitatem et ad vitae brevitatem: et communiter quantum ad omnes et specialiter quantum ad se ipsum cuius dies iam quasi praeterierant.

Utrumque autem consequenter prosequitur, et

primo de parvitate dicens *Quid est homo*, idest quam parvum quid et infirmum secundum corpus, *quia magnificas eum* honore quodam inter ceteras creaturas, *aut quia ponis erga eum cor tuum*, eum speciali cura custodiendo et protegendo? Ubi considerandum est quod licet omnia subsint divinae providentiae et omnia secundum statum suum magnitudinem consequantur a Deo, aliter tamen et aliter. 365 Cum enim omnia particularia bona quae sunt in universo ordinari videantur ad commune bonum universi sicut pars ad totum et imperfectum ad perfectum, eo modo aliqua disponuntur secundum divinam providentiam secundum quod habent ordinem ad universum; sciendum est autem quod secundum modum quo aliqua participant perpetuitatem, essentialiter ad perfectionem universi spectant, secundum autem quod a perpetuitate deficiunt, accidentaliter pertinent ad perfectionem universi et 375 non per se: et ideo secundum quod aliqua perpetua sunt, propter se disponuntur a Deo, secundum autem quod corruptibilia sunt, propter aliud. Quae igitur perpetua sunt et specie et individuo, propter se gubernantur a Deo; quae autem sunt corruptibilia individuo, perpetua specie tantum, secundum speciem quidem propter se disponuntur a Deo, secundum individuum propter speciem tantum, sicut bonum et malum quod accidit in brutis animalibus, utpote quod haec ovis occiditur ab hoc lupo vel ali- 385 quid aliud huiusmodi, non dispensatur a Deo propter aliquod meritum vel demeritum huius lupi vel huius ovis, sed propter bonum specierum, quia divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus. Et hoc est quod dicit *aut quia ponis erga eum cor tuum*, dum scilicet ei provides propter eius bonum; non ponit autem erga animalia singularia cor suum, sed erga bonum speciei quod potest esse perpetuum.

Quomodo autem ponat erga eum cor suum ostendit cum subdit *Visitas eum diluculo*, idest a principio nativitatis tuae providentia administras ei quae sunt necessaria ad vitam et magnificationem, tam corporalia quam spiritualia; *et subito probas illum*

334 desperaverit] —vit β γ δ π 361 quia ponis [cf. infra lin. 392 et 395] quid apponis F sN F2 γ δ π 390 quia ponis] quid apponis F sN F2 γ (-F3) δ π quia apponis V1 392 animalia cons.] alia V2 eorum F eum pN F2 om sN V1 aliorum v Pd;r aliquorum R bonum Va 392 singularia] —lariter F2 —larium Va

318 infirmitas...: cf. Arist. *De insomn.* cap. 3 (461 a 21); vide supra cap. 4 315 330 ossa: cf. Alan, de *Insulis Distinctiones* s. v. Os (PL 210,885). 336 supra: vers. 6. 358 primo: cf. 'aliam rationem' lin. 420.

19 Usquequo non parcis mihi nec dimittis me ut glutiam salivam meam? 20 Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum? Quare posuisti me contrarium tibi, et factus sum mihi met ipsi gravis?

400 per adversa in quibus apparet qualiter se habeat ad virtutem quia, sicut habetur Eccli. xxvñ6, «Vasa figuli probat fornax, et homines iustos tentatio tribulationis». Dicitur autem Deus hominem probare non ut ipse addiscat qualis est homo sed ut alios
405 eum cognoscere faciat et ut ipsemet se ipsum cognoscat. Haec autem verba lob non sunt intelligenda tamquam improbantis divinam circa homines sollicitudinem, sed tamquam inquirentis et admirantis: id enim quod de homine videtur exterius parvum
410 quid est, fragile et caducum, unde mirum videretur quod Deus tantam sollicitudinem haberet de homine nisi aliquid lateret in eo quod esset perpetuitatis capax. Unde per hanc inquisitionem et admirationem sententia Eliphaz excluditur, quia si non esset alia vita hominis nisi quae est super terram, non
415 videretur condignus homo tanta Dei sollicitudine circa ipsum: ipsa ergo sollicitudo quam Deus specialiter habet de homine demonstrat esse aliam vitam hominis post corporis mortem.
420 Deinde aliam rationem subdit ut sibi parcat sumptam ex brevitate vitae, eam sub interrogatione proponens cum dicit *Usquequo non parcis mihi?*, quasi dicat: tempus vitae hominis breve est et temporis vitae meae maior pars iam transiit, quis ergo
425 terminus expectatur ut mihi parcas si modo non parcis, ut saltem aliquid breve spatium habeam in quo quiescam? Quod significat in hoc quod subdit *nec dimittis me ut glutiam salivam meam?* Homines enim dum verba proferunt salivam glutire non possunt: necesse est ergo in loquendo aliquam modicam
430 pausam fieri ut saliva vel expuat vel glutiat; cui quidem horulae residuum tempus vitae suae comparat, ac si dicat: si parcere differas, non remanebit mihi a laboribus aliqua quies saltem illi
435 pausae similis qua loquentes salivam glutunt. Et haec etiam ratio procedit ex suppositione sententiae Eliphaz, quia si non sit vita alia hominis nisi quae est super terram, non restabit quando Deus parcat si in hac vita non parcat.
440 Posset autem aliquis dicere lob indignum esse ut sibi parcat a Deo, quia peccata sua merentur eum ulterius affligi, secundum sententiam Eliphaz qui

eum propter peccata flagellari putabat, et ideo subdit *Peccavi*, quasi dicat: esto quod peccaverim et propter hoc merear flagellari, adhuc remanet ratio 445 quare mihi parcere debeas. Et subiungit ad hoc tres rationes quare parcere debeat sumptas ex hominis infirmitate, quarum prima sumitur ex impotentia satisfaciendi. Homo enim nihil condignum facere potest propriis viribus ad recompensandum offensam 450 quam contra Deum commisit, et hoc est quod dicit *quid faciam tibi, o custos hominum?*, quasi dicat: si tantam sollicitudinem de hominibus habes quasi custos eorum ut de singulis eorum actibus rationem requiras, non suppetunt meae vires ad faciendum 455 aliquid propter quod peccata remittas, unde si hoc expectatur numquam mihi parceres; et ideo hoc non obstante mihi parcas.

Secunda ratio sumitur ex impotentia perseverandi. Homo enim post corruptionem humanae naturae 460 perseverare non potest sine gratia Dei, unde et in sacra Scriptura consuetum est dici quod Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat; secundum ergo hunc modum et hic lob loquitur dicens 465 *Quare posuisti me contrarium tibi*, idest quare mihi gratiam non dedisti per quam in hoc perseverarem ut tibi contrarius non essem per peccatum? Quicumque enim peccat Deo contrarius est, dum divinis mandatis repugnat sive quae sunt in Lege scripta tradita sive quae sunt naturaliter indita hominis rationi. Sciendum est autem quod ratio fortior est inter omnes animae virtutes, cuius signum est quod aliis imperat et eis utitur ad suum finem; contingit tamen quod ratio interdum ad modicum absorbetur 475 per concupiscentiam vel iram aut alias inferiorum partium passiones, et sic homo peccat; non tamen inferiores vires sic possunt rationem ligatam tenere quin semper redeat ad suam naturam, qua in spiritalia bona tendit sicut in proprium finem. Sic igitur 480 pugna quaedam fit etiam hominis ad se ipsum dum ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit; et quia ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus propter consuetudinem, ratio non potest 485

401 xxvñ] xxm N δ 410 videretur] videtur N β. δ. π 430 necesse con.] necessaria F N V1 F3 necessarium V. Sv δ π
necessarie F2 As 438 est] hominis add. N δ 457 expectatur] -tares Va -tas δ1 469 est] om. F pN ante Deo V1
fit post Deo γ π 477 passiones scrips. cum Va] rationes F pN β1 positiones V2 vires sN γ δ1 π

462 E.g. Exod. iv21 et x\ Is. vi9 et 1 xiii", Rom. 12' et ix18

474 aliis imperat: cf. ipse Thomas I-II q. 17 a. 1.

21 Cur non tollis peccatum meum ? Et quare non aufers iniquitatem meam ? Ecce nunc in pulvere dormiam, et si mane me quaesieris non subsistam.

libere uti inferioribus viribus ut eas in superiora bona ordinet et ab inferioribus retrahat: et sic homo dum fit contrarius Deo per peccatum fit etiam sibimet ipsi gravis, et hoc est quod subdit *et factus sum mihi met ipsi gravis?*, in quo apparet quod peccatum statim suam poenam habet; et sic post hanc poenam facilius videtur homini esse parcendum.

Tertia ratio sumitur ex impotentia hominis ad purgandum peccatum. Homo enim per se ipsum in peccatum labitur, sed solius Dei est peccatum remittere, et ideo quaerit Iob: si poena mea cessare non debet quandiu peccatum manet, et tu solus peccatum auferre potes, *cur non tollis peccatum meum* quod in Deum vel in me ipsum commisi ? *Et quare non aufers iniquitatem meam*, si qua est contra proximum commissa? Considerandum est autem quod huiusmodi quaestiones Iob non facit quasi temerarius divinorum iudiciorum inquisitor, sed ad falsitatem destruendam quam adversarii asserere nitentur, scilicet quod in hac vita tantum essent expectanda a Deo bona vel mala pro factis humanis: quo quidem posito, tota ratio divinorum iudiciorum turbatur, quibus homines in hac vita punit propter peccata vel peccata remittit secundum quod eos praeordinat ad vitam futuram vel praedestinando vel reprobando. Si autem non esset vita futura sed

tantum praesens, non esset ratio quare Deus differret parcere his quibus parcere intendit aut eos iustificare et remunerare, et ideo Iob ut suam intentionem aperiat, subdit *Ecce nunc in pulvere dormiam*, quasi iam in promptu est finis vitae meae cum moriar resolvendus in pulverem; et propter incertitudinem mortis non potest expectari firmiter etiam dies crastinus, et ideo subdit *et si mane me quaesieris non subsistam*, quasi dicat: non possum repromittere mihi tempus vitae usque in mane, nedum longa vitae spatia in quibus expectare possim quod mihi parcas si alia vita non erit.

Considerandum est autem quod Iob procedit more disputatoris, cui a principio sufficit falsam opinionem refellere et postmodum aperit quid ipse de veritate sentiat. Notandum est etiam quod Iob in verbis praemissis tres rationes tetigit quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo: prima est ut cohibeatur eius malitia ne aliis nocere possit, et hanc rationem tetigit cum dixit « Numquid mare sum ego aut cetus quia circumdedisti me carcere ? »; secunda est ad hominis probationem ut virtus eius manifestetur, et hanc tetigit cum dixit « Visitas eum diluculo et subito probas illum »; tertia est in poenam peccatorum, et hoc tetigit cum dixit « Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum » etc.

490 sum om. N y(-Sv) 517 pulverem] -re F pN β Va
536 hoc] hanc sN F2 Va sR om. pR

521 nedum scrips. cum Sv Va] neque dum F2 S' nedum cet.

499 in Deum., in me ipsum...contra proximum: cf. supra cap. I 21 nota. 531 Vers. 12. 534 Vers. 18. 536 Vers. 20.

CAPITULUM VIII

1 Respondens autem Baldath Suites dixit: 2 Usquequo loqueris talia, et spiritus multiplex sermonis oris tui? 3 Numquid Deus supplantat iudicium et Omnipotens subvertit quod iustum est? 4 Etiam si filii tui peccaverunt ei, et dimisit eos in manu iniquitatis suae.

Respondens autem Baldath Suites etc. In superioribus beatus lob dictis Eliphaz responderat eius sententiam efficaciter et profunde evacuando; sed Baldath Suites in eadem sententia cum Eliphaz concordans profunditatem beati lob non comprehenderat, et ideo contra responsionem beati lob loquitur sicut solent homines loqui contra sententias non intellectas. Homines autem non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficere solent, quorum unum est quia nesciunt quando ille qui loquitur ad finem propositum pervenerit, aliud est quia ordinationem sermonum loquentis capere non possunt. Et hoc in verbis Baldath manifeste apparet, dicitur enim *Respondens autem Baldath Suites dixit: Usquequo loqueris talia?*, videbatur enim ei quod nimis protraxisset sermonem, non considerans nec intelligens ad quem finem lob suum sermonem perducere volebat; similiter etiam neque ordinationem eorum quae lob dixerat, qualiter scilicet ad invicem compacta erant, capiebat, et ideo subiungit *et spiritus multiplex sermonis oris tui?*, reputabat enim, quia lob multa protulerat quorum ordinem ipse non capiebat, quod essent verba dissuta et quasi hominis sine ratione ex impetu spiritus varia loquentis absque ordine rationis.

Et quia, ut dictum est, Baldath intentionem lob non comprehenderat, eius verba in alia intentione accipiens ad inconveniens deducere conatur. Volens enim lob superius excludere sententiam Eliphaz ponentis quod adversitates in hoc mundo pro peccatis hominum contingebant et quod peccatores flagellati a Deo si convertantur ad statum prosperitatis reducentur, contra utrumque locutus fuerat: nam contra primum, ut supra expositum est, dixerat «Utinam appenderentur peccata mea et calamitas quam patior in statera¹», contra secundum dixerat «Desperavi, nequaquam ultra iam vivam», et

multa huiusmodi ut ex superioribus patet. Haec autem dicebat lob intendens quod poena peccatorum et iustitiae praemium non sunt expectanda a Deo in hac vita; Baldath autem, qui aliam vitam nesciebat, sic accepit haec verba ac si lob intendere dicere quod Deus peccata non punit nec benefacta remunerat, quod videtur esse divinae iustitiae contrarium, et ideo Baldath proponit dicens *Numquid Deus supplantat iudicium et Omnipotens subvertit quod iustum est?*, quasi dicat: hoc sequitur ex tuis verbis si homines in hoc mundo absque peccato punit aut ultra mensuram peccati, vel si ad se reversis bona non reddit. Et notandum est quod iustitia dupliciter corrumpitur, scilicet per astutiam alicuius sapientis et per violentiam alicuius potentis: in Deo autem utrumque est, et perfecta sapientia et omnipotentia, nec tamen per sapientiam quae nomine Dei intelligitur quasi astute agens supplantat iudicium, neque per omnipotentiam quasi violenter subvertit quod iustum est.

Duo autem erant quae videbantur impedire lob ne pristina prosperitas ei restitui posset etiam si converteretur ad Deum, ut Eliphaz dixerat, quorum unum erat quia filii quos amiserat mortui erant, nec expectari poterat quod resuscitarentur per suam conversionem ad vitam, et ideo Baldath dicit *Etiam si filii tui peccaverunt ei, et dimisit eos in manu iniquitatis suae*, quasi dicat: cum tu conversus fueris ad Deum, illa recuperabis quae pro peccatis tuis amisisti; filii autem tui morte oppressi sunt non propter peccata tua sed propter peccata eorum, unde non est contra sententiam Eliphaz – qua dixerat quod per conversionem redibis ad prosperitatem –, si filii tui te converso non resuscitentur. Et notandum est quod quia poenas praesentis vitae pro peccatis accidere credebatur, ultima autem poenarum praesentium est mors, tunc homo videtur perfecte

24 varia] vana y(-F3) δ π 59 converteretur] —terentur F pN V2 60 Deum] dominum pN δ π

26 dictum est: lin. 5. 35 Cap. vi2. 37 Cap. vul6
(1115 a 26) ut refert Thomas 11-11 q. 64 a. 5 ad 3.

60 dixerat: cap. v23. 73 ultima...: see. Arist. *III Ethic.* 14

5 Tu tamen si diluculo consurrexeris ad Deum et Omnipotentem fueris deprecatus,
6 si mundus et rectus incesseris, statim evigilabit ad te et pacatum reddet habitaculum iustitiae tuae, 7 intantum ut priora tua fuerint parva et novissima tua multiplicentur nimis.
8 Interroga enim generationem pristinam et diligenter investiga patrum memoriam. 9 Hesterni quippe sumus et ignoramus, quoniam sicut umbra dies nostri sunt super terram.

75 pro peccato punitus quando usque ad mortem pro peccato perducitur; et ideo signanter dicit *et dimisit eos in manu iniquitatis suae*, quasi in potestate peccatorum suorum, ut absque aliquo retinaculo usque ad ultimam poenam pro peccatis deducerentur,
80 Aliud autem est, quod redditum ad pristinam prosperitatem impedire videbatur, quod plurimum tempus vitae lob iam transierat et parvum restabat, ut lob supra dixerat, unde non videbatur quod in illo modico tempore sufficienter sibi pristina prosperitas posset restitui etiam si converteretur ad Deum; et ideo Baldath ei promittit post conversionem recompensationem fiendam quantitatis ad tempus, ut scilicet multo maiora bona obtineat quam prius habuit per hoc quod modico tempore ea esset habiturus. Et ideo Baldath primo describit ei modum debitae conversionis, ad quam tria requiruntur, quorum primum est ut peccator absque mora a peccato surgat, et hoc est quod dicit *Tu tamen si diluculo*, idest tempestive, *consurrexeris ad Deum*, relictis peccatis, secundum illud Eccli. v8 «Ne tardes converti ad Dominum»; secundum est ut homo pro peccatis satisfaciatur, et quantum ad hoc dicit *et Omnipotentem fueris deprecatus*: inter satisfactionis enim opera quasi praecipuum videtur esse oratio; tertium
100 est ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati, et ideo dicit *si mundus et rectus incesseris*, scilicet cavens tibi ab immunditiis camis et ab iniustitiis quibus laeditur proximus. Sic autem perfecta conversione descripta, subiungit promissionem
105 prosperitatis dicens *statim evigilabit ad te*: Deus enim quasi dormire videtur cum iustos affligi permittit, evigilare autem quando eos defendit, secundum illud «Exurge, quare obdormis, Domine?». Et effectum huius evigilationis subiungit dicens *et pacatum reddet habitaculum iustitiae tuae*, quasi dicat: domus et familia tua tempore peccati tui fuit perturbata, sed tempore iustitiae tuae pacem habebit. Et ne posset conqueri de temporis brevitate, repromittit excessum prosperitatis dicens *intantum ut* *iis priora tua fuerint parva*, scilicet comparatione se-

quentium, et hoc est quod subdit *et novissima tua multiplicentur nimis*, ita quod magnitudo prosperitatis recompenset tibi tempus quo in adversitate fuisti.

Interroga enim generationem pristinam etc. Baldath Suites in praecedentibus eandem sententiam cum Eliphaz Themanite defendens, proposuerat homines pro peccato in praesenti vita divinitus punitos post conversionem ad prosperitatis statum redituros, quod quidem ex nunc probare intendit. Probat autem dupliciter: primo quidem ex experimento, secundo ex similitudine. Experimentum enim in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum, et tanto magis quanto diuturnius est observatum et infallibile inventum. Ea autem quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur, et ideo ad propositi probationem recurrit ad antiquorum memorias, et quantum ad antiquos cum dicit *Interroga enim generationem pristinam*, et quantum ad immediate
135 praecedentes cum dicit *et diligenter investiga patrum memoriam*, idest ea quae patres tui in memoria habent. Interrogatio autem generationis pristinae est considerando antiquorum gestorum scripta et ea quae de antiquis per famam feruntur; et quia de rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur, ne ex hoc aliquis se falli reputaret, remittit ad patres qui narrare possunt ea quae viderunt. Necessitatem autem huius investigationis ostendit subdens *Hesterni quippe sumus*, quasi heri nati, et
145 *ignoramus* propter hoc antiqua; et hoc quidem dicit ad ostendendam vitae nostrae brevitatem, unde subdit *quoniam sicut umbra dies nostri sunt super terram*: umbra enim cito transit, statim scilicet dum removetur obstaculum lucis, et dum corpus movetur ad cuius obiectum fit umbra, prior umbra transit et alia succedit: ita et dies hominis sunt in continuo transitu dum alii aliis succedunt. Quid autem ex praecedenti investigatione utilitatis assequatur, ostendit subdens *Ipsi*, scilicet pristini et patres in-
155

88 habuit] habuerit F β. Sv habuerat y(-Sv) 89 ea] eam F β(-vη F3 δ1 om N 94 Deum] dominum N Sv 8(-Pd)
125 ex nunc] et nunc V1 γ nunc v2π exinde N δ. exhinc Va ex inductione sPd 154 assequatur] quis praem. β γ sub-
sequatur in vas. sN consequatur δ1 π

83 supra: cap. vn'. 108 Ps. x1 it 123.

¹⁰ Ipsi docebunt te, et de corde suo proferent eloquia. ¹¹ Numquid vivere potest scirpus absque humore, aut crescere carectum sine aqua? ¹² Cum adhuc sit in flore nec carpatur manu, ante omnes herbas arescit. ¹³ Sic viae omnium qui obliviscuntur Deum, et spes hypocritae peribit. ¹⁴ Non ei placebit vecordia sua, et sicut tela araneorum fiducia eius.

terrogati, *docebunt te* veritatem super praemissis, vel verbis patres, vel scriptis et fama antiqui; *et de corde suo proferent eloquia*, quod subdit ad ostendendam veritatem huius doctrinae, quasi dicat: non aliud ¹⁶⁰ docebunt quam quod corde senserunt quia nulla inest causa eis decipiendi.

Deinde inducit similitudinem ad propositi probationem ex rebus corporalibus sumptam. Et ponit exemplum de duobus terraenascentibus, quorum ¹⁶⁵ unum ad sui conservationem exigit humorem in terra, scilicet scirpus, idest iuncus, unde dicit *Numquid vivere potest scirpus absque humore?* Aliud autem requirit loca aquosa, scilicet carices, et sunt herbae latae et in summitate acutae quae non cres- ¹⁷⁰ cunt nisi in locis aquosis, unde subdit *aut crescere carectum sine aqua?*: dicitur enim carectum locus in quo huiusmodi herbae crescunt; et quod scirpus humorem requirat et carectum aquam, ostendit quia per solam subtractionem humoris aut aquae ¹⁷⁵ ns facilius desiccantur, nulla alia causa desiccationis existente. Est autem duplex causa in aliis terraenascentibus desiccationis: una est naturalis propter antiquitatem, alia est violenta quando evelluntur; utraque autem causa cessante, scirpus et carectum ¹⁸⁰ arefiunt ex sola subtractione humoris et aquae, et hoc est quod dicit *Cum adhuc sit in flore*, idest cum adhuc sit in sua iuventute et suo vigore, per quod excluditur temporis antiquitas, *nec carpatur manu*, per quod excluditur violentia, *ante omnes herbas* ¹⁸⁵ iss *arescit*, idest prae omnibus aliis herbis facilius.

Hoc autem adaptat ad propositum. Ubi considerandum est quod adhaesionem hominis ad Deum hoc modo intellexit esse causam prosperitatis mundanae sicut humor est causa viriditatis herbae, et ¹⁹⁰ hoc ideo quia bonum hominis aestimabat esse prosperitatem terrefiam; bonum autem hominis manifestum est <esse> ex hoc quod homo Deo inhaeret, et ideo credidit quod ex quo Deo non inhaeret eius prosperitas terrena deficiat: quod quidem verum est ¹⁹⁵ de felicitate spirituali quae est verum hominis bonum, non autem de prosperitate terrena quae inter

minima bona computatur utpote organice deserviens ad veram hominis felicitatem; et ideo subdit *Sic viae omnium qui obliviscuntur Deum, et spes hypocritae peribit*. Ubi considerandum est quod duobus ²⁰⁰ supra positis duo hic correspondentia subdit: carectum enim manifestam aquam requirit ad sui viriditatem et per eius subtractionem arescit, scirpus autem requirit aquam in terra occultatam et eam humectantem et per eius defectum siccatur; simili- ²⁰⁵ liter et aliqui sunt qui secundum eius sententiam pereunt propter hoc quod eis subtrahitur in manifesto adhaesio ad Deum, scilicet quia opera manifeste agunt Deo contraria, quos significat per eos *qui obliviscuntur Deum*: qui enim manifeste male ²¹⁰ agere non formidant, omnino Dei reverentiam postponere videntur et eum in memoria non habere; aliqui autem sunt qui secundum eius sententiam pereunt propter subtractionem occultae adhaesionis ad Deum, et hi sunt hypocritae qui exterius praetendunt ac si Deo inhaereant sed cor eorum est ad ²¹⁵ terrena: et ideo de hypocrita loquens nominavit spem, de obliviscentibus Deum nominavit vias, idest operationes, quia eorum opera sunt aversa a Deo, hypocritae autem spes. ²²⁰

Quomodo autem spes hypocritae pereat, ostendit cum subdit *Non ei placebit vecordia sua*, ubi considerandum est quod hypocrita cor habet vanum quidem et negligens ad spiritualia sed quantum ad temporalia sollicitum, et hoc quidem ei placet quandiu ²²⁵ in temporalibus ei bene succedit secundum quod sperat; si autem ei temporalia subtrahantur, tunc necesse est quod ei displiceat quod circa Deum cor verum et firmum non habuit. Dicit ergo *Non ei placebit vecordia sua*, idest adversitate veniente displicebit ei quod ad Deum cor rectum non habuit; et sollicitudo eius quam circa temporalia habuit omnino deficiet, et hoc est quod subdit *et sicut tela araneorum fiducia eius*, idest ea in quibus confidebat de facili frangentur sicut araneorum tela: ²³⁰ confidebat enim non in divino auxilio sed in domus suae fortitudine, idest in abundantia divitiarum, ²³⁵

157 et2] loquentur tibi cum Vulg. praem. Pd π i68 carices scrips, cum N Va] carepte F caretet β y(-Sv) caretum Sv caraces R caretet Pd π i80 arefiunt] arescunt pN arescunt sN δ π 192 <esse> suppi, cum sN γ δ. π] om. cet. 203 ad Deum scrips, cum sN F2 y(-As) (cf. infra ln. 215)] a deo cet. 220 hypocritae autem spes om. sN β Sv Va π

i66 idest iuncus: cf. Albertus VI De veget, et plantis tr. 2 c. 4. i68 carices: cf. Barthol. Anglic. XVII De propriet, rerum cap. 35. 171 carectum: cf. ibid. 196 inter minima bona: sec. August. II De lib. arb. cap. 19 (PL 32, 1267) quem allegat Thomas II-II q. 125 a. 4 ad 3; organice deserviens: cf. Arist. I Ethic. 14 (1099 b 28) ut refertur III Cont. gent. cap. 26.

15 Innitetur super domum suam et non stabit, fulciet eam et non consurget. 16 Humectus videtur antequam veniat sol, et in ortu suo germen eius egreditur. 17 Super acervum petrarum radices eius densabuntur, et inter lapides commorabitur. 18 Si absorberit eum de loco suo, negabit eum et dicet: Non novi te. 19 Haec est enim laetitia viae eius ut rursum de terra alii germinetur. 20 Deus non proiciet simplicem nec porriget manum malignis, 21 donec impleatur risu os tuum et labia tua iubilo:

multitudine consanguineorum et aliis huiusmodi, sed haec ei de facili deficient, unde sequitur *Innitetur super domum suam*, idest fiduciam habebit suae stabilitatis in prosperitate domus suae, et tamen non stabit, quia cum deerit ei divinum auxilium ruet. Contingit autem quod aliquis in futurum adversa prospiciens aliqua adminicula sibi et domui suae contra adversa parat, sed et hoc ei non valebit, sequitur enim *fulciet eam*, aliquibus scilicet remediis contra adversa, sicut domui quae minatur ruinam fulcimenta aliqua adhibentur, et tamen non consurget vel ipse vel domus sua ad prosperitatis statum. Ad hanc autem sententiam quam de fragilitate fiducia dixerat praemissam similitudinem de scirpo adaptat. Ex duobus enim de scirpo fiducia haberi videtur: primo quidem ex propria viriditate, quae tamen adveniente sole et desiccante terrae humectus videtur, scilicet scirpus, antequam veniat sol, qui eius viriditatem tollat; et in ortu suo, scilicet scirpi, germen eius egreditur: cito enim crescere et proprium fructum facere videtur; et similiter hypocrita quia a principio aridet sibi fortuna proficere videtur, sed veniente sole, idest tribulatione, cito prosperitas eius deficit. Secundo potest haberi fiducia de scirpo ex aliis, scilicet vel ex multitudine aliorum scirporum ei coadhaerentium, vel ex soliditate loci in quo crescit dum nascitur in loco lapidoso: et ideo consequenter dicit *Super acervum petrarum radices eius*, scilicet scirpi, densabuntur, in quantum simul coniunguntur multorum scirporum radices, quod dicit quantum ad primum; quantum ad secundum dicit *et inter lapides commorabitur*; ita etiam et aliquis hypocrita potest habere fiduciam de sua stabilitate, non solum propter prosperitatem propriam sed etiam propter multitudinem consanguineorum et domesticorum, aut etiam propter fortitudinem regni aut civitatis in qua inhabitat. Sed haec fiducia eius deficit ei sicut et circa scirpum accidit, sequitur enim *Si absorberit eum*, scilicet scirpum, aliquis de loco suo, locus eius negabit eum et dicet: Non novi te, quasi dicat: ita scirpus de loco suo evellitur quod nec vestigium eius in loco apparet nec locus eius aliquid operatur ad hoc quod ille idem scirpus iterum inseratur. Et causam subiungit dicens *Haec est enim laetitia viae eius* – vel *vitalis eius* – ut rursum de terra alii germinetur, quasi dicat: processus et vita scirporum in aliquo loco commorantium non ad hoc naturali appetitu tendit, nec per hoc conservatur, quod idem numero scirpus qui ereptus est reinseratur, sed ad hoc quod alii eiusdem speciei renascantur; ita etiam est cum aliquis per mortem aut alio modo ab aliqua fortium societate separatur, statim quasi oblivioni traditur, secundum illud Psalmi «Oblivioni datus sum tamquam mortuus a corde», sed huiusmodi societas gaudet in his qui ei succedunt, secundum illud Eccl. iv14 «Alius natus in regno inopia consumatur. Vidi cunctos vi- ventes qui ambulant sub sole cum adolescente secundo qui consurgit pro eo». Haec autem ad hoc introducta sunt ut ostendat quod etsi aliqua prosperitas interdum malis eveniat, non tamen est firma de qua confidere possint, sed cito transit, unde pro nihilo reputanda est.

Ex omnibus autem supra dictis ostendit consequenter quid intendat dicens *Deus non proiciet simplicem*, idest a se eum non elongabit ut eum non sustentet qui simplici corde ei adhaeret: *nec porriget manum malignis*, idest non dabit eis auxilium ut eorum prosperitas confirmetur. Et quia posset dicere Iob: quicquid tu dicas et similitudinibus confirmare velis, tamen ego contrarium in me sum expertus, qui cum simplex essem adversitatem patior et maligni adversarii mei contra me praevaluerunt, ideo ad hoc excludendum subiungit *donec impleatur risu os tuum et labia tua iubilo*, quasi dicat: hoc quod dixi intantum verum est quod hoc in te senties, si tamen fueris simplex, ita scilicet quod ex prosperitate quae subsequetur laetitia tua prorumpet in risum et iubi-

242 deerit] defecerit N As 8 π dederit pV1 263 scilicet om. F β 269 quantum] autem add. sN β y(-Fs) Va π om. R 270 etiam om. N β 288 ereptus] erectus F β(-P2) γ eictus F2 294 qui] Que N 8 (def. β1) 314 hoc om. N β 8 π

261 tribulatione: cf. Alan, de Insulis *Distinctiones* s. v. Sol (PL 210,947 B). 267 scilicet scirpi: cf. *Glossa interlin.* super h. 1 283 vel...: cf. Praef. § 17. 292 Ps. xxx13

22 qui oderunt te induentur confusione, et tabernaculum impiorum non subsistet.

Ium, quae solent ex magnitudine gaudii provenire; et e contrario, *qui oderunt te induentur confusione*, idest manifeste ac multipliciter confundentur ut sic
 320 sit eis confusio quasi vestimentum. Et ne hoc alicui videatur impossibile propter prosperitatem praesentem qua videntur florere, subiungit *et tabernaculum impiorum non subsistet*: per tabernaculum enim, in quo plurimi orientalium habitare consueverunt et
 suas divitias et supellectiles habere, potest intelligi 325 omne illud quod pertinet ad prosperitatem vitae praesentis. Considerandum est autem quod ideo Baldath de hypocrita et simplici fecit mentionem quia aestimabat lob non vere sanctum sed hypocritam fuisse, et quod propterea prosperitas eius firma non 330 fuerit, sed si simplex esse inceperit promittit ei prosperitatem affuturam.

325 et om. F N F2 331 si om N β R

CAPITULUM IX

1 Et respondens lob ait: 2 Vere scio quod ita sit et quod non iustificetur homo compositus Deo. 3 Si voluerit contendere cum eo, non poterit respondere ei unum pro mille. 4 Sapiens corde est et fortis robore: quis restitit ei et pacem habuit?

*E*t respondens lob ait: Vere scio quod ita sit. Beatus lob in superiori responsione, qua verbis Eliphaz responderat, unum praetermisit videbatur quod Eliphaz de Dei iustitia proposuerat cum dixerat « Numquid homo comparatione Dei iustificabitur? »; quin immo quadam quasi contentiosa disputatione visus est ad Deum loqui cum dixit « Numquid mare sum ego aut cetus » etc., et iterum « Usquequo non parcis mihi » etc. Et ideo Baldath Suites replicans contra responsionem beati lob a defensione divinae iustitiae incepit dicens « Numquid Deus supplantat indicium » etc., et in hoc idem suum sermonem terminavit cum dixit « Deus non proiciet simplicem » etc. Et ideo beatus lob in hac responsione primo ostendit se divinae iustitiae contradicere nolle nec contra Deum velle contendere, ut illi suspicabatur, et hoc est quod dicitur *Et respondens lob ait: Vere scio quod ita sit*, scilicet quod « Deus non supplantat indicium » et quod « non proiciet simplicem », quae Baldath proposuit; et scio etiam quod non iustificetur homo compositus Deo, id est comparatus ei, et hoc dicit respondens ei quod supra Eliphaz dixerat « Numquid homo comparatione Dei iustificabitur? ». Et unde hoc sciat consequenter ostendit ex quodam signo. Cum enim aliquis comparatione alterius iustus est, libere et secure potest cum eo contendere, quia per mutuam disceptationem iustitia et veritas manifestatur; nulli autem homini tutum est cum Deo contendere, et ideo subdit *Si voluerit contendere cum eo*, scilicet homo cum Deo, non poterit respondere ei, scilicet homo Deo, unum pro mille. Sciendum siquidem est quod maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius, nam omnes maiores numeri per replicationem inferiorum numerorum nominantur, ut puta decem millia, centum millia; et hoc rationabiliter accidit, nam secundum quosdam antiquorum species humerorum usque ad decem protenduntur, postmodum enim priores numeri repetuntur – quod quidem secundum nominationem manifestum est quicquid sit secundum rei veritatem –; cubicus autem ex denario consurgens millenarius est: decies enim decem decies mille sunt. Millenarium igitur numerum quasi maximum numerorum nominatorum apud nos pro quantumcumque magno determinato numero sumpsit: idem est ergo quod dicit quod non potest homo Deo respondere unum pro mille ac si diceret quod nulla determinata numeri mensura metiri potest quantum divina iustitia humanam excedat, cum haec sit finita, illa autem infinita. Quod autem homo in contendendo nulla proportionem possit ad Deum accedere, ostendit consequenter cum dicit *Sapiens corde est et fortis robore*, scilicet Deus. Duplex enim est contentio: una qua contenditur disputando et haec est per sapientiam, alia qua contenditur pugnando et haec est per fortitudinem; in utroque autem excedit Deus quia et fortitudine et sapientia omnem fortitudinem et sapientiam excedit. Et utrumque horum excessuum ostendit consequenter, et primo excessum fortitudinis, quem quidem ostendere incipit quantum ad homines cum dicit *quis restitit ei et pacem habuit?*, quasi dicat 'nullus'. Sciendum siquidem est quod aliter homo obtinet pacem a potentiori, aliter a minus potenti vel ab aequae potenti: manifestum est enim quod potentior a minus potenti pacem acquirit contra eum pugnando, sicut cum rex potens contra aliquem rebellem in suo regno bellum movet et victoriam obtinens pacem regni reformat: similiter etiam et ab aequae potenti quandoque aliquis pa-

i Et om. N γ 8(-Pd) n incepit] incipit F pN As 3(-R) π om. R 33 habeat] habet sN βl As δl π est Sv 45 determinato] indeterminato sF sN 65 potentil] — te F F2 γ π [icf. R] 70 aequae potenti scrips. [cf. supra lin. 65]] eque potente F2 γ equipotente cet.

5 Cap. IV17. 7 Cap. vn1219. ii Cap. vin3 13 Cap. vmi20 14 primo: cf. 'Postquam' lin. 508. 23 Cap. iv17. 33 millenarius: cf. Dionys. *De cael. hier.* cap. 14 (PG 3,321 A; Dion. 980) ut refert Thomas *I Pars* q. 112 a.4 ad 2. 37 quosdam: e.g. Plato sec. Arist. *III Phys.* 10 (206 b 32) ut refert Thomas *Super I Metaph.* y (986 a 9). 42 millenarius: cf. August. *XX De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,668); Thomas *Super IV Sent.* d. 43 a. 3 qc. 1 ad 4. 60 primo: cf. 'Postquam' lin. 194.

5 Qui transtulit montes, et nescierunt hi quos subvertit in furore suo. 6 Qui commovet terram de loco suo,

cem obtinet pugnando: licet enim eum superare non possit, tamen assiduitate pugnae eum fatigat ut ad pacem reducatur; sed a magis potente numquam aliquis pacem obtinet resistendo vel pugnando, sed se
75 ei humiliter subdendo. Hoc est igitur evidens signum quod fortitudo Dei omnem humanam fortitudinem excedit, quia nullus cum eo pacem habere potest resistendo sed solum humiliter oboediendo, unde dicitur Is. xxvi3 «Servabis pacem, pacem, quia in te speravimus»; sed impii qui Deo resistunt pacem habere non possunt, secundum quod dicitur Is. i v ii21 «Non est pax impiis, dicit Dominus», et hoc est quod hic dicitur *quis restitit ei et pacem habuit?*

Deinde ostendit quod fortitudo Dei omnem fortitudinem rerum naturalium excedit, et hoc quidem ostendit tam in corporibus superioribus quam inferioribus. In corporibus quidem inferioribus hoc ostendit ex hoc quod ea quae maxime videntur esse stabilia et firma in inferioribus corporibus pro sua voluntate movet. Inter corpora igitur mixta, ad quae post homines transitum facit, maxime videntur esse firma et stabilia montes, quorum stabilitati sanctorum stabilitas in Scripturis comparatur, secundum illud Psalmi «Qui confidunt in Domino» sicut mons Sion; et tamen montes Deus sua virtute movet, et hoc est quod subditur *Qui transtulit montes*, quod quidem etsi miraculose divina virtute fieri possit – cum hoc videatur firmitati fidei re promissum, secundum illud Matth. xxi21 «Si habueritis fidem et non haesitaveritis, si monti huic dixeritis: Tolle et iacta te in mare, fiet» et Cor. xiii «Si habuero omnem fidem ita ut montes transferam» –, tamen congruentius videtur ut hoc ad naturalem cursum rerum referatur. Hoc enim habet naturae ordo ut omne quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur: unde cum generatio montium sit naturalis, necesse est quod quandoque montes naturaliter destruantur; et hanc quidem naturalem montium corruptionem translationem vocat, eo quod dissolutio montium et ruina cum quadam translatione partium eius accidit. Nec autem irrationabiliter ea quae naturaliter contingunt di-

viniae virtuti attribuit: cum enim natura agat propter finem, omne autem quod ad finem certum ordinatur vel se ipsum dirigit in finem vel ab alio dirigente in finem ordinatur, necesse est quod res naturalis, quae finis notitiam non habet ut se in ipsum dirigere possit, ab aliquo superiori intelligente ordinetur in finem. Comparatur igitur tota naturae operatio ad intellectum dirigentem res naturales in finem, quem Deum dicimus, sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem: unde sicut motus sagittae convenienter sagittatori attribuitur, ita convenienter tota naturae operatio attribuitur virtuti divinae; unde si per operationem naturae montes subruuntur, manifestum est quod a virtute divina montium stabilitas superatur. Confinget autem quandoque apud homines quod aliquis rex sua virtute aliquam fortem civitatem expugnat, quod quanto citius et insensibilis fit tanto magis virtus regis demonstratur; hoc igitur quod montes transferuntur maxime virtuti divinae attestatur cum quasi subito et insensibiliter fiat, ut etiam ab his qui circa montes habitant et per subversionem montium pereunt praecognosci non possit, et hoc est quod subditur
135 *et nescierunt hi quos subvertit in furore suo*, quasi dicat: adeo subito tantam rem Deus operatur quod etiam hi qui circa montes habitant praenoscere non possunt, quod inde evidens fit quia si praecognoscerent, sibi caverent ut non subverterentur. Addit uo autem *in furore suo*, ad ostendendum quod Deus interdum naturales operationes moderatur secundum ordinem suae providentiae prout necessarium est ad hominum peccata puniendi, quibus metaphorice irasci dicitur cum in eos vindictam exercet, 145 quae apud nos solet esse irae effectus.

Ex corporibus autem mixtis transit ad elementa, inter quae firmissimum et stabilissimum videtur esse terra quae est immobilis sicut centrum motus totius, et tamen quandoque secundum aliquas partes suas movetur naturaliter ex vapore incluso, ut philosophi tradunt, et hoc est quod subdit *Qui commovet terram de loco suo*, non quidem totaliter secundum se totam sed cum aliquae partes eius agitantur, sicut

79 pacem semel tantum N F2 y(-F3) δ π 86 quam] in add. sN β F3 m autem coni.] est F N Va enim F3 F3 tamen δ. π om. β(-P2) y(-F3) 113 attribuit] —bui F sN 118 intelligente] agente y δ1 π 138 praenoscere] praecognoscere N y π 153 totaliter] vel add. y π se om. N β. y δ1 π 154 totam] totum sN y Pd π agitantur coni.] habitantur F N β1 y habitentur δ. mutantur V2 moventur π om.

94 Ps. cxxiv1. 101 I Cor. xiii2. 106 corrumpatur: sec. Arist. I De caelo 28 (282 b 4) ut refert Thomas Super II Sent. d. 20 q. i a. i arg. 2. 114 propter finem: cf. Arist. II Phys. 8 (196 b 21) et 13 (199 a 7) sec. Thomam I-II q. i a. 2 sed c. 121 motus sagittae: exemplum see. Arist. I Ethic. 2 (1094 a 23) ut videtur. 145 irasci: cf. supra cap. 3 551 nota. 149 immobilis: cf. Arist. II De caelo 26 (296 b 21). 151 philosophi: e. g. Arist. II Meteora cap. 8 (366 a 4).

et columnae eius concutientur. 7 Qui praecipit soli, et non oritur, et stellas claudit quasi sub signaculo. 8 Qui extendit caelos solus et graditur super fluctus maris.

iss in terraemotu accidit; in quo quidem motu etiam
montes concutuntur, qui sunt quasi columnae su-
per terram fundatae, unde sequitur *et columnae eius*
concutientur. Possunt etiam per columnas ad litte-
ram intelligi columnae et quaecumque alia aedificia
160 videntur terrae adhaerere, quae in terraemotu con-
cutiuntur; vel possunt intelligi per columnas terrae
inferiores et intimae partes terrae, eo quod sicut
domus stabilitas super columnas firmatur ita sta-
bilitas terrae ex centro procedit, ad quod omnes
165 partes terrae naturaliter tendunt, et per consequens
omnes inferiores partes terrae sunt superiorum sus-
tentatrices et quasi columnae: et sic cum terrae-
motus ex profundis partibus terrae procedat, videtur
quasi ex concussione columnarum terrae causari.
170 Ultimo autem ad corpora caelestia procedit, quae
etiam virtuti divinae cedunt. Considerandum est
autem quod sicut de natura terrae est immobilitas
et quies, ita de natura caeli est quod semper move-
atur; sicut ergo virtus terrae ostenditur superari a
ns virtute divina per motum qui in ea apparet, ita
virtus caelestis corporis ostenditur a virtute divina
superari per hoc quod motus eius impeditur per
quem fit solis et aliorum siderum ortus et occasus,
et ideo subdit *Qui praecipit soli, et non oritur*. Quod
180 quidem non dicitur propter hoc quod ortus solis
impediatur secundum rei veritatem, cum motus caeli
continuus sit, sed quia secundum apparentiam ali-
quando non oriri videtur, puta cum aer fuerit nu-
bilosus intantum quod solis ortus habitantibus su-
185 per terram in solita claritate apparere non possit;
huiusmodi autem nebulositas, cum per operationem
naturae fiat, convenienter divino praecepto attribui-
tur, a quo tota natura in sua operatione regulatur,
ut dictum est. Et quod sic intelligat solem non oriri
190 inquantum solis ortus occultatur, manifeste apparet
ex hoc quod subditur *et stellas claudit quasi sub*
signaculo: stellae enim quasi claudi videntur cum
nubibus caelum obtegatur ne stellae inspicere possint.

Qui extendit caelos solus etc. Postquam beatus Iob
195 ostendit robur divinae fortitudinis, hic incipit osten-
dere profunditatem divinae sapientiae. Procedit au-

tem contrario ordine nunc et prius: nam primo qui-
dem incepit ab ostensione divinae fortitudinis in
rebus humanis et processit usque ad corpora caeles-
tia, hic autem incipit a corporibus caelestibus et
procedit usque ad res humanas; et hoc rationabiliter,
nam sapientia factoris ostenditur in hoc quod ope-
ra stabilia facit, et ideo in ostensione divinae sapien-
tiae incipit a creaturis magis stabilibus, utpote ab
habentibus evidentius divinae sapientiae indicium;
205 robur autem alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc
quod potest aliqua a suo statu mutare - unde
homines consueverunt examinari in elevatione vel
projectione lapidum, prostratione hominum et huius-
modi -, et propterea cum ostendebat robur divinae
210 fortitudinis, incepit ab his in quibus manifestius
apparet mutatio.

Sic igitur ad ostendendam divinam sapientiam a
corporibus caelestibus incipit dicens *Qui extendit cae-*
los solus. Sciendum autem est quod sapientia Dei
215 in tribus praecipue commendabilis apparet, primo
quidem in hoc quod aliqua magna suo intellectu et
sapientia metiri potest, et quantum ad hoc dicit *Qui*
extendit caelos solus: in extensione enim caelorum
magnitudo quantitatis eorum exprimitur; sic igitur
220 Deus solus extendisse caelos dicitur inquantum ipse
solus tantam quantitatem sua sapientia mensura-
tam caelis dare potuit. Secundo Dei sapientia com-
mendabilis apparet in hoc quod res variabiles et
quasi in incertum fluctuantes in certum ordinem
225 reducit et suae gubernationi subditas esse facit, et
quantum ad hoc subdit *et graditur super fluctus*
maris: fluctus enim maris inordinatissimi esse vi-
dentur utpote quia ventis variis nunc hac nunc illae
circumferuntur, et tamen super eos Deus graditur
inquantum eos Deus suae gubernationi subdit. Tertio
Dei sapientia commendabilis apparet ex hoc quod
Deus multa condidit secundum suae sapientiae ra-
tionem quae mirabilia hominibus apparent, et eorum
rationem investigare non possunt, et haec praecipue
230 sunt quae in situ et dispositione stellarum apparent,
quae tamen a Deo sapientissime et rationabiliter
sunt instituta. Et haec quidem enumerat incipiens
a polo septentrionali et procedens usque ad polum

156 super] supra F V: 8(-R) 159 aedificia] quaecumque add. (et delevimus) F pN β que add. sN γ δi π 162 inferiores]
partes add N δ π quod] si N β Va impeditur] — directur N β y(-Sv) 8(-Pd) π 178 ortus] motus N βi γ δ
178 occasus] et ortus add. γ 208 examinari] —nare pN βi-Vi) δi π —nare robur sue fortitudinis Va —nare se sR
209 huiusmodi] fortitudinem suam add. — 210 propterea] propter hoc N βi δ. cum ostendebat] ostendens βi lob
cum ostenderet γ π cum ostenderet lob δi

182 continuus: cf. Arist. *II De caelo* 6 (287 a 23).

189 dictum est: lin. 124.

201 res humanas: infra lin. 292.

9 Qui facit Arcturum et Oriona et Hyadas et interiora Austri. 10 Qui facit magna et inscrutabilia et mirabilia, quorum non est numerus. 11 Si venerit ad me non videbo, si abierit non intelligam eum.

240 meridionalem, unde dicit *Qui facit Arcturum*: Arcturus quidem est quaedam constellatio in caelo quae vocatur Ursa maior et habet septem stellas claras quae numquam nobis occidunt sed semper circueunt polum septentrionalem. Sequitur *et Oriona*: Orion 245 est quaedam constellatio multum evidens in caelo propter sui magnitudinem et claritatem stellarum quae dicuntur esse in Tauro et Geminis. Sequitur *et Hyadas*, quae sunt quaedam stellae in pectore Tauri, ut dicitur, existentes et sunt etiam multum 250 notabiles visu. Sequitur *et interiora Austri*, ubi considerandum est quod his qui sub aequinoctiali habitant, si tamen aliqui ibi habitant, uterque polus conspicuus est, cum horizon eorum ad rectos angulos aequinoctialem secet, et sic oportet quod transeat 255 per utrumque polum aequinoctialem, unde uterque polus redditur conspicuus habitantibus sub aequinoctiali, ut dictum est; recedentibus autem ab aequinoctiali et accedentibus versus polum septentrionalem, elevatur super horizontem polus septentrionalis et deprimitur polus australis secundum modum elongationis ab aequinoctiali: unde nobis qui in parte 260 septentrionali sumus polus australis numquam potest esse conspicuus, et similiter stellae ei vicinae occultae sunt nobis secundum quantitatem qua elongamur ab aequinoctiali, et haec dicuntur hic *interiora Austri* quia sunt nobis occulta, quasi sub horizonte abscondita et depressa.

Et ne aliquis credat quod in praedictis solum divina sapientia se manifestaverit, ostendit consequenter quod multa alia similia innumerabilia nobis 270 Deus fecit, dicens *Qui facit magna*, in quibus scilicet commendabilis apparet Dei sapientia ex commensuratione magnitudinis: et hoc respondet ei quod dixerat « Qui extendit caelos solus »; *et inscrutabilia*, quae scilicet homines scrutari non possunt propter eorum instabilitatem, quae tamen divina gubernatione ordinantur: et hoc respondet ei quod dixerat « Et graditur super fluctus maris »; *et mirabilia*, quorum scilicet rationes homines considerare

non possunt licet a Deo secundum rationem sint 280 facta: et hoc respondet ei quod dixerat « Qui facit Arcturum » etc. Quod autem addit *quorum non est numerus* ad singula referendum est, ita tamen quod intelligantur divina opera innumerabilia esse hominibus, sed numerabilia Deo qui facit « omnia in 285 numero, pondere et mensura ».

Si venerit ad me non videbo. Beatus Iob volens ostendere suam intentionem non esse ut cum Deo contendat, per plura indicia profunditatem divinae sapientiae in rebus naturalibus ostendit; nunc autem 290 vult ostendere profunditatem divinae sapientiae in rebus humanis. Considerandum est autem quod ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur: primum est ut suis subiectis iustitiae praecepta et alia beneficia dispenset, secundum est ut actus subditorum examinet, tertium est ut quos culpabiles invenit poenis subiciat. In his ergo tribus immensam profunditatem divinae sapientiae ostendit: primo quidem quia tam profunde et subtiliter suis subditis providet sua beneficia quod etiam eis qui recipiunt incomprehensibile est, et hoc est quod dicit 300 *Si venerit ad me non videbo, si abierit non intelligam eum*. Ubi considerandum est quod in Scripturis Deus venire ad hominem dicitur quando ei sua beneficia largitur, sive intellectum eius illuminando 305 sive affectum inflammando sive qualitercumque ei benefaciendo, unde dicitur Is. xxxv4 « Deus noster ipse veniet et salvabit nos »; e contrario vero Deus ab homine recedere dicitur quando ei sua beneficia vel suam protectionem subtrahit, secundum illud 310 Psalmi « Ut quid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus, in tribulatione ? ». Contingit autem quandoque quod Deus aliquibus vel tribulationes vel etiam aliquos spirituales defectus evenire permittit ad procurandum eorum salutem, sicut dicitur 315 Rom. vni28 « Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum »; sic ergo Deus ad hominem venit eius procurando salutem, et tamen homo eum non

244 Oriona] —nas β(-P2) δ. π —nam γ —nem Va oriona F2 252 si...habitant hom. om. F β 259 polus] poli F pN β. 266 quia] que F γ(def. As) 268 aliquis] quis β δ π 285 sed scrips. cum F] sunt tamen {in vas. sN} sN V1 sint F2 licet sint δ(ω). P4 non γ π autem post numerabilia V1 285 numerabilia] innumerabilia γ π 287 non videbo] etc. F eum add. F2 γ(-F3) δ(-K) π ipsum add. F3 289 contendat] contempnat F β(-P2) 294 suis om. N Y 302 videbo] eum add. γ δ(-K)π {def. F V2}

240-244 Arcturus...Orion: cf. Isid. III Etyrol. cap. 71 (PL 82,179) et Barthol. Anglic. VIII De propriet. rerum cap. 35 et 36. 248 in pectore Tauri: cf. Isid. l. c. et Barthol. Anglic. ibid. cap. 37, ubi tamen habetur 'in fronte Tauri'. 252 si...habitant: cf. Arist. II Meteora 10 (362 b 25). 253 conspicuus est: cf. ipse Thomas Super II De caelo 3 (285 b 23) et 28 (297 b 31). 257 dictum est: lin. 251. 274 Vers. 8. 278 Vers. 8. 281 Vers. 9. 285 Sap. xi21. 311 Ps. ix22

12 Si repente interroget, quis respondebit ei? Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis?
 13 Deus cuius irae resistere nemo potest, et sub quo curvantur qui portant orbem. 14Quantus
 ergo ego sum qui respondeam ei et loquar verbis meis cum eo? 15 Qui etiam si habuero
 quippiam iustum non respondebo, sed meum indicem deprecabor.

videt quia beneficium eius non percipit; e contrario
 320 vero multis Deus manifesta beneficia non subtrahit
 quae tamen in eorum perniciem vergunt, et ideo
 dicitur quod Deus sic recedit ab homine quod homo
 eum non intelligit recedentem. Sic ergo apparet pro-
 funditas sapientiae divinae in dispensatione suorum
 325 beneficiorum.

Ostenditur autem secundo divinae sapientiae pro-
 funditas in examinatione humanorum actuum, quia
 videlicet sic subtiliter et efficaciter examinat ut eius
 examinationem nullus per quamcumque cavillationem
 330 subterfugere possit, et hoc est quod dicit *Si
 repente interroget, quis respondebit ei?* Interrogat au-
 tem Deus hominem quando eum ad considerandum
 suam conscientiam reducit, vel interius inspirando
 vel exterius provocando beneficiis aut flagellis, se-
 335 eundum illud Psalmi «Dominus interrogat iustum et
 impium»; tunc autem homo sufficienter Deo respon-
 deret quando in eo nihil inveniretur quod iuste a
 Deo reprehendi posset, quod nulli hominum in hac
 vita contingit, secundum illud Prov. xx9 «Quis po-
 340 test dicere: Mundum est cor meum, purus sum a
 peccato?». Signanter autem dicit *Si repente interro-
 get*, quia si homini spatium respondendi detur po-
 test per paenitentiam delicta diluere. Contingit au-
 tem quandoque quod aliquis in examinando aliorum
 345 excessus remissus invenitur, timens ne et sui exces-
 sus versa vice ab aliis examinentur, sed hoc Deo
 formidandum non est ut in sua examinatione mol-
 lesceat, quia non habet superiorem qui de eius factis
 iudicare possit, et ideo subditur *Vel quis dicere ei*
 350 *potest: Cur ita facis?*, quasi eum castigando.

Tertio autem ostenditur divinae sapientiae pro-
 funditas in punitione delictorum, quia quocumque
 se vertat homo, nulla astutia, nulla potentia Dei
 vindictam declinare potest, secundum illud Psalmi
 355 «Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam?»,
 et hoc est quod dicit *Deus cuius irae resistere nemo
 potest*: ira enim secundum quod Deo attribuitur in
 Scripturis non importat commotionem animi sed
 vindictam. Huius autem probationem consequenter
 360 inducit: *et sub quo curvantur qui portant orbem. In-*

telligendi sunt autem portare orbem caelestes spi-
 ritus quorum ministerio tota corporalis creatura di-
 vinitus procuratur, ut Augustinus dicit III De
 Trinitate. Hi autem caelestes spiritus sub Deo cur-
 vantur quia ei per omnia oboediunt, secundum illud 365
 Psalmi «Benedicite Domino omnes angeli eius, mi-
 nistri eius, qui facitis voluntatem eius»; sic igitur
 angelis Deo oboedientibus, manifestum est quod to-
 tus cursus rerum corporalium qui per angelos ad-
 ministratur divinae subiacet voluntati, et sic ex nui- 370
 la creatura homo potest habere auxilium ad effu-
 giendum Dei vindictam, secundum illud Psalmi «Si
 ascendero in caelum tu illic es, si descendero ad
 infernum ades»; quin immo, ut dicitur Sap. v21, «Pu-
 gnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos». 375
 Possent etiam intelligi portare orbem reges et prin-
 cipes mundi qui sub Deo curvantur, secundum illud
 Prov. vin15 «Per me reges regnant», vel quia nec
 ipsi reges irae divinae resistere possunt, ut ex hoc
 a maiori idem de aliis concludi possit. 380

Sic igitur ostensa multipliciter immensitate divi-
 nae potentiae et profunditate divinae sapientiae,
 concludit propositum, quod scilicet suae intentionis
 non est cum Deo contendere, et hoc est quod dicit
Quantus ergo ego sum, idest quam potens, quam sa- 385
 piens, *qui respondeam ei*, scilicet Deo interroganti
 potentissimo et sapientissimo, *et loquar verbis meis
 cum eo*, examinando facta eius et dicendo «cur ita
 facis?», ac si diceret: non sufficiens sum ut contem-
 dam cum Deo; contentio enim in respondendo et 390
 obiciendo consistit. Contingit autem quandoque
 quod aliquis, etsi non sit multum potens aut sa-
 piens, tamen propter securitatem suae conscientiae
 non formidat contendere cum quovis indicē; sed
 hanc etiam causam contendendi cum Deo a se ex- 395
 eludit dicens *Qui etiam si habuero quippiam iustum
 non respondebo*, scilicet Deo examinanti quasi meam
 iustitiam defendendo, *sed meum iudicem deprecabor*,
 quasi non petens iudicium sed misericordiam. Si-
 gnanter autem dicit *si habuero quippiam iustum*, ad 400
 designandum incertitudinem humanae iustitiae per
 hoc quod dicit *si habuero*, secundum illud Apostoli

336 responderet] —det N F1 δ π —deretur Va 337 inveniretur] —nitor sN δ π 373 ad] in \$(def. F2) Va om. R (def.
 F As Sv) 386 qui] quod β1 y(-Sv) R ut Pd π 389 sum] om. F pN ante sufficiens F2 γ

335 Ps. x6. 354 Ps. cxxxvin? 357 ira...vindictam: cf. supra cap. 3 551 nota. 361 caelestes spiritus: cf. Gregor.
 IX Moral, cap. 16 (PL 75,874 C). 363 Cap. 4 (PL 42,873). 366 Ps. cn20 372 Ps. cxxxvin8. 376 reges...: cf.
 Gregor. IX Moral, cap. 16 (PL 75,874 A). 383 propositum: cf. supra lin. 15. 388 Vers. 12.

16 Et cum invocantem exaudierit me, non credo quod audierit vocem meam; 17 in turbine enim conteret me et multiplicabit vulnera mea etiam sine causa, 18 non concedet requiescere spiritum meum et implet me amaritudinibus. 19 Si fortitudo quaeritur, robustissimus est; si aequitas iudicii, nemo pro me audet testimonium dicere. 20 Si iustificare me voluero, os meum condemnabit me;

I ad Cor. iv4 «Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum», et ad ostendendum quod iustitia
405 hominis parva est et imperfecta ad divinum examen relata, propter quod dicit *quipiam*, secundum illud Is. lxiv6 «Omnes iustitiae nostrae quasi pannus menstruatae» sic sunt coram illo.

Quid autem ex sua deprecatione consequatur, ostendit cum subdit *Et cum invocantem exaudierit me, non credo quod audierit vocem meam*. Contingit enim quandoque quod Deus hominem exaudit non ad votum sed ad profectum: sicut enim medicus non exaudit ad votum infirmum postulantem amoveri
415 medicinam amaram, si medicus eam non removeat eo quod scit eam esse salutiferam, exaudit tamen ad profectum quia per hoc sanitatem inducit quam maxime infirmus desiderat, ita Deus homini in tribulationibus constituto tribulationes non subtrahit,
420 quamvis deprecanti, quia scit eas expedire ad finalem salutem; et sic licet Deus vere exaudiat, tamen homo in miseris constitutus se exaudiri non credit. Et quare non credat ostendit subdens *in turbine enim conteret me*; et more suo quod metaphorice
425 dictum est exponit subdens *et multiplicabit vulnera mea etiam sine causa*: hoc enim est conterere quod multiplicare vulnera, idest tribulationes, et hoc est *in turbine*, idest in horribili obscuritate, quod dicit *sine causa*, scilicet manifesta et ab homine afflicto
430 perceptibili; si enim homo afflicto perciperet causam quare Deus eum affligit et quod afflictiones sunt ei utiles ad salutem, manifestum est quod crederet se exauditum, sed quia hoc non intelligit credit se non exauditum. Et ideo non solum exterius
435 affligitur sed etiam interius, sicut infirmus qui nesciret se per medicinam amaram sanitatem consequitur non solum affligeretur in gustu sed etiam in animo, et ideo subdit *non concedet requiescere spiritum meum*: requiescit enim spiritus licet carne afflicta propter spem finis, secundum quod Dominus docet Matth. vii «Beati eritis cum maledixerint vobis homines», et postea subdit «Gaudete, quoniam merces vestra copiosa est in caelis»; et sic dum affligor exterius et interius non requiesco, *implet me*

amaritudinibus, scilicet intus et extra.

445

Et est considerandum quod ab illo loco «Et cum invocantem exaudierit» etc. evidenter exposuit quod supra occulte dixerat «Si venerit ad me non videbo»: hoc enim fere ubique in dictis lob observandum est quod obscure dicta per aliqua consequentia exponuntur. Et quia supra breviter et summarie dixerat «Quantus ego sum qui respondeam ei?», hoc consequenter diffusius explicat, ubi etiam assignat causam quare non respondet sed iudicem deprecatur. Quod enim aliquis audacter iudici respondeat potest ex duobus contingere: primo quidem si iudex sit debilis qui subditum coercere non possit, sed hoc excludit dicens *Si fortitudo quaeritur*, scilicet in Deo ad subditos coercendum, *robustissimus est*, omne robur excedens; secundo aliquis audacter respondet
460 iudici quia confidit de sua causa, quod aliquando contingit quia habet multos excusatores, sed hoc excludit dicens *si aequitas iudicii*, scilicet requiritur, secundum quam aliquis habens pro se multos testes absolvitur, *nemo pro me audet testimonium dicere*:
465 intellectus enim hominis hoc non capit quod hominis iustitia maior sit quam veritas Dei redarguentis. Aliquando vero homo, etsi non habeat alios testes pro se, confidit tamen de causa sua innitens testimonio conscientiae suae; sed testimonium conscientiae non potest valere homini contra redargutionem divinam, et hoc ostendit per singulos gradus. Habet enim testimonium conscientiae tres gradus, quorum summus est quando alicui conscientia sua testimonium reddit quod sit iustus, secundum illud Rom. viii6 «Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei»; sed hoc testimonium non valet contra divinam reprehensionem, unde dicit *Si iustificare me voluero*, idest si voluero dicere me esse iustum, Deo mihi obiciente quod sim impius, *os meum condemnabit me*, idest condemnabilem, me reddet propter blasphemiam. Secundus gradus est quando aliquis, etsi non praesumat se esse iustum, tamen non reprehendit eum conscientia de aliquo peccato, secundum illud I ad Cor. iv4 «Nihil mihi conscius sum»; sed nec hoc testimonium valet contra

403 IV] x N β γ (-Sv) δ π
om pN habiturum sN

4M infirmum] hic et ante ad pN ante ad F sN F2

436 consecuturum] -cutum F Sf-V1)

442 Matth. vi2. 446 Vers. 16. 448 Vers. 11. 452 Vers. 14.

si innocentem ostendero, pravum me comprobabit. 21 Etiam si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea et taedebit me vitae meae. 22 Unum est quod locutus sum: innocentem et impium ipse consumit. 23 Si flagellat, occidat semel, et de poenis innocentium non rideat. 24 Terra data est in manus impii, vultum iudicum eius operit. Quod si ille non est, quis ergo est?

Deum, unde dicit *si innocentem ostendero*, idest si voluero me ostendere esse sine peccato, *pravum me comprobabit*, inquantum mihi vel aliis manifestabit
 490 peccata quorum mihi non sum conscius quia, ut dicitur in Psalmo, «Delicta quis intelligit?». Tertius gradus est quando aliquis, etsi sit sibi conscius de peccato, tamen praesumit vel quia non habuit malam intentionem aut quia non fecit ex malitia et
 495 dolo sed ex ignorantia et infirmitate; sed nec hoc testimonium valet homini contra Deum, et ideo dicit *Etiam si simplex fuero*, idest sine dolo vel duplicitate pravae intentionis, *hoc ipsum ignorabit anima mea*: homo enim non potest ad liquidum motum
 500 sui affectus deprehendere, tum propter variationem eius tum propter permixtionem et impetum multarum passionum, propter quod dicitur 1er.xvñ⁹ «Pravum est cor hominis et inscrutabile; quis cognoscet illud?». Et propter huiusmodi ignorantiam quod homo se ipsum non cognoscit nec statum suum, red-
 505 datur etiam iustis sua vita taediosa, et propter hoc subdit *et taedebit me vitae meae*.

Unum est quod locutus sum. Postquam beatus Iob ostendit non esse suae intentionis ut cum Deo contendat, proponit illud de quo cum adversariis ei disputatio erat. Dixerat enim Eliphaz quod poenae a Deo non nisi pro peccatis immittuntur, contra quod in superiori responsione Iob locutus fuerat; et quia Baldath sententiam Eliphaz asserere conatus fuerat, Iob iterato sententiam suam repetit dicens *Unum est quod locutus sum: innocentem et impium ipse consumit*, quasi dicat: non solum peccatoribus sed etiam innocentibus mors a Deo immittitur, quae tamen est maxima poenarum praesentium, et
 520 sic non est verum quod vos dicitis, quod solum pro peccatis propriis homo puniatur a Deo. Quod autem mors a Deo sit dicitur Deut. xxxñ³⁹ «Ego occidam et ego vivere faciam»; sed cum mors communiter omnibus immittatur a Deo, unum est quod durum
 525 videtur, scilicet quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac

vita, cuius rei causam investigare intendit, et ideo subdit *Si flagellat, occidat semel*, quasi dicat: detur quod flagellum mortis omnibus sit commune, videretur tamen rationabile quod innocentibus, qui ex propriis peccatis non sunt rei, praeter mortem quae debetur peccato communi aliam poenam infligere non deberet. Si enim, ut vos dicitis, nulla alia causa est quare iuste alicui infligi poena possit nisi peccatum, manifestum est autem innocentes pati poenam
 535 in hoc mundo, videtur sequi quod sine causa puniantur ac si ipsae poenae propter se Deo placerent, et ideo subdit *et de poenis innocentium non rideat*: de illis enim ridere solemus quae nobis secundum se placent.

Si autem hoc est inconveniens quod poenae innocentium Deo secundum se placeant, inveniuntur autem innocentes frequenter in terris puniri, videtur sequi aliud inconveniens, scilicet quod istae poenae ex divino iudicio non procedant sed ex malitia
 540 alicuius iniqui domini qui habeat potestatem in terra et puniat innocentes, unde sequitur *Terra data est in manus impii*, quasi dicat: si ipsi Deo non placent secundum se poenae innocentium qui tamen puniuntur in terra, oportebit dicere quod Deus regimen terrae alicui impio commiserit, ex cuius iniquitate iudicium in terra pervertitur ut innocentes puniantur; et hoc est quod subdit *vultum iudicum eius operit*, idest rationem eorum obnubilat vel cupiditate aut odio aut amore, ne veritatem iudicii
 545 in iudicando sequantur. *Quod si ille non est*, scilicet impius cui tradita est terra, a quo scilicet causatur innocentium punitio, *quis ergo est*, scilicet huius punitiois causa? Non enim dici potest, ut ostensum est, quod hoc sit a Deo, supposita vestra
 550 positione quod solum peccatum sit causa poenarum praesentium. Hoc autem quod dixit *Terra data est in manus impii* est quidem secundum aliquid verum, inquantum scilicet terreni homines sub potestate diaboli a Deo relinquuntur, secundum illud
 565 «Qui facit peccatum servus est peccati»; simpliciter autem est falsum: non enim diabolo absolute ter-

521 puniatur] punitur F γ(-P3) π 523 ego om. pN Sf-Vl) Ugf: F) 529 videretur] videtur βl γ(-As) δl π 534 possit] posset pN γ Pd π potuit R (def. β)

491 Ps. xviii³ 511 Dixerat: cap. iv⁷ 513 locutus fuerat: cap. vi² 519 maxima poenarum: cf. supra cap. 8 73 nota 560 ostensum est: lin. 520. 566 Iob. viii³⁴

25 Dies mei velociores fuerunt cursore, fugerunt et non viderunt bonum, 26 pertransierunt quasi naves poma portantes, sicut aquila volans ad escam. 27 Cum dixero: Nequaquam ita loquar, commuto faciem meam et dolore torqueor. 28 Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti.

rae dominium est concessum, ut scilicet libere in ea
facere possit quod velit, sed quicquid facere permit-
titur ex divina dispositione procedit quae omnia ex
rationabili causa dispensat; unde hoc ipsum quod in-
nocentes puniantur non dependet absolute ex malitia
diaboli sed ex sapientia Dei permittentis. Unde
si peccatum non est causa punitionis innocentium,
non sufficit hoc ad malitiam diaboli reducere, sed
oportet ulterius aliquam rationabilem causam esse
propter quam Deus permittit, et ideo signanter dicit
Quod si ille non est, quis ergo est?, quasi dicat: si
malitia diaboli non est sufficiens causa punitionis
innocentium, oportet aliam causam investigare.

Ad investigandum igitur rationem quare innocentes
puniantur in hoc mundo, primo proponit defectum
quem sustinuerat in amissione bonorum, ostendens
mutabilitatem prosperitatis praesentis ex similitudine
eorum quae videntur esse velocissima in hoc mundo.
Sed considerandum est quod ad prosperitatem huius
mundi aliqui diversimode se habent: quidam enim ipsam
pro fine habent nihil ultra ipsam sperantes – ad quod
videbatur declinare illorum opinio qui omnia praemia et
poenas in hac vita constituebant –, tales autem non
pertranseunt prosperitatem huius mundi, sed prosperitas
huius mundi fugit ab eis quando eam amittunt; quidam
vero, de quorum numero fuit Iob, in prosperitate huius
mundi finem non ponunt sed ad alium finem tendunt,
et tales prosperitatem, huius mundi magis ipsi pertranseunt
quam pertranseantur ab ea. Tendentes autem ad aliquem
finem tria sunt necessaria: primum est ut in nullo alio
cor suum figant per quod retardari possint a fine, sed
festinent ad finem consequendum, et ideo primo ponit
exemplum de cursore qui sic tendit ad finem sui cursus
quod in via moram non contrahit, unde dicit *Dies mei
velociores fuerunt cursore*, in quibus verbis et labilitatem
praesentis fortunae et intentionem suam in aliud tendentem
demonstrat; *fugerunt*, quasi in rebus huius mundi requie
cordis non inventa, unde sequitur *et non viderunt bonum*,
scilicet in quod mea intentio ferebatur, quod est verum
bonum: unde

pro iustitia me remuneratum non reputo; quod si
prosperitatem praesentem remunerationem putatis, ea
subtracta innocens punitus sum. Secundo requiritur
quod tendens in aliquem finem acquirat sibi illa per
quae possit ad finem pervenire, sicut qui vult sanari
oportet quod acquirat medicinas quibus sanetur; similiter
qui vult ad verum bonum pervenire oportet quod conquirat
virtutes quibus illud consequi possit, unde subdit
pertransierunt quasi naves poma portantes, in quo etiam
duo demonstrat: et labilitatem praesentis fortunae, quia
naves poma portantes ad vendendum festinant ne per
moram putrescant, et studium tendendi in finem, quasi
dicat: dies mei non pertransierunt vacui, sed virtutes
congregavi cum quibus tendo ad finem consequendum.
Tertium restat consecutio finis, unde dicit *sicut aquila
volans ad escam*, in quo etiam duo praedicta designantur:
nam aquila velocis volatus est praecipue cum a fame
impellitur, et escam habet pro fine quo reficitur.

Quia ergo in his verbis quasi innuerat se esse iustum
et innocentem, quod praesumptuosum ab adversariis
reputabatur, incipit de sua innocentia conferre cum Deo
qui solus est conscientiae index, unde subdit *Cum dixero*,
scilicet in corde meo: *Nequaquam ita loquar*, ut scilicet
sim iustus et innocens, *commuto faciem meam*, scilicet a
fiducia quam conceperam de mea innocentia ad quandam
sollicitudinem investigandi peccata, *et dolore torqueor*, in
conscientiae propriae discussione recogitans ne forte pro
aliquo peccato sic puniar. Et causam dolofis subdit
dicens *Verebar omnia opera mea*: est enim alicui magna
causa doloris quando magnam sollicitudinem habet de re
aliqua et tamen incidit in illud quod vitare studebat;
ipse autem circa omnia opera sua magnam sollicitudinem
apponebat, timens ne in aliquo a iustitia declinaret, et hoc
est quod dicit *Verebar omnia opera mea*. Et causa quare
sic verebatur in omni suo opere erat timor de severitate
divini iudicii, unde subditur *sciens quod non parceres
delinquenti*, nisi scilicet convertatur quia, sicut in Psalmo
dicitur, «Nisi conversi fueritis gladium

572 puniantur] —untur N γ 578 ille] post non cum Vulg. F β(-P2) post est N F2 617 conquirat] acquirat F sN F2 Sv
624 finem coni. cum sN V2] virtutes F pN β1 premium γ δ1 π beatitudinem Va 634 subdit] —tur β γ Va

580 aliam causam: cf. infra cap. 10 8. 582 primo: cf. 'consequenter' lin. 728. 589 illorum opinio: cf. supra cap. 7 12. 632 reputabatur: cf. cap. 4 112. 651 Ps. vii3.

29 Si autem et sic impius sum, quare frustra laboravi? 30 Si lotus fuero quasi aquis nivis et fulserint velut mundissimae manus meae, 31 tamen sordibus intinges me et abominabuntur me vestimenta mea. 32 Neque enim viro qui similis mei est respondebo, nec qui mecum in iudicio ex aequo possit audiri: 33 non est qui utrumque valeat arguere et ponere manum suam in ambobus. 34 Auferat a me virgam suam,

suum vibrabit». Si autem, post tantum studium innocentiae, et sic impius sum ut tam gravibus poenis a Deo puniri meruerim, quare frustra laboravi in tanta sollicitudine innocentiae conservandae? Frustra enim laborare dicitur qui suo labore tendit ad finem ad quem non pertingit.

Sed quia puritas hominis quantacumque sit ad divinum examen relata deficiens invenitur, ideo consequenter ostendit quod cum se purum et innocentem dicit, se purum et innocentem intelligit quasi hominem, non quasi in nullo penitus a rectitudine divinae iustitiae recedentem. Est autem sciendum quod duplex est puritas: una quidem innocentis altera paenitentis; utraque autem imperfecta est in homine si ad perfectam rectitudinem divinae regulae comparetur. Dicit ergo quantum ad puritatem paenitentis Si lotus fuero, id est si a peccatis meis me purgare studuero, quasi aquis nivis, quae bene ablutivae esse dicuntur; quantum vero ad puritatem innocentis subdit et fulserint velut mundissimae manus meae, id est et in operibus meis, quae per manus designantur, nulla inveniatur immunditia, sed fulgeat in eis iustitiae claritas – dicit autem velut mundissimae ad insinuandum quod in homine perfecta munditia esse non potest si, inquit, sic fuero mundus, tamen sordibus intinges me, id est sordidus demonstrabor tuae iustitiae comparatus et per tuam sapientiam convictus. Semper enim in operibus humanis aliquis defectus invenitur: quandoque quidem ex ignorantia propter debilitatem rationis, quandoque autem ex negligentia propter infirmitatem carnis; quandoque autem aliqua infectio alicuius terrenae affectionis etiam in bonis operibus admiscetur, propter volubilitatem humani cordis quod non fixum in eodem perseverat: unde semper aliquid in humanis operibus invenitur quod deficit a puritate divinae iustitiae. Cum autem aliquis immundus est qui, tamen exterius aliquam iustitiae ostensionem habet, signa iustitiae quae de eo exterius apparent ei non competunt, et ideo subdit et abominabuntur me vestimenta mea: per vestimenta enim exteriora opera designantur quibus homo quasi contegitur,

secundum illud Matth. 23:15 «Veniunt ad vos in vestimentis ovium»; tunc ergo vestimenta alicuius aliquem abominantur quando exteriora hominis quae iustitiam praetendunt interioribus non concordant.

Quare autem quantumcumque sit purus non potest se defendere quin a Deo vincatur impurus, consequenter ostendit ex duobus in quibus Deus hominem excellit, videlicet ex puritate iustitiae et ex auctoritate maiestatis. Quantum ergo ad primum dicit Neque enim viro qui similis mei est respondebo, quasi dicat: si aliquis homo me impurum vellet convincere, possem ei resistere, si mihi obiceret quae ipse sentiret in homine servari non posse de perfecta iustitiae puritate; sed sic respondere non possum Deo in quo nullus defectus invenitur. Quantum ad secundum dicit nec qui mecum in iudicio ex aequo possit audiri: cum enim duo homines ad invicem contendunt, iudicem possunt habere qui utriusque dicta examinet; sed hoc inter Deum et hominem esse non potest duplici ratione: una ratio est quia oportet quod in iudice sit altior sapientia quae sit quasi regula ad quam examinentur dicta utriusque partis; manifestum est autem quod divina sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur, et propter hoc subdit non est qui utrumque valeat arguere, quasi dicat: non est alius superior Deo ex cuius maiori sapientia divina sapientia corrigi possit. Alia ratio est quia oportet quod in iudice sit maior potestas qua possit utramque partem comprimere, et hoc excludit dicens et ponere manum suam in ambobus, id est coercere utrumque: hoc enim excluditur per immensitatem divinae potentiae, quam supra ostendit.

Et quia, ut dictum est, intendit perscrutari qua ratione innocentes puniantur in hoc mundo, consequenter ostendit quid eum impedire posset ab hac perscrutatione et qua intentione hoc perscrutari vellet. Impediri autem posset ab hac perscrutatione ex duobus, primo quidem ex afflictione quam patiebatur: homines enim quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari, et quantum ad hoc dicit Auferat a me virgam suam; secundo ex

673 immunditia] munditia F pN β(-P2) Sv 710 possit] posset N β δ1 (def. F)

655 Frustra: cf. Arist. II Phys. 10 (197 b 25) ut refert Thomas De verit. q. 2 a. 10 ad 3. 727 dictum est: lin. 527.

726 supra: vers. 4-7.

et pavor eius non me terreat. 35 Loquar et non timebo eum; neque enim possum metuens respondere.

reverentia quam ad Deum habebat: homines enim aliquando ex quadam reverentia quam ad Deum habent omittunt ea quae Dei sunt perscrutari, et quantum ad hoc dicit *et pavor eius non me terreat*,
 740 quasi dicat: concedat spiritum meum requiescere ab afflictione quam patior, et non imputetur mihi ad irreverentiam quod de divinis disputo; et sic potero perscrutari, unde sequitur *Loquar et non timebo eum*, idest ac si non timerem eum; *neque enim possum*
 745 *metuens respondere*, idest dum ex reverentia eius revocor a perscrutatione. Sciendum est autem quod timor Dei aliquando timentes Deum a perscrutatio-
 ne divinorum non revocat, quando scilicet perscrutantur divina desiderio veritatis cognoscendae, non ut comprehendant incomprehensibilia sed semper eo
 750 moderamine ut intellectum suum divinae subiciant veritati; revocantur autem per timorem Dei ne sic perscrutentur divina quasi comprehendere volentes et intellectum suum divina veritate non regulantes. Sic igitur per haec verba Iob intendit ostendere quod
 755 eo moderamine de his quae ad divinam providentiam pertinent perscrutatur, ut intellectum suum divinae veritati subiciat, non ut divinam veritatem impugnent, quod esset contra reverentiam divini timoris.

745 ex con. (cf. supra lin. 737)] om. F V2 Va a cet. reverentia eius] om. F reverentiam eius considero Va
 745 revocor] om. Sv revocor propter reverentiam eius post perscrutatione F 746 a] om. pN V1 v(-F3), R et F3 ab eius Va
 746 perscrutatione] —tator pN V1

CAPITULUM X

1 Taedet animam meam vitae meae. dimittam adversum me eloquium meum, loquar
in amaritudine animae meae. 2 Dicam Deo: Noli me condemnare, indica mihi cur me ita
iudices.

Taedet animam meam vitae meae etc. Postquam
proposuit superius lob quod tam innocentes
quam impii in hoc saeculo tribulantur, et tetigit
unam causam punitionis innocentium quae posset
5 aestimari, scilicet quod terra quasi derelicta a Deo
sit exposita voluntati quasi iniquae potestatis inno-
centes pro libitu punientis, hoc autem remoto quia
manifestum inconveniens continet, inquisivit quis
esset innocentium punitor et qua de causa, et hanc
10 quaestionem hic prosequi intendit. Prius tamen
quam ad investigationem procedat, ostendit quo
animo hic loquatur: loquitur enim in persona homi-
nis afflicti secundum conceptiones quas ei tristitia
subministrat; unde primo ponit taedium quod pa-
titur in hac vita propter tribulationes quas patitur,
quae intantum graves sunt quod etiam ipsam vitam
reddunt taediosam: licet enim vivere delectabile sit,
tamen in angustiis vivere taediosum est, unde dicit
Taedet animam meam vitae meae. Sicut autem homo
20 cui delectabilis est sua vita optat se vivere, ita cui
taediosa est sua vita optat se vita privari, et ideo
subiungit *dimittam adversum me eloquium meum*; hoc
enim est contra aliquem quod est peremptivum
ipsius: tunc ergo homo adversum se loquitur quan-
do se vita privari exoptat. Sed signanter dicit *di-*
25 *mittam*: multoties enim homo aliquos motus in cor-
de patitur propter aliquam passionem vel tristitiae
vel concupiscentiae vel irae aut cuiuscumque alte-
rius, sed tamen ita ratione omnes motus reprimat
30 quod ad verbum exterius non procedit; quando au-
tem ratio ostendere volens quid interius patiatur
ocultos motus in verba producit, tunc eloquium
dimittere dicitur quasi prius retentum, et propter
hoc subdit *loquar in amaritudine animae meae*, quasi
35 dicat: verba quae exterius proferam interiorem ama-

ritudinem ostendunt, ut det intelligere se in persona
hominis amaricati loqui. Sed ne rursus intelligatur
quod ista eloquii dimissio sit per hoc quod ratio a
tristitia superatur, subiungit *Dicam Deo: Noli me*
condemnare; cum enim ratio a passione vincitur, ho- 40
mo contra Deum remurmurat et quandoque usque
ad blasphemiam procedit, sed dum inter tribulatio-
nes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab
ipso remedium praestolatur dicens Deo *Noli me con-*
demnare. Simul etiam in hoc ad quaestionem aece-45
dit: cum enim supra quaesivisset quis esset causa
innocentium poenae in hoc mundo, hic iam confite-
tur Deum esse auctorem punitionis dum petit quod
ab eo non condemnetur, secundum illud I Reg. πβ
«Dominus mortificat et vivificat», ex quo Mani- 50
chaeorum haeresis confutatur.

His autem praemissis, supposito quod Deus sit
punitionis auctor, inquit de causa suae punitionis
ad Deum loquens: *indica mihi cur me ita iudices*,
idest facias me cognoscere causam propter quam a 55
te puniar: sciebat enim quod rationis investigatio
ad veritatis terminum pervenire non potest nisi di-
vinitus doceatur. Scire autem causam suae punitio-
nis necessarium est homini vel ad correctionem vel
ut patientius flagella sustineat. Ad inquisitionem au- 60
tem huius quaestionis procedit sub quadam disiunc-
tione: necesse est enim quod ipse qui punitur vel
sit innocens vel peccator. Primo autem procedit sup-
ponendo quod sit innocens; et quia ad cognitionem
divinorum per res humanas pervenimus, proponit 65
duos modos quibus in humano iudicio quandoque
innocentes puniuntur.

Primus modus est propter malitiam punientis, ex
qua contingit tripliciter poenas innocentibus irroga-
ri: aliquando quidem dum per astutiam innocentium 70

24 ergo] enim N V2 y π om. R 29 omnes] eius N hos β Va omnis R 30 procedit] —dunt pN βP^! π —dant As
43 et] om. F pN β! δ ante Deo y(-Sv) sR

2 superius: cap. ix22. 4 unam causam: cap. ix24. 8 inquisivit: ibid. 17 delectabile...taediosum: cf. supra cap. 3
82 nota. 33 prius retentum: cf. Gregor. IX Moral, cap. 43 (PL 75,896 C). 46 supra: cap. ix24. 50 Manichaeorum:
cf. infra lin. 106 nota. 63 Primo: cf. 'nunc' lin. 291. 68 Primus: cf. 'secundum' lin. 122F

3 Numquid bonum tibi videtur si calumniaris et opprimas me opus manuum tuarum, et consilium impiorum adiuves? 4 Numquid oculi carnei tibi sunt, aut sicut videt homo ita et tu vides? 5 Numquid sicut dies hominis dies tui, et anni tui sicut humana sunt tempora,

bus calumnias ingerunt, et quantum ad hoc dicit *Numquid bonum tibi videtur si calumniaris*; aliquando vero per potentiam opprimunt, et quantum ad hoc subdit *et opprimas me opus manuum tuarum*; 75 aliquando vero ipsi quidem ex proprio motu innocentes non puniunt, sed quia inordinate aliquos impios diligunt, eos etiam in oppressione innocentium iuvant, unde subditur *et consilium impiorum adiuves?* Sed considerandum est quod aliquando diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum, sicut iracundum esse cani quidem est bonum, homini autem malum; nullus autem sanae mentis hoc in dubitationem ducit si Deus ex malitia aliquid operetur: non enim potest in summo bono aliquid mali esse; sed potest contingere quod aliquid malum est in homine quod ad divinam pertinet bonitatem, sicut non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat in homine quidem vituperatur, quod tamen divina bonitas ex sui perfectione requirit. Manifestum est autem quod tria praedicta, calumniari, opprimere et consilium impiorum adiuvere, in hominibus mala sunt: unde hoc in quaestionem inducit utrum Deo possint esse bona, unde non quaerit 'numquid calumniaris et opprimis?' sed 95 *Numquid bonum tibi videtur ut calumniaris et opprimas?*, quasi supponens pro firmo quod Deus numquam aliquid facit nisi quod bonum sibi videtur, et hoc vere est bonum. Item considerandum est quod ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum; naturale autem est quod unumquodque perdat suum contrarium, unde et Deus qui est summe bonus odit ea quae contra se fiunt et ipsa disperdit, secundum illud Psalmi «Odisti omnes qui operantur iniquitatem, perdes» etc.; si 105 ergo homines non essent a Deo facti sed a principio contrario, ut Manichaei fabulantur, bonum videretur quod Deus homines opprimeret propter se ipsos: ad hoc igitur excludendum non simpliciter dicit *ut opprimas me*, sed addit *opus manuum tuarum*. Item non bonum videtur quod Deus iustorum voluntates adimpleat; qui autem innocentem calumniari aut opprimere volunt non sunt iusti sed impii, et praecipue si non ignoranter vel casu sed ex consilio et deliberatione hoc velint: unde cum se innocentem supponat in prima parte quaestionis, sequitur impios 115 esse qui eum ex deliberato consilio opprimere vel calumniari vellent, et ideo signanter dicit *et consilium impiorum adiuves*.

Hac igitur causa remota, quia Deo hoc bonum videri non potest, cum ipse sit opus manuum Dei 120 et cum eius hostes qui ipsum opprimerant impii comprobentur, procedit consequenter ad secundum modum quo in humano iudicio quandoque innocentibus affliguntur. Contingit enim quandoque quod quando aliquis innocens falso apud iudicem accusatur, iudex ad exquirendam veritatem eum tormentis subicit secundum iustitiam agens; sed huius rei causa est defectus cognitionis humanae, qui triplex est: unus quidem quia omnis cognitio hominis a sensu procedit et, quia sensus corporei et corporalia sunt, non potest iudex interiorem conscientiam accusati cognoscere; ut ergo hoc excludat a Deo dicit *Numquid oculi carnei tibi sunt*, ac si dicat: numquid tu corporalibus sensibus cognoscis ut sola corporalia videas et interiora cognoscere non possis? 135 Ponit autem oculos quia visus inter alios sensus excedit. Secundus defectus est quod homo per sensus corporeos nec etiam omnia corporalia conspiciere potest: non enim potest cognoscere quae a remotis et in abditis fiunt, quod a Deo removet dicens *aut sicut videt homo ita et tu vides*, ut scilicet non possis quae ubique fiunt etiam occulta cognoscere? Tertius defectus humanae cognitionis est ex tempore, tum quia homo de die in diem plura cognoscit tum etiam quia per temporis longitudinem obliviscitur eorum quae novit, ut sic oporteat eum iterato quasi addiscere: hoc ergo a Deo removet dicens *Numquid sicut dies hominis dies tui*, ut scilicet de die in diem tua crescat cognitio; *et anni tui sicut humana sunt tempora*, ut scilicet per cursum tempo-

79 aliquando] aliquid add., pN δ. aliquid in add. sN V1 aliud aliquid add. Va 94 numquid] utrum F γ π 95 ut] si cum Vulg. F sN Sv δ π (def. F3) 141 ita cum Vulg. om. δi π (def. F) vides] videbis sN Va Sv R vi. As F3 (def. F)

81 sicut iracundum...: exemplum ex Dionys. *De div. nom.* cap. 4 § 25 (PG 3,728 B; Dion. 286) sec. Thomam *I Pars* q. 63 a. 4 ad 3. 99 nulli imputantur...: sec. Arist. *III Ethic.* 12 (1114 a 23) ut refert Thomas *I-II* q. 21 a. 2 arg. 1. 101 perdat suum contrarium: cf. Arist. *I Phys.* 15 (192 a 24) et *II De caelo* 4 (286 a 32). 103 Ps. v7. 106 Manichaei: cf. August. *De haeres.* 46 (PL 42,38). 129 a sensu: cf. Arist. *II Anal. post.* 20 (100 a 10) sec. Thomam *De verit.* q. 10 a. 6 sed c. 2. 136 visus: cf. supra cap. 7 161 nota.

6 ut quaeras iniquitatem meam et peccatum meum scruteris? 7 Et scias quia nihil impium fecerim, cum sit nemo qui de manu tua possit eruere. 8 Manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me totum in circuitu, et sic repente praecipitas me? 9 Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me et in pulverem reduces me.

rum aliquid tuae cognitioni decrescat? Et subdit *ut quaeras iniquitatem meam et peccatum meum scruteris*, idest ut per flagella inquiras an ego peccaverim opere et iniquus sim mente, sicut homines per tormenta peccata exquirunt? Et sic, post inquisitionem huiusmodi in me peccata non inveniens, *scias quia nihil impium fecerim*, quasi hoc aliunde cognoscere non possis nisi per flagella peccata mea exquiras; et hoc libere facias absque contradictione, cum sit nemo qui de manu tua possit eruere: aliquando enim ab hac inquisitione quae est per tormenta iudices deficiunt, dum hi qui torqueri debent ab eorum manibus eruuntur.

Et quia supra dixerat se esse opus manuum Dei, ut ex hoc ostenderet quod bonum Deo videri non potest ut eum opprimat propter se, quasi in oppressione eius delectatus, quod supposuerat manifestat, unde subdit *Manus tuae fecerunt me*. Et ne aliquis credat, secundum Manichaeorum haeresim, hominis animam a Deo factam corpus vero a contrario auctore formatum, subiungit *et plasmaverunt me totum in circuitu*. In circuitu dicit quia corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito vel sicut domus habitatori; totum dicit ut ad singula corporis membra referatur; *plasmaverunt* dicit ut alludat ei quod homo ex limo terrae dicitur esse formatus; per manus autem operatio divina intelligitur, unde dicit pluraliter *manus* quia licet sit una divina virtus operans, multiplicatur tamen eius operatio in effectibus, tum propter diversitatem effectuum tum etiam propter varietatem causarum mediarum mediantibus quibus suos effectus producit. Subdit autem *et sic repente praecipitas me?*, quia repentinum esse videtur ut aliquis qui aliquam rem produxit eam absque causa manifesta corrumpat: qui enim facit aliquid vult illud esse – ad hoc enim facit ut sit –, qui autem corrumpit vult illud non esse; videtur igitur si aliquis destruat quod prius fecit, videtur repentina mutatio voluntatis, nisi aliqua manifesta causa de novo oriatur ex qua appareat illud esse corrumpendum quod prius fuit fiendum; huiusmodi autem repentina mutatio voluntatis in

Deum cadere non potest, et ideo quasi admirative quaerit *et sic repente praecipitas me?*, quasi dicat: hoc inconveniens videtur si quem prius fecisti sine causa nunc destruas. Vel quod dixit *fecerunt me* potest referri ad constitutionem substantiae, quod autem dixit *et plasmaverunt me totum in circuitu* potest referri ad ea quae substantiae adveniunt, si ve sint bona animae sive corporis sive exterioris fortunae.

Et quia in generali se factum et plasmatum a Deo posuerat, in speciali prosequitur de modo suae factionis, ad similitudinem alicuius qui alicui vult reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur: particulariter ei cuncta edisserit ut vel sic ei in memoriam reducatur. Videtur autem Deus benivolentiae quam ad suam facturam habet oblivisci cum eam corruptioni exponit: ad modum enim obliviscitis se habet, et secundum hunc modum dicitur in Psalmo «Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem?», et ideo dicit *Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me*. Ubi considerandum est quod duplicem hominis factionem commemorat, primo quidem eam quae pertinet ad primam institutionem naturae, alludens ei quod dicitur Gen. I «Deus hominem de limo terrae formavit», et ideo dicit *quod sicut lutum feceris me*, ubi etiam compositionem hominis ex primis elementis tangere videtur. Et quia etiam primo homini dictum est «Pulvis es et in pulverem reverteris», consequenter subiungit *et in pulverem reduces me*, quod etiam naturali materiae competit: nam ea quae ex terra generantur consequens est secundum naturae ordinem ut resolvantur in terram. Sed de hoc aliquis mirari potest, cum maius videatur de terra formare hominem quam hominem formatum retinere ne in pulverem redigatur, unde est quod Deus qui hominem de luto formavit eum in pulverem redigi permittit: utrum scilicet hoc sit solum ex necessitate materiae, ut homo in hoc nihil plus habeat aliis quae ex terra formantur, vel hoc sit ex divina providentia aliquam hominis culpam puniente.

Consequenter autem tangit factionem hominis

156 inveniens] —nies N y(-As) 5(-R) π 176 ex] de F δ: π 188 videtur om. sN F? δ 189 videtur om. F γ π
iço appareat] prius (post π) add. codd. et deletivimus 206 edisserit] —rat N —rens γ

164 supra: vers. 3- 16g Manichaeorum: cf. supra lin. 106 nota. 176 ex limo terrae: Gen. n7. 21r Ps. xii*.
216 Rectius Gen. ii7 220 Gen. in19

10 Nonne sicut lac mulsisti me et sicut caseum me coagulasti? 11 Pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me. 12 Vitam et misericordiam tribuisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum. 13 Licet haec celes in corde tuo, tamen scio quia universorum memineris. 14 Si peccavi et ad horam pepercisti mihi,

235 quantum ad opus propagationis secundum quod homo ab homine generatur. Ubi considerandum est quod omnia naturae opera Deo attribuit non ut excludat naturae operationem sed eo modo quo principali agenti attribuuntur ea quae per causas
240 secundas aguntur, ut artificii operatio serrae: hoc enim ipsum quod natura operatur a Deo habet, qui ad hoc eam instituit. In hac autem hominis generatione primo occurrit seminis resolutio, et quantum ad hoc dicit *Nonne sicut lac mulsisti me?*: sicut
245 enim semen est superfluum alimenti ita et lac. Secundo autem occurrit compactio massae corporeae in utero mulieris, et quantum ad hoc subdit *et sicut caseum me coagulasti?*: ita enim se habet semen maris ad materiam quam femina ministrat in generatione hominis et aliorum animalium sicut se habet coagulum in generatione casei. Tertio autem occurrit distinctio organorum, quorum quidem consistentia et robur est ex nervis et ossibus, circumdantur autem exterius a pelle et carnibus, unde dicit
255 *Pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me*. Quantum autem est animatio fetus, et praecipue quantum ad animam rationalem quae non infunditur nisi post organisationem; simul autem cum anima rationali infunduntur homini divinitus
260 quaedam seminaria virtutum, aliqua quidem communiter omnibus, aliqua vero specialiter aliquibus secundum quod homines quidam sunt naturaliter dispositi ad unam virtutem, quidam ad aliam: lob autem dicit infra «Ab infantia crevit mecum miseratione, et de utero egressa est mecum», unde et hic dicit *Vitam et misericordiam tribuisti mihi*. Ultimum autem est conservatio vitae tam in materno utero quam post exitum ex utero, quae quidem conservatio est partim quidem per principia naturalia,
270 partim autem per alia Dei beneficia naturae superaddita, sive pertineant ad animam sive ad corpus sive ad exteriora bona, et quantum ad hoc subdit *et visitatio tua custodivit spiritum meum*: sicut enim Deus ab aliquo recedere dicitur in Scripturis quando Deus ab eo sua dona subtrahit, sic eum visitare dicitur quando ei sua dona largitur.

Ne autem ex hoc quod Deo dixerat «Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me» aliquis credere posset eum huius opinionis esse quod oblivio in Deum cadere posset, excusat se ab hoc subdens *Licet haec celes in corde tuo, tamen scio quia universorum memineris*; dicitur autem Deus ad similitudinem hominis aliquid in corde celare quando non ostendit per effectum quod habet in cognitione vel affectione: sic itaque Deum praedicta in corde celare dicit
285 quia in effectu non ostenditur quod eum pro sua factura recognoscat, quem sic repente praecipitare videtur.

Si peccavi et ad horam pepercisti mihi etc. Superius inquisivit lob causam suae punitionis supposito quod innocens esset, nunc autem procedit ad inquirendum si propter hoc puniatur quia peccator est. Et quod pro peccato non puniatur primo ostendit utens tali ratione: si enim peccatum commisit, maxime hoc commisisse videtur tempore prosperitatis; si autem peccatum est tota causa quare aliqui adversitates sustineant in praesenti, posita autem causa ponitur effectus, oporteret quod statim cum aliquis peccat adversitas sequeretur; manifestum autem erat quod lob tempore suae prosperitatis eundem modum vivendi servavit: unde si peccavit hoc modo vivendo, diu ante peccaverat quam adversitatem pateretur; oporteret ergo dicere quod, cum statim post peccatum adversitas secuta non sit, quod Deus pro tempore illo ei pepercerit quo adversitates non induxit; inconveniens autem est dicere quod peccatum quod Deus pepercit iterum imputet ad poenam: non ergo videtur quod pro peccato prius ab eo commissio nunc puniatur. Hoc est ergo quod dicit *Si peccavi, scilicet tempore prosperitatis meae, et ad horam pepercisti mihi*, quia scilicet non

253 circumdantur] — datur F F3 6 π 275 Deus om. sN v
credi (post posset F2) cet. 279 posset] possit γ π om. 81

278 aliquis credere scrips, cum N Va] quis credi pF crederet 81

245 semen...lac: cf. Arist. *I De gen. animal*, cap. 18 (725 b 3 et 726 a 26) quem recitat Thomas *Super II Sent.* d. 30 q. 2 a. 2 sed c. 250 sicut...coagulum: cf. Arist. *II De gen. animal*, cap. 4 (739 b 20). 253 ex nervis et ossibus: cf. Arist. *III Topic*, cap. i (116 b 21); ipse Thomas *Super Is. m1*. 258 post organisationem: cf. Arist. *II De gen. animal*, cap. 3 (736 a 35) sec. Thomam *III Pars* q. 33 a. 2 arg. 3. 260 seminaria virtutum: cf. Arist. *VI Ethic*, r (1144 b 2) ut refert Thomas *Super III Sent.* d. 33 q. 1 a. 2 qc. 1, ubi insuper allegatur Tullius: vide *III Tuscul.* cap. 1 et *III De finibus* cap. 6. 264 Cap. xxxi18. 277 Vers. 9. 289 Superius: cf. lin. 63. 297 posita autem causa...: cf. Petrus Hispan. *Summulae logicae* tr. 5 n. 24 et 26 (ed. I. M. Bochenski, Taurini 1947, p. 51).

cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris? 15 Et si impius fuero, vae mihi est! et si iustus, non levabo caput, saturatus afflictione et miseria. 16 Et propter superbiam quasi leaenam capies me, reversusque mirabiliter me crucias. 17 Instauras testes tuos contra me et multiplicas iram tuam, et poenae militant in me. 18 Quare de vulva eduxisti me? Qui utinam consumptus essem ne oculus me videret. 19 Fuissem quasi non essem, de utero translatus ad tumulum.

statim adversitatem induxisti, *cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris?*, quasi dicat: cur ex quo reputasti me aliquo tempore quasi purum par-
315 cendo mihi iniquitatem meam, nunc iterum me punis quasi non sim purus?

Aliam etiam rationem consequenter subiungit quae talis est: si peccatum est tota causa adversitatum praesentium, sequeretur quod non tam iusti
320 quam peccatores adversitates in hoc mundo patiantur; videmus autem et iusti et peccatoribus adversitates esse communes, et hoc est quod dicit *Et si impius fuero, vae mihi est!* idest adversitates sustineo; *et si iustus* vel prius fui vel modo factus, non
325 propter hoc *levabo caput*, quasi a miseria sublevatus: ego dico existens *saturatus afflictione*, quantum ad dolores, *et miseria*, quantum ad penuriam et confusionem. In saturitate autem abundantiam afflictionis et miseriae designat, et hoc videtur dicere contra
330 dictum Eliphaz et Baldath qui dixerant quod si converteretur ab adversitate liberaretur: contra quod dicit quod etiam si iustus effectus sit non tamen propter hoc a miseria relevatur, quamvis pro praecedentibus peccatis si qua fuerint iam sufficienter punitus sit, quod per saturitatem afflictionis et
335 miseriae designat.

Et quia hoc ei ad superbiam Eliphaz imputaverat quod se innocentem dicebat, subiungit *Et propter superbiam quasi leaenam capies me*: dixerat enim
340 supra Eliphaz in denotatione Iob «Rugitus leonis et vox leaenae et dentes catulorum leonum contriti sunt»; dicit ergo *propter superbiam quasi leaenam capies me*, quasi dicat: facis me reputari ab his qui capiunt verba mea quasi leaenam propter super-
345 biam. Et hoc ipsum quod sic malus reputabatur erat ei poena super poenam, unde subdit *reversusque mirabiliter me crucias*, quasi prius venisti affligens me per subtractionem rerum et corporis vulnera, et nunc iterato redisti et crucias me per amicos, quod
350 est mirabile quia ab amicis magis consolationem deberem accipere; vel hoc dicit quia maxime homo

affligitur cum ab amicis deridetur. Qualis autem sit iste cruciatus ostendit subdens *Instauras testes tuos contra me*: Eliphaz enim dum videbatur iustitiam Dei defendere et similiter socii eius, in quo quasi
355 testes Dei se demonstrabant, contra Iob loquebantur eum de peccato arguentes; *et sic multiplicas iram tuam*, idest effectum irae dum me multipliciter punis, *et poenae militant in me*, quasi cum quadam auctoritate et sine contradictione me impugnant: 360 milites enim consueverunt cum auctoritate regia et absque ulla contradictione aliquem qui reputatur reus invadere.

Quare de vulva eduxisti me etc. Terminaverat Iob inquisitionem suam in hoc quod, sive iustus sive pec-
365 cator esset, tribulationibus multiplicibus subiacebat; et ne aliquis posset credere Deum in eius tribulationibus delectari, vult inquirere an hoc verum esse possit. Inconveniens autem videtur quod aliquis effectum suum producat ad hoc quod male se habeat, 370 cum potius omne agens in suo effectum bonum intendat; supponit autem, sicut ex praemissis patet, se esse opus Dei, et ideo ab eo quaerit *Quare de vulva eduxisti me?*, quasi dicat: numquid propter hoc me nasci fecisti ut tribulationibus subdas? Et 375 quia posset aliquis dicere quod etiam sic in tribulationibus esse melius est simpliciter quam natum non esse, excludit hoc dicens *Qui utinam consumptus essem*, scilicet in materno utero, *ne oculus me videret*, idest ne confusionem paterer ex tantis ma-
380 lis quae in me oculi hominum conspiciunt; et tamen si in materno utero consumptus essem, habuissem dignitatem essendi sine miseria quae mihi existent! accidit, et hoc est quod dicit *Fuissem*, quasi participans, idest participassem id quod boni est in esse, 385 *quasi non essem*, idest immunis forem a malis huius vitae ac si numquam fuissem; non est enim dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur, sed ut tandem homo moriatur et transferatur ad tumulum qui mortuo praeparatur ad hoc quod ali- 390

314 quasi] non N F¹ om β(-P2) As R 318 adversitatum] — tatis β(-E2) γ δ. π 319 praesentium] — tis As δ1 π
— tiahter F³ om. Sv 324 factus] sum add. γ δ(-P&) π 352 Qualis] et praem. N β 386 idest] et add. β γ(-Sv)

330 Eliphaz: cap. v13; Baldath: cap. vni3. 340 Cap. iv⁸⁰. 371 bonum intendat: cf. Dionys. *De div. nom.* cap. 4 § 19 et 31 (PG 3>7*6 C et 732 C; Dion. 236 et 304) ut refert Thomas *I Pars* q. 103 a. 8. 372 ex praemissis: vers. 3 et 8.

20 Numquid non paucitas dierum meorum finietur brevi? Dimitte ergo me ut plangam paululum dolorem meum, 21 antequam vadam et non revertar ad terram tenebrosam et opertam mortis caligine,

qualis eius memoria post mortem remaneat: et hoc etiam mihi non defuisset, unde sequitur *de utero translatus ad tumulum*.

Nullus autem in poenis alicuius delectatus ita cruci-
395 delis invenitur qui vel non ad modicum ab affligendo cesset; dato ergo quod Deus causa nativitatis hominis non esset, tamen dies hominis breves sunt et praecipue in comparatione ad aeternitatem Dei, et ista etiam brevis, quando homo iam magnam partem vitae transivit, cito finienda expectatur, et hoc
400 est quod dicit *Numquid non paucitas dierum meorum*, quia omnes dies vitae meae pauci sunt, *finietur brevi* iam ipsius paucitatis magna parte transacta? Non est ergo magnum si de cetero a percutiendo
405 cesses, et hoc est quod concludit *Dimitte ergo me*. Et si tibi durum videtur quod vel ad horam absque afflictionibus sim, certum est quod etiam te cessante a percussione non mihi remanet unde gaudeam sed unde doleam, et hoc est quod subdit *ut plangam paululum dolorem meum*, scilicet quem ex praecedentibus percussio-
410 nibus concepi; hoc autem dicit quia percuti se adhuc reputabat dum amici eum obiurgabant, de quibus dixerat «Instaures testes tuos contra me».

415 Et quia posset sibi responderi 'immo potius hic modico tempore affligendus es, quando hinc transibis consolationem invenies', quod posset esse dupliciter: uno modo iterato redeundo ad hanc vitam, et hoc excludit cum dicit *antequam vadam*, scilicet
420 per mortem, *et non revertar*, ut iterum vivam – quod potest exponi dupliciter: uno modo ut dicat se non reverti ad similem modum vivendi, ut quidam fabulabantur; vel melius dicendum quod more disputatoris loquitur secundum id quod adversarii senti-
425 unt antequam veritas manifestetur: infra autem lob manifeste veritatem resurrectionis indicabit, et ideo in omnibus praecedentibus loquitur de resurrectione supponendo opinionem eorum cum quibus disputabat, qui non credebant aliam vitam esse nisi
430 istam, sed in hac sola homines aut puniri aut praemiari pro malis ac bonis quae agunt –; alio modo posset post finem huius vitae consolationem

expectare in ipso statu mortis, sed hoc excludit dicens *ad terram tenebrosam*, ad quam scilicet vadam post mortem. 435

Et potest hoc exponi dupliciter: uno modo de inferno ad quem animae omnium hominum descende-
bant etiam iustorum ante Christum, licet iusti ibi poenas sensibiles non paterentur sed solum tenebras, alii vero et poenas et tenebras; sed quia lob sic
440 locutus fuerat ac si dubium esset utrum ipse esset iustus ut rei veritas erat, vel peccator ut amici eius calumniabantur, describit infernum communiter et quantum ad bonos et quantum ad malos. Accipiendo ergo infernum sic communiter dicitur *terra tenebrosa* inquantum caret claritate divinae visionis; dicitur *operta mortis caligine* quantum ad peccatum originale quod est caligo inducens ad mortem; dicitur *terra miseriae* quantum ad poenas quas ibi reprobi patiuntur; dicitur *terra tenebrarum* quantum
450 ad obscuritates peccatorum actualium quibus mali involvuntur; dicitur autem ibi esse *umbra*, idest similitudo, *mortis* quia sic affliguntur ac si semper morerentur; dicitur autem ibi *nullus ordo* esse vel propter confusionem mentium quam patiuntur dam-
455 nati vel propter hoc quod ille ordo non ibi servatur qui hic: hic enim ignis ardet et lucet, quod ibi non est; *sempiternus autem horror* ibi *inhabitat* quia licet semper doleant de poenis praesentibus, semper tamen timent futuras. 460

Sed quia illi contra quos disputabat immortalitatem animae non ponebant ut sic post mortem remaneret, ipse autem adhuc loquitur secundum positiones eorum, melius quantum ad sensum litterae sic exponitur ut totum referatur ad corpus quod in
465 terra sepelitur et in terram convertitur. Dicit ergo *ad terram tenebrosam* quantum ad ipsam proprietatem terrae, quae in se opaca est; sed licet in se sit opaca, tamen viventes qui super terram habitant illustrantur lumine aeris operientis terram, sed isto
470 lumine mortui non perfruuntur, unde subdit *et opertam mortis caligine*, quasi dicat: mors facit ut post mortem aliquis non utatur lumine quo vivi utuntur. Contingit autem quandoque quod licet aliquis vivus

397 et om. F γ 398 ista] ita F F2 δ1 ita praem. pN 401 non om. F N β1 422 fabulabantur] — lantur F β As Pd r
444 quantum ad l. om. F N Va [def. F2 V2] 473 utatur] utitur β(-vγ) perfruatur N fruatur γ

413 Vers. 17. 422 quidam: cf. supra cap. 7 138 nota. 425 infra: cap. xiv] et xix25. 429 non credebant: cf. supra cap. 5 315 et cap. 8 41. 436 de inferno: cf. Gregor. IX Moral, cap. 63 (PL 75,911 C). 437 descendebant: cf. supra cap. 7 182 nota. 454 vel...vel...: cf. Glossa ordin. super lob x22. 457 hic enim...non est: cf. Gregor. IX Moral, cap. 65 et 66 (PL 75,912 C et 914 C). 462 non ponebant: cf. lin. 429 nota. 468 opaca: cf. Albertus I Mineral, tr. I c. 9; Thomas Super II De anima 14.

22 terram miseriae et tenebrarum, ubi umbra mortis et nullus ordo sed sempiternus horror inhabitat.

475 lumine circumdante terram non perfruatur, tamen
in aliquo occulto loco terrae existens fruitur deside-
ratis quoad appetitum et considerat veritates secun-
dum intellectum, sed hoc mortui carent, unde sub-
dit *terram miseriae* quantum ad carentiam omnium
480 desiderabilium, *et tenebrarum* inquantum deficit con-
sideratio veritatum. Inter alia etiam in quibus vivi
delectantur, praecipuum est societas, humana cum
debito ordine quo quidam praesunt et alii subsunt
et alii serviunt, sed hoc mortui privantur, unde sub-
485 dit *ubi umbra mortis*, quasi dicat: apud mortuos non
sunt nisi umbrae secundum aestimationem viventium,
ut dicitur Sap. x vii 4 «Personae apparentes tristes
pavorem illis dederunt»; *et nullus ordo*, quia absque
differentia honoris et dignitatis similis est condicio
490 mortuorum; *sed sempiternus horror inhabitat*, quan-

tum ad viventes quibus horrore sunt mortui, quasi
dicat: nihil est in statu mortuorum nisi quae ho-
mines horrent, et hoc in sempiternum apud eos erit
si ad vitam non redeunt.

Sic igitur Iob inquirendo causam suae tribulatio- 495
nis ostendit hoc non esse ab aliquo impio in cuius
manu data sit terra, non esse a Deo calumniose op-
primente, non esse a Deo culpam inquirente, non
esse a Deo peccata puniente, non esse a Deo in poe-
nis sibi complacente: unde adhuc remanet sub du- 500
bio causa tribulationis eius. Quae omnia prosequi-
tur Iob ut de necessitate inducat eos ad ponendum
aliam vitam in qua et iusti praemiantur et mali
puniuntur, ex quo ea non posita non potest reddi
causa tribulationis iustorum, quos certum est ali- 505
quando in hoc mundo tribulari.

487 apparentes tristes inv. β γ Va

496-499 non esse ab aliquo impio: cap. ix 24; a Deo calumniose opprimente: supra vers. 3; culpam inquirente: vers. 4; peccata puniente: vers. 14; in poenis sibi complacente: vers. 18.

CAPITULUM XI

1 Respondens autem Sophar Naamathites dixit: 2 Numquid qui multa loquitur nonne et audiet? Aut vir verbosus iustificabitur? 3 Tibi soli tacebunt homines, et cum ceteros irriseris a nullo confutaberis? 4 Dixisti enim: Purus est sermo meus et mundus sum in conspectu tuo. 5 Atque utinam Deus loqueretur tecum et aperiret labia sua tibi! 6 Ut ostenderet tibi secreta sapientiae et quod multiplex sit lex eius,

Respondens autem Sophar Naamathites dixit etc. Superius lob inter cetera mala quae patiebatur, mirabiliter cruciari se dixerat ab amicis suis qui contra eum insurgebant quasi testes pro Deo, a quo verbo tactus Sophar respondit, unde dicitur *Respondens autem Sophar Naamathites dixit: Numquid qui multa loquitur nonne et audiet?*, quasi dicat: tu multa locutus es inordinate, unde non est mirum si ab amicis tuis reprehensus es; quia si homo qui loquitur multa non reprehenderetur, sequeretur hoc inconveniens quod homines ex hoc ipso quod sunt loquaces iusti reputarentur, unde sequitur *Aut vir verbosus iustificabitur*, idest iustus reputabitur? Et quia posset dicere lob sibi debere deferri propter is suam dignitatem, excludit hoc subdens *Tibi soli tacebunt homines, et cum ceteros irriseris a nullo confutaberis*. Intelligebat enim et alios esse irrisos in hoc quod eos testes Dei vocaverat et in hoc quod supra dixerat «Quare detraxistis sermonibus veritatis?», et ideo dicit non esse mirandum si etiam alii contra ipsum loquantur. Sed forte posset dicere quod non haberent quid dicerent contra eum vel contra verba eius, et ad hoc excludendum subdit *Dixisti enim: Purus est sermo meus*: hoc accipit ab eo quod supra dixerat «Non invenietis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit»; et *mundus sum in conspectu tuo*: hoc lob expresse non dixerat, sed ex verbis eius accipere volebat quia disputaverat se non pro peccato punitum, vel ex eo quod dixerat «Scias quia nihil impium fecerim», vel ex eo quod supra dixit «Nonne dissimulavi? Nonne silui?».

Considerandum est autem quod cum peccatum sit

obliquatio a lege Dei, non potest plene cognosci peccatum vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur: «rectum enim est iudex sui ipsius et obliqui»; quod igitur lob se diceret immunem a peccato vel non ita graviter peccasse sicut puniebatur, ex hoc reputabat Sophar accidere quod Tob legem Dei non perfecte cognosceret, et ideo dicit *Atque utinam Deus loqueretur tecum et aperiret labia sua tibi!* Hoc videtur in suggillationem lob dicere, quia dixerat «Indica mihi cur me ita iudices»; et potest dici quod Deus simpliciter loquitur homini cum eius cordi aliquid de sua sapientia inspirat, secundum illud Psal- mi «Audiam quid loquatur in me Dominus Deus»; labia autem sua aperit cum per aliquos effectus hominibus aliquid revelat: labiis enim formantur voces exterius quibus interiores conceptus cordis exprimimus.

Considerandum autem quod ab intellectu divinum duplici ratione deficiamus: primo quidem quia cum «invisibilia Dei» cognoscere non possimus nisi «per ea quae facta sunt», ea vero quae facta sunt multum deficiant a virtute factoris, oportet quod remaneant multa in factore considerata quae nobis occultantur, et haec vocantur secreta sapientiae Dei, de quibus dicit *Ut ostenderet tibi secreta sapientiae*. Secundo quia etiam ipsum creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus secundum quod a divina providentia dispensatur; aliter enim est in humano regimine et aliter in divino: nam apud homines quanto aliquis est superior in regendo tanto eius ordinatio ad universaliora solum se extendit, particularia vero relinquit inferioribus recto- ribus dispensanda, et sic lex regiminis superioris rec-

7 nonne] non cum Vulg. Sv Va sPd 17 irrisos] —sores N β 36 ipsius om. sN γ δ. π 53 possimus] possumus pN PLVI) Sv δi π 55 deficiant] —ciunt β γ δ π 6t dispensatur] —santur N β. y(-As) R2

2 Superius: cap. xls. 18 testes Dei: cap. xl7. 19 Cap. vi25. 25 Cap. vi30. 29 disputaverat: cap. xu. 30 Cap. x7 31 Cap. ni2s. 34 obliquatio...: cf. ipse Thomas I-II q. 21 a. 1 et Super Hebr. xnl3. 36 Arist. I De anima, 12 (411 a 5) ut refert Thomas Super II Sent. d. 42 q. 2 a. 4. 42 Cap. x2. 46 Ps. lxxxiv 9. 49 quibus...exprimimus: see. Arist. I Periherm. 2 (16 a 3) ut saepe refert Thomas, e. g. I Pars q. 85 a. 2 arg. 3. 53 Rom. i20.

et intelligeres quod multo minora exigaris ab eo quam meretur iniquitas tua. 7 Forsitan vestigia Dei comprehendes et usque ad perfectum Omnipotentem reperies? 8 Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno, et unde cognosces? 9 Longior terra mensura eius et latior mari.

toris est universalis et simplex; sed Deus quanto est superior in regendo tanto eius ordinatio etiam usque ad minima se extendit: unde lex sui regiminis non solum est secreta, si respiciamus ad altitudinem rectoris excedentem universam proportionem creaturae, sed etiam est multiplex, universa etiam singularia et minima sub certo ordine dispensans, et ideo addidit *et quod multiplex sit lex eius*.
 75 Et hoc quidem non solum in rebus naturalibus est considerare, prout divino subduntur regimini, sed etiam in rebus humanis. Leges enim humanae, quia non potuerunt earum latores omnia singularia respicere, ad universalia quaedam respiciunt quae ut in pluribus accidunt; qualiter autem universalia statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis: unde in multis homo potest deficere a rectitudine, in quibus tamen non contrarietur legi humanitus positae; sed lex divina secundum quod est in sapientia Dei ad omnia particularia et minima se extendit, et sic non potest contingere quod homo in aliquo a rectitudine discordet et non contrarietur legi divinae. Quia igitur homo ad ipsam legem divinam, prout est in secreto sapientiae Dei inspiciendam, pertingere non potest et per consequens nec eius multipliciter agnoscere, contingit quod aliquando non putet se contra legem Dei agere cum tamen agat, vel parum delinquere cum multum delinquat, unde subdit *et intelliges*, scilicet si essent tibi ostensa secreta sapientiae et multipliciter legis Dei, *quod multo minora exigaris ab eo*, scilicet in sustinendo poenas, *quam meretur iniquitas tua*, quam vel non cognoscis vel aestimas parvam. Et in hoc videtur reprehendere quod Iob supra dixerat «Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui et calamitas quam patior in statera! quasi arena maris haec gravior appareret».
 Et quia supposuerat in divina sapientia esse aliquod secretum quod nondum erat Iob ostensum, ne hoc posset negari, per sequentia confirmat dicens *Forsitan vestigia Dei comprehendes*. Vestigia si-

gna sunt per viam procedentis; opera autem Dei viae ipsius dicuntur, et productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas, prout divina bonitas ab eo in quo simpliciter et summe non existit gradatim ad effectus derivata procedit dum superiora inferioribus meliora inveniuntur: vestigia ergo Dei sunt signa quaedam in creaturis inventa, ex quibus per eas Deus aliquatenus cognosci potest. Sed cum humana mens nec ipsas creaturas totaliter nec et perfecte cognoscere possit, multo minus et de ipso creatore perfectam notitiam habere potest, et ideo interrogando subdit *et usque ad perfectum Omnipotentem reperies?*, quasi dicat: si creaturas perfecte cognoscere non potes, multo minus nec creatorem; et signanter dicit *reperies* quia per quandam inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam, quam dum per effectus cognoscit eam dicimur invenire.
 Nec est mirum si creaturis non perfecte cognitis creator non perfecte cognoscitur, quia etiam creaturis perfecte cognitis adhuc creator non perfecte cognosceretur: tunc enim per effectus perfecte causae cognosci potest quando effectus adaequant causae virtutem, quod de Deo dici non potest, et ideo subdit *Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno, <et unde cognosces>? Longior terra mensura eius et latior mari*. Haec sub metaphora dicuntur: non enim debet intelligi quod Deus qui incorporeus est dimensionibus corporalibus distendatur, sed magnitudinem virtutis sub similitudine magnitudinis <corporalis> describit, quia quantumcumque <quantitates> corporeae videntur esse magnae vel altitudine vel profunditate vel longitudine vel latitudine, deficiunt tamen a magnitudine virtutis Dei quae maiora facere posset, et ideo signanter Deum Omnipotentem prius nominavit. Ex hoc ergo ostendit quod perfecte in creaturis inveniri non potest, quia dato quod omnes creaturae perfecte cognoscerentur, ex eis cognosci <non> posset virtus ei aequalis: quod ergo medium sumi potest ad cognoscendum

81 singularibus] singulis N γ 100 appenderentur] apprehenderentur N β(-v') As 81 108 et om. F N 123 dicimur] — mus γ(-F3) — tur δ1 π 132 <et unde cognosces> cf. ln. 149] om. F p N β. γ(-Sv) R 136 <corporalis> suppi, cum sN Va] om. cet. 137 <quantitates> conij. om. codd. 138 corporeae] om. sN β. post videntur V1 corporea γ π corporales magnitudines Va 138 magnae] magna v(-As) magnitudine F2 As π 145 <non> suppi, cum sN] om. cet. eij] eius N F2 γ π eis 8

79 ad universalia...accidunt: cf. I Digesta tit. 3 lege 3 (ed. Mommsen 34) ut refert Thomas I-II q. 96 a. 1 sed c.; vide etiam Arist. V Ethic. 16 (1137 b r3) cum expos. Thomae. 100 Cap. vi2. 106 signa: cf. Isid. XV Etymol. cap. 16 (PL 82,558 B). 128 per effectus...virtutem: cf. ipse Thomas Super Boet. De Trin. q. 1 a. 2, III Cont. gent. cap. 49.

10 Si subverterit omnia vel in unum coartaverit, quis contradicet ei? Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis? 11 Ipse enim novit hominum vanitatem, et videns iniquitatem, nonne considerat? 12 Vir vanus in superbiam erigitur, et tamquam pullum onagri natum se liberum putat. 13 Tu autem firmasti cor tuum et expandisti ad Deum manus tuas. 14 Si iniquitatem quae est in manu tua abstuleris a te, et non manserit in tabernaculo tuo iniustitia, 15 tum levare poteris faciem tuam absque macula, et eris stabilis et non timebis.

virtutem Dei secundum quod excedit omnem creaturam? Et hoc significat cum dicit *quid facies?* et unde cognosces?

150 Non solum autem divina virtus excedit omnem creaturam in producendo sed etiam in conservando: non enim creaturae conservatio est nisi a Deo, nec est aliqua virtus in creatura quae divinae voluntati resistere posset si ipsam creaturam ulterius conservare non vellet, et ideo subdit *Si subverterit omnia*, in nihilum redigendo, subtrahendo scilicet eis esse, vel in unum coartaverit, confusionem inducendo per subtractionem ordinis quo res distinguit, *quis contradicet ei?*, idest quae virtus creaturae poterit esse contraria, contra eius voluntatem conservans vel se vel alia in esse? Sed ne aliquis dicat quod licet nihil posset conservari in esse nisi per eum, tamen quasi ex debito res in esse conservat, ad hoc excludendum subdit *Vel quis dicere ei potest: Cur ita facis?*, quasi 165 ab eo exigens rationem de debito praetermisso.

Ipse enim novit hominum vanitatem etc. Postquam ostendit Sophar quod in divina sapientia est aliquid secretum quod homini incomprehensibile est, procedit ad aliud manifestandum quod prius supponebat, scilicet quod Deus pro peccato ab homine exigat poenam et, ad hoc quidem manifestandum, quod Deus facta hominum cognoscat, unde dicit: recte dico quod exigeris a Deo minora quam mereatui tua iniquitas, *Ipse enim novit hominum vanitatem*, 170 idest hominum facta vana. Vana autem dici consueverunt quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliuntur: ex hoc igitur est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figitur per quam solam potest stabiliri, et ex hoc quod a veritate recedit iniquitatem operatur, dum videlicet appetit illud quod apparet bonum loco eius quod est bonum, unde subdit *et videns*, scilicet Deus, *iniquitatem*, ex vanitate hominum prodeuntem, *nonne considerat*, scilicet ad puniendum? Tunc enim iudex

peccatum videns inconsiderate pertransire videtur iss quando dissimulat et poenam apponere non curat, quod de Deo videtur non esse dicendum: cum igitur ipse videat hominum vanitatem, pro iniquitate exigit poenam.

Sicut autem ex vanitate contingit quod homo ad 190 iniquitatem declinat, ita ex eadem vanitate provenit quod homo divino iudicio se subiectum esse non reputat, et ideo subdit *Vir vanus in superbiam erigitur*, ut scilicet suo superiori se subditum esse non credat, et hoc est quod subdit *et tamquam pullum onagri natum se liberum putat*. Onager asinus silvestris est, cuius pullus ab hominis dominio liber nascitur; pulli autem asinorum qui ab hominibus possidentur in servitute hominum nascuntur: homines igitur qui se divino iudicio subiectos esse non 200 putant reputant se quasi pullos onagri natos, licet videant alios homines eiusdem condicionis divino iudicio coerceri. Hoc in suggillationem beati lob dicere videbatur, intelligens ex verbis eius quod quasi de pari cum Deo vellet contendere quia dixerat 205 «Auferat a me virgam suam et pavor eius non me terreat; loquar et non timebo eum», et ideo subdit *Tu autem firmasti cor tuum*, ut scilicet defenderes iniquitatem tuam. Et tamen cum hac cordis obfirmatione, *expandisti ad Deum manus tuas* orando, 210 supra scilicet cum dixit «Dicam Deo: Noli me condemnare»; et ideo inutilis est oratio tua: utilis enim oratio est quando homo primo iniquitatem dimittit et postea a Deo petit ut a puniendo cesset. Et hoc est quod subdit *Si iniquitatem quae est in manu tua* 215 *abstuleris a te*, ut scilicet desistas ab opere iniquo quod adhuc prae manibus habes, *et non manserit in tabernaculo tuo iniustitia*, ut scilicet quae iniuste accepta reposita habes restituas, vel ut tuos familiares corrigas pro quorum delictis interdum domini 220 puniuntur propter negligentiam corrigendi, *tum levare poteris*, scilicet ad Deum orando, *faciem tuam absque macula*, scilicet culpae. Et sic cessabit con-

171 quod] ostendit *praem.* F2 Sv 81 π supponit *praem.* V2 est *praem.* F3 inducit *praem.* Va (def. As) 183 prodeun-
tem] — te F (pvl) procedentem As 8 π 197 silvestris] — ter N y(-Sv) Va 199 servitute] — tem N V1 F3 81 π — tes Sv
202 Videant] inveniant N V1 violenter V2 dicant y 221 turn] tunc sN β1 y Vaipse Thomas infra cap. 12 52 iterum 81 π

176 quae instabilia: cf. ipse Thomas *De malo* q. 9 a. 1, *Super Rom.* 121 et *Super Gal.* v28. 196 asinus silvestris: cf. *Glossa ordin.* super Osee vins. 206 Cap. ix34. 211 Cap. x2.

16 Miseriae quoque oblivisceris et quasi aquarum quae praeterierunt non recordaberis.
 17 Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, et cum te consumptum putaveris, orieris ut Lucifer. 18 Et habebis fiduciam, proposita tibi spe, et defossus securus dormies; 19 requiesces et non erit qui exterreat, et deprecabuntur faciem tuam plurimi. 20 Oculi autem impiorum deficient et effugium peribit ab eis, et spes eorum abominatio animae.

demnatio, primo quidem quantum ad futura, unde
 225 subdit *et eris stabilis*, ut scilicet ulterius per tribulationes non commovearis, et etiam *non timebis* futura pericula; et quia aliquando licet non timeat de futuro, homo tamen affligitur pro his quae amisit vel passus est, subiungit *Miseriae quoque*, scilicet quam
 230 hactenus passus es, *oblivisceris*, propter abundantiam bonorum supervenientium; et hoc exemplo confirmat cum subdit *et quasi aquarum quae praeterierunt non recordaberis*, quod dicit quia homo post tempestatem pluviae, cum serenitas advenit, pluviarum
 235 praecedentium obliviscitur, vel propter hoc quod aquae fluviorum citissime <currunt>, et earum postquam transeunt nulla remanet memoria.

Sed quia contra promissionem prosperitatis in hac vita Iob supra duo opposuerat, scilicet devastacionem proprii corporis cum dixit «Induta est caro mea putredine», et praeteritionem dierum vitae suae cum dixit «Dies mei velocius transierunt» etc., ideo ad utramque obiectionem excludendam subiungit *Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam*,
 245 ac si dicat: licet tibi videatur quod dies tui pertransierint et vita tua sit in fine quasi ad vesperam, tamen tanta poterit tibi supervenire prosperitas quod quasi reducet te ad gaudium iuventutis tuae: sicut enim per vesperam intelligitur senectus, ita
 250 per meridiem inventus; fulgorem autem vocat claritatem terrenae prosperitatis. Contra hoc vero quod dixerat de consumptione proprii corporis subiungit *et cum te consumptum putaveris*, scilicet propter infirmitatem quam passus es, *orieris ut Lucifer*, idest
 255 ad pristinum decorem revertetur corpus tuum.

Et quia iterum supra Iob dixerat quod dies sui consumpti erant «absque ulla spe», subiungit *Et ha-*

bebis fiduciam, proposita tibi spe. Et quia Iob supra improbaverat opinionem dicentium quod homo post mortem, transactis multis saeculis, iterum redit ad hunc modum vivendi, non huius rei spem dicit ei esse propositam sed secundum quod homo post mortem vivit in memoriis hominum. Quod quidem ex duobus contingit: uno quidem modo ex tumulis in quibus corpora mortuorum conduntur ut conserve-
 205 tur memoria defunctorum, unde et monumenta dicuntur, et quantum ad hoc dicit *et defossus securus dormies*, quasi nullus sepulcrum tuum violabit, nec etiam timendum erit quod aliquis attentet, unde subdit *requiesces et non erit qui exterreat*; alio modo
 270 mortui vivunt in memoriis hominum propter bona quae fecerunt dum viverent, ex quibus eorum vita desideraretur, et quantum ad hoc subdit *et deprecabuntur faciem tuam plurimi*, idest plurimi exoptabunt praesentiam tuam vel reverentiam exhibebunt
 275 tumulo tuo, memorantes beneficia tua.

Et quia haec promiserat si Iob ab iniquitate vellet discedere, ostendit consequenter quod iniquis ista non dantur, et ideo subdit *Oculi autem impiorum deficient*, quia videlicet bona quae exoptant non obtinebunt: tunc enim oculi alicuius deficere dicuntur quando aspicit ad aliquod apprehendendum ad quod attingere non valet. Et sicut bona desiderata non adipiscuntur, ita etiam mala quae patiuntur vel timeant vitare non possunt, unde sequitur *et effugium*
 285 *peribit ab eis*, quia scilicet non poterunt fugere mala. Post mortem autem non erunt in veneratione vel desiderio sed in abominatione propter mala quae fecerunt, et hoc est quod subditur *et spes eorum abominatio animae*, idest illud quod de eis potest
 290 sperari post mortem est quod sint in abominatione.

236 <currunt> *conl.] om.* F pN β Va fluunt sN transeunt γ δl π et earum] currentium Va 274 exoptabunt]
 'expectabunt β(-P2) γ Pd π 282 aliquod] aliquid F As 3(-R) π

240 Cap. vu5. 242 Cap. vu6. 256 supra: cap. vn6. 258 supra: ibid. 266 monumenta: cf. August. *De cura pro mort. cap. 4* (PL 40,596) sec. Thomam *Super IV Sent. d. 45 q. 2 a. 3 qc. 3.*

CAPITULUM XII

1 Respondens autem lob dixit: 2 Ergo vos soli estis homines, et vobiscum morietur sapientia? 3 Et mihi est cor sicut et vobis, nec inferior vestri sum: quis enim haec quae nostis ignorat? 4 Qui deridetur ab amico suo sicut ego invocabit Deum, et exaudiet eum. Deridetur enim iusti simplicitas, 5 lampas contempta apud cogitationes divitum, parata ad tempus statutum.

Respondens autem lob dixit etc. Sophar in verbis praecedentibus conatus fuerat ostendere quod secreta sapientiae Dei homo comprehendere non potest, ad suggillandum lob qui quasi cum Deo disputationem requirere videbatur. Et sicut ex verbis eius et aliorum amicorum perpendi potest, circa tria tota eorum versabatur intentio: primo enim studebant ad dicendum aliqua magnifica de Deo, extollentes eius sapientiam et potentiam et iustitiam, ut ex hoc eorum causa favorabilior appareret; secundo huiusmodi magnifica de Deo assumpta ad falsa quaedam dogmata applicabant, utpote quod propter iustitiam homines prosperarentur in hoc mundo et propter peccata tribularentur, et quod post hanc vitam non is esset aliquid expectandum; tertio ex huiusmodi assertionibus, propter adversitatem quam patiebatur lob, arguebant eum quasi iniquum et promittebant ei quaedam inania si iniquitatem desereret, utpote quod «defossus securus» dormiret et quod ad vesperam oriretur ei fulgor meridianus, quae lob quasi 20 irrisiones reputabat: et circa haec tota lob responsio versatur. Primo ergo contra eos loquitur de hoc quod se extollebant, quaedam magnalia de Deo proponentes ac si soli ipsi ea scirent et lob ea ignoraret, et ideo dicitur *Respondens autem lob dixit: Ergo vos soli estis homines?*, quod sequitur si vos haec solos scire reputatis de magnitudine Dei quae omnes homines cognoscunt; et cum in cognitione magnitudinis Dei consistat sapientia, sequitur quod, si 30 haec soli vos nostis, quod in vobis solum sit sapientia, et ita cessantibus vobis sapientia cessat, et ideo subdit *et vobiscum morietur sapientia?*, quasi dicat: inconveniens est vel quod vos soli sitis homines vel quod vos soli sitis sapientes.

35 Sed quia possent dicere 'non soli nos scimus sed tamen tu nescis', respondet subdens *Et mihi est cor, scilicet ad haec scienda, sicut et vobis, nec inferior vestri sum*, quantum scilicet ad hanc cognitionem. Et ne hoc arrogantiae posset ascribi, subiungit *quis enim haec quae nostis ignorat?*, quasi dicat: non est 40 magnum si dico me scire ea quae scitis quia non est magnum ea scire, cum quilibet ea sciat; sed in hoc quod me haec ignorare reputatis, me contemptui habere videmini quasi ignorem ea quae omnes sciunt, unde subdit *Qui deridetur ab amico suo sicut ego*, 45 a vobis scilicet dum me insipientem reputatis, *invocabit Deum, et exaudiet eum*, quia ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum, secundum illud Psalmi «Quoniam pater meus et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me»; et in hoc videtur quasi respondere ei quod supra dixerat Sophar «Tunc levare poteris faciem tuam», ac si dicat: non oportet me amplius expectare ad fiducialiter orandum, quia ex hoc ipso quod ab amicis derideor datur mihi spes recurrendi ad 55 Deum.

Quare autem irrisus ab amico a Deo exaudiatur, ostendit subdens *Deridetur enim iusti simplicitas*, ubi ostendit et qui sunt qui derideantur et quare, et etiam a quibus, cum subdit *lampas contempta apud cogitationes divitum*. Derideri enim deficientis est, deridere autem superabundantis; qui autem in virtutibus superabundant eos qui in virtutibus deficiunt non irrident, sed magis compatiuntur et iuvant si possunt, sed illi qui in temporalibus abundant maxime solent irridere eos qui in temporalibus deficiunt, et praecipue quando studium non adhibent ad temporalia conquirenda; studium autem iustorum non est ad temporalia conquirenda sed ad rectitudinem sectandam, unde a fraudibus et dolis abs-

3 non om. pF pN F2 29 sequitur] sequetur F V2 F3 Pd π sequeatur As (def. F2) 44 ignorem] ignorare pN V1 Va ignorarem V2 Pd π 45 suo] scilicet F N β1-V1) pVa

3 secreta sapientiae: cap. xi6 19 Cap. xii1817. 22 Primo: cf. 'Postquam' cap. 13 1. 49 Ps. xxvii10. 52 Cap. xii15

6 Abundant tabernacula praedonum et audacter provocant Deum, cum ipse dederit omnia in manibus eorum. 7 Nimirum interroga iumenta et docebunt te, et volatilia caeli et indicabunt tibi; 8 loquere terrae et respondebit tibi, et narrabunt pisces maris. 9 Quis ignorat quod omnia haec manus Domini fecerit? 10 In cuius manu est anima omnis viventis et spiritus universae carnis hominis.

75 tinent quibus plerumque divitiae acquiruntur, et ex hoc simplices reputantur: ergo ut plurimum deridentur iusti. Causa autem irrisio- nis est simplicitas, sed non sic irridetur quasi malum manifestum sed
80 quasi bonum occultum, et ideo hic simplicitas vocatur *lampas* propter claritatem iustitiae, sed *contempta apud cogitationes divitum*, scilicet qui finem suum in divitiis ponunt – qui enim summum bonum in divitiis ponit, oportet quod cogitet quod intantum sunt aliqua magis bona inquantum magis pro-
90 sunt ad divitias conquirendas –, unde oportet quod eis sit contemptibilis iustorum simplicitas per quam divitiarum multiplicitas impeditur. Sed licet ipsa simplicitas iustorum in cogitationibus divitum con-
es temnatur, tamen suo tempore a fine debito non fraudatur, unde dicit *parata ad tempus statutum*; non autem dicit hoc quasi in aliquo tempore praesentis vitae iustis pro sua simplicitate aliqua terrena prosperitas sit reddenda, sed indeterminatum relinquit
95 quod sit istud tempus statutum et ad quem finem iustorum simplicitas praeparetur: nondum enim ad hoc disputatio pervenit sed in sequentibus ostenditur. Sic igitur Iob occulte insinuat quare ab amicis irrideretur, quos divites vocat, quia prosperitatem
95 huius mundi finem hominis ponebant quasi praemium iustitiae hominis; ipse autem sua simplicitate non hoc praemium quaerebat sed aliud in tempore statuto, et ideo fiduciam habebat ut si invocaret Dominum ab eo exaudiretur.
100 <Et> quia divites iusti simplicitatem irridentes non in hoc sistunt sed usque ad contemptum Dei procedunt, unde subditur *Abundant tabernacula praedonum*: consequens enim est quod, ex quo aliqui finem suum in divitiis ponunt, quod omnes vias ex-
105 quirant ad hunc finem ultimum consequendum vel fraudando vel quocumque alio modo, et sic efficiuntur praedones et dum praedantur divitiis abundant; ex hac autem abundantia sequitur contemptus Dei, unde subditur *et audacter provocant Deum*. Tunc
no enim aliquis aliquid audacter facit quando credit hoc

esse bonum quod facit: cum enim conscientia remordet de malo, non sine timore homo perpetrat malum quia, ut dicitur Sap. xvii 10, «Cum sit timida nequitia data est in omnium condemnationem»; qui autem finem ultimum in divitiis ponunt, ex hoc ipso ne aestimant bona omnia esse per quae hunc finem consequuntur; manifestum est autem quod cum divitias acquirunt praedando, provocant Deum contra eius iustitiam facientes: unde consequens est quod audacter provocent Deum. Vel aliter: ex divitiis homo in superbiam erigitur reputans se per eas sibi sufficere, et ex hoc contemnit Deum audacter in divitiis suis confidens, secundum illud Deut. xxxiii 15 «Incrassatus est dilectus et recalcitravit».

Sed quia dixerat abundare praedonum tabernacula qui provocant Deum, ne forte responderetur quod talis abundantia non est a Deo, subiungit *cum ipse dederit omnia in manibus eorum*, id est in potestate eorum, quia potestas nocendi alicui non est nisi a Deo, voluntas autem malefaciendi non est nisi a se ipso, et ideo in hoc quod praedantur Deum provocant, sed abundantia consequens est eis a Deo. Et hoc consequenter probat cum subdit *Nimirum interroga iumenta et docebunt te, et volatilia caeli et indicabunt tibi; loquere terrae et respondebit tibi, et narrabunt pisces maris*; quid autem omnia ista interrogata respondeant, ostendit subdens *Quis ignorat quod omnia haec manus Domini fecerit?* Hoc ergo est quod omnia confitentur se a Deo esse facta; tunc autem homo creaturas interrogat quando eas diligenter considerat, sed interrogatae respondent dum per considerationem ipsarum homo percipit quod tanta ordinatio quae invenitur in dispositione partium, in ordine actionum, nullo modo posset esse nisi ab aliqua superiori sapientia dispensante. Si autem huiusmodi creaturae a Deo factae sunt, manifestum est quod in Dei potestate sunt sicut artificia in potestate artificis, et ideo subdit *In cuius manu, id est potestate, est anima omnis viventis, et non solum aliorum animalium sed et spiritus univer-*

80 magis] magna N β(-E2) om. Na 83 multiplicitas scrips, cum F sN] simplicitas pN β1 fertilitas Va acquisitio V2 cumulatō y δi π 89 indeterminatum] —nate F pN F2 Sv 94 irrideretur] —detur N F2 Sv deridetur δ π 100 <Et> cont.] sed V2 Va om. cet. 103 aliqui] aliquis pF pN β(-E2) γ 136 quid] quod N β(-V2) qui V2 quomodo Va 141 interrogatae scrips, cum F2 π] —gata cet. 142 ipsarum] ipsorum As δ π

95 ponebant: cf. supra cap. 2 210.

129 potestas nocendi...: cf. supra cap. 1 572 nota.

11 Nonne auris verba diiudicat, et fauces comedentis saporem? 12 In antiquis est sapientia et in multo tempore prudentia. 13 Apud ipsum est sapientia et fortitudo, ipse habet consilium et intelligentiam. 14 Si destruxerit nemo est qui reaedificet, et si incluserit hominem nullus est qui aperiat.

sae carnis hominis; si autem in potestate eius sunt, manifestum est quod nullus <illas> habere potest nisi ab ipso, secundum illud Dan. iv14 & Dominatur Excelsus in regno hominum, et cuicumque voverit 188 *dabit illud». Manifestum est igitur quod et terram et animalia de quibus supra dixerat, in quibus humanae divitiae consistunt, nullus homo habere potest nisi Deus in manu eius dederit: et sic si praedones abundant, Deus dedit in manibus eorum; per hoc* 160 *ergo confutatur illorum opinio qui ponebant divitias a Deo dari pro merito iustitiae, cum etiam praedonibus a Deo dentur.*

Nonne auris verba diiudicat etc. Quia superius posuerat lob ea quae Sophar de excellentia divinae 165 *magnitudinis dixerat esse omnibus manifesta, intendit hic ostendere quod hoc ad notitiam hominum pervenire potest per experimentum divinae potentiae et sapientiae in rebus humanis. Unde primo manifestat quomodo homines per experimentum in re-* 180 *rum cognitionem deveniant, dicens Nonne auris verba diiudicat, scilicet dum ea audit, et fauces comedentis saporem nonne diiudicant? Quia experimentum a sensu est, convenienter per iudicium sensuum virtutem experimenti manifestat, et praecipue per* 185 *ns auditum et gustum, quia auditus inter omnes sensus est disciplinabilior, unde plurimum ad scientias contemplativas valet; gustus autem est perceptivus ciborum qui homini sunt necessarii ad vitam, unde per iudicium gustus experimentum significat quod* 180 *de rebus activae vitae habetur. Et propter hoc ex iudicio duorum sensuum ostendit virtutem experimenti tam in speculativis quam in operativis, cum subdit In antiquis est sapientia, quae ad contemplationem pertinet, quia scilicet antiqui multa audierunt; et in multo tempore prudentia, quae ad actionem pertinet, quia scilicet in multo tempore homines multa degustant, utilia vel nociva.*

Sic igitur manifestata experimenti virtute, subiungit quid homines de Deo experiri possunt cum di-

cit Apud ipsum est sapientia et fortitudo, ipse habet 190 *consilium et intelligentiam. Ubi quatuor Deo attribuit quae se per ordinem habent: nam primum quidem est occulta cognoscere, quod ad intelligentiam pertinet; secundum autem est, ex his quae homo intelligit, invenire in activis quidem vias accommo-* 195 *das ad aliquem finem, quod ad consilium pertinet, sicut et in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas; tertium autem est ut de his quae homo adinvenit rectum iudicium habeat, quod ad sapientiam* 200 *pertinet; quartum autem est ut ea quae aliquis indicat esse faciendi potenter exequatur, et ad hoc pertinet fortitudo.*

Quia vero experimentum procedit a sensibilibus, quae licet sint priora secundum nos sunt tamen 205 *simpliciter et secundum naturam posteriora, ideo incipit ostendere quomodo homines experiri possunt fortitudinem divinam, et primo quidem in ipsis rebus humanis. Videmus enim quod aliqui homines totaliter destruuntur, vel per mortem quantum ad* 210 *esse naturae vel per omnimodam abiectioem quantum ad esse civile cum tamen habeant multos mantentores; unde cum adjuvari per homines non possunt ne ad destructionem perveniant, manifestum est quod ab aliqua occulta causa et divina* 215 *excellente humanam virtutem hoc contingit, cum ei virtus humana resistere non possit, et hoc est quod dicit Si destruxerit nemo est qui reaedificet. Item videmus aliquos homines in suis processibus impediri, etsi non totaliter destruuntur, licet habeant pluri-* 220 *mos directores; unde manifestum est quod hoc etiam ab aliqua excellentiori virtute fit, unde subditur et si incluserit hominem, involvendo eum diversis difficultatibus, nullus est qui aperiat, idest qui expedire possit, unde Eccl. vn14 dicitur «Nemo po-* 225 *test corrigere eum quem Deus despexerit».*

Deinde ostendit quomodo possint homines experiri divinam potentiam in rebus naturalibus, praecipue quantum ad pluvias et siccitates, unde dicit

152 Cillas> conij. om. pN rerum habundantiam sN homo F gratiam β. divitias V2 ea y(-As) cam As π aliquid δ
159 manibus scrips. cum sN F2 (cf. supra lin. 128) manus cet. 181 ostendit] contingit F pN F2 tangit sN concludit y π
communitur tam 81 216 ei] eis F pN β 218 reaedificet] re. F pN β1 v(-Sv) R rehedificat Sv e. Pd eum. π edi-
ficet cum Vulg. sV2 Va lac. pV3

156 supra: vers. 7 et 8. 163 superius: vers. 2. 175 disciplinabilior: cf. Arist. *De sensu* 2 (437 a 12) ut refert Thomas *De verit.* q. 7 a. 1. 191 quatuor: sapientia, lin. 242; fortitudo, infra immediate; consilium, lin. 258; intelligentia, lin. 366.
205 priora...posteriora: cf. Arist. *V Metaph.* 13 (1018 b 30) et *I Anal. post.* 4 (71 b 34).

15 Si continuerit aquas omnia siccabuntur, et si emiserit eas subvertent terram.
16 Apud ipsum est fortitudo et sapientia, ipse novit decipientem et eum qui decipitur. 17 Adducit consiliarios in stultum finem et indices in stuporem. 18 Balteum regum dissolvit et praecingit fune renes eorum; 19 ducit sacerdotes inglorios et optimates supplantat;

230 *Si continuerit aquas*, ne scilicet pluendo cadant, *omnia siccabuntur*, scilicet quae ex terra germinant, *et si emiserit eas*, in magna abundantia, *subvertent terram*, sicut in diluviis accidit. Et licet hoc ex aliquibus causis naturalibus proveniat quod aliquando
235 pluviae cessent usque ad omnimodam siccitatem, aliquando autem abundant usque ad terrae subversionem, non tamen hoc a divina potentia subtrahitur quae etiam ipsas naturales causas ad proprios ordinavit effectus: sic igitur quasi ex praemissis con-

240 eludens, subdit *Apud ipsum est fortitudo*.

Deinde incipiens progredi ad secundum membrum, adiungit *et sapientia*, quasi proponens quod manifestare intendit. Est autem proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus; ille autem recte iudicat de rerum veritate qui
245 potest discernere quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans: et ideo ad ostendendum quod in Deo sit sapientia, subdit *ipse novit decipientem et eum qui decipitur*, idest discernit recto iudicio deceptiones, quibus aliquis praetermittit veritatem, a
250 recta veritatis cognitione. Et hoc quidem supponit ab eo quod communiter ipse et amici conveniunt in hoc quod res humanae divino iudicio subduntur, de quibus iudicare non posset nisi peccata cognosce-

255 ret, inter quae magnum locum obtinent deceptiones et fraudes.

Deinde ostendit per ea quae in rebus humanis apparent quod apud Deum sit consilium. Circa quod tamen considerandum est quod sicut Deus scit et
260 principia speculativarum scientiarum et conclusiones et ordinem eorum ad invicem, non tamen per principia conclusionum cognitionem accipit sed omnia primo et simplici aspectu cognoscit, ita et in operativis et fines et ea quae sunt ad finem novit et quae
265 viae ad fines aliquos consequendos expediant, non tamen vias ex finibus inquirat sicut nos dum consiliamur; sicut igitur in Deo dicitur esse ratio in quantum cognoscit ordinem principiorum ad sequentia, non tamen ei convenit investigare aliquid per modum
270 rationis ut ratio facit, ita apud ipsum dicitur esse consilium non per modum inquisitionis sed per

modum simplicis et absolutae cognitionis. Profunditas autem alicuius in consiliis ex duobus perpendi potest: primo quidem quando subtilitate sui consilii adversarios, etiam si exercitati in consiliis videantur, ad hoc deducit eos quod necesse sit eis, deficientibus omnibus viis eorum, ad finem inconvenientem pervenire; et quantum ad hoc dicit *Adducit consiliarios in stultum finem*, impediendo scilicet profunditate sui consilii vias quas adveniunt ad finem huiusmodi evitandum. Secundo autem ostenditur profunditas alicuius in consiliis quando adversarios ad hoc deducere potest subtilitate sui consilii ut ignorent quid eos oporteat agere; et quantum ad hoc subdit *et indices in stuporem*: dicit autem iudices sapientes qui de agendis rectum iudicium consueverunt habere. Sicut etiam et in disputationibus speculativis accidit quod aliquis efficax disputator habetur, qui adversarium ad inconveniens ducere potest vel propositum taliter firmare quod in contrarium nihil dici possit, sic autem et Deus copra suos adversarios facit, quia et per vias quas ipsi eligunt eos ad perditionem ducit et suam veritatem et opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint.

295 Et quia hoc generaliter dixerat, consequenter per specialia exempla manifestat, ostendens quomodo omnia quae in rebus humanis excellere videntur profunditate divini consilii *in stultum finem* et *in stuporem* adducuntur. In rebus autem humanis excellent reges secundum potentiam, et quantum ad hos dicit *Balteum*, idest cingulum militare, *regum dissolvit*: in cingulo enim eorum potentia designatur, secundum illud Psalmi « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime»; *et praecingit fune renes eorum*, dum in captivitatem trahuntur, in quo maximus defectus potentiae denotatur. Sacerdotes autem excellent quantum ad reverentiam in qua habentur, de quibus subdit *ducit sacerdotes inglorios*. Primarii autem et consilarii civitatis aut regni excellent videntur secundum prudentiam in consiliis, et de his subdit *et optimates supplantat*, idest decipit. Philosophi autem excellent in consideratione veri-

261 eorum] earum sN β» γ

295 possint] possit N F2 y(-F3) R

252 conveniunt: cf. supra cap. 2 204.

263 et2 om. F β 8(-R) π

possunt π

304 Ps. xli v4.

276 eos om. V2 δττ

301 hos] hoc β Sv δ π

287 Sicut] sic F β F' Va

20 commutans labium veracium et doctrinam senum auferens, 21 effundit despectionem super principes. Et eos qui oppressi fuerant relevat, 22 qui revelat profunda de tenebris et producit in lucem umbram mortis; 23 qui multiplicat gentes et perdit eas, et subversas in integrum restituit. 24 Qui immutat cor principum populi terrae, et decipit eos ut frustra incedant per invium; 25 palpabunt in tenebris et non in luce, et errare eos faciet quasi ebrios.

tatis, et de his dicit *commutans labium veracium*, 315 idest eorum qui ad veritatem loquendam student aliquando enim Deus obnubilat eorum mentem per subtractionem suae gratiae, ut veritatem invenire non possint et per consequens nec loqui, secundum illud Rom. i22 «Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt». Excellunt etiam senes in directione iuvenum, 320 et de his subdit *et doctrinam senum auferens*, vel quia senes infatuantur, vel quia totaliter de medio subtrahuntur, secundum illud Is. iñi «Auferet Dominus a Ierusalem iudicem et prophetam et ariolum et senem». Excellunt autem principes in auctoritate 325 quam habent aliis praeciipiendi, et de his subdit *effundit despectionem super principes*, ut scilicet despiciantur ab his qui eis oboedire debebant.

Haec igitur omnia pertinere videntur ad hoc quod 330 dixerat «Adducit consiliarios in stultum finem»; sed quod aliquando aliqui ex infimo statu provehantur ad summum, pertinere videtur ad hoc quod dixerat «et iudices in stuporem», et quantum ad hoc subdit *Et eos qui oppressi fuerant relevat*, ut hoc referatur ad impotentes potentia maiorum oppressos, 335 qui oppressoribus deiectionis interdum ad statum potentiae eleventur. Quantum vero ad eos qui nullius sunt gloriae sed in infimo statu latent, subdit *qui revelat profunda de tenebris*, idest homines in infimo 340 statu positos, et propter hoc ignotos quasi in tenebris existentes, in gloriam adducit, eos aliis revelando. Quantum vero ad eos qui ignorantes reputantur et stulti, subdit *et producit in lucem umbram mortis*: umbra enim mortis ignorantia esse videtur 345 vel stultitia, cum per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguantur; *producit ergo in lucem umbram mortis* quando vel ignorantibus sapientiam tribuit vel eos qui sapientes erant sapientes esse demonstrat quorum sapientia erat prius ignota. Ut sic quod dictum est *eos qui oppressi fuerant relevat*, dicatur quasi in oppositum eius quod dixerat «Balteum regum dissolvit»; quod vero subditur *qui revelat profunda de tenebris*, contra id quod dixerat «Ducit sacerdotes inglorios»; quod vero subditur *et producit in lucem umbram mortis*, contra omnia quae 355 sequuntur. Sicut autem huiusmodi alternationem

sublimitatis et deiectionis circa singulares personas a Deo fieri dixerat, hoc idem et circa totam gentem ostendit subdens *qui multiplicat gentes*, ut scilicet numerositate hominum crescant, *et perdit eas*, idest 300 destruit aut bellis aut pestilentis, *et subversas*, vel ex his casibus, vel ex oppressione alicuius vel aliquorum qui inique praesident, *in integrum restituit*, idest ad bonum statum reducit.

Ostenso igitur quod in Deo sit fortitudo, sapientia et consilium, ultimo ostendit quod in eo sit intelligentia, quam diximus pertinere ad cognitionem occultorum, quae maxime videntur esse ea quae in corde latent: haec autem Deum cognoscere ostendit 305 per hoc quod in cordibus hominum operatur, et sic occulta cordium quasi suos effectus cognoscit. Dicit ergo *Qui immutat cor principum populi terrae*, quantum scilicet ad voluntatem, unde et Prov. xxii dicitur «Cor regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud»; et licet omnium hominum 375 voluntates Deus inclinet, tamen specialis mentio fit de regibus et principibus quia eorum voluntates maius pondus habent, utpote quorum voluntatem multi sequuntur. Quantum vero ad intellectum subiungit *et decipit eos*, quod quidem dicitur non quod 380 in falsitatem eos inducat, sed quia lumen suum eis subtrahit ne veritatem cognoscant, et eorum rationem obnubilat ne ad mala quae proponunt consequenda vias idoneas invenire possint, unde sequitur *ut frustra incedant per invium*, idest ut procedant 385 per vias non convenientes quibus ad finem suum pervenire non possint. Contingit autem aliquem errare in agendis dupliciter: uno modo per ignorantiam, et quantum ad hoc dicit *palpabunt in tenebris et non in luce*, ut per tenebras ignorantia, per lucem 390 cognitio designetur; palpant autem aliqui per ignorantiam ad modum caecorum dum non considerant nisi quae praesentialiter quasi tangendo sentiunt; alio modo errant aliqui in agendis propter passionem, quibus eorum ratio ligatur circa particularia ut ne 395 universalem cognitionem applicet ad agenda, et quantum ad hoc subdit *et errare eos faciet quasi ebrios*: sic enim passione ligatur ratio quasi quadam ebrietate.

389 palpabunt] quasi cum Vulg. add. V1 Pd π (def. Sv)

330 Vers. 17. 333 Ibid. 352 Vers. 18. 354 Vers. 19. 367 diximus: lin. 193.

CAPITULUM XIII

1 Ecce haec omnia vidit oculus meus et audivit auris mea, et intellexi singula. 2 Secundum scientiam vestram et ego novi nec inferior vestri sum. 3 Sed tamen ad Omnipotentem loquar et disputare cum Deo cupio, 4 prius vos ostendens fabricatores mendacii et cultores perversorum dogmatum. 5 Atque utinam taceretis ut putaremini esse sapientes! 6 Audite ergo correctionem meam et indicium laborum meorum attendite.

Ecce haec omnia vidit oculus meus. Postquam ostenderat lob quod per experimentum cognosci poterat divinae virtutis excellentia, quasi concludens subdit *Ecce haec omnia vidit oculus meus et audivit* 5 *auris mea*, quasi dicat: effectus praedictos, quibus divina fortitudo et sapientia ostenditur, partim visu partim auditu cognovi; nec in his sensibilibus effectibus mea cognitio requievit, sed ex eis ad intelligentiam veritatis ascendi, unde subdit *et intellexi* 10 *singula*, quid scilicet singuli effectus demonstrarent circa Deum vel eius sapientiam vel intelligentiam vel consilium vel fortitudinem. Unde eorum iactantiam excludens, qua magnifica de Deo proponendo se lob praeferre videbantur, subdit *Secundum scientiam vestram et ego novi*, ea scilicet quae ad Dei magnificentiam pertinent, *nec inferior vestri sum*, quasi vel minus vel imperfectius ea cognoscens vel a vobis modo addiscens.

Sed quia Sophar excellentiam divinam proposuerat ad arguendum lob de eo quod cum Deo disputare moliretur, subiungit *Sed tamen ad Omnipotentem loquar*, quasi dicat: quamvis intelligam ex diversis eius effectibus excellentiam divinae sapientiae et virtutis non minus quam vos, tamen per hoc 25 rationabiliter a meo proposito non mutor quin Deum alloqui velim, motus cordis mei aperiendo ei qui est cordium scrutator et iudex, et ab eo qui totius veritatis est doctor veritatem exquirendo; unde subdit *et disputare cum Deo cupio*, non quidem ut eius iudicia improbare velim sed ut vestros errores destruiam, quibus suppositis sequeretur quod esset iniustitia apud Deum, unde subdit *prius vos ostendens fabricatores mendacii*, quia hoc mendacium adinvenerant quod lob iniquam vitam duxisset. In 35 hoc autem mendacium devenerant propter hoc quod

circa fidem qua Deus colitur errabant, credentes quod in hac vita tantum fieret meritum ac poenarum retributio, et ideo subdit *et cultores perversorum dogmatum*: quicumque enim a vera Dei cognitione declinat, non Deum sed sua falsa dogmata 40 colit. Non autem sic intelligendum est quod dicit *prius vos ostendens*, quasi prius in ordine sequentis doctrinae destructurus sit prava eorum dogmata et postmodum cum Deo disputaturus, sed quia dum cum Deo disputare intendit, hoc primum est in intentione sua ut eorum dogmata destruat.

Contingit autem quandoque ut aliqui aliqua probabilia licet falsa proponant, sed dum ea verisimiliter defendere nesciunt aut probare, in loquendo suam insipientiam manifestant, quod amicis lob 50 continebat, et ideo subdit *Atque utinam taceretis ut putaremini esse sapientes!* quia hoc ipsum quod vestra falsa dogmata inconvenienter defenditis et probatis vos insipientes esse demonstrat. Quia ergo falsa dogmata proponitis et ad eorum manifestationem inconvenientia media assumitis, ideo correctione indigetis, et hoc est quod concludit subdens *Audite ergo correctionem meam*, qua vestrum processum corrigam, *et iudicium laborum meorum attendite*, quo vestra falsa dogmata condemnabo. 60

Primo autem intendit corrigere eorum inconvenientem processum. Quia enim ponebant bonorum et malorum operum praemia et poenas in hac vita retribui, ad iustitiam Dei defendendam oportebat quod quaedam mendacia assumerent: cum enim manifestum sit quosdam innocentes et iustos in hac vita adversitatibus premi, necesse erat eis iustis imponere crimina ad Dei iustitiam defendendam, et sic lob quem afflictum videbant impietatis arguebant; non autem convenienti medio utitur qui ve-

25 rationabiliter scripsit, cum N] rationaliter SI totaliter Va om cet. 54 demonstrat] —tratis F Sv δ π —trant N VI (def. F2) 58 correctionem] —nes N V2 Va correct. F meam] meas N Va m. F om. β Pd

ii sapientiam...fortitudinem: cf. cap. 12 191. 19 proposuerat: cap. xi8. 61 Primo: cf. 'Postquam' lin. 184.

7 Numquid Deus indiget mendacio vestro ut pro illo loquamini dolos? 8 Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini? 9 Aut placebit ei quem celare nihil potest? Aut decipietur ut homo vestris fraudulentis? 10 Ipse vos arguet quoniam in abscondito faciem eius accipitis. 11 Statim ut se commoverit, turbabit vos et terror eius irruet super vos.

ritatem per mendacia defendit, et ideo dicit *Numquid Deus indiget mendacio vestro*, quasi dicat: numquid necessarium est quod ad defendendum divinam iustitiam mendacia assumantur? Quod enim non potest nisi per mendacia defendi impossibile est esse verum. Cum autem aliquis contra manifestam veritatem mentiri nititur, cogitur aliquas dolosas et fraudulentas vias adinvenire ut mendacium aliqua fraude coloret; sic et isti cum contra iustitiam lob quae omnibus manifesta erat mentiri conarentur, quibusdam dolis utebantur, ostendendo scilicet fragilitatem humanam quae facile labitur in peccatum et comparando eam ad divinam excellentiam, ut sic probabilius reputaretur lob iniquum fuisse quam Deum esse iniustum, et ideo subiungit *ut pro illo loquamini dolos?*, quia quasi pro Deo dolos loquebantur, dum dolose impietatem lob conabantur imponere ut Deum esse iustum defenderent.

Possent autem dicere se non dolose contra lob aliquid dicere, sed hoc tantum dicere quod putabant. Ostendit ergo lob quod si hoc verum esset, a dolositate excusati in aliud vitium labebantur, scilicet in acceptionem personarum, quae iustitiam indicantis excludit. Est enim personarum acceptio si aliquis iustitiam alicuius quae apparet contemnit aut negat propter magnitudinem alterius, licet iustitiam eius non cognoscat; si igitur amici lob eum esse iniquum iudicabant, videntes in eo iustitiam manifestam ac sola divinae magnitudinis consideratione, licet intelligere non possent secundum sua dogmata qualiter lob iuste puniretur a Deo, in suo iudicio quo lob condemnabant quasi Dei personam accipere videbantur. Et ideo subdit *Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini?*, quod signanter dicit quia ille pro aliquo iudicare nititur, qui eius iustitiam non cognoscit et tamen conatur qualescumque vias adinvenire ad hoc quod eius causam iustam esse ostendat.

Contingit autem quandoque quod aliquis alicuius causam fraudulenter defendens ei placeat, etiam si sit iustus; quod potest esse dupliciter: uno modo quia ignorat suam causam esse iniustam, unde placet ei quod ab aliquo defendatur, et hoc a Deo ex-

cludit dicens *Aut placebit ei*, scilicet Deo, quod pro eo iniuste iudicare nitimini cum hoc ei non possit esse ignotum, propter quod subdit *quem celare nihil potest?*; alio modo quando ille cuius causa per fraudem defenditur fraudibus defendentis decipitur ut eius defensionem reputet esse iustam, et hoc etiam a Deo excludit subdens *Aut decipietur ut homo vestris fraudulentis?* Sic igitur manifestum est quod divina bonitas et iustitia mendacio non indiget ad sui defensionem quia veritas sine mendacio defendi potest: ex quo etiam patet quod, si positus eorum dogmatibus hoc inconveniens sequitur quod iustitia Dei mendacio indigeat ad sui defensionem, manifestum fit dogmata proposita esse falsa.

Sed ulterius considerandum est quod ille qui ad ostendendam Dei iustitiam vel bonitatem mendacio utitur non solum rem agit qua Deus non indiget, sed etiam hoc ipso contra Deum vadit: cum enim Deus veritas sit, omne autem mendacium veritati contrarietur, quicumque mendacio utitur ad Dei magnificentiam ostendendam hoc ipso contra Deum agit. Et hoc manifeste patet per Apostolum Cor., ubi dicit « Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus adversus Deum quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit si mortui non resurgunt »; dicere ergo quod Deus mortuum suscitavit, si verum non sit, contra Deum est quamvis videatur divinae virtutis ostensivum, quia est contra Dei veritatem. Sic igitur qui ad Deum defendendum mendacium assumunt non solum praemium non accipiunt quasi ei placentes, sed etiam poenam merentur quasi contra Deum agentes, et ideo subdit *Ipse vos arguet quoniam in abscondito faciem eius accipitis*; et dicit *in abscondito* quia licet viderentur exterius causam Dei agere quasi Dei iustitiam cognoscentes, tamen in conscientis eorum hoc erat quod nesciebant qua iustitia lob punitus esset, et sic quantum ad cordis eorum absconditum faciem Dei accipiebant dum eius iustitiam falso defendere nitebantur.

Quomodo autem eos arguet, ostendit subdens *Statim ut se commoverit, turbabit vos*, quasi dicat: vos quia modo adversitatem non patimini tranquilla

133 contrarietur scripsit, cum sN Va] —riatur cet.

144 non om. pN β(-v) accipiunt] acquirunt N γ acceptum β(-v)

137 quod] qui F F3 δ1 π

138 suscitaverit] —tavit F γ(-Sv) δ1 π

123 veritas...potest: cf. Gregor. XI Moral, cap. 13 (PL 75,970 C).

135 I Cor. xvi15

12 Memoria vestra comparabitur cineri, et redigentur in lutum cervices vestrae. 13 Tacete paulisper ut loquar quaecumque mihi mens suggesserit. 14 Quare lacerō carnes meas dentibus meis et animam meam porto in manibus meis? 15 Etiam si occiderit me in ipso sperabo; verum tamen vias meas in conspectu eius arguam, 16 et ipse erit salvator meus: non enim veniet in conspectu eius omnis hypocrita.

mente de Dei iustitia disputatis, sed si super vos veniat tribulatio – quam commotionem Dei nominat eo modo loquendi quo punitio in Scriptura ira Dei nominatur – mens vestra conturbabitur, et praecipue cum in veritate solidata non sit. Et quia non alia bona vel mala reputabant nisi haec temporalia, dum a peccatis cavebant ne mala eis supervenirent, propter solum timorem praesentium malorum Deo servire velle videbantur, et ideo subdit *et terror eius irruet super vos*, quasi dicat: illud propter quod tantum Deum timetis vobis superveniet, scilicet adversitas praesens, secundum illud quod dicitur Prov. x⁴ «Quod timet impius veniet super eum». Et quia ipsi vane Iob promiserant quod etiam post mortem in memoria hominum remaneret, ipse contrarium eis promittit quasi eos irridens, dicens *Memoria vestra comparabitur cineri*: sicut enim cinis post consumptionem lignorum ad modicum durat, ita fama hominis post mortem cito pertransit, unde expectare famam post mortem vanum videtur. Promiserant etiam ei immunitatem et reverentiam quandam habendam ad eius sepulcrum post mortem, sed hoc etiam pro nihilo ducens contrarium eis promittit dicens *et redigentur in lutum cervices vestrae*, per cervices eorum potentiam et dignitatem designans, quas dicit esse redigendas in lutum, idest in rem contemptibilem et infirmam.

Tacete paulisper ut loquar etc. Postquam Iob cor- rexerat amicorum processum qui mendaciis divinam iustitiam defendere nitebantur, nunc procedit ad eorum falsa dogmata destruenda sub figura divinae disputationis, et primo petit audientiam quasi grandia dicturus, dicens *Tacete paulisper ut loquar quaecumque mihi mens suggesserit*; hoc addit ne forte dicerent ‘tu inania loqueris et ideo non es audiendus’, sed paulisper audire quicquid aliquis loquatur non est durum; vel hoc addit ad designandum quod non componendo mendacia vel adinveniendū dolos locuturus sit sed illud quod habet in mente.

Duo autem imposuerant Iob eius amici, scilicet

impatientiam et iactantiam, quorum utrumque a se excludit ne videatur in sequenti disputatione vel ex ira vel ex superbia locuturus. Considerandum est autem quod impatientia contingit ex tristitia superabundantia non moderatae per rationem, superabundans autem tristitia desperationem inducit; ex desperatione autem contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit: ut ergo a se impatientiam excludat, dicit *Quare lacerō carnes meas dentibus meis?*, quasi dicat: nulla est ratio quare de corporis salute desperem per impatientiam ad modum eorum qui, desperantes de corporali vita, fame oppressi carnes suas comedunt; et iterum quare animam meam porto in manibus meis?, idest nulla est ratio quare salutem animae meae parvipendam: illud enim quod in manibus portatur de facili amittitur, unde videtur quod eius amissio non multum timeatur: quae enim aliquis amittere timet diligenter abscondit. Et rationem quare nec per impatientiam carnem lacerare debeat nec animam in manibus portare, subdit dicens *Etiam si occiderit me in ipso sperabo*, quasi dicat: non credatis quod propter mala temporalia quae patior de Deo sperare cessaverim; si enim spes mea esset de Deo propter bona temporalia tantum, cogerer desperare – sicut supra dixit «Desperavi» –, sed quia spes mea de Deo est propter bona spiritualia quae manent post mortem, etiam si me usque ad occisionem affligerit spes quam de ipso habeo non cessabit. Sed quia inordinata spes in praesumptionem degenerat, propter hoc subdit *verum tamen vias meas in conspectu eius arguam*, quasi dicat: non sic spero in ipso quasi ab ipso liberandus etiam si in peccatis perseveravero, sed quia me liberabit si peccata mea reprehendero, et hoc est quod subditur *et ipse erit salvator meus*, si scilicet peccata mea mihi displicuerint. Quare autem salvet eos qui in conspectu eius vias suas arguunt, ostendit subdens *non enim veniet in conspectu eius omnis hypocrita*, idest simulator qui cum sit iniquus se tamen iustum profitetur et vias suas non arguit coram Deo unde *non veniet in conspectu eius* ut Deum videat in

189 quaecumque] quodcumque cum Vulg. F Sv quicumque V2 quod y(-Sv) 217 si om. F occiderit] — deret F1 — dent V1 succiderit F succiderit N iustus ceciderit Va

159 Scriptura: e.g. Sap. xvm20, Ez. xxxvml¹; cf. supra cap. 3 551 nota. 170 promiserant: cap. xii8 176 Promiserant: cap. xii8. 196 imposuerant: cap. rv2¹. 222 Cap. viii8. 235 simulator: apud Isid. X Etymol. n. 119 (PL 82,379 C) ut refert Thomas II-II q. ni a. 2 sed. c.; vel Glossam ordin. super Iob xxviii8 quam invocatur etiam Thomas l.c. a. 3 arg. 3.

17 Audite sermonem meum et aenigmata percipite auribus vestris. 18 Si fuero indicatus, scio quod iustus inveniatur. 19 Quis est qui iudicetur mecum? Veniat! Quare tacens consumor? 20 Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar: 21 manum tuam longe fac a me, et fortitudo tua non me terreat. 22 Voca me et respondebo tibi, aut certe loquar et tu responde mihi

quo ultima salus hominis consistit, sicut infra magis exponet, veniet tamen in conspectu eius quasi ab eo indicandus. Sic igitur non solum impatientiam a se exclusit sed etiam praesumptionem innocentiae, dum profitetur quod vias suas arguit coram Deo, ut sic omnis amicorum calumnia cesset.

Deinde ingressurus disputationem, primo reddit 245 auditores attentos dupliciter: uno quidem modo per occultationem dicendorum – cum enim ea quae dicenda sunt difficilia profiteatur, auditores attentiores redduntur –, unde dicit *Audite sermonem meum et aenigmata percipite auribus vestris*: aenigma dicitur 250 sermo obscurus qui aliud praetendit in superficie et aliud interius significat; alio vero modo ex certitudine veritatis eorum quae dicenda sunt, unde subdit *Si fuero iudicatus, scio quod iustus inveniatur*, quod quidem non dicit de iustitia vitae, cum supra dixerit 255 «Vias meas in conspectu eius arguam», sed de veritate doctrinae de qua quasi in iudicio contendebatur; ille autem in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur: unde cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur.

Postquam ergo auditores reddidit attentos, modum disputationis suae determinat: vult enim disputare quasi cum alio contendens, et hoc est quod subdit *Quis est qui iudicetur mecum*, idest cum quo de veritate dispuem? *Veniat*, idest ad disputandum accedat! Causam autem quare de veritate disputare intendit, subdit dicens *Quare tacens consumor?* Homo enim per decursum praesentis vitae paulatim consumitur, et praecipue cum est infirmitati subiectus sicut erat lob; tacens autem consumitur qui sic praesentem vitam decurrit quod tamen suae sapientiae per doctrinam nullum vestigium relinquit: ne ergo lob hoc pateretur, disposuit non tacere de veritate ut consumptus corpore post mortem viveret 275 in sua doctrina. Vel potest hoc ad aliam intentionem referri: cum enim aliquis dolorem quem in corde patitur exterius exprimit, quodammodo eius ani-

mus mitigatur, sed tacendo interius magis a dolore angustatur et quodammodo sua taciturnitate consumitur.

Quia ergo condisputatorem petierat dicens *Quis est qui iudicetur mecum?* et supra dixerat «Disputare cum Deo cupio», ex nunc loquitur quasi Deum habens praesentem et cum eo disputans. Videbatur autem disputatio hominis ad Deum esse indebita 285 propter excellentiam qua Deus hominem excellit: sed considerandum est quod veritas ex diversitate personarum non variatur, unde cum aliquis veritatem loquitur vinci non potest cum quocumque disputet; certus autem erat lob quod veritatem loquebatur sibi a Deo per donum fidei et sapientiae inspiratam, unde de veritate non diffidens petebat se divina fortitudine non premi, neque per mala praesentialiter illata neque per timorem inferendorum, et hoc est quod dicit *Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar*, quasi non timebo tecum disputare: timentes enim se abscondere solent a facie eorum quos timent. Quae autem sint ista duo ostendit subdens *manum tuam longe fac a me*, idest non me percutias per flagella praesentia; et 300 *fortitudo tua non me terreat*, quantum ad flagella futura: his enim duobus modis potest impediri homo ne etiam veritatem quam certissime novit disputando defendere possit, dum vel molestatur in corpore vel sollicitatur in anima timore aut aliqua alia passione.

Est autem disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem; ingrediens ergo disputationem cum Deo, dat ei optionem utramlibet personam eligendi vel opponentis vel respondentis, unde dicit *Voca me et respondebo tibi*, quasi dicat: obicias et respondebo, aut certe loquar, obiciendo, et tu responde mihi; hoc autem dicit aenigmatice ostendendo paratum se esse ad utrumque, sive ad defendendam veritatem quam profitetur sive ad impugnandum quod contra veritatem diceretur. Primo autem Deo dat partes opponentis dicens *Quantas*

254]lixerit] —rat N V2 δ π 267 intendit] —dat N 8(-Pd) 281 condisputatorem] cum disputatorem F N cum deo disputare V1 condisputare F3 cum disputatione Sv cum alio disputare Va cum disputare δl cum aliquo disputare sR 301 fortitudo] formido V2 y(-Sv) 8(def R) π

238 infra: cap. xiv] et xix] 249 aenigma: cf. Donatus *III Ars grammatica* 6 (ed. H. Keil, Gramm., lat. IV, Lipsiae 1864, p. 402) quem allegat Thomas *Super II Sent.* d. 23 q. 2 a. 1 ad 3; Cassiodorus *Super Ps.* xcvi] (PL 70,685 D). 255 Vers. 15-232 Vers. 3.

23 Quantas habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi. 24 Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum? 25 Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam? Et stipulam siccam persequeris? 26 Scribis enim contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae?

habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi. Ubi considerandum est quod amici lob
320 quasi causam Dei agentes contra lob disputare videbantur, secundum illud quod supra dixit «Numquid faciem eius accipitis et pro Deo iudicare nitimini?»; amici autem lob hoc contra ipsum opponebant quod pro peccatis suis punitus erat: hoc igitur
325 sibi a Deo obiciendum expetit dicens *Quantas habeo iniquitates et peccata, scelera mea atque delicta ostende mihi*, quasi dicat: si sic est quod pro peccatis meis me affligis, ut amici mei pro te loqui conantes calumniantur, peto ut mihi ostendas pro quibus peccatis tam graviter me affligis. Unde non dicit 'quas habeo iniquitates' sed *quantas*, quia si non est alia ratio adversitatum praesentium quam peccata hominum, ut amici lob opinabantur, necesse est maxima esse peccata quae maximis afflictionibus puniuntur. Peccatorum autem quaedam sunt commissae
335 quae contra praecepta legis negativa fiunt, quaedam omissa quibus praecepta affirmativa negliguntur; committitur autem aliquid contra praeceptum legis tripliciter: uno modo quia est in nocumentum proximi, ut furtum, homicidium et huiusmodi quae proprie *iniquitates* dicuntur, quia aequitati iustitiae quae est ad alium contrariantur; alio modo secundum quod homo peccat in se ipso per deordinationem sui actus, ut apparere in peccatis praecipue gulae et
340 luxuria, et haec dicuntur *peccata*, quasi deordinationes quaedam hominis; tertio modo committuntur aliqua directe contra Deum, ut blasphemiae, sacrilegium et huiusmodi, et haec propter sui gravitatem *scelera* dicuntur. Omissiones autem proprie nominantur *delicta*.
350

Deinde quasi tacente eo cui partes opponentis dederat, ipse partes obicientis assumit et inquit de causis suae punitionis. Et primo quia posset aliquis dicere quod Deus eum punivit quasi inimicum, hanc
355 causam excludit dicens *Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum?* Iniquum enim videtur quod aliquis alium sibi inimicum arbitretur absque causa; causa autem inimicitiae conveniens esse

non potest nisi offensa: tunc igitur manifestum est quod Deus hominem inimicum sibi arbitratur quando eius peccata manifestantur; petiverat autem lob sibi ostendi sua peccata, nec erant ei ostensa; non ergo apparebat ratio quare Deus sibi inimicaretur, et hoc est quod insinuat dicens *Cur faciem tuam abscondis*, quasi latenter et ex ratione occulta meo odio habens? Facies enim hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat.

Secundo quia posset aliquis dicere quod Deus eum punivit ut in ipso ostenderet suam potentiam, hanc etiam causam excludit dicens *Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam?* Non enim conveniens est quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima; comparatur autem humana condicio folio quod vento rapitur, quia et in se ipso homo fragilis est et infirmus sicut folium quod de facili cadit, et nihilominus decursu temporis et varietate fortunae ducitur ut folium vento: unde <non> videtur convenienter dici quod Deus ad hoc solum aliquem hominem puniat quod in eo suam potentiam ostendat.
360

Tertio quia posset aliquis dicere quod Deus punivit eum propter peccata quae in sua iuventute commisit, etiam et hoc excludit dicens *Et stipulam siccam persequeris? Scribis enim contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae?* Homo enim in iuventute comparatur herbae virenti, sed in senectute comparatur quasi stipulae siccae: idem ergo videtur hominem in senectute punire pro peccatis adolescentiae ac si aliquis pro defectu herbae virentis desaeviret in stipulam. Sed considerandum est quod in hac inquisitione, ab hac sententia non recedit quod adversitates hominum ex divino iudicio inferuntur, ad quod significandum dicit *Scribis contra me amaritudines*, ac si amaritudines, idest adversitates hominum, ex scriptura divinae sententiae procedant.
365

Quarto quia posset aliquis dicere quod, licet lob gravia peccata non commiserit, tamen aliqua peccata commisit sine quibus praesens vita non agitur,

318 atque] et β 3(-Pd) 326 et...mihij etc. F F2 γ atque scripsit, cum N (cf. supra lnn. 318)] et cet. (def. F F2 γ)
378 <non> suppi, cum V2 As Va] om. cet. convenienter] inconvenienter δ1 π 383 etiam et] inv. β et γ δ. etiam Va π

321 Vers. 8. 335 commissae...omissa: cf. August. *De perf. iust. horn.* cap. 5 (PL 44,296); ipse Thomas *I-II* q. 72 a. 6.
339 tripliciter: cf. supra cap. 1 2: nota. 341 aequitati...contrariantur: cf. Alan, *de Insulis Distinctiones* s. v. Iniquitas (PL 210,819 A); ipse Thomas *Super Hebr.* vml2. 349 Omissiones: cf. Thomas *Super II Sent.* d. 42 q. 2 a.2 qc.3 arg. 3, et littera Magistri ibid, allegans August.

27 Posuisti in nervo pedem meum et observasti omnes semitas meas et vestigia pedum meorum considerasti, 28 qui quasi putredo consumendus sum et quasi vestimentum quod comeditur a tineis?

Cap. xiv 1 Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis. 2 Qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra et numquam in eodem statu permanet. 3 Et dignum ducis super huiusmodi aperire oculos tuos et adducere eum tecum in iudicium. 4 Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? Nonne tu qui solus es?

400 et pro his sic punitus est, hoc etiam excludit dicens *Posuisti in nervo pedem meum et observasti omnes semitas meas et vestigia pedum meorum considerasti, qui quasi putredo consumendus sum et quasi vestimentum quod comeditur a tineis?* Ubi considerandum 405 est quod illi qui ponuntur in carceris nervo, sic ligantur quod a nervo divertere non possunt: sicut autem pes hominis constringitur nervo, ita processus hominis constringitur lege divinae iustitiae a qua divertere non licet, et hoc est quod dicit *Posuisti in* 410 *nervo pedem meum*. Ad divinam autem iustitiam pertinet ut facta hominum discutiat, non solum quid unusquisque faciat sed etiam quo animo vel quo fine, et ideo dicit *observasti omnes semitas meas*, quantum ad facta, et *vestigia pedum meorum considerasti*, quantum ad affectum facientis vel etiam 415 quantum ad quascumque circumstantias operis. Irrationabile autem videtur quod Deus tantam diligentiam de actibus hominum habeat, si totaliter esse desinunt per corporis mortem: quae quidem quandoque est naturalis, quandoque autem violenta, unde de utraque subiungit dicens *qui quasi putredo consumendus sum*, quantum ad mortem naturalem, et *sicut vestimentum quod comeditur a tineis*, quantum ad mortem violentam, ac si dicat: si, ut amici mei 425 suspicantur, non est alia vita nisi praesens quam homo amittit vel per modum putredinis vel per modum succisionis, irrationabile videretur quod Deus tanta districtione de actibus hominum curam haberet ut etiam pro minimis peccatis et negligentis 430 hominem puniret.

Et quia hoc quod ultimo dictum est magnam viam praestat ad inquisitionem veritatis, circa hanc manifestandam magis insistit, et quod de se singulariter dixerat generaliter ad totum genus humanum 435 reducit. Ubi primo exponit fragilitatem humanae condicionis: et quantum ad originem cum dicit *Homo natus de muliere*, quasi de re fragili, et quantum ad durationem cum dicit *brevi vivens tempore*, et

quantum ad condicionem cum dicit *repletur multis miseriis*, ubi quasi exponere videtur quod supra dixerat «Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam?».

Secundo excludit ea de quibus homo gloriari posset, quorum primum est corporis pulcritudo quae pollet in iuventute: sed ista gloria nulla est quia 445 cito transit ad modum floris, unde dicit *Qui quasi flos egreditur et conteritur*, scilicet de facili; secundum est fama quae diu non durat, unde dicit *et fugit velut umbra*: umbrae enim transeuntis nullum vestigium aut memoria manet; tertium est potestas et 450 virtus qua aliquis se et sua conservare conatur, et contra hoc dicit *et numquam in eodem statu permanet*. Et possunt haec tria ad tria superiora referri: homo enim natus de muliere quasi flos egreditur et cito conteritur, sic autem brevi vivit tempore ut 455 velut umbra fugiat cuius non restat vestigium, sic autem multis repletur miseriis ut si interdum prosperitate et gaudio potiatum numquam tamen in eodem statu permaneat.

Tertio admiratur diligentiam divinae providentiae 400 circa hominem: mirabile enim videtur quod de re tam fragili et despecta Deus tantam curam habet. Quamvis autem omnia divinae providentiae subsint, specialiter tamen sollicitudo divina circa hominem apparet in tribus: primo quidem quantum ad hoc 405 quod ei leges et praecepta vivendi dedit, et hoc tangit cum dicit *Et dignum ducis super huiusmodi aperire oculos tuos*, eo modo loquendi quo aliquis dicitur super aliquem oculos suos aperire cum eum dirigit et vias eius considerat; secundo quantum ad 470 hoc quod Deus hominem pro bonis praemiatur et pro malis punit, et hoc tangit cum dicit *et adducere eum tecum in iudicium*; tertio quantum ad hoc quod Deus eum virtutibus ornat quibus contra foeditates peccati se mundum conservat, et hoc tangit cum 475 dicit *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine?* Semen quidem hominis immundum est

424 ut] sic N sicut δ π

420 naturalis...violenta: cf. infra cap. 14 67 nota, 441 Vers. 25. 453 tria superiora: vers., praec.

436 Hic incipit cap. xiv sec. ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145.

non secundum naturam sed secundum concupiscen-
tiae infectionem; de hoc tamen immundo semine
480 homo conceptus interdum mundus invenitur per vir-
tutes. Sicuti autem de frigido facere calidum est
eius quod per se calidum est, ita de immundo fa-
cere mundum est eius qui per se mundus est, et

ideo subdit *Nonne tu qui solus es*, scilicet vere et
per te ipsum mundus? Puritas enim et munditia in 435
solo Deo perfecte invenitur, in quo nec potentialitas
nec defectus aliquis esse potest, unde quicquid quo-
cumque modo mundum vel purum est, a Deo mun-
ditiam et puritatem habet.

CAPITULUM XIV

5 Breves dies hominis sunt, numerus mensium eius apud te est, constituisti terminos eius qui praeteriri non poterunt. 6 Recede paululum ab eo ut quiescat donec optata veniat et sicut mercennarii dies eius. 7 Lignum habet spem si praecisum fuerit: rursum virescit et rami eius pullulant.

*B*reves dies hominis sunt etc. Admiratus fuerat lob de dignatione divina circa homines, cum tamen homo sit tam fragilis et miserae condicionis considerato statu vitae praesentis, sed haec adm-
5 ratio cessat si consideretur quod post hanc vitam homini alia vita reservatur in qua in aeternum permaneat: et ideo ad hoc ostendendum ex nunc conatur. Praemittit ergo, quasi supponens quod ostendere intendit, et brevitatem praesentis vitae, cum
10 dicit *Breves dies hominis sunt*; et quod ipsa mensura vitae humanae determinatur a Deo, cum dicit *numerus mensium eius apud te est*, sicut apud nos numerum illorum esse dicimus quorum numerus a nobis stabilitur; et iterum immutabilitatem divinae
15 determinationis, cum dicit *constituisti terminos eius qui praeteriri non poterunt*: divina enim dispositio non fallitur, unde hominem vel diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile, licet hunc hominem nunc vel prius mori sit contin-
20 gens si in se consideretur. Sunt autem et termini humanae vitae praestituti ex aliquibus corporalibus causis, puta ex complexione vel ex aliquo huiusmodi, ultra quos vita hominis protendi non potest, quamvis ante possit deficere ex aliqua accidentali
25 causa, sed terminos praestitutos secundum divinam providentiam, sub qua omnia cadunt, nec in plus nec in minus vita hominis potest praeterire.

Praemittit etiam alterius vitae expectationem cum dicit *Recede paululum ab eo ut quiescat donec optata*
30 *veniat et sicut mercennarii dies eius*. Ubi considerandum est quod sicut sol est causa diei, ita Deus est auctor vitae; recedente autem sole, dies finitur et nox venit: per recessum ergo Dei intelligit terminationem praesentis vitae quae est homini a Deo.
35 Vita autem praesens multis turbationibus repletur, secundum hanc enim dictum est de homine quod «re-

pletur multis miseriis»; et <quia> quies finis laboris esse videtur ideo mortem quietem vocat: dicit ergo *Recede paululum ab eo ut quiescat*, idest subtrahe virtutem tuam qua hominem vivificas, ut moriatur.
40 Sed mors hominis non est in perpetuum, sed iterum reparabitur ad vitam immortalem; status ergo mortis humanae, quantocumque tempore resurrectio differatur, brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis, unde signanter dicit *paululum*:
45 ab aliis enim rebus quae non reditura intereunt non paululum sed in aeternum Deus recedit, sed ab hominibus qui sic intereunt ut resurgant, per modicum tempus. Dictum est autem supra quod vita hominis super terram est sicut dies mercennarii deside-
50 rantis tempus mercedis; tempus autem retributionis hominis non est in hac vita, ut amici lob opinabantur, sed in illa vita ad quam homo resurgendo reparatur: dicit ergo *ut quiescat*, idest ut moriatur, non tamen in perpetuum sed *donec veniat optata*
55 *dies eius*, sicut mercennarii dies est "optata in qua mercedem recipit, ubi primo lob suam intentionem aperuit: non enim sic negat adversitates praesentes <esse punitiones> quasi Deus hominum actus non remuneret vel puniat, sed quia tempus retributionis
60 proprie est in alia vita.

Lignum habet spem si praecisum fuerit. Posita sententia sua, hic lob ad eius manifestationem procedit, et primo ostendit quod homo secundum ea quae apparent in hac vita est peioris condicionis quibus-
65 dam etiam infimis creaturis quae post interitum reparantur, ut praecipue apparet in lignis. Dupliciter autem vita arboris deficit, sicut et vita hominis, scilicet per violentiam et per naturam: quantum ergo ad violentum defectum arboris dicit *Lignum*
70 *si praecisum fuerit habet spem*, idest naturalem ap-

24 ante] autem N F1 F3 δ π 33 Dei] diei β As δ π 37 <quia> suppi, cum F sN Va] qui laboris β1 om. cet.
37 quies laboris F Va 46 réditura] — ture V. δ. π reducuntur Sv 5g <esse punitiones> cont.] esse a deo V2 om. cet.

22 ex complexione: cf. Avicen. *I Canon medic*, fen i doct. 3 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 41.); vel ex aliquo huiusmodi: cf. Thomas
Super II Sent. d. 19 q. 1 a. 4. 36 Vers. 1. 49 supra; cap. vul 64 primo: cf. 'Postquam' lin. 137. 67 Dupliciter:
cf. Arist. *De respir.* cap. 17 (478 b 24); vide supra cap. 8 176.

8 Si senuerit in terra radix eius et in pulvere emortuus fuerit truncus illius, 9 ad odorem aquae germinabit et faciet comam, quasi cum primo plantatum est. 10 Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi, quaeso, est? 11 Quomodo si recedant aquae de mari et fluvius vacuefactus arescat, 12 sic homo cum dormierit non resurget; donec atteratur caelum, non evigilabit nec consurget de somno suo. 13 Quis mihi hoc tribuat ut in inferno protegas me <et abscondas me>.

itudinem ut iterum reparetur, quia rursus virescit ipsum in se ipso si plantetur; et rami eius pullulant, in quo ostenditur perfectam vitam recuperare sicut et prius. Quantum autem ad defectum naturalem arboris subdit *Si senuerit in terra radix eius*, cum non possit attrahere alimentum propter defectum virtutis naturalis, et sic consequenter in pulvere emortuus fuerit truncus illius, idest per putredinem in pulvere sit redactus secundum aliquam partem, ad odorem aquae germinabit, idest veniente pluvia, ex putredine ligni habente vim sementinam, et faciet comam, scilicet frondium, quasi cum primo plantatum est. Hoc autem in homine non invenitur secundum decursum praesentis vitae, unde subdit *Homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi, quaeso, est?* Et ponit tria quae gradatim homo amittit: primo enim anima separatur a corpore, et ad hoc pertinet quod dicit *cum mortuus fuerit*; secundo vero tegumenta et ornatus corporis, quae interdum post mortem homini remanent sed postea etiam his nudatur, et ad hoc pertinet quod dicit *et nudatus*; ad ultimum vero etiam ipsa compago corporis solvitur, et ad hoc pertinet quod dicit *atque consumptus*. Quae cum peracta fuerint, nihil sensibilibiter apparet de homine remanens, unde apud illos qui nihil nisi sensibilia et corporalia esse credunt videtur totaliter in nihilum redactus: horum igitur dubitationem exprimens dicit *ubi, quaeso, est?*

Considerandum est autem quod ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur, sicut de ligno praeciso vel senescente dictum est, sed ea quorum nihil remanet impossibile videtur iterum reparari, sicut si totaliter aqua maris aut fluminis desiccaretur: homo autem, si ut iam dictum est, videtur sic per mortem consumi ut nihil eius remaneat, unde secundum hanc rationem apparet quod impossibile sit ipsum iterum reparari ad vitam, et hoc est quod subdit *Quomodo si recedant aquae de mari et*

fluvius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit, non idest cum mortuus fuerit, non resurget a morte. Eiusdem autem impossibilitatis esse videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparentur; caelum autem incorruptibile est, et ideo subdit donec atteratur caelum, non evigilabit, quasi reviviscens, nec consurget de somno suo, ad opera vitae peragenda, quasi dicat. sicut impossibile est caelum atteri, idest corrumpi, ita impossibile est hominem mortuum resurgere; et hoc quidem dicitur, ut dictum est, supposito quod de homine nihil remaneat post mortem, secundum hoc quod dictum est «ubi, quaeso, est?». Vel potest hoc referri ad opinionem illorum qui ponebant totum universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum, in qua quidem reparatione ponebant eosdem homines redituros, ut sit sensus: durante isto mundo, homo a morte non resurget; fides autem catholica non ponit substantiam mundi perituram, sed huius mundi statum qui nunc est, secundum illud I Cor. vu31 «Praeterit figura huius mundi»; haec ergo mundi immutatio secundum figuram potest hic intelligi per caeli attritionem: resurrectio enim mortuorum communis in fine mundi expectatur, secundum illud Ioh. xi24 «Scio quia resurget in resurrectione, in novissimo die».

Quis mihi hoc tribuat ut in inferno protegas me etc. Postquam Iob ostenderat quid ex his quae sensibilibiter apparent de resurrectione hominis conici possit, hic suam sententiam circa resurrectionem ponit. Esset autem valde horrendum et miserabile si homo per mortem sic deficeret quod numquam esset reparandus ad vitam, quia unumquodque naturaliter esse desiderat: unde Iob suum desiderium ostendit de resurrectione futura, dicens *Quis mihi hoc tribuat ut etiam post mortem in inferno protegas me*, idest sub speciali cura qua homines protegis me contineas,

79 emortuus] mortuus β δ π 80 pulvere] —rem γ 8 π 82 ex cons.] om. γ et Va idest cet. sementinam] —tivam Va sensitivam F N seminariam γ(-As) seminativam As δ. π 108 ipsum iterum] inv. 8(-Pd) iterum F β F3 ipsum P^{act} 116 reviviscens] reminiscens N β(-I2) 8 vivescens Sv 137 quid] quod N V2 γ(-Sv) 138 conici] amici N convici β convinci γ(-Sv) 8. π cogniti Sv

102 dictum est: vers. 7-9. 105 dictum est: lin. 98. 114 incorruptibile: cf. Arist. *I De caelo* 6 (270 a 12) ut refert Thomas *III Pars* q. 5 a. 2. 120 dictum est: lin. 106. 122 Vers. 10. 123 illorum: cf. supra cap. 7 138 nota. 142 naturaliter esse desiderat: cf. Arist. *II De gen. et corr.* cap. 10 (336 b 27) quem invocat Thomas *Super III Sent.* d. 22 q. 1 a. 1 arg. 5; vel Boetius *III De consol.* pr. 11 (PL 63,774 B) ut refert etiam Thomas *Super IV Sent.* d. 49 q. 1 a. 2 qc. 1.

donec pertranseat furor tuus et constituas mihi tempus in quo recorderis mei? 14 Putasne mortuus homo rursus vivet? Cunctis diebus quibus nunc milito exspecto donec veniat immutatio mea. 15 Vocabis me et ego respondebo tibi; operi manuum tuarum porriges dexteram. 16 Tu quidem gressus meos dinumerasti, sed parce peccatis meis.

donec pertranseat furor tuus, idest tempus mortis
– quia, sicut supra dictum est, mors hominis accidit
per subtractionem divinae operationis conservantis
vitam, unde dixerat «Recede paululum ab eo» –:
videtur enim Deus homini esse iratus quando benefi-
cium vitae ei subtrahit, et praecipue cum credamus
mortem ex peccato primi hominis provenisse. Quo-
modo autem se protegi velit etiam in inferno, expo-
nit subdens et constituas mihi tempus in quo recor-
deris mei? Videtur enim Deus hominis esse oblitus
quando ei subtrahit beneficium vitae, tunc ergo eius
recordatur cum ipsum ad vitam reducit: constituere
ergo tempus in quo Deus hominis mortui recordetur
nihil est aliud quam constituere tempus resurrectionis.
Et satis convenienter hoc nominat protectionem:
cum enim artifex, dissoluto artificio, ex eadem ma-
teria non intendit iterum aedificium reparare, utpo-
te domum vel aliquid huiusmodi, de materia disso-
luti aedificii nullam curam agere videtur; sed quan-
do ex ea intendit aedificium reparare, diligenter cus-
todit ne pereat: hanc ergo custodiam protectionem
vocat.

Postquam igitur desiderium suum de resurgendo
no expressit, quia desideria quandoque sunt etiam
impossibilia consequenter sub quaestione ponit
utrum hoc quandoque futurum sit quod ipse deside-
ravit, unde subdit Putasne mortuus homo rursus
vivet? Et super hoc quid ipse sentiat, ostendit di-
cens Cunctis diebus quibus nunc milito exspecto donec
veniat immutatio mea. Ubi considerandum est quod
supra vitam hominis super terram militiae compara-
verat et diebus mercennarii, quia tam milites quam
mercennarii aliquid post statum praesentem expec-
tant, et ideo sicut supra resurrectionis statum per
diem optatum mercennarii expressit, ita et nunc sub
similitudine militis idem ostendit. Et notandum est
quod optatum finem non expectat in aliqua parte
temporis huius vitae, quia cunctos dies huius vitae
statui militiae deputat dicens Cunctis diebus quibus
nunc milito. Item notandum est quod non expectat
aliam vitam huic similem, quia tunc et illa esset
militia, sed expectat vitam in qua non militet sed

triumphet et regnet, et ideo dicit exspecto donec ve-
niat immutatio mea, quasi dicat: in hac tota vita
milito, mutabilitati, laboribus et angustis subiectus,
sed exspecto immutari in statum alterius vitae quae
sit sine labore et angustia; et de hac immutatione
dicit Apostolus I Cor. xv51 «Omnes quidem resur-
gemus sed non omnes immutabimur».

Et ne aliquis crederet quod naturali virtute homo
in statum alterius vitae immutaretur, hoc excludit
subdens Vocabis me et ego respondebo tibi, quasi di-
cat: futura immutatio ex virtute tuae vocis sive ex
tuo imperio procedet, secundum illud Ioh. v28 «Om-
nes qui in monumentis sunt audient vocem Filii
Dei, et qui audierint vivent»; vocare enim ad im-
perium pertinet, sed respondere ad oboedientiam qua
creatura Creatori oboedit. Sed quia mortui ad impe-
rium Dei non solum resurgent ad vitam sed in quen-
dam altiore statum immutabuntur, et hoc virtute
divina, propter hoc subdit operi manuum tuarum
porriges dexteram, quasi dicat: homo resurgens non
erit opus naturae sed opus tuae virtutis, cui quidem
operi adiutricem dexteram tuam porriges dum per
auxilium tuae gratiae in gloriam novitatis exalta-
bitur. Vel quod dicit Vocabis me et ego respondebo
tibi, potest referri ad corporis reparationem, quod
autem subdit operi manuum tuarum porriges dexte-
ram, ad animam quae naturaliter appetit uniri suo
corpori, cui Deus adiutricem dexteram porriget dum
quod sua virtute non potest consequi virtute divina
consequetur.

Posita ergo sententia sua de resurrectione mor-
tuum futura, redit ad id quod supra admiratus 220
fuerat, quod Deus tam sollicitè opera hominum con-
siderat, cum dixit «Observasti omnes semitas meas
et vestigia pedum meorum considerasti», unde sub-
dit Tu quidem gressus meos dinumerasti, quasi dicat:
iam non est mirum si facta hominum sic diligenter
examinas ex quo eum ad aliam vitam reservas. Con-
siderandum est autem quod circa humanos actus
divina providentia secundum duo attenditur: primo
quidem secundum hoc quod ea examinat et discutit,
quod quidem significatur in hoc quod dicit Tu qui-

147 donec] et abscondas me cum Vulg. praem.N2 (def. β1) et abscondas me. quasi scilicet conservando, sicut abscondimus ea que
conservare volumus praem. Pd. Pd2 sV (cf. Praef. § 116 nota] 174 vivet] vivit V1 vivat γ δ π vi. F F2 218 consequetur]
– quatur F V. Sv R – quitur N Pd 229 ea (scil. facta ut supra lin. 225)] om. V1 δ1 eos Sv Va π

148 supra: lin. 39. 150 Vers. 6. 153 ex peccato...: Rom. vi2 ut refert Thomas I-II q. 85 a. 5 sed c. 177 supra:
cap. vul. 180 supra: vers. 6. 222 Cap. xm27.

17 Signasti quasi in sacco delicta mea, sed curasti iniquitatem meam. 18 Mons cadens defluit et saxum transfertur de loco suo, 19 lapides excavant aquae et ablutione paulatim terra consumitur: et homines ergo similiter perdes? 20 Roborasti eum paululum ut in perpetuum pertransiret? Immutabis faciem eius et emittes eum?

dem gressus meos dinumerasti: dinumeramus enim ea de quibus diligentiam habemus; et ne videretur alicui esse magnae severitatis quod Deus hominis fragilis facta tanta diligentia examinaret, innuit consequenter eius pronitatem ad parcendum cum dicit *sed parce peccatis meis*, quasi dicat: licet dinumeres tamen hanc spem retineo quod parcas. Secundo vero secundum hoc quod facta hominum bona vel mala in sua memoria conservat ad retribuendum pro eis bona vel mala, unde subdit *Signasti quasi in sacco delicta mea:* ea enim quae signantur in sacco diligenter conservantur; et ne ista signatio divinam misericordiam excluderet, subdit *sed curasti iniquitatem meam*, quasi dicat: sic pro peccatis re-
245 servas poenam quod tamen per paenitentiam delicta curas.

Mons cadens defluit et saxum transfertur de loco suo. Postquam Iob suam sententiam de futura resurrectione posuerat, hic probabilibus rationibus eam munit, et prima ratio sumitur ex comparatione hominis ad inferiores creaturas, quae totaliter consumuntur absque spe reparationis. Omnia enim quae generantur corruptioni subiecta sunt, unde et montes, licet videantur firmissimi, tamen ex certis causis post aliqua temporum curricula dissolvuntur, et hoc est quod dicit *Mons cadens defluit*; saxa etiam, licet videantur fortissima, tamen vel per violentiam vel ex aliqua causa naturali exciduntur, et hoc est quod sequitur *et saxum transfertur de loco suo*; lapides etiam, licet videantur durissimi, tamen aquis excavantur, et hoc est quod subditur *lapides excavant aquae*; terra etiam, licet videatur stabilissima, tamen a sua dispositione paulatim immutatur, et hoc est quod subditur *et ablutione paulatim terra consumitur*.
265 Inconveniens autem esset si esset eadem ratio corruptipnis hominis et rerum praedictarum, et ideo concludit, quasi inconveniens, *et homines ergo similiter perdes?*, quasi dicat: non est conveniens quod similiter corrumpantur homines sicut aliae creaturae corporales; nam praedictae creaturae totaliter corrumpuntur, unde non reparantur eadem numero; homo vero, licet corrumpatur secundum corpus, re-

manet tamen incorruptibilis secundum animam quae totum genus corporalium transcendit, ut sic remaneat spes reparationis.

Deinde inducit ad idem rationes sumptas ex proprietatibus hominis. In duobus autem excellit homo omnes inferiores creaturas, quorum unum est virtus operativa: est enim dominus sui actus per liberum arbitrium, quod nulli alii creaturae corporali competit, et secundum hoc homo est potentior qualibet creatura corporali, unde et aliis utitur propter se ipsum; aliud autem in quo excellit est cognitio intellectiva, quae cum sit in mente, aliquid tamen eius indicium apparet in corpore, et praecipue in facie quam habet homo valde diversam ab aliis animalibus; et ex his duobus apparet quod homo non sic corrumpitur sicut alia ut in perpetuum non sint. Quantum ergo ad primum horum dicit *Roborasti eum paululum ut in perpetuum pertransiret?*, quasi dicat: non est conveniens quod tantum robur homini praestiteris ad modicum tempus, sic quod postea in perpetuum non esset; stultum enim videretur si aliquis faceret fortissimum instrumentum ut ad modicum horam eo uteretur, et postea ipsum omnino proiceret; virtus autem cuiuscumque creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus, sed virtus liberi arbitrii se habet ad infinitas actiones: unde hoc ipsum attestatur virtuti animae ad hoc quod in infinitum duret. Quantum autem ad secundum, scilicet ad intellectum, dicit *Immutabis faciem eius et emittes eum?*, quasi dicat: non est conveniens quod tu faciem eius immutaveris, id est diversificaveris ab aliis animalibus, et tamen emittas eum a statu vitae in perpetuum non rediturum sicut alia animalia. Per faciem autem intellectiva cognitio accipi solet propter hoc quod est proprium rationalis creaturae; intellectualis autem cognitio non potest convenire nisi substantiae incorruptibili, ut a philosophis probatur.

Posset autem aliquis dicere quod, licet homo post mortem ad vitam non redeat, tamen non in perpetuum pertransit, in quantum quodammodo vivit in suis filiis: quod etiam verba Baldath sonant, cum supra dixit «Haec est laetitia viae eius ut rursus

262 etiam] autem N δ π 280 corporali] om. γ ante: creaturae N β π 288 sint] sit F* Sv Pd π fuit N sunt V1 (def. R)

253 corruptioni: cf. supra cap. 9 106 nota. 307 proprium rationalis creaturae: cf. Arist. *I De hist. animal*, cap. 8 (491 b 9). 309 philosophis: cf. Arist. *III De anima* 7 (429 a 18, b 5). 315 Cap. vn19

21 Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobiles, non intelliget. 22 Attamen caro eius dum vivet dolebit, et anima illius super semet ipso lugebit.

alii de terra germinantur». Sed hanc responsionem
excludit lob subdens *Sive nobiles fuerint filii eius*
sive ignobiles, non intelliget, quasi dicat: homo per
intellectum capit aeternum bonum, unde et natura-
320 liter ipsum desiderat: bonum autem quod est in
successione filiorum non potest satiare appetitum
intellectualem, si homo totaliter per mortem consu-
matur ut in perpetuum non sit, quia appetitus in-
tellectualis non quiescit nisi in bono intellectu; bo-
325 num autem quod est in successione filiorum non
intelligit homo neque dum vivit neque post mortem
si totaliter desinat esse per mortem. Non ergo ad
aeternitatem huius boni tendit appetitus intellecti-
vus hominis sed ad bonum vel malum quod in
se ipso habet, unde subdit *Attamen caro eius dum* 330
vivet dolebit, et anima illius super semet ipso lugebit,
ubi duplicem dolorem distinguit: unum quidem
carnis in apprehensione sensus, alium autem ani-
mae ex apprehensione intellectus vel imaginationis
qui proprie dicitur tristitia et hic luctus nominatur. 335

331 illius] ipsius N istius β eius δ π 335 qui] et F quod δ π

335 tristitia: sec. August. *XIV De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,411) ut refert Thomas *De verit.* q. 26 a. 4 arg. 4 et *I-II* q. 35 a. 2 arg. 1.

CAPITULUM XV

1 Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: 2 Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens, et implebit ardore stomachum suum? 3 Arguis eum verbis qui non est aequalis tui, et loqueris quod tibi non expedit. 4 Quantum in te est evacuasti timorem et tulisti preces coram Domino. 5 Docuit enim iniquitas tua os tuum, et imitaris Unguam blasphemantium. 6 Condemnabit te os tuum et non ego, et labia tua respondebunt tibi. 7 Numquid primus homo tu natus es et ante omnes colles formatus?

Respondens autem Eliphaz Themanites dixit. Auditis verbis lob, Eliphaz non ad profunditatem sententiarum eius respondet sed nititur ad calumniose reprehendendum aliqua verba a lob prolata, secundum superficiem ipsorum verborum ea considerans et non secundum profunditatem intellectus eorum. Et primo quidem reprehendit hoc quod lob dixerat in principio suae locutionis «Et mihi est cor sicut et vobis, nec inferior vestri sum», in quo quidem de duobus eum notat: primo quidem de inani gloria quia se ipsum commendat, et hoc est quod dicit *Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens*: in ventum enim loqui videtur qui ad gloriam captandam verba componit; secundo autem de iracundia, propter hoc quod obiurgando loqui inceperat cum dixerat «Ergo vos estis soli homines» etc., et ideo subdit *et implebit ardore stomachum suum*, idest iracundia animum suum?

Deinde reprehendit eum de hoc quod dixerat «Disputare cum Deo cupio», et iterum «Duo tantum ne facias mihi, et tunc a facie tua non abscondar» etc., in quo quidem eum notat multipliciter: primo quidem de superbia quia contra maiorem se contendit, et hoc est quod dicit *Arguis eum verbis qui non est aequalis tui*; secundo de stultitia quia Eliphaz talem disputationem nocivam reputabat, unde subdit *et loqueris quod tibi non expedit*, disputando scilicet cum Deo. Et quare non expediat cum eo disputare, ostendit per hoc quod huiusmodi disputatio duo valde necessaria excludere videtur, quorum primum est timor Dei: qui enim timet aliquem non praesumit cum eo contendere, unde etiam et lob supra dixerat «Fortitudo tua non me terreat», et ideo Eliphaz hic subdit *Quantum in te est evacuasti timorem*, quia scilicet conatus es a te timorem Dei

excludere; secundum est oratio ad Deum: non enim est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare, et ideo subdit *et tulisti*, idest abstulisti, *preces coram Domino*, contra id quod supra Eliphaz dixerat «Quamobrem ego deprecabor Dominum». Disputaverat autem lob cum Deo non ex superbia sed ex fiducia veritatis, sed Eliphaz temerarie iudicavit hoc ex iniquitate procedere, unde subdit *Docuit enim iniquitas tua os tuum*; et hoc ex effectu apparet quia blasphemias, unde sequitur *et imitaris linguam blasphemantium*. Blasphemans enim est qui Dei iustitiam negat, sed linguam blasphemantis imitari videtur qui cum Deo disputat de eius iustitia: disputare enim de aliquo videtur esse dubitantis de illo, dubitans autem propinquus est neganti.

Volens ergo Eliphaz contra disputationem lob loqui, primo dicit quod lob tam manifeste male locutus est quod non indiget alio reprehensore sed ipsa verba eius indicant eius malitiam, et hoc est quod dicit *Condemnabit te os tuum et non ego, et labia tua respondebunt tibi*, quasi dicat: non indigent verba tua alio respondente sed ipsa se interimunt. Ostendit tamen multipliciter disputationem praedicatam non fuisse convenientem: primo quidem per comparisonem eius ad omnes creaturas; si enim aliqua creatura cum Deo contendere posset, hoc praecipue competeret primae et excellentissimae creaturae, quod non conveniebat lob, unde dicit *Numquid primus homo tu natus es et ante omnes colles formatus*, ut ex hoc scilicet competat tibi pro toto humano genere vel pro tota creatura disputare cum Deo? Secundo per comparisonem ad Deum ille enim potest cum aliquo de factis eius disputare convenienter qui cognoscit rationem qua ille cum quo disputat operatur, quam quidem cognoscere po-

70 quidem om. N 8 π

8 Cap. XIII.

i6 Cap. xiiia.

20 Cap. xni3'20

33 Cap. xni2l.

40 Cap. v9.

8 Numquid consilium Dei audisti, et inferior te erit eius sapientia? 9 Quid nosti quod ignoremus? Quid intelligis quod nesciamus? 10 Et senes et antiqui sunt in nobis multo vetustiores quam patres tui. 11 Numquid grande est ut consoletur te Deus? Sed verba tua prava hoc prohibent. 12 Quid te elevat cor tuum, et quasi magna cogitans, attonitos habes oculos? 13 Quid tumet contra Deum spiritus tuus, ut proferas de ore tuo huiusmodi sermones? 14 Quid est homo ut immaculatus sit et ut iustus appareat natus de muliere? 15 Ecce inter sanctos eius nemo est immutabilis, et caeli non sunt mundi in conspectu eius. 16 Quanto magis abominabilis et inutilis homo qui bibit quasi aquam iniquitatem.

test dupliciter: uno modo ut ab eo addisceris, alio modo ut per superiorem sapientiam de factis alterius indicans; sed neutrum competit lob in comparatione hominis ad Deum, et hoc est quod dicit
75 *Numquid consilium Dei audisti, quantum ad primum, et inferior te erit eius sapientia, quantum ad secundum, ut sic cum Deo disputare possis?* Tertio per comparisonem ad alios homines, quibus non magis sciens apparet ut ex fiducia maioris scientiae
80 cum Deo disputare praesumat, unde dicit *Quid nosti, scilicet per fidem vel revelationem, quod ignoremus?* *Quid intelligis, naturali cognitione, quod nesciamus?* Sed quia posset se lob iactare de scientia accepta ab aliis, subdit *Et senes, scilicet dignitate scientiae*
85 *et vitae, et antiqui tempore sunt in nobis multo vetustiores quam patres tui*, idest quam magistri tui a quibus scientiam accepisti vel, ad litteram, quam tui progenitores; per maiorem autem vetustatem maiorem sapientiam vult intelligi, quia per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur. Quarto ex parte ipsius lob ostendit disputationem eius cum Deo fuisse inconvenientem, et primo quidem quia fuit ei nociva, explicans quod supra dixerat «Loqueris quod tibi non expedit», unde dicit *Num-*
95 *quid grande est ut consoletur te Deus?*, quasi dicat: facile est Deo ut te ad statum prosperitatis reducat, «quia ipse vulnerat et medetur», ut supra dixerat, *Sed verba tua prava hoc prohibent*, quibus iram Dei magis contra te provocas. Secundo ostendit quod
100 fuit vana et superba, quasi exponens quod supra dixerat «Numquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens?», unde subdit *Quid te elevat cor tuum, scilicet per superbiam, ut intantum de tua sapientia praesumas?* Et signum superbiae ostendit subdens
105 *et quasi magna cogitans, attonitos habes oculos?*: cum enim aliquis aliqua magna et mirabilia considerat, in stuporem adducitur et exinde contingit quod

oculos attonitos habet. Tertio ostendit quod disputatione eius fuit praesumptuosa et impia, exponens quod supra dixerat «Arguis eum verbis qui non est
110 aequalis tui», unde subdit *Quid tumet contra Deum spiritus tuus, ut proferas de ore tuo huiusmodi sermones*, quibus scilicet Deum ad disputationem provocas?

Quid est homo ut immaculatus sit etc. Postquam
115 Eliphaz reprehenderat lob de hoc quod Deum ad disputandum provocaverat, quod videbatur ad praesumptionem sapientiae pertinere, nunc reprehendit eum de praesumptione iustitiae quia dixerat «Si fuero iudicatus, scio quod iustus inveniar». Quod
120 quidem Eliphaz impugnatur, primo quidem ex fragilitate condicionis humanae per quam homo, et difficulter vitat peccatum, unde dicit *Quid est homo ut immaculatus sit?*, et etiam difficulter operatur bonum, unde subdit *et ut iustus appareat natus de mu-*
125 *Here?*, quia, ut dicitur Prov., «In abundanti iustitia virtus maxima est», quae non videtur competere ei qui ex infirma re originem habet. Secundo impugnatur idem ex comparatione sublimiorum creaturarum, unde subdit *Ecce inter sanctos eius*, idest angelos,
130 *nemo est immutabilis*, scilicet per naturam propriam sed solum dono divinae gratiae, quin possit in peccatum deflecti; *et caeli*, qui tenent supremum locum puritatis inter corpora, *non sunt mundi in conspectu eius*, idest per comparisonem ad ipsum, quia sunt
135 materiales et corporei et mutabiles. Tertio impugnatur idem ex propria condicione ipsius lob, quasi a maiori concludens: *Quanto magis abominabilis*, per peccatum, *et inutilis*, per defectum iustitiae, *homo qui bibit quasi aquam iniquitatem*, idest qui pro nihilo uo et absque aliqua observatione iniquitatem committit; qui enim bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur, quod in potu aquae non obser-

84 senes] senex F N β g4 Loqueris] loquens β. y(-As) 5(-Pd) π iii tui] tibi N γ t. π tumet] cumque N
timet β(-V1) y(-As) π contumet V'. tumescit Va 122 et] om. pF N V1 Sv δ1 π he(!) Va 132 sed] scilicet F N
140 qui om. β(-P8) γ Va

89 experimentum...: cf. Arist. VI Ethic. 7 (1142 a 15). 94 Vers. 3. 97 Cap. v18. 100 i Vers. 2. no Vers. 3.
119 Cap. xiii18. 126 Prov. xv5.

17 Ostendam tibi, audi me, quod vidi narrabo tibi: 18 sapientes confitentur et non abscondunt patres suos, 19 quibus solis data est terra, et non transibit alienus per eos. 20 Cunctis diebus suis impius superbit, et numerus annorum incertus est tyrannidis eius. 21 Sonitus terroris semper in auribus illius, et cum pax sit, ille insidias suspicatur. 22 Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem, circumspectans undique gladium.

vatur: in hoc ergo ipsum lob notat quod de facili
ms ad iniquitatem declinaret, sicut aliquis de facili et
in promptu habet quod aquam bibat.

Ostendam tibi, audi me etc. Postquam Eliphaz reprehenderat lob quod Deum ad disputationem provocaverat et quod de sua iustitia praesumebat, nunc
150 reprehendit eum de verbis quae disputando dixerat, et praecipue de illis « Arbitraris me inimicum tuum; contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam », et « Posuisti in nervo » etc. Et primo excitat attentionem dicens *Ostendam tibi*, scilicet illud quod
155 a Deo quaerebas, *audi me* attente; unde autem ostendere possit, manifestat subdicens *quod vidi*, scilicet ex proprio intellectu inveniens, *narrabo tibi*; et iterum non erubescam dicere quod ab aliis audivi, eos in auctoritatem inducens, quia *sapientes confitentur*
160 *et non abscondunt patres suos*, a quibus scilicet sapientiam perceperunt: hoc enim insipientium et superborum est ut quae ab aliis acceperunt sibi ascribant. Et quare non sint abscondendi, ex eorum dignitate ostendit cum subdit *quibus solis data est*
165 *terra*; et potest hoc indifferenter et sub eodem sensu referri vel ad sapientes vel ad patres sapientum, quos vult intelligi etiam sapientes: sapientibus enim solis terra data esse dicitur quia bonorum terrenorum ipsi sunt domini, utentes eis ad suum bonum, non insipientes autem utuntur eis ad suum damnum,
170 secundum illud Sap. xiv!l « Creaturae factae sunt in muscipulam pedibus insipientium ». Et iterum ad eorundem dignitatem ostendendam subdit *et non transibit alienus per eos*, quia videlicet hi qui sunt
175 a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt; vel quia sapientes ab extraneis non suppeditantur: per illos enim alienus transire dicitur qui ab aliquo alieno vincuntur et subiciuntur.

Postquam ergo auditorem attentum reddiderat,
180 iam contra verba lob disputantis respondere conatur, ex quibus duo intellexit: primo quidem quod lob in angustia et timore vivebat, quasi Deo eum persequente et insidias ei ponente, quia dixerat « Ar-

bitraris me inimicum tuum » et « observasti omnes semitas meas »; secundo quia de sua consumptione cre-
185 débat eum dubitare, quia dixerat « Scribis contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae »: primo ergo loquitur contra primum et secundo contra secundum, ibi « Habitabit in civitatibus desolatis ». Ostendit ergo primo ex qua radice
190 praedicta suspicio in corde lob oriatur: quia ex eius impietate et voluntate nocendi, unde dicit *Cunctis diebus suis impius superbit*, idest extollitur contra Deum et in nocumentum hominum. Dies autem suos dicit non dies vitae eius sed dies potestatis vel pro-
195 speritatis; sed quia voluntas nocendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo, non potest scire quanto tempore ei detur potestas implendi suam impiam voluntatem, unde subditur *et numerus annorum incertus est tyrannidis eius*. Et ex ista incertitudine
200 sequitur suspicio et timor, quam consequenter describit dicens *Sonitus terroris semper in auribus illius*, quia scilicet ad quemlibet rumorem timet aliquid contra se parari, quasi de nullo confidens, propter quod subdit *et cum pax sit, ille insidias suspicatur*,
205 idest cum nullus contra eum aliquid molitur, ipse tamen de omnibus formidat propter suam impiam voluntatem qua paratus esset omnibus nocere.

Cum autem aliquis de aliquibus suis inimicis timet, potest sperare liberationem, etiam si ad horam
210 succumbat, per adiutorium amicorum; sed ille qui de nullo confidit sed de omnibus timet, non potest sperare quod post oppressionem relevetur, et ideo subdit *Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem*, idest de statu adversitatis in statum prosperi-
215 ritatis, *circumspectans undique gladium*, idest ex omni parte inimicos sibi imminere videns; et hoc specialiter dicit propter hoc quod lob dixerat « Quasi putredo consumendus sum, et quasi vestimentum quod comeditur a tineis », per quod intellexit Eliphaz
220 lob desperare de sua liberatione. Contingit autem quandoque quod aliquis tyrannus etsi ab omnibus extraneis timeat, habet tamen aliquos familiares et domesticos cum quibus secure conversatur; sed

173 eorundem] eorum F F2 γ δi π 179 reddiderat] reddidit F redderat N reddebat δi π 202 illius] istius N B(-F2)
eius F2 As 215 in] ad N β(-v4) δ π

i51 Cap. xin24²⁷. 183 Cap. xin24²⁷. 186 Cap. xin2⁷. 189 Vers. 28. 196 voluntas nocendi...: cf. supra cap. 1
572 nota. 218 Cap. xni28

23 Cum se moverit ad quaerendum panem, novit quod paratus sit in manu eius tenebrarum dies. 24 Terrebit eum tribulatio et angustia vallabit eum, sicut regem qui praeparatur ad proelium. 25 Tetendit enim adversus Deum manum suam et contra Omnipotentem roboratus est. 26 Cucurrit adversus eum erecto collo et pingui cervice armatus est. 27 Operuit faciem eius crassitudo et de lateribus eius arvina dependet. 28 Habitabit in civitatibus desolatis et in domibus desertis, quae in tumulos sunt redactae. 29 Non ditabitur nec perseverabit substantia eius nec mittet in terra radicem suam. 30 Non recedet de tenebris; ramos eius arefaciet flamma,

225 quando est superabundans malitia eius, etiam a domesticis suis timet cum quibus vivit, unde sequitur *Cum se moverit ad quaerendum panem, novit quod paratus sit in manu eius tenebrarum dies*, idest mortis, quasi dicat: non solum insidias suspicatur in actibus exterioribus in quibus necesse habet cum extraneis conversari, sed etiam in actibus domesticis comedendo et bibendo et huiusmodi, a domesticis suis mortem sibi parari credens. Et cum ipse sic timeat de omnibus, non quiescit sed contra eos quos 235 timet semper aliquid machinatur, et sic crescit ei timoris occasio, unde subdit *Terrebit eum tribulatio*, scilicet ab aliis sibi imminens, *et angustia vallabit eum*, scilicet per cordis timorem ex omni parte, *sicut regem qui praeparatur ad proelium*: rex enim qui praeparatur ad proelium sic angustiat timore ne perdat quod tamen molitur inimicos destruere.

Quo autem merito in tantam miseriam timoris impius et tyrannus deveniat, ostendit subdens *Tetendit enim adversus Deum manum suam*, contra Deum agendo, *et contra Omnipotentem roboratus est*, idest potentia sibi data usus est contra Deum. Et quomodo contra Deum egerit, ostendit subdens *Cucurrit adversus eum erecto collo*, idest superbiendo: per superbiam enim maxime homo Deo resistit cui 250 per humilitatem subici debet, secundum illud Eccli. x14 «Initium superbiae hominis apostatare a Deo»; et sicut ille qui Deum diligit in via eius currere dicitur propter promptitudinem voluntatis ad serviendum ei, ita et superbus propter praesumptionem spiritus contra Deum currere dicitur. Superbia autem ex abundantia temporalium rerum oriri solet, et ideo sequitur *et pingui cervice armatus est*, scilicet contra Deum superbiendo: pinguedo enim ex abundantia humorum causatur, unde abundantiam 255 temporalium significat. Sicut autem humilitas principium est sapientiae, ita et superbia sapientiae est impedimentum, unde sequitur *Operuit faciem eius crassitudo*: per operimentum enim faciei impedimen-

tum cognitionis designatur. Nec solum opulentia quae est superbiae causa in ipso invenitur, sed etiam 205 ad collaterales eius derivatur, unde sequitur *et de lateribus eius arvina dependet*. Per quae omnia significare intendit quod lob ex opulentia in superbiam incidit, per quam contra Deum se erexit et tyrannidem in homines exercuit, et ideo in hanc suspicionem devenit ut Deum sibi adversarium et insidiatorem suspicaretur.

Habitabit in civitatibus desolatis etc. Postquam ostendit Eliphaz angustias timoris quas impius patitur etiam in statu prosperitatis existens, nunc loquitur de amaritudinibus quibus in adversitatem deiectus consumitur, propter hoc quod lob dixerat «Scribis contra me amaritudines, et consumere me vis peccatis adolescentiae meae». Inter alias amaritudines primam ponit quod efficitur fugitivus; est 275 autem fugitivorum consuetudo quod loca occulta et inhabitata quaerunt, et ideo dicit *Habitabit in civitatibus desolatis et in domibus desertis, quae in tumulos sunt redactae*: huiusmodi enim loca consueverunt esse fugitivorum receptacula. Secundam, quod 285 suis divitiis spoliatur, unde dicit *Non ditabitur*, ut scilicet de novo divitias acquirat, *nec perseverabit substantia eius*, ut divitias prius acquisitas retinere possit. Terciam ponit impossibilitatem recuperandi, dicens *nec mittet in terra radicem suam*: arbor enim 290 si extirpetur et iterum plantetur, convalescit si in terram mittat radicem, sed si in terram radicem mittere non possit, non potest iterum convalescere. Et quasi hoc exponens subdit *Non recedet de tenebris*, idest de statu adversitatis; et rationem non 295 redeundi ad lucem assignat subdens *ramos eius arefaciet flamma*: arbor enim si extirpata fuerit, ramis virentibus adhuc remanet spes reparationis quia possunt inseri vel plantari, sed si rami comburantur, nulla spes ultra remanet recuperationis; rami autem 300 hominis sunt filii et aliae personae coniunctae per

290 terra] terram V. γ 292 terram] terra F δ π terram2] terra7,F3 δ(-P&)

255 Superbia: cf. *Glossa ordin.* super lob xxi21; vide supra cap. 12 120. 259 abundantiam temporalium: cf. Alan, de *Insulis Distinctiones* s. v. Pinguedo (PL 210,901 A). 260 humilitas...sapientiae: cf. Prov. xia. 278 Cap. xin26

et auferetur spiritu oris sui. 31 Non credat frustra errore deceptus quod aliquo pretio redimendus sit. 32 Antequam dies eius impleantur peribit et manus eius arescent. 33 Laedetur quasi vinea in primo flore botrus eius, et quasi oliva proiciens florem suum. 34 Congregatio enim hypocritae sterilis, et ignis devorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt. 35 Concepit dolorem et peperit iniquitatem, et uterus eius praeparat dolos.

quas homo interdum a statu adversitatis resurgit, sed filii Iob occisi erant et eius familia perierat; et ipsemet infirmitate oppressus erat, quod innuit sub-
305 dens *et auferetur spiritu oris sui*, idest superbia verborum suorum, ut non posset aliquo modo recuperationem sperare, nec etiam a Deo quem superbia verborum offendit, unde subdit *Non credat frustra errore deceptus quod aliquo pretio redimendus sit*, idest
310 quod aliquo auxilio liberandus sit de tribulatione. Quartam amaritudinem ponit abbreviationem vitae, unde subdit *Antequam dies eius impleantur peribit*, idest morietur antequam perficiatur tempus aetatis eius, *et manus eius arescent*, idest eius filii et pro-
315 pinqui deficient. Et subdit exemplum dicens *Laedetur quasi vinea in primo flore botrus eius*, quae quidem laesio ex frigore solet accidere, unde significat exteriorem persecutionem; *et quasi oliva proiciens florem suum*, quod solet accidere ex aliqua interiori
320 causa, unde significat meritum adversitatis ex parte ipsius qui patitur. Unde de hoc merito subdit *Congregatio enim hypocritae sterilis*, idest illa quae congregantur ab hypocrita infructuosa redduntur, *et ignis devorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt*: fit enim interdum ex divino iudicio ut
325 ea quae male acquisita sunt de facili consumantur; et hoc dicit notans Iob de rapacitate et hypocrisi quasi propter huiusmodi peccata ei adversitas acciderit. Et addit tertium peccatum, scilicet dolositatem, unde sequitur *Concepit dolorem*, idest praeex-
330 cogitavit in corde suo qualiter alii dolorem inferret; cuius quidem conceptus partus est nocumentum iniuste illatum, unde sequitur *et peperit iniquitatem*. Adiungit consequenter modum quo hoc perficiat dicens *et uterus eius praeparat dolos*: hypocritarum
335 enim est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre; per uterum autem cor intelligitur in quo fiunt conceptus spirituales, sicut in utero conceptus corporales.

CAPITULUM XVI

1 Respondens autem lob dixit: 2 Audiui frequenter talia, consolatores onerosi omnes vos estis. 3 Numquid habebunt finem, verba ventosa? Aut aliquid molestum tibi est si loquaris? 4 Poteram et ego similia vobis loqui, atque utinam esset anima vestra pro anima mea: 5 consolarer et ego vos sermonibus et moverem caput meum super vos, 6 roborarem vos ore meo et moverem labia, quasi parcens vobis. 7 Sed quid agam? Si locutus fuero non quiescet dolor meus, et si tacuero non recedet a me.

Respondens autem lob dixit etc. Eliphaz in sua responsione durius contra lob locutus fuerat: unde lob in principio sui sermonis eum arguit de indecenti consolatione, primo quidem quia frequenter eadem repetebat, tam ipse quam amici eius, unde dicit *Audiui frequenter talia*, quasi dicat: vestra locutio semper circa idem versatur. Diversis enim verbis ad idem intendebant, scilicet ad arguendum lob quod pro peccatis suis in adversitates inciderat, et ideo subdit *consolatores onerosi omnes vos estis*: consolatoris enim officium est ea dicere quibus dolor mitigetur; onerosus ergo consolator est qui ea loquitur quae magis animum, exasperant. Possent tamen haec excusationem habere quando ad utilitatem aliquam verba exasperantia proferrentur et veritatem continerent aut etiam breviter et pertranseundo dicerentur, sed si aliquis verba exasperantia contristatum falso, inutiliter et prolixè prosequatur, onerosus consolator videtur, unde subdit 20 *Numquid habebunt finem verba ventosa?* In hoc enim quod dicit *Numquid habebunt finem*, ostendit quod prolixè immorabantur circa verba exasperantia; in hoc vero quod dicit *verba ventosa*, ostendit quod inutilia et falsa erant, soliditatem non habentia. 25 Ostendit autem consequenter quod non erat paritas ex utraque parte in hac disputatione quia amici lob absque molestia loquebantur, unde dicit *Aut aliquid molestum tibi est si loquaris?*, quasi dicat: ideo tam prolixè loqueris in meam calumniam quia ex hoc nullam molestiam sentis; lob autem molestabatur. Et ne aliquis crederet quod haec disputatio esset facilis amicis lob propter eminentem

scientiam, lob autem molesta propter scientiae defectum, hoc excludit ostendens quod si adversitate non deprimeretur et esset in statu amicorum suorum, similia loqui posset, unde dicit *Poteram et ego similia vobis loqui*, scilicet si adversitate non gravarer. Et huius rei experiendae sibi facultatem desiderat dicens *atque utinam esset anima vestra firo anima mea*, ut scilicet vos adversitatem pateremini quam ego patior. Quod quidem dicit non affectu odii aut livore vindictae sed ut a crudelitate qua utebantur, suis verbis lob exasperantes, revocarentur dum sentirent sibi esse aspera verba similia si eis dicerentur: unde subdit *consolarer et ego vos sermonibus*, scilicet similibus quibus vos me consolamini, *et moverem caput meum super vos*, in signum compassionis vel in signum reprobationis, sicut vos me arguitis; et etiam *roborarem vos ore meo*, ne per impatientiam deficeretis, *et moverem labia*, scilicet 50 ad loquendum, *quasi parcens vobis*, idest simulans me ex misericordia quam ad vos haberem loqui, sicut vos circa me facitis.

Sic igitur leve esset mihi loqui sicut et vobis si in statu vestro essem, sed nunc impediore dolore qui non tollitur neque locutione neque taciturnitate, unde subdit *Sed quid agam? Si locutus fuero non quiescet dolor meus, et si tacuero non recedet a me*. Est autem duplex dolor: unus quidem interior qui tristitia nominatur, proveniens ex apprehensione aliquius mali inhaerentis; alius autem est dolor exterior qui est dolor secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens vel ex aliquo huiusmodi. Primus quidem igitur horum dolorum colloctione

7 semper om. N γ iS contristatum] contra praem. sVl F3 Sv δl π contra tristatum As et contristantia Va 36 posset] possent F N 37 vobis] verba βl verbis V2 vestri cum Vulg. Pd π 5/ quiescet] —scit N β(-P2) —sceret F3 quies. F As 58 recedet] —dit N V2 re. F γ(-Sv) 62 solutione] sublatione N divisione V! δ π prepl'one F2 divisione prepl'ce V2 64 igitur om. F V! Pd π

59 duplex dolor: cf. supra cap. 14 335 nota. 62 ex solutione continui: cf. Avicen. *I Canon medic.* fen 2 doct. 3 c. 11 (ed. Venetis 1555, f. 40v) et *II De anima* cap. 3 (ed. Venetis 1506, f. 8rb); vel ex aliquo huiusmodi: scii, 'ex laesione corporis' ut usitatus habetur apud Thomam e.g. *De veru.* q. 26 a. 3.

8 Nunc autem oppressit me dolor meus, et in nihilum redacti sunt omnes artus mei.
 9 Rugae meae testimonium dicunt contra me, et suscitatur falsiloquus adversum faciem
 meam, contradicens mihi. 10 Collegit furorem suum in me, et comminans mihi infremuit
 contra me dentibus suis. Hostis meus terribilibus oculis me intuitus est. 11 Aperuerunt super
 me ora sua, exprobrantes percusserunt maxillam meam, satiati sunt poenis meis. 12 Conclu-
 sit me Deus apud iniquum et manibus impiorum me tradidit.

65 tolli potest, non autem secundus, et ideo consequen-
 ter ostendit quod intelligit de hoc secundo dolore
 qui verbis non tollitur, dicens *Nunc autem oppressit*
me dolor meus, idest impedivit me ne faciliter et
 libere uti possim ratiocinatione sicut antea solebam:
 70 nam cum est dolor vehemens in sensu, oportet quod
 intentio animae avocetur vel impediatur ab intel-
 lectualium consideratione. Et quod de doloie cor-
 porali intelligat, ostendit subdens *et in nihilum re-*
ducti sunt omnes artus mei: omnia enim membra
 75 eius ulcerata erant, sicut supra dictum est quod
 «Satan percussit Iob ulcere pessimo a planta pedis
 usque ad verticem».

Et non solum dissipationes membrorum dolorem
 sensibilem mihi ingerunt, sed etiam sunt in argu-
 mentum contra me. Amici enim Iob videntes eum
 sic ulceratum ex hoc argumentabantur quod gravi-
 ter peccasset, putantes hoc ei in poena peccati ac-
 cidisse, et hoc est quod sequitur *Rugae meae testi-*
monium dicunt contra me: ex infirmitatibus enim
 85 corrugatur corpus propter humidi consumptionem
 sicut et ex senectute. Quomodo autem rugae contra
 ipsum testimonium perhibeant, ostendit subdens *et*
suscitatur falsiloquus adversum faciem meam, contra-
dicens mihi: falsum enim dixerat Eliphaz quod prop-
 90 ter peccatum in hanc infirmitatem incidisset. Vel
 potest dici quod Iob intellexit per Spiritum sanctum
 suam adversitatem a diabolo procuratam, Deo per-
 mittente; unde quicquid passus est vel in damnis
 rerum et filiorum vel in proprii corporis ulcere vel
 95 etiam in molestatione uxoris et amicorum, totum
 hoc diabolo attribuit quasi instiganti: ipsum ergo
 vocat falsiloquum contra suam faciem suscitatum
 quia intelligebat instigante diabolo amicos suos con-
 tradicentes ei. Et secundum hunc sensum planius
 100 est quod sequitur *Collegit furorem suum in me*: vi-
 detur enim diabolus totum furorem suum contra
 Iob collegisse dum omni modo nocendi ipsum im-
 pugnavit; et non solum in praeterito me afflixit sed
 etiam in futurum mihi comminatur, et hoc est quod

sequitur *et comminans mihi infremuit contra me den-*
tibus suis. Et loquitur per similitudinem bestiae
 quae homini comminando dentes contra ipsum pa-
 rat; hoc autem dicit propter hoc quod Eliphaz us-
 que ad mortem ei sub persona impii mala imminere
 praevenit: intelligebat autem Iob huiusmodi
 110 comminationes per os Eliphaz a diabolo esse pro-
 curatas, et ideo dicebat quod dentibus contra eum
 infremuerat.

Non solum autem Eliphaz verbis comminationis
 contra eum usus fuerat mala praeveniendo sed
 etiam de factis eius male iudicaverat, eum impium
 et hypocritam nominans, et ideo subdit *Hostis meus*
terribilibus oculis me intuitus est: placidis enim oculis
 aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne
 interpretatur, sed quando bona interpretatur in ma-
 lum tunc terribilibus oculis intuetur, et ideo subdit
Aperuerunt super me ora sua, scilicet amici mei ab
 hoste meo instigati; et hoc exponit subdens *expro-*
brantes percusserunt maxillam meam: ille enim dicitur
 in faciem aliquem percutere qui ei improprium
 125 in facie dicit; amici autem Iob multa impropria
 contra eum dixerant, peccata multa ei exprobran-
 tes. Et quia iusti homines videntes peccata puni-
 ri de iustitia laetantur, secundum illud Psalmi «Lae-
 tabitur iustus cum viderit vindictam», amici Iob se
 130 iustos reputantes, Iob autem peccatorem, de poenis
 eius gaudebant quodammodo quasi divinae iustitiae
 congratulantes, et ideo sequitur *satiati sunt poenis*
meis.

Et ne aliquis crederet quod Iob opinaretur huius-
 modi poenas sibi a Deo inflictas non esse quia dixe-
 rat ab hoste se esse afflictum, ad hoc excludendum
 subdit *Conclusit me Deus apud iniquum*, idest dia-
 bolum, concedendo me scilicet potestati ipsius, *et*
manibus impiorum me tradidit, quantum ad eos qui
 instinctu diaboli eum vel factis vel verbis afflixerant:
 intellexit enim Iob afflictiones suas sibi per diabo-
 lum quidem sed Deo permittente irrogatas. Et huius
 signum evidens ostendit quadruplex: primo quidem

71 avocetur] evocetur N VI γ π revocetur Va annotetur Pd 82 poena] penam V. γ δ π 126 facie] faciem β γ δ
 143 sed] se F V? se sed N om. F? δ π

74 impediatur...: similiter in I-II q. 37 a. 1 allato August. I Soli, cap. 12 (PL 32,880). 76 Cap. π? 85 propter hu-
 midi consumptionem: cf. supra cap. 7 118 nota. 89 dixerat: cap. iv? no praevenit: cap. xv32. 116 impium:
 cap. xv20; et hypocritam: cap. xv34. 129 Ps. lvi11

13 Ego ille opulentus quondam repente contritus sum. Tenuit cervicem meam, confregit me. Posuit me sibi quasi in signum: 14 circumdedit me lanceis suis, convulneravit lumbos meos, non pepercit et effudit in terram viscera mea. 15 Concidit me vulnere super vulnus, irruit in me quasi gigas. 16 Saccum consui super cutem meam et operui cinere carnem meam. 17 Facies mea intumuit a fletu et palpebrae meae caligaverunt.

us quia a maxima prosperitate non paulatim decedit, sicut consuetum est in rebus humanis, sed subito totaliter corruit, quod non videtur potuisse subito casu accidere sed ex sola divina ordinatione, et hoc est quod dicit *Ego ille opulentus quondam repente* 150 *contritus sum; et in hoc quod dicit opulentus designatur divitiarum abundantia, in hoc autem quod dicit ille designatur claritas famae eius qua ab omnibus demonstrabatur. Secundum autem signum est quod totaliter corruit, ad quod significandum subdit* 155 *Tenuit cervicem meam, confregit me; et loquitur ad similitudinem alicuius fortissimi viri qui, alicuius debilis cervicis apprehensa, eam confringeret et sic totaliter eum de vita auferret: sic enim lob videbatur totaliter prosperitatis statum amisisse. Tertium signum est quod non una adversitate sed multis simul concurrentibus oppressus fuit, ut supra narratum est, et quantum ad hoc subdit* 160 *Posuit me sibi quasi in signum, quod scilicet ponitur diversis sagittis feriendum, et ideo subdit circumdedit me lanceis suis, ubi tripliciter multitudinem suarum adversitatum describit: primo namque ostendit se exterius vulneratum in rebus possessis, et ad hoc pertinet quod dicit circumdedit me lanceis suis; res enim exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae: no tunc ergo homo lanceis adversitatis circumdatur quando in rebus exterioribus damnificatur. Secundo autem dicit se percussus interius quantum ad personarum afflictionem, et hoc est quod subdit convulneravit lumbos meos, quasi dicat: non solum in 175 circuitu lanceatus sum, sed vulnera pervenerunt usque ad interiora in quibus delectabatur, quae per lumbos significantur in quibus est delectatio vel etiam generationis origo, unde etiam per lumbos filii oppressi possunt designari; et insuper ostendit multiplicitatem percussionis ex acerbitate vulneris, cum subdit non pepercit, quasi retrahens manum suam a percussione ne gravius offenderet, sed gravissime laesit, et hoc est quod subdit et effudit in terram viscera mea, quia scilicet omnes filios suos et filias 180 una ruina in mortem oppressit. Tertio ostendit mul-*

titudinem percussionis ex his quae in propria persona est passus, unde subdit *Concidit me*, in propria scilicet persona, *vulnere* ulceris pessimi, *super vulnus* mortis filiorum. Quartum signum est, quod eius tribulatio ex divina providentia processerit, quod 190 resisti non potuit nec remedium adhiberi, secundum illud quod supra ix13 dictum est «Deus cuius irae resistere nemo potest», et hoc est quod subdit *irruit in me quasi gigas*, cui propter magnitudinem potestatis homo debilis resistere non potest. Et posunt haec omnia intelligi vel de Deo qui conclusit, vel melius de iniquo, scilicet diabolo, apud quem conclusit.

Haec igitur omnia commemoravit lob de magnitudine suae adversitatis ad ostendendum quod non 200 de pari poterat cum eis contendere, quia ab huiusmodi adversitatibus immunes erant. Verum Eliphaz eum de superbia notaverat dicens «Quid te elevat cor tuum» etc., quae tanto fuisset detestabilior quanto per graves adversitates emendari potuisset, secundum quod contra quosdam in Psalmo dicitur «Dissipati sunt nec compuncti»; et ideo consequenter descripta sua adversitate, ostendit se humiliatum, primo quidem quantum ad exteriorem habitum, cum dicit *Saccum consui super cutem meam*: 210 talis enim habitus est humilitatis signum, ut legitur de Ninivitis Ion. in5; similiter etiam cinis adhibetur ad recognoscendum propriam fragilitatem -- unde Abraham dixit Gen. xvm27 «Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis» --, unde subdit et 215 *operui cinere carnem meam*: legitur enim supra quod «in sterquilinio» sedebat in signum humilitatis. Secundo ostendit suam humilitatem per multitudinem fletus, cuius duo signa ponit: primo quidem tumorem faciei, cum dicit *Facies mea intumuit a fletu*: 220 ascendens enim multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit; secundum vero impedimentum visus, et hoc est quod subdit *et palpebrae meae caligaverunt*, scilicet a fletu: ad litteram enim propter discursum humorum visus oculorum impeditur.

152 omnibus] hominibus N V. y(-F3) 166 exterius] et praem. F N V1 81 π igo quod] cui β1 γ 8 π quia V2
221 multa] multitudo V2 materia] rota N V1 vero F2 om. V2 ante lacrimarum 8 π 222 secundum] —do As π

161 supra: cap. I et n. 177 delectatio: cf. Isid. XI Etymol. cap. I (PL 82,409); generationis origo: cf. infra cap 40 328 nota.
203 Cap. xvi2. 206 Ps. xxxiv15. 213 fragilitatem: cf. Glossa interlin. super Esther iv1. 216 supra: cap. 118.

18 Haec passus sum absque iniquitate manus meae, cum haberem mundas ad Deum preces. 19 Terra, ne operias sanguinem meum, neque inueniat in te locum latendi clamor meus. 20 Ecce enim in caelo testis meus, et conscius meus in excelsis. 21 Verbosi amici mei, ad Deum stillat oculus meus. 22 Atque utinam sic indicaretur vir cum Deo quomodo indicatur filius hominis cum collega suo! 23 Ecce enim breves anni transeunt, et semitam per quam non revertar ambulo.

Ex his autem quae de gravitate suae adversitatis praemisit et de magnitudine suae humiliationis, posset aliquis suspicari quod ipse, quasi recognoscens gravitatem suorum peccatorum, se paenitendo humiliaverit reputans se pro suis peccatis afflictum, quod Eliphaz innuere volebat dicens «Ecce inter sanctos nemo immutabilis» etc., et ideo ad hoc removendum dicit *Haec passus sum absque iniquitate manus meae*, per quod excludit a se peccata operum; subdit autem *cum haberem mundas ad Deum preces*, ut excludat a se peccatum indevotionis et omissionis, per quod videtur respondere ei quod supra xii4 dixerat Sophar «Si iniquitatem quae est in manu tua abstuleris, levare poteris manum tuam absque macula». Sed ad excludendum innocentiam Iob Eliphaz iam bis usus fuerat argumento supposito ex fragilitate terrenae naturae: nam supra iv18 dixerat «Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, quanto magis hi qui habitant domos luteas», et postea supra xvi15 idem repetierat dicens «Caeli non sunt mundi in conspectu eius, quanto magis abominabilis et inutilis homo»; et ideo ad hoc excludendum subdit *Terra, ne operias sanguinem meum*, et intelligit per sanguinem sui corporis afflictionem: hic autem sanguis operiretur si pro culpa fuisset effusus, sic enim non haberet gloriam; operiretur autem a terra si occasione terrenae fragilitatis praesumptio de praecedenti culpa praesumeretur. Si autem sanguis eius absque culpa fuit effusus, iustam querelam habuit contra effundentem, sicut Gen. iv10 dicitur «Ecce vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra»; hic autem clamor lateret si iniusta conquestio sua videretur, quasi eius qui pro culpa fuerit punitus, et ideo subdit *neque inueniat in te locum latendi clamor meus*, ut scilicet ex terrenae conversationis fragilitate videar iniuste conqueri, quasi sim pro culpa punitus. Verum est autem quod difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti, non est tamen impossibile, Deo adiuvante per gra-

tiam, qui etiam interioris puritatis est testis, et ideo subdit *Ecce enim in caelo testis meus*, quasi dicat: ideo terra non potest operire sanguinem meum quia maius est testimonium caeli quam praesumptio de fragilitate terrae. Est autem hic testis caeli idoneus quia etiam conscientiae secreta rimatur, unde subdit *et conscius meus in excelsis*, quasi dicat: ideo in infimo terrae non potest locum latendi clamor meus invenire quia conscientia mea nota est in excelso.

Verbosi amici mei etc. Postquam Iob descripsit magnitudinem suae adversitatis et suam humilitatem et innocentiam, procedit ulterius ad improbandum vanam consolationem quam amici eius ei frequenter iterabant, scilicet de spe temporalis prosperitatis recuperandae, unde et Eliphaz supra dixerat «Numquid grande est ut consoletur te Deus» etc. Unde huius consolationis vanitatem ostendere intendens, praemittit *Verbosi amici mei*, quasi dicat: verba inania mihi promittunt; non enim in temporalibus recuperandis est consolatio mea sed in Dei fruitione adipiscenda, et hoc est quod subdit *ad Deum stillat oculus meus*, idest lacrimatur prae Dei desiderio, secundum illud Psalmi «Fuerunt mihi lacrimae meae panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: ubi est Deus tuus?». 290

Et ad expositionem eius quod dixerat subdit *Atque utinam sic iudicaretur vir cum Deo quomodo indicatur filius hominis cum collega suo!* Indicatur enim vir cum collega suo dum unus alteri praesentialiter adest et invicem sibi suas rationes promunt: desiderabat ergo Deo praesens existere et rationes divinorum operum et iudiciorum cognoscere, in quo felicitas humana consistit, in cuius spe erat eius consolatio, non in vanis amicorum verbis quibus recuperationem temporalis prosperitatis promittunt; et ideo ad ostendendam vanitatem huius promissionis subiungit *Ecce enim breves anni transeunt*, quia scilicet «homo brevi vivit tempore», ut supra

231 afflictum] et ideo *add. γ* et hoc est *add. sAs* secundum *add. 8 π* 232 volebat] voluerat F γ 240 manum *codd.* (def. R)] faciem *Vulg.* et ipse *Thomas supra cdp. n* 222 242 supposito] sumpto γ δ π 245 et *om. βi-Vi*] y(-Sv) δ π 258 conquestio] questio N γ 259 fuerit] *om. βi* esset *post* punitus Va fuit As fuerat δ π 260 inueniat] —nias F N 295 promunt *scrips. cum sF*] promittunt ut *vid. pF* praemittit N deponunt β R depromunt γ Pd depremunt Va π

232 Cap. xvi15. 265 Deo adiuvante: cf. *Thomas I-II* q. 109 a. 8. 276 adversitatis: vers. 14; humilitatem: vers. 16; innocentiam: vers. 18. 281 Cap. xvii. 288 Ps. xli4

xiiil dictum est; temporis autem vitae lob iam trans-
 305 ierat magna pars, unde breves anni ei restabant in
 quibus si esset prosperitas non magnam consolatio-
 nem afferret propter temporis brevitatem. Fuerunt
 autem aliqui qui credebant hominem post mortem
 iterato ad praesentis vitae cursum redire, et sic videri
 310 posset quod in spe terrenae prosperitatis recuperan-
 dae saltem in illa futura vita, posset lob consolatio-
 nem habere; et ideo ad hoc excludendum subdit *et se-*
mitam per quam non revertar ambulo: homo enim in
 hac mortali vita per aetatis processum tendit in
 mortem, nec in hoc processu iteratio potest esse, ut 315
 scilicet iterato homo sit puer et aetates huius vitae
 perambulet.

304 xiiii scrips, cum V1 et ipso Thoma supra cap. 13 438] g Va iiii 8. xiiii cet. 315 processu scrips, cum sN F1 Pd]
 processus cet.

304 x iiii: xiv. see. ed. Clementinam Vulg. 308 aliqui: .f. supra cap. 7 138 nota.

CAPITULUM XVII

1 Spiritus meus attenuabitur, dies mei breviabuntur et solum mihi superest sepulcrum.
2 Non peccavi, et in amaritudinibus moratur oculus meus. 3 Libera me et pone me iuxta te,
et cuiusvis manus pugnet contra me.

Spiritus meus attenuabitur etc. Ostenderat superius lob multipliciter suae afflictionis et mentis humilitatem <et> innocentiam et vitae irrever-
tibilis breviter ex qua verborum amicorum eius
5 convincebatur, et ideo in hoc capitulo intendit manifestare praemissa et finaliter eorum ignorantiam concludere. Primo autem incipit manifestare quod dixerat de processu vitae humanae, et praemittit causam brevitatis vitae, cum dicit *Spiritus meus at-*
10 *tenuabitur*: vita enim corporis est per vitales spiri-
tus qui a corde ad omnia membra diffunduntur, qui quandiu in corpore durant corpus vivit; sed quando virtus caloris naturalis incipit debilitari in corde, huiusmodi spiritus minuuntur, quam quidem
15 diminutionem et debilitationem per spiritus attenuationem designat. Et huius causae subiungit effectum dicens *dies mei breviabuntur*: debilitas enim vitalis spiritus abbreviat dies vitae. Et ne aliquis crederet quod attenuatus spiritus iterum roborandus
20 esset secundum speciem huius vitae mortalis, ad hoc excludendum subdit *et solum mihi superest sepulcrum*, quasi dicat: finitis huius brevibus vitae diebus, nihil de praesenti vita mihi relinquitur nisi sepulcrum et ea quae sepulcro conveniunt.]
25 Deinde alio modo consolationis eorum vanum ostendit: consolabantur enim eum dicentes huiusmodi adversitates propter peccata ei provenisse, de quibus si paeniteret ad prosperitatem rediret; sed ipse hoc excludens dicit *Non peccavi*, quia scilicet
30 non habebat conscientiam remordentem de aliquo gravi peccato propter quod tantas adversitates incurrisset, unde et infra xxvñ dicit «Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea» – et ideo non est contra id quod dicitur I Ioh. iñ «Si
dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos se-
ducimus» –, et per hoc exprimit quod supra dixerat de sua innocentia «Haec passus sum absque iniquitate manus meae». Subdit autem *et in amaritudinibus moratur oculus meus*; pluraliter autem dicit *amaritudi-*
40 *nibus*, propter multiplices adversitates quas supra enumeravit; dicit autem *moratur*, quia quamvis inter amaritudines se humiliaverit saccum consuens super cutem suam, adhuc tamen amaritudines perseverant; attribuit autem amaritudines oculo propter fletum, de quo supra dixerat «Facies mea intumuit a fletu», et iterum «Ad Deum stillat oculus meus», quia sic oculus eius flebat inter amaritudines quod ad solum divinum auxilium intendebat, et ideo
45 hic subditur *Libera me*: intelligebat enim se ab eo solo liberari posse qui eum apud iniquum concluderat. Non autem sic se liberari ab adversitate petebat sicut qui post adversitatem prosperitatem terrenam assequuntur, sed petit ut ad celsitudinem spiritualem perducatur, unde subdit *et pone me iuxta te*: quia enim Deus est ipsa essentia bonitatis, necesse est ut qui iuxta Deum ponitur a malo liberetur. Ponitur autem homo iuxta Deum in quantum
50 ei mente appropinquat per cognitionem et amorem, sed hoc quidem imperfecte contingit in statu viae in quo homo impugnationes patitur, et quia est
iuxta Deum positus ab eis non superatur; perfecte autem homo mente iuxta Deum ponitur in statu ultimae felicitatis in quo impugnationes iam pati non potest, et hoc est quod desiderare se ostendit dicens *et cuiusvis manus pugnet contra me*, quia sci-
65 licet quantumcumque aliqui me velint impugnare, si iuxta te perfecte positus fuero nullius impugnatio me molestabit: hoc est ergo in quo lob inter

3 <et> suppi, cum F2 F3 δ π] in sVl om. cet. 19 attenuatus] —atur F N V1 —atio V2 22 brevibus] post diebus V2
ante huius F2 post vitae γ Pd π 22 vitae post diebus Va 25 consolationis] —onem F V1 3 π vanum] vanitatem
F2 γ vanam V1 vanam esse δ π 3g amaritudinibus] in praem. F2 v(-Sv) et in praem. Va amaritudines Pd π 47 meus]
eius F N V2 om. V1 Va {def. pPd}

2 multipliciter suae afflictionis: cap. xviii; humilitatem: cap. xvi; innocentiam: cap. xvi; vitae...brevitatem: cap. xvi; 23.
6 eorum ignorantiam: vers. 10. 10 per vitales spiritus: cf. Albertus *I De spiritu et respir.* tr. 2 c. 3; vide infra
cap. 18 167 nota. 37 Cap. xviii. 42 saccum...suam: cap. xvi. 45 Cap. xviii. 50 apud iniquum concluderat:
cap. xviii. 55 essentia bonitatis: sec. Dionys. *De div. nom.* cap. i § 5 (PG 3:593 D; Dion. 41) ut refert Thomas *De*
subst. separ., cap. 17 (al. 19) circa finem.

4 Cor eorum longe fecisti a disciplina, propterea non exaltabuntur. 5 Praedam pollicetur sociis, et oculi filiorum eius deficient. 6 Posuit me quasi in proverbium vulgi et exemplum suum coram eis. 7 Caligavit ad indignationem oculus meus, et membra mea quasi in nihilum sunt redacta. 8 Stupebunt iusti super hoc, et innocens contra hypocritam suscitabitur. 9 Et tenebit iustus viam suam, et mundis manibus addet fortitudinem. 10 Igitur vos omnes convertimini et venite, et non inveniam in vobis ullum sapientem.

amaritudines consolationem habebat, sperans se iuxta Deum ponendum ubi impugnationes timere non posset.

Hanc autem spirituales consolationem ipsius lob amici eius verbosi non intelligebant, et ideo subdit *Cor eorum longe fecisti a disciplina*, scilicet tua spirituali, per quam doces spiritualia bona contemptis temporalibus sperare; et quia in solis temporalibus et infimis rebus <spem ponunt>, ad spirituales altitudinem pervenire non possunt ut iuxta Deum ponantur, et hoc est quod subdit *propterea non exaltabuntur*. Et ex hoc quod longe facti sunt a disciplina spirituali, procedit quod sola temporalia Eliphaz lob in consolationem promittebat, et hoc est quod subdit *Praedam pollicetur sociis*, idest temporalium adeptionem quae uni advenire non possunt nisi alio amittente, unde temporalium acquisitio depraedationi assimilatur. Non est autem hoc universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent, quia nec boni semper temporali prosperitate florent, unde subdit *et oculi filiorum eius deficient*; filios eius dicit illos qui eius promissioni credentes ex bonis quae agunt temporalia sperant, sed dum ea non assequuntur oculi eorum deficiunt, quasi a spe sua decedentes. Sicut autem bene agentibus temporalia Eliphaz promittebat, ita etiam omnes adversitates temporales propter peccata eius qui patitur asserebat provenire; et quia lob multas adversitates passus erat, eum in exemplum apud vulgus ponebat, et hoc est quod subdit *Posuit me quasi in proverbium vulgi et exemplum suum coram eis*, quia scilicet ad suam sententiam asserendam de causa adversitatum lob in exemplum ponebat, ac si esset pro peccato punitus. Pertinet autem ad iustorum zelum ut videntes per falsam doctrinam rectitudinem divinorum iudiciorum perverti indignentur, et ideo lob consequenter magnitudinem sui zeli ostendit dupliciter: primo quidem per quandam mentis turbationem. - «Ira enim per vitium oculum caecat, sed ira per zelum oculum turbat», ut Gregorius dicit -, et ideo subdit *Caligavit ad indignationem oculus meus*, scilicet rationis, cuius acies est per iram zeli turbata; secundo per hoc quod ira per zelum etiam in corpore ex dolore quandam commotionem facit - unde dicitur I Mach. ii24 quod Mathathias videns Iudaeum idolis sacrificantem «doluit et contremuerunt renes eius» -, et ideo hic subditur *et membra mea quasi in nihilum sunt redacta*, inquantum scilicet per dolorem corpus hominis tabescere videtur. Posset autem aliquis credere quod ista oculi caligatio contra iustitiam esset et indignatio contra innocentiam, et ideo ad hoc excludendum subdit *Stupebunt iusti super hoc*, quasi diceret: etiam ad iustos pertinet ut videntes malorum doctrinam obstupescant, et hunc stuporem supra caligationem dixit. Sequitur autem *et innocens contra hypocritam suscitabitur*, quasi dicat: non est contra innocentiam si aliquis contra hypocritam perversorem verae doctrinae per zelum iustitiae indignatus concitetur. Et quia, ut dictum est, ira per zelum animum turbat sed non caecat, sic vir iustus stupet vel caligat ex zelo quod tamen a iustitia non recedit, et hoc est quod subdit *Et tenebit iustus viam suam*, quia scilicet non deseret eam propter iram zeli: talis enim ira non praecedit rationem sed sequitur, et ideo non potest hominem a iustitia separare; utilis enim est ira per zelum quia facit hominem cum maiore animi fortitudine insurgere contra mala, et hoc est quod subdit *et mundis manibus addet fortitudinem*, - concitatus scilicet per zelum, unde et Philosophus dicit in III Ethicorum quod ira fortitudinem iuvat.

Igitur vos omnes convertimini etc. Postquam lob proposuerat ea ex quibus sententia Eliphaz confutatur, hic colligit praemissa et ordinat ea ad propositum ostendendum. Et primo excitat attentionem dicens *Igitur*, ex quo scilicet praedicta sunt vera, vos omnes, qui scilicet contra me convenistis et patres vestri, *convertimini* a vestris erroribus, *et venite*

77 <spem ponunt> coni.] positi sunt V2 om. cet (def. R) 78 pervenire] —rent F [def. R] ut] om. F N F2 nisi γ π
78 ponantur] poni F non ponuntur F2 ponatur δ1 84 adeptionem] adoptionem F N Pd 87 temporalem] —ralitatem F
N V1 120 contra om. F N 133 iram] viam F N F2 135 enim] tamen N γ S(-R) π cum add. R

82 promittebat: cap. vi8 109 V Moral, cap. 45 (PL 75,726 C). 128 dictum est: lin. 108. 134 sed sequitur: cf. Thomas II-II q. 158 a. 1 ad 2. 139 III Ethic. 17 (1116 b 31).

11 Dies mei transierunt, cogitationes meae dissipatae sunt, torquentes cor meum.
 12 Noctem verterunt in diem, et rursus post tenebras spero lucem. 13 Si sustinero, infernus
 domus mea est; in tenebris stravi lectulum meum. 34 Putredini dixi: Pater meus es;
 mater mea et soror mea, vermibus. 15 Ubi est ergo nunc praestolatio mea? Et patientiam
 meam quis considerat? 16 In profundissimum infernum descendent omnia mea; putasne
 saltem ibi erit requies mihi?

ad veritatem considerandam, qua perspecta patebit quantum a vera sapientia longe sitis, et hoc est
 150 quod subdit *et non inueniam in vobis ullum sapien-*
tem, et hoc dicit ad reprimendam iactantiam Eli-
 phaz, qui supra xv⁹ dixerat «Quid nosti quod igno-
 remus» etc., et iterum «Sapientes confitentur» etc.

In hoc autem praecipue eorum insipientiam os-
 155 tendere intendit quod ei consolationem temporalis
 prosperitatis promittebant, contra quod primo pro-
 ponit tempus vitae suae iam in magna parte esse
 elapsam, et hoc est quod dicit *Dies mei transierunt*.
 Deinde proponit mala quae patitur cum subdit *co-*
 160 *gitationes meae dissipatae sunt*, idest impeditae a
 quieti contemplatione sapientiae propter acerbita-
 tem corporalis doloris, et hoc est quod subdit *tor-*
quentes cor meum, quia videlicet eius cogitationes a
 suavi consideratione veritatis erant deductae in
 165 amaritudinem qua cor torquebatur. Hoc autem tor-
 mentum cordis nec nox interrompebat quae est tem-
 pus deputatum humanae quieti, unde subdit *Noc-*
tem verterunt in diem, quia videlicet propter prae-
 dictas cogitationes noctem ducebat insomnem sicut
 170 diem. Est autem gravius pati somni defectum in
 nocte quam in die, quia in die relevatur animus
 hominis ex hominum societate et lucis aspectu: et
 ideo dum nox ei esset insomnis desiderabat eam cito
 finire, et hoc est quod subdit *et rursus post tenebras*
spero lucem, idest spero quod lux diei post tenebras
 noctis rursus adveniat.

Sed quia Eliphaz eum inducebat ut omnia adversa
 patienter toleraret sub expectatione futuri, ideo con-
 sequenter ostendit quid sibi in futurum de tempo-
 180 ralibus rebus residuum videatur, unde dicit *Si susti-*
nuero, idest patienter portavero huiusmodi dolores,
 nihil mihi restat nisi habitatio sepulcri, et hoc est
 quod dicit *infernus domus mea est*; vocat autem

infernum sepulcrum secundum opinionem eorum
 contra quos disputabat, qui non credebant animam
 185 hominis remanere post mortem sed solum corpus in
 sepulcro, quod vocabant infernum quia infra terram
 situatur. Homo autem in sepulcro iacens tenebras
 patitur tum propter defectum sensus tum etiam
 propter defectum exterioris lucis, <et ideo subdit in
 190 *tenebris stravi lectulum meum*>. Sicut autem homo
 nascens a parentibus originem sumit ex qua cum
 eis affinitatem contrahit, ita post mortem in sepul-
 cro iacens in putredinem et vermes resolvitur quae
 ex eius corpore generantur, et ideo subdit *Putredini*
 195 *dixi: Pater meus es; mater mea et soror mea, vermi-*
bus, quasi dicat: cum nulla alia re temporali rema-
 nebit mihi affinitas in sepulcro nisi cum putredine
 et vermibus.

Ex his ergo quasi ad inconveniens deducens con-
 200 eludit dicens *Ubi est ergo nunc praestolatio mea?*,
 quasi diceret: si propter expectationem temporalis
 prosperitatis consolarer, vana esset expectatio mea.
 Et iterum ad maius inconveniens deducit subdens
Et patientiam meam quis considerat?, quasi dicat: si
 205 sustinero per patientiam, nihilominus non restat
 nisi sepulcrum et eius tenebrae, putredines et ver-
 mes; si ergo propter temporalia bona promerenda
 a Deo patientiam haberem, sequeretur quod Deus
 patientiam non consideraret, quod est abnegare
 210 providentiam. Et ne forte aliquis diceret quod
 etiam in sepulcro temporalis prosperitas sibi da-
 retur a Deo, ideo hoc quasi irridens subdit *In*
profundissimum infernum descendent omnia mea,
 idest quicquid meum est ad sepulcrum deducetur
 215 quod mihi solum superest; *putasne saltem ibi erit*
requies mihi, idest numquid ibi etiam debeo ex-
 pectare prosperitatem terrenam? Manifestum est
 hoc ridiculum esse.

170 somnii sompnium F N
 magis N δ π

190 <et...meum> suppl. cum Vi Pd π] om. cet

197 re om. F N pV. F2 204 maius]

i53 Cap. xvi¹⁸. 156 promittebant: cap. vi¹⁹, vni⁵, xii¹⁷.
 187 infra terram: cf. supra cap. i 401 nota.

177 inducebat: cap. vi¹⁷. 185 credebant: cf. cap. io 429.

CAPITULUM XVIII

1 Respondens autem Baldath Suites dixit: 2 Usque ad quem finem verba iactabis? Intelligere prius et sic loquamur. 3 Quare reputati sumus ut iumenta et sorduimus coram te? 4 Quid perdis animam tuam in furore tuo? Numquid propter te derelinquetur terra et transferentur rupes de loco suo? 5 Nonne lux impii extinguetur, nec splendet flamma ignis eius?

espondens autem Baldath Suites etc. Quia, praemissa verba beati lob Baldath Suites comprehendere intellectu non potuit, putavit ut quae ipse non intelligebat etiam a dicente inaniter proferrentur, unde in principio suae responsionis dicit *Usque ad quem finem verba iactabis?* Ubi de tribus eum videtur arguere: primo quidem de inefficacia locutionis, ac si praemissa verba lob ad nihil confirmandum efficaciam haberent, quod significatur in hoc quod dicit *Usque ad quem finem?* secundo arguit eum de vana multiplicatione verborum, ac si praemissis verbis lob pondus sententiarum deesset, quod significatur in hoc quod dicit *verba*; tertio notat eum de inordinata connexione verborum, quod significatur in hoc quod dicit *iactabis*: ille enim dicitur verba iactare qui ea inordinate spargit, quamvis etiam possit hoc tertium ad iactantiam elationis referri. Haec autem tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus; cum eo autem qui deficit intellectu inutilis est collatio, et ideo subdit *Intellige firius et sic loquamur*, quasi dicat: ex hoc quod inefficaciter, leviter et inordinate loqueris patet quod deficiis intellectu, unde prius insiste ut intelligas et postea poterimus conferre ad invicem. Deinde arguit eum de praesumptione quia eos non reputaverat sapientes cum dixit «Non inveniam in vobis ullum sapientem», et ideo ad hoc respondens subdit *Quare reputati sumus ut iumenta et sorduimus coram te?* Homo enim qui sapientia caret similis iumentis videtur et sordidus, quia in sapientia honor hominis et ornatus consistit. Consequenter reprehendit eum de iracundia quia dixerat «Caligavit ad indignationem oculus meus», quod prave intellexerat credens quod esset talis indignatio quae ei lumen sapientiae abstulisset, non attendens id quod postea dixerat «Et tenebit iustus viam suam», et ideo subdit *Quid*

perdis animam tuam in furore tuo? Ille enim in furore animam perdit qui propter furorem a sapientia et iustitia excidit quae sunt praecipue animae bona.

His igitur praemissis quibus personam lob notavit de defectu intellectus, de praesumptione et de furore, accedit consequenter ad principale propositum de quo controversia vertebatur, scilicet quod adversitates praesentis vitae erant poenae peccatorum, contra quod lob dixit «Non peccavi, et in amaritudinibus moratur oculus meus». Sed quia Baldath ad assertionem suae sententiae rationibus uti non poterat, voluit suam sententiam astruere quasi ex communi opinione firmissimam, et ideo comparavit eam rebus quae amoveri non possunt, scilicet terrae et rupibus, unde dicit *Numquid propter te derelinquetur terra et transferentur rupes de loco suo?*, quasi dicat: haec sententia, quod adversitates accidunt pro peccatis, firma est sicut terra et rupes: numquid ergo poterit removeri propter tuas disputationes ut innocens comproberis?

Deinde prosequitur diffusius suam sententiam, enarrans per singula mala quae peccatoribus proveniunt, inter quae primo ponit cessationem prosperorum successuum, quos comparat luci quia «qui ambulat in luce non offendit», ut dicitur Ioh. xi9. unde videntur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt ad votum; de huius ergo lucis, idest prosperitatis, amissione dicit *Nonne lux impii extinguetur*, idest prosperitas cessabit? Sicut autem lux corporalis ex flamma ignis procedit, ita etiam claritas prosperitatis ex hominis affectu procedit dum sibi provenit quod optat, et ideo subdit *nec splendet flamma ignis eius?* Ignem enim ardor amoris significari solet, secundum illud Cant. vi6 «Lampades eius, lampades ignis atque flammaram». Est autem considerandum quod prosperitas successus

20 est] om. F N F2 post collatio P(-F2) 38 qui] quia F N

17 elationis: cf. Gregor. XIV Moral, cap. 2 (PL 75,1042 D). 45 Cap. xvii2. 62 quibus...votum: cf. infra cap. 21 241 nota.

41 del] om. F N Sv ex Pd π

26 Cap. xviii1. 32 Cap. xvn7. 36 Cap. xvi2 65 prosperitas: cf. Gregor. XIV Moral, cap. 7 (PL 75,1044 C).

6 Lux obtenebrescet in tabernaculo illius, et lucerna quae super eum est extinguetur.
 7 Artabuntur gressus virtutis eius, et praecipitabit eum consilium suum. 8 Immisit enim in rete pedes suos, et in maculis eius ambulat. 9 Tenebitur planta illius laqueo, et exardescet contra eum sitis. 10 Abscondita est in terra pedica eius, et decipula eius super semitam. 11 Undique terrebunt eum formidines, et involvent pedes eius.

humani ex duplici causa procedit: quandoque quidem ex humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit, et quantum ad hoc de cessatione prosperitatis dicit *Lux obtenebrescet in tabernaculo illius*, quia scilicet tam ipse quam sui familiares prudentia in consiliis carebunt; quandoque vero prosperitas humani successus ex causa superiori procedit, scilicet ex divina providentia, et quantum ad hoc cessationem prosperitatis describens dicit *et lucerna quae super eum est extinguetur*, non quidem ut in se non luceat sed ut impium non illustret. Et bene providentiam hominis 'lucem' dixit quasi ab alio mutuam, providentiam Dei 'lucernam' quasi per se lucentem. Praemisit autem de luce humanae providentiae, quia per hoc quod homo lucem rationis dimittit videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur.

Consequenter post cessationem prosperitatis subiungit de adversitate, circa quam primo ponit impedimenta operationis et conatus; ex duobus autem homo nititur ad effectum suae operationis pervenire: uno modo per propriam fortitudinem, et contra hoc dicit *Artabuntur gressus virtutis eius*, quia videlicet conatus fortitudinis eius amplos processus habere non potuit; alio modo conatur homo ad aliquid obtinendum per sapientiam, et quantum ad hoc dicit *et praecipitabit eum consilium suum*, dum scilicet id quod excogitavit tamquam utile fiat ei damnosum. Horum autem impedimentorum causam ex ipso eius peccato dicit procedere cum subdit *Immisit enim in rete pedes suos*: sicut enim ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni, ita ille qui se sponte ingerit ad peccandum ad hoc se disponit ut processus eius impediatur, secundum illud Prov. v22 «Iniquitates suae capiunt impium»; et sicut in reti sunt diversae maculae, ita etiam in peccato sunt multae diversitates quibus homines diversimode illaqueantur, et ideo subdit *et in maculis eius ambulat*, dum scilicet procedit de uno genere peccati in aliud vel de uno modo peccandi in alium. Et quia ipse sponte ingerit se periculis et non desistit sed semper procedit ulterius, ideo quandoque impedi-

mentum sentiet, unde subdit *Tenebitur planta illius laqueo*, idest processus voluntatis et operationis eius aliquo contrario impiedietur.

Huiusmodi autem nocumenta ex triplici causa proveniunt in peccato procedentibus: primo quidem ex parte ipsius peccantis qui quanto plus peccat tanto plus auget sibi desiderium peccandi, et quantum ad hoc subdit *et exardescet contra eum sitis*, quia videlicet quandoque homo peccator ex ratione considerat aliquid sibi esse nocivum, sed fervens desiderium peccandi compellit eum contra suam sententiam agere. Secundo, causa nocumenti est quandoque ex ipsis rebus in quibus peccat, sicut dicit Eccl. vi2 «Divitiae conservantur in malum domini sub; huiusmodi autem nocumenta proveniunt <quandoque> ex rebus iam adeptis, et quantum ad hoc dicit *Abscondita est in terra pedica eius*, quia videlicet in ipsis terrenis rebus latet aliquod periculum unde pedes peccatoris capiantur; quandoque autem huiusmodi nocumenta proveniunt dum homo est in via acquirendi, et quantum ad hoc dicit *et decipula eius super semitam*, quia videlicet antequam adipiscatur peccator quod quaerit, in ipsa via latent eius pericula. Tertio causantur huiusmodi nocumenta ex parte aliorum hominum quorum insidiae et impugnationes formidantur, unde subdit *Undique terrebunt eum formidines*, quia, ut dicitur Sap. xvn10, «Cum sit timida nequitia, data est in omnium condemnationem»; cum autem homo ab omnibus sibi cavet, necesse est quod in multis actus eius impediatur, unde subdit *et involvent pedes eius*, ut scilicet non possit quoquam libere procedere.

Attenuetur fame robur eius etc. Praemiseraat Baldath poenas peccatorum ad exteriores adversitates pertinentes, hic autem incipit prosequi poenas pertinentes ad personas eorum. Est autem considerandum quod ipsa peccata exterioribus adversitatibus implicant, et ideo adversitates exteriores persecutus est praenuntiando quasi cum quadam certitudine; poenae autem corporales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus, sicut 155

77 obtenebrescet] — scit N β R obten. F 100 utile] vale F N valde V1 valens F3 fiat] fit V2 Pd fiet γ S(-Pd) π
 102 subdit] dicit γ δ π 104 reti] rete sV1 F2 Sv 8(-R) π recti ut vid. pV. 107 impium] ipsum F N V2 (def. pV1)
 107 reti] rete F sV1 Sv Pd recti pV1 126 Secundo] —da V1 γ δ π 128 conservantur] consequantur N conservate F2 γ δ. π
 129 <quandoque> suppl. cum γ n] om. cet. 139 hominum] nomen F nominum N V1 om. V2

12 Attenuetur fame robur eius, et inedia invadat costas eius. 13 Devoret pulcritudinem cutis eius, et consumat brachia illius primogenita mors. 14 Avellatur de tabernaculo suo fiducia eius, et calcet super eum quasi rex interitus. 15 Habitent in tabernaculo eius socii illius qui non est, aspergatur in tabernaculo illius sulphur. 16 Deorsum radices eius siccantur, sursum autem atteratur messis eius. 17 Memoria illius pereat de terra, et non celebretur nomen eius in plateis. 18 Expellet eum de luce in tenebras, et de orbe transferet eum. 19 Non erit semen eius, neque progenies in populo suo, nec ullae reliquiae in regionibus eius.

praecipue ex gula et luxuria quibus aliquis in proprium corpus peccat, et ideo corporales poenas non prosequitur denuntiando sed magis imprecando. Praemittit autem poenas corporales praecedentes mortem, et quia per nutrimentum conservatur vita, primo imprecatur ei nutrimenti subtractionem ex qua primitus homo incipit debilitari, et quantum ad hoc dicit *Attenuetur fame robur eius*. Deinde autem deficiente nutrimento, etiam subtrahitur vita, us et quantum ad hoc subdit *et inedia invadat costas eius*, per quod significatur debilitatio vitalium operationum, quarum principium est cor quod sub costis continetur. Corporis autem bona quae per famem attenuari incipiunt per mortem totaliter consumuntur; bona autem praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo, et ideo subdit *Devoret pulcritudinem cutis eius*, quia scilicet pulcritudo in exteriori apparentia consideratur, et *consumat brachia illius*, in quibus praecipue attenditur fortitudo, ns *primogenita mors*, idest tempestiva, naturalis aetatis finem praeveniens. Mortuus autem homo a domo sua exportatur, et quantum ad hoc subdit *Avellatur de tabernaculo suo fiducia eius*, quia scilicet spem suam non in Deo posuit sed in opulentia et gloria iso domus suae, de qua post mortem eicitur. Eiectus autem de domo sua, sepulcro includitur ubi totaliter exterminatur a morte, et quantum ad hoc subdit *et calcet super eum quasi rex interitus*, quia scilicet mors quasi regis plena potestate eum in pulverem conterit. Eo autem egresso de domo eius, remanent mortui domestici cum quibus in vita societatem habuit, et quantum ad hoc subdit *Habitent in tabernaculo eius socii illius qui non est*, idest mortui qui iam esse desiit in rebus humanis. 190 Domestici autem, patrono mortuo, luctum agunt et aliqua signa tristitiae demonstrant vel quantum ad nigras et sordidas vestes vel etiam quantum ad aliquos fetidos odores, et quantum ad hoc

dicit *aspergatur in tabernaculo illius sulphur*, per quod intelliguntur omnia quae possunt esse signa 195 tristitiae, sicut et boni odores assumuntur in signum laetitiae.

Homine autem mortuo, frequenter omnia quae fuerunt eius depereunt, quod consequenter ostendens primo incipit a terraenascensibus, quorum 200 quaedam eo mortuo remanent adhuc seminata, et quantum ad haec dicit *Deorsum radices eius siccantur*, ut scilicet si quid seminavit vel plantavit destruat ut fructum non ferat; quaedam vero iam sunt perducta ad fructum, et quantum ad haec 205 subdit *sursum autem atteratur messis eius*; et potest hoc referri ad quaecumque negotia inchoata vel iam pene perfecta. Deinde procedit ad famam quae de homine remanet post mortem, ex qua quidam considerant se in memoriis hominum victuros et gloriam 210 habere etiam post mortem, unde quantum ad deletionem peccatoris de memoriis hominum subdit *Memoria illius pereat de terra*; quantum autem ad cessationem celebris famae ipsius subdit *et non celebretur nomen eius in plateis*, quod signanter dicit 215 quia non est celebritas nominis nisi apud multitudinem, quae in plateis solet inveniri. Et sic cessante memoria et nominis celebritate, claritas gloriae eius commutabitur in tenebras perpetuae oblivionis, et hoc est quod subdit *Expellet eum de luce in tenebras*, 220 idest de gloria mundana in oblivionem. Cessante autem fama eius et corpore consumpto per mortem, iam nihil ipsius remanebit in mundo, quia Baldath et socii eius opinabantur quod anima non remaneret post mortem: *et de orbe transferet eum*, ut scilicet nihil eius in mundo remaneat. Sed quia parentes etiam in filiis vivunt, ideo ad hoc excludendum subdit *Non erit semen eius*, quia filii ipsius morientur, *neque progenies in populo suo*, quia nec nepotes aut pronepotes remanebunt, nec etiam aliqui 230 ad ipsum pertinentes, unde subdit *nec ullae reli-*

177 subdit] —tur N β1 γ Va 200 terraenascensibus scrips, cum γ[def. Sv]] terrenasreticibus F terrenibus testibus N terrenis testibus V. terrestribus F2 terrenis V2 terrenis redditibus δ terre vastantibus π 209 quidam coni. quidem codd. 228 ipsius] eius N 3(-Pd)

167 quarum principium est cor: cf. Avicen. *I Canon medie*, fen 1 doct. 6 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 26r); ipse Thomas *De motu cordis*; vide supra cap. 17 10 nota. 223 opinabantur: cf. supra cap. 17 185.

20 In die eius stupebunt novissimi, et primos invadet horror. 21 Haec ergo sunt tabernacula iniqui, et iste locus eius qui ignorat Deum.

quiae in regionibus eius, idest nec consanguinei nec domestici per quos de ipso memoria habeatur.

Quis autem effectus ex hoc sequatur in cordibus
235 aliorum, ostendit cum subdit *In die eius*, quae scilicet est dies perditionis ipsius, *stupebunt novissimi*, idest minores de populo, prae nimia admiratione, non valentes considerare quomodo tanta gloria peccatoris subito in nihilum sit redacta; et quantum ad
240 maiores subdit *et primos invadet horror*, timentes scilicet ne eis eveniat simile. Et videtur hoc induxisse ad respondendum ei quod Iob supra xiv²¹ dixerat «Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobiles, non intelliget, attamen caro eius dum vivit dolebit», ex
245 quo videbatur Iob comminationes amicorum vel promissiones de eventibus futuris contingentibus

post mortem confutasse; sed hic Baldath respondet quod huiusmodi infortunia quae post mortem accidunt, etsi mortuus non cognoscat, infliguntur tamen a Deo – huiusmodi poenae – propter correptionem
250 aliorum.

Et quia praemiseraat quasdam poenas peccatoris ad viam praesentis vitae pertinentes, quasdam vero ad finem viae, scilicet ad mortem vel ad ea quae post mortem eveniunt, ideo quasi epilogando subdit
255 *Haec ergo sunt tabernacula iniqui*, idest processus eius in via praesentis vitae: tabernaculis enim viatores utuntur; quantum autem ad ultimum finem qui est quasi terminus motus, subdit *et iste locus eius qui ignorat Deum*, vel per infidelitatem vel per
260 inoboedientiam.

240 timentes] curentes F orrentes pC-Vl) 243 intelliget] —gent F β 245 quo] qua F β

CAPITULUM XIX

1 Respondens autem lob dixit: 2 Usquequo affligitis animam meam et atteritis me sermonibus? 3 En decies confudistis me et non erubescitis opprimentes me. 4 Nempe si ignoravi, mecum erit ignorantia mea, 5 at vos contra me erigimini et arguitis me opprobriis meis. 6 Saltem nunc intelligite quia Deus non aequo iudicio afflixerit me et flagellis suis me cinxerit. 7 Ecce clamabo vim patiens, et nemo exaudiet; vociferabor, et non est qui iudicet.

Respondens autem lob dixit: *Usquequo affligitis animam meam* etc. Baldath in praemissis verbis ad duo intendisse videtur: primo quidem ad confutandum lob de insipientia et superbia et furore, per quod eum affligere intendebat similiter aliis amicis suis, et ideo dicit *Usquequo affligitis animam meam?* Secundo ad confirmandum suam sententiam quod adversitates praesentis vitae pro peccatis proveniunt, quod quidem prolixè prosecutus fuerat enumerando diversas adversitates absque alia probatione inducta, et quantum ad hoc subdit *et atteritis me sermonibus*, idest verbis fatigatis, non probationibus convinctis? Est autem tolerabile si semel aliquis contra amicum suum loquatur, sed si is homo multiplicet huiusmodi verba videtur esse malitiae confirmatae, unde subdit *En decies confudistis me*, et ipsi loquendo et me cum quadam indignatione audiendo: ante hanc autem responsionem quinquies lob invenitur locutus si incipiamus ab hoc quod dixit «Pereat dies in qua natus sum», et quinquies ei respondisse amici sui inveniuntur: saltem autem prae confusione etsi non propter amicitiam debuissent ab afflicti afflictione cessare, unde subdit *et non erubescitis opprimentes me*, scilicet tam opprobriis quam prolixitate verborum me gravantes. Inter cetera autem opprobria videtur eum Baldath de ignorantia notasse, cum dixit «Intellige prius et sic loquamur», quae quidem ignorantia toleranda ab amicis esset, et propter eam excusandus, non autem erat ei improperanda maxime tempore adversitatis, et ideo subdit *Nempe si ignoravi, mecum erit ignorantia mea*, quasi dicat: nihil vos sed me solum gravat, unde ad vos non pertinebat inter adversa

mihi ignorantiam improperare, et ideo subdit *at vos contra me erigimini*, scilicet excellentiam vestram ostentantes, *et arguitis me opprobriis meis*, idest quae ad me solum pertinent et alios non gravant.

Quibus praemissis ad confutationem amicorum pertinentibus, accedit ad principale propositum prosequendum, intendens ostendere falsum esse quod dicebant quod praesentes adversitates semper propter peccata praeterita proveniunt. Ex qua suppositione statim a principio ad inconveniens ducit dicens *Saltem nunc intelligite quia Deus non aequo iudicio afflixerit me*, quasi dicat: si adversitates non adveniunt nisi pro peccatis, non est aequum Dei iudicium quo me non graviter peccantem graviter afflixit; dicit autem *saltem nunc*, quia hactenus non ita particulariter enumeravit suas adversitates sicut nunc. Non solum autem se dicit adversitatibus afflicto, sed etiam eis conclusum ut viam evadendi invenire non possit, unde sequitur *et flagellis suis me cinxerit*, quia scilicet ipsa flagella remediorum viam subtraxerunt; et hoc secundum primo incipit prosequi. Potest autem in adversitatibus remedium inveniri primo quidem per auxilium humanum, et hoc dupliciter: uno modo in ipso facto, puta cum aliquis ab aliquo violenter opprimitur et ab alio succursum habet, et ad hoc excludendum dicit *Ecce clamabo vim patiens, et nemo exaudiet*, quasi dicat: si clamarem contra eos qui me violenter opprimunt nullus exaudiret ut auxilium ferret; alio modo post factum, puta cum aliquis iniuriam passus conqueritur iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat, et hoc excludens subdit *vociferabor, et non est qui iudicet*, idest si vociferarer conque-

6 aliis amicis suis] alii amici sui V2 y S(«Zel. R) π 9 proveniunt] —niant N γ π adveniunt R 45 dicat om. β γ π
48 non om. F N β1 (def Sv) 66 idest] om. N (J(F2) quasi dicat F2 et 5*

3 primo: cap. xviii2. 7 Secundo: cap. xviii4. 19 quinquies: cap. ni, vi-vn, ix-x, xn-xiv, xvi-xvn. 20 Cap. ni3
21 quinquies cap. iv-v, vin, xi, xv, xviii. 27 Cap. xviii2.

8 Semitam meam circumsepsit, et transire non possum, efin calle meo tenebras posuit.
 9 Spoliavit me gloria mea et abstulit coronam de capite meo. 10 Destruxit me undique,
 et pereo, et quasi avulsae arbori abstulit spem meam. 11 Iratus est contra me furor eius,
 et sic me habuit quasi hostem suum. 12 Simul venerunt latrones eius et fecerunt sibi viam
 per me et obsederunt in gyro tabernaculum meum. 13 Fratres meos longe fecit a me, et
 noti mei quasi alieni recesserunt a me. 14 Dereliquerunt me propinqui mei, et qui me
 noverant obliti sunt mei.

rendo non adesset iudex qui me suo iudicio libera-
 ret. Secundo invenitur in adversitatibus remedium
 ab ipso homine qui adversitates evadit, et hoc du-
 plicititer: uno modo per potentiam, et hoc excludit
 dicens *Semitam meam circumsepsit, et transire non*
possum, quasi dicat: tot impedimenta processibus
 meis apposuit ut ea amovere non possim; alio mo-
 do per prudentiam, et ad hoc excludendum subdit
 75 *et in calle meo tenebras posuit*, ut scilicet non videam
 qualiter sit procedendum.

Deinde exclusis remediis, subiungit adversitates
 incipiens ab exterioribus bonis quae perdidit, inter
 quae primo ponit iacturam honoris et gloriae cum
 80 dicit *Spoliavit me gloria mea*, quia cum prius in ho-
 nore et reverentia haberetur, tunc etiam eum iu-
 niores tempore irridebant, ut dicitur infra xxxl. Se-
 cundo ponit dispendium dignitatis cum subdit *et*
abstulit coronam de capite meo, quia qui ante sede-
 85 bat «quasi rex circumstante exercitu», ut dicitur in-
 fra XXIX26, nunc «sedens in sterquilinio testa saniem
 radebat», ut dictum est supra n8. Tercio ponit dam-
 num exteriorum rerum cum dicit *Destruxit me un-*
dique, scilicet devastatis omnibus exterioribus bonis,
 90 *et pereo*, adversitate durante, quia non est spes re-
 cuperandi, unde subdit *et quasi avulsae arbori abs-*
tulit spem meam: arbor enim quandiu radicibus ter-
 rae inhaeret habet spem si praecisi fuerint rami eius
 ut rursum virescat, sed si evellantur eius radices
 95 de terra necesse est ut siccetur et pereat; ita etiam
 ipse, quasi avulsis radicibus, nullam habebat spem
 prosperitatem temporalem recuperandi.

Radix autem spei est duplex: una quidem ex
 parte divini auxilii, alia vero ex parte auxilii hu-
 100 mani; radix autem spei quae est ex divino auxilio
 videbatur esse avulsa per hoc quod Deus ei gravi-
 ter videbatur iratus, secundum illorum opinionem
 qui divinam punitionem in solis adversitatibus huius

vitae ponebant, unde dicit *Iratus est contra me fu-*
ror eius, quod dicit ad designandum vehementiam 105
 irae: nam furor est ira accensa. Solet autem furor
 quo vehementior est eo citius transire, et sic potest
 in futurum remanere spes de irato, sed si ira in
 odium transeat iam non videtur spes ulla restare,
 et ad hoc significandum subdit *et sic me habuit qua-*
si hostem suum: ab inimico autem non speratur re- 110
 medium. Divinae autem irae et odii signum ponit
 cum subdit *Simul venerunt latrones eius*: latrones
 nominat Sabaeos et Chaldaeos et daemones qui eius
 bona vastaverant simul quasi ex condito; quos no- 115
 minat Dei latrones quasi hoc ex ordinatione divina
 contigerit, sicut etiam amici lob dicebant. Praedicti
 autem latrones depraedati sunt lob publice absque
 aliqua reverentia vel metu, unde subdit *et fecerunt*
sibi viam per me, quasi: ita me sunt depraedati sic- 120
 ut hostis qui invenitur in via. Infestaverunt etiam
 eum universaliter et perseveranter, et quantum ad
 hoc subdit *et obsederunt*, scilicet perseveranter, *in*
gyro, idest universaliter quantum ad omnia, *taber-*
naculum meum, idest bona domus meae. 125

Deinde ostendit avulsam esse radicem spei quae
 est ex humano auxilio, ostendens quod nihil auxi-
 lii poterat expectare de quibus magis videbatur, et
 enumerat primo illos qui sunt habitatione domus
 separati, incipiens a fratribus, dicens *Fratres meos* 130
longe fecit a me, ut scilicet mihi auxilium ferre vel
 non velint vel non possint; deinde ponit familiares
 amicos cum subdit *et noti mei quasi alieni recesser-*
unt a me, mihi scilicet auxilium non ferentes; quan-
 tum autem ad consanguineos vel quacumque alia 135
 necessitudine coniunctos subdit *Dereliquerunt me*
propinqui mei, auxilium non ferentes; quantum ve-
 ro ad illos cum quibus aliquando fuerat conversa-
 tus subdit *et qui me noverant*, scilicet olim quasi
 familiarem amicum, nunc in tribulatione *obliti sunt* uo

71 circumsepsit scrips, cum Vulg. γ R] non sen. F circumscripsit N hac non se sit pV] cumsepsit sV] ac. sper. F2 non
 circum. V2 circumsepsit Vaπ circumcepit Pd 81 tunc] nunc V2 postea γπ 88 dicit] dixit F N β(-P2) δ1 94 virescat
 scrips, cum V2 γπ] —scant cet. 113 subdit] —tur N γ Va π 115 vastaverant] —verunt β γ(-Sv) π devastaverant Pd
 126 Deinde] et praem. β 3(-Pd) 129 sunt] non praem. V2 γ(-Sv) π 132 possint] possunt pF β(-v*) δ1 possit V.

93 habet spem: cf. supra cap. xiv7. 106 ira accensa: diffinitio sat frequens apud Thomam e.g. infra cap. 21 300 necnon
 Super Is. xni9 et xxx2', et Super Ps. xxxvi8; Albertus Super Dion. De cael. hier. cap. 2 § 9 eam Gregorio tribuit: cf. V Moral.
 cap. 45 (PL 75,725 C). 114 Sabaeos: cf. cap. ii5; Chaldaeos: cap. ii7; daemones: cap. i 705.

15 Inquilini domus meae et ancillae sicut alienum habuerunt me, et quasi peregrinus fui in oculis eorum. 16 Servum meum vocavi et non respondit mihi, ore proprio deprecabar illum. 17 Halitum meum exhorruit uxor mea, et orabam filios uteri mei. 18 Stulti quoque despexerunt me, et cum ab eis recessissem detrahebant mihi. 19 Abominati sunt me quondam consiliarii mei, et quem maxime diligebam adversatus est me. 20 Pelli meae, consumptis carnibus, adhaesit os meum, et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos. 21 Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos, amici mei, quia manus Domini tetigit me. 22 Quare persequimini me sicut Deus, et carnibus meis saturamini?

mei, scilicet de me non curantes. Post hos accedit ad enumerandum domesticos dicens *Inquilini domus meae*, qui scilicet mihi servire consueverant, et ancillae sicut alienum habuerunt me, de meis scilicet afflictionibus non curantes, et quasi peregrinus fui in oculis eorum, me scilicet penitus contemnentes. Deinde de inoboedientia servorum subdit *Servum meum vocavi et non respondit mihi*; addit autem et superbum contemptum: ore proprio deprecabar illum, idest oportebat me ad eum agere non imperio sed precibus propter hoc quod me contemnebat. Deinde enumerat personas maxime coniunctas, scilicet uxorem et filios; solet autem uxori maxime delectabilis fieri praesentia viri, nisi forte ex aliqua gravi corruptione horribilis reddatur, et ad hoc significandum subdit *Halitum meum exhorruit uxor mea*, scilicet propter fetorem ulcerum ex quibus ei horribilis reddebatur. Filiorum autem est solo nutu parentis voluntatem implere; ex magno autem contemptu parentis provenit quod patrem, cui oportet a filio reverentiam exhiberi, oporteat suppliciter filium deprecari, et ad hoc ostendendum subdit *et orabam filios uteri mei*. Sed hoc videtur contra id quod dictum est supra i19, quod filii eius et filiae oppressi sunt per domus ruinam; sed potest dici quod aliqui parvuli remanserant qui non interfuerant illi convivio, vel forte aliqui filii filiorum, qui mortem propriorum parentum <pro> peccatis propriis imputantes peccatis lob ipsum contemnebant. Postquam igitur se despectum dixit a domesticis et a forinsecis, ostendit consequenter se despectum esse et a stultis et a sapientibus. Est autem stultorum proprium quod eos despiciant quos in miseris vident, quia sola bona terrena honoranda putant, et ideo dicit *Stulti quoque despexerunt me*, scilicet corde, praesentem, et cum ab eis recessissem detrahebant mihi, scilicet ore pronuntiantes quae in praesentia dicere verebantur. Deinde etiam se a sapientibus despectum dicit quos aliquando familiares habuerat, unde dicit *Abominati sunt me quondam consiliarii mei*, quos scilicet propter eorum sapientiam ad meum consilium admittebam, et quem maxime diligebam adversatus est me: et forte hoc dicit propter aliquem eorum qui praesentes aderant, qui ei gravius adversabatur. Sic igitur praemissis adversitatibus quae pertinent ad exteriora, subiungit de proprii corporis consumptione dicens *Pelli meae, consumptis carnibus, adhaesit os meum*, quia scilicet propter gravitatem aegritudinis carnes eius consumptae erant ita quod cutis eius ossibus adhaereret. Sed quia labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent, ideo ad haec excipienda subdit *et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos*, per quod videtur occulte innuere quod omnibus aliis officiis membrorum cessantibus, solum ei remanserant locutionis officium. Enumeratis ergo adversitatibus suis, eos ad compassionem invitat geminans misericordiae petitionem propter multitudinem miseriarum, dicens *Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos, amici mei*, ex quo ab aliis sum derelictus; causa autem miserendi est miseria, quae tanto gravior est quanto a fortiori inducitur, et ideo subdit *quia manus Domini tetigit me*: intelligebat enim se a Deo percutsum. Non videtur autem decens ut homo afflicto afflictionem addat, et ideo subdit *Quare persequimini me sicut Deus?*, quasi dicat: sufficit mihi persecutio quae est a Deo, vestrum autem esset magis consolationem adhibere. Qualiter autem eum persequerentur ostendit subdens *et carnibus meis saturamini?*, quod proprie ad detractores pertinet, qui carnibus humanis vesci dicuntur in quantum in infirmitatibus aliorum delectantur: caro enim est infirmior pars animalis.

153 uxor] —ribus N γ 8 π

168 <pro> suppl. cum 8] non sV1 om. cet.

205 homo] homini γ π homini add. 8

158 solo] ex praem. N 8 solum Sv (def. F2)

peccatis propriis om. V1

166 aliqui] vel praem. β γ(-Sv) 8(-Pd) π

185 adversabatur] —bantur N 8(-R) π

201 causa...miseria: sec. August. *IX De civ. Dei* cap. 5 (PL 41,261) quem refert Thomas *II-II* q. 30 a. 1; vel et Bernardum *Epist.* 12 (PL 182,116 A) ut habetur apud Thomam. *Super II Sent.* d. 29 a. 3 arg. 3; vide etiam Arist. *II Rhet.* cap. 8 (1385 b 13).
211 detractores...delectantur: cf. Gregor. *XIV Moral.* cap. 52 (PL 75,1070 D). 213 caro: cf. Gregor. *XIV Moral.* cap. 49 (PL 75,1068 B).

23 Quis mihi tribuat ut scribantur sermones mei? Quis mihi det ut exarentur in libro
24 stilo ferreo, aut lamina plumbi, vel certe sculpantur in silice? 25 Scio enim quod redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum.

- 215 *Quis mihi tribuat ut scribantur* etc. Dixerat superior lob spem suam esse ablatam «quasi arboris avulsae», quod quidem dixit referens ad spem temporalis prosperitatis recuperandae, ad quam eum amici eius multipliciter incitabant; hanc autem spem
220 sibi habendam non esse supra multipliciter ostendit ad diversa inconvenientia deducendo, nunc autem manifeste suam intentionem aperit ostendens se praedicta non dixisse quasi de Deo desperans, sed quia altiore spem de eo gerebat non quidem relata
225 ad praesentia bona sed ad futura. Et quia grandia et mira et certa dicturus erat, praeostendit desiderium suum ad hoc quod sententia quam dicturus erat in fide posterorum perpetuetur; transmittimus autem sensus et verba nostra in posteros per
230 scripturae officium, et ideo dicit *Quis mihi tribuat ut scribantur sermones mei*, quos scilicet dicturus sum de spe quam in Deo firmavi, ne oblivioni deleantur? Solent autem ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri, et ideo quando volumus aliquam scripturam in longinquum servari, non
235 solum per modum scripturae eam describimus sed per aliquam impressionem sive in pelle sive in metallo sive in lapide; et quia illud quod sperabat non erat in proximo futurum sed in fine temporum reservatur implendum, ideo subdit *Quis mihi det ut exarentur in libro stilo ferreo*, quasi impressione aliqua facta in pelle, aut, si hoc parum est, impressione facta fortiori in lamina plumbi, vel, si et hoc parum videtur, certe sculpantur stilo ferreo in silice?
240 Qui sunt autem hi sermones quos tanta diligentia velit conservari, ostendit subdens *Scio enim quod redemptor meus vivit*, et signanter hoc per modum causae assignat: ea enim quae pro certo non habemus non curamus mandare memoriae, et ideo signanter dicit *Scio enim*, scilicet per certitudinem fidei. Est autem haec spes de gloria resurrectionis futurae, circa quam primo assignat causam cum dicit *redemptor meus vivit*. Ubi considerandum quod homo qui immortalis fuerat constitutus a Deo mortem per peccatum incurrit, secundum
255 illud Rom. v.12 «Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors», a quo quidem peccato per Christum redimendum erat genus humanum, quod lob per spiritum fidei praevidebat. Redemit autem nos Christus de peccato per mortem, pro nobis moriendo; non autem sic mortuus est quod eum mors absorberet, quia etsi mortuus sit secundum humanitatem mori tamen non potuit secundum divinitatem; ex vita autem divinitatis etiam humanitas
260 est reparata ad vitam resurgendo, secundum illud II ad Cor. ult. «Nam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, sed vivit ex virtute Dei»; et vita autem Christi resurgentis ad omnes homines diffunditur in resurrectione communi, unde et ibidem subdit Apostolus: «Nam et nos infirmi sumus in illo, sed vivemus in eo virtute Dei in nobis», unde et Dominus dicit Ioh. v.25 «Mortui audient vocem Filii Dei, et qui audierint vivent: sicut enim Pater habet vitam in semet ipso sic dedit et Filio vitam habere in semet ipso». Est ergo primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei, quae non sumpsit initium ex Maria, sicut Ebionitae dixerunt, sed semper fuit, secundum illud Hebr. ult. «Iesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula», et ideo
265 signanter non dicit 'redemptor meus vivit' sed *vivit*. Et ex hac causa futuram resurrectionem praenuntiat, tempus ipsius determinans, cum subdit *et in novissimo die de terra surrecturus sum*, ubi considerandum est quod quidam ponentes motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum, posuerunt quod post certas revolutiones annorum, redeuntibus stellis ad situs eosdem, homines mortui repararentur ad vitam; cum autem dies ex motu caeli causetur, si motus caeli in aeternum durabit
270 nullus erit novissimus dies: et ideo ad praedictum errorem tollendum signanter dicit *in novissimo die*, et concordat sententiae Domini, qui dicit Ioh. vi.40 «Ego resuscitabo eum in novissimo die».

219 incitabant] invitabant F1 γ δ π intrabant V2 224 quidem scrips, cum sVl] quia F N Pi-sVl] F3 quasi y(-F3) δ π
226 praeostendit] prius ostendit F F2 primo ostendit V2 (def. F3 Va R) 228 erat] om. N est β Pd (def. F3 Va R)
228 in fide] in fidei F N pVl om. V* (def. R) posterorum] —riorum V. As §(def. R) π peccatorum N om. p(-V')
247 et om. N β 250 scilicet] quia praem. N 8(-Pd) quasi Pd 253 considerandum] est add. γ 8(-R) π 268 et om. V2
272 virtute] vel praem. F1 per virtutem V2 scilicet in praem. 8(-Pd) scilicet praem. γ Pd π 287 post] om. F N V.
secundum F2 289 repararentur] reparentur N β1 As δ1 π reparandos V2 reparantur Sv

216 Vers. 10. 220 supra: vers. 11-20. 267 II Cor. xiii.4. 278 Ebionitae: apud Gennadium *De eccles. dogm.*
cap. 2 (PL 58,981 C) ut refert Thomas *Super III Sent.* d. 2 q. 1 a. 3 q. 2; vide etiam August. *De haeres.* 10 (PL 42,27).
279 Hebr. xiii.8. 285 quidam: cf. supra cap. 7 138 nota.

26 Et rursum circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum, 27 quem visurus sum ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et non alius. Reposita est haec spes mea in sinu meo. 28 Quare ergo nunc dicitis: Persequamur eum et radicem verbi inveniamus contra eum? 29 Fugite ergo a facie gladii, quoniam ultor iniquitatum gladius eius, et scitote esse iudicium.

295 Fuerunt alii qui dixerunt quod homines resurgent resumendo non terrena sed quaedam caelestia corpora, sed ad hoc excludendum subdit *Et rursum circumdabor pelle mea*, quod signanter dicit quia supra dixerat solam pellem circa ossa remansisse; ex
300 ipso autem modo loquendi rationem resurrectionis assignat, ne scilicet anima a proprio indumento semper remaneat denudata. Rursus fuerunt alii qui dicerent animam idem corpus quod deposuerat resumpturam sed secundum condicionem eandem, ut
305 scilicet indigeat cibis et potibus et alia opera carnalia huius vitae exerceat, sed hoc excludit subdens *et in carne mea videbo Deum*. Manifestum est enim quod caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est; «corpus autem quod corrumpitur aggravat animam», ut dicitur Sap. ix.15. et
310 ideo nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre; sed caro quam anima in resurrectione resumet eadem quidem erit per substantiam sed incorruptionem habebit ex divino munere, secundum illud Apostoli I ad Cor. xv.33 «Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem», et ideo illa caro huius erit condicionis quod in nullo animam impedit quin
315 Deum possit videre, sed erit ei omnino subiecta. Quod ignorans Porphyrius dixit quod «animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est», quasi anima sit Deum visura non homo, et ad hoc
320 excludendum subdit *quem visurus sum ego ipse*, quasi dicat: non solum anima mea Deum videbit sed *ego ipse* qui ex anima et corpore subsisto. Et ut ostendat quod illius visionis etiam suo modo erit
325 particeps corpus, subiungit *et oculi mei conspecturi sunt*, non quia oculi corporis divinam essentiam sunt visuri sed quia oculi corporis videbunt Deum hominem factum; videbunt etiam gloriam Dei in creatura
330 refulgentem, secundum Augustinum in fine De

civitate Dei. Et ut idem numero non solum specie reparandus homo credatur ad Deum videndum, subiungit *et non alius*, scilicet numero, ne credatur talem se vitae reparationem expectare qualem describit Aristotiles in II De generatione, dicens quod
335 quorumcumque substantia est corruptibilis mota reiterantur eadem specie non eadem numero.

His igitur praemissis de causa resurrectionis, tempore et modo, et gloria resurgentis et identitate eiusdem, subiungit *Reposita est haec spes mea in sinu meo*, quasi dicat: non est spes mea in terrenis quae vane promittitis, sed in futura resurrectionis gloria. Signanter autem dicit *Reposita est in sinu meo*, ad ostendendum quod hanc spem non solum
340 habebat in verbis sed in corde absconditam, non dubiam sed firmissimam, non quasi vilem sed quasi pretiosissimam: quod enim in sinu absconditur in occulto habetur et firmiter conservatur et carum reputatur.

Sic ergo ostensa altitudine spei suae quam habebat de Deo, excludit eorum calumnias quas contra
345 eum quaerebant, quasi Dei spem et timorem abieceret quia in temporalibus spem non ponebat, unde subdit *Quare ergo nunc dicitis: Persequamur eum*, scilicet tamquam de Deo desperantem vel Deum non
350 timentem, *et radicem verbi inveniamus contra eum*, improbando dicta mea quasi providentiam Dei negaverim? Quam non nego sed assero dicens praemia et poenas a Deo praeparari hominibus etiam post hanc vitam, et ideo subdit *Fugite ergo a facie
355 gladii*, idest divinae ultionis in futura vita vobis reservatae, quamvis temporali prosperitate floreatis, *quoniam ultor iniquitatum gladius eius*, idest ultio quam ipse proprie inducet post mortem; *et scitote esse iudicium*, non solum in hac vita sed etiam post
360 hanc vitam in resurrectione bonorum et malorum.

322 ipse] et non alius add. F γ π 327 sunt*] sint β(-v1) As Va (def. Pd) 336 reiterantur] —ratur β(-P2) γ π 352 timorem] amorem F N (def. F3) 363 eius] est cum Vulg. β1 γ δ π

295 alii: quidam haeretici moderni see. Thomam *Super IV Sent.* d. 44 q. 1 a. 1 qc. 1 et *De artic. fidei* art. 5; cf. Moneta Cremon. *IV Adversus Cathares* cap. 7 § 2 (ed. T.A. Ricchini, Romae 1743) P. 353; 298 supra: vers. 20. 302 alii: Iudaei (cf. supra cap. 7 229 nota) et Saraceni see. Thomam *IV Cont. gent.* cap. 83; ipse Mahometus 'ut patet eius legem inspicienti' sicut habetur *I Cont. gent.* cap. 6, cf. *Coran* Petro Venerab. interpr. azoara 23 et 54 (ed. L. Bibliander, Tiguri 1550, p. 82 et 154); Cerinthiani sive Chiliae ut dicitur *III Cont. gent.* cap. 27, cf. August. *XX De civ. Dei* cap. 7 (PL 41,667) et *De haeres.* 8 (PL 42,27). 311 mortali carne: cf. Alcuinus *Super loh.* ii8 (PL 100,752 B). 319 Ut recitat August. *XXII De civ. Dei* cap. 26 (PL 41,794) quem allegat Thomas *I-II* q. 4 a. 6. 330 Lib. XXII c. 29 (PL 41,800). 335 Cap. n (338 b 16).

CAPITULUM XX

1 Respondens autem Sophar Naamathites dixit: 2 Idcirco cogitationes meae variae succedunt sibi, et mens in diversa rapitur. 3 Doctrinam qua me arguis audiam, et spiritus intelligentiae meae respondebit mihi. 4 Hoc scio a principio ex quo est positus homo super terram, 5 quod laus impiorum brevis sit, et gaudium hypocritae ad instar puncti. 3 Si ascenderit usque in caelum superbia eius et caput eius nubes tetigerit, 7 quasi sterquilinum in fine perdetur, et qui eum viderant dicent: Ubi est?

Respondens autem Sophar Naamathites dixit: Idcirco cogitationes meae etc. Sophar, audita sententia lob de spe futurae vitae, acquievisse videtur, unde et post hanc responsionem secundam eius tertio nihil contradixit. Sed tamen adhuc erat aliquid in corde eius quod a priori sententia eum non permittebat omnino recedere: putabat enim quod etsi in futura vita fierent retributiones et punitiones pro meritis, ut a lob didicerat, nihilominus tamen adhuc ei videbatur quod prosperitates et adversitates huius vitae hominibus dispensarentur a Deo pro merito virtutum vel peccatorum, et ideo quasi in parte convictus et in parte adhuc primam sententiam retinens dicit Idcirco, scilicet propter verba quae is dicit de spe futurae vitae, cogitationes meae variae succedunt sibi. Et ut non intelligantur huiusmodi variae cogitationes ad eandem sententiam pertinere, sicut cum aliquis ad eandem conclusionem varias rationes excogitat, subdit et mens in diversa rapi-
tur, scilicet violentia rationum quae induci possunt pro utraque sententia nunc ad unum nunc ad aliud ducor, quasi non sufficeret ad contrarias rationes solvendas. Videbatur enim ei quod sententiam lob de spe futurae vitae repudiare non deberet, et ideo subdit Doctrinam qua me arguis audiam, credendo scilicet quod dixisti de resurrectione futura, sed tamen adhuc totaliter primam sententiam non dimitto, et hoc est quod subdit et spiritus intelligentiae meae respondebit mihi, quasi dicat: adhuc intellectus meus habet quid pro sententia sua respondeat.

Hoc autem videbatur ei certissimum et experimento probatum quod mali etsi aliqua prosperitate gaudeant, tamen illa sit brevis et cito in hac vita etiam finiatur vel per festinam mortem vel per ali-

quam subsequentem adversitatem, et hoc est quod subdit Hoc scio, considerans scilicet a principio ex quo est positus homo super terram, quasi diceret a principio humani generis, quod laus impiorum brevis sit: laudantur enim quandoque ad modicum propter aliqua bonitatis signa et initia quae in eis apparent, sed illa statim obnubilantur ex iniquis operibus quae in eis apparent, et ideo gaudium quod habent de favore quem capiunt ex sua simulatione in brevi pertransit, et hoc est quod subdit et gaudium hypocritae ad instar puncti, quasi in momento pertransiet, quia postea ex fructibus suis cognoscitur, ut dicitur Matth. vn. Contingit enim quandoque quod ex illo favore quem brevi tempore ex sua simulatione captavit ad aliquem altum statum sublimatus est, unde consequenter ostendit quod nec hoc ei stabile erit, dicens Si ascenderit usque in caelum superbia eius, idest si propter altum statum quem adeptus est in tantam ascendat superbiam quod non reputet se caducum quasi terrenum sed immobilem quasi caelestem, et caput eius nubes tetigerit, ut scilicet ultra communem statum hominum promoveatur, quasi sterquilinum in fine perdetur, vel per festinam mortem ex qua redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus, secundum illud 1er. ix. 22 «Cadet morticinum hominis quasi stercus super faciem regionis», vel per hoc quod eius malitia detegatur et ab omnibus reputabitur vilis, secundum illud Eccli. ix. 9 «Omnis mulier quae est fornicaria quasi stercus in via conculcabitur». Eius autem superbia deiecta, stupor in cordibus hominum orietur de tam subita deiectione, et reverentia quae habebatur ad ipsum cessabit, unde subditur et qui eum viderant dicent: Ubi est?, vel mirantes vel contemnentes.

9 didicerat] dixerat F discernat N audierat β(E2) addiscerat F2 18 ad] om. FNV'Sv circa γ(-Sv) π 41 et initia scrips, cum V] in vitia F N om. cet. 48 enim] tamen γ δ π 50 altum] alium F N 52 ascenderit] absconditur N ascendit β ascen. F γ(-Sv) π

8 Velut somnium avolans non invenietur, transibit sicut visio nocturna. 9 Oculi qui eum viderat non videbit, nec ultra intuebitur eum locus eius. 10 Filii eius atterentur egestate, et manus illius reddent ei dolorem suum. 11 Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiae eius et cum eo in pulvere dormient. 12 Cum enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondit illud sub lingua sua. 13 Parcet illi et non relinquit illud et celabit in gutture suo. 14 Panis eius in utero illius vertetur in fel aspidum intrinsecus.

Et ut ostendat eius deiectionem irreparabilem esse, subdit *Velut somnium avolans non invenietur*: sicut enim avis facilius avolando aufertur ab oculis hominum, ita etiam somnia de facili auferuntur a cognitione humana: et quia eorum nullum manet vestigium vel debile, neque ad aliquem testimonium per quod si perdatur possit requiri, ideo irreparabiliter transit eius cognitio: et similiter dat intelligere quod casus impiorum sit irreparabilis. Et huius irreparabilitatis causam ostendit multiplicem: primo quidem ex parte ipsius peccatoris qui perit, unde dicitur *transibit sicut visio nocturna*, quae quidem est visio phantasmatis non permanentis, et ideo postquam desierit ad eam reditus haberi non potest; visio autem diurna est alicuius rei permanentis, quam si aliquis videre desierit ad eam videndam rursus recurrere potest; et similiter quando peccator manet, si adversitas ei adveniat potest reparatio sperari, sed quando ipse ex hac vita transierit nulla ulterius reparatio speratur. Secundo autem ex parte aliorum hominum ostendit casum eius irreparabilem, cum subdit *Oculi qui eum viderat non videbit*: ea enim quae ab oculis recedunt de facili etiam a memoria transeunt, unde mortui qui subtrahuntur humanis aspectibus de facili oblivioni traduntur, ut sic nec in memoriis hominum gloriam habeant nec amici eorum amplius auxilium praestare curent. Tertio ostendit causam irreparabilitatis eius, quia non potest redire ad priorem statum, unde subdit *nec ultra intuebitur eum locus eius*: non enim potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi. Et non solum ipse deiciatur et in propria persona transiens et oculis hominum subtractus proprio loco numquam restituentur, sed etiam filii pro peccato eius puniuntur, unde sequitur *Filii eius atterentur egestate*, iusto scilicet Dei iudicio, ut quia pro divitiis filiorum peccavit in hoc etiam spe sua frustretur, filiis eius pauperibus effectis. Deinde quasi acquiescens iam sententiae loquens subiungit etiam de poenis futurae vitae dicens et

manus illius reddent ei dolorem suum, idest pro operibus peccatorum quae fecit dolorem patietur in poenis. Et quod ista retributio doloris sit intelligenda post mortem, apparet per hoc quod subditur *Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiae eius et cum eo in pulvere dormient*, quasi dicat: etiam post mortem quando carnes eius in pulverem resolventur, solis ossibus in sepulcro remanentibus, poenam patietur pro peccatis, non solum quae in senectute sed etiam quae in adolescentia commisit quae est magis praeceptum ad peccandum. Et causam quare etiam post mortem puniatur pro peccatis, ostendit subdens *Cum enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondit illud sub lingua sua*, et loquitur ad similitudinem hominis dulcem cibum comedentis, qui non cito illum absorbet sed diu tenet in ore ut diutius delectetur. Unde hanc similitudinem exponens subdit *Parcet illi*, scilicet malo vel peccato quod est ei dulce, nolens illud destruere; quod quidem destrueret deserendo, unde sequitur *et non relinquit illud*; quare autem non relinquit, ostendit subdens *et celabit in gutture suo*, idest nulli manifestabit, et propter hoc nullus ei peccatum occultum dissuadebit neque aliquod remedium adhibebit quod adhibetur peccata sua confitentibus: haec est ergo causa quare peccata alicuius puniuntur post mortem quia ea in vita relinquere noluit.

Panis eius in utero illius etc. Quia dixerat quod ossa impii replenda sunt vitiis adolescentiae eius, ut scilicet pro eis puniatur post mortem, nunc de poenis eius prosequitur latius, et primo ostendit quod bona quae in hoc mundo habuit ei vertentur in mala. Et utitur similitudine comedentis cui cibus quandoque in malum convertitur, et hoc duobus modis: uno modo quando cibus indigestus interius manet et convertitur in humores venenosos, et quantum ad hoc dicit *Panis eius in utero illius vertetur in fel aspidum intrinsecus*, quasi dicat: sicut quandoque cibus comestus vertitur in humores venenosos, ita et bona quae in hoc mundo habuit

76 ad aliquem] ad aliquod Pf-V1) γ δ1 aliquod Va π
— quet Sv 8(-R) reliqui F2 re. F derelinquet Vulg.

97 eorum scrips.] eius codd.
134 nullus scrips, cum δ] nullum cet.

131 relinquit] —quitur V1

122 magis...peccandum: cf. *Glossa ordin.* super Ps. cxviii et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,1050 D).

139 dixerat: vers. n.

15 Divitias quas devoravit evomet, et de ventre eius extrahet eas Deus. 16 Caput aspidum surget, et occidet eum lingua viperae. 17 Non videat rivulos fluminis torrentis mellis et butyri. 18 Luet quae fecit omnia, nec tamen consumetur. Iuxta multitudinem adinventionum suarum, sic et sustinebit. 19 Quoniam confringens nudavit domum pauperis, domum rapuit et non aedificavit eam. 20 Nec est satiatus venter eius, et cum habuerit quae concupierat, possidere non poterit.

perseveranter usque ad mortem ei vertentur in amaritudinem mortis. Secundo cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur cum abominatione et dolore, ita etiam quandoque contingit quod homines peccatores bona temporalia quae in hoc mundo acquirunt, quia eis bene non utuntur, quasi indigesta divino iudicio cum dolore amittunt, unde subdit *Divitias quas devoravit*, idest rapaciter acquisivit, *evomet*, idest cum abominatione perdet, *et de ventre eius*, idest de eius dominio, *extrahet eas Deus*, quia scilicet divino iudicio per quandam violentiam ei auferentur.

Nec solum bona quae habuit ei vertentur in malum, sed etiam ab inimicis mala patietur et facto et verbo, et ideo duo exempla ponit: primum quidem de aspide quae mordendo interficit, unde dicit *Caput aspidum surget*, scilicet contra eum ad eum mordendum, per quod significatur aliquis malefactorum princeps vel etiam diabolus eum invadens: secundum exemplum ponit de vipera quae lingua sua venena diffundit, unde sequitur *et occidet eum lingua viperae*, per quam intelligitur quodeumque nocumentum proveniens ex lingua hominis quasi venenum ex lingua viperae.

Deinde subiungit poenam ex privatione bonorum cum subdit *Non videat rivulos fluminis torrentis mellis et butyri*. Mei autem et butyrum in hoc conveniunt quod utrumque suave est ad edendum, sed mei officio apum ex floribus colligitur, butyrum autem ministerio hominum ex lacte domesticorum animalium sumitur; unde per mei potest significari quodeumque bonum delectabile proveniens absque industria hominum, per butyrum autem designatur ut aliquod bonum delectans ex studio humano proveniens. Torrens autem subito supervenit et ex insperato; in flumine abundantia designatur propter aquarum multitudinem; in rivulis autem distributio bonorum designatur: non enim omnes omnia habent neque temporalia neque spiritualia bona, sed quidam haec quidam illa. Datur ergo intelligi quod bonis, secundum Sophar sententiam, suavitas bonorum

proveniat abundanter et ex insperato, tum ex humano ministerio tum ex providentia divina sine humana industria, secundum tamen quandam ordinatam distributionem, qua quidem distributione privandum asserit peccatorem. Et quia quandoque ex multitudine poenarum homo deficit ut ultiores poenas sustinere non possit, subiungit quod peccator quamvis in hac vita multipliciter puniatur tamen ulterius reservatur ad poenas futurae vitae, unde sequitur *Luet quae fecit omnia*, idest pro singulis peccatis suis poenam patietur, *nec tamen consumetur*, scilicet secundum animam quae futuris poenis reservatur.

Consequenter ostendit convenientiam poenarum ad culpas cum subdit *Iuxta multitudinem adinventionum suarum*, idest peccatorum quae sollicite excogitavit, *sic et sustinebit*, quia scilicet poena per quandam convenientiam culpa respondebit. Et primo hoc manifestat quantum ad culpam rapacitatis, in qua duo per ordinem ponit, quorum primum est violenta depraedatio quam significat subdens *Quoniam confringens nudavit domum pauperis*, in confractione quidem violentiam significans, in nudatione rapinam; secundo ponit restitutionis negligentiam, et quantum ad hoc subdit *domum rapuit et non aedificavit eam*, quasi dicat: ea quae de domo rapuit vel quae in domo confringendo destruxit re compensare neglexit. Huic autem culpa convenientem poenam subiungit dicens *Nec est satiatus venter eius*, quasi dicat: quia «nudavit domum pauperis» eum de bonis suis satiari non sinens, ideo appetitus eius non est satiatus neque de bonis quae iure possidet neque de his quae iniuste acquisivit, quia, sicut dicitur Eccl. v9, «avarus non implebitur pecunia, et qui amat divitias fructum non capiet ab eis», et quantum ad hoc secundum subdit *et cum habuerit quae concupierat, possidere non poterit*, quia vel ipse subtrahetur eis vel illa subtrahentur ei: et hoc conveniens est. ut quia ea quae rapuit sponte restituere noluit ea invitus amittat.

Deinde manifestat idem in culpa voracitatis quam

152 vertentur] —tuntur F δ —tantur N F2 —tatur V1 159 amittunt] —tuntur N γ —tant Va 165 et om. F β F3
177 fluminis scrips. cum Vulg. V1 Sv (cl. infra lin. 187)] fluvii N β1-v1) S π flu. F γ(-Sv) 214 nudavit] mundavit V1
denudavit γ S(-Pd) ic mutavit Pd 219 confringendo] confligendo F N β1 R consurgendo Sv 227 ab] ex F2 γ δ

21 Non remansit de cibo eius, propterea nihil permanebit de bonis eius. 22 Cum satiatus fuerit, artabitur et aestuabit et omnis dolor irruet in eum. 23 Utinam impleatur venter eius, ut emittat in eum iram furoris sui et pluat super illum bellum suum. 24 Fugiet arma ferrea et irruet in arcum aereum: 25 eductus et egrediens de vagina sua, et fulgurans in amaritudinem suam. Vadent et venient super eum horribiles. 26 Omnes tenebrae absconditae sunt in occultis eius. Devorabit eum ignis qui non succenditur, affligetur relictus in tabernaculo suo.

ponit subdens *Non remansit de cibo eius*, quia scilicet quicquid habuit in suos usus convertit, nihil in aliorum necessitatem reservatis. Et subiungit convenientem poenam dicens *propterea nihil permanebit de bonis eius*, scilicet ei quia omnia perdet, et hoc est conveniens poena quantum ad hoc quod de bonis suis aliis noluit reservare: unde iustum est ut nihil ei reservetur. Quantum vero ad hoc quod superflua in suos usus consumpsit, subiungit aliam convenientem poenam dicens *Cum satiatus fuerit, artabitur*, et loquitur ad similitudinem hominis qui nimis comedit, cuius viscera artantur ex nimio cibo compressa, per quod significatur quod homo qui superflua in suos usus expendit vel qui superflua sibi acquisivit artationem quandam patietur, non valens omnia acquisita recte disponere, sicut patet Luc. XII¹⁸ de divite cuius ager uberes fructus protulerat, quod voluit horrea sua destruere ut faceret ampliora. Ex artatione autem viscerum sequitur inordinatus calor et anxietas, unde subdit *et aestuabit*, et similiter illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur; demum ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire, unde subdit *et omnis dolor irruet in eum*: similiter etiam his qui superflua congregaverunt multiplex dolor exoritur dum in pluribus dispendia patiuntur.

Considerans ergo Sophar quod saturitas impii est ei nociva, quasi ex zelo iustitiae optat ei saturitatem bonorum temporalium ut poenam patiatur, unde sequitur *Utinam impleatur venter eius*, scilicet abundancia temporalium bonorum, *ut emittat in eum*, scilicet Deus, *iram furoris sui*, idest vindictam sine misericordia. Et modum irae ostendit subdens *et pluat super illum bellum suum*; et in hoc quod dicit *pluat* designat malorum abundantiam; in hoc quod dicit *super illum*, idest supra vires peccatoris, designat impotentiam resistendi; in hoc autem quod dicit *bellum suum* ostendit quod mala non inferuntur ei ad correctionem per modum disciplinae quae pater castigat filium, sed per modum exterminii

quo hostes perduntur: unde subdit *Fugiet arma ferrea*, idest poenas praesentes, impatienter eas sustinendo, quae ad modum gladii ferrei feriunt de propinquo; *et irruet in arcum aereum*, idest in poenas futurae vitae quae quasi feriunt a remotis ad modum arcus aerei, qui est infrangibilis, ut futurarum poenarum interminabilitas designetur. Exponit autem consequenter huius arcus processum dicens *eductus et egrediens de vagina sua*, supple 'erit arcus ille': quando enim arcus est in vagina non percutit, et similiter ultio futurae damnationis quando est in Dei praesentia quasi in quadam vagina non damnat, sed educitur de hac vagina per malitiam provocantem Deum, et tunc egreditur per dispositionem divinam. Et eius effectum ostendit subdens *et fulgurans in amaritudinem suam*: sicut enim fulgur de supernis et subito et cum violentia et claritate venit, ita illa ultio inferetur peccatori a Deo ex improviso cum tanta violentia quod resisti non poterit, et cum tanta claritate iustitiae quod excusationis locus non erit, et ex hoc peccator replebitur amaritudine.

Deinde poenas ultionis explicat per partes, et primo quantum ad hoc quod sub potestate daemonum tradetur, et quantum ad hoc subdit *Vadent et venient super eum horribiles*, idest liberam potestatem super eum accipient daemones. Deinde ponit poenam damni cum subdit *Omnes tenebrae absconditae sunt in occultis eius*, quia scilicet perfectas tenebras interiores et exteriores patietur, elongatus a claritate Dei; quod quidem in occulto dicit esse quia sicut sanctorum claritas in hac vita nobis occulta est, ita et tenebrositas impiorum. Deinde ponit poenam sensus cum dicit *Devorabit eum*, non quidem consumendo sed sua afflictione absorbendo, *ignis*, scilicet gehennae, *qui non succenditur*, scilicet humano studio sed divina virtute, secundum illud Is. xxx³³ «Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam». In his autem poenis nullum auxilium sibi aderit, unde subdit *affligetur relictus in tabernaculo suo*, idest ex hoc quod relinquetur sine auxilio in loco poenarum sibi deputato.

250 protulerat] —Ierit F N —lit β attulit δ1 251 quod] qui β1 γ δ π 254 inordinate] immoderate N β(-P2) γ(-As) (in posterum a β discedit V2, cf. Praef. § 41 in fine et § 42) 276 poenas praesentes] pena presentis F N pena presentis vite V1 276 eas] ea F N V1 om. γ π 286 praesentia scrips. cum V2 v(-Sv) R] presentia cet. 298 tradetur] tradentur N γ δ π (def F2 V2)

27 Revelabunt caeli iniquitatem eius, et terra consurget adversus eum. 28 Apertum erit germen domus illius, detrahetur in die furoris Domini. 29 Haec est pars hominis impii a Deo, et hereditas verborum eius a Domino.

Positis ergo poenis quas in se ipso patietur, subiungit poenas quae pertinent ad ipsum secundum quod post mortem remanet in hac vita, et primo quidem quantum ad hoc quod remanet in memoriis 320 hominum, dicens *Revelabunt caeli iniquitatem eius*, idest caelesti virtute fiet quod iniquitas eius reveletur post mortem quae latebat in vita, et terra 325 *consurget adversus eum*, quia manifestata eius iniquitate, homines terreni etiam contra mortuum turbabuntur qui forte vivum reverebantur. Deinde ponit poenam eius quantum ad hoc quod remanet in filiis, cum dicit *Apertum erit germen domus illius*, idest filii eius expositi erunt tribulationibus; et hoc

germen *detrahetur*, scilicet de hac vita, in die furoris Domini, idest in die vindictae divinae; quamvis 330 possit et hoc ad finale iudicium referri, in quo sancti revelabunt iniquitatem peccatoris et totus mundus «pugnabit contra insensatos» et germina, idest opera peccati, manifestabuntur et tandem impius detrahetur in infernum. 335

Deinde epilogando subdit *Haec est pars hominis impii a Deo*, idest quam sibi acquisivit impiis operibus, et *hereditas verborum eius a Domino*, quam scilicet sibi acquisivit pravis verbis. Et considerandum quod inter praemissa praesentibus poenis 340 turas commiscuit.

339 verbis *scrips.*] operibus F γ Vare et operibus add N V1 operibus et *praem.* V2 sermonibus 81 (*def.* F2)

331 sancti revelabunt...: cf. Thomas *Super IV Sent.* d. 47 q. 1 a. 2 qc. 1. 333 Sap. v«. 334 opera peccati: cf. *Glossa interim.* super Is. v24.

CAPITULUM XXI

1 Respondens autem Iob dixit: 2 Audite, quaeso, sermones meos et agite paenitentiam: 3 sustinete me ut et ego loquar, et post mea, si videbitur, verba ridete. 4 Numquid contra hominem disputatio mea est ut merito non debeam contristari? 5 Attendite me et obstupescite et superponite digitum ori vestro. 6 Et ego quando recordatus fuero perstupesco, et concutit carnem meam tremor. 7 Quare ergo impii vivunt, sublevati sunt confortati- que divitiis? 8 Semen eorum permanet coram eis,

Respondens autem Iob dixit: Audite, quaeso etc. Quia Sophar in praemissis verbis quantum ad aliquid iam sententiae Iob consenserat ut poneret peccata puniri post mortem, quamvis adhuc in hoc suam sententiam retineret quod etiam in vita ista peccata temporaliter puniuntur, erectus fuit Iob in spem convertendi eos totaliter ad veram sententiam, et ideo primo humiliter inducit eos ad attentionem, cum dicit *Audite, quaeso, sermones meos*. Et quia hactenus cum quadam irrisione eius verba audierant, subdit *et agite paenitentiam*, scilicet de hoc quod verba mea irrisistis vel quod veritati contradixistis; et quia iam omnes bis locuti estis, *sustinete me ut et ego loquar*, respondendo scilicet ad ea is quae ultimo proposita sunt. Et ne antequam audiret iudicium condemnationis proferant, subdit *et post mea, si videbitur, verba ridete*, quasi dicat: si indicatis meam hanc sententiam derisibilem esse, prius tamen meam responsionem audiat, quae si vobis non satisfaciatur postea poteritis iustius irridere. Et ne videantur eius verba despicienda fore, ostendit quod de magnis locuturus est, scilicet de divinis iudiciis non de humanis, unde subdit *Numquid contra hominem disputatio mea est ut merito non debeam contristari?*, quasi dicat: si ad hoc tenderet meae disputationis intentio ut inquirerem an aliquis homo iuste vel iniuste me affligeret, qualitercumque hoc accidisset, merito tristitia carerem; sed disputatio mea tendit ad inquirendum quomodo hoc iusto Dei iudicio acciderit. Et quia de magna re est ista disputatio, est audienda attente, unde dicit *Attendite me*; est etiam audienda non leviter et cum irrisione sed magis graviter et cum stupore, unde subdit *et obstupescite*; est etiam audienda silenter et sine mussitatione, unde subdit *et superponite digitum ori vestro*. Et ne videatur hoc iactanter dicere quasi ad deferendum honorem suae auctoritatis, ostendit se etiam in altitudine huius quaestionis stupere, unde subdit *Et ego quando recordatus fuero perstupesco*, ne scilicet in tanta quaestione in aliquo a veritate deficiam aut irreverenter de divinis iudiciis loquar; timor autem iste non sistit in mente sed pervenit usque ad carnem, unde subdit *et concutit carnem meam tremor*: ex vehementi enim animi passione etiam caro immutatur. Quibus praemissis sufficientibus ad attentionem excitandam, procedit ad quaestionem; et quia Sophar dixerat quod prosperitates malorum, si quae sunt, brevi finiuntur et in malum eis vertuntur, ideo haec statim Iob improbat dicens *Quare ergo impii vivunt*, scilicet diu? Quasi dicat: si impius sic, velut avis avolans et velut visio nocturna, cito transit, unde est quod multi impii habent vitae diuturnitatem? Item si «gaudium hypocritae est ad instar puncti» et eius ascensus cito deicitur, quare sublevati sunt, id est in honoribus promoti? Item si «divitias quas devoravit evomit», quare sunt confortati divitiis, id est quare eorum divitiae sunt eis confirmatae? Contra hoc etiam quod dixerat «Filii eius atterentur egestate», < dicit > *Semen eorum permanet coram eis*, id est filii, eis videntibus, perseverant; et idem subiungit de aliis personis coniunctis dicens

18 meam] post hanc β1 V2 8(-Pd) post sententiam γ Pd π 20 satisfaciatur] —faciam π sufficiat β1 V2 30 hoc] de add. F2 γ δ1 π de praem. V1 42 perstupesco] pertimesco cum Vulg. V2 8 stupesco γ pertimesco stupesco π 42 loquar] loquamur F N V V2 46 ad om. F N V. 52 sic scrips. cum F] sit β. V2 om. cet. 57 sunt] post confortati F γ om. π confortati] —tunc cum Vulg. V2 Va π suis add. N in add. Pd confer. F 60 < dicit > suppl. cum γ δ π] addit V2 om. cet. 61 filii] filiis β1 Sv Va eis] eius pN β. γ(-As) R perseverant] —rent F N β.

13 bis locuti: Eliphaz cap. iv-v et xv, Baldath cap. vin et xvm, Sophar cap. xi et xx. 48 dixerat : cap. xx5. 52 velut avis...: cf. supra cap. xx8. 54 Cap. xx5. 57 Cap. xx15 59 Cap. xx10.

propinquorum turba et nepotum in conspectu eorum. ⁹ Domus eorum securae sunt et pacatae, et non est virga Dei super illos. ¹⁰ Bos eorum concepit et non abortivit, vacca peperit et non est privata fetu suo. ¹¹ Egrediuntur quasi greges parvuli eorum, et infantes eorum exultant lusibus. ¹² Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi. ¹³ Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt. ¹⁴ Qui dixerunt Deo: Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus; ¹⁵ quis est Omnipotens ut serviamus ei, et quid nobis prodest si adoraverimus eum?

propinquorum turba et nepotum in conspectu eorum; per quod duplicem prosperitatem designat, quia nec ⁶⁵ eorum propinqui subtrahuntur per mortem, quod significat in hoc quod dicit *permanet*, nec elongantur per exilium vel aliquid huiusmodi, quod designat per hoc quod dicit *coram eis et in conspectu eorum*.

⁷⁰ Deinde prosequitur per partes praemissam prosperitatem impiorum, primo quidem quantum ad ipsos, praemittens immunitatem a malo cum dicit *Domus eorum*, idest familiae eorum cum necessariis rebus, *securae sunt*, scilicet ab insultu hostium, et *n* *pacatae*, idest carentes interna dissensione; et etiam immunes sunt a divino flagello, et quantum ad hoc subdit *et non est virga Dei super illos*, quia scilicet pro peccatis suis non corriguntur in hac vita. Et subiungit de multiplicatione bonorum, quia scilicet ⁸⁰ bona eorum non sunt sterilia nec fructu suo privantur; et hoc manifestat in specie boum qui apud antiquos acceptissimi erant propter agriculturam, unde dicit *Bos eorum*, idest vacca, *concepit*, per quod tollitur sterilitas. Est autem conceptio primum in ⁸⁵ fructificatione animalium; secundum est formatio fetus concepti in ventre et perductio ad perfectum, quod impeditur per abortum, et quantum ad hoc dicit *et non abortivit*; tertium autem est partus, et quantum ad hoc dicit *vacca peperit*, idem significans ⁹⁰ nomine bovis et vaccae, et utitur utroque vel propter ornatum sermonis vel propter necessitatem metri; quartum autem est educatio prolis, et quantum ad hoc subdit *et non est privata fetu suo*, morte scilicet praeoccupante.

⁹⁵ Consequenter autem subdit de prosperitate quantum ad filios, circa quod primo ponit prolis multitudinem cum dicit *Egrediuntur*, scilicet in plateis ambulantes, non praeventi morte, *quasi greges parvuli eorum*, scilicet in multitudine et mutua concordia; secundo ponit eorum incolumitatem cum ¹⁰⁰ subdit *et infantes eorum exultant lusibus*, quasi non gemunt infirmitatibus; tertio ponit eorum discipli-

nam qua apud antiquos liberi instruebantur in musicis, unde dicit *Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi*, quasi instructi ad hoc ¹⁰⁵ quod et ipsi convenienter musica utantur et alios audiendo prudenter iudicent.

Sed ne aliquis dicat quod haec eorum prosperitas modicum durat «ad instar puncti», contra hoc subdit *Ducunt in bonis dies suos*, quasi dicat: omnes ¹¹⁰ dies vitae suae in prosperitate peragunt. Necesse est autem ex communi condicione quod finaliter sentiant mortem, sed tamen hanc patiuntur absque praecedenti angustia, unde subdit *et in puncto ad inferna descendunt*, idest in mortem: omnes enim ¹¹⁵ antiqui ante Redemptoris adventum, de quo supra locutus fuerat, ad inferna descendebant; sed quidam adversitatibus pressi in vita, non subito sed per multas amaritudines ad inferna descendebant, sicut Iacob dixit Gen. xxxviii³⁵ «Descendam ad filium meum lugens in infernum»; sed illi qui prosperitate vigent usque ad mortem quasi in puncto usque ad inferna descendunt.

Posset autem responderi quod impii inter multa mala quae faciunt, meruerunt a Deo prosperitatem ¹²⁵ terrenam vel eum amando vel cognoscendo vel ei qualibuscumque operibus serviendo vel saltem bona temporalia ab ipso petendo, sed hoc excludit subdens *Qui dixerunt Deo*, scilicet ex corde proposito quasi ex certa malitia peccantes: *Recede a nobis*, ¹³⁰ quod pertinet ad defectum amoris, *scientiam viarum tuarum nolumus*, quod pertinet ad defectum cognitionis per ignorantiam affectatam: viae autem Dei dicuntur praecepta et iudicia eius quibus ab ipso disponimur; *quis est Omnipotens ut serviamus ei?*, ¹³⁵ quod <pertinet> ad defectum bonorum operum provenientem ex Dei contemptu, *et quid nobis prodest si adoraverimus eum?*, quod pertinet ad contemptum petitionis propter defectum spei.

Sic ergo evidentissime confutavit eorum sententiam, ostendens quod prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis nec adversitas tem-

122 usque om. γ δ π 129 ex Jin δ π corde] cordis γ δ π toto F2 et add V2 136 <pertinet> suppi, cum F2 V2 δ π] om. F N post contemptu V1 post operum γ

82 propter agriculturam: cf. Barthol. Anglic. *XVIII De propriet. rerum* cap. 12. 109 Cap. xx5. 116 supra: cap. xix25. 1173d inferna: cf. supra cap. 7 182 nota. 134 praecepta: *Glossa interlin.* super Gen. xvn19; iudicia: *Glossa interlin.* super Iob xxxvi23.

16 Verum tamen quia non sunt in manu eorum bona sua, consilium eorum longe sit a me.
 17 Quotiens lucerna impiorum extinguitur et supervenit eis inundatio et dividit dolores
 furoris sui, 18 erunt sicut paleae ante faciem venti et sicut favilla quam turbo dispergit.
 19 Deus servabit filiis illius dolorem patris, et cum reddiderit, tunc sciet: 20 videbunt oculi
 eius interfectionem suam, et de furore Omnipotentis bibet. 21 Quid enim ad eum pertinet
 de domo sua post se, aut si numerus mensium eius dimidietur? 22 Numquid Deum docebit
 quispiam scientiam, qui excelsos iudicat?

poralis est poena peccati, quia impii frequenter pro-
 sperantur in hac vita nihil boni merentes a Deo,
 us et cum hoc nullas graves adversitates patiuntur.
 Posset autem aliquis obicere: si malis prospera eve-
 niunt et adversitatibus carent, ergo nulla est ratio
 a malitia declinandi, unde Eccl. ix¹ dicitur «Eadem
 cunctis eveniunt, unde et corda filiorum hominum
 150 implentur malitia»; sed huic obiectioni respondet di-
 cens *Verum tamen quia non sunt in manu eorum bo-
 na sua, consilium eorum longe sit a me*. Circa quod
 sciendum est quod in manu hominis, idest in po-
 testate ipsius, sunt quaedam bona, scilicet volunta-
 155 ria virtutum opera quorum est dominus per liberum
 arbitrium gratia Dei iuvatum, et ideo huiusmodi bo-
 na semper possunt retinere virtuosos quandiu vo-
 lunt, et propter hoc consilium sectandi huiusmodi
 bona est acceptandum; sed bona temporalis pro-
 160 speritatis non sunt in potestate habentium ut pos-
 sint ea acquirere vel retinere cum volunt, et ideo
 abiciendum est eorum consilium quo Deum et iusti-
 tiam contemnunt ut prospere vivant, quia per hoc
 non possunt assequi quod intendunt sed quandoque
 165 adversitatibus premuntur.

Est autem considerandum ulterius quod adversi-
 tas impii gravior est quam iusti, quia cum iustus
 adversitatem patitur temporalem remanet ei fulci-
 mentum virtutis et consolatio in Deo, unde non to-
 170 taliter dissipatur; sed malis, amissis temporalibus
 bonis quae sola sibi quaesierunt, nullum remanet
 fulcimentum: unde subditur *Quotiens lucerna*, idest
 prosperitas, *impiorum extinguitur*, idest finitur, *et
 175 supervenit eis*, scilicet divino iudicio, *inundatio*, id-
 est gravis tempestas adversitatis, *et quotiens Deus
 dividit*, idest sub certa mensura distribuit, *dolores*,
 idest afflictiones aliquas, *furoris sui*, idest ex eius
 furore provenientes, *erunt*, impii scilicet, *sicut paleae
 ante faciem venti*, quae scilicet propter levitatem re-
 180 sistere non possunt vento, *et sicut favilla*, quae sci-
 licet remanet ligno combusto, *quam turbo dispergit*,
 quia scilicet non habet humorem ut simul se teneat:

ita etiam impii, veniente adversitate, resistere non
 possunt quia carent fulcimento divinae spei, et per
 diversas cogitationes disperguntur carentes humore ies
 virtutis.

Et post hoc subdit de adversitate quantum ad
 filios cum dicit *Deus servabit filiis illius dolorem
 patris*, quia scilicet poena patris pertingit usque ad
 filios imitatores paternae malitiae. Nec differetur hoc
 190 usque post mortem patris sed vivente et cognosce-
 te patre hoc erit, unde subdit *et cum reddiderit*, sci-
 licet Deus poenam filiis, *tunc sciet*, scilicet pater,
 unde subdit *videbunt oculi eius interfectionem suam*,
 idest filiorum suorum, vel quamcumque adversita-
 tem, et in hoc ipso *de furore Omnipotentis bibet*, quia
 hoc ipsum pertinet ad poenam patris quod filii eo
 vivente puniuntur, non autem si punirentur post
 eius mortem, unde subdit *Quid enim ad eum perti-
 195 net de domo sua post se?*, idest non affligeretur a
 futuris infortuniis posterorum, maxime cum pecca-
 tor post mortem hoc ignoret, sicut supra xiv²¹ dic-
 tum est «Sive nobiles fuerint filii eius sive ignobi-
 les, non intelliget»; *aut etiam quid pertinet ad eum
 si numerus mensium eius dimidietur?*: non potest
 200 de hoc dolere in vita quia hoc ignorabat futurum.

Numquid Deum docebit quispiam etc. Quia supra
 lob proposuerat quod impiis in hac vita quando-
 que prospera quandoque adversa adveniunt, quod
 facit apud homines dubitationem, ideo ad huius
 210 dubitationis solutionem accedens praemittit quod
 hoc non provenit ex defectu divinae scientiae, qua-
 si eum lateat malitia illorum quibus prospere cedit,
 et ideo dicit *Numquid Deum docebit quispiam scien-
 215 tiam?*, quasi dicat: non indiget ut ab aliquo instru-
 atur de meritis hominum ut sciat quibus prospera
 et quibus reddat adversa. Quod autem subdit *qui
 excelsos iudicat* potest dupliciter adiungi: uno modo
 ut sit sensus quod Deus non indiget instructione
 alicuius ad hoc quod possit excelsos iudicare, idest
 220 eos qui prosperantur in hoc mundo, sicut in rebus

167 cum] tamen N β1 V2 170 dissipatur scrips, cum Va] —pantur cet. malis scrips, cum V1 F3 π] mali cet.
 195 quamcumque] quacumque N β1 δ adversitatem scrips, cum γ π] —tate cet. 213 illorum] eorum N γ(-δν) δ π
 218 excelsos (cf. Praef. § 66)] —so N V1 V2 in excelso γπ excl'id' F2 exce. F 220 excelsos] —so F N V1 V2 γ

23 Iste moritur robustus et sanus, dives et felix: 24 viscera eius plena sunt adipe, et medullis ossa illius irrigantur. 25 Alius vero moritur in amaritudine animae suae, absque ullis opibus. 26 Et tamen simul in pulvere dormient, et vermes operient eos. 27 Certe novi cogitationes vestras et sententias contra me iniquas. 28 Dicitis enim: Ubi est domus principis? Et ubi tabernacula impiorum? 29 Interrogate quemlibet de viatoribus, et haec eadem illum intelligere cognoscetis,

humanis indigent indices instrui per testes de meritis indicandorum; alio modo potest intelligi ut inducatur quasi probatio praecedentis: quod enim
 225 Deus omnia sciat et quod ab aliis instrui non indigeat patet per hoc quod ipse habet iudicium super quantumcumque excelsos; nullus autem iudicat quae ignorat: unde non potest esse quod alicuius quantumcumque excelsa scientia lateat ipsum.
 230 Praemissa igitur sufficientia divinae scientiae, subdit dubitationis materiam quae potest accidere super diversa humanarum rerum dispositione, in qua quidam prosperantur usque ad mortem, quidam vero in miseria moriuntur. Consistit autem temporalis
 235 prosperitas primo quidem in potestate, et quantum ad hoc dicit *Iste moritur robustus*, secundo in corporis sanitate, et quantum ad hoc subdit *et sanus*, tertio in exteriorum rerum opulentia, et quantum ad hoc subdit *dives*, quarto in consiliorum et operum
 240 prospero successu, et quantum ad hoc subdit *et felix*: dicitur enim felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum. Ut autem non solum divitias sufficientes sed etiam superabundantes significet, subdit *viscera eius plena sunt adipe*: adeps enim
 245 propter superabundantiam nutrimenti generatur. Et ut rursus ostendat eius potentiam multiplicibus auxiliis suffultam, subdit *et medullis ossa illius irrigantur*: per ossa enim fortitudo designatur quorum robur nutrimento medullarum sustentatur. Subiungit autem de aliorum adversitate dicens *Alius vero*
 250 *moritur in amaritudine animae suae*, quod scilicet pertinet ad interiores dolores quos homines concipiunt vel de corporalibus nocementis vel ex infortunatis eventibus; addit autem *absque ullis opibus*
 255 ad designandum exteriorum rerum defectum. Sed tamen cum sic diversificentur in vita cum aequalitate meritum, non potest dici quod saltem in his quae sunt post mortem diversa ad corpus pertinentia eorum sors commutetur: aequaliter enim eorum

corpora disponuntur post mortem, unde subdit *Et tamen simul in pulvere dormient*, idest aequaliter in terra sepelientur, *et vermes operient eos*, idest aequaliter eorum corpora putrescent: unde patet quod non potest assignari ratio differentiae quae est inter homines secundum prosperitatem et adversitatem, in his quae sunt aequalis meriti vel demeriti, ex diversa corporum dispositione post mortem.

Erat autem opinio amicorum Iob quod ratio praedictae diversitatis esset ex diversitate meritum, quod est contra id quod experimento apparet
 270 de hoc quod impiorum quidam prosperantur, quidam adversa patiuntur; unde quae iam improbatam eorum opinionem vituperando commemorat cum subdit *Certe novi cogitationes vestras*, quibus scilicet Iob temerarie condemnabant, *et sententias*, scilicet
 275 exterioribus verbis prolatis, *contra me iniquas*, quia scilicet iniquae impietatis me arguitis ex adversis quae patior; unde subdit *Dicitis enim: Ubi est domus principis? Et ubi tabernacula impiorum?* quasi dicerent: tu simul cum familia tua ex altitudine
 280 tanti principatus cecidisti sicut solent deficere tabernacula impiorum.

Sic igitur per ea quae supra dixerat ostensa iniquitate sententiae ipsorum, accedit ad determinandum veritatem. Et praemittit hoc quod dicturus
 285 est non esse novum sed apud multos divulgatum, subdit enim *Interrogate quemlibet de viatoribus*, quasi dicat: non oportet me cum magno studio testimonium quaerere, quia haberi poterit a quibuscumque transeuntibus per viam; vel viatores dicit eos
 290 qui hac vita utuntur non ut termino sed ut via; *et haec eadem illum intelligere cognoscetis*, quae scilicet dicturus sum vobis: unde inexcusabiles estis qui a veritate receditis quam omnes communiter tenent. Quam quidem veritatem exponit subdens
 295 *quia in diem perditionis servatur malus*, quasi dicat: quod in hac vita non punitur sed prosperatur, hoc

229 excelsa] —si γ 8 π excell'a N 249 sustentatur] —tantur F V2 253 infortunatis] fortuitis F2 R infortuitis γ(-Sv)
 Pd π infortuniis Sv infortunatibus Va 254 opibus] operibus N V1 γ(-Sv) 8 π eventibus praem. Sv

241 quosdam: huius assertionis duplicem formam tradit Thomas I-II q. 5 a. 8 ad 3, cuius altera 'qui habet omnia quae vult' manat ex August. XIII De Trin. cap. 5 (PL 42,1020), alteram vero 'cui omnia optata succedunt' invenies apud Cassiodorum Super Ps. i. (PL 70,27 D), ex quo Glossa interlin. super h. l. et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 191,61 B). 248 fortitudo: cf. Gregor. VIII Moral. cap. 25 (PL 75,828 B). 249 nutrimento medullarum: cf. Avicen. I Canon medie, fen 1 doct. 5 c. 1 (ed. Venetiis 1555, f. 10 v). 291 ut via: cf. Gregor. XV Moral. cap. 57 (PL 75,1116 B).

30 quia in diem perditionis servatur malus et ad diem furoris ducitur. 31 Quis arguet coram eo viam eius? Et quae fecit quis reddet illi? 32 Ipse ad sepulcrum ducetur et in congerie mortuorum vigilabit. 33 Dulcis fuit glareis Cocyti, et post se omnem hominem trahit et ante se innumerabiles. 34 Quomodo igitur consolamini me frustra, cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati?

ideo est quia reservatur eius punitio in aliud tempus quando gravius punietur, unde subdit *et ad diem furoris ducitur*: quia enim furor est ira accensa, nomine furoris acrior vindicta significatur. Quare autem in diem perditionis <et> furoris servetur, ostendit subdens *Quis arguet coram eo viam eius? Et quae fecit quis reddet illi?* Ubi duas rationes assignare videtur, quarum prima est quia intantum est sapientiae imperceptibilis ut nec per poenas erudiretur ut suam recognosceret culpam, sed inter flagella murmuraret quasi punitus iniuste, et hoc est quod dicit *Quis arguet coram eo*, idest ut ipse recognoscat *viam eius*, scilicet iniquam. Alia ratio est quia poenae huius vitae non sunt sufficientes ad tantarum culparum punitionem, quia si acerbae sunt cito interimunt, et hoc est quod dicit *Et quae fecit quis reddet illi*, scilicet in hac vita? Et ideo quasi concludit quod dies praedictus perditionis et furoris non est in hac vita sed post mortem, subdit enim *Ipse ad sepulcrum ducetur*, scilicet mortuus, et tamen secundum animam vivet, et hoc est quod subdit *et in congerie mortuorum vigilabit*, quia scilicet licet videatur dormire per corporis mortem, vigilabit tamen per animae vitam. Et ne videatur post mortem transire ad gaudium, subdit *Dulcis fuit glareis Cocyti*: quia enim testimonium etiam viatorum invocavit, veritatem de poenis malorum post mortem proponit

sub fabula quae vulgariter ferebatur, quod scilicet in inferno inter alios esset quidam fluvius nomine Cocytus, qui interpretatur luctus, quo animae malorum perducuntur; et sicut alii fluvii trahunt glareas, ita ille fluvius quodammodo involvebat animas impiorum: dicitur ergo impius *dulcis fuisse glareis Cocyti* quia eius conversatio acceptabilis fuit malis, et ideo inter malos qui sunt in luctu locum habebit. Effectum autem huius fluvii quantum ad homines subdit: *et post se omnem hominem trahit*, quia scilicet omnes homines cum quodam luctu moriuntur: quod enim est post mortem est quasi postremum huius fluvii, cuius antea est quod in hac vita agitur, et ideo subdit *et ante se innumerabiles*, quia scilicet plurimos etiam in hac vita praeoccupat luctus.

Sic igitur lob per ordinem suam sententiam explicavit, primo quidem supra xix²⁵ ostendens spem iustorum tendere in remunerationem futurae vitae, hic autem exprimit poenam reservari malis post mortem, et ideo ex utraque parte confutata adversariorum sententia subdit *Quomodo igitur consolamini me frustra*, scilicet promittendo temporalem prosperitatem, *cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati?*, in hoc quod dicitis hominibus deputari praemia et poenas in hac vita, quod supra multipliciter est improbatum.

298 reservatur] servatur F β1 302 diem] die V1 Sv 8(-R) π <et> suppi, cum γ δ π] om. cet. 315 praedictus] — cte γ om. N β1 317 sepulcrum] —era V2 γ se. F et] om. N β1 8 π nec V2 325 in om F N V1
300 ira accensa: cf. supra cap. 19 106 nota. 326 Cocytus: cf. Gregor. XV Moral, cap. 60 (PL 75,1118 D).

CAPITULUM XXII

1 Respondens autem Eliphaz Themanites dixit: 2 Numquid Deo comparari potest homo, etiam cum perfectae fuerit scientiae? 3 Quid prodest Deo si iustus fueris? Aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua? 4 Numquid timens arguet te et veniet tecum ad iudicium? 5 Et non propter malitiam tuam plurimam et infinitas iniquitates tuas? 6 Abstulisti enim pignus fratrum tuorum sine causa, et nudos spoliasti vestibus. 7 Aquam lasso non dedisti, et esurienti subtraxisti panem. 8 In fortitudine brachii tui possidebas terram et potentissimus obtinebas eam.

*R*espondens autem Eliphaz Themanites dixit: Numquid Deo comparari potest homo etc. Finitis sermonibus beati Iob, Eliphaz eius verba non ea intentione qua dicebantur accepit: primo namque quod Iob dixerat ad ostendendum altitudinem materiae «Numquid contra hominem disputatio mea?», Eliphaz sic accepit dictum ac si contentiose cum Deo disputare intenderet, unde eum praesumptionis arguit ex triplici consideratione. Primo namque aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo quando videt eum comparabilem sibi in scientia veritatis, ut ex mutua collatione aliquid occultum indagetur; est autem valde praesumptuosum quod homo suam scientiam divinae audeat comparare, unde dicit *Numquid Deo comparari potest homo, etiam cum perfectae fuerit scientiae?*, quasi dicat 'non', eo quod Dei scientia sit infinita. Secundo provocatur aliquis ad disputandum vel ratiocinandum cum aliquo propter aliqua quae ab eo accepit, ut fiat collatio datorum et acceptorum; est autem praesumptuosum quod homo putet bona quae facit esse Deo utilia, unde et Psalmista dicit «Dixi Domino: Deus meus es tu quoniam bonorum meorum non eges», unde subdit *Quid prodest Deo si iustus fueris*, scilicet recta opera faciendo? *Aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua*, scilicet a peccatis abstinendo? Tertio provocatur aliquis ad hoc quod iudicio contendat cum aliquo propter timorem superioris potestatis eum in iudicium vocantis, quod nefas est cogitare de Deo, unde subdit *Numquid timens*, scilicet aliquem indicem, *arguet te*, scilicet accusando, *et veniet tecum ad iudicium*, quasi de pari citatus?

Deinde quia Iob dixerat iniquas esse eorum sen-

tentias quibus dicebant domum eius perisse sicut «tabernacula impiorum», intendit suam sententiam rectam esse cum subdit *Et non propter malitiam tuam plurimam et infinitas iniquitates tuas?*, quasi dicat: Deus te arguit poenas infligendo non propter timorem sed propter amorem iustitiae, ut puniât tua peccata; unde malitia potest referri ad peccata quibus alios laesit, iniquitas autem ad peccata quibus iustitiae opera praetermisit; unde malitiam dicit *plurimam* sed iniquitates *infinitas*, quia in pluribus peccat homo omitendo quam committendo. Unde subiungit primo de nocementis proximis illatis, quae quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, unde subdit *Abstulisti enim pignus fratrum tuorum sine causa*, scilicet necessaria, quia de fratribus tuis sine pignore confidere poteris; quandoque autem inferuntur nocumenta sine aliquo colore iustitiae, et quantum ad hoc subdit *et nudos spoliasti vestibus*, quod potest intelligi dupliciter: uno modo quia spoliando, nudos reliquisti nihil eis reservans; alio modo quia cum essent nudi, idest non sufficienter vestiti, illud modicum quod habebant eis subtraxisti. Subiungit autem de omissione bonorum operum dicens *Aquam lasso non dedisti*, qui scilicet ea indigebat propter sitim ex labore viae ortam, quasi dicat: laboranti-
bus et afflictis opem et solatium non tulisti; *et esurienti subtraxisti panem*, quasi dicat: indigenti non subvenisti. Et haec quidem dicta sunt quantum ad peccata quae commisit sicut privata persona.

Subiungit autem de peccatis pertinentibus ad principatum ipsius, inter quae primo ponit quod principatum non per iustitiam sed per violentiam obtinuit, unde dicit *In fortitudine brachii tui possi-*

37 non] primo β. V2 si Pd π 46 proximis] —mo N β. V2 Va

6 Cap. xxi4. 23 Ps. XV2. 36 Cap. xxx128

9 Viduas dimisisti vacuas et lacertos pupillorum comminuisti. 10 Propterea circumdatus es laqueis, et conturbat te formido subita. 11 Et putabas te tenebras non visurum et impetu aquarum inundantium non oppressurum. 12 An cogitas quod Deus excelsior caelo sit, et super stellarum verticem sublimetur? 13 Et dicis: Quid enim novit Dominus? Et quasi per caliginem iudicat. 14 Nubes latibulum eius nec nostra considerat, et circa cardines caeli perambulat.

débas terram, idest per potentiam tuam dominium
70 terrae acquisivisti. Secundo ponit quod subditos suos non gubernabat per iustitiam sed per potentiam, secundum illud Sap. i.11 «Sit fortitudo nostra lex iniustitiae», unde subdit *et potentissimus obtinebas eam*, quasi dicat: per excellentiam potestatis subditis utebaris ad nutum. Tertio ponit iniqua indicia, quia scilicet infirmis personis iustitiam non reddebat, unde subdit *Viduas dimisisti vacuas*, scilicet dum non fecisti eis iustitiam de adversariis, secundum illud Is. i.23 «Causa viduae non ingreditur ad eos»; et iterum, quod amplius est, infimas personas opprimebat, unde subdit *et lacertos pupillorum comminuisti*, quasi dicat: si quid virum in eis erat adnullasti, contra illud quod dicitur in Psalmo «Indicare pupillo et humili».

85 Et pro his culpis subdit sibi poenas provenisse, unde subdit *Propterea circumdatus es laqueis*, idest adversitatibus undique te opprimentibus ut evasione locus non pateat postquam in eis incidisti; nec etiam ante potueras quia subito tibi supervenerunt, unde subdit *et conturbat te formido subita*, quia scilicet mala ei subito supervenerunt ex quibus poterat etiam alia timere. Causam autem quare subito ei supervenerint ostendit subdens *Et putabas te tenebras non visurum*, idest non perventurum ad has
95 dubitationes in quibus nescis quid facias, quod refertur ad laqueos; deinde quantum ad formidinem conturbantem subdit *et impetu aquarum inundantium non oppressurum*, quasi dicat: putabas quod numquam ad hoc pervenires quod opprimereris violentia
100 et multitudine adversitatum desuper venientium, secundum illud I ad Thess. v.3 «Cum dixerint: Pax et securitas, repentinus eis superveniet interitus».

Quod autem pro peccatis non putet aliquis se poenas passurum, ad hoc pertinet quod non credit

Deum de rebus humanis providentiam habere; ad 105 quod forte voluit retorquere quod Iob dixerat «Numquid Deum docebit quispiam scientiam?», quod ad defectum scientiae divinae prave interpretatus est, et ideo videtur ei consequenter imponere quod Iob Dei providentiam neget. Est autem 110 considerandum quod aliqui negant Deum habere cognitionem et providentiam rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae, cui proportionari dicunt suam scientiam ut nihil sciat nisi se ipsum, putantes quod scientia eius vilesceret si se ad inferiora extenderet, unde subdit *An cogitas quod Deus excelsior caelo sit*, idest tota universitate creaturarum, et super stellarum verticem sublimetur, idest supra altissimam creaturarum? Et huius cogitationis conclusionem subdit *Et dicis: Quid enim novit Dominus*, scilicet de istis inferioribus rebus? Non tamen huiusmodi homines rerum cognitionem Deo totaliter subtrahunt, sed dicunt quod eas cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas, unde subdit *Et quasi per caliginem iudicat*: cognoscere enim aliquid solum in universali est cognoscere imperfecte, et ideo huiusmodi cognitionem vocat caliginosam, sicut contingit de eo quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo sit. Et 130 adhibet similitudinem ex his quae apud homines contingunt, apud quos qui in aliquo loco latet, sicut non videtur ab his qui extra locum sunt, ita nec eos videt: *Nubes latibulum eius nec nostra considerat*, quasi dicat: sicut ipse latet nos quasi nubibus occultatus inquantum ea quae supra nubes sunt plene cognoscere non valemus, ita e converso ea quae ad nos pertinent quasi sub nubibus existentia ipse non videt, sicut Ez. ix.9 ex persona quorundam dicitur «Dereliquit Dominus terram, Domi- 140

74 dicat] scilicet N V2 8(-R) super pR om. sR 76 infirmis] infimis y(-F3) π om. δl 80 infimas] infirma F infamas V2 infirmas δ π 93 supervenerint] —nerunt F βl y(-F3) —niunt F3 —nerit δ(-P4) pervenerint Pd 97 impetu] —tum βl γ R 98 oppressurum scrips. cum V1 Pd] oppressum N oppressum iri F1 V2 perpressum iri Sv opprimendum Va oppressit R oppressuri π oppre. F y(-Sv) 121 tamen] cum F ei V2 enim γ quod δ π 123 subtrahunt] —hant δ π obtrahunt F attrahunt V2 abstrahunt y(-Sv) 129 quod] qui solus Va 132 in] tamen F V2 134 Nubes] unde dicit praem. γ δ π 137 converso] ipse add. Sv nec ipse add. cet. N1] et delevimus 138 ea...non] nos F2 existentia] essentia FV'V2R etiam inras. sVa essemus Pd essent π [def. F2] 139 ipse non om. Sv

83 Ps. ix.39 (xl.8). 107 Cap. xxi.12. m aliqui: Averroes XI (= XII) Metaph. comm. 51 (8,335 I). 124 cognoscendo naturam entis: cf. Averroes l. c. (8,337 A) see. Thomam Super I Sent. d. 35 a. 3; vel universales causas: cf. Avicenna. VIII Metaph. cap. 6 C (f. loorb) et Algazel I Metaph. tr. 3 et 5 sent. 5 (ed. J. T. Muckle, Toronto 1933, p. 66 et 71) see. Thomam Super I Sent. d. 36 q. 1 a. 1.

15 Numquid semitam saeculorum custodire cupis, quam calcaverunt viri iniqui? 16 Qui sublatis sunt ante tempus suum, et fluvius subvertit fundamentum eorum. 17 Qui dicebant Deo: Recede a nobis. Et quasi nihil possit facere Omnipotens, aestimabant eum, 18 cum ille impleret domos eorum bonis; quorum sententia procul sit a me. 19 Videbunt iusti et laetabuntur, et innocens subsannabit eos. 20 Nonne succisa est erectio eorum?

nus non videt». Ponebant enim quod quia ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent, divina providentia non reguntur, sed solum caelestia, quorum ordo indeficiens perseverat, unde sequitur *et circa cardines caeli perambulat*; dicitur autem cardo in quo volvitur ostium, unde per hoc designat per Dei providentiam caelum moveri, ex cuius motu sicut ex quodam ostio providentia divina usque ad haec inferiora descendat: sicut enim dicunt quod Deus cognoscit humana sed in universali, ita dicunt quod gubernat humana sed per universales causas quas per se gubernat; et forte ad hoc referre voluit quod supra dixerat Iob «Qui excelsos iudicat».

188 *Numquid semitam saeculorum* etc. Quia Eliphaz in verbis praemissis imposuisse videtur Iob quod non crederet Deum habere providentiam de rebus humanis, nunc consequenter videtur ei imponere huius infidelitatis effectum: solent enim illi qui Deum res humanas curare non credunt, contempto Dei timore, in omnibus sequi propriam voluntatem, unde dicit *Numquid semitam saeculorum custodire cupis?*, idest processum eorum qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident, et ex hoc procedunt ad iniustitiae opera, unde subdit *quam calcaverunt viri iniqui*; illi autem calcare aliquam viam dicuntur qui frequenter et sine aliqua dubitatione et ex proposito viam terunt: sic autem illi qui non credunt divinam providentiam, frequenter et secure et ex proposito iniustitiae opera agunt; quod non contingit illis qui divinam providentiam credunt, quamvis quandoque ex infirmitate ad iniustitiam declinent. Et ne hoc impune fecisse videantur, subdit *Qui sublatis sunt ante tempus suum*, idest qui mortui sunt nondum completo naturali spatio vitae, et causam assignat subdens *et fluvius subvertit fundamentum eorum*; est autem uniuscuiusque hominis fundamentum id cui principaliter spes eius inniti-

tur: tales autem non in Deo spem suam ponunt sed in solis temporalibus rebus, quae corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum quem fluvium nominat.

Quae autem sit praedicta semita exponit subdens *Qui dicebant Deo: Recede a nobis*, scilicet contemnentes ipsum et spiritualia bona eius quantum ad affectum; sed quantum ad intellectum incredulitatem eorum describit subdens *Et quasi nihil possit facere Omnipotens, aestimabant eum*, quia scilicet si ad eum non pertinet cura rerum humanarum nihil bene vel male homini facere potest, quod contradatur omnipotentis rationi; et ad exaggerandum culpam subicit de eorum ingratitude dicens *cum ille impleret domos eorum bonis*, scilicet temporalibus quae a Deo dantur hominibus; et ad eorum assertionem improbandam subdit *quorum sententia procul sit a me*.

Et ne videretur quod simul cum impiis etiam iusti subverterentur, hoc excludit subdens *Videbunt iusti et laetabuntur*, per quod datur intelligi quod ipsi non subvertentur sed in laetitia erunt; et ne videretur quod, ex hoc ipso a iustitia deficerent quod de subversione aliorum gauderent, subdit *et innocens subsannabit eos*, quasi dicat: salva innocentia, eos poterunt subsannare de hoc quod contra suam opinionem subvertuntur: in hoc enim iusti congaudent divinae iustitiae; et videtur hoc proprie respondere ad id quod Iob dixerat «Post mea, si videbitur, verba ridete», quasi conquerens se derideri ab eis.

Et ne aliquis dubitaret fundamentum impiorum a fluvio esse subversum, hoc quasi manifestum sub interrogatione proponit dicens *Nonne succisa est erectio eorum?* Videbantur enim per prosperitatem terrenam vel etiam per propriam elationem ad modum arboris erigi in sublime; sed sicut arboris erectio per succisionem subito impeditur, ita etiam eorum elevatio per eorum subtractionem subito cessat. Contingit autem quandoque quod arbor succisa

147 designat] —atur F y 154 excelsos] —so N V1 in excelso y ex excelso F ex praem. pV1 188 cura] curam F V2 191 subicit] subdit F2 y 8 π subiciuntur V1 198 datur] dat F N sR (def. pR pPd) 206 videbitur] videte F V1 V2 As videre N videbatur F3 214 sed] licet V2et y 81 π om Va 215 et om. β1 y 8 π

141 Ponebant: Arist. sec. Averroem, ut refert Thomas *Super I Sent.* d. 39 q. 2 a. 2: 'ista opinio imponitur Aristoteli quamvis ex verbis suis expresse haberi non possit, sed Commentator suus expresse ponit eam in XI Metaph.'; cf. Averroes XI (=XII) Metaph. comm. 37 et 52 (8,320 K et 338 E), Moyses Maim. III Dux neutr. cap. 17 (ed. Paris.1520, cap. 18) opinio 2e 146 cardo: cf. Prov. xxviM ut refert Thomas *De virt. card.* a. 1. 154 Cap. xxi22. 181 cursu mutabilitatis: Glossa ordin. super h. 1. ex Gregor. XVI Moral, cap. 10 (PL 75,1128 C). 206 Cap. xxi3.

Et reliquias eorum devoravit ignis. 21 Acquiesce ergo ei et habeto pacem, et per hoc habebis fructus optimos. 22 Suscipe ex ore illius legem, et pone sermones eius in corde tuo. 23 Si reversus fueris ad Omnipotentem, aedificaberis; et longe facies iniquitatem a tabernaculo tuo, 24 dabit pro terra silicem et pro silice torrentes aureos. 25 Eritque Omnipotens contra hostes tuos, et argentum coacervabitur tibi. 26 Tunc super Omnipotentem deliciis afflues, et elevabis ad Deum faciem tuam. 27 Rogabis eum et exaudiet te, et vota tua reddes. 28 Decernes rem et veniet tibi, et in viis tuis splendet lumen.

in altius quidem crescere non potest, sed tamen adhuc eius remanet longitudo; si tamen ignis apponatur, nullum vestigium praeteritae altitudinis restat: ita etiam si mortuo vel deiecto homine peccatore, per ignem adversitatis etiam filii eius pereant et divitiae diripiantur, nihil residuum videbitur de altitudine praeterita remanere, unde sequitur *Et reliquias eorum devoravit ignis*, idest ardor tribulationis, secundum illud Iac. IxI «Exortus est sol cum ardore et arefecit fenum»; dicuntur autem reliquiae hominis vel filii vel quaecumque aliae res eius post eum remanentes.

230 Quia igitur huiusmodi subversionem impiis accidere dixerat ex hoc quod contra Deum nitebantur, ut similia lob evitare posset, subdit *Acquiesce ergo ei et habeto pacem*, quasi dicat: propter hoc perturbatus es quia contra eum contendere voluisti; *et per hoc*, scilicet per pacem qua ei reconciliaberis, *habebis fructus optimos*, quasi dicat: quicquid optimum esse potest, quasi fructus huius pacis consequeris. Qualiter autem ei acquiescere debeat, ostendit subdens *Suscipe ex ore illius legem*, quasi dicat: non aestimes quod res humanae divina providentia non regantur, quin immo secundum legem regiminis eius tuam vitam disponas. Et quia quidam legem divini regiminis profitentur sed tamen eam opere non sequuntur, ideo subdit *et pone sermones eius in corde tuo*, ut scilicet mandata eius mediteris et ea servare disponas. Qualiter autem per hoc «fructus optimos» habiturus sit, ostendit subdens *Si reversus fueris ad Omnipotentem*, ut scilicet eius omnipotentiam credas et ei te subicias, *aedificaberis*, quasi dicat: 250 domus tuae prosperitas quae destructa est reparabitur. Quomodo autem ad Deum perfecte reverti debeat, ostendit subdens *et longe facies iniquitatem a tabernaculo tuo*, et est subintelligendum 'si', ut littera sic legatur: si longe facias iniquitatem a tabernaculo tuo, *dabit*, scilicet Deus, *pro terra silicem et pro silice torrentes aureos*, ut hoc quod dicit lon-

ge facies iniquitatem a tabernaculo tuo sit expositivum eius quod dixerat «Si reversus fueris ad Omnipotentem». Et non dicit: si longe feceris iniquitatem a te, sed *a tabernaculo tuo*, volens innuere quod adversitas ei acciderat non solum pro peccato personae suae sed etiam pro peccato siiae familiae. Quod vero dicit *dabit pro terra silicem* refertur ad hoc quod dixit «aedificaberis», ut scilicet detur intelligi quod restauratio sit futura, sed ad aliquid maius, ut scilicet pro amissis maiora reddat: silex enim pretiosior est quam gleba terrae et aurum quam silex.

Quae sint autem ista bona quae ei restituenda promittit enumerat consequenter, primo ponens securitatem ex Dei protectione cum subdit *Eritque Omnipotens contra hostes tuos*, ne scilicet iterato possint subripere quae tibi restituentur a Deo; secundo ponit divitiarum abundantiam cum dicit *et argentum coacervabitur tibi*: nomine enim argenti omnes divitiae significantur quia ex argento pecunia fieri solet. Et ne videatur solum corporalia bona promittere subiungit de spiritualibus bonis, inter quae primum ponit ut homo Deum diligat et delectetur in eo, unde sequitur *Tunc super Omnipotentem deliciis afflues*, idest quando pacem cum eo habebis in eo delectaberis; et quia unusquisque libenter respicit id in quo delectatur subdit *et elevabis ad Deum faciem tuam*, idest mentem tuam ut ipsum frequenter contempleris; et ex hoc fiduciam accipies recurrenti ad ipsum, unde subdit *Rogabis eum*; et hoc non sine fructu, sequitur enim *et exaudiet te*; solent autem exauditi a Deo vota implere quae postulando promiserunt, unde subdit *et vota tua reddes*, quasi in signum exauditionis. Deinde promittit prosperum propositi successum cum subdit *Decernes rem*, idest ordinabis per tuam providentiam qualiter aliquid sit futurum, *et veniet tibi*, idest dispositio tua non frustrabitur; et ne dubites quid sit decernendum, hoc etiam tibi manifestabitur, unde subdit *et in viis tuis*

233 perturbatus] —batur F conturbatus F2 δ π quod turbatus V1 Sv 243 sequuntur] sequitur N V1 δI 249 dicat om. F N V1 252 facies] —as βI —et Sv fa. F y(-Sv) 254 facias] —es V1 ā(-R) 257 facies] —as F βI —at F3 —et Sv om. Va fa. As 263 refertur] referatur F2 V1 y(-Sv) 288 exauditi] —diti F V1 y(-As) Va (def. F2)

231 dixerat: vers. 17. 275 nomine...solet: cf. Alan, de Insulis *Distinctiones* s. v. Argentum (PL 210,710 A); August. *III De lib. arb.* cap. 17 (PL 32,1294).

29 Qui enim humiliatus fuerit erit in gloria, et qui inclinaverit oculos suos ipse salvabitur. 30 Salvabitur innocens, salvabitur autem munditia manuum suarum.

splendebit lumen, idest clare apparebit tibi per quas vias procedere debeas.

Rationem autem harum promissionum ostendit subdens *Qui enim humiliatus fuerit*, scilicet Deo se subiciendo per affectum, *erit in gloria*, quam scilicet consequetur a Deo; *et qui inclinaverit oculos suos*, ne scilicet per intellectum aliquid superbum et stultum contra Deum sentiat, *ipse salvabitur*, a malis scilicet liberatus et in bonis stabilitus. Non solum autem requiritur ad salutem interior humili-

tas affectus et intellectus sed etiam exterior puritas operum, unde subdit *Salvabitur innocens*; et quo merito salvetur ostendit subdens *salvabitur autem munditia manuum suarum*, idest innocentia operum suorum. Et est considerandum quod hic Eliphaz non solum promittit Iob, si convertatur, bona temporalia quae possunt esse bonis et malis communia, sicut supra fecerat, sed etiam bona spiritualia quae sunt propria bonorum; sed tamen solum in hac vita.

313 supra: cap. vii.44

CAPITULUM XXIII

1 Respondens autem lob dixit: 2 Nunc quoque in amaritudine est sermo meus, et manus plagae meae aggravata est super gemitum meum. 3 Quis mihi tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius? 4 Ponam coram eo iudicium et os meum replebo increpationibus, 5 ut sciam verba quae mihi respondeat et intelligam quid loquatur mihi. 6 Nolo multa fortitudine contendat mecum, nec magnitudinis suae mole me premat.

Respondens autem lob dixit: Nunc quoque in amaritudine est etc. Eliphaz in verbis praemissis duo contra lob proposuisse videtur: primo quidem quod propter malitiam suam plurimam fuerit punitus, secundo quod de Dei providentia dubitaverit vel eam negaverit; solent autem homines cum eis falso aliqua crimina imponuntur ex hoc contristari, unde quia lob haec in se non recognoscebat dicit *Nunc quoque in amaritudine est sermo meus*, quasi dicat: sicut supra me contristastis opprobriis vestris ita etiam et nunc, ut cogar cum amaritudine loqui. Cum autem alicui afflicto de novo afflictio additur, priores afflictiones ad memoriam revocantur ex quibus praesens gemitus aggravatur, unde subdit *et manus*, idest potestas, *plagae meae*, idest adversitatis quam olim sum passus, *aggravata est super gemitum meum*, idest facit praesentem gemitum gravio-
riorem.

Incipit autem primo respondere ad hoc quod dixerat propter malitiam suam eum punitum. Recognoscebat autem se lob punitum divino iudicio – unde supra xvii² dixerat «Conclusit me Deus apud iniquum» –, unde inquirere causam quare punitus sit est inquirere rationem divini iudicii, quam quidem nullus cognoscere potest nisi ipse Deus, ex quo patet praesumptuose Eliphaz asseruisse eum propter malitiam fuisse punitum; unde super hoc non vult cum Eliphaz contendere, sed disputationem suam vertit ad Deum qui solus sui iudicii rationem novit. Reputaret autem se divino iudicio praegravatum si propter malitiam plurimam esset punitus; solent autem qui ab aliquo iudice sunt gravati primo quidem ad iudicem accedere, quod facere non possunt nisi locum eius inveniant,

quod etiam non possunt nisi prius eum cognoscant: 35 nullus enim potest quaerens invenire id quod omnino ignorat, unde dicit *Quis mihi tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius?* Sciebat enim quod Deus eius cognitionem excederet, et ideo non poterat perfecte de se invenire 40 viam per quam usque ad solium eius perveniret, idest usque ad plenam cognitionem iudiciorum ipsius. Solet autem gravatus a iudice cum ad eum pervenerit causae suae iustitiam demonstrare, unde subdit *Ponam coram eo iudicium*, quasi dicat: pro- 45 ponam ei quale debeat esse iustum iudicium causae meae; *et os meum replebo increpationibus*, idest conquestionibus, non quidem ut credam divinum iudicium esse iniustum sed per modum quaerentis, sicut solent disputantes contra dicta aliorum ob- 50 cere ut plenius veritatem intelligant, unde subdit *ut sciam verba quae mihi respondeat*, quod pertinet ad veritatem responsionis cognoscendam, *et intelligam quid loquatur mihi*, quod pertinet ad percipiendam verborum intelligentiam: non enim potest ho- 55 mo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur.

Frequenter autem supra quasi ad divinum iudicium sustinendum proposuerant divinam fortitudinem et magnitudinem, sicut Sophar supra xi⁸: «Ex- 60 celsior caelo est, et quid facies?» et cetera quae ibi sequuntur, et ideo hanc responsionem excludens subdit *Nolo multa fortitudine contendat mecum, nec magnitudinis suae mole me premat*, quasi dicat: non sufficit mihi ista responsio ut solum contra me al- 65 legetur Dei potentia et magnitudo, quia sicut ipse est fortissimus et maximus ita etiam est iustissimus et aequitatis amator; unde subdit *Proponat aequita-*

59 proposuerant] —erat β. V1 y(-As) π 68 Proponat] —net N β1 V2 propo. F

3 duo:cap. xxv⁵⁻¹² 19 primo: cf. 'nunc autem' cap. 24 4. 36 nullus...ignorat: cf. Arist. *I Anal. post.* 1 (71 a x) see. Thomam *De verit.* q. 11 a. 1 ad 3.

7 Proponat aequitatem contra me, et perveniet ad victoriam indicium meum. § Si ad orientem iero non apparet, si ad occidentem non intelligam illum; 9 si ad sinistram, quid agam? Non apprehendam eum; si me vertam ad dextram non videbo illum.

tem contra me, idest assignetur ratio ad aequitatem
70 pertinsens, et ita apparebit quod non propter malitiam sum punitus, unde subdit et perveniet ad victoriam iudicium meum, quo scilicet contra vos contendendo asserens me non pro peccatis punitum.

Et ne quis credat ex eo quod dixit «Quis mihi
75 tribuat ut cognoscam et inveniam illum et veniam usque ad solium eius?» quod crederet Deum corporali loco concludi aut per creaturas sufficienter posse cognosci, subiungit Si ad orientem iero non apparet. Ubi considerandum est quod secundum
80 Aristotilem in caelo distinguuntur sex positionis differentiae, scilicet sursum et deorsum, dextrorsum et sinistrorsum, ante et retro. Principium enim motus totius firmamenti manifeste apparet in oriente; est autem in quolibet animali principium motus a dextro: si ergo imaginemur motum firmamenti sicut
85 motum unius animalis, oportebit ponere dextrum caeli in oriente, sinistrum vero in occidente, sursum in meridie, deorsum vero in septentrione, anterius vero in superiori hemisphaerio, posterius vero in inferiori hemisphaerio; velut si imaginaremur unum
90 hominem qui sua dextra moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium, consequens esset quod caput teneret versus meridiem et pedes versus septentrionem, et pars anterior hominis esset versus superius hemisphaerium, posterius vero hominis, idest dorsum, versus inferius. Quidam tamen non respicientes ad dispositionem humani corporis sed magis ad ordinem motus caeli posuerunt superius
95 caeli esse partem orientalem eo quod ibi incipit motus, dextrum autem caeli in parte meridionali, versus quam partem quoad nos procedunt motus planetarum; unde per oppositum inferius caeli intelligitur occidens, sinistrum vero caeli intelligitur pars septentrionalis. Et hoc modo videntur hic pro-
100 cedere verba Iob: nam dextrum et sinistrum dividit contra orientem et occidentem. Potest ergo simpliciter intelligi quod in nulla parte caeli Deus localiter concluditur, ut sit sensus: Si ad orientem iero non apparet, quasi ibi vicinior existens, ac si ibi
105 no localiter existeret; si ad occidentem non intelligam

illum, quasi propinquiorem et ibi conclusum; si ad sinistram, idest versus septentrionalem partem, quid agam? Non apprehendam eum, quia scilicet non est ibi corporaliter situatus; si me vertam ad dextram, idest versus partem meridionalem, non videbo illum, nisi quasi ibi existentem.

Vel possunt haec verba induci non ad excludendum a Deo localem situm sed ad ostendendum quod non potest sufficienter per inferiores effectus inveniri; inter omnes autem effectus in rebus corporalibus apparentes universalior est et maior motus firmamenti, et quamvis manifeste appareat huius motus principium in oriente, tamen huius motus principium non sufficienter demonstrat infinitatem divinae virtutis, unde dicit Si ad orientem iero, scilicet progressu meae considerationis, quasi considerans principium motus firmamenti, non apparet, scilicet sufficienter per hanc considerationem. Secundus autem effectus divinae virtutis in rebus corporalibus est motus planetarum, qui est ex adverso motus firmamenti: unde principium est in occidente, ex quo etiam non sufficienter potest considerari virtus divina, unde subdit si ad occidentem, scilicet iero, considerans principium motus planetarum, non intelligam illum; et valde signanter loquitur: hic enim motus magis intelligitur ex diversitate situs planetarum quam appareat oculis. Ex parte vero septentrionali non videtur esse principium nobis nisi tenebrarum, quia versus illam partem sol numquam accedit; tenebrae autem impediunt actionem, secundum illud uo Ioh. ix4 «Venit nox quando nemo potest operari», unde subdit Si ad sinistram, scilicet per considerationem perrexero, quid agam?, idest non invenio ibi nisi defectum actionis, unde nullum vestigium dabitur ad eum cognoscendum, unde subdit Non apprehendam eum, etiam qualitercumque. Ex parte vero meridionali est nobis principium luminis propter corpora luminaria ex illa parte nobis apparentium, unde subdit si me vertam, scilicet per considerationem, ad dextram, idest ad partem meridionalem
150 caeli, non videbo illum, quasi dicat: inveniam ibi lumen corporale, per quod tamen ipse videri non

89 inferiori scrips, cum sAs] superiori F3 posteriori cet. 90 imaginaremur] —nemur N β' Sv Pd π 96 dorsum scrips, cum V1 V2] deorsum cet. 120 corporalibus] —raies F N V1 V2 131 ex quo] eo quod F β1 et quo V2 et praem. Va

74 Vers. 3- 80 II De caelo 2 (284 b 21) sec. Thomam Super II Sent. d. 14 a. 3 ad 4. 84 a dextro: cf. Arist. De progr animal, cap. 4 (705 b 20) et II De caelo 3 (285 b 16). 90 velut si imaginaremur...: cf. Averroes II De caelo comm. 13 (5,102 H). 96 Quidam: cf. Arist. II De caelo 3 (285 b 23) loquens 'more Pythagoricorum' vel 'magis aspiens ad motus planetarum', ut dicit Thomas super h. 1. 130 ex adverso: cf. Arist. II De caelo 3 (285 b 31).

10 Ipse vero scit viam meam et probabit me quasi aurum quod per ignem transit. 11 Vestigia eius secutus est pes meus, viam eius custodivi et non declinavi ex ea. 12 A mandatis labiorum eius non recessi, et in sinu meo abscondi verba oris eius. 13 Ipse enim solus est, et nemo advertere potest cogitationes eius, et anima eius quodcumque voluit hoc fecit. 14 Cum expleverit in me voluntatem suam, et alia multa similia praesto sunt ei, 15 et idcirco turbatus sum,

potest. Et quamvis ipse sic me lateat, eum tamen non latent quae circa me aguntur, unde subdit *Ipse vero scit viam meam*, idest totum processum vitae meae; quod videtur lob dicere contra id quod Eliphaz supra induxerat ex persona impiorum quasi imponendo illud lob: «Nubes latibulum eius nec nostra considerat».

160 Et quia posset aliquis dicere 'si scit viam tuam ergo propter peccata tua te punivit', ipse respondet *et probabit me quasi aurum quod per ignem transit*, ubi primo manifeste exponit causam suae adversitatis, quae fuit ei inducta ut ex ea approbatus hominibus appareret, sicut aurum approbatur quod potest ignem sustinere; et sicut aurum non fit verum aurum ex igne sed eius veritas hominibus manifestatur, ita lob per adversitatem probatus est non ut eius virtus appareret coram Deo, sed ut hominibus manifestaretur; dicit autem *probat* de futuro, quasi exhibens se per patientiam etiam ad futuram examinationem. Quod autem non sit punitus pro peccato praecedenti probat per rectitudinem vitae suae. Ubi considerandum est quod unumquodque ostenditur rectum per hoc quod suae regulae conformatur. Est autem duplex regula humanae vitae; prima quidem est lex naturalis a Deo mentibus hominum impressa, per quam naturaliter homo intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis. In quo primo attendendum est quod homo secundum suum posse imitetur in suis affectibus et operibus divinae bonitatis operationem, secundum illud Matth. v⁴⁸ «Estote perfecti sicut et Pater vester caelestis perfectus est», et Eph. v¹ «Estote imitatores Dei sicut filii carissimi»; unde dicit *Vestigia eius*, idest aliquam licet ex parva parte similitudinem bonitatis divinae operantis, *secutus est*, scilicet per imitationem, *pes meus*, idest affectus meus, quo ad operandum procedimus. Secundo requiritur quod aliquis tota mente sollicitudinem adhibeat ad Deum imitandum, unde subdit *viam eius*

custodivi, quasi sollicitus ne ab ea recederem. Tertio requiritur quod homo in ea perseveret et totaliter in ea maneat, non ex parte, unde subdit *et non declinavi ex ea*, idest ex nulla parte recessi. Secunda autem regula humanae vitae est lex exterior divinitus tradita, contra quam homo peccat dupliciter: uno quidem modo per contemptum, et contra hoc dicit *A mandatis labiorum eius non recessi*: fuerant enim Noe aliqua praecepta divinitus data et forte aliquibus aliis sanctis viris in quorum labiis Deus loquebatur; secundo aliquis peccat contra legem Dei per ignorantiam vel oblivionem, et contra hoc subdit *et in sinu meo*, idest in occulto cordis, *abscondi verba oris eius*, secundum illud Psalmi «In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi».

Et ne aliquis diceret hanc probationem quam induxit ex rectitudine suae vitae non esse convenientem, ostendit consequenter quod de divinis iudiciis certissima et demonstrativa probatio induci non potest propter incomprehensibilitatem divinae voluntatis, unde subdit *Ipse enim solus est*, quasi: non habet aliquam creaturam similem vel aequalem quae eum comprehendere possit, et per consequens nec eius voluntatem, unde subdit *et nemo advertere potest*, idest per certitudinem cognoscere, *cogitationes eius*, idest dispositiones iudiciorum ipsius. Et sicut non potest comprehendi eius dispositio, ita nec ei potest ab ulla creatura resisti, unde sequitur *et anima eius*, idest voluntas eius, *quodcumque voluit hoc fecit*, quasi nullo resistere valente. Contingit autem quandoque, maxime in aliquo sapiente qui voluntatem suam moderatur secundum suam virtutem, <quod> ultra facere non potest, sed hoc a Deo excludit cum subdit *Cum expleverit in me voluntatem suam, et alia multa similia praesto sunt ei*, quasi dicat: quod in me ultra adversitatem non inducat, non est quia ultra non possit sed quia ultra non vult; *et idcirco*, quia scilicet considero quod ultra facere potest et non possum advertere utrum ultra

153 quamvis] om. F³ tamen add. F N V¹ V² As R et *delevimus* apparet F N V. 192 recederem *scrips*, cum γ sPd 16] recedam cet. 224 <quod> *suppl*, cum sN] quam post ultra 8(-R) π mihī sN γ 8 π 22g idcirco] a facie eius cum *Vulg* add. Pd π

154 latent *scrips*, cum Sv P⁶π] latet cet. 165 appareret] 215 advertere] avertere *Vulg*. 222 qui] quod γ(-Sv) om. cet. 227 in me *scrips*, cum V¹] inde F pN V² om. F² 230 advertere *scrips*, cum sN β¹ Sv π] adulteré R avertere cet.

158 Cap. xxiii⁴. 205 Ps. cxviii¹

188 idest affectus: cf. August. *Enarr. in Ps.* xciv¹ (PL 37,1217).

200 Noe: cf. Gen.vii⁴ et ix¹

et considerans eum timore sollicitor. 16 Deus mollivit cor meum et Omnipotens conturbavit me. 17 Non enim perii propter imminentes tenebras, nec faciem meam operuit caligo.

- facere velit, *turbatus sum*, scilicet turbatione timoris; unde subdit *et considerans eum*, idest potentiam eius, *timore sollicitor*, ne scilicet adhuc me probaturus sit adversitate graviori.
- 235 Causam autem huius sollicitudinis formidolosae assignat per hoc quod est expertus in se divinam percussione, unde subdit *Deus mollivit cor meum*, quasi liquefaciens ipsum, firmitate securitatis sublata, et *Omnipotens conturbavit me*, idest per omnipotentiam suam turbationem tristitiae de praesentibus malis et timoris de futuris induxit. Quare autem timeat in futurum cum non sit sibi conscius de culpa, ostendit subdens *Non enim perii*, idest adversitatem passus sum, *propter imminentes tenebras*, idest errores vel peccata, quae quidem imminere dicuntur quando in mente hominis confirmantur, puta cum quis ex malitia peccat. Contingit autem quandoque quod malitia in homine non firmatur, sed ex aliqua subita passione, puta concupiscentiae vel irae, ad peccandum impellitur; et hoc a se excludit subdens *nec faciem meam operuit caligo*: quasi enim caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur.

247 peccat] peccata F pN pva

CAPITULUM XXIV

1 Ab Omnipotente non sunt abscondita tempora; qui autem noverunt eum ignorant dies illius. 2 Alii terminos transtulerunt, diripuerunt greges et paverunt eos. 3 Asinum pupillorum abegerunt et abstulerunt pro pignore bovem viduae. 4 Subverterunt pauperum viam et oppresserunt pariter mansuetos terrae. 5 Alii quasi onagri in deserto egrediuntur ad opus suum, vigilantesque ad praedam praeparant panem liberis. 8 Agrum non suum demetunt, et vineam eius quem vi oppresserunt vindemiant.

A^b Omnipotente non sunt abscondita tempora etc. In praecedenti capitulo lob ostendit se non esse propter malitiam punitum, ut Eliphaz asseruerat, nunc autem vult manifestare quod non existimat Deum non habere curam rerum humanarum, sicut Eliphaz ei imponebat. Est autem considerandum quod aliqui ponebant Deum humanarum rerum notitiam et curam non habere propter distantiam eius a nobis: credebant enim quod sicut propter huiusmodi distantiam nos eum cognoscere non valemus, ita nec ipse nos; sed hoc ipse primo excludit dicens *Ab Omnipotente non sunt abscondita tempora*, quasi dicat: quamvis Omnipotens sit extra temporum mutabilitatem ipse tamen temporum cursum cognoscit; is illi vero qui sunt in tempore ita eum cognoscunt quod tamen modum aeternitatis eius comprehendere non valent, unde subdit *qui autem noverunt eum*, idest homines temporales eius notitiam qualemcumque habentes vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione, *ignorant dies illius*, idest comprehendere non valent modum aeternitatis eius.

Et quia dixerat temporalium cursum Deo ignotum non esse, consequenter ostendit qualiter temporalia iudicat, praemittens diversas hominum culpas, quorum quidam fraudulenter aliis inferunt nocumenta, unde dicit *Alii*, scilicet inter homines, *terminos transtulerunt*, furtive scilicet mutantes possessionum confinia, et similia fecerunt in animalibus quae gregatim pascuntur, unde subdit *diripuerunt*, scilicet furtive, *greges*, scilicet alienos, *et paverunt eos*, ut sic videantur esse eorum. Et eorum culpam exaggerat ex condicione personarum quibus inferunt no-

cumenta: consueverunt enim homines misereri pupillorum propter defectum aetatis et carentiam sustentationis parentum, et contra hoc dicit *Asinum pupillorum abegerunt*, idest aberrare fecerunt ut eum raperent non miserantes pupillum. Similiter etiam viduarum consueverunt homines misereri propter fragilitatem sexus et quia destitutae sunt virorum solatio, sed contra hoc subdit *et abstulerunt pro pignore bovem viduae*, quasi sub quodam colore iustitiae eam gravantes. Consueverunt etiam homines misereri pauperum qui divitiarum sustentatione carent, et contra hoc subdit *Subverterunt pauperum viam*, idest abstulerunt eis facultatem sibi necessaria procurandi, eos multipliciter molestando. Solent etiam homines desistere a nocumento eorum qui aliis nocere non consueverunt sed inter alios suaviter conversantur, et contra hoc subdit *et oppresserunt pariter mansuetos terrae*, qui scilicet nec provocari nec provocare alios noverant.

Sunt autem quidam qui non fraudulenter ut praedicti sed per manifestam violentiam aliis nocent, qui ad mala facienda prorumpunt quasi nulla disciplina legis contineantur, de quibus subdit *Alii quasi onagri in deserto*, idest asini silvestres qui hominum servituti non subsunt, *egrediuntur ad opus suum*, scilicet ad latrocinium cui quasi proprio operi solliciti intendunt, unde subdit *vigilantesque ad praedam*, scilicet diripiendam, *praeparant panem liberis*, scilicet suis ex praeda direpta. Deinde genus praedae determinat subdens *Agrum non suum demetunt*, per violentiam scilicet messes alienas colligentes, *et vineam eius quem vi oppresserunt vindemiant*, quia scilicet prius aliquem opprimunt ad hoc

8 distantiam scripsit, cum sF sAs] duritiam Sv differentiam cet. F N β. V1 R om. Sv

3 asseruerat: cap. xxn5
cf. supra cap. 22 130-141.

6 imponebat: cap. xxn12
57 asini silvestres: cf. supra cap. 11 196 nota.

46 sibi necessaria] om. N γ inv. Va 62 direpta] directa

7 aliqui: haeretici apud Gregor. XVI Moral, cap. 8 (PL 75,1126 B);

7 Nudos dimittunt homines, indumenta tollentes, quibus non est operimentum in frigore, 8 quos imbres montium rigant, et non habentes velamen amplexantur lapides. 9 Vim fecerunt depraedantes pupillos, et vulgum pauperem spoliaverunt. 10 Nudis et incedentibus absque vestitu et esurientibus tulerunt spicas. 11 Inter acervos eorum meridiati sunt qui calcatis torcularibus sitiunt. 12 De civitatibus fecerunt viros gemere, et animae verberatorum clamabunt, et Deus inultum abire non patitur. 13 Ipsi fuerunt rebelles lumini, nescierunt vias eius nec reversi sunt per semitas illius.

quod eius bona liberius rapiant. Nec solum exteriora bona per violentiam subtrahunt sed etiam ea quae iam sunt ad usum corporis fovendi assumpta, unde subdit *Nudos dimittunt homines*, idest nihil eis relinquunt, *indumenta tollentes*. Et ut magis exaggeret huius rapinae culpam, subiungit afflictiones quas ex nuditate patiuntur, unde dicit *quibus non est operimentum in frigore*: esset enim aliquantulum tolerabile si aliunde possent nuditati subvenire. Nec solum indumenta sunt necessaria ad calefaciendum contra frigus sed etiam ad tegumentum contra pluviam, unde oportet a latronibus denudatos non solum frigore perfligi sed etiam pluvia perfundi; et hoc est quod subdit *quos imbres montium rigant*: solent enim homines ad loca montana quasi munitiora confugere pro timore latronum vel hostium, ubi propter aeris frigiditatem et frequentiores et graviore sunt pluviae, maxime nudis hominibus. Est autem quaecumque nuditatis remedium si ille qui vestimentorum operimentum non habet saltem operimento domus non careat, sed contra hoc subdit *et non habentes velamen*, scilicet vestimenti nec domus, *amplexantur lapides*, idest abscondunt se in cavernis lapidum quae inveniuntur in locis montanis. Ulterius autem exaggerat eorum culpam ex conditione miserabilium personarum quae gravant, unde subdit *Vim fecerunt depraedantes pupillos*, qui scilicet magis erant sustentandi, *et vulgum pauperem spoliaverunt*, cui scilicet magis erat subveniendum. Esset autem utcumque tolerabile si saltem habentibus sufficientiam subtrahere vellent; et ideo ad maiorem exaggerationem iniquitatum eorum subdit *Nudis*, idest non habentibus vestimenta, *et incedentibus absque vestitu*, idest prae nimia necessitate etiam ad publicum sine vestibus nudis prodeuntibus, quod pertinet ad magnam inopiam vestitus; et ut ostendat etiam in victu eos penuriam pati, subdit *et esurientibus*; his autem nihil magni tes auferre possunt, sed id modicum quod habent eis subripere non verentur, unde subdit *tulerunt spicas*, quasi dicat: non tulerunt eis messem quam non habent sed aliquas paucas spicas quas sibi collegerant. Et si forte in aliquo abundare videantur, illud subtrahunt non pensantes quantam penuriam in aliis patiuntur, unde subdit *Inter acervos*, frugum scilicet, *eorum meridiati sunt*, idest in meridie quieverunt quasi lascivientes de bonis eorum *qui calcatis torcularibus sitiunt*, idest qui statim post vindemiam modicum habent de vino. Nec solum homines spoliant in rebus exterioribus sed etiam laedunt in personis, unde subdit *De civitatibus fecerunt viros gemere*, quia scilicet quibusdam laesis multi ex civibus conturbantur; et ipsi qui laesi sunt conqueruntur, unde subdit *et animae verberatorum clamabunt, et Deus*, a quo scilicet non sunt abscondita quae in tempore aguntur, *inultum abire non patitur*, quod scilicet non esset si de rebus humanis providentiam non haberet. Causam autem quare Deus hoc inultum non patitur ostendit ex hoc quod non per ignorantiam sed per malitiam peccant, ex qua sapientiam odiunt ipsorum peccata arguentem; unde subdit *ipsi fuerunt rebelles lumini*, scilicet ex proposito agentes contra id quod eis lumen rationis dictat. Sicut autem sapientia praeoccupat eos qui se concupiscunt, ita fugit ab eis qui ei renituntur, unde subdit *nescierunt vias eius*, idest habentes sensum per malitiam depravatum non potuerunt sapientiae processum cognoscere; vel *nescierunt*, idest non approbaverunt nec experiri voluerunt sapientiae mandata. Et impenitentiam eorum demonstrat subdens *nec reversi sunt per semitas illius*: illi quidem per semitam sapientiae revertuntur qui etsi sapientiae peccando rebelles fuerunt, tamen paenitendo ad sapientiam uo revertuntur. In signum autem quod spirituali lumini sapientiae repugnent, inducit quod etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes, secundum quod Ioh. in²⁰ dicitur «Omnis qui male agit odit lucem»; unde et hic subditur *Mane primo*, adhuc scilicet exis-

67 solum] saltem β1 Va 79 perfligi] affligi F F2 γ δ π 81 munitiora] viciniore N V1 Va tutiora F2 R mitiniciore V2
ad tutiora Pd ad tentiorarc 89 abscondunt] —dant N V2 —derunt δ1 97 sufficientiam] —tia N β1 V2 120 verbera-
torum] vulneratorum cum Vulg. V1 γ δ π 140 rebelles] —lent N V1 fuerunt scrips. cum γ(-As) Va] om. N β. V2
fuerant As sint (ante rebelles) F R sunt Pd π

14 Mane primo consurgit homicida et interficit egenum et pauperem; per noctem vero erit quasi fur. 15 Oculi adulteri observat caliginem dicens: Non videbit me oculus, et operiet vultum suum. 16 Perfodiunt in tenebris domos sicut in die condixerunt sibi, et ignoraverunt lucem; 17 si subito apparuerit aurora, arbitrantur umbram mortis. Et sic in tenebris quasi in luce ambulant; 18 levis est super faciem aquae. Maledicta sit pars eius in terra, nec ambulet per viam vinearum: 19 ad nimium calorem transeat ab aquis nivium.

tentibus tenebris, *consurgit homicida et interficit egenum et pauperem*, quia scilicet illa hora nondum communiter homines vadunt per viam, sed aliqui pauperes necessitate ducti praeoccupant tempus operis, quibus latrones insidiantur in via. Ad hoc autem quod de domibus aliquid furtive subripiant profundioribus indigent tenebris, unde subdit *per noctem vero erit quasi fur*, scilicet spolians domos, quod ei primo mane facere tutum non esset quia tunc homines evigilare incipiunt. Idem autem in adultero ostendit subdens *Oculus adulteri*, qui scilicet insidiatur alieno toro, *observat caliginem*, ut scilicet deprehendi non possit, unde subdit *dicens: Non videbit me oculus*, idest hoc proposito observat caliginem ne a cuiusquam oculo videatur; et quasi non sufficiat ei occultatio noctis adhuc alias occultandi artes assumit, unde subdit *et operiet vultum suum*, qualicumque scilicet mutatione habitus. Et sicut ad incipiendum opus observat caliginem, ita etiam et opus exequitur in tenebris, unde subdit *Perfodiunt in tenebris domos*, scilicet qualicumque fraude vel violentia obstacula auferentes, *sicut in die condixerunt sibi*, scilicet adulter et adultera, *et ignoraverunt lucem*, idest abiecerunt in tota executione nefarii operis; *si subito*, quasi ex impraemeditato, quia tempus eis breve videtur dum carnali delectationi vacant, *apparuerit aurora*, quae est diurnae lucis principium, *arbitrantur umbram mortis*, idest eam existimant odiosam sicut umbram mortis dum se vident suas lascivias ulterius non posse protrahere. Solent autem homines dupliciter a suis operibus impediri; uno modo quando non prospiciunt rei eventum, alio modo quando habent in suo proposito debile fulcimentum; sed adulteri, qui ex concupiscentia ducuntur, e contrario primo quidem inconsiderate se periculis ingerunt quamvis ignorent quid sequatur, et ad hoc significandum dicit *Et sic in tenebris*, idest in dubiis et obscuris, *quasi in luce*, idest in manifestis, *ambulant*, idest procedunt; se-

cundo ex re modica et fragili magnam fiduciam capiunt, unde subdit *levis est*, scilicet adulter, *super faciem aquae*, quasi dicat: adeo leviter movetur ut videatur ei quod per aliqua mollia, sicut est aqua, possit pertransire ad suum propositum prosequendum. Vel ad litteram, quod dicit *sic in tenebris quasi in luce ambulant* potest ad hoc referri quod uterque, scilicet adulter et adultera, sua opera in tenebris agere amant; quod vero subdit *levis est super faciem aquae* refertur specialiter ad adulterum, cui propter impetum concupiscentiae videtur quod etiam super aquam, idest super quamcumque difficultatem vel adversitatem, leviter pertransire possit ad hoc quod perveniat ad fruitionem rei concupitae.

Enarratis igitur diversis generibus peccatorum subiungit de poena, et primo quidem quantum ad poenam praesentis vitae cum subdit *Maledicta sit pars eius in terra*: illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat; peccator autem in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit, secundum illud Sap. «Haec est pars nostra et haec est sors», quae quidem maledicta est quia bona huius mundi quibus male utitur ei vertuntur in malum. Et hoc manifestat subdens *nec ambulet per viam vinearum*: solent enim viae vinearum umbrosae esse et per consequens temperatae; vineae etiam temperatum locum requirunt, nam in locis nimis frigidis destruuntur per glaciem et in locis nimis calidis aduruntur per calorem; impius ergo per viam vinearum non ambulat quia rebus huius mundi moderate non utitur, sed quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud, et quantum ad hoc subdit *ad nimium calorem transeat ab aquis nivium*, quasi a contrario vitio in contrarium transeat quia in medio virtutis non manet; 220 et ista poena consequitur omnes malos quia «inordinatus animus sibi ipsi est poena», ut Augustinus dicit in I Confessionum.

Deinde ponit poenam quae erit post mortem cum

147 interficit] —fecit F V1 5' 154 scilicet om. N β. i68 condixerunt] —rant cum Vulg. Pd π condixerunt Sv contradixerant Va 173 apparuerit] apparuit β' y(-Sv) 203 illud] enim add. As 8 π 220 quia] quod β. V2 y(-Sv) δ1 π et Sv eo quod Va

206 Sap. n9. 212 vineae...calorem: cf. Albertus VII De veget. et plantis tr. 2 c. 4. 220 in medio virtutis: cf. Arist. II Ethic. 7 (1107 a 2). 223 Cap. 12 (PL 32,670).

Et usque ad inferos peccatum illius: 20 obliviscatur eius misericordia, dulcedo illius vermis; non sit in recordatione sed conteratur quasi lignum infructuosum. 21 Pavit enim sterilem et quae non parit, et viduae bene non fecit. 22 Detraxit fortes in fortitudine sua, et cum steterit non credet vitae suae. 23 Dedit ei Deus locum paenitentiae, et ille abutitur eo in superbiam. Oculi enim sunt in viis illius: 24 elevati sunt ad modicum et non subsistent. Et humiliabuntur sicut omnia et auferentur, et sicut summitates spicarum conterentur.

- 225 subdit *Et usque ad inferos peccatum illius*, quasi dicat: non solum in terra pars eius maledicatur dum inordinate utitur rebus mundi, sed etiam pro hoc in inferno poenas patietur, ad quas etiam poenas referri potest quod dixerat «ab aquis nivium» etc.,
 230 quia in inferno nulla erit temperies. Et ne crederet aliquis poenas illas per Dei misericordiam finiendas, subdit *obliviscatur eius*, scilicet peccatoris in inferno damnati, *misericordia*, scilicet Dei, ut numquam exinde liberetur. Qualis autem sit illa poena ostendit subdens *dulcedo illius vermis*, idest delectatio peccati convertetur ei in vermem, idest in conscientiae remorsum, de quo dicitur Is. ult. «Vermis eorum non morietur», unde et de huius poenae interminabilitate subdit *non sit in recordatione*, idest
 240 ita totaliter relinquitur a Deo sine remedio liberationis ac si eius esset oblitus. Et ponit similitudinem cum subdit *sed conteratur quasi lignum infructuosum*: «arbor enim quae non facit fructum bonum excidetur et in ignem mittetur», ut dicitur Matth.
 245 in 10, lignum autem fructuosum praeciditur ut purgetur, secundum illud Ioh. xvi «Omne palmitem qui fert fructum purgabit eum, ut fructum plus afferat»; impii ergo puniuntur ad exterminium, iusti autem ad profectum.
 250 Quare autem infructuoso ligno comparatur manifestat ex duobus: primo quidem quia bona sua in res inutiles consumpsit, unde dicit *Pavit enim sterilem et quae non parit*, et loquitur de eo qui bona sua in res inutiles consumpsit ad similitudinem eius
 255 qui uxorem sterilem inutiliter nutrit; secundo quia indigentibus non subvenit, quod ei esse poterat fructuosum, unde subdit *et viduae bene non fecit*, per viduam omnes indigentes significans. Nec solum fuit infructuosus sed etiam fuit nocivus sicut lignum
 260 proferens fructus venenosos, unde subdit *Detraxit fortes in fortitudine sua*, idest. potestate sua usus est non ad subveniendum oppressis sed magis ad opprimendum fortes. Et hoc quod aliis nocet etiam
 in suum nocumentum redundat, quia scilicet in se securam vitam agere non potest, timens laedi ab eis
 205 quos laeserat, unde subdit *et cum steterit*, idest cum nihil adversum passus fuerit, *non credet vitae suae*, idest non erit de vita sua securus secundum illud quod Eliphaz supra xv21 dixerat «Sonitus terroris semper in auribus eius, et cum pax sit ille semper
 270 insidias suspicatur».
 Causam autem quare absque misericordia sit puniendus assignat ex hoc quod Dei misericordia noluit uti dum potuit, unde subdit *Dedit ei Deus locum paenitentiae*, scilicet differens poenam, et haec
 275 est ratio quare permissus est in prosperitate aliquandiu vivere; sed hoc quod Deus exhibuit ei in bonum ipse pervertit in malum, unde subdit *et ille abutitur eo in superbiam*, non attribuens divinae misericordiae quod post peccatum non statim punitur,
 280 sed ex hoc sumit peccandi audaciam usque ad Dei contemptum. Et quamvis peccator tenebras quaerat ad peccandum, non tamen potest facere quin videatur, unde subdit *Oculi enim*, scilicet Dei, *sunt in viis illius*, idest considerant processus eius quamvis
 285 in tenebris ambulet. Et inde est quod *elevati sunt ad modicum*, idest ad aliquam terrenam sublimitatem et caducam, Deo dante eis locum paenitentiae, *et non subsistent*, scilicet finaliter, quia abutuntur Dei misericordia in superbiam. Et adhibet huius rei
 290 similitudinem: omnia enim quae in tempore generantur, determinato tempore crescunt et postea incipiunt deici et tandem totaliter destruuntur, et ita contingit de impiis, unde subdit *Et humiliabuntur sicut omnia*, quae scilicet in tempore crescunt, *et
 295 auferentur*, scilicet totaliter, quando ad summum pervenerint; et adhibet similitudinem subdens *et sicut summitates spicarum conterentur*: non enim conteruntur fruges quandiu sunt in herba et crescunt
 300 sed quando iam ad perfectam maturitatem pervenerint, et similiter impii non statim puniuntur a Deo sed quando ad summum pervenerint secundum

227 pro] per N β1 Sv 8(-Pd) post Pd π 245 praeciditur] prescindetur F prescinditur F2 R precidatur V1 V2 Va
 250 comparatur] —retur F γ Va π 258 viduam] —as β1 γ 261 potestate] in praem. γ(-Sv) 8(-Pd) 264 in se om. sF
 β1 V2 γ δ π 284 enim] eius F2 eius add. cum Vulg. Sv π autem illius Va autem Pd om. R 286 ambulet scrips. cum
 F2 Sv Va] —lerit R —lent cet.

229 Hic supra. 236 conscientiae remorsum; cf. August. *XX De civ. Dei* cap. 22 (PL 41,694) quem refert Thomas *Super IV Sent.* d. 50 q. 2 a. 3 qc. 2 sed c. 237 Is. 1 xvi24 246 Rectius Ioh. xv2

25 Quod si non est ita, quis me potest arguere esse mentitum et ponere ante Deum
verba mea ?

mensuram a Deo praevisam. Hoc autem induxit unde subdit *Quod si non est ita*, sicut praedixi de pu- 310
ad ostendendum quod hoc, quod impii temporali-
305 ter non puniuntur sed prosperam vitam agunt, non
contingit ex <defectu> divinae providentiae, sed
ex hoc quod differt Deus poenam in congruum tem-
pus; et sic patet falsum esse quod Eliphaz ei calum-
niose imposuerat de negatione providentiae divinae, nitione malorum, sicut vos opinamini credentes sem-
per hominem in hac vita puniri pro peccatis, *quis*
me potest arguere esse mentitum, quasi scilicet divi-
nam providentiam negem, *et ponere ante Deum verba*
mea, idest verba mea in accusationem vertere co- 315
ram Deo ac si sint contra eius providentiam dicta ?

,3^3 ad h^C c^dd- ("F2 As π), quod coniecimus primam redactionem casu non cancellatam et delevimus 306 <defe-
314 Deum] dicuntur* N ^Sj Providentiae V1 Posi divinae Pd π dispositione post providentiae sV2

CAPITULUM XXV

1 Respondens autem Baldath Suites dixit: 2 Potestas et terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. 3 Numquid est numerus militum eifis? Et super quem non surgit lumen eius? 4 Numquid iustificari potest homo comparatus Deo? Aut apparet mundus natus de muliere?

Respondens autem Baldath Suites dixit: Potestas et terror etc/ lob in sua responsione duas calumnias quas ei Eliphaz iniecerat in praecedenti sua responsione iam repulit, ostendens se neque pro peccatis punitum neque divinae providentiae negatorem. Ostenderat autem valde expresse quod divinae providentiae non repugnabat si impii in hoc mundo prosperantur, quia reservatur eorum poena in aliud tempus, et ideo contra hoc ulterius insistere non potuerunt; sed alterum, scilicet quod non fuerit pro peccatis punitus, non tam evidenter ostenderat quin potius debilitatem suae ostensionis significavit cum dixit «Nemo advertere potest cogitationes eius», et ideo contra hoc ulterius Baldath is resistere nititur, redarguens lob quod se asserebat non pro peccatis suis punitum.

Et quasi immemor verborum lob quibus dixerat non sibi sufficere si contra eum ex Dei fortitudine contendatur, a divina potestate disputationis suae sumit exordium, et proponit magnitudinem divinae potestatis dupliciter: primo quidem quantum ad hoc quod potentiam exercet in superiores creaturas in summa pace eas conservans, unde dicit *Potestas et terror*, idest ex qua timeri debet, *apud eum est*, scilicet Deum, *qui facit concordiam in sublimibus suis*. In inferioribus enim creaturis discordia multiplex invenitur tam in creaturis rationalibus, ut patet per contrarios motus humanarum voluntatum, quam in creaturis corporalibus, ut ex earum contrarietate apparet per quam generationi et corruptioni subduntur; sed in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt: similiter et superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt, unde absque miseria sunt. Haec autem summa concordia superiorum creatu-

rarum ex potestate divina procedit, quae superiores creaturas in perfectiori suae unitatis participatione constituit quasi sibi propinquiores, et ideo signanter dicit *in sublimioribus suis*, idest sibi magis conformibus.

Secundo commendat divinam potestatem ex his quae operatur in inferioribus creaturis, in quibus operatur per ministerium superiorum creaturarum, quarum multitudo homini est ignota, unde subdit *Numquid est numerus militum eius?* Milites quidem Dei vocat omnes caelestes virtutes quae divinum nutum sequuntur sicut milites oboediunt imperio ducis; harum autem caelestium virtutum numerus ignotus est homini, et simile est quod habetur Is. XL26 «Qui educit in numero militiam eorum». Et ne aliquis crederet quod caelestes virtutes non se haberent sicut milites parentes alieno imperio sed sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agentes, sicut aestimaverunt multorum deorum cultores, subiungit *Et super quem non surgit lumen eius?*, quasi dicat: omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis.

Proposita ergo potestate divina, accedit ad propositum dicens *Numquid iustificari potest homo comparatus Deo?*, quasi dicat: ex quo Deus tam magnus est et in iustitia praecellens ut etiam in sublimibus concordiam faciat, quae est iustitiae effectus secundum illud Is. xxxni «Opus iustitiae pax», omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur. Nec solum homo Deo comparatus non potest iustus videri, sed quod plus est ei comparatus apparet iniustus, sicut in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulchritudinis habent videntur immundae, unde subdit *Aut appa-*

28 in] etiam F N β1 V2 etiam in Va 39 sublimioribus] —mibus cum Vulg. (cf. supra lin. 25) F2 γ R π —mitatibus Pd
48 numerus] om. pN V2 post homini V1 γ post est F2 δ. π 70 apparet] —rere cum Vulg. γ(-F3) 8(-R) π —res F3

3 iniecerat: cap. xxv5-12. 13 Cap. xxi3. 17 dixerat: cap. xxine. 32 incorruptibilia: cf. Arist. *I De caelo* 6 (270 a 12). 43 per ministerium...: cf. August. ut supra cap. 9 363. 54 deorum cultores: Platonici sec. August. *XVIII De civ. Dei* cap. 14 (PL 41,572) ut refert Thomas *II-II* q. 94 a. 1. 64 Rectius Is. xxxn1'.

5 Ecce etiam luna non splendet et, stellae non sunt mundaе in conspectu eius, 6 quanto magis homo putredo et filius hominis vermis.

yet *mundus natus de muliere?*, quod signanter dicit quia ex hoc ipso quod homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur maculam contrahit.

Hoc autem quod dixerat consequenter per simile 75 confirmat cum subdit *Ecce etiam luna non splendet et stellae non sunt mundaе in conspectu eius*; ubi considerandum est quod de sole mentionem non facit quia non apparet sensibilibus quod ad praesentiam maioris luminis lumen eius obtenebretur, sed 80 luna et stellae etiam ad praesentiam corporalis solis obfuscantur, unde multo magis earum claritas quasi obscuritas quaedam est immensitati divini lu-

minis comparata. Et ex hoc concludit propositum subdens *quanto magis homo putredo et filius hominis vermis*, scilicet non potest reputari splendens splen- 85 dore iustitiae si divinae iustitiae comparetur, neque mundus per innocentiam si comparetur puritati divinae; signanter autem hominem putredini comparat quasi ex materia existentem putrefactioni vicina, et filium hominis vermi quia vermis ex putredine ge- 90 neratur. Hoc autem inducit ad ostendendum quod homo non potest quantamcumque iustitiam et innocentiam suam proponere, quasi nihil reputatam in comparatione ad Deum, cum agitur de divino iudicio.

88 hominem] —ni F pN βl V2 γ(-F3) — nes Pd π putredini] —nem F pN F2 V2 As puloritudinem Sv 89 existentem]
—te βl δl —tes π extrahentem Sv 89 vicina] —nam F N V1 V2 γ R

72 ex hoc...contrahit: cf. August. *I De nupt. et cone.* cap. 24 (PL 42,429) ut refert Thomas *II-II* q. 153 a. 2 arg. 3. 90 vermis...generator: cf. Gregor *XVII Moral.* cap. 17 (PL 76,23 A); vide supra cap. 17 194.

CAPITULUM XXVI

1 Respondens autem lob dixit 2 Cuius adiutor es? Numquid imbecillis? Et sustentas brachium eius qui non est fortis? 3 Cui dedisti consilium? Forsitan illi qui non habet sapientiam? Et prudentiam tuam ostendisti plurimam? 4 Quem docere voluisti? Nonne eum qui fecit spiramentum? 5 Ecce gigantes gemunt sub aquis et qui habitant cum eis.

Respondens autem lob <dixit>: Cuius adiutor es etc. Baldath in verbis praemissis lob convincere voluit ex consideratione divinae potestatis omnibus tremendae, respectu cuius nullus homo potest iustitiam aut innocentiam praetendere ut se asserat absque peccato punitum; unde lob triplicem responsionem subiungit, quarum prima specialiter est contra Baldath qui lob terrere conatus fuerat ex consideratione divinae potestatis. Solent autem homines non ratione contra aliquem condemnatum utentes, sed iudicis potentiam et sapientiam allegantes, hoc facere in iudicis favorem. Adhibetur autem favor alicui personae dupliciter: uno modo propter defectum potentiae illius cui favetur, alio modo propter defectum sapientiae; quantum ergo ad primum dicit *Cuius adiutor es? Numquid imbecillis?*, quasi dicat: haec quae locutus es non secundum viam rationis sed quasi in Dei favorem, numquid ad hoc dixisti ut Deo ferres auxilium quasi infirmo? Adiuvare autem videtur aliquem qui eius operationem defendit, unde subdit *Et sustentas brachium eius qui non est fortis?*, quasi dicat: numquid vis tu his verbis defendere Dei operationem qua punitus sum ab eo, ac si ipse non esset fortis ad se defendendum? Deinde quantum ad favorem qui alicui adhibetur propter defectum sapientiae, considerandum est quod hic favor est duplex: unus quidem ex hoc quod consilium datur alicui circa res agendas, et quantum ad hoc dicit *Cui dedisti consilium?* Videtur aliquis alicui consilium dare quando eius causam sine ratione defendit; non autem consilio indiget Deus, qui est in sapientia perfectus, unde subdit *Forsitan illi qui non habet sapientiam?*, quasi dicat: numquid dubitas Deum sapientiam non ha-

bere ut tam stulte pro eo loquaris? Qui autem sapienti consilium dat videtur hoc facere ad sapientiam ostendendam, unde subdit *Et prudentiam tuam ostendisti plurimam?*, quasi dicat: numquid per hoc voluisti tuae prudentiae abundantiam ostentare?

Alius autem modus favoris contra defectum sapientiae est ut quis instruat ignorantem circa scibilia, et quantum ad hoc subdit *Quem docere voluisti?* Visus es enim Deum docere dum eius potentiam contra me allegasti, sed ipse doceri non indiget qui est totius humanae scientiae causa, unde subdit *Nonne eum qui fecit spiramentum*, idest qui creavit humanam animam per quam homo et intelligit et spirat? Una enim et eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat.

Deinde ne videatur in aliquo potentiae Dei derogare, commendat ipsam multo diffusius quam Baldath enumerans multos effectus divinae potentiae, et incipit ab his quae potenter fecit in genere humano circa diluvium. Legitur enim Gen. vi4 quod «gigantes erant super terram in diebus illis», et postea subditur «Cumque vidisset Deus terram esse corruptam, omnis quippe caro corruperat viam suam super terram, dixit ad Noe: Finis universae carnis venit coram me», et postea subdit «Ecce ego adducam aquas diluvii super terram et interficiam omnem carnem». Hunc ergo effectum divinae potentiae ostendit subdens *Ecce gigantes*, scilicet antiqui, *gemunt*, scilicet in poenis inferni, *sub aquis*, idest qui fuerunt submersi aquis diluvii; et quia non soli ipsi perierunt sed multi alii cum eis et tunc et postea, subiungit *et qui habitant cum eis*, scilicet similiter gemunt, scilicet a virtute potestatis ipsius.

i <dixit> suppi. cum F2 y δ π] om. cet. 28 circa] contra β1 V1 R ad Sv 29 Videtur] autem add. F Va enim add. Sv 47 et om. β1 γ R π 56 illis] om. F N noe V1 Va (def. F2) 60 coram] super pN V1 ad V1 del. sN 68 scilicet om. F As 8 π

7 prima: cf. infra cap. 27 8 'iterato sermonem assumit', cap. 29 19 'iterato sermonem resumpsit'. 48 eadem anima...: cf. Gennadius *De eccles. dogm.* cap. 15 (PL 58,984) ut saepius refert Thomas c. g. II *Cont. gent.* cap. 58. 57 Gen. vii2 60 Gen. vii7

6 Nudus est infernus coram illo, et nullum est operimentum perditioni. 7 Qui extendit aquilonem super vacuum et appendit terram super nihilum. 8 Qui ligat aquas in nubibus suis ut non erumpant pariter deorsum. 9 Qui tenet vultum solii sui et expandit super illud nebulam suam. 10 Terminum circumdedit aquis usque dum finiantur lux et tenebrae.

Et ne aliquis crederet quod divina providentia se extenderet solum ad indicandos homines in hac vita, non autem post mortem, sicut amici lob sentire videbantur, ad hoc excludendum subdit *Nudus est infernus coram illo*, quasi dicat: ea quae in inferno aguntur conspicua sunt oculis eius et secundum eius iudicium aguntur; unde ad huius expositionem subdit *et nullum est operimentum perditioni*, idest his qui sunt periti in inferno, ut possint ab oculis Dei occultari sicut occultantur a nobis.

Deinde enumerat effectus divinae providentiae in rebus naturalibus, et incipit ab extremis, scilicet a caelo et a terra, in quorum, utroque aliquid apparet ex divina potentia institutum quod humanas vires excedit. Secundum autem id quod sensibilibus apparet, videtur caelum extensum esse super terram sicut quoddam tabernaculum, terram autem esse sub caelo sicut tabernaculi pavementum; quicumque autem tabernaculum erigit, aliquid supponit quo tabernaculum sustentatur, sed hoc in caelo non apparet: non enim videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina, unde dicit *Qui extendit aquilonem super vacuum*. Per aquilonem intelligit superius hemisphaerium quoad nos: nobis enim aquilonaris polus supra horizontem elevatur, australis vero sub horizonte deprimitur, unde dicit aquilonem extendi *super vacuum*, quia sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum, quod vulgares homines reputant vacuum: loquitur enim secundum aestimationem vulgarium hominum, prout est moris in sacra Scriptura, Similiter etiam qui pavementum iacit super aliquid ipsum firmat; terra autem quae est quasi caeli fundamentum non apparet super aliquid firmata quod eam possit sustentare, sed sola Dei potentia sustentetur, unde subdit *et appendit terram super nihilum*. Haec autem non ita dicuntur quasi caelum sit ponderosum ut indigeat sustentamento ne cadat, aut terra possit descendere nisi usque ad centrum, sed ipsas naturales virtutes quibus corpora in suis lo-

cis naturaliter continentur ex divina potestate processisse significat: sicut enim motus violentus est a potestate humana, ita inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium.

Deinde enumerat effectus divinae potentiae in spatio medio quod est inter caelum et terram, et primo in aere, in quo hoc admirabile videtur quod aqua in aere suspenditur vaporabiliter elevata, et non tota simul cadit sed guttatim ut apparet in pluviis, unde dicit *Qui ligat aquas in nubibus suis*, idest eius virtute causatis, *ut non erumpant*, scilicet aquae pluviarum, *pariter deorsum* sed guttatim se eundum quod expedit ad temperiem terrae, quasi divina virtute illud quod remanet in nubibus esse ligatum ut non a principio cadat: fit enim divina virtute ut vapores non simul condensentur ut oporteat eos simul in aquam conversos pariter cadere. Pluviis autem ex nubibus deorsum cadentibus, remanent quaedam vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur, per quas nobis tegitur caelum quod est quasi solium Dei, secundum illud Is. ult* «Caelum mihi sedes est», et quantum ad hoc subdit *Qui tenet vultum solii sui*, idest qui detinet quasi occultatam faciem caeli quod est solium eius, et hoc per nebulas quibus prohibemur caelum videre, unde subdit *et expandit super illud nebulam suam*, idest eius virtute productam.

Deinde ostendit effectum divinae potentiae in aquis cum subdit *Terminum circumdedit aquis*: aquae enim secundum naturalem elementorum ordinem undique terram operire deberent, sed quod aliqua pars terrae remanet discooperata ab aquis, hoc factum est divina virtute, quae usque ad certum terminum terram fecit operiri ab aquis; et hoc praecipue videtur ad oceanum pertinere qui undique terram circumdat, et propter hoc subdit *usque dum finiantur lux et tenebrae*: finitur enim nobis lux diei et tenebrae noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori quod superponitur nostrae habitabili, quae quasi undique oceano concluditur; vel potest intel-

81 a2 om. N β, V2 γ Va 99 moris] mos N F2 Va mox V1 V2 ante est As Pd π moras ante est R 116 suspenditur] —datur N β1 V1 δ π iiq causatis] creatis F2 γ δ π i22 esse] esset F2 sAs F3 δ. r. sit Va 124 oporteat] —tet N V1 V2 om. R 145 tenebra] —bre F F3 π —bras V2 147 nostrae] terre in ras. sN ratione V1 nostro V2

72 videbantur: cf. supra cap. 10 429 nota. 93 aquilonaris polus...: cf. supra cap. 9 253 nota. 97 vacuum: cf. Arist. IV Phys. 9 (213 a 27). 127 nebulae: cf. Arist. I Meteora 14 (346 b 32). 129 Is. 1 xvil. 138 naturalem...ordinem: cf. supra cap. 5 208 nota. 141 divina virtute: cf. Gen. i9, 1er. v22 et infra cap. xxxvin10 ut refert Thomas I Pars q. 69 a. 1 ad 4. 143 oceanum; cf. Isid. XIII Etymol. cap. 15 (PL 82,484 A).

11 Columnae caeli contremiscunt et pavent ad nutum eius. 12 In fortitudine illius repente maria congregata sunt, et prudentia eius percussit superbum. 13 Spiritus eius ornavit caelos, et obstetricante manu eius eductus est coluber tortuosus. 14 Ecce haec ex parte sunt dicta viarum eius, et cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri?

ligi quod terminus aquarum intransmutabilis per-
150 manebit, manente hoc statu mundi in quo est successio lucis et tenebrarum.

Sic igitur enumeratis effectibus divinae potentiae in corporalibus creaturis, ostendit eius effectum in creaturis spiritualibus quas vocat columnas caeli,
155 quia scilicet eorum officio administratur motus caelorum, unde dicit *Columnae caeli*, scilicet angeli, *contremiscunt et pavent ad nutum eius*, idest oboediunt ei ad nutum, et loquitur ad similitudinem servi ad nutum oboedientis domino propter timorem et tremorem ipsius, ut timor referatur ad animam, tremor ad corpus. Non est autem putandum quod in sanctis angelis sit timor poenalis, sed eorum reverentia ad Deum hic timor nominatur, et sic pavor refertur ad affectum, tremor autem ad exteriorem
160 us effectum.

Et quia in angelis aliqui sunt qui a debita Dei reverentia discesserunt, de quibus supra iv¹⁸ dictum est «In angelis suis reperit pravitatem», ideo consequenter de distinctione bonorum et malorum angelorum subiungit. Creditur autem simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse, et ideo ad insinuandam distinctionem creaturae spiritualis praemittit de creatura corporali dicens *In fortitudine illius repente maria*
170 *us congregata sunt*, secundum illud Gen. i⁹ «Congregentur aquae quae sunt super terram in locum unum, et appareat arida». Et sicut creaturae corporales sunt distinctae divina virtute ita etiam creaturae spirituales, unde subdit *et prudentia eius percussit*

superbum, idest per virtutem providentiae ipsius ideo diabolus superbiens est sua gloria privatus; et simul eo percusso bonis angelis sunt spiritualia dona augmentata, unde subdit *Spiritus eius ornavit caelos*, idest caelestes spiritus, ornamentis scilicet spiritualium donorum. Non erat autem conveniens ut percussus per privationem gloriae cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret, et ideo subdit *et obstetricante manu eius eductus est*, scilicet a societate bonorum angelorum, *coluber tortuosus*, idest diabolus, qui colubro comparatur propter malignitatis venenum
190 et tortuosus dicitur propter calliditatem; signanter autem dicit eum eductum obstetricante manu Dei sicut enim obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur, ita Deus sic eduxit diabolum de medio angelorum ut bonorum
195 angelorum societas in nullo detrimentum sit passa.

Et ne aliquis crederet hos effectus licet sint magni divinam potentiam adaequare, subdit *Ecce haec ex parte sunt dicta viarum eius*, idest operum eius quibus et nos in Dei cognitionem ascendimus et
200 Deus nobis se quodammodo communicat. Et ne videantur haec etsi non totam divinam potentiam adaequare tamen ex magna parte ad eius aequalitatem accedere, subiungit *et cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit magnitudinem*
205 *tonitruus eius intueri?*, quasi dicat: omnium quae nunc dicta sunt de effectibus divinae potentiae, minor est comparatio ad divinam potentiam quam unius parvi sermonis quasi silenter stillantis ad maximum tonitruus sonum.

163 hic] illud F id N V2 que F2 om. V1 Va et] ut et F2 y(-Sv) ut V2 Sv δ π 164 refertur] —ratur F2 y δ π
164 affectum] effectum N y δ1 [def. V1] 180 providentiae] prudentie V2 δ π 181 est] de N R ex pD om. β. Va
sPd π 181 privatus] —tur F2 est add. δ 183 sic] om. pF Sv δ(-K) π cum F2 204 vix parvam stillam scrips.
cum Vulg. sAs Sv Va [cf. Praef. § 61]] disparvant partem F N V2 disp. partem F2 vix parvam stillam V1 vix par. partem
y(-Sv) iuxta partem parvam R idest partem add. Pd π 205 magnitudinem tonitruus] tonitruum Sv magne tonitruus R
tonitruum magnitudinis Vulg. et ipse Thomas infra cap. 40 67

155 eorum officio: cf. ipse Thomas post philosophos et sacros doctores, Resp. 36 quaest. q. 1-4, Resp. 42 quaest. q. 3-5 et passim.
156 scilicet angeli: ita Glossa ordin. super h. l. 160 timor...corpus: cf. Glossa interlin. super Ps. 114 et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 191,508 A). 161 Non est autem putandum...: cf. Gregor XVII Moral, cap. 29 (PL 76,31). 170 Creditur...: cf. Hugo de S. Victore I De sacram, pars i c. 10 (PL 176,194 D). 189 diabolus...calliditatem: cf. Gregor. XVIII Moral, cap. 32 (PL 76,35 C). 199 operum eius: cf. Glossa ordin. super Prov. vin22; vide supra cap. n 107 et infra cap. 36 250.

CAPITULUM XXVII

1 Addidit quoque lob assumens parabolam suam et ait: 2 Vivit Deus qui abstulit iudicium meum, et Omnipotens qui ad amaritudinem duxit animam meam. 3 Quia donec superest halitus in me et spiritus Dei in naribus meis, 4 non loquentur labia iniquitatem, nec lingua mea meditabitur mendacium. 5 Absit a me ut iustos vos indicem: donec deficiam non recedam ab innocentia mea. 6 Iustificationem meam quam coepi tenere non deseram,

Addidit quoque lob assumens parabolam etc. In praemissis verbis lob confutaverat dicta Baldath qui contra eum divinam potestatem allegaverat, quasi lob eius magnitudinem ignoraret; finita autem sua responsione, intelligitur expectasse ut tertius amicorum, scilicet Sophar, more solito suo ordine responderet, sed quia ille quasi convictus conticuit, lob iterato sermonem assumit et per aliam rationem ostendit non esse contra divinam providentiam si mali in hoc mundo prosperantur et boni adversitates patiuntur; unde dicitur *Addidit quoque lob*, postquam scilicet ei nullus respondebat, *assumens parabolam suam*, quia scilicet per similitudines loquebatur ad modum parabolas inducentium, Ante autem quam propositum ostendat, se in amicorum sententiam numquam transiturum esse denuntiat, et ad huius firmitatem iuramentum praemittit, unde subditur *et ait: Vivit Deus qui abstulit iudicium meum*, supposita scilicet vestra sententia qua asseritis ad iustitiam divini iudicii pertinere ut adversitates praesentes non nisi peccatoribus inducat; et ideo ad exponendum in quo iudicium suum <ablatum> dixerit, subdit *et Omnipotens qui ad amaritudinem duxit animam meam*, idest qui, absque culpa praecedente mihi adversitates exteriores induxit ex quibus amaritudinem in anima patior: nec tamen ab eius reverentia et amore discedo, <ut> patet ex hoc quod per ipsum iuro.

Inducit autem praedictum iuramentum ad hoc quod subditur *Quia donec superest halitus in me*, idest donec habeo vitam quae per respirationem conservatur; et ut ostendat se vitae beneficium a

Deo recognoscere, subdit *et 'spiritus Dei in naribus meis'*: respiratio enim praecipue fit per nares, nam respiratio quae fit per os non est adeo congrua, ut Aristotiles dicit in libro De historiis animalium; respiratio ergo hominis, quae principaliter in naribus posita est, hic *spiritus Dei* dicitur quia hoc habet homo a Deo ut vivere possit respirando. Et huic beneficio ipse non vult esse ingratus peccando, unde subdit *non loquentur labia iniquitatem*, ut scilicet dicam omnes qui adversitates patiuntur esse iniquos, *nec lingua mea meditabitur mendacium*, ut scilicet dicam hoc pertinere ad divinam iustitiam ut iustorum merita praesenti prosperitate remuneret et iniquorum peccata temporali adversitate condemnet. Et quia amici lob ista asserebant subiungit *Absit a me ut iustos vos indicem*: non enim poterat eos iustos iudicare nisi eorum iniustam sententiam approbaret, per quod a iustitia sua recederet, unde subdit *donec deficiam*, scilicet per mortem, *non recedam*, idest propono non recedere ab innocentia mea, a qua scilicet recederem si sanctos adversitatem in hoc mundo patientes vobiscum impios iudicarem; et sicut ab innocentia ad nocendum transgredi non propono, ita nec iustitiae viam deserere, unde subdit *iustificationem meam*, quod scilicet pertinet ad iustitiae executionem, *quam coepi tenere*, scilicet non approbando hominem pro prosperitate quam habet nec condemnando pro adversitate quam patitur in hac vita, *non deseram*, scilicet declinando in vestram sententiam. Solent autem qui semel peccaverunt pronoiores esse ad iterato peccandum, qui vero peccatorum sunt inexperti difficilius ad peccata

15 autem om. V2 δ π 23 <ablatum> suppi, cum sAs (cf. ipse Thomas infra cap. 34 39)] om. cet. dixerit] abstulit π 24 duxit] adduxit cum Vulg. sAs Pd om. F® induxit Sv perduxit π 27 <ut> suppi, cum γ δ! π] quod sN om. cet. 31 habeo] habeo β! As δ π 37 respiratio] —tionem F pN V1 V2 γ(-Sv) 39 vivere...respirando scrips.] vivendo...respirare codd. 41 loquentur] —antur F γ(-F3) —untur R 48 vos] esse add. (praem. Va) β. V2 γ δ π 57 quod] que β' δ! π 59 F®] om. N F2 V2 δ. π per V1 prosperitate] —tem F β! Pd π

3i per respirationem: cf. Arist. *De respir.* cap. 5 (472 b 27). 36 Cf. lib. I c. 11 (492 b 10) sec. transi. Scoti (ms. f. 4ra); vide Albertum *I De animal*, tr. 2 c. 8 n. 220 (St 1,79). 58 iustitiae executionem: cf. Ambrosius *Expos. in Ps. cxviii* (PL 15,1396 C).

neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea. 7 Sicut impius inimicus meus, adversarius meus quasi iniquus. 8 Quae est enim spes hypocritae si avare rapiat et non liberet Deus animam eius? 9 Numquid Deus audiet clamorem illius cum venerit super illum angustia? 10 Aut poterit in Omnipotente delectari et invocare Deum omni tempore? 11 Docebo vos per manum Dei quae Omnipotens habeat, nec abscondam. 12 Ecce omnes nostis, et quid sine causa vana loquimini?

65 prolabantur, unde subdit *neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea*, quasi dicat: ideo confido quod non recedam ab innocentia nec iustitiam deseram quia hoc per experientiam didici: non enim habeo conscientiam remordentem de aliquo
70 gravi quod commiserim in tota vita mea. Vel aliter potest continuari: quia enim dixerat se non reces- surum ab innocentia sua nec iustificationem quam tenere coeperat deserturum, posset aliquis dicere quod ipse ante hoc neque innocentiam neque iusti-
75 tiam habuerat, sed ipse hoc excludit subdens *nec enim reprehendit me cor meum* etc. Declinarem autem ab innocentia et desererem iustitiam si vobis faverem qui iniustitiam et impietatem sustinetis, unde subdit *Sicut impius inimicus meus*, inquan-
80 tum scilicet contra veritatem divini iudicii loquitur, *adversarius meus quasi iniquus*, inquantum scilicet iniquam sententiam profert mihi adversando, dum dicit me impium esse quia graviter sum afflictus.

His igitur praemissis pertinentibus ad amicorum
85 suorum confutationem et suae sententiae firmitatem, accedit ad principale propositum, ut scilicet ostendat non esse contrarium divinae providentiae si mali in hoc mundo temporaliter prosperentur et iusti temporaliter affligantur; et supra quidem hoc ma-
90 nifestaverat ex futuris praemiis et flagellis quae reservantur bonis et malis post hanc vitam, nunc autem hoc ostendit ex debilitate bonorum tempo- raliū quae mali possident in hac vita et magni- tudine bonorum spiritualium quae bonis concedun-
95 tur. Assertit ergo primo inutile esse peccatoribus si in hac vita bona temporalia consequantur absque animae bonis, unde dicit *Quae est enim spes hypo- critae si avare rapiat*, idest si iniuste divitias con- greget, *et non liberet Deus animam eius*, scilicet a
100 peccato per gratiae dona, idest quid boni potest ex hoc <consequi>? Et loquitur de hypocrita, idest simulatore, loco omnium peccatorum quia «simulata aequitas est duplex iniquitas», et hypocritae tam-

quam falsarii virtutis videntur maxime esse abomi- nables apud Deum, sicut infra xxxvii³ dicitur «Si-
mulatores et callidi provocant iram Dei».

Ostendit autem consequenter eos duplici spe pri- vari, quarum una est quam habent iusti de Deo quod in tempore necessitatis eorum orationem exau- diat, sed hoc ab impiis excludit dicens *Numquid no- Deus audiet clamorem illius cum venerit super illum angustia?*, quasi dicat 'non'; et ratio huius assigna- tur Prov. i²⁴ ex ore Sapientiae dicentis «Vocavi et renuistis», et post pauca subditur «Tunc», scilicet quando veniet super eos angustia, «invocabunt me ns et non exaudiam»; et Prov. xxviii⁹ dicitur «Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio eius fiet execrabilis». Secunda autem spes iustorum est quod cum deficit eis temporalis consolatio in tem- pore tribulationis, fruuntur delectatione divina et
120 delectantur in laude ipsius, sed hoc ab impiis ex- cludit subdens *Aut poterit in Omnipotente delectari*, quem scilicet non diligere ex operibus comprobatur, *et invocare Deum omni tempore?*: ex magna enim dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquo-
125 rum ore laus Dei.

Et quia ostenderat parum valere bona tempora- lia quae impii possident sine spe iustorum quam sancti habent, ostendit consequenter temporalia bo- na quae interdum impii possident fragilia esse. Et
130 ad assertionem eorum quae dicturus est duo prae- mittit: primo quidem quod ea quae dicturus est sapientiae divinae conveniunt, unde dicit *Docebo vos per manum Dei*, idest per virtutem ipsius, *quae Omnipotens habeat*, scilicet in sua sapientia quasi
135 certum, *nec abscondam*, quae scilicet Deo instruente me didici. Secundo ostendit quod ea quae dicturus est tam sunt manifesta ut etiam ipsi ea ignorare non possint, unde subdit *Ecce omnes nostis*, scilicet vera esse quae dicturus sum, et ideo mirum est
140 quod tam irrationabiliter contra veritatem manifes- tam loquimini; et hoc est quod subdit *et quid sine*

75 nec] neque β. γ 5 76 etc.] in omni vita mea γ 8(-R) π 100 potest] ponit Va 101 <consequi> suppl. cum γ (sequi Sv) δ. π] om. cet. 119 cum] non F N V1 γ (def. F2) 125 dilectione] delectatione N Sv 8 π 139 omnes] nos praem. pN vos cum Vulg. praem. 8(-R) π

8g supra cap. xix²⁵ et xxi³² 93 magnitudine bonorum spiritualium: infra cap. xxviii. 101 idest simulatore: cf. supra cap. 13 235 nota. 102 Glossa ordm. super Col. ii²³ et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 192,285) sec. Thomam II-II q. in a. 4 arg. 1; ex August. Enarr. in Ps. 63 (PL 36,765). 114 Prov. i²⁸

13 Haec est pars hominis impii apud Deum, et hereditas violentorum quam ab Omnipotente suscipient. 14 Si multiplicati fuerint filii eius, in gladio erunt, et nepotes eius non saturabuntur pane; 15 qui reliqui fuerint ex eo sepelientur in interitu, et viduae illius non plorabuntur. 16 Si comportaverit quasi terram argentum et sicut lutum praeparaverit vestimenta, 17 praeparavit quidem sed iustus vestietur illis et argentum innocens dividet. 18 Aedificavit sicut tinea domum suam, et sicut custos fecit umbraculum. 19 Dives cum dormierit nihil secum afferet,

causa vana loquimini, idest ea quae rationis fulcrum non habent? Solent enim homines hebetes us cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur.

Est autem considerandum quod cum Deus sit creator omnium et gubernator, omnes ab eo suscipiunt aliquid quasi hereditatem suam a patre: mali autem homines quasi suam partem et suam hereditatem a Deo accipiunt bona temporalia huius mundi, unde ex eorum persona dicitur «Haec est pars nostra et haec est sors», e contrario autem boni percipiunt quasi suam partem et hereditatem spiritualia bona, secundum illud Psalmi «Funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim hereditas mea praeclara est mihi». Describens ergo quam fragilis sit et caduca pars impiorum quam in rebus temporalibus accipiunt, dicit *Haec est pars hominis impii apud Deum*, idest tale est quod eis in sortem venit dum bonis spiritualia et eis temporalia distribuuntur, et hereditas violentorum, idest iniuste acquirentium temporalia bona, quam ab Omnipotente suscipient, eo scilicet permittente et facultatem praebente, sicut supra xxviii dictum est «Cum ille implesset domos eorum bonis». Ostendit autem hanc partem sive hereditatem esse caducam primo quidem quantum ad hoc quod plerumque circa impiorum prolem accidit, quae tamen inter temporalia bona potissimum reputatur; contingit autem quandoque quod impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur, unde dicit *Si multiplicati fuerint filii eius*, quod scilicet ad magnam prosperitatem computabatur, in gladio erunt, idest occidentur. Et quamvis raro ns contingat quod divitum filii ad magnam paupertatem deveniant, tamen hoc circa nepotes et posteros frequenter contingit, unde subdit *et nepotes eius non saturabuntur pane*, scilicet propter inopiam. Quantum autem ad alios familiares eius subdit *qui reliqui fuerint ex eo*, scilicet domestici et amici, sepelientur, in interitu, idest absque solemnitate quasi

occisi, unde et quantum ad uxores subdit *et viduae illius non plorabuntur* quod scilicet fieri solet in solemnibus sepulturis.

Sicut ergo fragilis est et caduca eorum felicitas iss quantum ad filios et amicos, ita etiam quantum ad divitias possessas, inter quas quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia quae est adinventata quasi mensura commutationis rerum, ut Philosophus dicit, et quantum ad hoc subdit *Si comportaverit quasi terram argentum*, idest si tantam copiam pecuniae acquirat quanta habetur terrae. Aliae vero sunt divitiae naturales, quae scilicet hominum naturali necessitati subveniunt, sicut panis et vinum, vestimenta et alia huiusmodi, et quantum ad hoc subdit *et sicut lutum praeparaverit vestimenta*, ut scilicet tantam eorum copiam habeat quantam et luti; *praeparavit quidem*, idest habuit sollicitudinem et laborem in praeparando, alius tamen habebit fructum, et quandoque bonus qui circa hoc non sollicitatur, unde subdit *sed iustus vestietur illis*, scilicet vestimentis ad suam necessitatem, et *argentum innocens dividet*, idest distribuet et dabit pauperibus non reservabit coacervatum, quod contra innocentiam esset. 205

Pertinet etiam ad prosperitatem terrenam spatio-sitas domorum, sed et hoc ostendit esse caducum propter duo: primo quidem quia quandoque sibi domum aedificat per violentiam in loco alieno a qua depellitur, unde subdit *Aedificavit sicut tinea domum suam*, quae scilicet corrodendo vestem alienam praeparat sibi locum, a quo excussa veste deicitur; alio modo quia etsi in solo proprio domum aedificet, non tamen est sibi datum ut diu illius possessionis curam et dominium habeat, sed ad 215 modicum tempus, unde subdit *et sicut custos*, scilicet vineae, *fecit umbraculum*, quod scilicet deicitur finito tempore custodiae eius. Quomodo autem acquisita bona amittat, ostendit subdens *Dives cum dormierit*, idest cum mortuus fuerit, nihil, ex his 220

163 eo] om. pF eos sF pN V. V4 y(Sv) R 194 vinum] et add. N γ 5 π (def. N2) 204 coacervatum] corvatum F
coadunatum β, V2 pPd coacervum Sv donatum Va 209 a qua] de quo δi π 214 diu] sicut add. F2 sit add V2 δ π
217 deicitur] destruitur γ δ' π dentur Va

152 Sap. n9. 155 Ps. xv9. 187-193 divitiae artificiales...naturales...: cf. Arist. I Polit. 7 (1257 a 5) see. Thomam II-II
q. 188 a. 7 ad 5. 189 V Ethic. 9 (1133 a 20) et I Polit. 7 (1257 a 35) ut refert Thomas II-II q. 78 a. 1.

aperiet oculos suos et nihil inveniet. 20 Apprehendet eum quasi aqua inopina, nocte oppri-
met eum tempestas. 21 Tollet eum ventus urens et auferet, et velut turbo rapiet eum
de loco suo. 22 Emmittet super eum, et non parcat; de manu eius fugiens fugiet. 23 Strin-
get super illum manus suas et sibilabit super illum intuens locum eius.

quae possidet, *secum afferet*, scilicet in aliam vi-
tam; *aperiet oculos suos*, scilicet in resurrectione,
et nihil inveniet, quia scilicet non revertetur ad
temporalia bona possidenda; quandoque etiam in
225 hac vita subito ea perdit ad modum quo pluvia
subito homini supervenit, unde subdit *Apprehendet*
eum quasi aqua, scilicet pluvialis, *inopina*, idest su-
bito superveniet ei; et quamvis pluvia in die aliqua-
liter praevideri possit, in nocte tamen omnino subito
230 praeoccupat hominem, unde subdit *nocte opprimet*
eum tempestas, scilicet adversitatis, idest omnino ex
improviso.
Ultimo autem ostendit fragilitatem mundanae
prosperitatis quantum ad ipsam personam hominis,
235 quae quandoque perit per aliquam febrem vel per
aliquam persecutionem, et quantum ad hoc subdit

Tollet eum ventus urens, idest occidet eum febris,
et auferet, scilicet a societate viventium; et hoc fiet
subito et ex improvise, unde sequitur *et velut turbo*
rapiet eum de loco suo, idest violenter et absque 240
mora. Quandoque vero <non> ab interiori infirmitate
sed ab exteriori persecutore occiditur, unde subdit
Emittet, scilicet Deus, aliquem persecutorem *super*
eum, idest qui potentior eo sit, cui non possit resis-
tere, *et non parcat*, ipse scilicet persecutor; unde ipse 245
impus de manu eius, idest de potestate eius, *fugiens*
fugiet, vel per mortem quia «postquam occiderit non
habet amplius quid faciat». Eo autem mortuo, amicis
eius remanet stupor et luctus, unde subdit *Stringet*
super illum manus suas, quasi prae stupore, *et si-* 250
bilabit super illum, quasi compatiens ei, *intuens locum*
eius, idest considerans eius pristinam dignitatem.

227 inopina scrips, sec. expositionem Thomae] inopia cum Vulg. codd. 237 occidet] — dit F pN V. V1 241 <non>
cf. Praef. § 67] om. F pN V1 N1 241 interior] anteriori F N V1 anteriorum V. 250 illum] eum cum Vulg. F δ π
247 Luc. xii4

CAPITULUM XXVIII

1 Habet argentum venarum suarum principia, et auro locus est in quo conflatur. 2 Ferrum de terra tollitur, et lapis solutus calore in aes vertitur. 3 Tempus posuit tenebris, et universorum finem ipse considerat. Lapidem quoque caliginis et umbram mortis

*H*abet argentum venarum suarum principia etc. Supra lob ostenderat quam fragilis et caduca sit pars impiorum quam a Deo recipiunt, nunc autem ostendere intendit e contrario dignitatem spiritualis boni quod homines iusti a Deo percipiunt etiam in hoc mundo, quod quidem spirituale bonum sub sapientia comprehendit; et ideo intendit praeferre sapientiam omnibus corporalibus rebus et quantum ad originem et quantum ad pretiositatem, Et incipit primo ostendere quod omnia quae in rebus corporalibus pretiosa videntur habent in certis locis originem, et incipit a metallis quae apud homines pretiosa habentur. Est autem considerandum quod metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum stellarum et in terra retentis – unde et metalla ductilia et liquabilia sunt –, sicut e contrario lapides et alia huiusmodi quae non malleantur neque funduntur generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta. Diversificantur autem metallorum species secundum maiorem vel minorem puritatem vaporis resoluti et secundum differentiam caloris digerentis, inter quae aurum videtur purissimum et post hoc argentum et sub hoc aes, infimum autem ferrum; et secundum maiorem vel minorem puritatem metalla ut plurimum habent diversas origines: quia ergo aurum est purissimum, invenitur ut plurimum generatum in sua puritate inter arenas fluminum propter multitudinem evaporationis et caliditatem arenae; argentum autem invenitur ut plurimum in quibusdam venis vel terrae vel etiam lapidum; aes autem invenitur ut incorporatum lapidibus; ferrum autem, quasi in terra faeculenta nondum perfectam digestionem habente ut sit perventum usque ad generationem lapidis. Enumerans ergo diversa metallorum loca dicit *Habet argentum venarum suarum principia*,

scilicet in aliquibus determinatis locis, ex quibus tales vapores resolvuntur qui sunt apti ad generationem argenti: et sic dum immiscentur terrae vel lapidi praedicti vapores, efficiuntur ibi venae argenteae. Quantum autem ad aurum subdit *et auro locus est in quo conflatur*, quia scilicet ex multis arenis colliguntur quaedam granula auri quae in unum liquantur, quod quidem non fit in omni loco sed in aliquo determinato in quo concurrit debita proportio virtutis activae ad materiam proportionatam tali speciei. Deinde quantum ad ferrum subdit *Ferrum de terra tollitur*, quia scilicet in terra quasi indigesta invenitur. Deinde quantum ad aes dicit *et lapis*, cui scilicet vapor proportionatus naturae eius permiscetur, *solutus calore*, scilicet ignis vehementis, *in aes vertitur*, dum scilicet id quod est ibi de natura aeris per calorem ignis eliquatur.

Deinde prosequitur de aliis rebus quae habent determinatum tempus et locum ex dispositione divina, unde divinae cognitioni subiacent pleraque ipsorum quae ab hominibus sunt occulta. Occultantur autem a nobis et sol et multa alia per tenebras noctis, sed hoc fit per dispositionem divinam, unde dicit *Tempus posuit tenebris*; occultantur etiam quaedam a nobis per eorum corruptionem dum resolvuntur in sua principia quae Deo sunt nota nobis autem occulta, unde subdit *et universorum finem ipse considerat*, idest terminum resolutionis rerum. Inveniuntur etiam quaedam ab hominibus occulta propter locum invium, sicut quandoque sunt quidam montes inaccessibiles in quibus sunt quaedam invisa hominibus, et quantum ad hoc subdit *Lapidem quoque caliginis*, idest aliquam rupem aliquius excelsi montis quae quasi semper caligine nebularum obtegatur, *et umbram mortis*, idest aliquem locum umbrosum inter convalles montium

12 originem *scrips*, cum sF δπ] —nes *cet*.

16 retentis *scrips*, cum γ sVa] —torum *cet*.

51 eius] eris β1 δ1 π eri sVa

2 Supra: cap. xxviii. g ad pretiositatem: infra vers. 15. 26); Albertus *III Meteora* tr. 5 et *III Mineral*, tr. 1 c. 2 et 5.

14-19 metalla..lapides...: cf. Arist. *III Meteora* cap. 6 (378 a 20-35 metallorum species: cf. Albertus *III Mineral*, tr. 1 c. 5 et 10.

4 dividit torrens a populo peregrinante, et illos quos oblitus est pes egentis hominis et invios.
 5 Terra de qua oriebatur panis in loco suo igni subversa est. 6 Locus sapphiri lapides eius,
 et glebae illius aurum. 7 Semitam ignoravit avis nec intuitus est oculus vulturis. 8 Non
 calcaverunt eam filii institorum, nec pertransibit per eam leaena. 9 Ad silicem extendit
 manum suam: subvertit a radicibus montes, 10 in petris rivos excidit. Et omne pretiosum
 vidit oculus eius, 11 profunda quoque fluviorum scrutatus est et abscondita produxit in lucem.
 12 Sapientia vero ubi invenitur,

ad quem vitalis calor solis numquam pertingit, *divi-*
dit torrens a populo peregrinante: solent enim in
 75 radicibus quorundam montium defluere immeabiles
 torrentes, ita quod ex una parte torrentis est via
 per quam peregrini transeunt et ad aliam partem
 ripae non patet accessus. Contingit autem quando-
 que quod in huiusmodi inaccessibilibus locis aliqui
 80 rari homines habitant, ad quos etiam pauperes qui
 omnia circueunt accedere non praesumunt propter
 accessus difficultatem, unde subdit *et torrens dividit*
a populo peregrinante illos homines quos in locis
inaccessibilibus habitantes oblitus est pes egentis ho-
 85 *minis*, ut scilicet ad eos non accedat, *et invios*,
 idest propter hoc quod ad eos via non patet.

Sunt etiam quaedam loca non propter situm sed
 propter aliqua accidentia inaccessibilia, puta quia
 per aliquam alterationem subvertuntur ut legitur
 90 Gen. xix²⁴ de Sodoma et Gomorra, unde subdit
Terra de qua oriebatur panis in loco suo, idest quasi
 in proprio et convenienti loco, *igni subversa est*,
 scilicet subversionis eius causa ex superabundantia
 caloris procedit; calore autem superabundante sequi-
 95 tur quod resolutiones tam siccae quam humidae ad
 magnam digestionem perveniant ut exinde generen-
 tur aliqua pretiosa, puta lapides vel metalla: unde
 quantum ad lapides pretiosos qui generantur ab
 exhalatione sicca subditur *Locus sapphiri lapides*
 100 *eius*, scilicet terrae subversae igni; quantum autem
 ad pretiosa metalla quae generantur ex evaporatione
 humida subdit *et glebae illius aurum*. Huiusmodi
 autem loca sic subversa propter corruptionem aeris
 ex abundantia sulphuris non solum homines vitant
 105 sed etiam animalia bruta; unde primo quantum ad
 aves de quibus minus videtur dicit *Semitam*, scilicet
 illius terrae, *ignoravit avis*, quia scilicet super eam
 volare non audet propter aeris corruptionem, nec
 etiam ei appropinquare, unde subdit *nec intuitus est*,
 no scilicet eam, *oculus vulturis*, qui tamen valde a re-
 motis solet videre; vel potest aliter exponi: terra

illa *ignoravit*, idest non est experta, *semitam avis*,
 quia scilicet nec avis per eam transit, *nec intuitus*
est, scilicet aliquis in terra illa, *oculos vulturis*. Dein-
 115 de quantum ad homines dicit *Non calcaverunt eam*
filiis institorum, idest mercatorum qui tamen diffi-
 cilia loca solent adire ad lucrandum. Deinde quan-
 tum ad quadrupedia subdit *nec pertransibit per eam*
leaena, quae scilicet silvestria loca inhabitat.

Haec autem quamvis hominibus sint occulta, 120
 Deum tamen non latent qui et in montibus et in
 fluminibus suam virtutem exercet, unde subdit *Ad*
silicem, idest ad montes lapidosos, *extendit manum*,
 idest potestatem suam. Et hoc in duobus effectibus
 manifestat: primo per hoc quod montes quandoque 125
 funditus diruuntur, et hoc est quod subdit *subvertit*
a radicibus montes; secundum autem est quod «inter
 medium montium pertranseunt aquae», quasi di-
 vina virtute esset eis via excisa a Deo in petris,
 unde subdit *in petris rivos excidit*, idest meatus
 130 rivorum. Et sicut potentia sua se extendit ad omnia
 magnifica facienda, ita eius sapientia se extendit ad
 omnia pretiosa cognoscenda, unde subdit *Et omne*
pretiosum vidit oculus eius: si enim ipse potest
 montes subvertere, si potest petras excidere et simi-
 135 lem potestatem exercere in totam terram, conse-
 quens est quod pretiosa videat quae ibi latent
 quamvis oculus hominis ea videre non possit; et
 non solum ea quae latent in terris oculus eius videt,
 sed *profunda quoque fluviorum scrutatus est*, idest ea 140
 quae in profundis fluviorum latent ita perfecte co-
 gnoscit sicut <si> ea scrutaretur, et huius signum
 est quia *abscondita producit in lucem*, idest mani-
 festationem hominum.

Sapientia vero ubi invenitur etc. Quia ostenderat 145
 omnia pretiosa quae in corporalibus inveniuntur
 determinatis locis contineri, quae si ignota sint
 hominibus sunt tamen cognita Deo, ad ostendendum
 eminentiam sapientiae primo inducit quod deter-

73 quem scrips, cum sN F² Va] quas Sv que cet.
 eos cum Vulg. Pd π 93 scilicet] quia praem. βl V² γ δ π
 om. βl V² 119 scilicet] om. N 8 π tamen βl V²
 —taret N V² 143 producit] —xit cum Vulg. F Va

79 inaccessibilibus] accessibilibus pN V¹ V² accessibus R
 104 evaporatione] vaporatione N V¹ 8(-Pd)
 142 sicut] ac F <si> suppi, cum F 8[π] om. cet.

83 illos]
 uo tamen
 scrutaretur]

94-97 calore...metalla: vide supra lin. 14-19 nota.

127 Ps. cinl0

et quis est locus intelligentiae? 13 Nescit homo pretium eius. Nec invenitur in terra suaviter viventium; 14 abyssus dicit: Non est in me, et mare loquitur: Non est mecum. 15 Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius. 16 Non conferetur tinctis Indiae coloribus, nec lapidi sardonycho pretiosissimo et sapphiro. 17 Non adaequabitur ei aurum vel vitrum. Non commutabuntur pro ea vasa auri 18 excelsa et eminentia, nec commemorabuntur in comparatione eius.

150 minato loco non continetur, unde dicit *Sapientia vero ubi invenitur?*, quasi dicat: nullo corporeo loco concluditur quia non est aliquid corporale; ea vero quae sunt in corporibus pretiosa non solum ipsa sed etiam eorum principia locis corporalibus concluduntur, sed hoc de sapientia dici non potest, unde subdit *et quis est locus intelligentiae?*: intellectus enim est principium scientiae et sapientiae; sicut autem sapientia non concluditur loco, ita etiam nec intelligentia quae est principium eius. Secundo 160 ostendit dignitatem sapientiae eo quod pretio aestimari non potest, unde subdit *Nescit homo pretium eius*, idest nihil quod homo cognoscat est sufficiens sapientiae pretium.

Utrumque autem praemissorum per consequentiam manifestat, et primo quidem quod dixerat sapientiam in loco determinato non inveniri. Inveniuntur autem quae apud homines pretiosa reputantur, partim quidem apud homines deliciosos qui pretiosa lapidum et metallorum congregare nituntur, 170 unde subdit *Nec invenitur in terra suaviter viventium*, idest deliciosorum, quia ipsi maxime a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum. Partim autem inveniuntur huiusmodi pretiosa corporalium in aliquibus profunditatibus obscuris, sed non est ita de sapientia, unde subdit *abyssus dicit: Non est in me*, quasi scilicet ea quae in absconditis profundorum latent maxime sunt sapientiae humanae abscondita. Partim autem inveniuntur in mari, tum quia ibi generantur, sicut 180 margaritae in conchis marinis, sive quia ibi deperunt in navibus ibi submersis, sed non est ita de sapientia, tum etiam quia per mare solent huiusmodi pretiosa deferri de loco ad locum, unde subdit *et mare loquitur: Non est mecum*, quin immo ea quae 185 sunt in mari maxime latent sapientiam humanam.

Deinde manifestat id quod dixerat de hoc quod sapientia pretio aestimari non potest, et enumerat quae sunt apud homines pretiosissima, dicens *Non dabitur aurum obrizum*, idest purissimum, *pro ea*,

quia nullo auro potest pretium sapientiae aestimari; 190 post aurum autem inter cetera pretiosius reputatur argentum, de quo subdit *nec appendetur argentum in commutatione eius*. Sunt etiam praeter metalla quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum qui maxime nutriuntur in India, de quibus subditur 195 *Non conferetur*, idest non comparabitur sapientia, *tinctis Indiae coloribus*, idest lapidibus pretiosis diversis coloribus naturaliter in India tinctis. Et subiungit de quibusdam pretiosis lapidibus qui etiam in aliis terris inveniuntur, unde subdit *nec lapidi sardonycho pretiosissimo*, qui scilicet «est compositus ex duobus lapidibus», scilicet ex sardio, qui est rubei coloris «accendens animum ad gaudium et acuens ingenium», et onychino, qui ab eo ligatur quasi habens quasdam noxias virtutes, scilicet «excitandi 205 tristitias et timores», cuius nocumentum refrenatur per sardium: unde proprietatem habere dicitur quod «luxuriam depellit, hominem castum et pudicum reddens», unde et pretiosissimus nominatur; subdit autem *et sapphiro*, qui est caelestis coloris, qui etiam 210 pretiosus est propter multas virtutes quas habet; nec refert quod aliqui alii lapides pretiosiores sunt, quia pretia lapidum non sunt eadem nec in omnibus locis nec in omnibus temporibus. Subdit autem de his quae habent pretiositatem ex pulcritudine dicens *Non adaequabitur ei aurum*, quod habet pulcritudinem ex splendore, *vel vitrum*, quod habet pulcritudinem ex perspicuitate quamvis non sit praecellens pretii aestimatione. Subdit autem de his quae habent pulcritudinem ex artificio cum dicit 220 *Non commutabuntur pro ea vasa auri excelsa*, scilicet quantitate, *et eminentia*, scilicet in compositione. Et sicut non possunt pro sapientia commutari, ita etiam omnia praedicta nihil reputantur in comparatione ad sapientiam, unde subdit *nec commemorabuntur in comparatione eius*, idest non est dignum quod etiam memoria de his habeatur cum fit de excellentia sapientiae mentio.

Et quia dixerat quaedam corporalia esse occulta

170 invenitur] -nietur N β. V1 Va 177 sunt] in ras. sF autem N V1 V1 Va 204 onychino] cilichinum F N olichinum V1 y(-Sv) onichinum Sv cilichinum Va 206 nocumentum scrips, cum β. sR] nocumen F N V1 nocumenta (in ras. sPd) y sPd π nocivum Va notuum pR 206 refrenatur]—nantur N V1 y π 210 et] et de F2 y(-Sv) R π de Sv Pd vel cum Vulg. Va 222 compositione] comparatione F y δi π 227 etiam scrips, cwn-fVit] om. F nec cet.

180 in conchis marinis: cf. Albertus II Mineral, tr. 2 c. 11.

201-209 Albertus II Mineral, tr. 2 c. 17 et 13.

Trahitur autem sapientia de occultis. 19 Non adaequabitur ei topazius de Aethiopia, nec tincturae mundissimae componentur. 20 Unde ergo sapientia venit, et quis est locus intelligentiae? 21 Abscondita est ab oculis omnium viventium, volucres quoque caeli latet. 22 Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam eius. 23 Deus intelligit viam eius et ipse novit locum illius. 24 Ipse enim fines mundi intuetur et omnia quae sub caelo sunt respicit.

230 et ob hoc pretiosa reputari, consequenter ostendit quod haec etiam pretiositas sapientiae <non> deest cum subdit *Trahitur autem sapientia de occultis*; est enim humanae sapientiae origo occulta dupliciter: uno modo ex parte intellectualis luminis quod 235 derivatur ad nos ab occultissima omnium causa, scilicet a Deo, alio modo ex parte rerum cognitarum quarum occultas proprietates et essentias sapientia inquirat, et ex his in divinorum cognitionem ascendit, quae maxime sapientiae appropriatur. Unde concludit quod neque ratione pretiositatis neque ratione occultationis aliquid potest ei comparari, neque in lapidibus pretiosis, unde subdit *Non adaequabitur ei topazius de Aethiopia*, qui scilicet «sic vocatur a loco primae suae inventionis, vel quia in colore auri 245 similitudinem praetendit»; quantum autem ad pretiosas vestes subdit *nec tincturae mundissimae*, id est cuiuscumque panni serici vel lanei, componentur, id est comparabuntur sapientiae.

Quia ergo sapientiam sic incomparabilem dixerat 250 et occultam habere originem, inquit unde sit eius principium cum subdit *Unde ergo sapientia venit*, id est unde derivatur? *Et quis est locus intelligentiae*, id est a quo principio homines lumen intellectus participant? Ostendit autem hoc principium excedere omnem cognitionem humanam, unde subdit 255 *Abscondita est ab oculis omnium viventium*, quia «fons sapientiae est verbum Dei in excelsis», ut dicitur Eccli. 15. Fuerunt autem aliqui auguriorum sectatores qui crederent quasdam aves augurales 260 quendam effectum sapientiae participare supra homines, inquantum scilicet ex eis ad homines pervenire credebant cognitionem futurorum; sed quod sapientia hanc coniecturam excedat ostendit subdens *volucres quoque caeli latet*, per quod potest 265 intelligi quod origo sapientiae excedit caelestia corpora a quibus huiusmodi aves moventur. Sunt etiam aliqui qui a mortuis futurorum cognitionem exquirerent, sed nec hoc attingit ad sapientiae originem,

unde subdit *Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam eius*; et recte famam sapientiae morti et perditioni attribuit, quia perditio et mors important recessum et elongationem a bonis quae sapientiam consequuntur. Possunt tamen tria praedicta secundum metaphoram ad tria rationalis creaturae <genera> pertinere, ut quod dicit *Abscondita est ab oculis omnium viventium* referatur ad homines, quod vero subdit *volucres caeli latet* referatur ad angelos, quod vero additur *Perditio et mors dixerunt: audivimus famam eius* referatur ad daemones qui a Deo damnabiliter elongati, a remotis quasi 230 ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent.

Ut ergo ostendat sapientiae radicem subdit *Deus intelligit viam eius*, id est totum sapientiae processum, dum et ipse est et origo sapientiae et «locus intelligentiae»; et quia ipse se ipsum perfecte novit 235 ideo subdit *et ipse novit locum illius*, id est se ipsum in quo plene sapientia invenitur sicut in prima origine. Derivatur autem sapientia ab ipso in omnes creaturas quae per Dei sapientiam fiunt, sicut ars derivatur a mente artificis in opere eius, unde dicitur Eccli. 10 quod «Deus effudit sapientiam super omnia opera sua»; unde etiam ipsa universitas creaturarum est quasi quidam secundarius sapientiae locus; et ideo ad ostendendum quod Deus cognoscit locum sapientiae, subiungit quod ipse cognoscit universitatem creaturarum: primo quidem hoc ostendit quantum ad extremas creaturas sub quibus aliae continentur, unde subdit *Ipse enim fines mundi intuetur*, id est excellentiores creaturas in quibus ordo creaturarum terminatur ab inferioribus ascendendo, 300 sicut sunt caelestia corpora et caelestes spiritus; deinde hoc ostendit quantum ad alias creaturas sub eis contentas, sicut sunt elementa, unde subdit *et omnia quae sub caelo sunt respicit*.

Et ne aliquis crederet quod notitiam rerum habeat a rebus acceptam sicut nos habemus, ostendit consequenter quod cognoscit res sicut omnium causa,

231 pretiositas] est *praem.* 5 π <non> suppi. cum «As] om. est. deest] dicitur Sv deinde Va σπ. 81 π 275 <genera> suppi.] om. codd. 279 audivimus] auribus nostris cum *Vulg. praem.* γ Va (def. F2) 284 dum] unde F V2 291 effudit] effudit γ 81 π 303 elementa scrips. cum γ 8. π] celestia corpora et celestes spiritus cet. (def. Na)

238 in divinorum cognitionem: cf. supra cap. 1 868 nota. 243 Albertus II *Mineral*, tr. 2 c. 18. 258 auguriorum sectatores: cf. Isid. VIII *Etymol.* cap. 9 (PL 82,312) et ipse Thomas II-II q. 95 a. 3. 267 a mortuis: cf. ibid. 274 secundum metaphoram: cf. *Glossa interlin.* super h. l. 284 Vers. 20.

25 Qui fecit ventis pondus et aquas appendit in mensura, 26 quando ponebat pluviis legem et viam procellis sonantibus. 27 Tunc vidit illam et enarravit et praeparavit et investigavit, 28 et dixit homini: Ecce timor Domini, ipse est sapientia, et recedere a malo intelligentia.

unde subdit quantum ad quasdam occultas creaturas, scilicet ventos et pluvias, *Qui fecit ventis fondus*, idest dedit eis inclinationem motus, ut scilicet quandoque moveantur ad hanc partem quandoque ad illam. Deinde loquitur de pluviis, et primo quidem secundum quod sunt vaporabiliter elevatae in nubi-
 315 *bus*, unde subdit *et aquas*, scilicet vaporabiles, *ap- pendit*, idest appensas tenet in aere, et hoc *in men- sura*, ne scilicet si superexcederent omnia submergerent, vel si plus debito diminuerentur omnia sicca- rentur; secundo quantum ad ipsam generationem pluviarum cum dicit *quando ponebat pluviis legem*,
 320 ut scilicet certis temporibus et locis descenderent; tertio quantum ad effectum, et praecipue in mari quod maxime ex immutatione aeris commovetur, unde subdit *et viam*, scilicet ponebat, *procellis*, scilicet marinis, *sonantibus*, ex magna commotione, quia
 325 etiam huiusmodi procellae certis temporibus et secundum certam quantitatem consurgunt.

Quia vero ex ipsis creaturis sapientiam non acquirit sicut nos sed potius ex sua sapientia creaturas produxit, ideo subiungit *Tunc*, scilicet quando crea-
 330 turas faciebat, *vidit illam*, scilicet sapientiam in se ipso, in quantum per actualem suae sapientiae considerationem res in esse produxit. Ab ipso autem sapientia derivata est primo quidem ad angelos qui facti sunt participes sapientiae divinae, et quantum
 335 ad hoc dicit *et enarravit*, scilicet sapientiam suam eis manifestando; secundo vero ad universitatem

creaturarum eam per sapientiam suam disponendo, et ad hoc pertinet quod subdit *et praeparavit*, scilicet in sapientia sua orbem terrae; tertio ad homines qui non per simplicem apprehensionem percipiunt
 340 sapientiam veritatis, sicut angeli quibus enarratur, sed per inquisitionem rationis ad eam perveniunt, unde subdit *et investigavit*, idest homines eam inves- tigare fecit, et hoc est quod subdit *et dixit homini*, scilicet per interiorem inspirationem illuminando
 345 ipsum et sapientiam communicando: *Ecce timor Domini*, quem scilicet praesentialiter tibi do, *ipse est sapientia*, quia per timorem Domini homo Deo inhaeret in quo est vera sapientia hominis sicut in altissima omnium causa; *et recedere a*
 350 *malo*, idest a peccato quo homo amittit Deum, est *intelligentia*, quia scilicet intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut per intelligen- tiam discernat a bonis mala, quibus evitatis per executionem bonorum operum ad sapientiae di-
 355 vine participationem perveniat. Sic igitur quia *timor Domini est sapientia*, et *recedere a malo intel- ligentia*, consequens est quod iusti qui Deum timent et recedunt a malo habeant sapientiam et intelli- gentiam, quae praeferuntur omnibus bonis terrenis
 360 quae mali homines possident: et sic manifestum est quod in hoc salvatur ratio providentiae divinae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca.

308 occultas] incultas F intelligentias Va om. N β1 Pd π 325 etiam om. V2 6 π

341 sicut angeli: sec. Dionys. *De div. nom.* cap. 7 § 2 (PG 3,868 B; Dion. 388) ut refert Thomas *De verit.* q. 8 a. 15 sed c. 1

CAPITULUM XXIX

1 Addidit autem lob assumens parabolam suam et dixit: 2 Quis mihi tribuat ut sim iuxta menses pristinos? Secundum dies quibus Deus custodiebat me, 3 quando splendebat lucerna eius super caput meum, et ad lumen eius ambulabam in tenebris, 4 sicut fui in diebus adolescentiae meae; quando secreto Deus erat in tabernaculo meo; 5 quando erat Omnipotens mecum, et in circuitu meo pueri mei; 6 quando lavabam pedes meos butyro, et petra fundebat mihi rivos olei;

Addidit autem lob assumens parabolam suam et dixit: *Quis mihi tribuat* etc. Quia lob in praemissis verbis in universali ostenderat, rationem ex qua evidenter apparet non esse contra divinam iustitiam quod mali prosperantur et boni interdum in hoc mundo temporali prosperitate carent, quibus conceduntur maiora, scilicet spiritualia bona, manifestat hoc in se ipso quasi in exemplo, intendens eorum confutare sententiam etiam quantum ad hoc quod asserebant eum pro peccato adversitates passum. Et primo commemorat prosperitatem praeteritam qua virtuose utebatur, et deinde magnitudinem adversitatis in quam inciderat, et ad ultimum multipliciter suam innocentiam demonstrat.

15 Datur autem intelligi quod sicut postquam satisfecerat verbis Baldath, Sophar tacente processerit ad suum propositum ostendendum, ita etiam manifestato proposito expectavit si aliquis aliorum loqueretur: omnibus autem tacentibus ipse iterato sermonem resumpsit, unde dicitur *Addidit quoque lob assumens parabolam suam*, quia scilicet metaphorice locuturus erat, et dixit: *Quis mihi tribuat*, quod ponitur ad desiderium designandum magis quam ad petitionem formandum, *ut sim iuxta menses pristinos*, idest ut in prosperitate vivam sicut olim? Et quia hanc prosperitatem non fortunae neque suis viribus sed divino attribuebat auxilio, subdit *Secundum dies quibus Deus custodiebat me*, protegendo scilicet contra adversa, et etiam dirigebat ad bona: in quibusdam quidem perducendo ad bonos effectus etiam supra meam intentionem, et hoc est quod dicit *quando splendebat lucerna eius*, idest providentia ipsius, *super caput meum*, idest mentem meam, dirigens in multa bona ad quae mens mea non attingebat; in quibusdam vero dirigebatur a Deo quasi ab eo instructus de his quae erant agenda, unde subdit *et ad lumen eius*, idest ad instructionem ipsius, *ambulabam*, idest procedebam, *in tenebris*, idest in dubiis; et ut non attribuitur hoc merito iustitiae praecedentis, subiungit *sicut fui in diebus adolescentiae meae*, quando scilicet adhuc non potueram tantam prosperitatem mereri.

Deinde seriatim exponit bona status praeteriti, et incipit quasi a praecipuo a familiaritate divina quam in oratione et contemplatione percipiebat, unde dicit *quando secreto Deus erat in tabernaculo meo*, idest Dei praesentiam sentiebam dum secreto in tabernaculo meo orabam et meditabar, quod pertinet ad contemplationem; quantum vero ad actionem subdit *quando erat Omnipotens mecum*, quasi scilicet mihi cooperans ad bene agendum. Deinde describit prosperitatem suam ex parte proles cum subdit *et in circuitu meo pueri mei*: adolescentis enim patris filios pueros esse oportet. Ulterius autem procedit ad affluentiam rerum quae pertinent ad usum vitae cum subdit *quando lavabam pedes meos butyro*: apud antiquos enim divitiae praecipue in pecudibus erant, a quibus propter hoc secundum Augustinum pecunia nominatur; inter fructus autem pecudum pretiosior videtur esse butyrum quod est lactis pinguedo, cuius affluentiam parabolice designat per pedum lotionem, puta si aliquis diceret se tantum sibi abundare aliquem pretiosum liquorem usque ad pedum lotionem. Et sicut butyrum videtur esse pretiosius inter fructus animalium, ita etiam oleum inter fructus terrarum; solent autem

i autem] que Sv quoque cum Vulg. 8(-R) π (cf. Praef. § 17) 24 sim] sint N V1 25 idest om. N B1 V1 y Va
30 perducendo] producendo N Sv δ π 38 ipsius] eius y(-Sv) 8 π 44 praecipuo] principio N F1 8(-R) π primitivo V112
12 magnitudinem adversitatis: infra cap. xxx; suam innocentiam: infra cap. xxxi. 15 satisfecerat: cap. xxvi; processerit: cap. xxvii. 59 De discipl. christi, cap. 6 (PL 40,672) ut refert Thomas II-II q. 117 a. 2 ad 2.

7 quando procedebam ad portam civitatis, et in platea ponebant cathedram mihi. 8 Videbant me iuvenes et abscondebantur, et senes assurgentes stabant. 9 Principes cessabant loqui et digitum superponebant ori suo. 10 Vocem suam cohibebant duces, et lingua eorum gutturi suo adhaerebat. 11 Auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat mihi, 12 eo quod liberassem pauperem vociferantem et pupillum cui non erat adiutor. 13 Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduae consolatus sum. 14 Iustitia indutus sum, et vestivi me sicut vestimentum, et diademate iudicio meo. 15 Oculus fui caeco et pes claudus,

olivae optimum oleum habentes in locis lapidosis et arenosis esse, unde subdit *et petra fundebat mihi rivus olei*, per quod abundantiam designat et fructus bonitatem.

Deinde exponit magnitudinem pristinae gloriae cum subdit *quando procedebam ad portam civitatis*, per quod dat intelligere se habuisse auctoritatem indicandi, quia apud antiquos iudicia exercebantur in portis. Et ut ostenderet se non fuisse quasi unum ex pedaneis iudicibus, subdit *et in platea ponebant cathedram mihi*: per hoc ostenditur singularis dignitatis fuisse. Ostendit autem consequenter auctoritatem sui iudicii, primo quidem per signum acceptum ex parte iuvenum cum dicit *Videbant me iuvenes*, qui scilicet solent esse ad peccata proclives, et abscondebantur, quasi scilicet meum iudicium formidantes. Secundo quantum ad senes cum subdit *et senes assurgentes stabant*, quasi scilicet meo iudicio subiecti: habebat enim auctoritatem non solum ad iudicandum iuvenes sed etiam senes. Tertio quantum ad civitatum rectores qui eius iudicio reverentiam exhibebant, primo quidem quantum ad hoc quod verba inchoata dimittebant dum ille loqui volebat, unde subdit *Principes cessabant loqui*; secundo quia eo loquente ipsum interrompere non audebant, unde subdit *et digitum superponebant ori suo*. Quarto quantum ad duces bellorum qui solent audaciores esse et promptiores ad loquendum, qui tamen coram eo praesumptuose et tumultuose loqui non audebant, unde subdit *Vocem suam cohibebant duces*, scilicet plane et humiliter loquendo; et quandoque intantum stupebant quod loqui penitus non auderent, unde subdit *et lingua eorum gutturi suo adhaerebat*, quasi loqui non valerent.

Et quia solent homines tam rigidae auctoritatis a populo potius timeri quam amari, ostendit se populo amabilem fuisse, quia ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet et tamen

minoribus condescendat, unde subdit *Auris audiens*, scilicet ab aliis, recitari scilicet meam gloriam vel mea iudicia, non odiebat nec invidebat sed *beatificabat me*, idest beatum me reputabat et beatitudinem mihi optabat, et hoc pertinet ad absentes; quantum autem ad praesentes subdit *et oculus videns*, scilicet meam gloriam et iudicia, *testimonium*, scilicet de virtute, *reddebat mihi*, scilicet apud alios, et hoc propter opera misericordiae quae exercebam. Et hoc primo ostendit quantum ad pauperes, unde subdit *eo quod liberassem*, scilicet de manu opprimentis, *pauperem vociferantem*, idest conquerentem; secundo quantum ad pupillos, unde subdit *et pupillum cui non erat adiutor*, scilicet amisso patre; tertio quantum ad homines in periculis existentes, unde subdit *Benedictio perituri super me veniebat*, idest ille qui in periculis erat a me adiutus mihi benedicebat; quarto quantum ad viduas, unde subdit *et cor viduae consolatus sum*, quia scilicet solatium viri amiserat.

Non est autem sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquatur, unde subdit *Iustitia indutus sum*, idest undique in processibus meis iustitia apparuit: vestimento enim homo undique circumdatur; et ut ostendat se non esse coactum sed voluntarie fecisse iustitiam, subdit *et vestivi me*, quasi propria sponte, iustitiam <induens> *sicut vestimentum*, scilicet undique protegens et ornans. Sicut autem in concertatione bellorum victoribus datur corona, ita et iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur, unde subdit *et diademate iudicio meo*, ac si dicat: indutus sum iudicio meo sicut diademate. Et ut ostendat qualiter simul cum iustitia potuerit misericordiam conservare, subdit *Oculus fui caeco*, idest instruxi simplices qualiter in negotiis suis procederent ne per ignorantiam detrimentum paterentur; et quia non solum ignorantibus dabat consilium sed etiam

72 subdit] subiungit β γ 76 ponebant] parabant cum Vulg. γ(-F3) π i23 quia] que γ δ π i80 vestivi] —vit V1 Pd π vesti. γ(-Sv) 130 me] sicut vestimento add. Va 131 iustitiam] —tia F2 Sv π <induens> con.] om. codd. 131 vestimentum] —to F2 Pd π 138 potuerit scrips. cum F π poterit N V1 V2 δ poterat F2 γ

75 in portis: cf. supra cap. 5 73 nota. 76 pedaneis iudicibus: cf. III Codex Iustinianus tit. 3 (ed. Krueger 124). 103 magnanimum: cf. Arist. IV Ethic. 10 (1124 b 18) sec. Thomam II-II q. 129 a. 3 ad 5.

16 pater eram pauperum. Et causam quam nesciebam diligentissime investigabam. 17 Conterebam molas iniqui, et de dentibus illius auferebam praedam. 18 Dicebamque: In nidulo meo moriar et sicut palma multiplicabo dies. 19 Radix mea aperta est secus aquas, et ros morabitur in messione mea. 20 Gloria mea semper innovabitur, et arcus meus in manu mea instaurabitur. 21 Qui me audiebant expectabant sententiam, et intenti tacebant ad consilium meum. 22 Verbis meis addere nihil audebant: super illos stillabat eloquium meum. 23 Expectabant me sicut pluviam, et os suum aperiebant quasi ad imbrem serotinum.

impotentibus auxilium, subdit *et pes claudō*, idest illi qui non poterat procedere in suo negotio auxilium dedi ut posset procedere; tuebatur etiam illos qui tutela carebant, unde subdit *pater eram pauperum*, scilicet eos protegendo et fovendo. Contingit autem quandoque quod simplices, impotentes et pauperes aliqui per fraudulentiam calumniose laedunt, sed contra hoc adhibebat diligentem sollicitudinem ut calumniosos processus malignorum excluderet, unde subdit *Et causam quam nesciebam diligentissime investigabam*, ne scilicet aliquid fraudis ibi lateret. Quidam vero per violentiam pauperes opprimunt eos quodammodo per rapinam deglutientes, quorum violentiam Iob sua potentia destruebat, unde subdit *Conterebam molas iniqui*, idest destruebam violentiae rapacitatem ne scilicet posset ulterius rapere, *et de dentibus illius auferebam praedam*, no quia scilicet eos restituere cogeat id quod iam acceperant per rapinam.

Ex praemissis autem bonis operibus confidebat quod eius prosperitas perduraret; cuius continuationem primo describit quantum ad propriam personam, unde subdit *Dicebamque: In nidulo meo moriar*, idest sperabam propter praecedentia merita quod in quiete domus meae moriturus essem, non exui a domo nec etiam domo mea perturbata; nec tamen credebat se tempestiva morte praeoccupari, no unde subdit *et sicut palma*, quae scilicet diutissime vivit, *multiplicabo dies*, scilicet per vitae longaevitatem. Secundo describit continuitatem prosperitatis quantum ad divitias, quarum augmentum describit subdens *Radix mea aperta est secus aquas*: arbores us enim quae secus aquas radices habent solent abundare in fructibus, unde per hoc designat temporarium fructuum multiplicationem; contingit autem quandoque quod fructus alicuius hominis multiplicantur, sed propter aliqua impedimenta supervenientia eos colligere non potest, unde ad hoc excludendum subdit *et ros morabitur in messione mea*:

contingit enim in terris calidis quod propter vehementiam aestus messorum in agro consistere non possunt ad metendum, sed nubes roris eis refrigerium praestat ut a metendo non impediatur, se- eundum illud Is. xvi 4 «Sicut nubes roris in diebus messis». Tertio describit processus continuitatem quantum ad gloriam cum subdit *Gloria mea semper innovabitur*, scilicet per bona opera quae multiplicare proponebat. Quarto quantum ad continuationem potentiae subdit *et arcus meus in manu mea instaurabitur*: per arcum enim potentia designatur, talibus enim armis maxime Orientales utuntur ad bella.

Sic igitur in praemissis descripsit et severitatem et misericordiam quam exhibebat in iudicando, nunc autem tertio ostendit quomodo etiam sapientia utebatur; et primo quidem in iudiciis, et quantum ad hoc dicit *Qui me audiebant*, quasi meo iudicio subiecti, *expectabant sententiam*, scilicet meam, credentes se aliquid sapientissimum audire; quantum vero ad consilia subdit *et intenti tacebant ad consilium meum*, scilicet expectantes ipsum et avide audientes. Et postquam consilium dederam erant eo contenti, unde subdit *Verbis meis addere nihil audebant*, propter scilicet magnam sapientiam quam in me aestimabant; et non solum firmum tenebant meum consilium sed etiam in eo consolabantur, percipientes illud esse efficax ad suum propositum consequendum, unde subdit *super illos stillabat eloquium meum*, idest ad modum stillarum eos refrigerabat/

Quia igitur iam dixerat qualis erat in iudiciis et in consiliis, consequenter ostendit qualis erat in communi hominum conversatione, et primo ostendit quod erat graciosus, quia cum erat absens eius praesentia desiderabatur, unde dicit *Expectabant me sicut pluviam*, per quam scilicet homines refrigerantur; quando autem erat praesens ex eius aspectu et sermonibus consolabantur, unde subdit *et os suum*, idest suum animum, *aperiebant*, scilicet ver- sus me ut consolationem reciperent, et hoc est quod 220

145 posset] possit N V1 V2 (def. R) 160 cogeat] —bant V1 V2 —bam F2 8(-R) π i65 Dicebamque] —bantque F V2 —bant ergo quod N —batque V1 —bam quia R 165 nidulo] dominio F iudicio N V. F3 ydulo F2 radiculo R 180 potest scrips. cum F2] possunt cet. 191 potentiae] unde add. γ δ1 π cum add. Va

170 diutissime vivit: cf. Isid. XVII Etymol. cap. 7 (PL 82, 609 A). 194 severitatem: vers. 8-10; misericordiam: vers. 11-16. 211 dixerat: vers. 21.

24 Si quando ridebam ad eos, non credebant; et lux vultus mei non cadebat in terram.
 25 Si voluissem ire ad eos, sedebam primus; cumque sederem quasi rex circumstante exercitu, eram tamen maerentium consolator.

subdit *quasi ad imbrem serotinum*, qui scilicet refrigerium praestat post aestum diei. Secundo ostendit quod erat in conversatione moderatus: neque enim dissolvebatur gaudio, unde dicit *Si quando ridebam*
 225 *ad eos*, scilicet aliqua signa laetitiae ostendens, *non credebant*, scilicet me esse risibus deditum; similiter etiam non erat per tristitiam depressus, unde subdit *et lux vultus mei non cadebat in terram*: solent enim homines maerore depressi oculos ad terram demersos habere. Tertio ostendit quod non erat 230 immoderatus circa honores, quia scilicet neque eos cupiebat, unde subdit *Si voluissem ire ad eos*, quod tamen non de facili faciebam, *sedebam primus*, scilicet apud eos in honore existens; neque tamen erat in honoribus fastuosus, unde subdit *cumque sederem* 235 *quasi rex circumstante exercitu*, omnibus scilicet me hinc inde admirantibus, *eram tamen maerentium consolator*, quasi non despiciens eos.

CAPITULUM XXX

1 Nunc autem derident me iuniores tempore, quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei; 2 quorum virtus manuum mihi erat pro nihilo, et vita ipsa putabantur indigni, 3 egestate et fame steriles; qui rodebant in solitudine, squalentes calamitate et miseria, 4 et mandebant herbas et arborum cortices, et radix iuniperorum erat cibus eorum; 5 qui de convallibus ista rapientes, cum singula reperissent, ad ea cum clamore currebant; 6 in desertis habitabant torrentium et in cavernis terrae vel super glaream;

Nunc autem derident me iuniores tempore etc. Postquam enumeraverat multa ad prosperitatem pertinentia quae in tempore praecedenti habuerat, hic enumerat adversitates quas tunc patiebatur, et primo quidem contra gloriam et reverentiam pristinam ostendit se in praesenti contemptui haberi. Tanto autem aliquis gravius fert alicuius contemptum quanto fuerit persona contemnens abiectior; unde ostendit eos a quibus contemnebatur esse 10 abiectos multipliciter: primo quidem ex tempore, unde dicit *Nunc autem derident me iuniores tempore*, contra id quod supra dixerat «Videbant me iuvenes et abscondebantur et senes assurgentes stabant». Secundo ex ignobilitate cum subdit *quorum non* 15 *dignabar patres ponere cum canibus gregis mei*, idest non reputabam eos dignos ut eos assumerem ad ministeria domus meae quantumcumque infima, puta ad custodiam canum, quod per oppositum respondet ei quod supra dixerat «Principes cessabant loqui». Tertio quantum ad modicitatem potentiae, unde subdit *quorum*, scilicet deridentium vel etiam patrum ipsorum, *virtus manuum mihi erat pro* 20 *nihilo*, idest omnem eorum potentiam quasi nihilum parvipendebam, et hoc per oppositum respondet 25 ei quod supra dixerat «Vocem suam cohibebant duces». Quarto quantum ad inhonestatem, unde subdit *et vita ipsa putabantur indigni*, scilicet propter multitudinem gravium peccatorum, et hoc per oppositum respondet ei quod supra dixerat «Auris 30 audiens beatificabat me» etc. Quinto quantum ad rerum defectum, *et fame*, quantum ad afflictio-

nem inde consequentem, *steriles*, idest fructificare non valentes, contra id quod supra de se dixerat «Petra fundebat mihi rivos olei». Sexto quantum ad 35 gravem vitam quam ducebant, unde subdit *qui rodebant in solitudine*, idest grossis cibis utebantur quos in desertis quaerebant, puta glandibus aut aliis huiusmodi, eo quod fructus agrorum non habebant prae egestate; et huius victus effectus ostendit sub- 40 dens *squalentes*, idest deturpati, *calamitate*, quantum ad afflictionem proprii corporis, *et miseria*, quantum ad adversitates exteriores. Exponit autem consequenter quid rodebant cum subdit *et mandebant herbas*, scilicet agrestes et crudas, *et arborum cortices*, 45 *et radix iuniperorum erat cibus eorum*, in quibus grossitiem et vilitatem cibi ipsorum demonstrat. Ostendit autem consequenter quod nec in huiusmodi tam vilibus cibis abundabant, ostendens quod huiusmodi cibos acquirebant et laboriose, quod significat 50 cum dicit *qui de convallibus ista rapientes*, idest cum magna difficultate accipientes propter ascensum et descensum, et in parva quantitate, quod significat cum dicit *cum singula reperissent*, et cum quadam contentione, quod significat cum dicit *ad ea cum* 55 *clamore currebant*, ut scilicet unus alium praeveniret; et omnia ista per oppositum respondent ei quod supra dixerat «Lavabam pedes meos butyro». Septimo ostendit eorum abiectiorem ex parte habitationis, quia scilicet domos non habebant ad manendum, 60 quod significat subdens *in desertis habitabant torrentium*, idest in alveis torrentium desiccatis in quibus se protegabant a calore, *et in cavernis terrae*, scilicet propter umbram, *vel super glaream*, scilicet propter

4 tune] modo R nunc Pd π 5 et' om. F βl 41 quantum] idest praem. N βl V2 Va 62 desiccatis] —cantur F
—catur N V2 —catorum Va

12 Cap. xxix8.

19 Cap. xxix9.

25 Cap. xxix10.

29 Cap. xxix11.

35 Cap. xxix6.

58 Cap. xxxix6

7 qui inter huiusmodi laetabantur, et esse sub sentibus delicias computabant § filii stultorum et ignobilium, et in terra penitus non parentes. 9 Nunc in eorum canticum versus sum, et factus sum eis in proverbium. 10 Abominantur me et longe fugiunt a me et faciem meam conspuere non verentur. 11 Pharetram enim suam aperuit et afflixit me et frenum posuit in os meum. 12 Ad dexteram orientis calamitates meae illico surrexerunt.

65 refrigerium aquae vicinae vel propter mollitiem arenae; et hoc etiam eis iocundum videbatur quando talia loca invenire poterant ad manendum, unde subdit *qui inter huiusmodi laetabantur*, quasi etiam talium locorum copiam non habentes; et si aliquando
70 contingeret quod commodiora loca invenirent, hoc quasi deliciosum reputabant, unde subdit *et esse sub sentibus*, idest sub umbra parvarum arborum, *delicias computabant*, quia scilicet talis locus erat commodior ad manendum quam praemissa; hoc autem
75 videtur respondere per oppositum ad id quod supra dixerat «In nidulo meo moriar». Enumeratis autem per singula eorum miseriis, quasi epilogo colligit quod dictum est subdens *filii stultorum*, scilicet mente, *et ignobilium*, scilicet genere, *et in terra penitus non parentes*, idest nulla dignitate vel gloria conspici.

Consequenter exponit quid ab eis patiebatur, et primo quidem ostendit quod ab eis irridebatur ore, et in ludis, quod significat cum dicit *Nunc in eorum canticum versus sum*, quia scilicet de eo faciebant irrisorias cantilenas; et in seriis, et quantum ad hoc subdit *et factus sum eis in proverbium*, quia scilicet in communi quasi proverbii utebantur infortuniis lob, inducentes eum in exemplum culpae
90 et miseriae; secundo ostendit quomodo contemnebant eum corde cum subdit *Abominantur me*, scilicet quasi vilem et immundum; tertio ostendit quomodo contemnebant eum facto, primo quidem inquantum eius praesentiam horrebant, unde subdit *et longe fugiunt a me*, contra id quod supra dixerat «Expectabant <me> sicut pluviam»; secundo vero inquantum ei iniurias irrogabant: *et faciem meam conspuere non verentur*, scilicet in signum contumeliae et despectus. Et ne putaretur propter aliquam culpam
100 commissam se in despectum venisse, ostendit causam praedicti contemptus ex parte divinae percussiois, ostendens primo quidem se divinitus afflictum cum dicit *Pharetram enim suam aperuit et afflixit me*: ex

pharetra sagittae extrahuntur quibus aliqui utuntur ad percutiendum; per sagittas autem intelliguntur divina flagella, secundum quod supra vi⁴ dixerat «Sagittae Domini in me sunt quarum indignatio ebit spiritum meum»; pharetra ergo Dei est divina dispositio ex qua hominibus adversitates proveniunt, quam apertam esse dicit propter abundantiam adversitatum ex quibus non solum exterius sed etiam interius se afflictum dicit. Secundo asserit se impeditum a Deo ne saltem verbo suas iniurias repellere possit, unde subdit *et frenum posuit in os meum*, quia scilicet per flagella divina auferetur sibi fiducia respondendi cum alii ex ipsis flagellis argumenta sumerent contra eum.

Ostendit autem consequenter huiusmodi adversitates esse sibi a Deo immissas ex eo quod praeter consuetum modum humanarum adversitatum adven-
120 nerint, quod quidem primo ostendit ex loco unde adversitates advenerint. Solent enim, et praecipue in terris illis, impugnationes insurgere a parte septentrionali, in qua habitabant barbarae nationes et homines magis feroces et bellicosi, secundum illud
125 1er. i¹⁴ «Ab aquilone pandetur omne malum»; sed impugnatores beati lob provenerunt ex parte meridiei ubi solent homines minus bellicosi et feroces habitare: dictum est enim supra quod eius adversitas incepit a Sabaeis qui tulerunt boves et asinas
130 et pueros occiderunt, unde dicit *Ad dexteram orientis*, idest ex parte meridiei quae est dextrum respectu orientis – si quis enim se ad orientem convertat meridies erit ei a dextro –, *calamitates meae illico surrexerunt*, idest statim a principio Sabaeis
135 irruentibus.

Secundo ostendit suas adversitates esse praeter communem modum quantum ad multiplicitatem impugnationis: impugnatus enim fuit et quantum ad amissionem bonorum ex quibus homo habet uo facultatem operandi, quae per pedes significatur, unde subdit *Pedes meos subverterunt*, idest omnes

82 quid] quod N V1 F3 8(-Pd) 86 in seriis scripsit, cum N As sPd] miseriis F β1 V1 F3 in penis Sv versus in lac. sVa om. β1 π 88 communi] comitu F2 conviciis γ contrarium Va conviviis π g6 <me> suppi, cum Sv Va sPd (cf. supra cap. 29 216) om. cet. gj irrogabant] unde dicit add. γ unde subdit add. Pdπ io? ehibit] edidit N V2 Va (def.f) 120 advenerint] —nerunt F V2 —nerit β1 —niunt As β1 π 122 advenerint] —nerunt F V2 —nerant β1 —niunt 8(def Pd) π (def. Sv) 125 feroces scripsit, cum N V1 (cf. infra lin. 128) fortes cet.

76 Cap. xxix18. 95 Cap. xxix23. 122 - 128 Solent enim...: cf. Vegetius I Instit. rei militaris cap. 2 et Arist. VII Polit. cap. 7 (1327 b 23) quos allegat Thomas II De regno cap. 1. 129 supra: cap. 115. 141 per pedes significatur: cf. supra cap. 23 188 et infra cap. 31 76.

Pedes meos subverterunt et oppresserunt semitis suis quasi fluctibus. 13 Dissipaverunt itinera mea, insidiati sunt mihi et praevaluerunt, et non fuit qui ferret auxilium. 14 Quasi rupto muro et aperta ianua irruerunt super me et ad meas miseras devoluti sunt. 15 Redactus sum in nihilum: abstulit quasi ventus desiderium meum, et velut nubes pertransiit salus mea. 16 Nunc autem in memet ipso marcescit anima mea, et possident me dies afflictionis. 17 Nocte os meum perforatur doloribus, et qui me comedunt non dormiunt. 18 In multitudine eorum consumitur vestimentum meum, et quasi caputio tunicae succinxerunt me. 19 Comparatus sum luto et assimilatus sum favillae et cineri. 20 Clamabo ad te et non exaudies me, sto et non respicis me.

facultates meas destruxerunt, et hoc fecerunt facilliter et totaliter, unde subdit *et oppresserunt*, scilicet us praedictos <pedes> meos, *semitis suis*, quasi in suo transitu sine aliqua difficultate; et exemplum addit cum dicit *quasi fluctibus*: fluctus enim maris et subito cooperiunt terram sive navem et totaliter eam absorbent. Subversis autem pedibus, idest facultatibus, per consequens sequitur quod eius processus fuerint impediti, unde sequitur *Dissipaverunt itinera mea*, idest omnes processus operum meorum. Ulterius etiam me in persona persecuti sunt, et dolose, quod significat cum subdit *insidiati sunt mihi*, et iss potenter, in hoc quod addit *et praevaluerunt*, et sine contradictione quia non fuit qui eos impediret in ipso facto, unde subdit *et non fuit qui ferret auxilium*, scilicet mihi dum ab eis opprimerer, nec etiam qui eos impediret ne ad me accederent, unde subdit 150 *Quasi rupto muro et aperta ianua irruerunt super me*, idest ac si nullum obstaculum fuisset, neque ex ipsa substantia negotii, quod significatur per murum, neque ex sollicitudine humana, quod significatur per ianuam; ad me autem tam libere intrantes non sunt 165 miserti, unde subdit *et ad meas miseras devoluti sunt*, idest totaliter ad hoc intenderunt ut me miserum redderent.

Tertio ostendit huiusmodi adversitates esse a Deo immissas ex effectu earum, quia scilicet per eas totaliter erat destitutus, unde subdit *Redactus sum in nihilum*, quod dicit quia nihil ei de pristina prosperitate remanserat, quae quidem in duobus consistebat: uno quidem modo in exterioribus rebus quae per violentiam amiserat, unde subdit *abstulit* us *quasi ventus*, scilicet per violentiam, *desiderium meum*, idest omne desiderabile quod in rebus exterioribus habebam; alio modo consistebat eius prosperitas in salute propriae personae, et quantum ad hoc subdit *et velut nubes*, idest subito et totaliter, 180 *pertransiit salus mea*, scilicet meae personae. Ablatis

autem desiderabilibus bonis, eius anima in tristitia remanebat, unde subdit *Nunc autem in memet ipso marcescit*, scilicet per tristitiam, *anima mea*: non enim poterat non tristari, filiis et rebus amissis. Recedente autem salute corporali, consequens erat iss ut etiam corporalem dolorem sentiret qui nec in die dabat ei requiem, unde subdit *et possident me dies afflictionis*, idest corporalis doloris, qui etiam in nocte aggravabatur, unde subdit *Nocte os meum perforatur doloribus*, quasi dicat: ita in nocte incre- 190 eunt dolores mei quod videtur mihi quod perveniant usque ad ossium perforationem. Causam autem doloris ex vulneribus putrefactis fuisse ostendit, unde subdit *et qui me comedunt*, scilicet vermes ex putredine vulnerum generati, *non dormiunt*, quia scilicet 195 nullam requiem ei dabant; et ut eorum multitudinem ostendat, subdit *In multitudine eorum consumitur vestimentum meum*, quasi dicat: ita in nocte incrementum multitudo quod non solum carnem comedunt sed etiam vestimenta corrodunt; et ut ostendat eos 200 non in una tantum parte corporis esse sed quasi per totum corpus usque ad caput diffundi, subdit *et quasi caputio tunicae succinxerunt me*, quasi dicat: prae multitudine non continentur sub velamine ligaturae et vestimenti sed prorumpunt in apertum et 205 circumdant collum. Ex huiusmodi autem poena ostendit se abominabilem hominibus factum, unde subdit *Comparatus sum luto*, ut scilicet mihi prae multitudine putredinis et vermium nullus appropinquare velit sicut nec luto, *et assimilatus sum favillae* 210 *et cineri*, idest omnino deiectus et contemptui habitus.

Solent autem qui ab hominibus despiciuntur auxilium habere a Deo, sed ipse a Deo relinquebatur in temporali adversitate, unde subdit *Clamabo ad te*, scilicet continue petens liberari ab hac adversitate, *et non exaudies me*, scilicet tam cito; *sto*, idest persevero in orando, *et non respicis me*, scilicet ab

145 praedictos] om. F2 δ π post meos sPd
203 caputio] caputio cum Vulg. V1 Sv Pd π ca. F2

194 ex putredine: cf. supra cap. 25 90 nota.

<pedes> suppi, cum F2 γ δ π | om. cet.
218 in orando] morando F β. V2

174 quae] quas Sv Pd π

21 Mutatus es mihi in crudelem, et in duritia manus tuae adversaris mihi. 22 Elevasti me et quasi super ventum ponens elisisti me valide. 23 Scio quia morti trades me, ubi constituta est domus omni viventi. 24 Verum tamen non ad consumptionem eorum emittis manum tuam, et si corruerint ipse salvabis. 25 Flebam quondam super eo qui afflictus erat, et compatiebatur anima mea pauperi: 26 expectavi bona et venerunt mihi mala, praestolabar lucem et irruerunt tenebrae. 27 Interiora mea efferbuerunt absque ulla requie, praevenerunt me dies afflictionis. 28 Maerens incedebam, sine furore consurgens in turba clamavi. 29 Frater fui draconum et socius strutionum. 30 Cutis mea denigrata est super me, et ossa mea aruerunt prae caumate.

adversitate liberando; et ita si considerarem tantum
220 temporalem statum reputarem, te crudelem et durum hostem, unde subdit *Mutatus es mihi in crudelem*, secundum scilicet quod videtur ex exterioribus flagellis dum nec deprecanti parcis, et in *duritia manus tuae adversaris mihi*, scilicet graviter me
225 affligendo. Et secundum quod ex exterioribus apparet, videtur quod in malum meum mihi pristinam prosperitatem, concesseris, unde subdit *Elevasti me*, scilicet tempore prosperitatis, et quasi super ventum ponens, idest in altissimo statu, instabili tamen ad
230 modum venti, *elisisti me valide*, idest graviter me laesisti quasi de alto in terram proiciens. Et ne videretur haec ex desperatione dixisse, subdit *Scio quia morti trades me*, quasi dicat: non patior haec quasi inexcogitata, scio enim quod adhuc ad ulteriorem
235 defectum deducar, scilicet usque ad mortem; hoc autem dicit se scire propter condicionem mortalis vitae, unde subdit *ubi constituta est domus omni viventi*, quia videlicet ad mortem omnes homines tendunt sicut homo ad suam domum; nec tamen per
240 mortem homo totaliter consumitur, quia remanet anima immortalis, unde subdit *Verum tamen non ad consumptionem eorum*, scilicet hominum viventium, emittis manum tuam, ut scilicet per tuam potentiam eos in nihilum redigas, et si corruerint, scilicet per
245 mortem, ipse salvabis, animas scilicet beatificando, et hoc de tua benignitate spero quantumcumque in temporalibus adversis mihi crudelis et durus videaris.

His igitur praemissis de pristina prosperitate et
250 subsecuta adversitate, quasi sub quodam compendio praemissa recolligit dicens *Flebam quondam*, scilicet prosperitatis tempore, *super eo qui afflictus erat*, secundum illud Apostoli Rom. xxi⁵ «Flere cum flentibus»; et etiam compatiebar defectum patientibus,

quod ostendit subdens et compatiebatur anima mea 255
pauperi, scilicet non solum in affectu sed etiam in effectu, ut supra dixit; et pro his misericordiae operibus *expectavi bona*, scilicet prospera huius mundi secundum opinionem amicorum suorum, et *venerunt mihi mala*, idest adversa, per quod patet eorum 260
sententiam esse falsam; *praestolabar lucem*, idest consolationem vel consilium quo a malis eriperer, et *irruerunt tenebrae*, scilicet amaritudinum et dubitationum.

Exponit autem consequenter mala supervenientia, 265
et incipit ab interioribus malis cum dicit *Interiora mea efferbuerunt absque ulla requie*, quod potest referri ad infirmitatem interiorum viscerum procedentem ex inordinati caloris fervore, vel etiam ad afflictionem cordis procedentem ex fervore doloris; et ut 270
huiusmodi inquietudinem nimis tempestivam ostenderet, subdit *praevenerunt me dies afflictionis*: omnes enim homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem, sed ipse in iuventute fuerat praeventus afflictionibus. Deinde quantum ad exteriora subdit *Maerens incedebam*, idest cum inter homines ambulavi post miseriam tristitiam praetendebam; sed licet tristitia sit causa irae, haec tamen in me non fuit, unde subdit *sine furore consurgens in turba clamavi*, exponens scilicet meas miseras, quae scilicet 275
partira erant ex defectu amicorum de quibus subdit *Frater fui draconum*, idest illi qui me debebant ut fratrem diligere mordebant me ut dracones, et socius strutionum, qui scilicet solent oblivisci etiam proprii fetus: ita et ipsi obliti sunt mei ut mihi non 285
subvenirent. Partira autem erat eius adversitas ex infirmitate corporali, unde primo quantum ad exteriora dicit *Cutis mea denigrata est super me*, scilicet propter interiorem corruptionem humorum; deinde quantum ad interiora subdit *et ossa mea aruerunt* 290
prae caumate, idest tanta vis inordinati caloris in

229 tamen] tantum N V1 tum F2 cum V2 om. 8(-R) causa sVa
om. β1 δ1 π vero Va 243 emittis] —tit N V1 —tes δ —tens π
perunt] erumpunt β1 eruperunt cum Vulg. Sv Va π ruperunt Pd

249 prosperitate: cap. xxix; adversitate: supra vers. 1-24.
cap. 2 (1379 a 15) quem refert Thomas I-II q. 47 a. 3 arg. 1.

234 scio] sed praem. codd. (-F) et delevimus enim]
258 expectavi] —tabam cum Vulg. δ π 263 irruerunt]
266 interioribus scrips. cum γ δ* π] inferioribus cet.

257 supra: cap. xxix12. 278 causa irae: cf. Arist. II Rhet.
285 proprii fetus: cf. infra cap. xxxix15.

31 Versa est in luctum cithara mea, et organum meum in vocem flentium.

me irruit quod quasi medullae ossium aruerunt. *est in luctum cithara mea*, quasi dicat: succedit mihi
Partim autem consistebat eius adversitas in exte- luctus citharae qua ad iocunditatem utebar; vel
rioribus tristitiae signis, unde subdit in quae com- sunt humanae vocis cantica, unde subdit *et organum*
295 mutata erant signa gaudii, quae quidem sunt vel *meum*, quo scilicet utebar ad gaudium, *in vocem* 300
musica instrumenta, et quantum ad hoc dicit *Versa flentium*, scilicet versum est.

CAPITULUM XXXI

1 *Pepigi foedus cum oculis meis ut nec cogitarem quidem de virgine.* 2 *Quam enim partem haberet Deus desuper in me, et hereditatem Omnipotens de excelsis?* 3 *Numquid non perditio est iniquo, et alienatio operantibus iniquitatem?* 4 *Nonne ipse considerat vias meas, et cunctos gressus meos dinumerat?*

P*epigifoedus* etc. Postquam lob narraverat pristinam prosperitatem et subsequentem adversitatem, hic consequenter innocentiam suam ostendit ne credatur propter peccata in adversitates incidisse. 5 Incipit autem innocentiam suam ostendere per immunitatem a peccato luxuriae quod plures involvit; quod quidem peccatum in lubrico positum est, ut nisi aliquis principia vitet vix a posterioribus possit pedem retrahere; primum autem in hoc peccato est 10 aspectus oculorum quo mulier pulcra aspicitur et praecipue virgo, secundum autem est cogitatio, tertium delectatio, quartum consensus, quintum opus. Voluit igitur lob principia huius peccati excludere ut eo non involveretur, unde dicit *Pepigi foedus*, is idest in corde meo firmavi sicut pacta firmantur, 15 *cum oculis meis*, ex quorum scilicet aspectu provenit concupiscentia mulierum, ita ab inspiciendis mulieribus abstinere *ut nec cogitarem quidem de virgine*, idest ut nec primum gradum interiorem attingerem, 20 scilicet cogitationem: videbat enim esse difficile si in primum incideret, scilicet in cogitationem, quin in alia laberetur, scilicet in delectationem et consensum.

Deinde ostendit quare tam sollicitè hoc peccatum 25 vitaverit, et primo quidem rationem assignat ex hoc quod per peccatum luxuriae homo maxime videtur a Deo discedere: accedit enim homo ad Deum per spirituales actus, qui maxime impediuntur per delectationem veneream, unde subdit *Quam enim partem* 30 *haberet Deus desuper in me?*, quasi dicat: intantum in me Deus partem habet in quantum ad superiora mea mens rapitur; si vero per luxuriam mens mea ad carnalem delectationem eiciatur, nullam partem in me Deus desuper habebit. Contingit autem quan- 35 doque quod etiam luxuriosi ad horam aliquid de

Deo spiritualiter cogitant, sed mox per delectationis concupiscentiam ad ima revocantur, unde pars Dei in eis firma esse non potest quasi hereditas, unde subdit *et hereditatem*, idest firmam possessionem, in me scilicet ad inferiora prolapso, habere non poterit 40 *Omnipotens de excelsis*, idest qui in excelsis habitat; unde oportet quod hereditas eius sit in his qui sublimia petunt, scilicet spiritualia, non autem in his qui ad carnalia descendunt. Secundo ostendit causam quare luxuriae peccatum vitaverit ex damno quod 45 homini infert, quod est duplex: unum quidem corporale, dum scilicet homo propter peccatum luxuriae incurrit periculum personae et rerum, unde subdit *Numquid non perditio est iniquo?*, quasi dicat: iniquus qui hoc peccato involvitur in perditionem vadit; aliud vero damnum est impedimentum a bonis operibus, unde subdit *et alienatio operantibus iniquitatem?*: quia enim vehemens delectatio magis animum ad se trahit, inde est quod homines luxuriae 50 dediti a bonis operibus discedunt, et etiam a bonis praedicationibus. Tertio assignat causam quam considerat ex parte divinae providentiae quae omnia facta hominum prospicit, et sic nullus potest a poena esse immunis, unde subdit *Nonne ipse considerat vias meas*, idest processum meorum operum ad 60 remunerandum? Nec solum totalem processum ipse cognoscit sed et singulas partes illius processus, unde subdit *et cunctos gressus meos dinumerat?*, idest omnia etiam modica quae in actibus meis reprehensibilia videntur suo iudicio examinata, et ita non 65 transire pro eis impunitus.

Secundo mundat se a vitio dolositatis, utens in hoc et in omnibus subsequentibus quodam iuramento quod fit per execrationem, dum scilicet homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam, 70

15 idest *om.* N β1 V2 8(-Pd) 56 quam] qui N V2 que Va *om.* γ sPd π considerat] —ratur Va *om.* γ sPd π

2 prosperitatem: cap. xxix; adversitatem: cap. xxx. 7 in lubrico: cf. *Glossa interlin.* super Ps. xxxiv⁶ et *Glossa Petri Lomb.* ibid. (PL 191,348); vide August. *Enavr. in Ps.* ibid. (PL 36,328). 28 per delectationem veneream: cf. Arist. *VII Ethic.* 11 (1152 b 18) sec. Thomam *I-II* q. 37 a. 1 ad 2; vel et August. *I Solil.* cap. 10 (PL 32,878) ut refert etiam Thomas *II-II* q. 180 a. 2 ad 3. 69 per execrationem: cf. August. *Enarr. in Ps.* vn5 (PL 36,99) ex quo Petrus Lomb. *III Sent.* d. 39 c. 7.

5 Si ambulavi in vanitate et festinavit in dolo pes meus, 6 appendat me in statera iusta et sciat Deus simplicitatem meam. 7 Si declinavit gressus meus de via, si secutus est oculus meus cor meum et manibus meis adhaesit macula, 8 seram et alius comedat, et progenies mea eradicetur. 9 Si deceptum est cor meum super mulierem et si ad ostium vicini mei insidiatus sum, 10 scortum alterius sit uxor mea et super illam incurventur alii. 11 Hoc enim nefas est et iniquitas maxima, 12 ignis est usque ad consumptionem devorans et omnia eradicans germina.

unde dicit *Si ambulavi*, idest si processi, in *vanitate*, idest in aliqua falsitate: dicuntur enim vana illa quae soliditatem non habent, soliditas autem maxima est per veritatem. Quomodo autem ambuletur
75 in vanitate ostendit subdens *et festinavit in dolo pes meus*, idest affectus meus et quaecumque alia virtus animae est motionis principium; signanter autem dicit *festinavit in dolo*, quia scilicet homo per aliquas vias dolosas intendit velociter obtinere quod per
80 viam veritatis cum magna difficultate obtineretur. Quod autem aliquis absque dolo ambulet considerari potest ex inspectione rectitudinis iustitiae a qua dolosus declinat, unde subdit *appendat me in statera iusta*, scilicet Deus, ut ex eius iustitia discernatur
85 an ego in dolo processerim. Cum autem dolus praecipue in intentione cordis consistat, ille solus potest de dolo iudicare cui patet cordis intentio, scilicet Deus, unde subdit *et sciat Deus simplicitatem meam*, quae scilicet duplicitati dolositatis opponitur; dicit
90 autem *sciat Deus*, non quasi de novo cognoscitur sed quasi de novo alios scire facturus, vel quia in ratione suae iustitiae hoc ab aeterno cognovit.

Et quia universaliter a se dolum excluserat, descendit ad quaedam specialia peccata quibus aliquis dolose rebus alienis insidiatur, quod quidem contingit et in furto et in adulterio. In furto enim aliquis dolose insidiatur rebus possessis a proximo, et hoc excludit a se dicens *Si declinavit gressus meus de via*, scilicet iustitiae contemnendo ipsam; ex quo
100 sequitur quod homo res proximi insidioso oculo videat ad rapiendum, unde subdit *si secutus est oculus meus cor meum*, idest desiderium meum, quasi dicat: si ad hoc habendum oculus meus intendit quod cor desideravit; tertio autem contingit quod homo, con-
105 tempta iustitia et intentione directa ad acquirendum quod cor concupiscit, adhibet homo manum ad rapiendum aliena, unde sequitur *et manibus meis adhaesit macula*, scilicet per ablationem rei alienae, iustum est autem ut si quis bona aliena rapit, etiam
110 bona eius ab aliis diripiantur, unde subdit *seram et*

alius comedat, quasi dicat: si bona aliena rapui, bona mea ab aliis rapiantur, quod est execrationis iuramentum. Solent autem homines aliena rapere ut filiis suis divitias congregent, secundum illud Nah.
n12 «Leo cepit sufficienter catulis suis», et ideo iis iustum est ut homini qui aliena rapit non solum sua diripiantur sed etiam filii moriantur, unde subdit *et progenies mea eradicetur*, cui scilicet videretur rapina fuisse conservata.

In adulterio vero homo uxori proximi dolose insi-
120 diatur; in quibus insidiis quaedam cordis deceptio praecedat, dum scilicet ratio per concupiscentiam obtenebratur, unde subdit *Si deceptum est cor meum super mulierem*, scilicet alienam concupiscendam; ex quo autem cor a concupiscentia mulieris vincitur,
125 consequens est ut mulierem concupitam quibuscumque dolis habere conetur, unde subdit *et si ad ostium vicini mei insidiatus sum*, ut scilicet eius uxore abuterer. Iuste autem puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis
130 polluat, unde subdit *scortum alterius sit uxor mea*, ut scilicet aliis se venalem exhibeat: ex quo sequitur quod alii ea abutantur, unde subdit *et super illam incurventur alii*, scilicet adulterium committendo. Quare autem hoc peccatum vitaverit ostendit sub-
135 dens *Hoc enim nefas est*, quia scilicet est contra statutum Dei qui virum et mulierem in matrimonio coniunxit; *et*, si consideretur humana iustitia, est *iniquitas maxima*, quia scilicet quanto est maius bonum quod subripitur tanto est iniustitia maior: uo
si quis enim furaretur bovem, maior esset iniquitas quam si furaretur ovem, unde et maiori poena punitur, ut habetur Exodi xxxi; ille autem qui adulterium committit maximum quid ei subtrahit, scilicet uxorem quae est una caro cum ipso, et prolem
145 certam et per consequens totam patrimonii successionem, quae propter adulterium quandoque ad extraneum pervenit, unde subditur *ignis est*, scilicet adulterium, *usque ad consumptionem devorans*, quia
150 scilicet defraudat hominem in toto patrimonio, ut iso

77 animae] *eras*. sF divine F2 V2 5 exp. sR 106 homo om. solus F3 (cf. Praef. § 132 circa finem) 145 ipso] ipsa N V2

72 vana: cf. supra cap. 11 176 nota. 76 affectus...principium: cf. supra cap. 30 141 et cap. 23 188 nota. 112 execrationis iuramentum: cf. supra lin. 68 nota. 137 in matrimonio: cf. Matth. xix. 145 una caro: cf. Gen. n24

13 Si contempsi iudicium subire cum servo meo et ancilla mea cum disceptarent adversum me. 14 <Quid enim faciam> cum surrexerit ad indicandum Dominus Deus, et cum quaesierit, quid respondebo illi? 15 Numquid non in utero fecit me qui et illum operatus est, et formavit me in vulva unus? 16 Si negavi pauperibus quod volebant et oculos viduae expectare feci, 17 si comedi buccellam meam solus et non comedit pupillus ex ea. 18 Quia ab infantia mea crevit mecum, miseratio, et de utero matris meae egressa est mecum. 19 Si despexi praetereuntem <eo quod non habuerit indumentum>, et pauperem

dictum est, *et omnia eradicans germina*, dum scilicet filiorum successionem facit incertam, unde dicitur Eccli. xxiii32 «Mulier omnis relinquens virum suum peccabit, statuens hereditatem ex alieno matri-

monio». Sic ergo postquam expurgavit se de iniustitia quantum ad hoc quod aliis iniuriam non fecit nec in rebus subripiendis nec in persona coniuncta abutenda, excusat se consequenter quod iniustitiam non incurrit per iustitiae defectum, unde subdit *Si contempsi iudicium subire cum servo meo et ancilla mea cum disceptarent adversum me*, quasi dicat: si minoribus meis iustitiam reddere contempsi, haec et illa gravia mihi accidunt. Quare autem cum servis suis iudicium subire non contempserit, ostendit subdicens *cum surrexerit ad indicandum Dominus Deus*, id est cum apparuerit indicaturus ipse cuius iudicium modo despicitur, non haberem ad cuius auxilium vel consilium refugerem; nec etiam possem Deo rationabiliter in iudicio respondere, unde subdit *et cum quaesierit*, id est cum facta mea examinaverit, *quid respondebo illi*, id est quam rationem reddere potero quare cum servis meis iudicium subire noluerim? Quasi dicat 'nullam'. Et hoc ostendit consequenter per hoc quod naturaliter est eadem condicio omnium hominum, unde subdit *Numquid non in utero fecit me qui et illum operatus est?*, quasi dicat: eandem animam cum servis meis habeo a Deo creatam; corpus etiam meum eadem divina virtute formatum est, unde subdit *et formavit me in vulva unus?*, scilicet Deus qui et illum formavit, et ideo manifestum est quod cura est Deo qualiter illum tractem.

Postquam igitur ostendit se non fuisse luxuriosum neque iniustum, consequenter ostendit se non fuisse immisericordem, quod quidem primo ostendit ex hoc quod beneficia miseris non subtrahit. Solent autem quidam pauperi elemosynam petenti statim a principio negare quod petitur, quod a se excludit

dicens *Si negavi pauperibus quod volebant*; quidam vero non negant sed donum dare differunt, quod a se excludit dicens *et oculos viduae expectare feci*; alii vero non negant nec dare differunt quae petuntur sed nihil ex proprio motu darent, sed hoc a se excludit ostendens quod nec modicis solus voluit uti quin aliis communicaret, unde subdit *si comedi buccellam meam solus et non comedit pupillus ex ea*, et subintelligitur: haec vel illa gravia mihi accidunt. Est autem considerandum quod valde signanter loquitur: pauperes enim non solum petere sed etiam instare solent, unde beneficium misericordiae non subtrahitur eis nisi per omnimodam negationem; viduae autem petunt quidem sed instare verentur, et ideo nisi cito eis subveniatur, misericordiae beneficio privantur; pupilli autem nec petere audent, unde oportet quod etiam eis non petentibus misericordia impendatur. Quare autem tam misericors fuerit ostendit ex duobus: primo quidem ex antiqua consuetudine quam a pueritia inchoavit, unde subdit *Quia ab infantia mea crevit mecum miseratio*: quanto enim magis crescebat in annis, tanto magis in misericordiae operibus exercebatur; secundo quia naturalem inclinationem habebat ad misericordiam, sicut diversi homines ad diversas virtutes quasdam naturales inclinationes habere solent, unde subditur *et de utero matris meae egressa est mecum*, quia scilicet ex primis generantibus sic dispositus fui ut essem ad miserendum promptus.

Solet autem duplex esse misericordiae impedimentum. Quorum primum est contemptus miseri quem non reputat miseratione dignum: consueverunt autem despici qui vilibus induuntur et honorari qui utuntur vestibus pretiosis, unde dicitur Eccli. xix27 quod «amictus corporis enuntiat de homine»; sed hoc misericordiae impedimentum a se excludit subdicens *Si despexi praetereuntem*, id est quemcumque extraneum per viam transeuntem, et pauperem, sci-

151 eradicans] —cant N V1 Va —cat R 159 iniustitiam] —tia N V2 F3 —tie Va 166 cum] quid enim faciam cum
Vulg. praem. Sv Pter 166 Dominus cum Vulg. om. Pd π [def. V1] 174 nullam] nullum N y(-As) nulla R 188 petitur]
petit F y[def. Sv] 191 dicens] subdicens F β1 [def. Sv] 194 solus] om. F solis N β1 210 quanto] quando N V2
213 homines] habent add. F N F2 V2 S(-Pd) et delevimus 214 habere solent om. F 220 quem] quam N V2 225 prae-
tereuntem] eo quod non habuerit (haberet π) indumentum cum Vulg. add. Pd π

151 dictum est: lin. 146. 183 non fuisse luxuriosum: vers. 1; neque iniustum: vers. 5.

absque operimento. 20 Si non benedixerunt mihi latera eius, et de velleribus ovium meorum calefactus est. 21 Si levavi super pupillum manum meam, etiam cum viderent me in porta superiorem, 22 humerus meus a iunctura sua cadat et brachium meum cum suis ossibus conteratur. 23 Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Deum, et pondus eius ferre non potui. 24 Si putavi aurum robur meum, et si obrizo dixi: Fiducia mea. 25 Si laetatus sum super multis divitiis meis et quia plurima reperit manus mea. 26 Si vidi solem cum fulgeret et lunam incedentem clare, 27 et laetatum est in abscondito cor meum et osculatus sum manum meam ore meo: 28 quae est iniquitas maxima et negatio contra Deum altissimum.

licet notum, eo quod esset *absque operimento*, subaudi: haec vel illa mihi accidant. Nec solum non despexi vestimentis carentem sed etiam de vestimentis providi, unde subdit *Si non benedixerunt mihi latera eius*, quae scilicet discooperta operui et sic fuerunt occasio quod mihi benediceret; et rationem huius exponit subdens *et de velleribus ovium meorum calefactus est*, scilicet per vestimenta sibi exhibita. 235 et est subaudiendum idem quod supra. Aliud autem impedimentum misericordiae est fiducia propriae potestatis, ex qua homini videtur quod impune possit alios gravare et maxime inferiores personas, et hoc a se excludit dicens *Si levavi super pupillum manum meam*, ut scilicet eum opprimerem, *etiam cum viderent me in porta*, idest in loco iudicii, *superiorem*, idest magis potentem. Iustum est autem ut homo membris privetur quibus ad iniustitiam utitur, et ideo subiungit amissionem quasi poenam non solum manus sed etiam brachii in quo radicitur manus, et humeri cui brachium colligatur, unde subdit *humerus meus a iunctura sua cadat et brachium meum cum suis ossibus conteratur*, si scilicet manu mea sum abusus ad pauperum oppressionem. Ostendit autem consequenter quare licet esset superior super pupillos manum non levaret, quia scilicet etsi non dimitteret propter hominem dimitteret tamen propter Deum cuius et iudicia timebat, unde subdit *Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Deum*, et loquitur ad similitudinem in mari navigantium qui, intumescantibus fluctibus super altitudinem navis, timeant ne ab eis submergantur: similiter timebat comminationes divinas quasi fluctus intumescantes; et etiam auctoritati divinae cedebat ex qua prohibetur pupillorum oppressio, unde subdit *et pondus eius*, idest auctoritatem Dei protegentis

pupillos, *ferre non potui*, quin scilicet ei me inclinarem.

Si putavi aurum robur meum. Postquam Iob excusavit se de iniustitia et de immiseriordia, hic consequenter excusat se de inordinato affectu ad divitias, quod quidem contingit dupliciter: uno modo per hoc quod homo nimis de divitiis confidit, et hoc excludit dicens *Si putavi aurum robur meum*, ut in divitiis principaliter virtutem meam reputarem, *et si obrizo*, idest si auro purissimo, *dixi: Fiducia mea*, scilicet tu es, contra id quod Apostolus dicit I ad Tim. ult. «Divitibus huius saeculi praecepe non sperare in incerto divitiarum»; secundo deordinatur hominis affectus circa divitias per hoc quod nimis de divitiis gaudet, et ideo quantum ad divitias iam habitas subdit *Si laetatus sum*, scilicet inordinate, *super multis divitiis meis*, quas sicut propria possederam; quantum autem ad acquisitionem divitiarum dicit *et quia plurima reperit manus mea*: solent enim homines de his quae de novo acquirunt magis gaudere.

Deinde excusat se a peccato superstitionis, quod est contra Deum; colebant autem antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem, et hoc a se excludit dicens *Si vidi solem cum fulgeret et lunam incedentem clare*, propter quae scilicet ab idolatris coluntur, *et laetatum est in abscondito cor meum*, quasi interiori cultu eis devotus existens; et quantum ad exteriorem cultum subdit *et osculatus sum manum meam ore meo*, quasi in eorum reverentiam. Et quare hoc vitaverit ostendit subdens *quae est iniquitas maxima*: si enim iniquum est ut id quod est uni homini debitum alteri exhibeatur, maxime videtur esse iniquum ut cultus

232 benediceret] —xeruntNV1 —cerent y(-F3) Va —cent F3 235 quod] est add. N F2 V2 Va 240 viderent] vident N
viderem cum Vulg. F3 δ1 π 250 esset] esse F pN V1 y(-As) π 253 et] etiam N V1 8 π om. F2 Sv 254 tumentes]
timentes N F2 V1 δ. π timens V1 timentes praem. Sv 265 iniustitia scrips. cum y(-Sv) π (cf. supra lin. 156)] nocentia F in-
nocentia N V1 V2 8 iustitia F2 iustitia et praem. Sv 278 propria] proprias y δ1 π 291 meam ore] in amore F F2 V2
meam in ore V.

235 supra: lin. 227. 265 de iniustitia: vers. 5; de immiseriordia: vers. 16. 273 I Tim. vii. 284 colebant: cf.
Sap. XIII2 ut refert Thomas *Super Rom.* i25 et *II-II* q. 94 a. 4.

29 Si gavisus sum ad ruinam eius qui me oderat, et si exultavi quod invenisset eum malum: 30 non enim dedi ad peccandum guttur meum ut expectarem maledicens animam eius. 31 Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius ut saturemur? 32 Foris non mansit peregrinus, ostium meum viatori patuit. 33 Si abscondi quasi homo peccatum meum et celavi in sinu meo iniquitatem meam. 34 Si expavi ad multitudinem nimiam et despectio propinquorum terruit me, et non magis tacui nec egressus sum ostium. 35 Quis mihi tribuat adiutorem ut desiderium meum audiat Omnipotens et librum scribat ipse qui iudicat? 36 In humero meo portem illum et circumdem illum quasi coronam mihi.

Deo debitus exhibetur creaturae; et quia impossibile est quod homo simul Deo et creaturae exhibeat latratriam, ideo subdit *et negatio contra Deum altissimum*: etsi enim quibusdam creaturis nomen Dei per participationem attribuitur soli tamen Deo altissimo latratriae cultus debetur, qui negatur altissimus si etiam aliis talis cultus exhibeatur.

His igitur praemissis quae pertinent ad communem iustitiam, subiungit quaedam quae pertinent ad perfectionem virtutis, inter quae primo odium inimicorum excludit, quod maxime manifestatur quando aliquis gaudet, vel de totali ruina eius, et hoc excludit dicens *Si gavisus sum, ad ruinam eius qui me oderat*, vel de aliquo malo ei superveniente, quod excludit subdens *et si exultavi quod invenisset eum malum*, idest ex insperato ei supervenisset. Et quare hoc vitaverit ostendit subdens *non enim dedi ad peccandum guttur meum ut expectarem maledicens animam eius*: naturaliter enim homo desiderat ea de quibus gaudet et desiderium interius explicat verbis; consequens igitur est ut si aliquis de malis alicuius gaudeat, quod ea desideret et per consequens quod maledicendo ei malum imprecetur.

Deinde perfectionem suae virtutis ostendit quantum ad superabundantiam bonorum quae aliis exhibuit, et primo quidem quantum ad domesticos suos dicit *Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius ut saturemur?* Cum enim aliquod animal est delectabile ad usum comestitionis, desiderant homines eius carnibus saturari: per hoc ergo dat intelligere quod eius conversatio tam fuit suis domesticis grata quod eius carnali praesentia cupebant saturari. Quantum autem ad extraneos subdit *Foris non mansit peregrinus*, quin scilicet in domo mea reciperetur, *ostium meum viatori patuit*, ut scilicet ei non esset difficilis ingressus.

Ulterius <procedit> ad ostendendam suae virtutis perfectionem quantum ad exclusionem timoris inde-

biti. Solent autem homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultare, vel eam negando, quod a se excludit dicens *Si abscondi quasi homo*, idest sicut homines solent facere, *peccatum meum*, illud scilicet indebite negando; vel excusando, vel etiam astutiis aliquibus palliando, unde subdit *et celavi in sinu meo*, idest per aliquam occultam simulationem, *iniquitatem meam*, cum scilicet eam confiteri tenerer. Consequenter autem excludit a se inordinatum timorem corporalium periculorum, qui quidem maxime solet procedere ex multitudine contra hominem insurgente, secundum illud Eccli. xxvi5 «A tribus timuit cor meum: zelaturam civitatis et collectionem populi» etc., unde dicit *Si expavi ad multitudinem nimiam*; additur autem ad hunc timorem si homo despiciatur a propinquis a quibus iuvare debuerat, unde subdit *et despectio propinquorum terruit me*. Solent autem homines impavidi in contrarium incedere per praesumptionem, et quandoque quidem saltem verbis loquuntur contra fortiores, et hoc a se excludit dicens *et non magis tacui*, quandoque autem ulterius procedunt ut praesumptuose multitudinem adversariorum invadant, sed hoc excludit dicens *nec egressus sum ostium*.

Et quia multa et magna de se dixerat, super his divinum testimonium invocatur, unde subdit *Quis mihi tribuat adiutorem*, qui scilicet mecum interpellat ad Deum? Et ad quid adjuvari velit ostendit subdens *ut desiderium meum audiat Omnipotens*; et quod sit suum desiderium exponit subdens *et librum scribat*, scilicet meae accusationis vel commendationis super praemissis, *ipse qui iudicat*, scilicet omnes actus humanos, scilicet interiores et exteriores. Et si quidem per huius libri testimonium, idest per certam veritatis manifestationem, ego culpabilis appaream, volo portare poenam, unde subdit *In humero meo portem illum*; si vero manifestata veritate

299 etsi] si F N V1 5(-R) π 332 <procedit> suppi. cum sPd] om. cet. (def. Sv) 346 zelaturam] delaturam γδ π [cf. Praef § 90 in fine] 352 incedere] incidere N δl intendere γ(-As) 354 loquuntur] loquitur F N β. V2 loqui δl 370 In] et in V2 ut in cum Vulg. π

334 Solent...: cf. Gregor. XXII Moral, cap. 15 (PL 76,230) sec. Thomam II-II q. 69 a. 1 ad 3.

37 Per singulos gradus meos pronuntiabo illum et quasi principi offeram illum. 38 Si adversum me terra mea clamat et cum ipsa sulci eius deflent, 39 si fructus eius comedi absque pecunia et animam agricolarum eius afflixi, 40 pro frumento oriatur mihi tribulus et pro hordeo spina. Finita sunt verba lob.

commendabilis appaream, exinde praemii coronam accipiam, unde subdit *et circumdem illum quasi coronam mihi*, per quod dat intelligere suum desiderium esse ut qui iniuste condemnabatur ab amicis 375 iusto Dei iudicio reservetur. Praedicto autem libro divini testimonii se non contradicturum promittit, unde subdit *Per singulos gradus meos*, idest processus operum meorum, *pronuntiabo illum*, idest confitebor veritatem divini testimonii; nec recusabo 380 subire sententiam secundum testimonium divinum, unde subdit *et quasi principi offeram illum*, scilicet grater ferens ut secundum divinum testimonium cum eo agatur.

Deinde excludit a se vitium superfluae cupiditatis 385 etiam in rebus acquirendis ex propriis possessionibus, quod quidem dupliciter manifestatur: uno modo per hoc quod homo per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nititur, 390 et ad hoc excludendum metaphorice subdit *Si ad-*

versum me terra mea clamat, quasi non permiserim eam quiescere sed nimis eam coluerim, unde subdit *et cum ipsa sulci eius deflent*, et loquitur per similitudinem hominis qui nimis angariaretur. Alio modo manifestatur superflua cupiditas per hoc quod homo 395 operariis denegat pretium laboris, unde subdit *si fructus eius comedi absque pecunia*, scilicet soluta operariis, *et animam agricolarum eius afflixi*, scilicet vel nimis cogendo ad laborandum vel mercedem subtrahendo. Est autem debitum ut qui superflua 400 et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat, unde subdit *pro frumento*, quod scilicet seminatur ad victum hominum, *oriatur mihi tribulus*, qui scilicet non solum est inutilis sed pungitivus, *et pro hordeo*, quod scilicet seminatur in cibum iu- 405 mentorum, *spina*, quae scilicet etiam iumenta pungendo laedit. Quibus praemissis subditur epilogus cum dicitur *Finita sunt verba lob*, quia scilicet ad suae sententiae assertionem nihil post hoc proposuit.

373 circumdem] — dam V. actendam F R acundam V2 circum. F2 (def N)
N V1 406 etiam om. V2 δ π

392 nimis] minus N B1

393 sulci] stulti

CAPITULUM XXXII

1 Omiserunt autem tres viri isti respondere lob eo quod iustus sibi videretur. 2 Et iratus indignatusque est Eliud, filius Barachiel, Buzithes, de cognatione Ram. Iratus est adversus lob eo quod iustum se esse diceret coram Deo. 3 Porro adversus tres amicos eius indignatus est eo quod non invenissent responsionem rationabilem sed tantummodo condemnassent lob. 4 Igitur Eliud expectavit lob loquentem eo quod seniores essent qui loquebantur. 5 Cum autem vidisset quod tres respondere non potuissent, iratus est vehementer, 6 respondensque Eliud, filius Barachiel, Buzithes, dixit: lunior sum tempore vos autem antiquiores, idcirco demisso capite veritus sum indicare vobis meam sententiam.

Omiserunt autem tres viri isti etc. Finita disputatione lob et trium amicorum eius, subditur disputatio Eliud contra lob, qui quidem acutioribus rationibus contra lob utitur quam priores et magis ad veritatem accedit, unde et lob ei non respondet, licet tamen in aliquo a veritate deviet et verba lob sinistre interpretetur, ut infra patebit.

Praemittitur autem causa ex qua motus fuit ad loquendum, scilicet ex indignatione contra lob et contra amicos eius. Praemittit ergo ante amicorum silentium cum dicit *Omiserunt autem tres viri isti*, scilicet de quibus supra habitum est, *respondere lob*, ubi notandum est quod eos viros non nominaret si non fuisset res gesta sed parabola conficta. Causam autem silentii ostendit subdens *eo quod iustus sibi videretur*: multa enim dixerat lob quae ad suae iustitiae ostensionem pertinebant, quibus praedicti tres viri contradicere non valebant. Et ex utroque horum, scilicet ex silentio amicorum et ex hoc quod lob iustus sibi videbatur, commotus fuit Eliud, qui astabat, ad iram, et ideo subditur *Et iratus*, scilicet in corde, *indignatusque*, ostendendo irae signa exterius, *est Eliud*, in quo describitur ex nomine, *filius Barachiel*, in quo describitur ex origine, *Buzithes*, in quo describitur ex patria, *de cognatione Ram*, in quo describitur ex genere: quae tota descriptio ad hoc valet ut ostendatur ad rem gestam pertinere.

Causam autem irae explicat consequenter, et primo quidem contra lob cum dicit *Iratus est adversus lob eo quod iustum se esse diceret coram Deo*, idest secundum divinum testimonium, quod maxime acci-

pi potest ex eo quod dixerat supra xxiii¹⁰ «Ipse scit viam meam», et postea subdit «Vestigia eius secutus est pes meus». Quantum autem ad amicos subdit *Porro adversus tres amicos eius indignatus est eo quod non invenissent responsionem rationabilem*, qua scilicet responderent verbis eius quibus se iustum asserebat, *sed tantummodo condemnassent lob*, dicentes scilicet eum esse iniquum.

Ostendit autem consequenter causam quare Eliud prius in nullo responderat lob, cum subdit *Igitur Eliud expectavit lob loquentem*, in nullo scilicet contradicens eius sermonibus, *eo quod seniores essent qui loquebantur*, eis scilicet deferens quasi sapientioribus, quod aetas senectutis requirebat. Sed quia non videbatur ei quod alicui deberet reverentiam exhibere in praeiudicium veritatis, iratus contra tres seniores ipse iunior respondere incepit, unde dicitur *Cum autem vidisset quod tres respondere non potuissent*, scilicet rationibus lob, *iratus est vehementer*, quasi aestimans quod per illorum ignaviam veritas deperiret; et ideo loco illorum voluit veritatem, ut credebat, defendere, et hoc est quod subditur *respondensque Eliud, filius Barachiel, Buzithes*, scilicet sermonibus et rationibus lob.

In hac autem sua responsione primo excusat pristinum silentium, tum ex sua aetate, unde sequitur *dixit: lunior sum tempore*, tum etiam ex illorum antiquitate, unde subdit *vos autem antiquiores*; iuvenes autem debent reverentiam deferre senioribus, unde sequitur *idcirco demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis, *veritus sum indicare*

10 ante] trium N V1 V2 om. 8 π n isti] etc. add. F γ respondere add. Va 14 conficta] convicta F coniuncta N β. Va commota Vs ficta Sv 20 qui astabat] quia stabat N β* V2 8 39 scilicet om P2y8π 5? tum] om. N 8 cum V2iv cum subdit tum Sv 58 tum] cum N V2 Va

7 infra cap. xxxiii¹⁰ >^ xcxiv⁶9 et xxxv²3. 14 parabola conficta: cf. supra Frol. 72 nota et cap. i 15. 45 quod... requirebat: cf. supra cap. xiii².

7 Sperabam enim quod aetas prolixior loqueretur et annorum multitudo doceret sapientiam. 8 Sed ut video, spiritus est in hominibus, et inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam. 9 Non sunt longaeui sapientes nec senes intelligunt iudicium, 10 ideo dicam: Audite me et ostendam vobis etiam ego scientiam meam. 11 Expectavi enim sermones vestros, audiui prudentiam vestram donec disceptaretis in sermonibus vestris, 12 et donec putabam vos aliquid dicere expectabam. Sed ut video, non est qui possit arguere Iob et respondere ex vobis sermonibus eius. 13 Ne forte dicatis: Invenimus sapientiam, Deus proiecit eum et non homo.

vobis meam sententiam, ne scilicet praesumptuosus viderer impediendo meis sermonibus sapientiorum verba. Probabile autem videtur quod senes sapientius loquantur propter duo: primo quidem quia iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt, senes autem propter gravitatem aetatis maturius loquuntur, unde subdit *Sperabam enim quod aetas prolixior loqueretur*, scilicet gravius et efficacius; secundo vero quia senes per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt et per consequens sapientius loqui, unde sequitur *et annorum multitudo*, propter quam scilicet experimentum accipi potest, *doceret sapientiam*, scilicet ex experimento acceptam.

Consequenter excusat se quare nunc loqui incipiat, quia scilicet expertus est quod aetas non est sufficiens sapientiae causa sed magis inspiratio divina, unde subdit *Sed ut video*, idest per effectum considero, *spiritus*, scilicet Dei, *est in hominibus*, in quantum scilicet in eis operatur, et hoc est quod subdit *et inspiratio Omnipotentis*, qua scilicet hominibus inspirat Spiritum sanctum qui est «spiritus sapientiae et intellectus», *dat intelligentiam*, scilicet veritatis quae est sapientiae principium his quibus inspiratur. Quod autem haec inspiratio sit sapientiae praecipua causa ostendit per hoc quod aetas non perfecte sapientiam causât, unde subdit *Non sunt longaeui sapientes*, quantum scilicet ad cognitionem divinae veritatis, *nec senes intelligunt iudicium*, quantum scilicet ad ordinationem humanorum actuum; et quia licet non esset senex confidebat tamen se inspiratum a Deo, ideo loqui audebat, unde subdit *ideo dicam*.

In hac autem sua locutione primo inducit eos ad audiendum ex auctoritate Dei cuius inspiratione loquebatur, unde dicit *Audite me*, ut scilicet eius sermonem non interromperent. Audientibus autem promittit scientiae dogmata, unde subdit *et ostendam vobis etiam ego*, scilicet quamvis sim iuvenis, *scientiam meam*, ex qua scilicet respondebo rationibus Iob. Iustum autem erat quod ipsi eum audirent quia etiam ipse eos audierat, unde subdit *Expectavi enim*, scilicet diu, *sermones vestros*, quos scilicet contra Iob protulisti. Et quia reputabat se posse discernere quid ab eis bene dictum esset et quid non bene, subdit *audiui prudentiam vestram*, quasi dicat: audiendo diiudicavi quid in verbis vestris ad prudentiam pertineret. Non autem parum sed diu expectaverat; terminum autem expectationis suae determinat ex duobus: primo quidem ex illorum voluntate, unde subdit *donec disceptaretis in sermonibus vestris*, idest donec placuit vobis contra Iob disceptare; secundo ex spe quam de eorum sapientia doctrina habebat, unde subdit *et donec putabam vos aliquid dicere expectabam*. Non est autem amplius audiendus de quo non speratur quod aliquid utile sit dicturus; videbat autem quod verba eorum quibus contra Iob utebantur efficacia non erant, primo quidem quia eum rationibus convincere non poterant, unde subdit *Sed ut video, non est qui possit arguere Iob*, scilicet eum convincendo rationibus; secundo quia non poterant eius rationibus obviare, unde subdit *et respondere*, scilicet sufficienter ex vobis, idest ex vestro sensu — vel non est qui possit ex vobis, idest ex vestro numero —, *sermonibus eius*, quibus scilicet contra vos utitur. Praecipuae autem eorum rationes contra Iob fundabantur in hoc quod adversitates Iob attribuebant divino iudicio quod errare non potest, quam quidem responsionem esse insufficientem consequenter ostendit dicens *Ne forte dicatis: Invenimus sapientiam*, idest istud sufficit ad sapientem responsionem, *Deus proiecit eum*, scilicet in adversitates, qui errare non potest, *et non homo*, qui potest decipi et decipere; ipse autem intendebat efficacius respondere, unde subdit *Nihil locutus est mihi*, ex quo scilicet vult ostendere quod non loqui-

74 propter] per F As 75 doceret] —re F N β1 V2 —rem Sv ex om. β1 Sv δ π 88 perfecte] perficit N β1 δ π 89 causât] sed praem. N β1 tantum δ 100 dogmata] decorata F2 documenta γ δ π 117 expectabam] considerabam cum Vulg. Pd π alias considerabam add. in marg. Va (def. F2) 128 scilicet om. β1 γ δ. π

71 experientiam longi temporis: cf. supra cap. xiii2 et cap. 15 89 nota. 84 Is. xx2

14 Nihil locutus est mihi, et ego non secundum sermones vestros respondebo illi. 15 Extimuerunt nec responderunt ultra, abstuleruntque a se eloquium. 16 Quoniam igitur expectavi et non sunt locuti, <steterunt nec responderunt ultra>, 17 respondebo et ego partem meam et ostendam scientiam meam. 18 Plenus sum enim sermonibus, et coartat me spiritus uteri mei. 19 En venter meus quasi mustum absque spiraculo quod lagunculas novas dirumpit. 20 Loquar et respirabo paululum. Aperiam labia mea et respondebo. 21 Non accipiam personam viri et Deum homini non aequabo. 22 Nescio enim quandiu subsistam et si post modicum tollat me factor meus.

tur quasi provocatus, et ego non secundum sermones vestros respondebo illi, idest non sequar vias vestras in respondendo sed alias efficaciores ad respondendum vias inveniam.

Intendit autem se de futura responsione excusare non solum apud ipsos sed etiam apud alios, et ideo ad alios convertit sermonem suum dicens *Extimuerunt*, scilicet ulterius loqui ne manifestius convincerentur, *nec responderunt ultra*, scilicet rationibus lob. Et ut ostendat hoc fuisse propter eorum ignaviam, non propter efficaciam rationum lob, subdit *abstuleruntque a se eloquium*, scilicet negligenter tacendo: quando autem homo efficaci ratione convincitur, non ipse a se aufert eloquium sed potius ei ab alio aufertur. Quia ergo illi defecerant dicit se velle eorum supplere defectum, unde subdit *Quoniam igitur expectavi*, scilicet diu ut eis deferrem, et non sunt locuti, scilicet respondentes sermonibus lob, *respondebo et ego partem meam*, quia scilicet defensio veritatis pertinet ad omnes et unusquisque debet ibi ponere quasi pro parte sua quod potest, Non autem solum zelo veritatis defendendae sed etiam ex inani gloria movebatur, unde subdit *et ostendam scientiam meam*: quaerit enim inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet; et ideo consequenter ostendit maximam sibi facultatem adesse ad respondendum cum subdit *Plenus sum enim sermonibus*, quasi abundanter occurrit mihi quid respondeam; et quia facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur, ideo subdit *et coartat me spiritus uteri mei*: uterus est locus conceptionis, unde per uterum hic metaphorice significatur intellectus intelligibilia diversa concipiens; spiritus ergo uteri est voluntas impellens hominem

ad manifestandum conceptiones cordis per sermonem. Est autem homini molestum cum non implet quod desiderat, et ideo anxietatem quam patiebatur tacendo exponit per similitudinem subdens *En venter meus*, idest mens mea, *quasi mustum*, scilicet quod fervet, *absque spiraculo quod lagunculas novas dirumpit*: nisi enim vapor musti ferventis ex parte aliqua evaporet, multiplicatur vapor interius quadoque usque ad vasis confractionem; ita etiam se musto propter iuventutem comparat, et ideo ex magno desiderio loquendi periculum sibi aestimat imminere nisi loquatur, unde subdit *Loquar et respirabo paululum*, quasi scilicet per verba evaporabo interiorum fervorem ut ab anxietate desiderii quiescam.

Quid autem loqui velit ostendit subdens *Aperiam labia mea et respondebo*, scilicet verbis lob. Quem autem modum in respondendo observare debeat ostendit subdens *Non accipiam personam viri*: ille enim in respondendo personam hominis accipit qui veritatem relinquit ut homini deferat. Quare autem hoc ipse facere nolit ostendit subdens *et Deum homini non aequabo*: talis enim sibi videbatur esse disputatio praesens ut, si homini deferret, excellentiae divinae reverentiam debitam non servaret. Quod quidem quare facere timeat ostendit subdens *Nescio enim quandiu subsistam*, scilicet in hac mortali vita, ut possim mihi diuturna spatia temporis ad paenitendum repromittere, et si post modicum tollat me factor meus, scilicet per mortem assumat ad suum iudicium; ex quo patet quod Eliud in hoc concordabat cum lob quod retributio peccatorum esset post mortem: alias enim frustra videretur timuisse Deum offendere propter vicinitatem mortis.

154 defectum] om. N S(-Pd) ante eorum F ante supplere Pd π i56 locuti] steterunt nec responderunt ultra cum Vulg. add. sVa Pd π 167 quid] quod N V! Va y(-Sv) δ! π 194 nolit] velit F N β! noluerit Sv

171 intellectus...: cf. Gregor. XIII Moral, cap. 55 (PL 75,1018 A).

CAPITULUM XXXIII

1 Audi igitur, lob, eloquia mea et omnes sermones meos ausculta. 2 Ecce aperui os meum, loquatur lingua mea in faucibus meis 3 Simplici corde meo sermones mei, et sententiam labia mea puram loquentur. 4 Spiritus Dei fecit me et spiraculum Omnipotentis vivificavit me. 5 Si potes, responde mihi et adversus faciem meam consiste. 6 Ecce et me sicut et te fecit Deus, et de eodem luto ego quoque formatus sum. 7 Verum tamen miraculum meum non te terreat et eloquentia mea non sit tibi gravis. 8 Dixisti ergo in auribus meis, et vocem verborum audiivi: 9 Mundus sum ego et absque delicto, immaculatus, et non est iniquitas in me.

Audi igitur, lob, eloquia mea etc. Dictum est supra quod Eliud indignatus fuit contra lob et contra amicos eius; postquam locutus fuerat contra ignaviam amicorum lob, nunc contra ipsum lob incipit loqui, et ideo primo eum ad attentionem excitat dicens *Audi igitur, lob, eloquia mea*, quia scilicet ego iam respondere intendo; et ut significet singula verba se cum pondere dicturum, subdit *et omnes sermones meos ausculta*, quasi nihil sit in vanum dicturus. Et ne lob quaereret quare prius locutus non fuerit, subdit *Ecce aperui os meum*, quasi dicat: prius dum tacui os meum clauseram propter reverentiam seniorum, nunc quia ipsi deficiunt necessitas cogit me loqui, unde subdit *loquatur lingua mea in faucibus meis*, quasi dicat: non sequar verba aliorum, sed proprios conceptus enuntiabo. Et quia lob in praecedentibus contra amicos suos dixerat quod eum verbis affligebant et confundebant, ideo hoc a se excludit subdens *Simplici corde meo sermones mei*, scilicet sunt, quasi dicat: non loquor ad calumniandum vel ad ridendum sed simplici animo ad veritatem manifestandam. Et quia tribus praedictis viris lob imposuerat quod essent «fabricatores mendacii et cultores perversorum dogmatum», hoc a se excludit dicens *et sententiam labia mea puram loquentur*, idest absque admixtione alicuius falsitatis vel erroris. Unde autem fiduciam veritatis manifestandae acceperit, ostendit subdens *Spiritus Dei fecit me*, et ideo non est mirum si suam facturam movet et perficit, et hoc est quod subdit *et spiraculum Omnipotentis vivificavit me*, scilicet ad operam vitae movit et perficit inter quae praecipuum est

intelligentia veritatis. Et ne videatur hoc induxisse quasi praeiudicium, afferre intendens lob ne contra divinitus loquentem responderet, subdit *Si potes, responde mihi*, quantum scilicet ad ea quae contra te dicam, *et adversus faciem meam consiste*, ut scilicet tu etiam contra me obicias si quid dixeris quod tibi non placet. Et ne lob dedignaretur cum eo disputare propter suam famosam sapientiam et illius iuventutem, ad hoc excludendum subdit *Ecce et me sicut et te fecit Deus*, et ita ex parte factoris uterque nostrum eandem spem veritatis inquirendae potest habere: ex parte vero materiae utrique adiacet idem impedimentum, unde subdit *et de eodem luto ego quoque formatus sum*, ex cuius scilicet grossitie lumen intelligentiae obtenebratur. Videbat autem Eliud sibi posse responderi hoc ad miraculum pertinere si iuveni tanta sapientia et facundia praeberetur ut contra sapientissimum senem sufficeret disputare, et ideo quasi innuens hoc miraculose se esse assecutum, subdit *Verum tamen miraculum meum non te terreat*, ut scilicet respondere non audeas miraculose scientiam adepto, *et eloquentia mea non sit tibi gravis*, ut scilicet ex ea obstupescas.

His igitur praemissis quasi prooemialiter, subiungit ea in quibus lob reprehendere intendit, unde subdit *Dixisti ergo in auribus meis*, quasi dicat: excusare te non potes quin dixeris, *et vocem verborum audiivi*, scilicet per sollicitudinem attentionis. Primo autem in verbis lob notaverat quod se immunem esse dixerat a peccato, unde dicit *Mundus sum ego*, scilicet ab immunditiis carnis, *et absque delicto*, scilicet peccato omissionis, *immaculatus*, scilicet

4 contra] supra F N β. g sit] fuit V1 sim γ π om. 8 20 loquor] —ar β1 V8 F3 Va 32 movit] movet N V1 γ
32 perfect] —fuit N β1 γ Va 44 vero] om. F 8(-Pd) autem Pd π
2 supra: cap. xxxn83. 17 dixerat: cap. χ'ix8 23 Cap. xin4. 62 dixerat: e.g. cap. xin8 et xviii8. 64 peccato omissionis: cf. supra cap. 13 349 nota.

10 Quia querelas in me repent ideo arbitratus est me inimicum sibi. 11 Posuit in nervo pedes meos, custodivit omnes semitas meas. 12 Hoc est ergo in quo non es iustificatus. Respondebo tibi quod maior sit Deus homine. 13 Adversus eum contendis quod non ad omnia verba responderit tibi. 14 Semel loquitur Deus et secundo id ipsum non repetit, 15 per somnium in visione nocturna.

65 gravibus peccatis quae sunt contra Deum, puta idolatria vel aliquid huiusmodi, *et non est iniquitas in -me*, ut scilicet iniuste proximos laeserim. Secundo notat in verbis eius quod Deo iniquitatem iudicii imposuerit. Iniquitas autem iudicii solet ex odio
70 iudicantis procedere, et quantum ad hoc commemorat lob dixisse *Quia querelas in me reperit ideo arbitratus est me inimicum sibi*. Supra quidem, xiii²⁴ lob dixerat interrogative «Cur faciem tuam abscondis et arbitraris me inimicum tuum?», hoc autem
75 quod dicitur *querelas in me reperit* non invenitur dixisse, unde liaec est additio Eliud prave interpretantis verba lob. Iudicis enim odium iustum esse videtur si, certificatus de malitia alicuius, odio eum habeat ad puniendum; sed si ex levibus querelis
80 iudex provocetur ad odium alicuius, erit odium iniustum; et taliter interpretabatur quod lob dixerat se a Deo inimicum reputatum esse. Secundo ad iniquitatem iudicis pertinere videtur si alicui facultatem iustae defensionis auferat, et quantum ad hoc
85 subdit *Posuit in nervo pedes meos*, idest compedit quasi impediendo me a meis operibus. Tertio pertinet ad iniquitatem iudicii ut quaelibet levia ad condemnationem congregat alicuius, et quantum ad hoc subdit *custodivit omnes semitas meas*, quasi in
90 singulis operibus eum observans. Haec autem lob non dixerat ad ostendendum <iniquitatem> divini iudicii, sed quasi figuraliter loquens ut supra xvi expositum est. unde et ibi praemittitur «Aenigmata percipite auribus vestris». Et quia hoc secundum
95 excludit primum, subdit *Hoc est ergo in quo non es iustificatus*, quasi dicat: non potes te iustum dicere, quia hoc ipsum ad iniustitiam tuam pertinet quod Deo iniustitiam imponis.

Respondebo tibi quod maior sit Deus homine. Pro-
100 posuerat supra Eliud ea de quibus contra lob disputare intendebat. Verum quia lob, antequam praemissa verba diceret, praemiserat supra xiii³ «Disputare cum Deo cupio», videtur autem inconveniens eum qui anhelat ad disputandum cum superiori
revocare ad hoc quod cum inferiori disputet, ante-
105 quam super praemissis cum lob disputationem Eliud incipiat, de hoc ipso eum redarguit quod cum Deo disputare cupiebat. Et primo quidem quia hoc ipsum magnae praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum; unde dicit *Respon-*
110 *debo tibi*, idest tuo desiderio quo disputare cum Deo cupis, *quod maior sit Deus homine*, unde praesumptuosum est quod homo cupiat disputare cum Deo. Et in hoc quidem iuste lob argueret si cum Deo disputare voluisset ad contradicendum quasi de pari; 115 lob autem cum Deo disputare volebat quasi ad addiscendum sicut discipulus cum magistro, unde supra xxii⁴ dixit «Os meum replebo increpationibus ut sciam verba quae mihi respondeat»; quod tamen Eliud interpretabatur quasi hoc lob contentiose contra Deum dixerit, conquerendo quod ei non respon-
120 deret, unde subdit *Adversus eum contendis quod non ad omnia verba responderit tibi*; quod quidem ex praedictis verbis lob colligere voluit, et ex hoc quod etiam supra xix⁷ dixerat «Ecce clamabo vim patiens et nemo exaudiet, vociferabor et non est qui judi-
125 *cet*»; quae quidem verba et si qua similia superius dicta sunt, non per modum contentionis dicebantur, sed quia desiderabat rationes divinae sapientiae cognoscere. 130

Ad repellendum autem praedicta Acerba lob quae interpretabatur Eliud ac si contentiose dicta, ostendit consequenter Eliud non esse necessarium quod Deus homini ad singula verba respondeat, sed unicuique sufficienter loquitur ad eius instructionem, 135 unde subdit *Semel loquitur Deus*, scilicet homini sufficienter ad eius instructionem; unde deinceps non oportet quod ad singulas hominis interrogationes respondeat, unde subdit *et secundo id ipsum non re-*
140 *petit*, quia quod sufficienter factum est iterare superfluum esset; quomodo autem loquatur Deus homini ostendit subdens *per somnium in visione nocturna*. Potest autem et alius esse sensus ut per hoc quod dixit *Semel loquitur Deus*, scilicet homini, referatur ad mentis instructionem quae est per lumen rationis 145

91 <iniquitatem> suppi. cum F² sR] perversitatem post iudicii y sPd π om. cet.
129 desiderabat] —derat F N β1 V2

95 es scrips, cum β1 π] est cet.

92 supra xvi: rectius xxi²⁷.
107 incipiat: infra cap. xxxiv.

93 Cap. xiii¹⁷.

100 supra: vers. 9-11.

101 praemissa: cf. supra lin. 62, 73 et 93.

Quando irruit sopor super homines et dormiunt in lectulo, 16 tunc aperit aures virorum et erudiens eos instruit disciplinam, 17 ut avertat hominem ab his quae fecit et liberet eum de superbia. 18 Eruens animam eius de corruptione et vitam illius ut non transeat in gladium. 19 Increpat quoque per dolorem in lectulo, et omnia ossa eius marcescere facit. 20 Abominabilis ei fit in vita sua panis et animae illius cibus ante desiderabilis.

naturalis, secundum illud Psalmi «Multi dicunt: Quis ostendit nobis bona?», et quasi respondens subdit «Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine», per quod scilicet discernere possumus bonum a malo; et quia naturalis ratio immobiliter in homine manet ut non sit necesse eam iterare, ideo subdit *et secundo id ipsum non repetit*; et deinde ostendit alium modum quo Deus homini loquitur per imaginariam visionem in apparitionibus somniorum, unde subdit *somnium in visione nocturna*: quod quidem potest referri ad prophetica revelationem, secundum illud Num. xii6 «Si quis fuerit inter vos propheta Domini, per somnium aut in visione loquar ad eum», vel potest referri etiam ad communia somnia quae credebat Eliud divinitus procurari.

Modum autem et ordinem somniorum consequenter exponit, primo quidem tangens naturalem causam cum dicit *Quando irruit sopor super homines*, quod quidem fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi. Secundo ponit dispositionem ex parte voluntatis humanae cum subdit *et dormiunt in lectulo*, quia scilicet homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt: unde infirmis propter inquietudinem apparent distorta somnia, unde signanter dicitur Dan. n28 «Somnium tuum et visiones capitis tui in cubili tuo huiusmodi sunt: tu rex coepisti cogitare in stratu tuo» etc. Tertio ponit operationem divinam circa dormientem, quae quidem attenditur primo quantum ad hoc quod, immobilitatis exterioribus sensibus per soporem et homine in lectulo quiescente, datur divinitus homini facultas quaedam percipiendi divinam instructionem eo quod eius anima circa exteriora non occupatur, unde subdit *tunc aperit aures virorum*; et satis convenienter vim perceptivam divinae instructionis in somniis vocat aures, quia de huiusmodi instructione loquitur sicut de locutione quadam, eo quod non fit per inspectionem ipsarum rerum sed per signa quaedam sicut et locutio. Data autem facultate audiendi consequens est ut doceat, unde subdit *et erudiens eos instruit disciplinam*; et sumitur hic disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda, non pro cognitione scientiarum speculativarum quae non consueverunt in somnio revelari, unde subdit *ut avertat <hominem> ab his quae fecit*: frequenter enim homo in somniis corripitur de peccatis commissis; et quia principium peccatorum est superbia qua Dei praecepta contemnuntur, subdit *et liberet eum de superbia*. Per hoc autem quod homo liberatur a culpa consequens est ut evadat poenam, quod quidem consequenter ostendit quantum ad duplicem poenam: primo quidem quantum ad spiritualem poenam animae, unde subdit *Eruens animam eius de corruptione*, quae scilicet est per deordinationem potentiarum animae; secundo vero quantum ad poenam corporalem, unde subdit *et vitam illius*, scilicet corporalem, *ut non transeat in gladium*, puniendus scilicet pro suo peccato; vel potest utrumque referri ad mortem corporalem, quae quandoque accidit per interiorem corruptionem, sicut cum aliquis ex aegritudine moritur quam Deus immittit pro peccato, quandoque vero accidit ex violentia gladii.

Deinde subiungit alium modum divinae locutionis, quod scilicet corrigit hominem per aegritudinem corporalem, in qua primo notat dolorem sensibilem, unde dicit *Increpat quoque*, scilicet hominem de peccatis praeteritis, *per dolorem*, scilicet corporalem ex aegritudine proveniente, unde subdit *in lectulo*, secundum illud Psalmi «Super lectulum doloris eius». Secundo tangit debilitatem infirmorum cum dicit *et omnia ossa eius marcescere facit*, idest fortitudinem eius adnihilat quae in ossibus consistit. Tertio ponit amissionem appetitus cum subdit *Abominabilis ei fit in vita sua*, idest dum adhuc vivit, scilicet propter infirmitatem, *panis*, qui scilicet est cibus communis, *et animae illius cibus ante desiderabilis*, quod refertur ad alios cibos qui diversimode a di-

157 XII scrips, cum ipso Thoma (cf. supra cap. 4 240) et 81 π] xxiii N om. F3 xiii cet. 168 dormiunt] dormiit N dormit β] y(-Sv) 173 visiones] visitationes N V2 cogitationes γ 177 immobilitatis Cf. Du Cange s. v. immobilitari 183 in somniis] in sompnis F N γ Va om. 81 π iq3 <hominem> suppl, cum Vulg. Sv sVa 8. π] om. cet. 194 somniis] sompnis F N V1 V2 Va π 217 lectulum] lectum F V1 y(-Sv) lectulo Sv 8. (def π) 222 scilicet om. F 8(-E) π

146 Ps. IVe7. 166 per vapores...: cf. Arist. De somno cap. 3 (456 b 17) ut refert Thomas I Pars q. 84 a. 8 ad 2. i73 distorta somnia: cf. supra cap. 4 313 nota. 195 superbia: cf. Eccli. x15. 217 Ps. xiA

21 Tabescet caro illius, et ossa quae tecta fuerant nudabuntur. 22 Appropinquabit corruptioni anima eius, et vita illius mortiferis. 23 Si fuerit pro eo angelus loquens, unus de millibus, ut enuntiet hominis aequitatem, 24 miserebitur eius et dicet: Libera eum ut non descendat in corruptionem, inveni in quo ei propitius. 25 Consumpta est caro eius a suppliciis, revertatur ad dies adolescentiae suae. 26 Deprecabitur Deum, et placabilis erit ei, et videbit faciem eius in iubilo, et reddet homini iustitiam suam.

versis desiderantur. Quarto ponit maciem cum subdit *Tabescet caro illius*, idest deficiet, et sic per consequens *ossa quae tecta fuerant*, scilicet carne, *nudabuntur*, idest manifestabuntur sola cute contexta. 230 Quinto ponit mortis periculum et timorem, unde subdit *Appropinquabit corruptioni anima eius*, idest vita ipsius quae est per animam, unde subdit *et vita illius mortiferis*, idest causis inducentibus mortem.

Notandum est autem quod haec proposuit ad 235 respondendum conquestioni lob quod Deus non ad singula ei respondeat; voluit enim per praedicta probare quod tripliciter ei Deus sit locutus: primo quidem per naturalem rationem sicut ad omnes homines, secundo arguendo per somnia, dixerat enim supra «Terrebus me per somnia et per visiones 240 horrore concuties», tertio per infirmitatem, dixerat enim supra xxxl6 «Nunc in memet ipso marcescit anima mea» etc. Item considerandum est quod Eliud, sicut et tres alii, credebant infirmitates pro 2« peccato homini advenire, non tamen principaliter ad puniendum, sicut sonabant verba illorum trium, sed magis ad redarguendum.

Et quia lob non solum videbatur conquestus fuisse quod Deus ei non loqueretur, sed etiam quod 250 ipse accedere non posset ad colloquendum Deo et ad ponendum iudicium suum coram ipso, ut patet supra xxiii3, ideo huic questioni satisfacit: quia etsi homini non pateat manifeste accessus ad Deum, sunt tamen angeli medii inter Deum et homines, 255 qui iustitiam hominis Deo proponunt non quasi eum instruantes sed sicut suis desideriis homines adiuvantes, et sic nihil deperit homini quod ipse per se ipsum usque ad solium Dei non potest accedere ut ei iustitiam suae causae proponat. Unde ad hoc 260 ostendendum subdit *Si fuerit pro eo*, idest pro homine afflicto, *angelus loquens*, idest intercedens; et ne timeretur quod unus angelus non sufficeret ad interpellandum pro omnibus, subdit *unus de millibus*, secundum illud quod supra xxv3 dictum est 265 «Numquid est numerus militum eius?»; *ut enuntiet*

hominis aequitatem, idest coram Deo proponat si quid est ex parte hominis iustum; *miserebitur*, scilicet Deus, *eius*, scilicet hominis afflicti, *et dicet*, idest angelo imperabit: *Libera eum*, ut scilicet sicut ipse est allegator iustitiae hominis apud Deum ita etiam 270 ipse sit executor divinae misericordiae apud homines. Et a quo liberandus sit subdit *ut non descendat in corruptionem*, idest in mortem; et ut hanc liberationem Deo esse gratam ostendat, subdit ex persona Dei dictum *inveni in quo ei propitius*, idest 275 apparet in homine aliquid aequitatis ex quo ei misereri possum, quod quaerebam. Et quia lob supra vu5, quasi reparari non posset, dixerat «Induta est caro mea putredine», ad hoc excludendum subdit *Consumpta est caro eius a suppliciis*, quasi 280 dicat: hoc meae potestati non praeiudicat, unde subdit *revertatur ad dies adolescentiae suae*, idest recuperet vigorem sicut in adolescentia.

Sic igitur positus Dei verbis liberantis, Eliud utens suis verbis describit modum liberationis humanae 285 dicens *Deprecabitur Deum*, quasi dicat: non sufficit quod angelus pro eo loquatur, sed ad hoc quod liberetur oportet quod ipse etiam pro se oret; vel aliter potest continuari: quia enim supra ostenderat quod homo non potest conqueri de hoc quod iudicium 290 suum coram Deo ponere non possit, quia angelus pro eo efficaciter proponit, nunc ostendit quod etiam ipse pro se proponere potest orando. Ut ostendat hoc etiam esse efficax sicut et primum, subdit *et placabilis erit ei*, scilicet Deus homini, secundum 295 illud loel. II3 «Benignus et misericors est et placabilis super malitiam». Et ex hoc sequitur in homine fiducia cogitandi de Deo cum quadam spirituali laetitia, unde subdit *et videbit*, scilicet homo, *faciem eius*, idest considerabit bonitatem ipsius, in praesenti 300 quidem vita imperfecte in futura autem perfecte, *in iubilo*, idest in quodam inexplicabili gaudio; *et sic reddet*, scilicet Deus, *homini iustitiam suam*, idest remunerabit eum pro meritis, remoto impedimento peccati. Sed hoc esse non potest nisi homo humiliter 305

235 conquestioni] questioni F y(-F3)
252 questioni] conquestioni V1 8(-Pd) π
— tia] As anuntiet cum Vulg. Va
et praem. cet. (-F2 π) et delevimus

236 respondeat] — derat β1 V2 R
quia] que F N V1 V2 Va
277 quod] quem F N V1 quid Sv
297 malitiam] — tia β1 δ1 π ma. F

238 rationem] questionem F N V1 timorem F1
256 suis om. N V1 y (def. F2) 265 enuntiet]
quam Va (def. F2) 279 ad] ideo praem. sPd

240 Cap. vnM.

255 qui...adiuvantes: cf. Glossa ordin. super Phil. iv4.

289 supra: vers. 23.

27 *Respiciet homines et dicet: Peccavi et vere deliqui et ut eram dignus non recepi.*
 28 *Liberavit enim animam suam ne pergeret in interitum sed vivens videret lucem.* 29 *Ecce*
haec omnia operatur Deus tribus vicibus per singulos, 30 *ut revocet animas eorum a*
corruptione et illuminet in luce viventium. 31 *Attende, lob, et audi me et tace dum ego*
loquor. 32 *Si autem habes quid loquaris, responde mihi, loquere; volo enim te apparere*
iustum. 33 *Quod si non habes, audi me, tace, et docebo te sapientiam.*

suum peccatum recognoscat et confiteatur, unde subdit *Respiciet homines*, quasi ultro se offerens ad confessionem peccati, unde subdit *et dicet: Peccavi.* Et ut non credatur hoc ex humilitate dicere, subdit
 310 *et vere deliqui*, quod inducit contra lob quia supra dixerat xvn2 «Non peccavi et in amaritudinibus moratur oculus meus». Et in sua confessione non murmurabit de poenae gravitate, unde subdit *et ut eram dignus non recepi*, quasi dicat: graviorem poenam
 315 merui, et hoc videtur dicere contra hoc quod lob supra vi2 dixerat «Utinam appenderentur peccata mea quibus iram merui» etc. Et fructum humilitatis ostendit subdens *Liberavit enim animam suam*, scilicet confitendo peccatum, *ne pergeret in interitum*,
 320 idest in mortem, corporalem scilicet vel spiritualem, et ut ulterius bona consequeretur, unde subdit *sed vivens videret lucem*, scilicet vel corporalem vel spiritualem sapientiae.

Et quia Deus non statim hominem finaliter damnat sed multotiens monet, ideo subdit *Ecce haec omnia*, scilicet quae pertinent ad instructionem per somnia et increpationem per dolores et sanationem, *operatur Deus tribus vicibus*, idest multotiens quando viderit expedire; sed utitur numero ternario ut
 330 congruat humanae consuetudini per quam solent homines ter moneri vel citari. Et hoc facit non uni

tantum sed omnibus indigentibus, unde subdit *per singulos*, quos scilicet viderit instruendos et increpandos. Et assignat utilitatem subdens *ut revocet animas eorum a corruptione*, quod pertinet ad liberationem a malo, *et illuminet in luce viventium*, quod pertinet ad consecutionem bonorum: et potest utrumque exponi corporaliter vel spiritualiter. Quod autem dicitur hic de «tribus vicibus» referendum est ad duos secundos modos locutionis: nam de primo
 340 dictum est quod «secundo id ipsum non repetit»; inducit autem hoc quasi ad ostendendum rationem quare aliquando peccatores sustinentur in prosperitate et non statim condemnantur.

Et quia videbatur ei quod efficaciter locutus esset, 345 inducit lob ad tacite audiendum ea quae restant, unde subdit *Attende, lob*, scilicet corde, *et audi me*, scilicet auribus, *et tace dum ego loquor*, scilicet ne me impedias. Et ne videatur ei auferre facultatem respondendi, subdit *Si autem habes quid loquaris*, 350 *responde mihi*; et quasi desiderans eius responsionem subdit *loquere*; et causam desiderii subdens dicit *volo enim te apparere iustum*, quod dicit ad ostendendum quod non intendebat eius confusionem. Et quia non credebat eum esse iustum subdit *Quod si non* 355 *habes*, quid scilicet pro tua iustitia dicas, *audi me, tace, et docebo te sapientiam*, quam scilicet ignoras.

317 Et om. F δ 329 viderit] videtur F δ π

331 ter moneri: cf. *I Decretal.* tit. 2 c. n. et tit. 34 c. 1 (ed. Friedberg II, 14 et 203); vel citari: cf. *XLII Digesta* 1,53 (ed. Mommsen 715) et *II Decretum* causa 24 q. 3 can. 6 (ed. Friedberg 1,991). 341 Vers. 14.

CAPITULUM XXXIV

1 Pronuntians quoque Eliud haec locutus est: 2 Audite, sapientes, verba mea, et eruditi, auscultate me. 3 Auris enim verba probat et guttur escas gustu diiudicat. 4 Iudicium eligamus nobis et inter nos videamus quid sit melius. 5 Quia dixisti, lob: lustus sum et Deus subvertit iudicium meum. 6 In iudicando enim me est mendacium, et violenta est sagitta mea absque peccato. 7 Quis est vir ut est lob? Qui bibit subsannationem quasi aquam,

Pronuntians quoque Eliud haec locutus est. Postquam Eliud reprehenderat lob de hoc quod cum Deo disputare cupiebat, accedit ad disputandum contra illa duo quae supra praemiseraat, et primo 5 disputat contra id quod, sicut sibi videbatur, lob dixerat divinum iudicium esse iniustum; et quia haec materia est valde difficilis et sublimis, non est contentus in hac disputatione ad solum lob verba dirigere, praecipue quia putabat in hac materia esse 10 erroneum, sed invocat sapientes ad hanc rem diiudicandam. Hominum autem quidam sapientiam per se ipsos considerant, et quantum ad hoc dicit *Audite, sapientes, verba mea*, quidam vero de his quae ad sapientiam pertinent instruuntur, et quantum ad 15 hoc subdit *et eruditi*, scilicet a. b. aliis, *auscultate me*. Quare autem alios ad audientiam invitet ostendit subdens *Auris enim verba probat*, quasi dicat: ad hoc vos invito quod verba mea audientes ea diiudicetis; et inducit similitudinem cum subdit *et guttur* 20 *escas <gustu> diiudicat*, quasi dicat: sicut gustus habet iudicare de escis ita auditus de verbis. Ad quid autem haec pertineant exponit subdens *ludicium eligamus nobis*, quasi dicat: ex communi consensu iudicemus quid verius sit, et hoc est quod 25 subdit *et inter nos videamus quid sit melius*, utrum scilicet quod lob dixit aut illud quod ego sum contra eum dicturus.

Unde consequenter proponit verbum lob subdens *Quia dixisti, lob: lustus sum*; hoc idem dixerat supra xxviii6 «lustificationem meam quam coepi tenere non deseram», et ulterius suam iustitiam manifestaverat quantum ad multa supra xxxi. Subdit autem *et Deus subvertit iudicium meum*, et hoc idem accipit ex hoc quod lob supra xxvii2 dixerat «Vivit Deus 35 qui abstulit iudicium meum», et ad idem pertinere

videtur quod supra xix6 dixerat «Deus non aequo iudicio afflixit me». Quae quidem verba Eliud in peius interpretatus est: lob enim suum iudicium ablatum esse dixerat quia poenas sibi irrogatas esse aestimabat non ex iudicio punientis culpam sed ex 40 providentia probantis iustitiam, unde supra xxin10 dixerat «Probabit me quasi aurum quod per ignem transit»; non autem quicumque non utitur iudicio subvertit iudicium, sed solum ille qui iudicium profert iniustum: sic ergo interpretatus est quod lob 45 dixerat «Deus abstulit iudicium», ac si dixisset: Deus subvertit iudicium meum iniuste iudicando, unde subdit *In iudicando enim me est mendacium*, idest falsitas iudicii; quod quidem lob numquam dixerat, sed Eliud hanc esse eius intentionem in verbis 50 praemissis credidit, ut diceret se esse iniuste punitum. Ideo autem hanc opinionem Eliud conceperat quia non videbat qualiter aliquis absque peccato posset affligi nisi iniuste; et quia lob sine peccato se esse dicebat, aestimabat quod lob sentiret se 55 a Deo percussum per violentiam contra iustitiam, unde subdit *et violenta est sagitta mea absque peccato*, quasi dicat lob dixisse: cum sim absque peccato, sagitta qua Deus me vulneravit, idest adversitas immissa, violenta fuit, non iusta; et videtur 60 alludere verbis lob quibus supra dixerat «Sagittae Domini in me sunt».

Postquam igitur hanc perversitatem Eliud imposuerat ipsi lob, eum super hoc vituperare incipit dicens *Quis est vir ut est lob?*, quasi: nullus, 65 qui vir videatur, est ita perversus ut ipse; maxima enim perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius indicii detrahendo, unde subdit *Qui bibit subsannationem*, idest divinorum indiciorum irrisiorem et reprobationem, *quasi aquam*, quae scilicet et fa- 70

1 haec] et N V2 et hec Va etiam hec cum Vulg. Pd π cum Vulg. π —git Va 65 quasi] dicat add. pN γ 8 π

3 cupiebat: cf. cap. 33 n3- 4 supra: cap. xxxin910

20 <gustu> suppl. cum Vulg. βm om. cet. 37 afflixi] — xerit 66 est] om. N2 quis est sVa esse est δ. π

primo: cf. 'Postquam' cap. 35 t- 46 Cap. xxvii2. 6i Cap. vi4.

8 qui graditur cum operantibus iniquitatem et ambulat cum viris impiis. 9 Dixit enim: Non placebit vir Deo etiam si cucurrerit cum eo. 10 Ideo, viri cordati, audite me. Absit a Deo impietas et ab Omnipotente iniquitas. 11 Opus enim hominis reddet ei, et iuxta vias singulorum restituet eis. <12 Vere Deus non condemnabit frustra nec Omnipotens subvertit iudicium.> 13 Quem constituit alium super terram? Aut quem posuit super orbem quem fabricatus est?

ciliter et cum refrigerio bibitur, ac si ei imponeret quod hoc quod in contumelias Dei prorumperet, esset ei ad tribulationis refrigerium et absque obstaculo conscientiae contradicentis hoc ageret. Solet autem
75 hoc esse proprium in peccatis perseverare volentium ut divina contemnunt iudicia, unde subdit *qui graditur*, idest consentit, *cum operantibus iniquitatem*, qui scilicet iudicia divina despiciunt; homines autem contra pietatem divinae religionis agentes non solum
80 despiciunt divina iudicia sed etiam ea negant vel asserunt iniusta, quorum participem Iob esse credebatur, unde subdit *et ambulat cum viris impiis*, qui scilicet pietatem divinae religionis abiciunt. Quare autem eum cum eis consentire dicat ostendit sub-
85 dens *Dixit enim: Non placebit vir Deo etiam si cucurrerit cum eo*, idest etiam si eum secutus fuerit per viam iustitiae. Hoc autem Iob non dixerat, sed verbis eius Eliud abutens hoc ei imponit; dixerat enim supra Iob x xiii11 «Vestigia eius secutus est pes
90 meus», et postea supra xxx21 dixerat «Mutatus es mihi in crudelem, et in duritia manus tuae adversaris mihi», ex quibus verbis credebatur Iob hoc sentire quod Deo displiceret quamvis eum fuerit secutus, sed Iob praedicta verba retulerat ad exteriorem
95 persecutionem, non ad interiorem reprobationem.

Quia ergo Eliud verbis Iob abutens ei imponere nitebatur quod ipse non sentiebat nec in suis verbis intellexerat, manifestum est quod tota sequens disputatio contra Iob non erat; quia tamen Eliud
100 aestimabat Iob tantae perversitatis esse ut Dei iudicium reputaret iniustum, dedignatur eum super hoc ad disputationem provocare sed alios sapientes advocat ad iudicandum, unde subdit *Ideo viri cordati*, idest intelligentes, *audite me*: sicut enim cor est
105 principium vitae corporalis, ita intellectus est principium totius intellectualis vitae, unde et supra xn3 cor pro intellectu posuerat dicens «Et mihi est cor sicut et vobis».

In sua autem disputatione Eliud primo proponit

quod probare intendit, quod scilicet in divino iudicio non iniustitia esse non possit: ipse enim est Deus cui debetur pietatis cultus, et per suam omnipotentiam omnibus dominatur leges iustitiae statuens homini; et ideo contra divinitatem eius esset si impietati faveret, et ideo dicit *Absit a Deo impietas*; esset us etiam contra dominium omnipotentiae eius si ad iniustitiam declinaret, unde subdit *et ab Omnipotente iniquitas*, scilicet absit. Remota autem divina iniustitia, ostendit modum divinae iustitiae subdens
120 *Opus enim hominis reddet ei*, idest retribuet ei bonum vel malum pro eius operibus; et quia eorum qui bene operantur quidam aliis melius faciunt, et eorum qui male operantur quidam aliis magis peccant, ideo subdit *et iuxta vias singulorum restituet eis*, scilicet melius meliori et peius peiori. 125

Quod autem in Deo non sit iniustitia probat primo quidem ex hoc quod si ipse iniustus esset nusquam iustitia reperiretur, quia ad ipsum pertinet universale iudicium omnium, unde subdit *Quem constituit alium super terram?*, quasi dicat: numquid
130 credendum est quod aliquis sit constitutus a Deo qui iuste iudicet omnem terram, si apud ipsum sit iniquitas? Ideo autem dicit credendum non esse quod alius terram iudicet quia idem est factor mundi et gubernator; unde sicut nulli alii commisit
135 quod faceret mundum, ita nullum alium praeposuit gubernationi mundi, et hoc est quod subdit *Aut quem posuit super orbem quem fabricatus est*, idest totius orbis gubernatorem? Quasi dicat 'nullum', quia sicut ipse per se ipsum orbem fabricatus est, ita
140 etiam per se ipsum orbem gubernat et iudicat; habet quidem gubernationis suae executores tamquam ministros, sed ipse est omnium ordinator: nullo autem modo possibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta. 145

Secundo ostendit quod apud Deum non sit violentia et iniquitas per experimentum: tanta est enim eius potentia qua res conservat in esse ut, si violentia

72 hoc quod *scrips*, cum V. S1 π] om. F F2 y(-F3) hoc N V2 Va ipse F3 in est] et add. N V1 V2 y(-Sv) 115 a Deo scrips, cum Vulg. γδπ (et ipso Thoma Cont. gent. autogr. Vat. lai. 9850/J. 14^ lin. 15)] ab eo cet. 127 nusquam] nunquam V1 γ δ π 129 Versus 12 omittitur ab omnibus testibus praeter π qui, lin. 127 post quod, ita supplevit, ipse non condemnat frustra, idest sine causa, nec subvertit iudicium. et ideo subdit, vere deus non condemnabit frustra nec omnipotens subvertit iudicium. secundo ex hoc quod (cf. Praef. § 95) 148 qua] quam F N quod V. V2 quanta Va

104 cor: cf. supra cap. 18 167 nota.

134 idem...gubernationi mundi: cf. Gregor. XXIV Moral, cap. 20 (PL 76,314 B).

14 Si direxerit ad eum cor suum, spiritum suum et flatum ad se trahet. 15 Deficiet omnis caro simul et homo in cinerem revertetur. 16 Si ergo habes intellectum, audi quod dicitur et ausculta vocem eloquii mei. 17 Numquid qui non amat iudicium sanari potest? Et quomodo tu eum qui iustus est intantum condemnas? 18 Qui dicit regi: Apostata! qui vocat duces impios, 19 qui non accipit personas principum nec cognovit tyrannum cum disceptaret contra pauperem: opus enim manuum eius sunt universi. 20 Subito morientur, et in media nocte curvabuntur populi,

uti vellet contra iustitiam, omnes homines subito 150 posset extinguere, unde subdit *Si direxerit*, scilicet Deus, *ad eum*, scilicet ad hominem conterendum, *cor suum*, idest voluntatem suam, *spiritum suum*, idest animam eius, *et flatum*, idest corporalem vitam ex anima subsecutam, *ad se trahet*, eum scilicet sua 155 virtute a corpore separans, secundum illud Eccl. ult. «Et spiritus revertatur ad Deum qui dedit illum». Ablato autem spiritu divinitus homini dato, consequens est ut carnalis vita deficiat, unde subdit *Deficiet omnis caro simul*, idest species carnis cessabit, et ulterius in sua componentia resolvetur, unde subdit *et homo in cinerem revertetur*, secundum illud Psalmi «Auferes spiritum eorum et deficient et in pulverem suum revertentur». Pulverem autem in quem caro resolvitur cinerem nominat, vel quia 160 apud antiquos corpora mortuorum igne combusta resolvebantur in cineres, vel quia ea in quae corpus mortuum resolvitur sunt quaedam reliquiae caloris naturalis qui in humano corpore vigeat. Quia ergo tam facile est Deo, si velit, in cinerem redigere 165 totum genus humanum, ex ipsa hominum conservatione apparet quod ad eos violentia iniusta non utitur.

Quia ergo Eliud putavit praedictas rationes esse sufficientes, ad earum considerationem lob invitat 170 cum subdit *Si ergo habes intellectum*, ut scilicet vim mearum rationum percipere possis, *audi quod dicitur*, scilicet exterioribus auribus, *et interiori attentione ausculta vocem eloquii mei*, ut scilicet iustitiam divini iudicii recognoscas; ad quod etiam eum inducit 175 ex proprio periculo vel utilitate cum subdit *Numquid qui non amat iudicium sanari potest?*, quasi dicat: tu qui sanari indiges, quasi multis infirmitatibus oppressus, hoc consequi non potes nisi ames divinum iudicium. Improbatur autem consequenter 180 eius sententiam, quam, esse putabat de iniustitia divini iudicii, per multa evidentia indicia divinae iustitiae, unde subdit *Et quomodo tu eum*, scilicet

Deum, *qui iustus est*, ut scilicet per multa apparet, *intantum condemnas*, ut scilicet eum dicas iudicii subversorem? Ad commendationem autem divinae 190 iustitiae primo assumit quod potentum personas Deus non accipit sed eos arguit et punit pro suis peccatis. Inter potestates autem humanas praecellit regia dignitas, et quantum ad hoc primo dicit *Qui*, scilicet Deus, *dicit regi: Apostata!* idest non veretur 195 regem arguere de apostasia propriae professionis qua proficitur se iustitiam servaturum; secundum autem locum tenent duces exercituum, de quibus subdit *qui vocat duces impios*, quasi dicat: non timet eos de crudelitate arguere; tertio loco ponit rectores 200 civitatum, cum subdit *qui non accipit personas principum*, quin scilicet eos et arguat et iudicet pro peccatis; quarto autem loco tangit eos qui non habent legitimam sed usurpatam potestatem, scilicet tyrannos, et quantum ad hoc subdit *nec cognovit*, 205 idest approbavit, *tyrannum*, ei scilicet deferendo, *cum disceptaret*, scilicet tyrannus, *contra pauperem*, quasi dicat: non favet potentibus contra impotentes, quod ad eius iustitiam pertinet. Et quare eis non deferat subdit *opus enim manuum eius sunt universi*, 210 scilicet tam magni quam parvi, et ideo parvos non despicit sed amat sicut sua opera, nec potentes timet cum sint suae potestati subiecti.

Et ne crederet aliquis quod potentes Deus solum argueret, non autem eos ulterius puniret, subditur 215 de eorum duplici poena: primo quidem de morte ex improvise eis superveniente, unde subditur *Subito morientur*, secundum illud Is. xxxi3 «Subito dum non speratur veniet contritio eius»; si enim consueto modo eis mors expectata superveniret, non imputaretur hoc divino iudicio sed inferioribus causis. Secundo ponit poenam rebellionis subditorum, per quam potestatem amittunt, unde subdit *et in media nocte curvabuntur populi*, idest populi regibus et principibus subiecti subito incurvantur ex aliqua 220 occulta machinatione ad hoc quod principes suos

150 direxerit] dixerit N β1 γ(-Sv) R direxit Pd 152 suum] illius cum Vulg. S(-R) π 164 quem] quantum N V2 Va qua
V1 (def Sv) 193 autem om. F γ R 225 incurvantur] morientur F inebriantur F2 inclinantur V2 om. δ turbantur π

156 Eccl. XIII. 162 Ps. em29. 165 apud antiquos: cf. Plinius VII Nat. hist. cap. 54 (55); ipse Thomas Super IV Sent. d. 43 a. 4 qc. 2 ad 2.

et pertransibunt et auferent violentum absque manu. 21 Oculus enim eius est super vias hominum, et omnes gressus eorum considerat. 22 Non sunt tenebrae et non est umbra mortis ut abscondantur ibi qui operantur iniquitatem. 23 Neque enim ultra in hominis potestate est ut veniat ad Deum in iudicium. 24 Conteret multos et innumerabiles, et stare faciet alios pro eis. 25 Novit enim opera eorum, idcirco inducet noctem et conterentur. 26 Quasi impios percussit eos in loco videntium,

deserant, unde subdit *et pertransibunt*, scilicet dominium commutantes, *et auferent*, idest deponent a dominio vel etiam occident, *violentum*, idest eum qui spreto iustitia violentiam subditis inferebat, *absque manu*, scilicet armatorum: cum enim aliquis princeps ab extraneis aufertur, requiritur quod habeat manum armatam contra ipsum, sed quando subditi in quibus erat tota eius potentia subito eum deserunt, videtur auferri sine manu; quamvis et hoc possit referri ad poenam populorum, sed primum melius est quia nunc agitur de iustitia quam Deus exercet in magnos, postea autem dicitur de iustitia quam exercet in populos. Ut autem huiusmodi poenae ex divino iudicio provenire credantur, subdit *Oculus enim eius*, idest prospectus divinae providentiae, *est super vias hominum*, idest super opera eorum; et ut exprimat Deum singulariter omnia particularia operum humanorum cognoscere, 245 subdit *et omnes gressus eorum*, idest omnes processus operationum humanarum, *considerat*, scilicet distincte, non solum in generali.

Posset autem aliquis credere quod quia Deus lux est, impii autem in tenebris sunt, quod occultentur a Deo, sed hoc excludit Subdens *Non sunt tenebrae*, scilicet ignorantiae, *et non est umbra mortis*, idest obscuritas culpae ducens ad mortem, *ut abscondantur ibi qui operantur iniquitatem*, quasi scilicet sicut ipsi cognoscere Deum nolunt ita Deus eos non cognoscat; 255 dicitur tamen eos ignorare reprobando. Et quia dixerat principes pro suis peccatis subito mori et auferri, quod videtur esse irremediabilis poena, huius rationem ostendit consequenter ex hoc quod ex quo Deus hominem iudicat pro suis peccatis finaliter condemnandum, non datur homini facultas ut ulterius quasi iudicio decertet cum Deo: et hoc est quod subdit *Neque enim ultra*, scilicet postquam Deus iudicat eum condemnandum, *in hominis potestate est ut veniat ad Deum in iudicium*, quasi sci- 265 licet Deus sit propter eum suum iudicium retracta-

turus; et hoc praecipue videbatur dicere contra Iob qui postquam condemnatus erat ad poenam, supra XXIII dixerat «Veniam usque ad solium eius, ponam coram eo iudicium».

Conteret multos et innumerabiles etc. Duo sunt 270 propter quae homines maxime solent a iustitia declinare, quorum primum est quia deferunt magnatibus, secundum est quia deferunt multitudini contra iustitiam; ostenderat autem supra perfectionem divinae iustitiae ex hoc quod magnatibus non defert, unde nunc consequenter ad commendationem divinae iustitiae <ostendit> quod nec etiam multitudini peccantium defert, unde dicit *Conteret multos*, scilicet peccatores, eos occidendo vel aliter puniendo. Et ne credatur usque ad aliquam certam quantitatem multitudinis procedere divinam iustitiam et non ultra, subdit *et innumerabiles*, quasi dicat: certo numero comprehendi non possunt illi quos propter peccata Dei iustitia conterit. Sed ne ex hoc deperire credatur humani generis status, subdit *et stare faciet alios pro eis*, quia scilicet quibusdam morientibus alii succedunt, et quibusdam a prosperitate decedentibus alii sublevantur, ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat. Solet autem contingere quod quando sunt multi puniendi, non 290 possunt iudices singulorum causas diligenter perscrutari; sed ne hoc de Deo credatur subdit *Novit enim opera eorum*, quid scilicet unusquisque mereatur; et ideo singulis secundum sua opera retribuit, unde subdit *idcirco inducet noctem*, idest subitam et inopinatam adversitatem, *et conterentur*, scilicet ex improviso.

Quare autem in nocte opprimantur ostendit ex hoc quod, cum ipsi possent videre illud quod eis expediebat, hoc contempserunt, et ideo iustum est 300 ut non detur eis facultas praevidendi supervenientia mala ad cavendum: et hoc est quod subdit *Quasi impios*, idest pietatis notitiam respuentes, *percussit*

236 possit] posset F β. V2 Va 241 Oculus] oculi cum Vulg. N γ δ π 245 omnes2 om. γ δ π 254 cognoscat] — scit F 277 <ostendit> suppi. cum δ1 π] dicit γ(-Sv) om. cet. (ab hinc usque post medium cap. 39 circa lin. 31c, relicta stirpe γ, cum codice N testatur Sv, cf. Praef. § 40; consensus vero As+F3 per γ. declaratur)

238 postea: vers. 24. 243 opera: cf. Glossa interlin. super Iob xxxiv2l. 255 dicitur...reprobando: cf. Gregor. I Moral cap. 5 (PL 75,557 D). 256 dixerat: vers. 20. 274 supra: vers. 18-23.

27 qui quasi de industria recesserunt ab eo et omnes vias eius intelligere noluerunt, 28 ut pervenire facerent ad eum clamorem egeni et audiret vocem pauperum. 29 Ipso enim concedente pacem, quis est qui condemnet? Ex quo abscondit faciem suam, quis est qui contempletur eum? Et super gentem et super omnes homines, 30 qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi. 31 Quia ergo ego locutus sum ad Deum, te quoque non prohibebo. 32 Si erravi, tu doce me. Si iniquitatem locutus sum, ultra non addam. 33 Numquid a te Deus expetit eam, quia displicuit tibi?

eos, scilicet existentes in loco videntium, idest in statu in quo videre poterant, tum per naturalem rationem tum per sacram doctrinam, quid esset faciendum et quid esset vitandum; sed hoc ipsi respuerunt, unde subdit qui quasi de industria recesserunt ab eo, scilicet Deo, peccantes ex certa malitia. Unde ponit consequenter in eis ignorantiam affectatam cum subdit et omnes vias eius, idest mandata Dei, intelligere noluerunt, et sic patet quod propter ignorantiam non excusantur sed magis damnabiles redduntur. Effectum autem huiusmodi malitiae affectatae ostendit subdens iit pervenire facerent ad eum clamorem egeni, quasi dicat: intantum ostendunt se viarum Dei ignaros ut pauperes opprimerent quos Deus exaudit; unde sicut non exhorrent pauperum oppressionem, ita non timent Dei indignationem, unde subdit et audiret vocem pauperum, quasi dicat: parvipendunt quod Deus voluntatem suam adhibet ad pauperes exaudiendum.

Et quia multitudinis contritionem attribuerat divino iudicio, posset autem aliquis credere hoc non provenire ex divino iudicio quod aliqua multitudo conteritur et alia prosperatur, sed per alicuius potentis principis aut gubernationem aut impugnacionem, ideo ad hoc excludendum subdit Ipso enim concedente pacem, quis est qui condemnet?, quasi dicat: ideo dico quod ipse est qui conterit multos et innumerabiles, quia si ipse vellet eis pacem temporis et prosperitatis concedere, nullus posset multitudinem condemnare, et e contrario si ipse condemnare intendit, nullus est qui possit pacem praehere, unde subdit Ex quo abscondit faciem suam, subtrahendo scilicet suae consolationis praesentiam, quis est qui contempletur eum, idest qui possit in eo consolationem invenire quasi eius pulcritudinem videndo?

Est autem et alia poena multitudinis praeter contritionem, qua scilicet affligitur tyrannorum domi-

nio, et quantum ad hanc poenam subdit Et super gentem et super omnes homines, quasi dicat: non solum in una gente iudicia sua exercet per contritionem vel tyrannorum oppressionem, sed etiam in omnes homines; et subdit de tyrannorum oppressionem qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi, qui scilicet ex eius regimine affligitur, in quo etiam videtur respondere quaestioni quam lob proposuerat supra xxx? «Quare impii vivunt, confortati sunt sublimatique divitiis?»; hoc enim esse asserit non <propter> eorum merita, sicut ibidem lob probaverat, sed propter aliorum demerita qui ex eorum prosperitate puniuntur.

Sic ergo ostenso quod in Deo iniustitia esse non potest et quod eius iustitia maxime manifesta est ex iudiciis quae exercet in principes et multitudinem, dat lob locum respondendi, unde subdit Quia ergo ego locutus sum ad Deum, idest ea quae ad Dei honorem spectant, te quoque non prohibebo, dans scilicet tibi locum respondendi. Et ad quid debeat sua responsio tendere ostendit subdens Si erravi, scilicet sicut aliis amicis tuis imposuisti, scilicet quod essent «cultores perversorum dogmatum», tu doce me, scilicet veritatem ut possim ab errore liberari. Potest autem aliquis in loquendo deficere non solum errando contra veritatem doctrinae, sed etiam in particulari iudicio deficiendo contra veritatem iustitiae, unde subdit Si iniquitatem locutus sum, ultra non addam, ostendens scilicet se correctioni paratum. Et quia aestimabat quod lob contra eum graviter turbaretur, consequenter ostendit eius turbationem esse iniustam subdens Numquid a te Deus expetit eam?, quasi dicat: etiam dato quod sim iniquitatem locutus, tu pro ea non teneris Deo respondere, unde non debes graviter per hoc turbari, unde subdit quia displicuit tibi?, scilicet per inordinatam animi turbationem. Ostendit autem secundo quod non debet inde graviter turbari quia ipsemet lob verba ince-

324 autem om. Sv β1 V2 Va sPd 326 conteritur] —atur F β1 V2 33r temporis et] temporalis N Sv δ1 π 334 possit] posset F γ1 Pd 335 faciem suam] vultum suum cum Vulg. Pd π 35i confortati sunt sublimatique (cl. Praef. § 132)] sublevati sunt confortatique cum Vulg. Va (def γ1) 352 <propter> suppi, cum γ1 δ1 π] per Sv om. cet. meita] —to β1 V2 358 unde subdit om. β1 V2 359 ea scrips, cum Sv v1] ad ea cet. 375 pro ea] pro eo N Sv γ. propterea β. 376 per] de F pro V1 V2 γ1

310 ignorantiam affectatam: cf. supra cap. 21 133. 33° Vers 24. 364 Cap. xm4

Tu enim coepisti loqui, et non ego. Quod si quid nosti melius, loquere. 34 Viri intelligentes loquantur mihi, et vir sapiens audiat me. 35 Iob autem stulte locutus est, et verba illius non sonant disciplinam. 36 Pater mi, probetur Iob usque ad finem, ne desinas ab homine iniquitatis. 37 Qui super peccata sua addit blasphemiam, inter nos interim constringatur, et tunc ad iudicium provocet sermonibus suis Deum.

380 perat dicens «Pereat dies» etc., ex quibus tota disputatio habuit ortum, eunde subdit *Tu enim coepisti loqui, et non ego* >. Tertio ostendit eum non debere graviter turbari quia ipse etiam habet facultatem dicendi quod sibi placuerit, unde subdit *Quod si*
385 *quid nosti melius*, scilicet quam ego dixerim, *loquere*, scilicet ostendendo errorem vel iniquitatem meam.

Et ne videretur hoc dixisse quasi dubitans de sua iustitia et veritate suorum verborum, intendit asserere consequenter Iob et in sapientia et <in> intellectu deficere: et propter hoc reputabat eum indignum sua disputatione, cuius una pars pertinet ad opponentem, in quo maxime requiritur acumen intellectus ad inveniendum rationabiles vias ad propositum ostendendum, unde subdit *Viri intelligentes*
395 *loquantur mihi*, scilicet mihi obicientes; altera vero pars disputationis pertinet ad respondentem, in quo maxime requiritur sapientia ut bene iudicet de auditis, unde subdit *et vir sapiens audiat me*, scilicet opponentem, paratus ad respondendum. Horum autem defectum in Iob ex eius verbis collegerat, unde subdit *Iob autem stulte*, idest contra sapientiam,
400 *locutus est*, quantum scilicet ad hoc quod reputabat eum aliquid dixisse contra rectitudinem divini indicii, et verba illius non sonant disciplinam, quae sci-

licet pertinet ad ordinatam intelligentiam, et hoc 405 videtur retulisse ad hoc quod Iob se iustum asserbat.

Et quia Iob istos defectus in se non recognoscebat, convertit Eliud verba sua ad Deum postulans ut <probetur> Iob ad suos defectus recognoscendum, 410 unde subdit *Pater mi*, idest o Deus quem patrem reputo propter reverentiam quam ad te habeo, iustitiam tuam in omnibus defendens, *probetur Iob*, idest ostendatur sibi per flagella suos defectus, *usque ad finem*, idest quousque se recognoscat iniustum; 415 vel *usque ad finem*, idest usque ad mortem. Et huius petitionis iustitiam ostendit subdens *ne desinas ab homine iniquitatis*, quasi dicat: iniquitas sua hoc meretur ut flagella non cessent. Et ad maiorem exaggerationem subdit *Qui super peccata sua*, scilicet 420 praeterita pro quibus flagellatus est, *addit blasphemiam*, ut scilicet se iustum, Deum vero asserat iniustum; pro quo exoptat ei primo quidem poenam in praesenti, unde subdit *inter nos interim constringatur*, scilicet adversitatibus; secundo autem innuit 425 poenam futuram, unde subdit *et tunc*, scilicet iam temporaliter afflicto, *ad iudicium*, scilicet futurae ultionis, *provocet sermonibus suis Deum*, quibus scilicet contra eum blasphemat.

381 <unde...ego> suppi. cum V1 sAs Pd π] om. cet. 389 <in> suppi. cum fs Nz Pd] om. cet. 410 <probetur> con-, cum sAs] om. cet. 410 ad om. δ π recognoscendum] revocetur add Sv reducatur (—cat F2) add. β*V72 reducitur add F3 recognosceret Va cognosceret δi π 421 praeterita] predicta β. V2 peccata Pd

380 Cap. in3. 392-396 opponentem...ad propositum ostendendum...respondentem: cf. Lambertus Altissiodor. *Summulae logicae* tr. de fallaciis: 'Disputatio est actus sillogisticus unius ad alterum ad propositum aliquod ostendendum, ad disputationem enim exigitur actus disputandi inter opponentem et respondentem' (ms. Paris B.N. lat. 16617, f. 1031-); idem apud Petrum Hispan. initio *Tract. maiorum fallaciarum* (ms. Vatie. Regin. lat. 1731, f. nrb); vide etiam supra cap. 13 307.

CAPITULUM XXXV

1 Igitur Eliud haec rursum locutus est: 2 Numquid aequa tibi videtur tua cogitatio
ut diceret: Iustior Deo sum? 3 Dixisti enim: Non tibi placet quod bonum est, vel quid
tibi prodest si ego peccavero? 4 Itaque ego respondebo sermonibus tuis et amicis tuis te-
cum. 5 Suspice caelum et intueri et contemplare aethera, quod altior te sit. 6 Si peccaveris,
quid ei nocebis? Et si multiplicatae fuerint iniquitates tuae, quid facies contra eum?

Igitur Eliud haec rursum locutus est etc. Post-
quam Eliud improbaverat verba lob quantum
ad hoc quod, sicut ipse aestimabat, imposuerat ini-
quitatem divino iudicio, hic intendit improbare ver-
ba eius quantum ad hoc quod dixerat se esse iustum,
unde dicitur *Igitur Eliud haec rursum locutus est*.
Interrupto scilicet sermone, expectans si lob respon-
deret, quo non respondente iterato sermonem as-
sumpsit dicens *Numquid aequa tibi videtur tua cogi-
tatio ut diceret: Iustior Deo sum?* Hoc quidem num-
quam lob dixerat, nec Eliud ei imponit quod haec
verba protulisset sed quod verba quae protulit ex
hac cogitatione provenirent, unde signanter fecit de
cogitatione mentionem. Ex quibus autem verbis
is hanc cogitationem eum habuisse Eliud ostendit
subdens *Dixisti enim: Non tibi placet quod bonum
est - alia littera quod rectum, est -, vel quid tibi
prodest si ego peccavero?* Haec duo verba in prae-
missis lob verbis numquam inveniuntur, sed pri-
mum horum, scilicet quod Deo non placeat quod
bonum est, videtur accipere ab eo quod lob supra
x15 dixerat «Si impius fuero, vae mihi est! et si
iustus, non levabo caput», quod lob dixerat ad si-
gnificandum quod temporalibus poenis iusti pariter
et iniusti affliguntur, sed Eliud hoc interpretabatur
esse dictum quasi Deo hominis iustitia non placeret.
Hoc vero quod secundo proponit *quid tibi prodest
si ego peccavero?*, nusquam legitur lob dixisse, sed
hoc accipere voluit ex hoc quod ibidem lob dixerat
30 «Si peccavi et ad horam pepercisti mihi, cur ab ini-
quitate mea mundum me esse non pateris?», quod
lob dixerat ad ostendendum quod prosperitas tem-
poralis non semper innocentiam comitatur, alioquin

ipse prosperitatis tempore innocens fuerat, dimissis
sibi peccatis, nec erat ratio quare post peccatorum
remissionem iterato a Deo peccatis mundaretur; sed
Eliud ad hanc sententiam haec verba retorsit quasi
lob putaverit peccatum suum aut poenam peccati
Deum induxisse propter suam utilitatem. Ex his
autem duobus, scilicet quod Deo non placeret quod
bonum est, et quod ipse utile sibi reputaret pecca-
tum, sequi videretur quod lob iustior Deo esset,
cum de se supra dixerit quod displicuerint ei mala
et placuerint bona.

Concludit autem ex praemissis propter eorum ab-
surditatem se compelli ad respondendum, unde
dicit *Itaque ego respondebo sermonibus tuis et amicis
tuis tecum*, qui scilicet te talia dicentem convincere
non potuerunt. Et incipit ab eo quod ultimo dictum
est, ostendens quod Deus non potest iuvare nec
laedi ex operibus nostris bonis vel malis, et hoc
propter eius sublimitatem, quam primo proponit di-
cens *Suspice*, idest sursum inspicere, *caelum*, quod
scilicet est sedes Dei, *et intueri*, scilicet visu, *et
contemplare*, scilicet mente, *aethera*, idest totum su-
perius corpus, ex cuius non solum altitudine sed
etiam magnitudine, motu et ornatu conicere potes
hoc, scilicet *quod altior te sit*, intantum scilicet quod
opera tua ei nec proficere nec nocere possunt, unde
subdit *Si peccaveris*, scilicet in te vel in Deum, *quid
ei nocebis?*, quasi dicat: in nullo ex hoc detri-
mentum patietur. Quantum autem ad peccata quae
committuntur in proximum subdit *Et si multipli-
catae fuerint iniquitates tuae*, quibus scilicet iniuste
proximos laedis, *quid facies contra eum?*, quasi dicat:
in nullo ex hoc laedetur. Quantum autem ad bona

18 prodest] — derit cum Vulg. §(-R) π 36 mundaretur] immundaretur β. V2 γl 8(-R) immundantur R etiam praem. Sv
41 est om. F N Sv Va π 43 dixerit] — rat V, V2 γl 8 π displicuerint] — cuerit Vl — cuerunt F2 γl 8(-P) π displicuerant R
44 placuerint] — cuerit Vl — cuerunt F2 γl 3(-R) π — cuerit R 57 conicere] convincere Vl V2 γl pPd cognoscere π
66 autem om. N Sv 3(-Pd)

i Postquam...hic: cf. supra cap. 34 3. 17 alia littera: cf. Praef. § 17. 30 Cap. xu. 43 supra: cap. xxxi. 54 sedes
Dei: cf. Is. 1 xvil. 55 totum superius corpus: cf. Arist. *I De caelo* 7 (270 b 20) et *I Meteor* 3 (339 b 21).

7 Porro si iuste egeris, quid donabis ei? Aut quid de manu tua accipiet? 8 Homini qui similis tui est nocebit impietas tua, et filium hominis adiuuabit iustitia tua. 9 Propter multitudinem calumniatorum clamabunt, et eiulabunt propter vim brachii tyrannorum. 10 Et non dixit: Ubi est Deus qui fecit me? Qui dedit carmina in nocte. 11 Qui docet nos super iumenta terrae, super volucres caeli erudit nos. 12 Illi clamabunt, et non exaudiet propter superbiam malorum. 13 Neque enim frustra exaudiet Deus, et Omnipotens singulorum causas intuebitur. 14 Etiam cum dixeris: Non considerat, indicare coram illo et expecta eum.

quae in proximum fiunt subdit *Porro si iuste egeris*, scilicet ius suum proximis reddens, *quid donabis ei?*, quasi dicat: quid ipse ex hoc lucrabitur? Quantum
70 autem ad opera divini cultus subdit *Aut quid de manu tua accipiet*, scilicet in sacrificiis et oblationibus? Quasi dicat 'nihil', secundum illud Psalmi «Non accipiam de domo tua vitulos».

Et quia posset aliquis credere quod ad Deum
75 non pertineret utrum homo ageret iuste vel iniuste, ad hoc excludendum subdit *Homini qui similis tui est nocebit impietas tua*, qui scilicet susceptivus est nocimenti, *et filium hominis adiuuabit iustitia tua*, qui scilicet auxilio iustitiae indiget; propter hoc
80 ergo prohibetur a Deo impietas et iustitia mandatur, quia Deo est de hominibus cura qui per hoc vel iuvantur vel laeduntur. Et ex hac fide contingit quod homines oppressi clamant ad Deum contra oppressores, quorum quidam dolose opprimunt per
85 calumniam, unde subdit quantum ad hos *Propter multitudinem calumniatorum clamabunt*, scilicet ad Deum illi qui ab his oppressi sunt; quidam vero opprimunt manifeste per violentiam, et quantum ad hos subdit *et eiulabunt propter vim brachii tyrannorum*, idest plorabunt ad Deum propter violentam
90 potentiam tyrannorum; ex quo datur intelligi quod non solum Deo non prodest quod aliquis peccat, sed ei displicet et punit, alioquin frustra clamarent oppressi.

95 Deinde convertit se ad improbandum aliud verbum quod praemiseraat «Non tibi placet quod rectum est», quod divinae sapientiae repugnaret, quae primo quidem apparet in rerum creatione, unde dicit *Et non dixit*, scilicet Iob sentiens quod Deo
100 bona non placerent: *Ubi est Deus qui fecit me?* Non enim Deus fecit res nisi propter bonum, unde dicitur Gen. 125 «Vidit Deus quod esset bonum» etc., unde

manifestum est quod Deo placet bonum. Secundo inducit beneficium humanae instructionis quo aliqui
105 instruuntur ad bonum ex revelatione divina, unde subdit *Qui dedit*, scilicet per revelationem, *carmina*, idest humanae instructionis dogmata quae ab antiquis multotiens carminibus comprehendebantur, *in nocte*, idest ad litteram in somno nocturno, vel in quiete contemplationis seu obscuritate visionis; non
110 autem erudiret homines ad bonum familiariter nisi bonum ei placeret. Tertio inducit infusionem naturalis luminis quo bonum a malo discernimus per rationem in qua excedimus bruta, unde subdit *Qui docet nos super iumenta terrae*, quae scilicet ratione carent; ^{ns} et quia antiqui avium garritus et motus observabant quasi divinitus instructarum ac si rationem haberent, ideo ad hoc excludendum subdit *super volucres caeli erudit nos*, quae etiam rationem non habent.

Et quia odit malum et placet ei bonum, ideo
120 oppressos clamantes audit, oppressores non audit, unde subdit *Illi clamabunt*, scilicet calumniatores et tyranni, quasi petentes a Deo desideriorum suorum impletionem, *et non exaudiet*, scilicet Deus, et hoc
125 propter superbiam malorum, scilicet hominum, secundum illud Psalmi «Respexit in orationem humilium». Et ne aliquis crederet Deum indifferenter omnes exaudire, subdit *Neque enim frustra*, idest sine ratione, *exaudiet Deus*, quia scilicet iustissima ratione hos exaudiet et non illos, unde subdit *et Omnipotens singulorum causas intuebitur*, ut scilicet dignos
130 exaudiat, non indignos. Maxime autem videtur quod Deus singulorum causas non videat ex hoc quod quandoque impii prosperantur, sed ad hoc excludendum subdit *Etiam cum dixeris*, idest in corde
135 tuo cogitaveris: *Non considerat*, scilicet Deus, facta hominum, *iudicare coram illo*, idest praepara te ut iudicium eius suscipias, *et expecta eum*, scilicet in

68 proximis] — mo N Sv β. Va Pd π 8g eiulabunt *scrips. cum Vulg.* βl sAs Va] iu. F iurabunt N yl plorabunt Sv evitabant Va ululabant R evigilabant vel *praem.* Pd evigilabant π 90 violentam] —tiam N Vl pAs —tiam et F2 Pd π —tem F3 (def. R) 102 esset] est *post* bonum N Sv yl 107 idest] *om.* N Sv 8(-Pd) scilicet Pd π iog idest *om.* F yl δ. π iog somnio] sompno βl Va yl δ π 113 luminis] hominis F N Sv Va 124 exaudiet] —dies F N Sv audies R 137 praepara te] preparare N Sv δ preparare te π

72 Ps. XLix. 96 Vers. 3. 107 humanae...comprehendebantur: cf. Tullius IV *Tuscul.* cap. 2. 116 antiqui: cf. supra cap. 28 258 nota. 126 Ps. cii8

15 Nunc enim non infert furorem suum nec ulciscitur scelus valde. 16 Ergo lob frustra aperit os suum et absque scientia verba multiplicat.

futurum iudicantem etsi hic non puniat: tardat et haec est alia ratio quare impii in hoc mundo
no enim ut in futuro gravius damnet, unde subdit prosperantur, in quo concordat cum opinione lob.
Nunc enim, idest in praesenti vita, *non infert furo-* Sed quia eius verba prave intellexerat ideo ea repre-
rem suum, idest magnitudinem poenae, *nec ulciscitur* hendit concludens ex dictis: *Ergo lob frustra*, idest iso
scelus valde, idest non punit in praesenti secundum sine ratione, *aperit os suum*, quasi prolixitatem ser-
monis in ipso reprehendens, *et absque scientia verba*
us vitae sunt ad correctionem et ideo illos quos correc- *multiplicat*, in quo arguit in ipso ignorantiam et
tione indignos iudicat futurae damnationi reservat: loquacitatem inutilem.

139 etsi) et F δ 145 illos *scrips*, cum Pd π] illi *cet.* (def. F2 V2)

CAPITULUM XXXVI

1 Addens quoque Eliud haec locutus est: 2 Sustine me paululum et indicabo tibi, adhuc enim habeo quod pro Deo loquar. 3 Repetam scientiam meam a principio et operatorem meum probabo iustum. 4 Vere enim absque mendacio sermones mei, et perfecta scientia probabitur tibi. 5 Deus potentes non abicit cum ipse sit potens, 6 sed non salvat impios et iudicium pauperibus tribuit. 7 Non aufert a iusto oculos suos.

Addens quoque Eliud haec locutus est etc. Praemiserat Eliud supra duo in verbis lob contra quae disputare intendebat, scilicet de hoc quod dicebat se esse iustum et quod Deo imposuerat iniquitatem 5 iudicii, prout Eliud verba lob interpretatus fuerat, et contra haec duo Eliud in superioribus iam disputaverat; nunc iterato per aliam viam contra eadem disputare intendit, unde dicitur *Addens quoque Eliud*, scilicet subséquentes rationes ad praemissas, 10 *haec locutus est*, scilicet quae sequuntur. Inter quae primo eum ad attentionem excitat dicens *Sustine me paululum*, quia scilicet breviter sub una responsione contra duo praemissa disputare intendit, unde subdit *et indicabo tibi*, scilicet veritatem rei de qua 15 is agitur; et ne videatur superfluum, quia scilicet iam supra ostendisse videbatur quod volebat, subdit *adhuc enim habeo quod pro Deo loquar*, quasi dicat adhuc mihi aliae suppetunt rationes quibus aequitatem divini iudicii defendam. Et quia contra 20 utrumque praemissorum iterato intendit rationes inducere, subdit *Repetam scientiam meam a principio*, quasi dicat: contra totum id quod est a principio dictum iterato secundum meam sententiam rationes adducam: et quod huius rei sit debitor 25 subdit *et operatorem meum*, idest Deum qui me fecit, *probabo iustum*, excludens scilicet iniquitatem ab eius iudicio quam tu lob ei imponere videris ut te asseras iustum. Et ne aliquis diceret quod ea quae dicturus erat non ex vera scientia sed ex falsa 30 opinione procedebant, subdit *Vere enim absque mendacio sermones mei*, quasi dicat: non sum dicturus nisi vera quae rectae scientiae conveniunt, unde subdit *et perfecta scientia probabitur tibi*, idest pro-

bationes sequentes tibi concludent ex his quae videntur pertinere ad perfectam scientiam. 35

His igitur quasi prooemialiter praemissis, incipit disputare super praemissis verbis quae lob imponebat, et primo contra hoc quod lob dixerat se esse iustum, ad quod excludendum hoc modo procedit, lob prosperitatis tempore magnae potestatis erat; 40 contingit autem quandoque quod aliqui potentes persequuntur vel propter invidiam vel propter timorem quo timent ne ab eis per potentiam opprimantur, quod quidem proprie est impotentium qui et potentibus invident et eorum oppressionibus 45 ment; sed hoc de Deo dici non potest qui est in potentia excellens, unde subdit *Deus potentes non abicit cum ipse sit potens*, ex quo datur intelligi quod Deus nihil in homine odit in quo ei simulatur, quia cum Deus sit ipsa essentia bonitatis, non potest esse quod aliquid simuletur ei nisi in bono: ex quo patet quod Deus non persequitur aliquos quia 50 sunt potentes sed quia in eis quandoque invenitur iniquitas, et pro hac puniuntur a Deo, unde subdit *sed non salvat impios*, idest damnat eos; et causam 55 damnationis ostendit subdens *et iudicium pauperibus tribuit*, idest iudicium facit de potentibus iniquis pauperibus qui ab eis sunt oppressi. Non autem propter potentiam desistit a subventionem iustorum, unde subdit *Non aufert a iusto*, scilicet hominem etiam 60 potente, *oculos suos*, idest prospectum suae benignitatis et misericordiae, secundum illud Psalmi «Oculi Domini super iustos».

Et quod a potentibus si sunt iusti non auferat suam misericordiam, manifestat per beneficia quae 65 potentibus confert, primo quidem stabiliendo po-

17 quod] quid (post Deo F) F V2 As Va 21 scientiam] sententiam F Sv V1 23 sententiam] scientiam V2 v1 δ π
25 idest] et F V2 26 scilicet om. β1 V2 45 eorum] de praem. β1 v1 Va sPd π
2 supra: cap. xxxin⁹10. 6 in superioribus: cap. xxxiv et xxxv. 16 supra: ibid. 38 primo: cf. Postquam lin. 232.
50 essentia bonitatis: cf. Dionys. ut supra cap. 17 55 nota. 62 Ps. xxxin⁶.

Et reges in solio collocat in perpetuum, et illi eriguntur. § Et si fuerint in catenis et vinciantur funibus paupertatis, 9 indicabit eis opera eorum et scelera eorum, quia violenti fuerunt. 10 Revelabit quoque aurem eorum ut corripiat, et loquitur ut revertantur ab iniquitate. 11 Si audierint et observaverint, complebunt dies suos in bono et annos suos in gloria; 12 si autem non audierint, transibunt per gladium et consumentur in stultitia. 13 Simulatores et callidi provocant iram Dei, neque clamabunt cum vincti fuerint. 14 Morietur in tempestate anima eorum, et vita eorum inter effeminatos.

testatem eorum, unde subdit *Et reges in solio collocat in perpetuum*, scilicet si fuerint iusti. Secundo quia eos promovat in maius, unde subdit *et illi*, scilicet in solio collocati, *eriguntur*, idest ad maiora exaltantur, dum scilicet Deus eis et potentiam et divitias auget. Tertio per hoc quod, etiam si puniti fuerint propter peccata, miseretur eorum si paenitere voluerint, unde subdit *Et si fuerint*, scilicet reges, 75 *in catenis*, idest in carcere positi, *et vinciantur*, idest ligentur, *funibus paupertatis*, idest si in carcere positi paupertatem patiantur, quae est quoddam vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseriis astringuntur: et tamen eis 80 sic in miseria constitutis primo quidem Deus hoc beneficium confert quod eos recognoscere facit pristina peccata pro quibus puniti sunt, unde subdit *indicabit eis opera eorum*, idest faciet ut cognoscant ea quae fecerunt esse iniusta, unde subdit *et scelera* 85 *eorum*, quasi dicat: faciet cognoscere quod opera quae fecerunt erant scelerata; et quantum ad quid peccaverint ostendit subdens *quia violenti fuerunt*: hoc enim est peccatum proprium potentum ut subditis violentias inferant, utentes sua potentia quasi lege iustitiae. Nec solum facit eos peccata sua praeterita cognoscere sed etiam ostendit eis quod pro suis peccatis puniuntur, unde subdit *Revelabit quoque aurem eorum*, idest faciet ut intelligant quod eis Deus puniendo loquitur, quod scilicet propter 95 sua peccata puniuntur, unde subdit *ut corripiat*, quasi dicat: hoc faciet eos recognoscere quod Deus eos punivit ad correptionem. Et ulterius persuadebit eis quod paeniteant, unde subdit *et loquitur*, scilicet interius vel per exteriorem admonitorem, *ut revertantur ab iniquitate*, paenitendo scilicet a pristinis peccatis. Et huius paenitentiae fructum ostendit subdens *Si audierint*, scilicet corde proponentes, *et observaverint*, scilicet opere implentes, reducentur ad statum pristinum et ita *complebunt dies suos in* 105 *bono*, scilicet virtutis vel prosperitatis terrena, *et annos suos in gloria*, scilicet terrena; *si autem non* *audierint*, idest si non oboedierint interiori inspirationi ut paeniteant, *transibunt per gladium*, idest de carcere educuntur ad occisionem gladii, *et consumentur*, idest destruentur, *in stultitia*, idest propter suam stultitiam. Ubi considerandum est quod Eliud in hoc videtur cum amicis lob convenire quod ponit adversitates praesentes esse poenas peccatorum et quod per paenitentiam aliquis redit ad pristinam prosperitatem; hoc autem etsi aliquando contingat, 115 non tamen semper, secundum opinionem lob.

Sed quia quandoque contingit quod aliqui adversitates patiuntur quorum peccata non apparent, ne per hoc praedicta eius sententia elidatur, interpretatur eos simulatores esse quantum ad hoc quod 120 praetendunt iustitiam quam non habent, et callidos inquantum scilicet astutiis quibusdam utuntur ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant, et ex hoc ipso gravius peccant, unde subdit *Simulatores et callidi provocant iram Dei*, quia scilicet hoc Deus 125 magis detestatur; tales etiam non de facili paenitent etiam inter flagella quia se aestimant iustos sicut ab aliis laudantur, unde subdit *neque clamabunt*, scilicet ad Deum misericordiam petentes, *cum vincti fuerint*, scilicet catenis et funibus paupertatis: in quo dat intelligere quod aestimaverit lob simulatorem et callidum fuisse, et ideo inter poenas peccatum suum recognoscat. Et quia tales non paenitent in poenis ideo ab adversitate non liberantur, unde subdit *Morietur in tempestate anima* 135 *eorum*, quae scilicet usque ad mortem diversas angustias patietur, *et vita eorum*, scilicet deficiet, *inter effeminatos*, quibus scilicet non est virtus ut se de manu opprimentium liberent. Recte autem simulatores effeminatis comparat quia ex parvitate animi 140 contingit quod homines sint simulatores: est enim proprium magnanimi esse manifestum, ut dicitur in IV Ethicorum. Et quia dixerat quod Deus potentibus in tribulatione constitutis subvenit, ne videatur Deum dicere acceptorem personarum ostendit 145 quod idem etiam beneficium pauperibus confert,

75 positi] peccati β1 V? 87 peccaverint] —verunt Sv β1 γ1 δ π 8g violentias] —tiam N V1 Pd π 99 admonitorem] —tionem Sv δ π 107 oboedierint] —diverint N V2 γ. —diunt V1 133 recognoscat] non praem. γ. sR sPd π

112 cum amicis: cf. infra cap. 37 380 nota. 121 callidos: cf. supra cap. 1 375. 143 Arist. IV Ethic. 10 (1124 b 26).

15 Eripiet pauperem de angustia sua, et revelabit in tribulatione aurem eius. 16 Igitur salvabit te de ore angusto latissime et non habente fundamentum subter se. Requies autem mensae tuae erit plena pinguedine. 17 Causa tua quasi impii iudicata est; causam iudiciumque recipies. 18 Non te ergo superet ira ut aliquem opprimas, nec multitudo donorum inclinet te. 19 Depone magnitudinem tuam absque tribulatione, et omnes robustos fortitudine. 20 Ne protrahas noctem ut ascendant populi pro eis. 21 Cave ne declines ad iniquitatem: hanc enim coepisti sequi post miseriam.

unde subdit *Eripiet pauperem de angustia sua*, scilicet eum ab adversitate liberando; et ordinem liberationis ostendit subdens *et revelabit in tribulatione aurem eius*, idest faciet eum intelligere quod pro peccatis suis punitur et ad paenitentiam eum inducit, sicut et supra de potentibus dixit.

Ea autem quae supra communiter dixerat applicat ad personam Iob; et primo quidem, quia dixerat quod Deus in tribulatione salutem affert et pauperibus et potentibus, concludit quod etiam Iob huiusmodi salutem sperare potest a Deo cum subdit *Igitur salvabit te de ore angusto latissime*, idest de tribulatione quae est sicut quoddam foramen angustum per quod homo in quandam latitudinem diversarum miseriarum intrat: unum enim malum fit homini causa diversorum malorum, et huiusmodi malorum multiplicatio procedere potest usque ad infinitum ut numquam sit pervenire ad statum quietis, et hoc est quod subdit *et non habente fundamentum*, scilicet in quo homo possit quiescere, *subter se*, idest cum descenderit in profundum malorum, quod praecipue pertinere videtur ad poenas quae sunt post mortem, quae in perpetuum durant sine no quiete. Non solum autem promittit ei liberationem a malis si peccatum recognoscere et paenitere voluerit, sed etiam abundantiam bonorum, unde subdit *Requies autem mensae tuae erit plena pinguedine*, quasi dicat: cum securitate et quiete comedere poteris abundanter de bonis quae tibi divinitus restituentur.

Et quia ostenderat quod «Deus potentes non abicit» sed iniquos, Iob autem videbatur a Deo abiectus per multiplices adversitates, subdit *Causa tua quasi impii iudicata est*, quasi dicat: non es punitus quia potens eras sed quasi impius; et contra hoc recompensationem sibi promittit si paenituerit, cum subdit *causam iudiciumque <recipies>*, idest causa et iudicium > restituetur tibi ut possis iss aliorum causas discutere et de eis iudicare. Et quasi

iam hoc factum esset monet eum qualiter in statu illo se debeat habere: contingit autem quandoque quod iudices a iustitia declinant propter iram, et quantum ad hoc dicit *Non te ergo superet ira ut aliquem opprimas* iniuste, quando scilicet «causam iudiciumque recipies». Quandoque vero iudices a iustitia declinant propter cupiditatem munerum, et quantum ad hoc subdit *nec multitudo donorum inclinet te*, in illo scilicet statu futurae auctoritatis. Contingit etiam quandoque quod aliquis ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnat, et quantum ad hoc subdit *Depone magnitudinem tuam*, idest superbiam animi tui, *absque tribulatione*, idest antequam tibi tribulatio immittatur a Deo ad tuam humiliationem. Quandoque vero contingit quod iudices a iustitia declinant deferentes aliquibus potentibus propter timorem, et quantum ad hoc subdit *et omnes robustos fortitudine*, scilicet tua, deponas; vel quantumcumque robustos in sua fortitudine tu non dubites deponere per iustitiam. Quandoque autem contingit quod aliqui iudices a iustitia deficiunt parcentes propter suam quietem, unde subdit *Ne protrahas noctem*, idest ne velis nimis dormire ut expeditioni iustitiae non intendas; vel *Ne protrahas noctem*, idest non permittas diu latere iustitiam causae sed festina ut veritas manifestetur; et causam ostendit subdens *ut ascendant populi pro eis*, scilicet robustis, quasi dicat: non ita protrahas iudicium quousque totus populus concitetur ex violentiis robustorum et pro eorum iniuriis ad te inquietandum accedant; vel aliter *Ne protrahas noctem ut ascendant populi pro eis*, quasi dicat: ne differas iudicium contra robustos exercere, ne forte per suam potentiam invenient multos fautores qui pro eorum defensione consurgant, et sic tuum iudicium impediat. Omnia autem ista ad hoc tendunt ut in statu futurae prosperitatis iniustitiam vitet, unde subdit *Cave ne declines ad iniquitatem*, scilicet per aliquem praedictorum modorum vel aliquos alios. Posset au-

170 ei scrips, cum β1 sAs Pd π] eis cet. 171 voluerit] —rint F F2 γl Va 181 quasi] quia pN Sv V. As δ π 183 causam] causa γl R 183 <recipies...iudicium> con], cum Pd π] recipies β1 Va om. cet. 184 restituetur tibi om. β1 Va 208 Ne scrips, cum Vulg. β1 Pd π] non Sv neque R nec cet.

152 supra: vers. 5-12.

154 dixerat: vers. 8 et 15.

177 Vers. 5.

22 Ecce Deus excelsus in fortitudine sua, et nullus ei similis in legislatoribus. 23 Quis poterit scrutari vias eius? Aut quis audet ei dicere: Operatus es iniquitatem? 24 Memento quod ignores opus eius de quo cecinerunt viri. 25 Omnes homines vident eum, unusquisque intuetur procul. 26 Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram, numerus annorum eius inaeestimabilis. 27 Qui aufert stillas pluviae et effundit imbres ad instar gurgitum

225 tem lob dicere hanc admonitionem esse superfluum quia ipse solebat iustitiam diligenter exequi, sicut dixerat supra xxix14, et ideo Eliud subiungit *hanc enim*, scilicet iniquitatem, *coepisti sequi post miseriam*, scilicet in hoc quod te reputas Deo iustior, et ideo cavendum est tibi ne ad iniustitiam declines si te contingat ad statum prosperitatis redire.

Ecce Deus excelsus in fortitudine sua etc. Postquam Eliud improbaverat verba lob quantum ad hoc quod se iustum dicebat, hic nititur improbare verba eius quantum ad hoc quod credebatur locutum esse contra iustitiam divini iudicii. Unde primo proponit sublimitatem divinae potestatis cum dicit *Ecce Deus excelsus in fortitudine sua*, idest habet potestatem ceteris subliorem: non est autem rationi consonum ut maior potestas a minori de iniustitia condemnatur. Secundo proponit eius auctoritatem cum subdit *et nullus ei similis in legislatoribus*, quia scilicet «legum conditores» per eius sapientiam «iusta decernunt», ut dicitur Prov. vm15, unde nullius legibus potest ipse de iniustitia condemnari, quin potius sua sapientia est regula et mensura omnium legum. Tertio proponit incomprehensibilitatem operum eius cum subdit *Quis poterit scrutari vias eius*, idest sufficienter invenire rationes operum ipsius? Et ex hoc quasi concludit quod non potest de iniustitia condemnari, unde subdit *Aut quis audet ei dicere: Operatus es iniquitatem?* Ad hoc enim quod aliquis de iniquitate condemnatur, requiritur quod sit subiectus superiori potestati et quod alienis legibus astringatur et quod eius opera cognoscantur, quae in Deo locum non habent, ut dictum est.

Consequenter manifestare incipit quod vias Dei, idest opera eius, homo scrutari non possit, dicens 260 *Memento quod ignores opus eius de quo cecinerunt viri*, idest sapientes, quos viros nominat propter animi virtutem; dicit autem *cecinerunt*, propter antiquam sapientum consuetudinem qui metrica divina et philosophica describebant. -Quantumcumque au-

tem homines aliqui sint sapientes non possunt per- 205 tingere ad cognoscendam et enarrandam essentiam eius, sed tota hominis cognitio et sermo est de Deo per opera eius, quae tamen neque lob neque aliquis alius homo perfecte cognoscere potest, et ideo subdit *Omnes homines vident eum*, scilicet per sua opera: 270 nullus enim adeo in sapientia deficit quin aliqua divinorum operum percipiat. Et rursus nullus est adeo sapiens cuius cognitio non multum vincatur ab excellentia claritatis divinae, unde subdit *unusquisque intuetur procul*, idest cognitio hominis longe 275 distat a perfecta comprehensione divinae essentiae, tum quia non potest homo nisi per opera cognoscere quae in infinitum distant ab excellentia essentiae eius, tum quia etiam opera eius perfecte homo non cognoscit. Et ex hoc concludit quod Deus per suam 280 excellentiam hominis cognitionem excedit, unde subdit *Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram*: quod enim a nobis perfecte Deus cognosci non possit non contingit propter defectum ipsius, sicut contingit de motu et tempore, sed propter eius excel- 285 lentiam. Posset autem aliquis dicere quod quamvis de Deo non possimus cognoscere quid sit, possumus tamen cognoscere de Deo an est, quod pertinet ad eius durationem; sed quod hoc etiam excedat hominis cognitionem ostendit subdens *numerus annorum eius inaeestimabilis*, quia videlicet aeternitas durationis ipsius humano intellectu comprehendi non potest.

Ostendit autem consequenter magnitudinem operum Dei quae humanam rationem excedunt, enumerans diversas aeris transmutationes, qui quandoque per siccitatem disponitur, et quantum ad hoc dicit *Qui aufert stillas pluviae*, scilicet impediendo ne pluat; quandoque vero in aere abundat pluviae, quarum magnitudinem describit dicens *et effundit 300 imbres ad instar gurgitum*, qui scilicet fluunt in terra. Et huiusmodi abundantia pluviae admirabilis apparet si consideretur pluviarum origo, ut scilicet tanta aqua prorumpat de nubibus quae soliditatem non habent, et quantum ad hoc subdit *qui*, scilicet gur- 305

287 possumus] possumus N Sv V2 F3 δ π

232 Postquam...hic: cf. supra lin. 38.

259 opera eius: cf. lin. 250.

supra cap. 11 51.

cap. 24 15.

250 operum ipsius: cf. supra cap. 26 199 nota.

262 propter antiquam...: cf. supra cap. 35 107 nota.

285 de motu et tempore: cf. Thomas *Super II Metaph.* 1 (993 b 7).

257 dictum est: lin. 239, 245 et 248.

275-280 cognitio...cognoscit: cf.

291 aeternitas...: cf. supra

28 qui de nubibus fluunt, quae praetexunt cuncta desuper. 29 Si voluerit nubes extendere quasi tentorium suum, 30 et fulgurare lumine suo desuper, cardines quoque maris operiet. 31 Per haec iudicat populos et dat escas multis mortalibus.

gites, *de nubibus fluunt*, non tamen ita quod in actu tanta pluvia in nubibus existât sed quia ipsi vapores nubium successive in pluvias condensantur. Est autem et aliud in pluviis mirabile quod longo spatio 310 terrarum superfunduntur, unde subdit *quae praetexunt cuncta desuper*, scilicet loca in regione in qua pluit ut nulla pars illius terrae remaneat non com- pluta. Consequenter de ipsis nubibus loquitur dicens *Si voluerit nubes extendere quasi tentorium suum*, 315 quia scilicet per nubes occultatur caelum quod est sedes Dei sicut sedes alicuius hominis occultatur tentorio. De nubibus autem procedunt fulgura propter collisionem venti, unde subdit *et fulgurare lumine suo desuper*; nubes autem quandoque contegunt caelum usque ad horizontem alicuius regionis infra 320 quam extremitates maris claudi videntur: *cardines quoque maris operiet*, scilicet tentorio nubium. Dicit autem *si voluerit* ut ostendat divinam voluntatem principium esse naturalium operum; est autem proprium voluntatis ut propter finem operetur, 325 et ideo finem horum operum ostendit subdens *Per haec iudicat populos*, quantum scilicet ad eos qui per haec puniuntur, *et dat escas multis mortalibus*, quantum ad hoc scilicet quod pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem per quam hominibus cibaria 330 nascuntur.

306 in actu *scrips*, cum $\gamma\lambda\delta\iota\pi$ (cf. *proxima notatio*) om. F2 actu *cet.* 307 pluvia] in actu *add.* N β 1 V2 q2o infra nuam1
infra quem N Sv V1 R ita quod Va 321 videntur] iubentur F N V1 V2

316 sedes Dei: cf. Is. I xviii. 317 propter collisionem venti: cf. Arist. II *Meteora* cap. 9 (369 a 28) et Albertus III *Me-*
laphici tr. 3 es 5.

CAPITULUM XXXVII

Cap. xxxvi 32 In manibus abscondit lucem, et praecipit ei ut rursus adveniat. 38 Annuntiat de ea amico suo quod possessio eius sit et ad eam possit ascendere.

Cap. xxxvii 1 Super hoc expavit cor meum et motum est de loco suo. 2 Audiet auditionem in terrore vocis eius et sonum de ore illius procedentem.

In manibus abscondit lucem etc. Prosecutus est Eliud supra de mutatione aeris quae fit secundum siccitatem et pluviam, et secundum nubium superinductionem ex quibus Deus lumine suo fulgurat; nunc autem de ipso lumine quod a nubibus quandoque occultatur et quandoque reseratur, et de tonitruo quod ex nubibus oritur, latius prosequitur, et incipit a lumine dicens *In manibus abscondit lucem*, idest per opera virtutis suae facit ut quandoque lux solis et stellarum nubibus occultetur; sed quia haec occultatio non est perpetua sed ad tempus, subdit *et praecipit ei ut rursus adveniat*, videlicet discedentibus nubibus; vel possunt haec verba referri ad obtenebrationem et illuminationem aeris per solis occasum et reditum. Est autem considerandum quod sensibilia sunt quaedam intelligibilium signa, unde per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilium devenimus; inter omnes autem sensibiles effectus spiritualior est lux, unde et effici-
20 cior est ad perducendum in intelligibilium cognitionem, inquantum scilicet visus, cuius cognitio per lucem perficitur, plurimum intellectualem cognitionem iuvat: quia igitur ista lux sensibilis ex potestate Dei hominibus occultatur et communicatur, datur
25 per hoc intelligi quod apud ipsum sit quaedam excellentior lux, scilicet spiritualis, quam Deus in praemium virtutis hominibus reservat, unde subdit *Annuntiat de ea*, scilicet luce per corporalem significata. *amico suo*, scilicet virtuoso, quem Deus amat, *quod*
30 *possessio eius sit*, idest quod illa lux spiritualis sit thesaurus quem Deus amicis suis reservat in praemium, *et ad eam possit ascendere*, scilicet per opera virtutum ipsam promerendo et ad eam possidendam se praeparando; quamvis etiam hoc posset exponi
35 de luce corporali: posuerunt enim Platonici quod

animae hominum derivabantur ab animabus stellarum, unde quando animae humanae suam dignitatem servant secundum rationem vivendo, revertuntur ad claritatem stellarum unde defluerunt; unde in Somnio Scipionis legitur quod civitatum
40 «rectores et servatores hinc profecti», scilicet a caelo, «huc revertuntur». In quo etiam dat intelligere quod non ponebat ultimam remunerationem virtutis in temporalibus bonis sed in bonis spiritualibus post hanc vitam. Hoc autem est inter omnia maxime ad-
45 mirandum quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur, et ideo subdit *Super hoc*, scilicet quod homo possit ascendere ad lucem possidendam, *expavit cor meum*, timore scilicet admirationis et stuporis, *et*
50 *motum est de loco suo*, ut scilicet non solum desideret et concupiscat quae videntur ei connaturalia secundum sensibilem vitam sed etiam ad spiritualia et caelestia transferatur.

Post visum autem qui est cognoscitivus lucis corporalis, maxime deservit intellectui auditus inquantum est perceptivus vocum quibus intellectuales conceptiones exprimuntur; sicut autem per visionem lucis corporalis homo reducitur in cognitionem et expectationem cuiusdam altioris lucis, ita etiam
00 per auditum corporalium sonorum divina virtute formatorum homo manuducitur ad audiendum spirituales Dei doctrinam, unde subdit *Audiet*, scilicet homo a Deo, *auditionem*, scilicet spiritualis doctrinae, *in terrore vocis eius*, idest in signo tonitruum,
05 quod est quasi quaedam terribilis vox Dei. Auditionem autem praedictam exponit subdens *et sonum de ore illius procedentem*: sonus enim tonitruum corporalis est quasi manu eius, idest potestate, formatus, sed sonus ex ore eius procedens est doctrina sapien-
70

13 discedentibus] descendentes F Sv F2 δ 20 in] om. β1 V2 ad F3 et pPd 41 a] e F2 V2 v1 (def. F) 52 con-
naturalia] corporalia β1 δ

2 supra: cap. xxxvi27-30. 19 lux: cf. Thomas *Super IV Sent.* d. 49 q. 4 a. 5 qc. 3 ad 3. 21 visus: cf. supra cap. 7 161
nota. 35 Platonici: cf. Macrobius *I In somn. Scipionis* cap. 14. 40 Ibid. cap. 9. 48 Hic incipit cap. xxxvii sec.
ed. Clementinam Vulg.; cf. Praef. § 145. 56 auditus: cf. supra cap. T2 176 nota.

3 Super omnes caelos ipse considerat, et lumen illius super terminos terrae; 4 Post eum rugiet sonitus, tonabit vocem magnitudinis suae, et non investigabitur cum audita fuerit vox eius. 5 Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna et inscrutabilia, 6 qui praecipit nivi ut descendat super terram et pluviis hiemis et imbribus fortitudinis suae, 7 qui in manu omnium hominum signat ut noverint singuli opera sua. 8 Ingredietur bestia latibulum suum et in antro suo morabitur. 9 Ab interioribus egredietur tempestas et ab Arcturo frigus.

tiae eius, secundum illud Eccli. xxiv⁵ «Ego ex ore Altissimi prodii».

Et ne aliquis crederet Deum non habere aliam superiorem lucem quam sit lux corporalis caeli, hoc
75 excludit subdens *Super omnes caelos ipse considerat*, quasi dicat: eius visio non est infra caelum sed supra caelum; nihil autem videtur nisi in aliquo lumine, quia «omne quod manifestatur lumen est», ut dicitur Eph. v¹³, unde necesse est quod lux Dei
80 sit excellentior ista luce corporali quae primo invenitur in caelis, unde subdit *et lumen illius*, scilicet intelligibile, est *super terminos terrae*, idest super omnem corpoream creaturam. Et sicut lux corporea caeli est infra ipsum, ita etiam et sonus tonitruum corporalis est inferior ipso, unde subdit *Post eum*, idest
85 sub ipso, *rugiet sonitus*, scilicet tonitruum corporalis. Habet autem aliam vocem spiritualem, scilicet sapientiae doctrinam, quae est homini incomprehensibilis, de qua subdit *tonabit vocem magnitudinis suae*,
90 idest quae docet magnitudinem eius, et hanc vocem non omnes audiunt sicut tonitruum corporale; et illi qui aliquid audiunt eam comprehendere non possunt, unde subdit *et non investigabitur*, scilicet perfecte, *cum audita fuerit*, idest percepta spiritualiter
95 ab aliquo homine, *vox eius*, idest sapientiae doctrina.

Huiusmodi autem vox non solum ordinatur ad doctrinam hominum qui eam audiunt sed etiam ad perfectionem naturalium operum quae ex praecepto
100 divinae sapientiae fiunt, unde secundo repetit *Tonabit Deus in voce sua*, idest in imperio sapientiae suae, *mirabiliter*, idest mirabiles effectus producendo, et hoc est quod subdit *qui facit magna*, scilicet secundum eorum naturam, *et inscrutabilia*, scilicet rationi humanae. Enumerationem incipiens subdit *qui praecipit nivi*, scilicet voce sapientiae suae, *ut descendat super terram*, quia scilicet ex eius imperio nives generantur, et etiam pluviae et imbres, unde

subdit *et pluviis hiemis*, quae scilicet in hieme abundant, *et imbribus fortitudinis suae*, qui scilicet ex no
aliqua vehementiori causa generantur et cum impetu venti. Et quia omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur, ideo subdit *qui in manu omnium hominum signat ut noverint singuli opera sua*; diversis enim hominum operibus
115 diversae dispositiones aeris congruunt: aliud enim est opus noctis et aliud diei, rtisumque aliud opus exercet homo tempore serenitatis et aliud tempore pluvioso; quod autem opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam, et hoc est signum quod Deus posuit in manu, idest in operativa virtute, omnium hominum ut sciant congrue distribuere sua opera diversis temporibus. Et ista providentia usque ad animalia
120 bruta protenditur quae quodam naturali instinctu diversis temporibus diversa operantur, unde subdit *Ingredietur bestia latibulum suum*, scilicet tempore pluvioso, *et in antro suo morabitur*, scilicet tempore congruo.

Deinde ostendit effectus diversorum ventorum; 130 circa quod considerandum est quod meridionales venti pluvias et tempestates producunt, venti autem septentrionales causant frigus in aere; meridionales autem venti oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum, qui occultatur a nobis
135 utpote depressus sub nostro horizonte secundum quantitatem qua polus arcticus super horizontem elevatur, et ideo dicit *Ab interioribus egredietur tempestas*, quasi dicat: tempestas apud nos causatur per ventum procedentem a parte caeli quae semper uo
deprimitur sub nostro horizonte, qui quidem ventus dicitur auster. Et quantum ad aquilonem subdit *et ab Arcturo frigus*: Arctos enim in graeco dicitur pars septentrionalis, unde Arcturus vocatur constellatio Ursae quae semper elevatur super horizon
140 tem, et ex illa parte procedit aquilo qui causat

89 vocem] voce γλ 8 π go docet] decet F V? 8(-Pd) 101 in2 om. F Sv βl γl Pd 105 Enumerationem] enumerari F enarrationem Sv et horum praem. β. et horum numerationem γ. quam actionem 8l et horum manifestationem π 120 secundum] per F δ π 123 sciant scrips, cum βl Va] sciat cet. 137 qua scrips, cum F2 γl] quo Cet.

112 omnia...ordinantur: cf. Arist. *I Polit.* 6 (1256 b 20) ut refert Thomas *II-II* q. 66 a. 1; vide supra cap. 14 281. 132 venti: cf. Isid. *De nat. rerum*, cap. 37 (PL 83,1007) et Albertus *III Meteora* tr. 1 c. 2. 135 occultatur: cf. supra cap. 9 253 nota. 143 Arctos: cf. Isid. *III Etymol.* cap. 71 n. 6 (PL 82,179). 144 Arcturus: cf. supra cap. 9 240 nota.

10 Flante Deo concrescit gelu, et rursum latissimae fluunt aquae. 11 Frumentum desiderant nubes, et nubes spargunt lumen suum. 12 Quae lustrant cuncta per circuitum, quocumque eas voluntas gubernantis duxerit, ad omne quod praeceperit illis super faciem orbis terrae, 13 sive in una tribu, sive in terra sua, sive in quocumque loco misericordiae suae eas iusserit inveniri. 14 Ausculta enim, lob,

frigus propter remotionem solis ab illa plaga caeli. Et ut hoc attribuaturs divinae sapientiae, subdit *Flante Deo concrescit gelu*, quasi dicat: ventus aquilo
 150 qui causât gelu oritur Deo flante, idest ipsum flatum causante; et rursum, scilicet Deo flante, idest producente ventum australem, *latissimae*, idest abundantissimae, *fluunt aquae*, scilicet pluviarum quae causantur ex austro.
 155 Et ut huiusmodi etiam effectus ad utilitatem hominum referri ostendat, subdit *Frumentum desiderant nubes*, quasi dicat: nubes ordinantur ad frumentum sicut ad quendam finem propter quem sunt utiles; quaelibet autem res desiderat suum finem,
 160 et pro tanto dicit quod nubes desiderant frumentum quia videlicet ex nubibus utilitas frumento provenit, vel ratione pluviae ex nube descendens quae irrigando terram fecundat eam ad productionem frumenti, vel etiam quantum ad hoc quod
 165 utile est frumento quod aliquando nubibus obumbretur ne desiccetur continuis solis ardoribus. Subiungit etiam utilitatem, nubium cum dicit *et nubes spargunt lumen suum*, quod potest referri vel ad lumen coruscationum, secundum id quod supra in
 170 praecedenti capitulo praedixerat « Si voluerit extendere nubes et fulgurare lumine: suo »; vel magis potest referri ad lumen quod resplendet in aere ex radiis solis reverberatis ad nubes et quodammodo contemperatis per ipsas: unde claritas solis apparet
 175 in aere ante ortum solis et etiam post occasum propter reverberationem radiorum solis ad nubes quae sunt in loco sublimiori, ad quas citius accedunt radii solares et tardius eas deserunt.
 Posita autem utilitate nubium describit earum
 180 motum dicens *Quae lustrant cuncta per circuitum*: non enim nubes super unam tantum partem terrae resident ex qua vapores sunt elevati, sed ventorum impulsu ad diversas partes transferuntur; solent autem venti ut plurimum gyrum quendam facere sequentes motum solis, unde in mane flant venti orientales et postea meridionales et tandem versus vespere occidentales: unde et ex consequenti nubes circuitu quodam moventur. Et ut ostendat hoc ex providentia divina procedere, subdit *quocumque eas voluntas gubernantis, scilicet Dei, duxerit*, quia scilicet non semper ad omnes partes terrae nubes
 190 perveniunt sed quandoque ad hanc quandoque ad illam secundum Dei dispositionem. Procedunt autem ex nubibus diversi effectus, puta pluviae, nives, grandines, tonitrua et similia; et sicut ex divina dispositione dependet ad quam partem terrae nubes
 195 perveniant, ita etiam ex ea dependet quis effectus ex nubibus consequatur, unde subdit *ad omne quod praeceperit illis super faciem orbis terrae*, quasi dicat: ex praecepto divino dependet quis effectus sequatur
 200 ex nubibus super terram. Et quia dixerat « quocumque eas voluntas gubernantis duxerit », hoc exponit subdens *sive in una tribu*, quia scilicet contingit quandoque quod in uno territorio nubes apparent et in alio non apparent, secundum illud Amos iv⁷ 205 « Plui super unam civitatem et super alteram civitatem non plui »; et hoc dupliciter contingit, quia quandoque nubes apparent in eadem regione ex qua vapores generantur, quod contingit quando ex impulsu venti ad loca remota vapores non transferuntur, et quantum ad hoc dicit *sive in terra sua*, scilicet nubium unde sunt exortae; quandoque vero transferuntur ad aliam regionem, et quantum ad hoc subdit *sive in quocumque loco misericordiae suae eas iusserit inveniri*: ex magna enim Dei misericordia procedit quod nubes et pluvias alicui regioni provideat temporibus opportunis, et praecipue in terris calidis ubi sunt pluviae rariores.

Ausculta enim, lob etc. Postquam Eliud multa mirabilia operum divinorum narraverat, hic invehitur contra lob qui Deum de iniustitia arguere videbatur cum tamen eius opera comprehendere non posset, et ideo dicit *Ausculta enim, lob*, quae scilicet

151 Deo] de F V1 Va (def. F3) 153 fluunt] funduntur cum Vulg. 8(-R) π 155 etiam] om. F V2 F3 scilicet As 174 unde] etiam add β. V2 8(-Pd) et add. Pd π 177 quas scrips, cum F2 R π] quam F V1 V2 y1 Va quem N Sv aquas Pd 179 earum scrips, cum F2 F3 Va] eorum cet. 191 omnes partes] omnem partem N Sv β. V2 8(-Pd) perveniunt scrips, cum R (cf. lin. 196)] pervenerint Va proveniunt cet. 196 perveniant] proveniant F y1 199 praeceperit] precepit β. V2 Va perfecit Sv (def. R) 199 illis scrips, cum Vulg. F2 Z(def. R) π] 1. F yris N Sv iris V2 iri. y1 vel V1 209 quando] —doque F N Sv F2 81 211 scilicet] om. N β. V2 Va seu R (def. Sv Pd) 219 enim] om. F hiis V1 hoc Va hec cum Vulg. F2 Pd π 223 enim] om. F 81 hec cum Vulg. β1 Va π (def. F3)

170 Cap. xxxvi29.

184 sequentes motum solis: cf. Arist. II Meteora cap. 6 (364 b 14).

201 Vers. 12.

sta et considera mirabilia Dei. 15 Numquid scis quando praecepit Deus pluviis ut ostenderent lucem nubium eius? 16 Numquid nosti semitas nubium, magnas et perfectas scientias? 17 Nonne vestimenta tua calida sunt cum perflata fuerit terra austro? 18 Tu forsitan cum eo fabricatus es caelos qui solidissimi quasi aere fundati sunt? 19 Ostende nobis quid dicamus illi, nos quippe involvimur tenebris. 20 Quis narrabit ei quae loquor? Etiam si locutus fuerit homo devorabitur.

a me dicuntur de magnitudine divinorum operum, 225 *sta*, scilicet per mentis rectitudinem, et considera, scilicet per te ipsum, *mirabilia Dei*, quae scilicet in eius operibus manifestantur. Inter quae mirabilia a pluviis incipit, quas quidem sensibilibus homines percipiunt, sed tamen earum primam originem secundum quod a Deo sunt institutae scientia comprehendere non potest, unde subdit *Numquid scis quando praecepit Deus pluviis*, quae scilicet ex divina ordinatione super terram cadunt? Et post earum casum aer, qui prius erat tenebrosus ex densitate nubium, 235 eis rarescentibus redditur clarus, unde subdit *ut ostenderent*, scilicet pluviae cadentes, *lucem nubium eius?*, idest lucem solis per nubes rarefactas splendentem quae per nubes condensatas occultabatur. De quarum motu subdit *Numquid nosti semitas nubium*, quomodo scilicet et ex qua causa ad diversas partes propellantur flatu ventorum? Nubium autem cognitio est principium cognoscendi omnes aeris permutationes, puta ventos, pluvias, nives, grandines, tonitrua et cetera huiusmodi, et ideo subdit *magnas et perfectas scientias?*, magnas quidem propter hoc quod huiusmodi impressiones in sublimiori corpore fiunt, perfectas autem quia nubium scientia comprehendit omnem notitiam praedictarum impressionum et effectuum qui ex eis consequuntur in his 250 inferioribus. Et quia nubes a ventis impelluntur, consequenter de effectu venti subiungit dicens *Nonne vestimenta tua calida sunt cum perflata fuerit terra austro?*, ventus enim auster quia procedit ex regionibus calidis aerem calefacit, ex cuius calore vestimenta hominis magis eum calefacere possunt; et signanter facit mentionem de effectu austri quia ipse quasi ab imo veniens vapores congregando condensat in nubes et eas movet, aquilo vero quasi ab alto veniens magis eas dispergit. 260 Et quia ad omnes huiusmodi effectus virtus caelestium corporum operatur, ideo ulterius procedit usque ad caelestia corpora, unde subdit *Tu forsitan cum eo fabricatus es caelos?*, in quo metaphorice

causalitatem Dei super caelestia corpora exprimit; nam sicut artifex est causa fabricae ita Deus est causa caelestium corporum, aliter tamen et aliter: nam artifex fabricam constituit ex materia praeiacente, caelestia autem corpora ex materia praecedenti fieri non potuerunt sed simul in eorum productione fuit materia cum forma producta. Et ut 270 distingueret superiores caelos a caelis qui dicuntur aerei, subiungit *qui solidissimi quasi aere fundati sunt*; sciendum est autem quod apud nos quaedam corpora sunt quae cedunt tangenti et a transeuntibus dividi possunt, sicut aer et aqua et huiusmodi, quaedam vero non cedunt tangenti nec pertransiri possunt, sicut corpora lapidum et metallorum: et ideo ut ostendat superiores caelos non esse divisibiles aut pertransibiles ad modum aeris et aquae, comparat eos aeri praecipue inter cetera metalla 280 quia eo ut plurimum homines ad talia opera utebantur.

Et ne forte praesumptuose Iob diceret se Dei opera perfecte cognoscere, irrisorie subicit dicens *Ostende nobis quid dicamus illi*, quasi dicat: si tu 285 es ita sapiens quod omnia Dei opera cognoscas et quod super his etiam possis disputare cum eo, doceas nos ut possimus ei respondere; et necessitatem ostendit subdens *nos quippe involvimur tenebris*, quasi dicat: multum indigeremus quod praedicta 290 nobis ostenderes quia nos ea penitus ignoramus. Et quia ipse multa de effectibus divinis locutus fuerat, ne hoc ei ad praesumptionem imputaretur quasi ipse aestimaret se praedicta perfecte cognoscere, ad hoc excludendum subdit *Quis narrabit ei quae loquor?*, quasi dicat: haec quae de effectibus eius locutus sum nullus sufficienter narrare potest prout 295 convenit ei, secundum excellentiam scilicet suae virtutis. Et si quis in tantam praesumptionem erigeretur ut sufficienter de Deo loqui se aestimaret, ex hoc ipso sibi periculum immineret, unde subdit *Etiam si locutus fuerit homo*, scilicet quasi volens 300 divinos effectus comprehendere, *devorabitur*, quasi

272 fundat[i] fusi Sv β, S(-Pd) π fulsi Pd fu, y[1]

253 ex regionibus calidis: cf. Arist. *II Meteora* 6 (358 a 29). cap. 37 (PL 83,1007) et Barthol. Anglic. *XI De proprietatibus rerum* tr. i c. 8. 272 aerei: apud Ioh. Damasc. *II De fide* a. 4. 274 cedunt tangenti: cf. Arist. *III De caelo* 3 (299 b 13) et *IV Meteora* cap. 4 (382 a 11).

256-259 de effectu austri...dispergit: cf. Isid. *De nat. rerum* cap. 3. 268 caelestia autem corpora...: cf. Albertus *I De caelo* cap. 6 (PG 94,884 C; Bt 82) ut refert Thomas *I Pars* q. 68

21 At nunc non vident lucem. Subito aer cogetur in nubes et ventus transiens fugabit eas. 22 Ab aquilone aurum veniet et a Deo formidolosa laudatio. 23 Digne eum invenire non possumus, magnus fortitudine et iudicio et iustitia, et enarrari non potest. 24 Ideo timebunt eum viri, et non audebunt contemplari omnes qui sibi videntur esse sapientes.

absorptus a magnitudine materiae de qua loquitur, cognitionis, unde subdit *et a Deo formidolosa laudatio*: si enim nihil divinae lucis in nobis fulgeret, nullatenus eum laudare possemus; rursus si fulgeret nobis divina veritas manifeste sicut in meridie, eum secure laudaremus, sed quia in nostra cum quadam obscuritate nobis aliquid de divina luce fulget, cum formidine ipsum laudamus, sicut cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse, unde subdit *Digne eum invenire non possumus*, ut scilicet per nostram inventionem perveniamus ad eum cognoscendum sicuti est; quod quidem ex eius excellentia contingit, unde subdit *magnus fortitudine* quia scilicet eius virtus in infinitum excedit omnes suos effectus, unde ex eis inveniri digne non potest. Et ne credatur propter virtutis magnitudinem sola violentia uti in hominum gubernatione, subdit *et iudicio*, scilicet magnus est, quia scilicet «incomprehensibilia sunt iudicia eius»; nec hoc est propter iustitiae defectum sed propter excellentem iustitiam, unde subdit *et iustitia*, scilicet magnus est. Et propter suam magnitudinem nec mente cogitare nec ore sufficienter de eo loqui possumus, unde subdit *et enarrari non potest*, scilicet digne ab homine. Et haec est causa quare est eius laudatio formidolosa, unde subdit *Ideo timebunt eum viri*, scilicet quantumcumque fortes, propter fortitudinis magnitudinem, *et non audebunt contemplari*, quasi praesumentes ad plenum cognoscere, *omnes qui sibi videntur esse sapientes*: et hoc signanter dicit quia sapientia hominis, quantumcumque eis vel aliis videatur, divinae sapientiae comparata quasi nihil est. Est autem considerandum ex praemissis Eliud verbis quod partim cum lob conveniebat, partim cum amicis eius: in hoc enim conveniebat cum lob quod credebatur remunerationem bonorum futuram post hanc vitam et punitionem malorum, cum amicis autem lob conveniebat in hoc quod credebatur omnes adversitates praesentis vitae pro peccatis provenire, de quibus si quis paeniteat ad prosperitatem redibit. Conveniebat etiam cum amicis lob quantum

Contingit autem quandoque quod in aliquo loco tenebroso aliquid fulgidum invenitur, sicut pars septentrionalis tenebrosa dicitur propter elongationem eius a sole et tamen in septentrionalibus regionibus multum auri invenitur quod est inter cetera metalla fulgidius, et hoc ideo quia calore propter circumstantis aeris frigus recurrente ad interiora viscera terrae efficacius ibi operatur ad auri generationem, et hoc est quod subdit *Ab aquilone aurum veniet*, quasi dicat: in regione aquilonari aurum magis abundat. Et sicut in tenebris septentrionis invenitur fulgor auri, ita etiam inter tenebras ignorantiae huius vitae invenitur aliqua licet obscura refulgentia divinae

307 <non> suppi. cum Ni γ| Va π] om. cet. 327 involvatur (scit, amicus Dei)] — vantar F Sv R — vamar V2 γ. 3(-R) π 348 in nostra (scit, luce vel cognitione)] om. F in terra β| mente add. γ| π quasi add. R cognitione add. Pd 367 causa] ratio F δ ratio vel praem. π

321 Cap. xxxvi33. 333 tenebrosa: cf. Albertus *De nat. locorum* tr. I c. 8. 336 calore...generationem: sec. theoriam aristotelicam de antiperistasi, cf. *Z. Meteor.* 14 (347 b 6) et 15 (348 b 2) cum expos. Thomae; simili modo exponit Albertus *Super lob* xxxviii22 (cf. Praef. § 23). 361 Rom. xii33. 377 cum lob: cap. vii et xivii; credebatur: cap. xxxii22. 379 cum amicis: Eliphaz cap. ivi et v6, Baldath cap. viii4 et xviii4, Sophar cap. xx4; credebatur: cap. xxxixi27. 383 cum amicis: Eliphaz cap. ivi7, Baldath cap. xxv4, Sophar cap. xii6; putabat: cap. xxxvii3

ad personam ipsius Iob, quia putabat eum pro pec-
 385 cato punitum et quod iustitia quae in eo primitus
 videbatur fuerit simulata. Verba etiam Iob prave
 accipiebat sicut et alii. Circa prosperitatem malorum
 in hoc mundo solus tangit hanc causam quod pro-
 sperantur pro peccatis aliorum; similiter etiam solus
 390 manifeste tangere videtur angelos esse medios inter
 Deum et homines.

Iob autem verbis eius non respondet, primo qui-
 dem quia in principalibus dogmatibus cum eo con-
 cordabat, in quibus amici eius errabant, quos supra

xiii⁴ vocaverat «perversorum dogmatum cultores». 395
 Quid autem de sua persona sentiret Eliud, non tan-
 tum cura erat ei quod propter hoc cum Eliud vellet
 contendere, praesertim quia puritatem conscientiae
 suae non aliter quam supra poterat probare, scilicet
 divino testimonio; secundo quia ex iuvenili quadam 400
 praesumptione, more contentiosorum, Iob impone-
 bat verba quae non dixerat vel quae aliter dixerat
 quam ipse acciperet: et ideo ut se a contentionibus
 separaret decrevit magis esse silendum et divino
 iudicio committendum.

396 tantum] tamen F Sv V. V2 Va
 comutandum Sv

402 dixerat] —rit F N dixit δ π

405 committendum] convincendum N V2 δ

386 prave accipiebat: e.g. cap. xxxin¹⁰; sicut et alii: Eliphaz cap. xxn¹, Baldath cap. vni³ et xvi⁴, Sophar cap. xi⁴.
 peccatis aliorum: cap. xxxiv³⁰.

390 medios: cap. xxxin²³.

399 supra: cap. xin¹⁰, cf. cap. 32 31.

389 pro

CAPITULUM XXXVIII

1 Respondens autem Dominus lob de turbine dixit: 2 Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis? 3 Accinge sicut vir lumbos tuos, interrogabo te et responde mihi.

Respondens autem Dominus lob de turbine etc. Praemissa disputatione lob et amicorum eius de providentia divina, Eliud sibi vices determinantis assumpserat, in quibusdam redarguens lob, in quibusdam autem amicos ipsius; sed quia humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam, necessarium fuit ut praedicta disputatio divina auctoritate determinaretur; sed quia lob circa divinam providentiam recte sentiebat, in modo autem loquendi excesserat intantum quod in aliorum cordibus exinde scandalum proveniret dum putabant eum Deo debitam reverentiam non exhibere, ideo Dominus, tamquam quaestionis determinator, et amicos lob redarguit de hoc quod non recte sentiebant, et ipsum lob de inordinato modo loquendi, et Eliud de inconvenienti determinatione; unde dicitur *Respondens autem Dominus lob*, quia scilicet propter eum ista responsio fiebat quamvis non fuerit ipse immediate ante locutus. Modum autem respondendi ostendit subdens de turbine, quod quidem potest et ad litteram intelligi ut dicatur formatam esse vocem Dei miraculose in aere cum quadam aeris turbatione, sicut in monte Sinai factum legitur Exodi xx18, vel sicut ad Christum vox facta est quando quidam, dixerunt «tonitruum factum esse», ut legitur Ioh. xn29; vel potest intelligi ut sit metaphorice dictum, ut haec responsio Domini sit inspiratio interior divinitus facta ipsi lob, et sic dicitur Dominus ei de turbine respondisse tum propter turbationem quam adhuc patiebatur, tum etiam propter turbinis obscuritatem, quia scilicet divinam inspirationem in hac vita non possumus clare percipere sed cum quadam obumbratione sensibilibus similitudinibus, ut Dionysius dicit i cap. Caelestis hierarchiae; et hoc etiam significavit Dominus si de turbine corporali vocem suam sensibilibus fecit audiri.

Determinata autem disputatione quasi per senten-

tiam iudicii, nihil ultra restat dicendum nisi determinationis sententia reprobetur, et ideo Dominus primo improbavit determinationem disputationis quam Eliud fecerat; improbat autem eam quia veras sententias quas proposuerat involverat multis falsis et frivolis verbis, unde sequitur dicit: *Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis?* Sententias quidem Eliud dixerat arguendo lob de hoc quod dixerat se velle disputare cum Deo et de hoc quod intantum se iustum dixerat quod quasi videbatur iustitiae divini iudicii derogare, sed istas sententias involverat multis praesumptuosius et etiam falsis sermonibus, ut ex supra dictis patet, qui hic dicuntur sermones imperiti quia omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur.

Sic igitur exclusa determinatione Eliud Dominus ipse incipit determinare disputationem, et primo excitat lob ad attendendum cum dicit *Accinge sicut vir lumbos tuos*, quod metaphorice dicitur: homines enim solent lumbos praecingere ad hoc quod sint prompti ad iter vel ad quamlibet actionem, unde volebat Dominus eum esse promptum ad considerandum quae ei dicebantur, remotis quibuslibet impedimentis, unde signanter de praecinctione lumborum facit mentionem, quia per lumbos voluptas carnalis intelligitur quae praecipue impedit spiritua- lem auditum, secundum illud Is. xxvin9 «Quem docebit scientiam, et quem intelligere faciet auditum? Ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus».

Primo autem incipit in sua determinatione lob arguere de hoc quod praesumptuose videbatur esse locutus dum Deum ad disputandum provocaret; et quia supra xrm22 videtur Deo dedisse duorum optionem cum dixit «Voca me et respondebo tibi, aut certe loquar et tu responde mihi», quia lob iam satis locutus fuerat, Dominus quasi alteram partem eligit cum subdit *interrogabo te et responde mihi*, quae quidem interrogatio Dei non est ut addiscat

11 in aliorum] malorum N Sv 8 π i5 sentiebant] —bat N Sv V2 21 et om. F V1 V2 R 28 Domini] dictum N V2 dicta Sv dei 8i π 36 si] scilicet F N Sv V1 Va om. 8. 72 respondebo] ego praem. N Sv 8. π

2 disputatione: cf. supra cap. 32 2. 14 amicos lob: cap. x1 ii7; ipsum lob: infra vers. 3; Eliud: infra vers. 2. 34 § 2 et 3 (PG 3,121; Dion. 733 et 735). 46 arguendo: cap. XXXin.4, xxxiv5, xxxv2. 51 ex supra dictis: e.g. cap. 34 96, cap. 37 401. 63 per lumbos: cf. supra cap. 16 177 nota. 64 praecipue impedit: cf. supra cap. 31 28 nota.

4 Ubi eras quando ponebam fundamenta terrae? Indica mihi, si habes intelligentiam,
 5 quis posuit mensuras eius, si nosti, vel quis tetendit super eam lineam; 6 super quo
 bases illius fundatae sunt, aut quis demisit lapidem angularem eius, 7 cum me laudarent
 singula astra matutina,

sed ut hominem de sua ignorantia convincat. Interrogat autem ipsum de suis effectibus qui humanis sensibus praesto sunt, quos cum homo ignorare
 80 ostenditur multo magis convincitur sublimiorum scientiam non habere; inter alios autem sensibiles effectus incipit interrogare de principalibus partibus mundi, inter quas terra est nobis notior utpote propinquior, de qua interrogare incipiens dicit *Ubi eras*
 85 *quando ponebam fundamenta terrae?* Recte fundamento terram comparat quia sicut fundamentum est infima aedificii pars, ita etiam terra est infimum corporum quod subiacet omnibus. Et quia terra est praecipue materia humani corporis, materia autem
 90 tempore praecedit id quod ex ea fit, et multo magis ratio artificis qui materiam condidit, ideo signanter dicit *Ubi eras quando ponebam fundamenta terrae?*, ac si dicat: cognoscere rationem foundationis terrae non potes, quia cum terra fundata est nondum
 95 eras in rerum natura.

Est autem considerandum quod quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum non attribuerunt alicui rationi ordinanti sed necessitati materiae, secundum quod gravia levibus succident; ut
 100 autem haec opinio excludatur, Dominus consequenter comparat foundationem terrae foundationi aedificii quae fit secundum aedificatoris rationes: et similiter fundatio terrae facta est secundum providentiam divinam quam humana intelligentia comprehendere
 105 non valet, et hoc significat cum subdit *Indica mihi, si habes intelligentiam*, quasi dicat: ideo horum rationem indicare non potes quia ad haec capienda intelligentia tua non sufficit. Est autem considerandum quod artifex in aedificii foundatione quatuor
 110 non disponit: primo quidem quantum debeat esse fundamentum, et similiter divina ratione dispositum est quod tanta debeat esse quantitas terrae, et non maior vel minor, et quantum ad hoc subdit *quis posuit mensuras eius*, scilicet secundum omnes di-
 115 us mensiones; et signanter dicit *posuit*: non enim species terrae ex necessitate talem quantitatem requirit,

sed haec quantitas est terrae imposita ex sola ratione divina, quam homo cognoscere non potest, et ideo subdit *si nosti*, quia scilicet hoc homo nec
 120 nosse nec indicare potest. Secundo artifex per suam rationem disponit determinatum situm fundamenti, quem comprehendit per extensionem lineae mensuralis, unde subdit *vel quis tetendit super eam lineam*, per quam scilicet significatur ratio divinae dispositionis designans determinatum situm terrae in par-
 125 tibus universi. Tertio excogitata quantitate fundamenti et ubi collocandum sit, disponit artifex in quo possit fundamentum firmiter collocari, et quantum ad hoc subdit *super quo bases illius*, scilicet terrae, *fundatae sunt*, quia fundata est super centrum mun-
 130 di. Quarto autem praedictis tribus excogitatis, artifex iam incipit iacere lapides in fundamentum, et primo lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur, et quantum ad hoc subdit *aut quis demisit*, idest deorsum misit, *lapidem angularem eius*,
 135 per quem scilicet significatur ipsum centrum terrae cui diversae partes terrae conectuntur.

Solet autem homo fundamentum aedificii collocare propter necessitatem habitationis, sed ut ostendatur Deus non ex indigentia fundamenta terrae iecisse,
 140 subiungit *cum me laudarent singula astra matutina*, quasi dicat: quamvis adesset mihi habitatio caeli cuius astra me laudant, terram tamen fundavi, non ex indigentia famulantium qui eam inhabitarent sed ex sola voluntate. Non autem hoc dicitur quasi
 145 caelum prius sit factum quam terra, praesertim cum in Genesi legitur «in principio Deum creasse caelum et terram», astra autem de quibus hic fit mentio leguntur facta fuisse quarta die, sed hoc dicitur ad ostendendum quod ordine naturae caelum
 150 et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto. Dicit autem *astra matutina*, idest de novo condita, sicut apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere. Quod autem dicuntur astra matutina Deum
 155 laudare potest uno modo intelligi materialiter, in-

99 succident] subcidit F succedent Sv subcedent V1 succederent F2 succedunt Va subsident δ. π IO2 rationes] —ni V1 —nem F2 V2 γl Pd π —nis R 105 cum] simul add. (praem. R) V2 δ '130 fundatae] —dati Sv solidate cum Vulg. Pd π vel solidate add. sVa 130 super] supra F V1 V2 135 demisit] dimisit Sv F2 V2 γl Pd 141 singula] om. F3 simul cum Vulg. 8(-R) π 147 cum in] in F N Sv V2 Va cum δ. π legitur] legatur F2 γl δ' π

85 Recte fundamento...: cf. ipse Thomas *Super Hebr.* II 10; simile habet Hugo de S. Charo ibid. (ed. Venetiis 1754, t. VII, f. 240ra). 96 quidam antiquorum: cf. Thomas *Super II Phys.* 15 (200 a 1). 130 centrum mundi: cf. Arist. *II De caelo* 26 (296 b 6 et 21). 147 Gen. II. 149 quarta die: Gen. II 4. 153 de novo condita: cf. Gregor *XXVIII Moral.* cap. 14 (PL 76,467 D).

et iubilarent omnes filii Dei. § Quis conclusit ostiis mare? Quando erumpebat quasi de vulva procedens, 9 cum poneret nubem vestimentum eius, et caligine illud quasi pannis infantiae obvolverem. 10 Circumdedit illud terminis meis, et posui vectem et ostia, 11 et dixi: Hucusque venies et non procedes amplius et hic confringes tumentes fluctus tuos.

quantum scilicet propter sui claritatem et nobilitatem erant materia divinae laudis, etsi non hominibus qui adhuc non erant, saltem angelis qui iam erant; 160 <alio modo> secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata, astra in suae institutionis initio Deum laudabant non laude vocali sed mentali; quod etiam potest referri ad angelos quorum ministerio caelestia corpora moventur, ut quod subditur *et iubilarent* 165 *omnes filii Dei* referatur ad angelos supremae hierarchiae, quos Dionysius dicit esse collocatos in vestibulis deitatis: et ideo signanter illis tamquam inferioribus laudem, istis autem tamquam superioribus attribuit iubilationem quae excellentiam quandam laudis importat.

Praemisso igitur de fundatione terrae subiungit consequenter de aquis quae immediate superponuntur terrae; videtur autem naturalis ordo elementorum requirere ut aqua ex omni parte circumdaretur terram sicut aer ex omni parte circumdat terram et aquam, sed divina dispositione factum est ad generationem hominum, animalium et plantarum ut aliqua pars terrae discooperata remaneret ab aquis, Deo sua virtute aquas maris sub certis limitibus retinente, unde subdit *Quis conclusit ostiis mare*, idest certis terminis? Fuerunt autem aliqui qui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse, sed Dominus ostendit hoc a principio ita fuisse dispositum ut mare non undique terram operiret. Describit autem productionem maris sub similitudine nativitatis rei viventis, scilicet pueri, quia aqua est maxime formabilis in res vivas, unde et omnium semina humida sunt; puer autem primo quidem de utero matris egreditur, et hoc significat cum dicit *Quando erumpebat quasi de vulva procedens*. Utitur autem in productione maris verbo erumpendi, quia scilicet proprium est aquae quasi con-

tinue moveri; dicitur autem *quasi de vulva* procedere non quod ortum habuerit ex alia materia corporali, sed quia ex occulto divinae providentiae procedebat 195 quasi ex utero quodam. Secundo autem puer natus induitur, et quantum ad hoc subdit *cum poneret nubem vestimentum eius*: quia enim nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur, consequens est ut in locis maritimis huiusmodi nubes magis multiplicentur. Tertio autem puer natus quibusdam fasciis involvitur, et quantum ad hoc subdit *et caligine illud quasi pannis infantiae obvolverem*; et possunt per caliginem designari vapores non elevati neque condensati in nubes sed super maris superficiem aerem 205 obscurantes, et forte alludit ei quod dicitur Gen. 12 quod «tenebrae erant super faciem abyssi».

His igitur positis quae pertinent ad novam maris productionem, explicat eius conclusionem ac si dicat: quando mare de novo factum est, tunc circumdedit illud terminis meis; et videtur tria ponere pertinentia ad conclusionem maris, quorum primum significatur cum dicit *terminis meis*, idest a me positus, secundum significatur cum dicit *et posui vectem*, tertium cum dicit *et ostia*. Haec autem tria pertinent ad imperium divinae virtutis, unde quasi exponens praedicta subdit *et dixi: Hucusque venies*, quod pertinet ad rationem terminorum, nam terminus est ultimum motus, *et non procedes amplius*, quod scilicet pertinet ad vectem <quo> processus alicuius 220 impeditur, *et hic confringes tumentes fluctus tuos*, quod pertinet ad ostia quae ad hoc ponuntur quod aliquis non passim egrediatur aut ingrediatur sed secundum certam regulam: ita etiam mare non passim transgreditur litus sed secundum quandam 225 mensuram fluctuum intumescendum.

Post terram autem et aquas ulterius procedit ad aerem qui secundum aspectum caelo continuatur;

160 <alio modo> suppi.] om. codd. 164 ut quod] unde F Sv pPd ut N ut cum As sPd π 165 referatur] ut hoc praem. F 168 autem om. F Sv β1 [def. R] 186 sub similitudine] ad similitudinem β1 γ1 i8g quidem om. F N π 194 habuerit] habuit γ1 δ 197 poneret] ponere V1 ponerem cum Vulg. γ1 3(-R) π ponent R 220 <quo> suppi. cum Sv] om. N V1 V2 Va per quam F2 per quem γ1 δ1 π [def. F]

158 materia divinae laudis: cf. Ioh. Damasc. II De fide cap. 6 (PG 94,885; Bt 83) sec. Thomam De spir. creat. a. 6 ad 14. 159 iam erant: cf. August. XI De civ. Dei cap. 9 (PL 41,324); ipse Thomas De subst. separ. cap. 16 (al. 17). 160 qui dicunt: e. g. Pythagorici ut infra lin. 651; cf. Thomas I Pars q. 70 a. 3. 163 quorum ministerio: cf. supra cap. 26 155 nota. 166 De cael. hier. cap. 7 § 2 (PG 3,208 A; Dion. 844) ut refert Thomas I Pars q. 108 a. 1. 173 naturalis ordo elementorum: cf. supra cap. 5 208 nota. 181 aliqui: Anaxagoras et Diogenes sec. Thomam Super II Meteora 1 (353 b 5); cf. Alexander Aphrodis. ibid.: 'huius autem opinionis fuerunt, ut narrat Theophrastos, Anaximandros et Diogenes' (ms. Vatie. Ottob. lat. 2165, f. i2va). 187 maxime formabilis: cf. Arist. III De gen. animal. cap. n (761 a 32); item lib. IV c. 2 (767 a 31); ipse Thomas III Pars q. 66 a. 3. 188 humida: cf. Arist. I Metaph. 4 (983 b 26). 198 ex vaporibus: cf. Arist. II Meteora y (359 b 27) ut refert Thomas Super II Sent. d. 13 a. 4 arg. 5. 219 ultimum motus: cf. Arist. V Metaph. 19 (1022 a 5).

12 Numquid post ortum tuum praecepisti diluculo, et ostendisti aurorae locum suum ?
 13 Numquid tenuisti concutiens extrema terrae, et excussisti impios ex ea ? 14 Restituetur
 ut lutum signaculum et stabit sicut vestimentum. 15 Auferetur ab impiis lux sua et brachium
 excelsum confringetur. 16 Numquid ingressus es profundum maris,

prima autem dispositio communis ad totum corpus
 230 quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis
 et diei, quae fiunt secundum motum diurnum qui
 est primus motuum, et ideo consequenter dicit
Numquid post ortum tuum praecepisti diluculo?, quasi
 dicat: numquid ex praecepto tuo alternantur nox
 235 et dies super terram ? Diluculum enim est quoddam
 confinium diei et noctis. Et signanter dicit *Numquid*
post ortum tuum, sicut et supra quando de terra
 loquebatur dixerat « Ubi eras ? », quia sicut terra
 est principaliter materiale principium hominis, ita
 240 etiam supremum caelum, quod suo motu variat
 diem et noctem, est principale principium humani
 corporis inter causas corporales. Est autem consi-
 derandum quod claritas diluculi sive aurorae diver-
 sificatur secundum diversas partes elevationis signo-
 245 rum quae sol perambulat, quia quando est in signo
 velocis ascensionis, quo scilicet cito oritur, parum
 durat aurora, quando autem est sol in signo tardae
 ascensionis amplius durat; et est determinata men-
 sura loci ex quo, sole ibi existente, incipit claritas
 250 diluculi apparere, et hoc est quod subdit *et osten-*
disti aurorae locum suum?, quasi dicat: numquid
 tu dispensasti loca in caelo ex quibus aurora illu-
 cescat ? Quasi dicat 'non'. Et ex his omnibus datur
 intelligi quod tua ratio deficit a comprehensione
 255 divinorum operum, unde patet quod tu non es
 idoneus ad disputandum cum Deo.

Numquid tenuisti concutiens etc. Postquam Domi-
 nus connumeravit principales partes creaturae cor-
 poralis, scilicet terram, mare et caelum, hic incipit
 260 prosequi mirabilia divinorum operum quae in dispo-
 sitione praedictarum trium partium mundi apparent.
 Et incipit a terra in qua praecipue admirandum
 apparet quod accidit circa terraemotum, de quo
 metaphorice loquitur ad similitudinem hominis qui
 265 tenens corpus aliquod concutit ipsum, unde dicit
Numquid tenuisti, idest virtute tua comprehendisti,
concutiens extrema terrae?, quod non est sic intelli-
 gendum quasi tota terra simul concutiat in terrae-
 motu, sed quia aliquae extremitates terrae concu-

tiuntur. Omnia vero quae accidunt in corporali 270
 creatura in utilitatem hominum redundant: terrae-
 motus autem et alia huiusmodi terribilia utilia sunt
 ad hoc quod homines territi a peccatis desistant,
 unde subdit <et> *excussisti impios ex ea?*, et loquitur
 ad similitudinem hominis qui concutit vestimentum 275
 ut ex eo excutiat pulverem seu tineam: ita etiam
 Deus videtur concutere terram ut excutiat pecca-
 tores ex ea, quandoque quidem per mortem, quando-
 que autem per emendationem vitae.

Solet autem in terraemotu contingere quod aliqua 280
 aperte recluduntur, sicut parietes vel aliquid huius-
 modi, et quantum ad hoc subdit *Restituetur ut lutum*
signaculum: lutum enim quando dividitur de facili
 ad eandem dispositionem reintegratur, ita etiam
 aliquod signaculum, puta in pariete vel in quocum- 285
 que alio huiusmodi, quod videbatur immutatum per
 apertionem parietis, quandoque divina virtute resti-
 tuitur in pristinum statum. Contingit etiam quando-
 que quod turres et arbores et alia huiusmodi per
 terraemotum concutiuntur et non cadunt, et quan- 290
 tum ad hoc subdit *et stabit sicut vestimentum*, quod
 scilicet si concutiat pristinam integritatem non
 perdit. Contingit autem quandoque e contrario quod
 homines vel absorpti terra vel etiam Oppressi pa-
 rietibus per terraemotum cadentibus moriuntur, et 295
 quantum ad hoc subdit *Auferetur ab impiis lux sua*,
 scilicet per mortem. Contingit etiam quandoque
 quod munitiones et turres fortissimae per terrae-
 motum deiciuntur, et quantum ad hoc subdit *et*
brachium excelsum confringetur, idest aliqua fortissi- 300
 ma munitio vel aliquis potens amicus in quo homo
 confidit sicut in suo brachio.

His igitur praemissis de terraemotu et de effecti-
 bus eius, procedit ad dispositionem medii elementi,
 scilicet maris, in quo videntur hominibus occulta 305
 et mirabilia, primo quidem ea quae sunt in pro-
 fundo maris, puta piscium dispositiones in mari
 viventium, et quantum ad hoc dicit *Numquid in-*
gressus es profundum maris, ut scilicet cognosceres
 animalia quae in eo latent ? Aliud autem quod in 310
 mari videtur occultum et admirandum est dispositio

231 diurnum] diuturnum N β1 V2 F3 Va divinum pPd 246 quo] quod F V2 γ. sR que V1 in quo Pd π (def. F2 pR)
 261 praedictarum] —orum F N V1 V2 om. F3 274 <et> suppi. cum Vulg. γ1 sVa sPd] om. cet. ex scrips. cum Vulg. γ1
 Va (cf. lin. 278)] ab cet. 301 vel] etiam add. β1 V2 γ1 5 π 310 animalia] et alia N Sv V2 ipsum et alia β1 illa Va

232 primus motuum: cf. Thomas *Super VIII Phys.* 23 (267 b 6). 238 Vers. 4. 239 materiale principium: cf. Gen. n7;
 vide supra lin. 88. 240 supremum caelum...corporales: cf. infra lin. 326. 271 utilitatem hominum: cf. supra cap. 37 112 nota.

et in novissimis abyssi deambulasti? 17 Numquid apertae sunt tibi portae mortis et ostia tenebrosa vidisti? 18 Numquid considerasti latitudinem terrae? Indica mihi, si nosti omnia, 19 in qua via lux habitet et tenebrarum quis locus sit.

terrae sub aquis maris existentis, et quantum ad hoc subdit *et in novissimis abyssi deambulasti*, idest in infimis partibus eius?

315 Post dispositionem autem terrae et maris procedit ad dispositionem caeli sub quo etiam continetur aer, et in hoc latius immoratur propter multa mirabilia quae in eo apparent; et primo incipit a dispositione lucis et tenebrarum quae communiter respicit totum superius corpus. Est autem considerandum quod corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora, eo quod lux est quasi qualitas activa caelestium corporum, sicut calor et frigus elementorum, et ideo effectus caelestium corporum in istis inferioribus coniungit cum consideratione lucis et tenebrarum. Inter alios autem effectus caelestium corporum in istis inferioribus communior est generatio et corruptio, et ab hoc incipit dicens *Numquid apertae sunt tibi portae mortis?* Mors enim est corruptio corporis viventis, et sic proprie ad hominem pertinet cui praesens sermo dirigitur; portae autem mortis sunt causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum, per quas primo proceditur ad talem effectum; est autem difficillimum 335 cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei, et ideo portae mortis nobis apertae non sunt quia non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei. Morti autem competit tenebra, tum quia 340 per mortem homo privatur corporali visu cuius cognitio est per lumen, tum etiam quia homo post mortem in oblivionem quasi in tenebras quasdam vadit, et ideo subdit *et ostia tenebrosa vidisti?*, ut intelligatur idem appellare ostia tenebrosa propter 345 proprietatem mortis, quod prius appellaverat portas mortis; vel hoc quod dicit *ostia tenebrosa* potest referri ad alium effectum caelestium corporum qui est obtenebratio aeris, ut sic hoc quod dixit de portis mortis referatur ad sola viventia corpora, 350 quod autem dixit de ostiis tenebrosis ad corpora perspicua.

Subdit autem de diversitate caloris et frigoris circa terram, dicens *Numquid considerasti latitudinem terrae?*, ubi considerandum quod secundum astrologos longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem, latitudo autem eius attenditur a meridie in septentrionem, eo quod in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo, minor autem dimensio vocatur latitudo; est autem experimento probatum quod dimensio terrae a nobis habitatae maior est ab oriente usque in occidentem quam a meridie usque in septentrionem, unde latitudo terrae accipitur secundum progressum a meridie usque in septentrionem, in quo quidem progressu diversitas caloris et frigoris <est>, quia 305 quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est propter solis propinquitatem: unde quod de latitudine terrae dicitur potest referri ad diversitatem locorum calidorum et frigidorum. 370

His ergo praemissis quae pertinent ad effectum caelestis lucis in his inferioribus, facit mentionem de ipsa luce cum subdit *Indica mihi, si nosti omnia*, ut scilicet sis idoneus ad disputandum cum Deo qui omnia novit, *in qua via lux habitet*; ubi considerandum est quod lux in luminariis mundi invenitur, quae propter hoc luminaria dicuntur quia sunt luminis vasa; sed quia via ad motum refertur, quaestio de via in qua lux habitet refertur ad luminarium motum; excedit autem humanam cognitionem 380 qualiter luminaria moveantur, quod ostenditur ex diversis opinionibus hominum circa motus eorum, dum quidam asserunt ea moveri per excentricos et epicyclos, quidam autem per motus diversarum sphaerarum. Et sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita etiam tenebrae procedunt ex motu eorum prout moventur in hemisphaerio inferiori, quod etiam habet eandem difficultatem, unde subdit *et tenebrarum quis locus sit*. Non potest autem perfecte mensurari 390 motus alicuius corporis nisi via per quam ambulat

314 in om. F N Sv S. 365 <est> suppl. cum F Pd π ante diversitas V' sAs ante caloris F3 om. cet. 371 effectum] — tus N Sv δ π 375 habitet scrips. cum Vulg. et F2 (cf. lin. 379)] habitaret V1 habitat cet.

321 per suam lucem: cf. Averroes *De subst. orbis* cap. 2 (9,8 A) ut refert Thomas *Super IV Sent.* d. 48 q. 1 a. 4 qc. 2 arg. 2. 322 qualitas activa: cf. Thomas *I Pars* q. 67 a. 3 et *Super II De anima* 14 (418 b 20). 327 generatio et corruptio: cf. Arist. *II De gen. et corr.* cap. 10 (336 a 16) ut refert Thomas *I Pars* q. 115 a. 3 ad 2. 354-35g astrologos...latitudo: cf. Albertus *II De caelo* tr. 1 c. 6 et *De nat. locorum* tr. 1 c. 9; ipse Thomas *Super II De caelo* 3 (285 b 11). 360 experimento probatum: cf. Arist. *II Meteor.* 10 (362 b 19). 378 luminis vasa: cf. Ioh. Damasc. *II De fide* cap. 7 (PG 94,888; Bt 86). 383 quidam: Ptolomaeus sec. Thomam *Super II Sent.* d. 14 expos. textus, *I Pars* q. 70 a. 1 ad 3; cf. *XIII Almagestum* cap. 2 (ms. Vat. lat. 2056 f. 8gr). 384 quidam: Arist. sec. Thomam l. c.; cf. *II De caelo* 11 (289 b 30).

20 ut ducas unumquodque ad terminos suos et intelligas semitas domus eius. 21 Sciebas tunc quod nasciturus esses, et numerum dierum tuorum noveras? 22 Numquid ingressus es thesauros nivis, aut thesauros grandinis aspexisti? 23 Quae praeparavi in tempus hostis, in diem pugnae et belli. 24 Per quam viam spargitur lux, dividitur aestus super terram? 25 Quis dedit vehementissimo imbri cursum, et viam sonantis tonitruum?

cognoscatur, quia magnitudo mensuratur motu et motus magnitudine, ut dicit Philosophus in IV Physicorum, et ideo quia per certitudinem via motus luminarium cognosci non potest ab homine, consequens est quod nec mensura motuum eorum perfecte sciri possit, unde subdit *ut ducas unumquodque*, scilicet lucem et tenebras, *ad terminos suos*, ostendendo scilicet rationem apparitionis et occultationis uniuscuiusque luminarium quantum ad principium et finem; et etiam quantum ad medium, ad quod pertinet quod subdit *et intelligas semitas domus eius*, scilicet lucis: quando enim in meridie circa summum caeli movetur, tunc quasi perambulat semitas domus suae; termini autem eius sunt apud ortum et occasum.

Secundum autem motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum et tempora generationis et corruptionis, ut Dionysius dicit in cap. De divinis nominibus, et ideo ignoratis illis causis consequens est ut hi effectus ignorentur, et ideo subdit *Sciebas tunc quod nasciturus esses?*, quasi dicat: numquid praenoscerere potuisti per considerationem motus caeli tempus tuae nativitatis? Et tu quidem hoc non potuisti quia antequam nascereris non eras, sed nec alius homo hoc praenoscerere potuit propter debilitatem cognitionis humanae: loquitur enim Deus ad Iob in persona omnium hominum. Et sicut non potuisti praenoscerere tempus nativitatis tuae ita non potes praenoscerere terminum vitae tuae, unde subdit *et numerum dierum tuorum noveras?*, quasi dicat: cognoscere hoc non potes ex computatione caelestium motuum, quorum certam mensuram ignoras.

His autem propositis quae pertinent ad immutationem lucis et tenebrarum, procedit ad diversas immutationes aeris secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem, et incipit a nive et grandine dicens *Numquid ingressus es thesauros nivis, aut thesauros grandinis aspexisti?* Thesauros nivis et grandinis vocat vapores sursum elevatos ex quibus nives et grandines generantur; sed quia grandines

grossioris substantiae sunt et in loco magis propinquo nobis generantur, frigore ad interiora nubis expulso a circumstante calore, ideo circa grandines facit mentionem de visu quia magis visui subici possunt, circa nives autem de ingressu quia magis propter eorum tenuitatem possunt penetrari. Huiusmodi autem quandoque Deus utitur ad hominum correctionem, sicut supra xxxvi³¹ habitum est «Per haec iudicat populos», unde subdit *Quae praeparavi in tempus hostis*, idest in tempus quo est ultio sumenda de hostibus; contra quos Deus his utitur quasi bellicis armis, unde subdit *in diem pugnae*, idest actualis conflictus, *et belli*, idest guerrae in qua fit praeparatio ad pugnam.

Finita autem tempestate nivis et grandinis, subsequitur serenitas in qua claritas et calor aeris praeparatur, finde subdit *Per quam viam spargitur lux*, quod pertinet ad claritatem, *dividitur aestus super terram?*, quod pertinet ad calorem. Ubi considerandum quod supra, ubi de luce loquebatur quantum ad ipsa luminaria in quibus habitat, fecit mentionem solum de via eius, quia scilicet lux per motum luminarium viam suam peragit sive sit tempestatem sive serenitas, sed ad nos ex ea non pervenit claritas et calor nisi tempestate cessante: non autem sensibiliter diversificatur claritatis intentio in diversis terris cum aer fuerit serenus, sensibiliter autem diversificatur intentio caloris, et ideo lucem spargi dixit quasi indifferenter effusam, aestum autem dividi quasi pro diversitate locorum diversimode distributum.

Consequenter autem procedit ad effectus quosdam ventorum in aere, ex quibus dum pluvia impellitur causatur imber, unde dicit *Quis dedit vehementissimo imbri cursum?*: est enim vehementia cursus imbris ex forti impulsu ventorum quos divina virtus producit. Similiter autem dum ex ventis nubes impelluntur causatur sonus tonitruum, propter quod non auditur huiusmodi sonus in uno loco, scilicet quasi alicuius corporis transeuntis, unde subdit *et viam sonantis tonitruum?* Subdit autem rationem quare pluviae et nubes a ventis impellantur, cum dicit *Ut*

418 Deus] dominus N Sv 8 π dominus post Iob γ! 460 intentio] incensus F¹ incensu V¹ V² accensio γ! 473 ventis] ventibus F N V²

393 IV Phys. 19 (220 b 28). 409 § 4 (PG 3.697 B; Dion. 159). 432 nives et grandines: cf. Arist. I Meteora 15 (347 b 12). 433 in loco magis propinquo: cf. ibid. (348 a 29); frigore...expulso: cf. ibid. (348 b 16). 452 supra: vers. 19. 460 intentio caloris: cf. supra lin. 365. 469 sonus tonitruum: cf. supra cap. 36 317 nota.

26 Ut plueret super terram absque homine in deserto, ubi nullus mortalium commoratur, 27 ut impleret inviam et desolatam et produceret herbas virentes. 28 Quis est pluviae pater, vel quis genuit stillas roris? 29 De cuius utero egressa est glacies, et gelu de caelo quis genuit? 30 In similitudinem lapidis aquae durantur et superficies abyssi constringitur. 31 Numquid coniungere valebis micantes stellas Pliades, aut gyrum Arcturi poteris dissipare?

plueret super terram absque homine in deserto, quod 475 scilicet habitari non potest propter terrae ariditatem: vapores autem pluviosi eleuantur maxime ex locis humidis, unde si nubes et pluviae non impellerentur a ventis sequeretur quod numquam in locis siccis plueret. Contingit autem quandoque 480 quod aliqua loca humana industria irrigantur, idest cessantibus pluviis, sed hoc ibi accidere non potest, unde subdit *ubi nullus mortalium commoratur*, et sic illi terrae per humanam industriam provideri non potest. Et propter hoc Deus ordinavit ut ventis 485 impellerentur nubes et pluviae ut etiam in locis desertis plueret, unde subdit *ut impleret*, scilicet pluviis, *inviam*, idest terram per quam nec transire potest homo, *et desolatam*, idest destitutam humana procuratione; *et sic sola procuratione divina produ-* 490 *duceret herbas virentes*, scilicet ad decorem terrae et ad pastum animalium silvestrium quae etiam divina providentia procurantur.

Consequenter autem facit mentionem de pluviis absque vento Cum dicit *Quis est pluviae pater?*, idest 495 efficiens causa non ex necessitate sed ex ordine providentiae quae convenit patri: a Deo enim movetur sol et alia caelestia corpora quae sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum. Ros autem ex eadem causa generatur ex qua et pluvia, nec 500 differt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae, unde subdit *vel quis genuit stillas roris?*: signanter stillas nominat ad designandum parvitatem guttarum. Est autem considerandum quod sicut pluviae congelatae sunt nives, ita ros congelatus est pruina, unde subdit *De cuius utero egressa est glacies?* Ubi notandum est quod glaciei causa est frigus quae est qualitas feminina, pluviarum autem et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem: calor autem est qualitas 505 masculina, et ideo signanter circa generationem pluviae et roris usus est nomine patris, circa generationem autem glaciei usus est nomine uteri qui 510

pertinet ad matrem. Ex frigore autem duplex glacies causatur: una quidem in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem, unde subdit *et gelu de caelo quis genuit?*, quod adhuc attribuit patri quia non apparet tanta virtus frigoris in pruina sicut in ulteriori glacie; alia vero est glacies quae generatur in inferioribus aquis, in qua maior vis frigoris apparet, unde subdit *In similitudinem lapidis aquae durantur*, scilicet per vehemens frigus in glaciem condensatae, et hoc quandoque intantum procedit quod in frigidissimis terris etiam maria congelantur, et hoc est quod subditur *et superficies abyssi constringitur*, scilicet aqua quae est in eius 520 superficie per frigus condensata: non autem frigus aeris irrumpere potest usque ad maris profundum.

His ergo enarratis de variis mutationibus aeris, procedit ulterius ad immutabiles immutationes caelestium corporum, circa quae primo in stellis fixis 530 consideratur immobilitas figurae, quia quaelibet earum conservat situm suum ita quod una alteri non appropinquat magis vel minus; et hoc praecipue apparet in stellis vicinis quae numquam coniunguntur, unde subdit *Numquid coniungere valebis micantes stellas Pliades?* Stellae Pliades dicuntur quaedam stellae quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propinquae, septima autem obscurior. Secundo consideratur in caelestibus corporibus uniformitas primi motus, quo revolvitur totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi; hic autem motus sensibilis percipitur ex stellis propinquis polo septentrionali, quae sunt nobis perpetuae apparentiae propter elevationem poli super nostrum horizontem, inter quas 545 stellae maxime notatur constellatio Arcturi, qui est Ursa maior, cuius stellae manifeste apparent uniformiter moveri in gyro circa polum mundi, et quantum ad hoc subdit *aut gyrum Arcturi poteris dissipare*, ut scilicet non circueat polum? Tertio admirabilis apparet in caelestibus corporibus motus 550

488 destitutam] —ta F N Sv V2 post procuratione F2 504 sunt] fiunt Sv β1 γ1 π 546 notatur scrips, cum F π] vocatur cet.

498 causa efficiens...: cf. Arist. *I Meteora* 14 (346 b 20). 499 nec differt...: cf. ibid. 15 (347 b 17). 504 nives...pruina: cf. ibid. (347 b 23). 507-510 qualitas feminina...masculina: cf. Arist. *IV De gen. animal.* cap. 6 (775 a 6 et 14). 508 calor resolvens: cf. Arist. *I Meteora* 14 (347 a 16). 523 in frigidissimis terris: cf. Albertus *De nat. locorum* tr. 1 c. 8. 531 immobilitas figurae: cf. Ioh. de Sacrobosco *De sphaera* cap. 1 (ed. Thorndike, Chicago 1949, p. 80); Thomas *Super II De caelo* 9 (288 b 7). 537 in capite Tauri: cf. Isid. *III Etymol.* cap. 71 (PL 82.180 A) ubi tamen legitur 'ante genua Tauri'. 540 primi motus: cf. supra lin. 232 nota. 542-545 hic autem motus...horizontem: cf. Ioh. de Sacrobosco ut supra lin. 531 nota; Thomas *Super II De caelo* 28 (297 b 30). 546 Arcturi: cf. supra cap. 9 240 nota.

32 Numquid produces Luciferum in tempore suo, et Vesperum super filios terrae con-
surgere facis? 33 Numquid nosti ordinem caeli, et pones rationem eorum in terra? 34 Num-
quid elevabis in nebula vocem tuam, et impetus aquarum operiet te? 35 Numquid mittes
fulgura et ibunt, et revertentia dicent tibi: Adsumus? 36 Quis posuit in visceribus hominis
sapientiam,

planetarum, in quo cum sit omnino uniformis quae-
dam irregularitas ad sensum videtur, et hoc maxime
deprehendi potest in stella Veneris quae quandoque
555 oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer, quando-
que autem occidit post solem et tunc vocatur Vesper-
us. Manifestum est autem quod stellae quae semper
sunt tardioris motus quam sol incipiunt primo ap-
parere in mane ante ortum solis, eo quod sol suo
560 proprio motu quo movetur ab occidente in orientem
deserit eas, sicut patet in Saturno, Iove et Marte;
luna autem quae habet velociorem motum quam
sol semper incipit apparere in sero quasi deserens
solem et praecedens ipsum versus orientem; Venus
565 autem et Mercurius quandoque incipiunt apparere
de mane, quandoque autem de sero, sed de Mercurio
quia raro videtur et est parvae quantitatis non ita
est manifestum; in Venere autem omnibus apparet,
unde manifestum est quod quandoque habet velo-
570 ciorum motum quam sol, quandoque tardiorum. Ex
quo manifeste apparet irregularitas in motu pla-
netarum, et ad hoc designandum subdit *Numquid
produces Luciferum*, idest Venerem mane apparen-
tem, *in tempore suo*, idest in determinato tempo-
575 re, quia haec diversitas semper certo contingit; *et
Vesperum*, idest eandem Venerem sero apparentem,
super filios terrae con surgere facis? Et notandum est
quod per hoc quod dicit *produces* et *con surgere facis*
designatur nova apparitio stellae. Quarto autem
580 admirabilis videtur in caelestibus corporibus ordo,
situs et motus ipsorum, unde dicit *Numquid nosti
ordinem caeli*, qui scilicet ab homine comprehendi
non potest? Quintum autem admirabile est dispo-
sitione inferiorum corporum secundum superiora, et
585 sas quantum ad hoc subdit *et pones rationem eorum in
terra*, ut scilicet cognoscas effectus proprios singu-
larum causarum caelestium?

Praedicti autem effectus divinae virtutis maximi
quidem sunt, non tamen in eis apprehenditur a
590 multitudine vulgi ita magnitudo virtutis divinae
sicut in tonitruo et fulgure, et ideo istos effectus

ultimo ponit; unde quantum ad tonitruum dicit
Numquid elevabis in nebula vocem tuam?: tonitruum
enim generatur in nube, cuius sonitus videtur quasi
vox Dei. Post tonitrua autem ut plurimum pluviae 595
magnae subsequuntur propter condensationem nu-
bium ex commotione ventorum ex quibus tonitruum
causatur, unde subdit *et impetus aquarum operiet te?*:
videtur enim multitudo pluviae quasi Deum operire
inquantum nobis occultatur caelum quod dicitur 600
sedes Dei. Consequenter subiungit de fulgure dicens
Numquid mittes fulgura, idest numquid per tuam
virtutem erit motus eorum? *Et ibunt*, quasi scilicet
oboediant tuo imperio? Solent autem motus fulgurum
repercuti ab uno loco in alium, et hoc designat sub- 605
dens *et revertentia dicent tibi: Adsumus*, quasi in sua
reversione parata esse ut iterum oboediant divino
imperio, ut ad alium locum mittantur? Haec autem
omnia inducuntur ad ostendendum quod homo non
potest attingere neque ad sapientiam neque ad vir- 610
tutem divinam.

Quis posuit in visceribus hominis sapientiam?
Postquam Dominus commemoravit mirabilia suorum
effectuum quantum ad principales partes mundi, quae
sunt terra, mare et caelum, et quantum ad dispo- 615
sitiones eorum, nunc accedit ad enarrandum mira-
bilia suorum operum specialiter quantum ad diver-
sas proprietates animalium. Inter quas praepollet
cognitio, quae quidem perfectius in homine quam
in ceteris animalibus invenitur, et ideo ab homine 620
incipiens dicit *Quis posuit in visceribus hominis sa-
pientiam?* Per viscera hominis intelliguntur intimae
vires animae ipsius, scilicet intellectus et ratio, qui-
bus Deus sapientiam indidit inquantum lumen ra-
tionis homini dedit: quaedam <enim> seminaria sa- 625
pientiae et scientiae naturaliter indidit rationi ipsius
in cognitione primorum principiorum. In aliis autem
animalibus multa indicia apparent naturalis cuius-
dam prudentiae, sed praecipue hoc manifestatur in
gallo quasi in animali noto et domestico, unde dicit 630

564 et om. N Sv V* yl Va 575 certo] tertio (ante semper F) F Sv Va om. yl sPd π tractus Va sero pPd 585 eorum]
eius cum Vulg. F yl Pd π 603 scilicet] si N Sv βl 609 homo om. βl yl 625 <enim> suppl.] om. codd. 627 inl
om. 8(-R) π 627 cognitione] generatione F perditione N participatione Sv precognitione βl cognitionem S(-R) π

554 stella Veneris: cf. Tullius II De nat. deorum cap. 20. 557-570 stellae...tardiorum: cf. Albertus II De caelo tr. 3
c. n. 594 in nube: cf. supra cap. 36 317 nota. 601 sedes Dei: cf. Is. lxvii. 625 seminaria: cf. Petrus Lomb. Glossa
super Hebr. 13 (PL 192,404 A) ut refert Thomas De viri, in comm. a. 8 arg. 15; vide etiam supra cap. 10 260 nota.

aut quis dedit gallo intelligentiam? 37 Quis enarravit caelorum rationem, et concentum caeli quis dormire faciet? 38 Quando fundabatur pulvis in terra et glebae compingebantur. 39 Numquid capies leaenae praedam, et animam catulorum eius implebis, 40 quando cubant in antris et in specubus insidiantur? 41 Quis praeparat corvo escam suam quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes eo quod non habeant cibos?

aut' quis dedit gallo intelligentiam? Intelligentia hic sumitur pro naturali quadam aestimatione secundum quam ad modum intelligentis operatur, quia ipsa eius naturalis aestimatio ab intellectu divino ei datur. In hoc autem videtur gallus quandam intelligentiae similitudinem habere quod determinatis horis in cantum prorumpit ac si cognosceret proportionem caelestium motuum, unde subdit *Quis enarravit*, scilicet gallo, *caelorum rationem*, idest proportionem caelestium motuum ut possit ex hoc determinatas horas discernere ad cantandum? Solent autem vigiles quodam cantu aut alicuius instrumenti sono propinquitatem diei declarare et certarum horarum noctis; non autem potest dici quod aliquis sonitus caeli determinatis temporibus audiatur et aliis temporibus sileat ut ex hoc gallus discernat ad cantandum, unde subdit *et concentum caeli quis dormire faciet?*, quasi dicat: concentus caeli non silet sicut vigilis dormientis ut ex eius auditu vel silentio possit gallus instrui ad cantandum. Considerandum autem est hic quod ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire propter convenientissimam proportionem caelestium motuum, et quia ponebant corpora caelestia animata ideo talis consonantia sonorum possit concentus caeli vocari; sed Aristotiles probat in II De caelo quod ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit, et ideo hic concentum accipere possumus metaphorice positum pro sola convenientia caelestium motuum qui numquam requiescunt. Huiusmodi autem inspiratio sapientiae vel intelligentiae aut etiam concentus caeli ab initio foundationis terrae fuit, unde subdit *Quando fundabatur pulvis in terra*, quod refertur ad situm terrae quae in imo ponitur

sicut in fundamento, et glebae compingebantur, quod refertur ad humorem continentem in unum partes terrae, ne scilicet terra propter sui siccitatem in pulverem resolvatur.

Deinde accedit ad aliam proprietatem animalium quae attenditur secundum acquisitionem nutrimenti, circa quam admirabile aliquid apparet in leaena: cum enim leo multo cibo indigeat, mirabile videtur quomodo in aliqua regione tantum potest de praeda animalium capere quod sibi sufficiat et filiis suis, unde subdit *Numquid capies leaenae praedam?*, idest numquid tantam abundantiam praedae ei praeparabis ut habeat sufficienter sibi et filiis suis, unde subdit *et animam catulorum eius implebis?* Hoc autem non videtur multum difficile quando per diversa loca discurrunt sed quando in eodem loco manent, vel propter necessitatem nutritionis filiorum, ad quod pertinet quod dicit *quando cubant in antris*, vel quia insidiantur aliis animalibus: et in specubus insidiantur, scilicet animalibus capiendis.

Apparet etiam aliquid mirabile in avibus circa corvum. dicitur enim quod «corvus pullos ovis educatos non pascit donec suos esse deprehendens plumis nigrescere viderit», unde septem diebus eis cibos non ministrat sed a Deo sustentantur per naturalem virtutem eis inditam, unde subdit *Quis praeparat corvo escam suam quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes*, idest huc et illuc prospicientes, eo quod non habeant cibos, quasi a parentibus derelicti? Hoc autem non est intelligendum quasi pulli corvorum Deum cognoscant, sed hoc dicitur quia quaelibet res naturalis suo desiderio, in hoc ipso quod aliquod bonum appetit, quasi intendit aliquid a Deo acquirere qui est auctor bonorum.

655 possit] posset β, γl sVa π potest Pd 680 manent scrips. cum Sv γl Va] manet cet. 683 et] et etiam F V2 unde subdit praem. F2 et hoc est quod subdit praem. sPd 686 ovis] eius Sv βl V1 γl pR ovis eius sR suos Pd π 690 praeparat] parat F N

651 Pictagorici: cf. Arist. II De caelo 14 (291 a 7). 656 II De caelo 14 (290 b 12). 664 in imo: cf. supra lin. 85 nota. 686-689 Thomas Cantimpr. V De nat. rerum (ms. f. 88ra).

CAPITULUM XXXIX

1 Numquid nosti tempus partus ibicum in petris, vel patientes cervas observasti?
 2 Dinumerasti menses conceptus earum, et scisti tempus partus earum? 3 Incurvantur
 ad fetum et pariunt et rugitus emittunt. 4 Separantur filii earum et pergunt ad pastum,
 egrediuntur et non revertuntur ad eas.

Numquid nosti tempus partus ibicum? Commemo-
 raverat Dominus in praecedentibus id quod per-
 tinet ad vim cognoscitivam, loquens de sapientia
 hominis et intelligentia galli; commemoraverat eti-
 am de praeda leonum et esca corvorum, quae
 pertinent ad vim nutritivam; nunc autem comme-
 morat quaedam pertinentia ad vim generativam,
 et incipit agere de partu ibicum et cervarum in
 quibus aliquid occultum esse videtur. Ibices enim
 sunt quaedam animalia parva corpore quae in locis
 petrosis habitant, in quibus et pariunt: unde ad
 huiusmodi loca non de facili patet hominibus acces-
 sus, propter quod dicit *Numquid nosti tempus partus
 ibicum in petris?*, quasi dicat: hoc hominibus est
 is ignotum propter asperitatem locorum in quibus pa-
 riunt. Cervae autem, ut dicitur, eligunt loca occulta
 in quibus pariant, ubi lupi accedere non solent, et
 ideo ad ostendendum occultationem partus ipsarum
 subdit *vel parientes cervas observasti?*, quod dicitur
 20 ad divinae providentiae commendationem: mulieres
 enim cum pariunt indigent obstetricum obsequio,
 sed animalibus quorum partus homines latet Deus
 sua providentia exhibet auxilium quod est eis ne-
 cessarium ad pariendum, inquantum scilicet dat eis
 25 industriam naturalem ut cognoscant ea quae sunt
 in talibus cognoscenda, quorum primum est quod
 sciatur spatium temporis quo fetus in utero perfi-
 citur, et quantum ad hoc dicit *Dinumerasti menses
 conceptus earum*, ut scilicet eis indicares quando
 30 se deberent praeparare ad partum? Unde subdit
et scisti tempus partus earum, ut scilicet eis indicares
 quando parere deberent? In his enim solent mulieres
 puerperae ab aliis instrui, sed animalia, quae etiam
 sunt longe a conversatione humana, per naturalem
 35 industriam eis divinitus inditam haec cognoscunt et
 determinato tempore se praeparant ad partum eo

modo quo facilius possit partus emitti, unde subdit
Incurvantur ad fetum, scilicet emittendum, et *pari-
 unt*, scilicet per se ipsas instruente natura; et tamen
 partus non est eis delectabilis sed poenosus, unde 40
 subdit *et rugitus emittunt*, scilicet propter dolorem
 quem pariendo patiuntur. Et sicut matres naturali
 industria se praeparant ad partum, ita etiam et
 filii naturali industria divinitus indita sibi necessa-
 ria conquirunt, unde subdit *Separantur filii earum*, 45
 quod dicit ad differentiam fetus humani, nam puer
 mox natus non potest se movere ut discedat a ma-
 tre, quod tamen in praedictis animalibus contingit:
 statim enim postquam nascuntur moventur, et pri-
 mus eorum motus est ad escam quaerendam, unde 50
 subdit *et pergunt ad pastum*. Sed tamen in principio
 indigent pasci lacte matris, unde sic a matre sepa-
 rantur quod tamen ad eam redeunt, postmodum
 vero cum perfecti fuerint totaliter separantur a
 matribus, unde et subdit *egrediuntur et non rever-* 55
tuntur ad eas, quia scilicet ulterius ab eis lactari
 non indigent.

His autem praemissis quae pertinent ad speciales
 quasdam animalium proprietates, pertinentibus sci-
 licet ad cognitionem, escam et partum, commemo- 60
 rat ea quae pertinent ad totam conversationem vi-
 tae. Circa quam primo mirabile apparet quod quae-
 dam animalia dum sunt domestica sustentari non
 possunt absque hominis cura, inveniuntur tamen 65
 aliqua ad illud genus pertinentia quae sunt silves-
 tria et absque hominum providentia gubernantur;
 et hoc maxime mirabile apparet in asino qui cum
 est domesticus totaliter videtur humanae servituti
 deputatus, a qua tamen servitute asini silvestres
 qui onagri dicuntur liberi esse apparent, unde dicit 70
Quis dimisit onagram, idest asinum silvestrem, *libe-
 rum*, scilicet ab hominum servitute? Quod quidem

5 leonum] leonis β. γ! i8 ipsarum] ipsorum F β! ig parientes] parturientes F γ! 8(-R) π perites R 30 deberent]
 debent N Sv γ. (def. F Va) 48 contingit] non praem. Sv β! V2 Va 58 His] in hiis F β!

3 sapientia...galli: cap. xxxvni38. 5 praeda...corvorum: cap. xxxvni394l. g Ibices: cf. Gregor. XXX Moral, cap. 10 (PL
 76,543 D). 16 Cervae: cf. Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 56rb). 6g asini silvestres: cf. supra cap. 11 ig6
 nota.

5 Quis dimisit onagram liberum, et vincula eius quis solvit? 6 Cui dedi in solitudine domum, et tabernacula eius in terra salsuginis. 7 Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. 8 Circumspicit montes pascuae suae, et virentia quaeque perquirat. 9 Numquid volet rinoceros servire tibi, aut morabitur ad praesepe tuum? 10 Numquid alligabis loro tuo rinoceronta ad arandum, aut confringet glebas vallium post te? 11 Numquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius et derelinques ei labores tuos? 12 Numquid credes ei quod reddet sementem tibi et aream tuam congreget?

dicitur secundum quod id quod consuetum est apprehenditur ab hominibus quasi naturale, unde quia
75 consueti sunt homines non videre asinos nisi servituti subiectos, videtur eis quod sint naturaliter servi, et ideo si aliquando inveniantur liberi videtur eis quod sint a servitute dimissi; e contrario autem se habet, nam prius fuerunt huiusmodi animalia
80 homini non subiecta per modum quo nunc sunt, postmodum autem humano artificio sunt domita et hominum servituti deputata. Signa autem servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur, sicut camus vel aliquid huiusmodi, et quantum ad hoc subdit
85 *et vincula eius quis solvit?*: onagri enim huiusmodi vinculis carent. Apparet etiam in asinis domesticis quod pereunt si remaneant absque habitaculis ab hominibus praeparatis, sed onagri habent sibi per divinam providentiam habitaculum praeparatum,
90 unde subdit *Cui dedi in solitudine*, scilicet ad quam homo non accedit, *domum*, puta aliquod antrum vel cavernam quamcumque, *et tabernacula eius*, puta scilicet sub herbis aut arboribus, *in terra salsuginis*, idest in aliqua terra inhabitata propter siccitatem
95 et solis exustionem, ex qua humor eius quasi in saporem salis convertitur. Et quamvis huiusmodi habitatio videatur incultior et horridior propter solitudinem, tamen eam praefert quantumcumque nobili civitati, unde subdit *Contemnit multitudinem ci-*
100 *vitatis*, scilicet in comparatione ad habitationem deserti. Et assignat duplicem rationem, quarum prima est quia ibi non exiguntur ab eo laboriosa opera, unde subdit *clamorem exactoris non audit*, idest domini exigentis ab eo portationem onerum vel aliquid
105 huiusmodi; alia ratio est quia ibi liberius evagatur ad pastum quaerendum, unde subdit *Circumspicit montes pascuae suae*, quia scilicet patet ei liber aditus ad diversa loca pro pascuis quaerendis, et ipsa etiam pascua pro suo libitu accipit, unde subdit *et virentia quaeque perquirat*: asinis autem domesticis non dantur optima pascua sed interdum viliora, melioribus pascuis nobilioribus animalibus reservatis.

Sicut autem asinus servit homini ad onera deferenda, loco cuius in silvestribus invenitur onager, ita etiam servit homini inter domestica animalia
115 bos ad arandum propter suam fortitudinem, cui comparat inter silvestria rinocerontem, idest unicornem, quod est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in media fronte; hoc autem animal propter sui feritatem non de facili potest domari sicut bos domatur, unde subdit *Num-*
120 *quid volet rinoceros*, idest unicornis, *servire tibi*, ut scilicet domesticatus sponte tibi oboediat? Animalia autem domesticata cibum libenter ab hominibus capiunt, ad quod excludendum subdit *aut morabitur*
125 *ad praesepe tuum*, ut scilicet paratus sit comedere quod a te ei offertur? Boves autem domesticati ad hoc nutriuntur ut ministerio arationis applicentur, et ad hoc excludendum subdit *Numquid alligabis*
130 *loro tuo rinoceronta*, idest unicornem, *ad arandum*, sicut scilicet aratur in bobus? Utuntur etiam homines bobus ad aliud ministerium, ut scilicet trahentes quoddam rastrum terram aratam complantent glebam comminuendo, unde subdit *aut confringet glebas*
135 *vallium*, quae scilicet solent diligentius excoli propter maiorem fecunditatem, *post te*, idest postquam terram araveris? Vel *post te*, idest ut te praecedente ille sequatur glebas confringens? Dimittuntur etiam quaedam animalia fortia ad agrorum custodiam contra latrones vel animalia quae possent segetes devas-
140 tare, sicut custodiuntur agri per aliquos canes feroces, sed hoc per unicornem fieri non potest quia non domesticatur, unde subdit *Numquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius et derelinques ei labores tuos*, idest fructus agrorum ad custodiendum?
145 Sic ergo non potes hoc fortissimo animali uti nec sicut bove ad arandum nec sicut cane ad custodiendum. Similiter etiam non potes eo uti sicut forti agricola ad fructus terrae procurandos, unde subdit *Numquid credes ei quod reddet sementem tibi et aream*
150 *tuam congreget?*, sicut scilicet facit operarius qui semen a domino susceptum serit et multiplicatum

82 servituti] servitutis V1 servituti F2 γ. servitus R 112 nobilioribus] melioribus F β1 γ1 nobilibus Pd π om. Va
120 feritatem] ferocitatem N V1 δ fortitudinem Sv π 124 domesticata] —tica F Sv F2 As δ1 om. π

73 consuetum...naturale: cf. Arist. *De memoria* 6 (452 a 27).

117 unicornem: cf. Isid. *XII Etymol.* cap. 2 (PL 82,435).

13 Penna strutionis similis est pennis herodii et accipitris. 14 Quae derelinquit in terra ova sua, tu forsitan in pulvere calefacies ea? 15 Obliviscitur quod pes conculcet ea aut bestia agri conterat. 16 Duratur ad filios suos quasi non sint sui: frustra laboravit, nullo timore cogente. 17 Privavit enim Deus eam sapientia nec dedit illi intelligentiam. 18 Cum tempus fuerit in altum alas erigit: deridet equitem et ascensorem eius. 19 Numquid praebebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo eius hinnitum?

reddit, segetes congregando in aream et post trituram in horreum domini reportando.

153 His igitur positis in quibus quaedam animalia silvestria a domesticis diversificantur, subdit quasdam proprietates quorundam animalium in quibus videntur ab omnibus aliis animalibus quaedam proprietates diversae. Et hoc praecipue apparet in strutione qui est avis quaedam appropinquans ad genus bestiarum, unde licet habeat pennas ad modum animalium alte volantium, non tamen per eas se potest in altum elevare, unde dicit *Penna strutionis similis est pennis herodii*, idest nobilissimi falconis qui gir-
165 falcus dicitur, *et accipitris*, qui est avis nota, et ambae sunt aves boni volatus. Est autem et alia proprietates strutionis diversa ab aliis avibus, quod scilicet sua ova non fovet sed fodiens in arena ea dimittit et operit sabulo, unde subdit *Quae derelinquit in terra ova sua*. Habet autem hanc naturalem industriam quod observat tempus calidum, scilicet quando incipiunt stellae apparere quae dicuntur Virgiliae, scilicet in mense Iulii, et tunc parit ova, et sic ex calore temporis et loci, quia scilicet non
170 moratur nisi in locis calidis, ova vivificantur et ex eis pulli nascuntur, unde subdit *tu forsitan in pulvere calefacies ea?*, quasi dicat 'non', sed hoc agitur providentia divina per quam etiam ova in pulvere conservantur illaesa. Strutio enim est naturaliter
175 animal obliviosum et nullam curam adhibet de conservatione ovorum, unde subdit *Obliviscitur quod pes*, scilicet hominis transeuntis per viam, *conculcet ea*, scilicet ova, *aut bestia agri conterat*, vel casu pertranseundo vel propter appetitum cibi. Et sicut non
180 habet curam de conservatione ovorum ita non habet curam de nutritione pullorum, unde subdit *Duratur ad filios suos quasi non sint sui*, quia scilicet nullam curam habet de nutritione eorum, et ita quantum in se est perdit fructum generationis, unde subdit
185 frustra laboravit, scilicet concipiendo et conceptum

portando, ex quo filios non nutrit; contingit etiam quandoque quod etiam alia animalia fetus suos deserunt propter timorem, sed strutio hoc facit *nullo timore cogente*. Facit autem hoc etsi non propter timorem tamen propter defectum naturalis industriae
195 quam circa hoc alia animalia habent, unde subdit *Privavit enim Deus eam*, scilicet feminam strutionis, *sapientia*, scilicet ad ordinate nutriendum et gubernandum fetum, *nec dedit illi intelligentiam*, per quam scilicet sollicitudinem habeat de pullis suis: sapientiam autem et intelligentiam nominat industriam naturalem. Et quia supra dixerat quod habet pennas similes pennis herodii et accipitris, consequenter ostendit ad quid ei huiusmodi pennae prosint dicens
200 *Cum tempus fuerit*, idest cum aliqua necessitas velocitatis motus sibi imminet, *in altum alas erigit*, ita tamen quod per alas corpus eius sursum elevari non potest, sed per eas iuvatur ad velociter currendum, unde subdit *deridet equitem*, quia scilicet velocius currit quam equus hominem deferens, *et ascensorem*
205 *eius*, scilicet equi, quia scilicet velocius curreret quam homo si suis pedibus iret.

Sicut autem strutio habet quasdam proprietates a pluribus animalibus diversas quibus ab aliis deficit, ita etiam equus habet quasdam proprietates ad
210 nobilitatem pertinentes quibus ab aliis animalibus differt. Primo autem equi fortitudinem commemorat cum dicit *Numquid praebebis equo fortitudinem*, scilicet non solum corporis prout est potens ad onus ferendum, sed etiam animi prout audacter ad pericula vadit? Aliam autem proprietatem eius commemorat, quod scilicet ex exteriori ornatu ad libidinem provocatur: dicitur enim de equis quod iubarum decore ad coitum agitantur et «iubis tonsis eorum libido extinguatur», ad quod significandum subdit *aut*
215 *circumdabis collo eius hinnitum?* Solent enim equi hinnire propter libidinem, secundum illud Ier. V8 «Equi amatores in feminas et emissarii facti sunt,

153 aream scrips, cum yi 8l π] orrea F V1 hoream N horrea F2V2 orreum Sv Va 163 Penna] pennas pN V1 V2
173 Virgiliae scrips, cum F sR sPd π] virgilie pR virgule pPd virgilie cet. 209 quia scrips, cum As sR Pd π] qui add. V.
quis pR qui cet. 214 deficit] differt y, sPd π differunt Va deseruit pR (def. N βl pPd) 224 eorum] earum N βl V2 F3
(def. S1) 226 hinnitum] ignitum N Sv βl V2 lac. F8 227 hinnire] ignire N Sv βl V2 hinture F3

160 appropinquans ad genus bestiarum: cf. Thomas Cantimpr. V De nat. rerum (ms. f. iO4va). 164 nobilissimi falconis...:
cf. ibid. (ms. f. goyb et 92ra). 165 avis nota: cf. ibid. (ms. f. 92rb). 166-176 proprietates strutionis: cf. ibid. (ms. f. iO4rb).
180 animal obliviosum: cf. ibid. 202 supra: vers. 13. 209 velocius currit...: cf. Thomas Cantimpr. l. c. (ms. f. iO4va).
224 Ibid. lib. IV (ms. f. 6orb).

- 20 Numquid suscitabis eum quasi locustas? Gloria narium eius terror: 21 terram ungula fodit, exultat, audacter in occursum pergit armatis. 22 Contemnit pavorem nec cedit gladio. 23 Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta et clipeus; 24 fervens et fremens sorbet terram, nec reputat tubae sonare clangorem. 25 Ubi audierit bucinam, dicit: Vah! Procul odoratur bellum, exhortationem ducum et ululatum exercitus. 26 Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter expandens alas suas ad austrum? 27 Numquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila?
- unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat»; 230 ergo hinnitus collo equi a Deo circumdatur quando iubae ei dantur a Deo, ex quarum consideratione ad libidinem provocatur. Est autem et alia equi proprietates quod vehementer salit contra morem multorum quadrupedum, unde subdit *Numquid suscitabis eum*, scilicet elevando in altum, quasi locustas, quae scilicet saliendo moventur?
- Alia vero proprietates equi est audacia ipsius in bellis, quam diffusius describit quia est nobilis et admiranda, et primo manifestatur eius audacia 240 quando adhuc odoratu bellum percipit a remotis, unde sequitur *Gloria narium eius terror*, idest bellum quod est aliis ad terrorem, naribus ab equo perceptum est equo ad gloriam, idest ad quandam animi magnitudinem; et huius signum statim in eo 245 apparet, de quo subditur *terram ungula fodit*, quasi praeapans se ad pugnandum. Ex hoc autem quod bellum percipit interius gaudet, unde subdit *exultat*, scilicet percepta opportunitate pugnandi, et hoc per effectum ostendit cum subdit *audacter in occursum* 250 *pergit armatis*. Nec in ipso proelio existens terrore deicitur, unde subdit *Contemnit pavorem*, et quod est amplius, etiam vulnerum dolore non repellitur, unde subdit *nec cedit gladio*. Solent autem plura animalium ex solo strepitu terreri, sed hoc equo non accidit, unde subdit *Super ipsum sonabit pharetra*, scilicet plena sagittis, dum concutitur ad motum militis equo insidentis; similiter etiam ex hasta et clipeo militis sonus aliquis procedit, unde subdit *vibrabit hasta*, idest hasta dum vibratur sonum emittit; similiter clipeus dum movetur et ad arma colliditur sonum facit, unde subdit *et clipeus*, scilicet sonat; sed tamen ad hunc sonitum equus non stupescit, unde subdit *fervens*, scilicet interius per audaciam, *et fremens*, scilicet hinnitu, quem fremitum nominat, qui est proprie leonum, propter equi audaciam; 265 et non solum voce interioriorem fervorem animi monstrat sed etiam exteriori actu, unde subdit *sorbet terram*, idest videtur eam sorbere pedibus fodiendo. Et non solum non obstupescit sonitu pharetrae, hastae et clipei, sed nec etiam sono tubae qua utuntur 270 in bellis, unde subdit *nec reputat tubae sonare clangorem*, ut scilicet propter hoc obstupescat; quin immo gaudere dicitur ad sonum bucinæ, unde subdit *Ubi audierit bucinam dicit: Vah!* idest emittit exultationis vocem, nam vah! est interiectio exultantis. Et quia haec quae praedicta sunt pertinent ad equi audaciam, subiungit de perspicacitate ipsius dicens *Procul odoratur bellum*, idest cum adhuc hostes sunt procul, odoratu percipit bellum imminere et quasi videtur sentire belli praeparationem, dum scilicet duces suis exhortationibus animant milites, et quantum ad hoc subdit *exhortationem ducum*, scilicet percipit, *et ululatum*, idest confusum clamorem et strepitum, *exercitus*, scilicet praeparantis se ad bellum. 285
- His autem praemissis de animalibus quae gradiuntur in terra, accedit ad animalia quae volant in aere, et primo commemorat naturalem industriam accipitris qui tempore mutationis pennarum expandit alas suas ad austrum, qui est ventus calidus, 290 ut apertis poris veteres pennae decendant et novae renascantur, unde dicit *Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter*, scilicet quando pennae eius renovantur, *expandens alas suas ad austrum*, ut scilicet facilius pennas mutet? Ultimo autem loquitur 295 de aquila «quae ceteris avibus altius volat», unde dicit *Numquid ad praeceptum tuum elevabitur aquila*, scilicet sicut ad meum? Facit enim hoc aquila naturali instinctu: omnis autem naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei, 300 secundum illud Psalmi «Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius». Et sicut aquila habet motum in altum ita etiam et in altis conversatur, quod pertinet ad nobilitatem suae

229 hinniebat] igniebat N Sv βl V2 (dtf-yl) 257 insidentis] incidentis F N V2 274 dicit] dicitur N V1 dicit β, Va dicunt R 277 perspicacitate] perspicuitate N Sv perspicacitate V2 prosperitate βl 8(-Pd) 289 qui] que N Sv V2 As R 295 mutet] unites N immutet βl δl π uniret Va 303 et om. N Sv βl δl π

265 proprie leonum: cf. Prov. xix12. 273 gaudere dicitur...: cf. Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. 60ra). 275 interiectio exultantis: cf. Isid. I Erymol. cap. 14 (PL 82,89 A). 289 accipitris: cf. Thomas Cantimpr. V De nat. rerum (ms. f. 84rb), 296 Glossa ordin. super loh., Prolog. ps.-August., cf. PL 35,1377. 301 Ps. cxLvin8

Et in arduis ponet nidum suum. 28 in petris manet, et in praecluptis silicibus commoratur atque inaccessibilibus rupibus. 29 Inde contemplatur escam, et oculi eius de longe prospiciunt. 30 Pulli eius lambunt sanguinem, et ubicumque cadaver fuerit statim adest. 31 Adiecit Dominus et locutus est ad Iob: 32 Numquid qui contendit cum Deo tam facile conquiescit? Utique qui arguit Deum debet et respondere illi. 33 Respondens autem Iob Domino dixit: 34 Qui leviter locutus sum respondere quid possum? Manum meam ponam super os meum: 35 unum locutus sum quod utinam non dixissem, et alterum, quibus ultra non addam.

305 naturae, et ideo dicit *Et in arduis ponet nidum suum*, ut scilicet pulli eius statim nati consuescant in altis morari, et ideo subdit *in petris manet*, quasi gaudens aeris puritate eo quod in locis petrosis non sit multa vaporum resolutio; *et in praecluptis silicibus com-*
310 *moratur*, ad quas scilicet noxiis bestiis non patet accessus, *atque inaccessibilibus homini rupibus*, per quod scilicet eius securitati providetur. Habet autem aquila visum valde acutum ut possit ex longinquo videre necessarium cibum, unde subdit *Inde*, scilicet
315 de locis altis, *contemplatur escam*, scilicet non solum propinquam sed etiam remotam, unde subdit *et oculi eius de longe prospiciunt*. Est autem et aquila potens in praeda sicut et leo inter quadrupedia, et ad hoc designandum subdit *Pulli eius lambunt sanguinem*,
320 scilicet animalium viventium quae aquila ad nidum defert. Pascitur autem aquila non solum animalibus vivis sicut falcones et accipitres, sed etiam cadaveribus animalium mortuorum, unde subdit *et ubicumque cadaver fuerit statim adest*, per quod etiam
325 velocitatem volatus eius designat.

Haec autem omnia sunt inducta ad ostendendum magnitudinem divinae sapientiae et virtutis per quam tam mirabiles effectus producantur: unde datur intelligi quod Iob auditis tot mirabilibus divinorum effectuum stupens siluit; sed Dominus eum excitat ad considerandum quod homo non est idoneus ad disputandum cum Deo, unde subditur *Adiecit Dominus*, scilicet super verba praemissa, *et locutus est ad Iob*, eo scilicet tacente: *Numquid qui con-*
330 *tendit cum Deo*, id est qui offert se disputaturum cum eo, *tam facile conquiescit*, scilicet quasi sit superatus sicut tu qui taces? *Utique qui arguit Deum*, quasi de eius iudiciis disputans, *debet et respondere illi*: iustum est enim ut qui alium ad disputandum
340 provocat, etiam ipse paratus sit respondere.

Et ne videretur Iob, licet convictus, in sua sententia obstinatus permanere, in verba humilitatis

prorumpit, unde sequitur *Respondens autem Iob Domino dixit: Qui leviter locutus sum respondere quid possum?* Ubi considerandum est quod Iob coram Deo et sua conscientia loquens non de falsitate locutionis aut de superba intentione se accusat, quia ex puritate animi fuerat locutus, sed a levitate sermonis: quia scilicet etiam si non ex superbia animi locutus fuerat, verba tamen eius arrogantiam sapere videbantur, unde amici eius occasionem scandali sumpserant; oportet autem vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali, secundum Apostolum I ad Thess. v22 «Ab omni specie mala abstinete vos», et ideo subdit *Manum meam ponam super os meum*, ut scilicet ad similia verba de cetero non prorumpam; et de his quae dixi paeniteo, unde subdit *unum locutus sum quod utinam non dixissem*, scilicet quod dixi me velle disputare cum Deo, *et alterum*, scilicet quod meam iustitiam praetuli dum de divinis iudiciis ageretur. Tertium autem quod ei Eliud imposuerat, ut scilicet diceret iudicium Dei esse iniustum, non recognoscit, quia hoc non pertineret ad levitatem locutionis sed ad blasphemiam. Sic autem de leviter dictis paenitet quod emendationem proponit, unde subdit *quibus ultra non addam*, ut scilicet alias verba levia proferam.

Est autem considerandum quod si praedicta locutio Domini ad Iob non fuit per exteriorem sonum prolata sed interius inspirata, Iob tripliciter in hoc libro invenitur fuisse locutus: primo quidem quasi repraesentans affectum sensualitatis in prima questione cum dixit «Pereat dies», secundo exprimens deliberationem rationis humanae dum contra amicos disputaret, tertio secundum inspirationem divinam dum ex persona Domini verba induxit; et quia humana ratio dirigi debet secundum inspirationem divinam, post verba Domini, verba quae secundum rationem humanam dixerat reprehendit.

305 ponet] ponit N β1 V1 Va 310 quas] quos Sv γ1 π (ab hinc cod. Sv denuo testatur cum γ; cf. supra cap. 34 277 nota)
311 inaccessibilibus] in accessibus F N V' V2 R in excessibus Sv inaccessis cum Vulg. 8(-R) π 336 eo] deo F γ Pd π
348 a] de soli As F3 (def. Sv pPd π) 363 quia] quod F N π 367 alias] alia V2 S(-Pd) 377 secundum] per F γ
378 verba] om. N F2 8 Iob add. F scilicet praem. V1

313 visum valde acutum: cf. Barthol. Anglic. XII De propriet. rerum cap. 1. 359 dixi: cap. xni3. 360 praetuli: cap. vi2
362 imposuerat: cap. xxxni10. 373 Cap. ni3.

CAPITULUM XL

1 Respondens autem Dominus lob de turbine dixit 2 Accinge sicut vir lumbos tuos,
interrogabo te et indica mihi. 3 Numquid irritum facies iudicium meum et condemnabis
me ut iustificeris? 4 Si habes brachium sicut Deus et si voce simili tonas,

*R*espondens autem Dominus lob de turbine etc. In praecedentibus Dominus per commemorationem mirabilium quae apparent in eius effectibus demonstravit suam sapientiam et virtutem, ut ex hoc manifestum sit quod nullus homo nec sapientia nec potestate potest cum Deo contendere; nunc autem ulterius procedit ad arguendum lob de hoc quod suam iustitiam commemoraverat, quod aliquibus sonare videbatur in derogationem divini iudicii. Praemittitur etiam modus divinae locutionis cum dicitur *Respondens autem Dominus lob de turbine dixit*, et excitatio attentionis cum subditur *Accinge sicut vir lumbos tuos*, et petitio responsionis cum subditur *interrogabo te et indica mihi*: quae quia supra exposita sunt, hic iterare non oportet expositionem eorum.

Est autem considerandum quod lob suam iustitiam commemorando non intendebat imponere iniquitatem divino iudicio, sicut tres amici eius et Eliud perverse intelligebant, sed intendebat ostendere quod non erat punitus in ultionem peccatorum sicut ei imponebant, sed ad probationem sicut supra xxiii¹⁰ dixerat «Probabit me quasi aurum quod per ignem transit»; verum tamen hoc ipsum reprehensibile videbatur, quod sic suam iustitiam commendabat quod aliis videbatur hoc redundare in derogationem divinae iustitiae, unde subdit *Nimquid irritum facies iudicium meum?*, quasi dicat: numquid hoc tibi videtur ut commendando tuam iustitiam facias ab hominibus reputari irritum, idest falsum, esse meum iudicium? Falsitas autem iudicii est condemnatio iudicantis qui iniquum iudicium profert vel ex ignorantia vel ex malitia, unde subdit *et condemnabis me ut iustificeris?*, quasi dicat: numquid intantum vis te ostendere iustum quod ego apud alios condemnabilis videar?

Est autem notandum quod si fuerint duo aequa-

les, si oporteat alteri culpam imponi, non est reprehensibile si alter eorum a culpa imposita se expurget quamvis alter culpabilis in aliorum opinione remaneat, quia homo plus se quam alium naturaliter diligit; sed ubi est tanta distantia quanta est Dei et hominis, potius homo debet pati culpam iniuste in se referri quam quod iniuste referatur in Deum: et ideo Dominus ad arguendum lob proponit excellentiam Dei super homines, quae quidem excellentia ex eius effectibus manifestatur. Sed quia nunc agitur de comparatione iustitiae quae proprie non attenditur respectu irrationabilium rerum, ideo ad ostendendum divinam excellentiam accipit effectus quos Deus operatur in rationabilibus creaturis, qui quidem effectus secundum duo considerari possunt: uno modo secundum virtutis suae operationem, et quantum ad hoc dicit *Si habes brachium sicut Deus*: per brachium enim potentia divinae virtutis exprimitur, quo quidem brachio utitur et ad sustentationem bonorum, secundum illud Is. xli¹¹ «In brachio suo congregabit agnos», et ad punitionem malorum, secundum illud Lue. i⁵¹ «Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui». Alio modo operatur Deus in rationabilibus creaturis per suae sapientiae doctrinam, quam propter eius excellentiam tonitruum nominat, et quantum ad hoc subdit *et si voce simili tonas*: hoc autem tonitruo utitur Deus ad instructionem bonorum, secundum illud supra xxvii⁴ «Cum vix parvam stillam sermonum eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri?», et ad terribilem increpationem malorum, secundum illud Psalmi «Vox tonitru tui in rota», et postea sequitur «Commota est et contremuit terra».

Ex huiusmodi autem effectibus excellentiam divinam demonstrat quantum ad tria: primo quidem quantum ad decorem cum dicit *circumda tibi deco-*

14 te om. N β. V1 28 numquid] iniquum F γ

2 praecedentibus: cap. xxxvni et xxxix. 8 commemoraverat: e. g. cap. xxvii⁶. aliquibus: e. g. Eliud cap. xxxiv.
14 supra: cap. xxxviii¹³. 41 plus se quam alium: cf. Thomas II-II q. 26 a. 4. 69 Ps. lxxvii⁹. 70 Ibid.

5 circumda tibi decorem et in sublime erigere et esto gloriosus et speciosus induere vestibus.
6 Disperge superbos in furore tuo, et respiciens omnem arrogantem humilia.

arem, quasi dicat: si tam potens es in effectibus sicut Deus, attribuas tibi eius decorem, unde signanter dicit *circumda tibi*: Deus enim non habet circumdatum decorem quasi superadditum eius essentiae sed ipsa essentia eius est decor, per quem intelligitur ipsa claritas sive veritas, et puritas sive simplicitas, et perfectio essentiae eius; sed homo non potest habere decorem nisi circumdatum, quasi participando ipsum a Deo ut superadditum suae essentiae. Secundo tangit divinam altitudinem cum subdit *et in sublime erigere*: attenditur autem divina sublimitas non loco quia Deus loco non comprehenditur, sed perfectione et virtute quia quicquid de eo dicitur convenit ei in summo; huiusmodi autem sublimitas Deo essentialiter convenit, unde ad 90 eam non erigitur sed in ea immobiliter manet; homo autem secundum suam naturam est infimae conditionis, unde ad illam sublimitatem divinam pervenire non posset nisi se supra se sublevando, et ideo signanter dicit *in sublime erigere*. Tertio tangit eius 95 gloriam cum subdit *et esto gloriosus*: gloria quidem importat notitiam de bonitate alicuius, unde Ambrosius dicit quod gloria est «clara cum laude notitia»; bonitas autem Dei infinita est, cuius notitia perfecta non est nisi apud Deum, et ideo gloria in 100 solo Deo est inquantum se ipsum cognoscit, ad quam gloriam homo pervenire non potest nisi participando cognitionem divinam, secundum illud Ier. ix24 «In hoc gloriatur qui gloriatur, scire et nosse me», et ideo signanter dicit *esto gloriosus*, quia homo essen- 105 tialiter hanc gloriam non habet.

His igitur positis quae pertinent ad excellentiam divinae potestatis et naturae, procedit ulterius ad commemorandum divinos effectus in rationabilibus creaturis et quantum ad bonos et quantum ad malos; sed sciendum est quod effectus quos Deus operatur in sublimationem iustorum magis attribuuntur misericordiae, quos autem operatur in punitionem malorum proprie attribuuntur iustitiae: et ideo quia nunc agitur de iustitia, primo breviter tangit effectum divinae operationis quantum ad bonos cum dicit *et speciosus induere vestibus*. Omnes enim boni tam angeli quam homines speciosi sunt ex partici-

patione divinae sapientiae et iustitiae, et sicut homo ornatur ex specioso vestimento, ita omnis decor sanctorum angelorum et hominum redundat in ornatum Dei inquantum ex hoc Dei bonitas commendatur, per modum quo dicitur Is. xli ix 18 «His omnibus velut ornamento vestieris». Est autem considerandum quod hoc ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos, sed quod eorum 125 decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet de qua nunc loquitur, et ideo non dicit «speciosas fac vestes» sed *speciosus induere vestibus*.

Deinde diffusius <ostendit> effectus divinae iustitiae quos exercet in malos, et primo hoc prosequitur 130 quantum ad homines. Sciendum est autem quod omnis malitia hominum a superbia initium habet, secundum illud Eccli. xli5 «Initium omnis peccati superbia»; inter cuncta etiam vitia Deus maxime superbiam detestatur, unde dicitur Iac. iv6 quod 135 «Deus superbis resistit», et hoc ideo quia superbi quasi Deo rebellant dum ei humiliter subdi non volunt, et ex hoc in omnia peccata incidunt divinis praeceptis contemptis — unde et terreni principes maxime detestantur rebelles —, et ideo Dominus uo specialiter commemorat effectum suae potentiae quem contra superbos exercet. Est autem duplex genus superborum: quidam enim ex bonis quae habent se super alios efferunt, sicut ille qui dicebat Luc. xviii11 «Non sum sicut ceteri hominum», et us hi proprie superbi dicuntur, ut ipsum nomen sonat; est autem propria superborum poena discordia, quia dum quilibet alii superesse nititur et subici recusat, ad invicem concordare non possunt, unde dicitur Prov. xxi10 «Inter superbos semper iurgia sunt», et 150 ad hoc designandum dicit *Disperge superbos in furore tuo*, quasi dicat: exerce officium Dei quod est dispergere superbos ut in unum convenire non possint; per furorem autem Dei intelligitur gravis vindicta. Aliud autem genus superborum est qui sibi arrogant 155 id quod supra ipsos est, et hi proprie arrogantes dicuntur, unde dicitur Ier. xli v iii29 «Arrogantiam et altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, et quod non sit iuxta eam virtus eius»; horum autem poena propria est delectio: cum enim volunt se eri-uo

91 autem] qui add. F V2 pAs in sublimationem] sublimatione N V1 V15π sublimitatem Sv 112 quos scrips. cum sF3sPdπ] quod cet. (def. β. Va) 113 attribuuntur] —buiturV2y317 (def. β1 Va) 129 <ostendit> suppi.] prosequitur β. F3 exequatur δ1 π om. cet. 142 quern] quam β1 Sv Va que R 145 hominum] —nes V2 γ Pd π96

96 Ambrosius: sic communiter Thomas e.g. I-II q. 2 a. 3, II-II q. 103 a. 1 ad 3: 'quaedam glossa Ambrosii'; cf. Glossa ordin. super Rom. xvi27 et Glossa Petri Lomb. ibid. (PL 191,1532 C) ex August. II Contra Maxim, cap. 13 (PL 42,770). 154 gravis vindicta: cf. supra cap. 21 300 nota.

7 Respice cunctos superbos et confunde eos, et contere impios in loco suo. 8 Abscondes eos in pulvere simul, et facies eorum demerge in foveam. 9 Et ego confitebor quod salvare te possit dextera tua.

gere supra posse, consequens est quod periculose corruant, secundum illud Psalmi «Deiecisti eos dum allevarentur», unde subdit *et respiciens omnem arrogantem humilia*, idest deicias ex prospectu tuae pro-
165 videntiae.

Communis autem utrorumque prima poena est confusio, quia cum non possint consequi altitudinem quam praetendebant, confunduntur apparente defectu eorum, unde subdit *Respice cunctos superbos* no *et confunde eos*, unde et supra xx6 dictum est «Si ascenderit usque in caelum superbia eius, quasi sterquilinum in fine perdetur». Secunda autem poena eorum est eorum destructio, quam designat subdens *et contere impios in loco suo*. Superbos impios no-
us minat quia, sicut Eccli. x14 dicitur, «initium superbiae hominis est apostatare a Deo», quod repugnat divino cultui qui pertinet ad pietatem; conveniens autem poena est superbiorum quod conterantur: quod enim conteritur, quadam violentia fortioris
180 corporis in minimas partes resolvitur; iustum est autem ut superbi qui se inordinate magnos existimant, fortiori virtute, scilicet divina, ad minimum deducantur. Signanter etiam addit *in loco suo*, ut ostendatur quod id in quo confidunt eos liberare
185 non potest: unumquodque enim in suo loco conservatur, unde multitudo divitiarum vel status dignitatis, vel si quid aliud huiusmodi est in quo homo confidat, locus eius dici potest; quibus non obstantibus superbus a Deo conteritur, ut quasi in loco
190 suo contritus videatur. Tertia poena est quod postquam sunt ad minimum redacti claritas famae eorum cessat: iustum est enim ut qui gloriae pompam quaerebant ab hominum memoriis deleantur, secundum illud Prov. «Nomen impiorum putrescet»,
195 unde sequitur *Abscondes eos in pulvere*, idest facies eos obscuros propter statum vilitatis ad quem deducuntur. Quod autem, addit *simul* potest ad duo referri, videlicet ad hoc quod omnes superbi simul talem finem patiuntur, et ad hoc quod non successive
200 superbi depereunt sed simul, idest subito, deiciuntur. Quarta autem poena eorum est ut non solum ipsi ab aliis non cognoscantur sed etiam bona de

quibus superbierunt agnoscere non sinantur, unde subdit *et facies eorum*, per quas scilicet virtutes eorum cognoscitivae significantur eo quod visus ho-
205 minis in facie ponitur, *demerge in foveam*, idest in profundum inferni; et loquitur de damnatione mortis secundae per similitudinem mortis primae, per quam homines in corporalem pulverem reducuntur in foveam demersi.

Haec autem Dominus praemiseraut quasi propria sua opera; eius autem proprium est ut non egeat alieno auxilio, quod homini convenire non potest sicut nec potest praedicta opera exercere, unde sub-
210 dit *Et ego confitebor quod salvare te possit dextera tua*, 215 quasi dicat: si praedicta opera facere potes quae sunt Dei solius, potes tibi rationabiliter attribuire quod divino auxilio non egeas ad salutem; sed sicut illud non potes, ita nec hoc; unde non debes de tua iustitia gloriari.

Ecce Vehemet quem feci tecum etc. Supra Dominus narraverat effectus virtutis suae quos in malis hominibus operatur, nunc autem accedit ad describendum malitiam diaboli. Manifestum est autem ex praemissis quod apud lob et amicos eius eadem
225 erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet, ut scilicet ex angelica dignitate per peccatum corruerint, unde supra iv18 dictum est «Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles». Et sicut homo per peccatum decidit a dignitate rationis et
230 contra rationem agens irrationabilibus comparatur, ita etiam diabolus per peccatum avertens se a supremis et intelligibilibus bonis, dum principatum super inferiora et terrena appetiit, animalibus brutis comparatur, in quorum effigie frequenter daemones
235 apparent hominibus, Deo id providente ut tales figuras corporum sinantur assumere per quas eorum condicio designetur.

Est autem considerandum quod sicut angeli in sua dignitate remanentes excellentiam quandam ha-
240 bent supra hominum dignitatem, unde et in fulgentiori quadam claritate apparent hominibus, ita etiam daemones excellentiam quandam et principatum in

166 Communis] forte praemittendum est Consequentem autem ponit communes poenas eorum quod addunt lin. 169 post eorum V2, lin. 170 post eos β1, lin. 172 post perdetur N 167 possint] possunt N V1 V2 F3 8(-R) π possit F2 195 Abscondes] —de cum Vulg 8(-R) π 206 facie] faciem F β1 γ(-E3) δ π 215 salvare (cf. ad salutem infra lin. 218)] servare F N V1 V2 218 egeas] egeat N V2 eges Pd 233 et om. F V2 237 sinantur] signantur N δ. signanter V2 figurantur β1

162 Ps. Lxxn18 180 in minimas partes: cf. Arist. IV Meteora cap. g (386 a 13) ut refert Thomas Super IV Sent. d. 17 q. 2 a. i qe. 1. 194 Prov. x7. 226 Ecclesia catholica: cf. supra cap. 1 241 et cap. 4 412 nota.

10 Ecce Vehemot quem feci tecum. Fenum quasi bos comedet.

malitia supra homines habent, et ideo sub figura
245 quorundam excellentium et quasi monstruosorum
animalium describuntur. Inter omnia autem anima-
lia terrestria excellit elephas magnitudine et virtute,
inter animalia vero aquatica excellit cetus: et ideo
Dominus describit diabolum sub figura elephantis et
250 ceti, ut hoc nomen *Vehemot*, quod significat 'animal',
referatur ad elephantem qui inter cetera anima-
lia terrestria, quae communius animalia dicuntur,
quemdam principatum tenet propter corporis ma-
gnitudinem; nomen autem *Leviathan*, quod significat
255 'additamentum eorum', referatur ad cete grandia
quae habent magnitudinis additamentum supra om-
ne animalium genus.

Possset autem forte alicui videri quod Dominus
ad litteram intenderet exprimere proprietates ele-
phantis et ceti propter magnitudinem qua reliqua
260 animalia superant; sed quod proprietates horum ani-
malium in figuram alterius describantur manifestum
est ex hoc quod, proprietatibus positis ad figuram
pertinentibus, subditur veritas. Nam praemissis pro-
prietatibus Vehemot, idest elephantis, quasi expo-
nendo veritatem subdit «Ipse est principium viarum
Dei»; praemissis autem proprietatibus Leviathan,
idest ceti, subdit «Ipse est rex super universos filios
superbiae». Et satis convenienter in descriptione
270 diaboli terminatur disputatio lob, quae est de ad-
versitate ipsius, quia etiam supra commemoratur
Satan fuisse principium adversitatis ipsius; et sic
dum amici lob causam adversitatis eius ad ipsum
lob referre niterentur putantes eum propter sua pec-
cata fuisse punitum, Dominus, postquam lob redar-
275 guerat de inordinata locutione, quasi finalem deter-
minationem disputationi adhibens, agit de malitia
Satan quae fuit principium adversitatis lob et est
principium damnationis humanae, secundum illud
280 Sap. i «Invidia diaboli mors introivit in orbem
terrarum».

Primo ergo incipiens describere Satan sub figura
Vehemot, assignat convenientiam eius ad hominem

dicens *Ecce Vehemot quem feci tecum*. Et si quidem
hoc referatur ad tempus inchoationis utriusque
285 quantum ad figuram, veritas apparet: nam sexto
die simul cum homine terrena animalia sunt pro-
ducta; si referatur ad diabolum, de quo figuraliter
sive metaphorice haec dicuntur, non videtur simul
diabolus factus cum homine: nam homo factus le- 290
gitur die sexto, Satan autem inter angelos factus
creditur in principio quo creavit Deus caelum et
terram. Sed si illa dierum enumeratio non designat
temporis successionem sed diversa genera rerum
productarum, secundum sententiam Augustini, nulla 295
repugnantia invenitur; si autem, secundum aliorum
expositionem, angelorum creatio duratione praeces-
sit hominis productionem, potest dupliciter hoc ver-
bum intelligi: uno modo ut sit sensus *quem feci*
tecum idest quem feci sicut et te, et hoc dicit ad ex- 300
cludendum errorem eorum qui considerantes mali-
tiam diaboli aestimaverunt eum non esse Dei boni
creaturam; alio modo ut sit sensus *quem feci tecum*
idest similitudinem tecum habentem quantum ad
naturam intellectualem. Et huius etiam similitudinis 305
aliquod vestigium in elephante apparet: dicit enim
Aristoteles in VIII De animalibus quod «maxime
domesticabile silvestrium est elephas: ad multa
enim eruditur et intelligit quoniam et adorare reges
docentur», quod non dicitur quia habeat intellectum 310
sed propter bonitatem naturalis aestimativae.

Descripta igitur convenientia Vehemot cum ho-
mine, describit proprietates ipsius, et ut hoc primo
ad figuram referamus, tria videtur circa Vehemot
describere: primo quidem cibum ipsius cum dicit 315
Fenum quasi bos comedet: ad litteram enim non est
animal comedens carnes sed herbas et alia huius-
modi ad modum bovis. Et quia herbae nascuntur
in terra, per hoc figuratur quod Satan pascitur, idest
delectatur, in terrenorum dominio, unde et iactan- 320
ter de se dicit Luc. iv6 «Mihi tradita sunt», scilicet
regna orbis terrae, «et cui voluero do illa».

Secundo describit coitum eius: in cibo enim et

268 universos] omnes N F2 γ δ. π 26g in descriptione] in hac disputatione As π domini praem. codd., quod
consecutus primam redactionem casu non cancellatam et delevisimus 270 disputatio] et praem. β1 F3 sPd 277 disputationi]
—onem F Sv R —onis N disputantium β1 310 docentur ut in transi. Guillelmi] docetur solus F2

250 'animal': cf. Gregor. XXXII Moral. cap. 12 (PL 76,644 C); Isid. VIII Etymol. cap. n (PL 82,317 A). 254 *Levia-*
than: infra vers. 20. 255 'additamentum eorum': cf. Gregor. XXXIII Moral. cap. 9 (PL 76,682 C); Isid. VIII Etymol. cap. 11
(PL 82,317 B). 266 Vers. 14. 268 Cap. x1 i25. 271 supra: cap. i12. 280 Rectius Sap. i124. 286 sexto die: Gen.
i24 292 creditur: cf. August. I De Gen. ad litt. cap. 1 (PL 34,247); Glossa ordin. super Gen. ii. 295 IV De Gen. ad litt.
cap. 26 et 33 (PL 34,314 et 318) et XI De civ. Dei cap. 9 (PL 41,324) ut refert Thomas I Pars q. 74 a. 2. 296 aliorum:
e.g. Hieron. Super Tit. i2 (PL 26,594) et Ioh. Damasc. II De fide cap. 3 (PG 94,873; Bt 74) quos allegat Thomas I Pars q. 61
a. 3 arg. 1 et De subst. separ. cap. 16 (al. 17). 302 aestimaverunt: Manichaei apud Gregor. XXXII Moral. cap. 12 (PL 76,646 B).
303 alio modo: cf. Gregor. ibid. (PL 76,646 A). 307 IX De hist. animal. cap. 46 (630 b 18) sec. transi. Guillelmi (ms. f. 61va)
quamvis sub titulo 'De animalibus' vel 'Animalium' hic et infra designatur; cf. Praef. § 13 et 145.

11 Fortitudo eius in lumbis eius, et virtus illius in umbilico ventris eius; 12 stringit caudam suam quasi cedrum, nervi testiculorum eius perplexi sunt. 13 Ossa eius velut fistulae aeris, cartilago ipsius quasi laminae ferreae. 14 Ipse est principium viarum Dei.

coitu praecipuae delectationes animalium consistunt. 325 Describit autem coitum elephantis primo quidem quantum ad principium libidinis ex qua animalia commoventur ad coitum, cum dicit *Fortitudo eius in lumbis eius*: nam ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur. Secundo describit figuram coitus: nam, sicut Philosophus dicit in V Animalium, «patitur coitum femella elephantis considens, et masculus ascendit», et hoc significat subdens *et virtus illius in umbilico ventris eius*, qui scilicet umbilicum superponit in coitu dorso femellae; et oportet quod sit in umbilico magna virtus ne frangatur propter collisionem corporum tam magnorum. Animalia autem in quibus talis figura coitus invenitur, dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt, unde subdit *stringit caudam suam quasi cedrum*, quod dicitur propter magnitudinem eius. Tertio describit organa coitus deservientia cum subdit *nervi testiculorum eius perplexi sunt*, idest revolutiones quasdam habent, ut Philosophus describit in III Animalium de testibus omnium animalium gressibilibus et generantibus animal. 345 Haec autem ad diabolum litteraliter referri non possunt, quasi ipsi <daemones> ad modum animalium corporaliter coeant quasi ipso coitu delectati: etsi enim, ut Augustinus dicit in XV De civitate Dei, 350 quidam «incubi saepe dicantur extitisse mulieribus improbi et earum appetisse ac peregissee concubitus», non tamen hoc agunt quasi coitu delectati, sed delectantur ad hoc quod homines ad peccata talia inducunt ad quae maxime sunt proni; unde 355 Augustinus dicit in II De civitate Dei «Quis non intelligat quantum moliantur maligni spiritus exemplo suo auctoritatem praebere sceleribus?», et propter hoc, ut ipse in eodem libro alibi dicit, «huiusmodi spiritus luxuriae obscenitatibus delectantur», quae 360 quidem eorum delectatio metaphorice in verbis praemissis exprimitur. Et quia propter concupiscentiam carnis secundum hoc vitium maxime possunt homi-

nes superare, ideo dicit *Fortitudo eius in lumbis eius*, ut hoc referatur ad viros, *et virtus illius in umbilico ventris eius*, ut hoc referatur ad mulieres; *stringit caudam suam quasi cedrum*, quia quos in hoc peccatum deicit dulcedine voluptatis finaliter ligatos tenet, *nervi testiculorum eius perplexi sunt*, quia si aliquis in hoc vitium deiectus evadere nititur, diversis occasionibus iterato irretitur. 370 Tertio describit motum elephantum, de quibus dicitur quod habent inflexibiles pedes, tibias et crura propter pondus corporis sustentandum, et «habent ossa solida sine iuncturis»; et ad hoc designandum dicit *Ossa eius velut fistulae aeris*, quia flecti non possunt sicut nec fistulae aeris, et hoc refertur ad exteriora organa motus quae sunt tibiae et crura; interiora autem organa motus sunt cartilagine quaedam et nervi, quae etiam in elephantibus non facile flectuntur, et quantum ad hoc subdit *cartilago ipsius quasi laminae ferreae*, quae scilicet incurvari et extendi non possunt: et per hoc significatur obstinatio diaboli qui a proposito suae malitiae retrahi non potest, et crudelitas eius per quam ab exteriori hominum nocumento non cessat. 385 Haec autem quae figuraliter dicta sunt exponit Dominus subdens *Ipse*, scilicet Satan de quo praedicta metaphorice dicta sunt, *est principium viarum Dei*, idest operum eius. Et si quidem hoc referatur ad opera creationis, hoc ea ratione dicitur quia Satan inter primas creaturas est conditus, vel etiam quia secundum quosdam fuit excellentior inter ceteras creaturas; sed convenientius proposito videtur ut per vias Dei intelligamus opera providentiae eius. Considerandum est autem quod Deo unum solum 395 opus est proprium suae bonitati conveniens, scilicet benefacere et miserere; quod autem puniat et adversitates inducat, hoc contingit propter malitiam creaturae rationalis, quae primo est in diabolo inventa et per eius suggestionem est ad homines derivata, 400 et ideo signanter dicit quod *ipse est principium via-*

332 considens *scrips, cum* As π] concidens F F3 Va concides N V2 concites β] consistens Sv concidentis R concitens Pδ
347 ipsi] ipse F ipsa F2 <daemones> *suppi.] om. codd.* 348 coeant] coeat F coeunt Sv delectati] —tatur F
—tentur F2 —tanti V2 delanti N 351 ac peregissee *scrips, cum* F V] ac percisse N ac pereisse V2 et percisse Va et per-
cisse δ. π. om. F2 γ 356 intelligat] —gant F N —git F3 364 illius] eius F γ [def. F2] 371 elephantum *scrips.]*
—tium Va —tis cet. 371 quibus] quo F F2 Sv δ] 372 habent] habet F F2 Sv 373 habent] habet F F2 384 exteriori]
—orum F N β] V2 397 miserere] —reri β. γ δ π

328 ex renibus: cf. Albertus II De animal, tr. 2 c. 3 n. 112 (St 1,272). 331 V De hist, animal, cap. 2 (540 a 21), sec.
transi. Guillelmi (ms. f. 24vb). 344 III De hist, animal, cap. 1 (510 a 15). 349 Cap. 23 (PL 41,468). 355 Cap. 25
(PL 41,73). 358 Cap. 4 (PL 41,50). 372 habent...iuncturis: Thomas Cantimpr. IV De nat. rerum (ms. f. sgva-vb).
391 inter primas creaturas: cf. supra lin. 292 nota. 392 quosdam: Gregor. II In Evang. horn. 34 (PL 76,1250 B) sec.
Thomam I Pars q. 63 a. 7 sed c.; vide etiam XXXII Moral, cap. 23 (PL 76,665 C).

Qui fecit eum applicabit gladium eius. 15 Huic montes herbas ferunt, omnes bestiae agri ludent ibi. 16 Sub umbra dormit in secreto calami in locis humentibus. 17 Protegunt umbrae umbram eius, circumdant eum salices torrentis. 18 Absorbebit fluvium et non mirabitur, habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius.

rum Dei, idest quod Deus diversis viis utatur, scilicet beneficiendo et puniendo. Et ne credatur sic esse principium viarum Dei quod per se ipsum sit
405 potens ad nocendum, hoc excludit subdens *Qui fecit eum*, scilicet Deus, *applicabit gladium eius*, idest noxiam operationem ipsius; voluntas autem nocendi est diabolo a se ipso, propter quod dicitur gladius eius, sed effectum nocendi non habet nisi ex voluntate vel permissione divina. Et quia dixerat quod
410 «fenum sicut bos comedit», ostendit unde fenum accipiat ad edendum, unde subdit *Huic montes herbas ferunt*, per quod intelligitur quod sublimes in hoc saeculo et superbi afferunt diabolo suae delectationis seu refectionis materiam. Et quomodo hoc sit, ostendit subdens *omnes bestiae agri ludent ibi*: sicut enim ad litteram in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium, ita sub quadam sublimium virorum protectione homines bestialiter saevientes securi requiescunt, quod significatur
420 Dan. iv⁸ ubi dicitur quod «subter arborem», per quam significatur regia dignitas, «habitant animalia et bestiae».

Deinde describit mansionem ipsius. Ubi considerandum est quod, sicut Aristotiles dicit in V Animalium, «elephantes in solitudinibus manent et maxime circa fluvios»; et quia circa fluvios solent esse arundineta et salices et loca umbrosa, ideo ad designandam elephantis mansionem dicit *Sub umbra*
430 *dormit in secreto calami in locis humentibus*. Et quia hoc animal non qualemcumque umbram <quaerit> sed condensam, subdit *Protegunt umbrae umbram eius*, ut scilicet inferior umbra per superiorem umbram contra aestum defendatur; et causam facientem umbram designat subdens *circumdant eum salices torrentis*, nam salices densiorem umbram faciunt et frigidiores quam arundines. Inhabitat autem ad litteram hoc animal umbrosa loca, quia est animal melancholicum et siccae complexionis et habitat in
440 terris calidis, unde <contra> calorem et siccitatem aestus quaerit refrigerium humiditatis et umbrae.

Per quod designatur quod gladius diaboli non solum effectum habet in montibus, idest in superbis, qui ei et ipsi herbas ferunt et bestias agri ludentes sustinent, sed etiam in hominibus qui in otio quasi in umbra vivunt, quam sibi multiplici studio continuare procurant ut sic umbrae protegant umbras, et qui in deliciis quasi in locis humentibus nutriuntur.

Propter eandem autem causam propter quam hoc animal humentia et umbrosa loca quaerit, etiam multum de aqua potat, unde Aristotiles dicit in VII De animalibus quod «iam quidam elephas bibit aquae metretas macedonicas quatuordecim pro semel et iterum sero alias octo»; et ideo ad describendum magnitudinem potus eius subdit *Absorbebit fluvium et non mirabitur*, quia scilicet consuevit multum bibere, et iterum postquam multum bibit expectat alium multum potum, unde subdit *habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius*, qui scilicet est fluvius notus in terra illa ubi haec dicebantur. Et haec quidem hyperbolice dicuntur secundum quod referuntur ad elephantem; secundum autem quod referuntur ad diabolum, in cuius figura haec dicuntur, significatur eius praesumptio qua se confidit de facili sibi incorporare per consensum omnes homines instabiles, etiam si habeant aliquam Dei cognitionem; ad quod significandum inducitur specialiter de Iordane, qui est fluvius in terra in qua vera Dei cognitio habebatur: in his enim tribus generibus hominum maxime gladius diaboli habet effectum, scilicet in superbis, voluptuosos et instabiles seu curis saeculi deditis, qui possunt per fluvium designari.

Aliqui tamen sunt qui a diabolo non superantur sed potius contra ipsum victoriam obtinent, quod quidem principaliter competit Christo, de quo dicitur Apoc. v⁵ «Ecce vicit leo de tribu Iuda»; consequenter autem convenit aliis per gratiam Christi, secundum illud I ad Cor. xv⁵⁷ «Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum»

422 significatur] —cabatur N β1 V2 428 designandam] —dum N F2 γ δ1 π 431 <quaerit> suppi, cum Sv] om. N V1
pAs diligit [post condensam F] F sAs requirit (—ret V1) post condensam β1 petit F3 appetit post condensam Va habitat δ1 π
440 <contra> suppi, cum γ R π] ob sF propter β1 sPd om. cet. 453 iam] om. F v(-F3) π mane F2 454 pro] quod N δ
460 influat] fluat N V2 γ pluet R

407 voluntas autem nocendi...: cf. supra cap. 1 572 nota. 411 Vers. 10. 425 V De hist, animal, cap. 2 (540 a 20) sec. transi. Guillelmi (ms. f. 24va). 439 melancholicum: cf. Albertus II Quaest. de animal, q. 14 (ed. Coi. 12,115). 452 VIII De hist, animal, cap. 9 (596 a 7) sec. transi. Guillelmi (ms. f. 45va).

19 In oculis eius quasi hamo capiet eum, et in sudibus perforabit nares eius. 20 An extrahere poteris Leviathan hamo, et fune ligabis linguam eius? 21 Numquid pones circulum in naribus eius, aut armilla perforabis maxillas eius?

lesum Christum». Et hanc quidem victoriam describit Dominus sub similitudine venationis elephantis, dicens *In oculis eius quasi hamo capiet eum*, scilicet 485 venator, per quem Christus et sui significantur. Dicitur esse unus modus venationis elephantum quod «fit fovea subterranea in via elephantis, in quam incidit ignoranter, ad quam veniens unus venator percutit et pungit ipsum; alter autem venatorum 490 veniens percutit primum venatorem et amovet eum ne percutiat elephantem et dat ei comedere hordeum, quod cum ter vel quater fecerit diligit se liberantem et ei deinceps oboediens mansuescit», et sic capiuntur per cibum eis oblatum sicut pisces 495 hamo. Est autem et alius modus venationis elephantum, ut Aristoteles dicit in VIII De animalibus, ubi dicit quod «homines venatores domesticos elephantes equitant et persequuntur elephantes silvestres et pungunt eos cum quibusdam instrumentis»; et ad 500 hoc potest pertinere quod subditur *et in sudibus perforabit nares eius*, in quibus scilicet habent carnem magis sensibilem, et ideo magis ibi punguntur a venatoribus. Per hoc autem mystice designatur quod Christus diabolum superavit, ostendens ei 505 naturam infirmam ut sic quasi hamo ab eo cape-retur, et postmodum virtutem, suam in eum exercuit, secundum illud Col. 15 «Expolians principatus et potestates, traduxit confidenter».

An extrahere poteris Leviathan hamo etc. Postquam Dominus descripsit proprietates diaboli sub similitudine elephantis qui est maximum animalium terrestrium, describit ipsum sub similitudine Leviathan, idest ceti, quod est maximum animalium marinarum et, sicut Plinius dicit, est «magnitudinis 515 quatuor iugerum»; et Isidorus dicit quod «habent corpora aequalia montibus», ad quod refertur nomen Leviathan quod interpretatur 'additamentum eorum'; et ut Isidorus dicit, hoc animal dicitur balena a 'balyn', quod est emittere, quia altius ceteris 520 animalibus emittit aquas. Et potest dici quod sicut diabolus comparatur elephantis, qui vivit in terris, propter effectus manifestos quos operatur in terre-

nis et corporalibus creaturis, ita comparatur ceto sive balenae in fluctibus maris degenti propter effectus quos operatur in fluctuatione interiorum mO. 525 tuum.

Et quia superius victoriam hominis contra diabolum expresserat sub figura venationis elephantis, ne credatur quod homo sua virtute diabolum possit superare, hoc incipit excludere sub figura Leviathan. 530 De quo primo ostendit quod non potest superari per modum quo capiuntur pisces, unde dicit *An extrahere poteris*, scilicet de aquis, *Leviathan hamo*? Quod quidem fieri non potest duplici ratione: primo quia tantae est magnitudinis quod nulla hominis virtute 535 aut instrumento sursum elevari possit, et ad hoc significandum dixit *An extrahere poteris?*; secundo quia tantae est fortitudinis quod hamo retineri non possit, et ad hoc significandum subdit *et fune ligabis linguam eius?*: pisces enim qui capiuntur hamo per funem cui hamus appenditur retinentur. Per quod significatur quod nullus homo potest diabolum neque a malitia sua extrahere neque etiam eum ligare ut in sua malitia non procedat.

Secundo ostendit quod non potest superari ab 545 homine per modum quo quaedam animalia terrestria magna superantur: retinetur enim bubalus ab homine per annulum ferreum qui naribus eius imponitur, per quem homo ducit ipsum quo vult, et ad hoc excludendum subdit *Numquid pones circu-* 550 *lum in naribus eius?* Subicit etiam homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum vel camum in ore eius, et ad hoc excludendum subdit *aut armilla perforabis maxillas eius?* Praedictorum enim animalium quasi perforantur maxillae armilla, 555 idest ferro quod ponitur in ore ipsorum: sicut autem circulo naribus imposito ducitur bubalus, ita etiam freno vel camo maxillis equi imposito regitur gressus equi ut hominem convenienter ferat. Per hoc ergo datur intelligi quod nullus potest diabo-

lum ducere quo vult nec eum dirigere ut suae voluntati deserviat. Tertio ostendit quod Leviathan superari non potest per modum quo homo subicitur homini, quod

486 elephantum] —tis N F3 δ1 π --tium Va (def. Pd π)

489 venatorum] —tor N F2 γ(Λ). Sv) δ(-K) π

539 possit] posset F β1

487-493 Barthol. Anglic. *XVIII De propriet. rerum* cap. 43. 496 *IX De hist. animal.* cap. 1 (610 a 24) sec. transi. Scoti (ms. f. 34vb) ut allatam a Thoma Cantimpr. *IV De nat. rerum* (ms. f. 58va). 514 *IX Nat. hist.* cap. 3 (2); cf. Thomas Cantimpr. *VI De nat. rerum* (ms. f. xoyva): 'quatuor iugerum magnitudinis'. 515 *XII Etymol.* cap. 6 (PL 82,451 B). 517 'additamentum eorum' cf. supra lin. 255 nota. 518 *XII Etymol.* cap. 6 (PL 82,451 B). 527 superius: vers. 19.

22 Numquid multiplicabit ad te preces, aut loquetur tibi mollia? 23 Numquid feriet tecum pactum, et accipies eum servum sempiternum? 24 Numquid illudes ei sicut avi, aut ligabis eum ancillis tuis? 25 Concident illum amici, dividunt illum negotiatores? 26 Numquid implebis sagenas pelle eius, et gurgustium piscium capite illius?

565 quidem fit dupliciter: uno modo per simplex verbum, puta cum aliquis intantum alteri humiliatur quod eum rogat, et hoc tangit cum dicit *Numquid multiplicabit ad te preces?*; vel etiam cum addit blanditiarum verba, et ad hoc pertinet quod subditur *aut loquetur tibi mollia?*, idest blanda verba
570 ad te placandum, secundum illud Prov. xvi «Responsio mollis frangit iram». Alio modo accedente aliqua obligatione, quae fit vel per aliquod particulare pactum, ad quod pertinet quod dicit *Numquid feriet tecum pactum?*; vel per servitutem perpetuam, ad quod pertinet quod dicit *et accipies eum servum sempiternum?* Et ista quatuor quandoque per ordinem se habent: nam quandoque aliquis primo quidem propter timorem preces porrigit victori, secundo blanditur, tertio ad pactum suscipitur, quarto per pactum servituti perpetuo subiugatur. Per quae omnia datur intelligi quod diabolus non timet hominem ut ei quasi superiori aut fortiori preces ex timore aut blanditias aut pactum aut servitutem
580 exhibeat: et si huiusmodi simulet facit ad hominum deceptiones, ut potius eos sibi subiciat quam eis subiciatur.

Quarto ostendit quod non potest superari per modum quo aves ab homine superantur, circa quas considerandum est quod aves primo quidem aliqua deceptione capiuntur per retia vel viscum vel aliquid huiusmodi, et hoc excludens subdit *Numquid illudes ei sicut avi*, ut scilicet decipiendo ipsum in tuam redigas potestatem? Secundo postquam iam captae fuerint ligantur ne avolare possint, et exhibentur pueris et ancillis ad ludum, et hoc significatur cum subditur *aut ligabis eum ancillis tuis?* Per quae datur intelligi quod homo non potest sua industria decipiendo diabolum superare, nec eum aliis despiciendum exponere.

Sic igitur ostenso quod non potest subici per modum quo alia animalia subiciuntur, ostendit consequenter quod homo non potest uti eo, etiam si subiceretur, per modum quo utitur aliis animalibus
605 magnis quando sunt in potestate hominis redacta. Et primo hoc ostendit assumens modum quo homi-

nes utuntur animalibus terrestribus captis, puta cervis et apris et aliis huiusmodi, quorum carnes dividuntur dupliciter: uno modo gratis distribuendo amicis, et hoc excludit subdicens *Concident illum amici?*, ut hoc interrogative legatur; alio modo vendendo diversis, et quantum ad hoc subdit *dividunt illum negotiatores?*, quasi dicat 'non': tanta est enim huiusmodi animalis magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat, unde nec particulariter dividitur inter amicos nec venditur in macello ad modum aliorum animalium. Per quod designatur quod homo non potest auxilium daemonis vel alteri gratis communicare vel etiam vendere.

Secundo ostendit quod non potest homo uti Levianathan ad modum quo utitur piscibus captis, quorum maioribus piscatores implent magnas sagenas, et quantum ad hoc dicit *Numquid implebis sagenas pelle eius?* Et forte signanter dicit *pelle* ad exprimentum modum quo maximi ceti capiuntur, qui «longissimis culmis quos habent quando dormiunt in rupibus pendunt ad saxa», ut dicitur, «et tunc piscator appropinquans quantum potest de pelle solvit a lardo iuxta caudam»: est enim animal valde pingue, ita quod propter pinguedinem talem incisuram non sentit; et sic immissis funibus quos ligat ad saxa vel arbores, excitat cetum lapidibus fundae, qui volens recedere pellem dimittit. Minoribus autem piscibus implent quaedam alia minora instrumenta, et quantum ad hoc subdit *et gurgustium piscium capite illius?* Dicitur enim gurgustium quoddam instrumentum de viminibus factum quod piscatores in gurgite ponunt ad capiendum pisces; est autem tanta magnitudo ceti quod nec totus nec etiam una pars eius, puta caput, potest in gurgustio quantumcumque magno contineri: dicitur enim habere tam magnum caput quod ab ipso quadraginta lagenae sagiminis effluant. Et hoc ponitur ad figuratiter ostendendum quod diabolus virtute humana includi non potest, sicut quidam nigromantici se eum posse includere opinantur, sed hoc totum provenit ex eius astutia qua utitur ad homines decipiendos; et si quis recte consideret, omnia praemissa

585 simulet] silent F N 593 sicut] quasi cum Vulg. F Pd π 605 potestate] —tem F y(-Sv) R 622 maioribus] interioribus F Va carnis F3 625 quo] quidam F N Va Va quidem (—dam As) add. y maxim] —me F1 Va δ magni Sv 627 pendunt] pendent F y Pd π tendunt pR saxa] saga N β1 sagax Va 643 sagiminis] sanguinis β1 F3 8(-R) sanguis R 625-629 Albertus XXIV De animal, n. 19 (St 2,1525). 636 gurgustium: cf. Alan, de Insulis Distinctiones (PL 210,806 D). 641 dicitur: cf. Albertus XXIV De animal, n. 17 (St 2,1524). 645 nigromantici: cf. Isid. VIII Etymol. cap. 9 (PL 82,312 A).

27 *Pone manum tuam super eum. Memento belli, nec ultra addas loqui.* 28 *Ecce spes eius frustrabitur eum, et videntibus cunctis praecipitabitur.*

videntur pertinere ad praesumptionem nigromantie
650 eorum confutandam, qui nituntur cum daemonibus
pactum inire aut eos sibi subicere vel qualitercum-
que constringere.

Ostenso ergo quod homo non potest ullo modo
sua virtute diabolum superare, quasi ex omnibus
655 praemissis concludit subdens *Pone manum tuam su-
per eum*, subaudi 'si potes', quasi dicat: nullo modo
tua virtute potes manum tuam ponere super eum
ut eum tibi subicias. Sed quamvis non possit ab
homine superari, superatur tamen virtute divina,
660 unde subdit *Memento belli*, quo scilicet ego contra
eum pugno, *nec ultra addas loqui*, scilicet contra me,
dum scilicet vides eum mea virtute superari quem

tua virtute superare non potes. Et de superatione
qua superatur a Deo subditur *Ecce spes eius frus-
trabitur eum*, quod quidem si referatur ad cetum 665
manifestum est: dum enim cetus persequitur pisces
sperans eorum capturam, impingit ad aliquod litus
unde propter parvitatem aquae se eruiere non po-
test, frustratus spe sua quam habebat de piscium
captura, et sic super aquam apparens praecipitatur 670
in mortem, et hoc est quod subditur *et videntibus
cunctis praecipitabitur*, quia undique homines eum
videntes concurrunt ad eum occidendum. Per quod
significatur quod spes diaboli quam habet de sub-
versione sanctorum frustrabitur, et ipse cum omni- 675
bus suis sequacibus, sanctis videntibus, in die iudicii
praecipitabitur in infernum.

666 dum enim cetus...non potest: cf. Albertus *XXIV De animal*, n. 17 (St 2,1524).

CAPITULUM XLI

1 Non quasi crudelis suscitabo eum. Quis enim resistere potest vultui meo? 2 Et quis ante dedit mihi ut reddam ei? Omnia quae sub caelo sunt mea sunt. 3 Non parcam ei verbis potentibus et ad deprecandum compositis. 4 Quis revelabit faciem indumenti eius? Et in medium oris eius quis intrabit?

Non quasi crudelis suscitabo eum etc. Postquam Dominus enumeraverat virtutem Leviathan quantum ad hoc quod non potest superari ab homine sed solum a Deo, nunc enarrat potestatem ipsius quantum ad hoc quod ipse potest contra alios agere. Et quia «non est potestas nisi a Deo», ut dicitur Rom. xiii, posset aliquis ad crudelitatem Deo ascribere quod tam noxiae creaturae tantam potentiam dedit, et ideo ad hoc excludendum dicit *Non quasi crudelis suscitabo eum*, id est altum esse permittam per potentiam sibi datam; et videtur hoc respondere ad id quod supra lob xxxii dixerat «Mutatus es mihi in crudelem». Quod autem hoc sibi ad crudelitatem ascribi non debeat ostendit triplici ratione: primo propter potestatem ipsius Dei, cum dicit *Quis enim resistere potest vultui meo*, id est providentiae meae? Quasi dicat: quantumcumque Leviathan iste sit potens non potest providentiae meae resistere, ut potentia sua utatur nisi quantum mihi placuerit, et mea voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit. Secundo ostendit idem ex largitate bonitatis ipsius qua gratis omnibus bona sua distribuit, unde subdit *Et quis ante dedit mihi ut reddam ei?*, quasi dicat 'nullus', ex quo patet quod omnia quae feci diligo quibus bona mea gratis communico, unde non habeo contra ipsa quae feci crudelitatis animum; et ad idem pertinet quod subdit *Omnia quae sub caelo sunt mea sunt*, quia scilicet sunt a me creata, conservata et gubernata: nullus autem rebus suis adversatur. Tertio ostendit se non esse crudelem permittendo Satanam in sua potentia exaltari, per hoc quod in nullo ei defert: videtur enim ad crudelitatem quandam pertinere quod aliquis dum vult alicui tyranno favere patienter tolerat afflictiones multorum. Duplici autem ra-

tione homo alicui potenti favet: uno modo timens comminationes ipsius, sed hoc Dominus a se excludit dicens *Non parcam ei*, id est in nullo ei deferam quin ei resistam secundum quod oportet, *verbis potentibus*, id est propter aliqua comminationis verba quae eius praeferant potestatem; alio modo favet aliquis alicui potenti quasi allectus ab eo blanditiis, et ad hoc excludendum subdit *et ad deprecandum compositis*, quasi dicat: quamvis potenter vel deprecatorie loqueretur tamen in nullo ei defero, quia non est convenientia «lucis ad tenebras», ut dicitur II Cor. vii.

His igitur praemissis ad removendum opinionem suae crudelitatis, accedit ad describendum virtutem Leviathan, et primo describit figuram eius a capite incipiens. Dicitur autem quod «super oculos ceti sunt quaedam additamenta cornea in figura magnae falcis et sunt ducenta quinquaginta super unum oculum et totidem super alterum, et utitur eis cetus pro coopertorio oculi tempore magnae tempestatis», et ad hoc exprimendum dicit *Quis revelabit faciem indumenti eius?*, id est quis homo potest accedere ita prope cetum ut a praedictis operculis possit faciem eius detegere? Per quod datur intelligi quod astutias diaboli nullus homo sufficit aperire. Dicitur etiam quod «in gutture habet quandam pellem in modum membranae, et haec multis meatibus perforata non sinit quicquam corpulentia magnum ingredi ventrem eius», quia scilicet per hoc impeditur eius digestio, scilicet si aliquod magnum animal integrum absorberet, et ad hoc designandum subditur *Et in medium oris eius quis intrabit*, ut scilicet perscrutetur strictos illos meatus quibus parvi pisces in eius ventrem descendunt? Per quod designatur quod intentionem daemonis qua ad homines spiri-

2 enumeraverat] —raviv F y(-As) enarravit As enarraverat π 52 falcis] fabe F falcsis N falisus Va frasis δl (def. Sv)
62 haec] est add. F β. As hoc R 66 subditur] subdit γ δ π 70 quod intentionem] intentio F quaj] quam habet F

51 Albertus XXIV *De animal*, n. 15 (St 2,1523).

61 Thomas Cantimpr. VI *De nat. rerum* (ms. f. loyva).

5 *Portas vultus eius quis aperiet? Per gyrum dentium eius formido.* 6 *Corpus eius quasi scuta fusilia, compactum squamis sese prementibus.* 7 *Una uni coniungitur et nec spiraculum quidem incedit per eas.* 8 *Una alteri adhaerebit et tenentes se nequaquam separabuntur.* 9 *Sternutatio eius splendor ignis, et oculi eius ut palpebrae diluculi.*

tualiter absorbendos <movetur>, nullus homo potest cognoscere. Dicitur etiam de ceto quod habet aperturam «oris dentatam valde magnis et longis dentibus, et praecipue duo dentes sunt aliis longiores ad 75 modum dentium elephantis vel apri», ergo ad designandum hoc duos dentes extremos maximos dicit *Portas vultus eius quis aperiet?*: videntur enim illi duo dentes maximi quasi duae portae quibus os ceti aperiatur. Per quod designatur quod nullus homo 80 potest os diaboli aperire ad extrahendum de potestate eius peccatores, quos absorbet quasi duabus portis, scilicet violentia et astutia. Quantum autem ad alios dentes ceti subdit *Per gyrum dentium eius formido*, quia scilicet in circuitu oris habet dentes 85 tam magnos ut aspicientibus terrorem incutere possit. Per quod significatur terror quem daemon hominibus incutit ut per hoc eos impellat ad peccandum: et potest dici quod dentes eius sunt ceteri daemones, vel etiam mali homines qui potentia sua alios 90 terrendo ad malum inducunt.

His igitur praemissis de dispositione capitis Leviathan, procedit ad dispositionem corporis eius quod describit ad modum piscium habentium squamas, unde secundum magnitudinem sui corporis debet habere maximas squamas ad modum scutorum, 95 unde dicit *Corpus eius quasi scuta fusilia*, quae quidem sunt continua, nam scuta lignea per colligationem adunantur; comparatur autem diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus, unde peccatores 100 qui alios in malitia defendunt sunt quasi scuta corporis diaboli. Ostendit autem consequenter quod squamae eius non solum sunt magnae sed etiam compressae ad modum piscium multas squamas habentium, et hoc est quod subdit *compactum squamis* 105 *sese prementibus*, per quod designatur multitudo malorum. Et perversa eorum concordia in malo ostenditur consequenter cum subditur *Una uni coniungitur*, quia scilicet sicut in corpore alicuius piscis non quaelibet squama coniungitur cuilibet sed una uni 110 per ordinem, ita etiam in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant sed quidam quibusdam. Quandiu autem piscis est vivus et for-

tis et squamae eius sunt in suo vigore, ita ad invicem et cuti corporis stricte adhaerent quod nec aer potest inter eas transire; quando vero piscis 115 fuerit vel mortuus vel infirmus aut ex aliqua occasione eius squamae desiccantur, tunc paulatim praedicta coniunctio squamarum remittitur ita quod ipsae squamae incurvantur et potest etiam aliquid grossius inter eas transire: ad ostendendum ergo 120 vigorem squamarum Leviathan subdit *et nec spiraculum quidem incedit per eas*, idest per intermedium squamarum; per quod designatur quod ad consensum malitiae non disiunguntur <mali> per aliquam spiritualem persuasionem aut inspirationem 125 internam. Et ideo ad ostendendum obstinatum eorum consensum in malitia subdit *Una alteri adhaerebit*, per mutuam favorem et consensum, *et tenentes se nequaquam separabuntur*, propter obstinatum scilicet consensum eorum in malum, sicut nec squa- 130 mae Leviathan humana virtute possunt ab invicem disiungi.

Sternutatio eius splendor ignis. Postquam descripsit Dominus dispositionem Leviathan, hic describit operationem fortitudinis eius, et sicut primo descrip- 135 serat dispositionem capitis quam corporis, ita etiam et prius incipit enumerare operationes ad caput pertinentes. Prima autem et principalior pars capitis est cerebrum, ex cuius commotione sternutatio animalis causatur, et ideo sternutationem Leviathan uo describens dicit *Sternutatio eius splendor ignis*, quia scilicet ex sternutatione Leviathan tanta fit aquarum commotio quod causatur quidam candor aquarum commotarum ad modum splendoris ignis; vel etiam potest referri ad hoc quod fortiter commoto 145 capite vel oculis videtur nobis quod emicat quidam splendor ignis, unde cum multo maior sit commotio capitis Leviathan ex eius sternutatione, multo magis talis splendor procedit. Significatur autem per hoc quod per commotionem capitis diaboli, idest per 150 tentationes ipsius, emicat splendor ignis, scilicet irae aut concupiscentiae aut etiam inanis gloriae. Inter alias autem partes capitis sunt praecipui oculi, unde

71 <movetur> *cons, cum* β1] molitur δ1 π *om. cet.* 81 quasi duabus] quantum ad duos δ1 82 portas *scrips, cum* F2 γ π] dentes δ1 partibus *cet.* 122 quidem] quiddam F N Va quidam V2 quodam V1 quoddam F2 quod F3 124 disiunguntur] —gitur γ(-As) δ 124 <mali> *suppi.] om. codd.* 135 primo] prius γ 153 praecipui] —pue γ

73 Albertus XXIV *De animal*, n. 14 (St 2,1522). 99 caput ad corpus: cf. August. *Enarr. in Ps. cxxxix*5 (PL 37,1807). 139 sternutatio: cf. Avicen. *III Canon, medic*, fen 5 tr. 2 c. 13 (ed. Venetiis 1555, f. 244r).

10 De ore eius lampades procedunt sicut taedae ignis accensae. 11 De naribus eius procedit fumus sicut ollae succensae aquae ferventis. 12 Halitus eius prunas ardere facit et flamma de ore eius egreditur. 13 In collo eius morabitur fortitudo, et faciem eius praecedet egestas, 14 membra carniū eius cohaerentia sibi.

subdit ei oculi eius ut palpebrae diluculi: oculus enim
 155 ratione suae levitatis lucidus est; habet autem cetus
 magnos oculos secundum magnitudinem capitis et
 totius corporis, et ideo in inspectione eorum apparet
 quaedam claritas diffusa sicut est claritas diluculi,
 per quam designatur temporalis prosperitas quam
 160 diabolus homini repromittit. Tertio autem describit
 operationem sive effectum oris eius cum dicit *De ore
 eius, lampades procedunt sicut taedae ignis accensae*,
 ubi considerandum est quod taeda est quoddam li-
 gnum quod accensum suavem odorem emittit; di-
 165 citur autem de cetō quod «quando multum esurit,
 vaporem odoriferum ad modum odoris ambrae ex
 ore suo emittit, in quo pisces delectati os eius in-
 grediuntur et sic ab ipso devorantur»: vapores ergo
 emissi ab ore ceti lampades dicuntur propter magni-
 170 tudinem caloris qui ex interioribus eius egreditur,
 taedae autem accensae comparantur propter redo-
 lentiam, ut dictum est; per hoc autem designatur
 quod diabolus ad concupiscentiam peccati homines
 incendit per ostentationem alicuius boni quasi per
 175 redolentiam quandam. Quarto ponitur operatio na-
 rium eius: hoc enim animal habet pulmonem et
 respirat sicut delphinus, et ad hoc designandum sub-
 dit *De naribus eius*, quae scilicet sunt praecipua
 instrumenta respirandi, *procedit*, scilicet per respira-
 180 tionem, *fumus*, idest aer adustus ex multitudine cal-
 oris qui est necessarius huic animali ad tantam
 molem movendam; et ideo signanter subdit *sicut
 ollae succensae aquae ferventis*: aer enim qui respi-
 rando emittitur in pulmone continebatur, in quo
 185 calefiebat per calorem cordis qui pulmoni coniungi-
 tur, sicut aqua in olla calescit et fervet per hoc quod
 <ignis> apponitur. Et quia animal respirat non solum
 per nares sed etiam per os, ideo quinto subdit ope-
 rationem oris dicens *Halitus eius*, idest exhalatio de
 190 ore procedens, *prunas ardere facit*, idest tam calidus
 et vehemens est quod sufficeret ad prunas accenden-
 das: loquitur enim ad similitudinem eorum qui suf-
 flando prunas accendunt, unde subdit *et flamma de*

ore eius egreditur, quia scilicet tam calidus et ignitus
 est vapor de ore eius egrediens quod merito potest
 195 flammae comparari. Per haec autem omnia desi-
 gnatur quod diabolus sua occulta vel manifesta sug-
 gestionē perversae cupiditatis ignem in homine ac-
 cendit.

His igitur praemissis quae pertinent ad virtutem
 200 capitis Leviathan, accedit ad narrandum ea quae
 pertinent ad virtutem aliorum membrorum ipsius.
 Est autem considerandum quod, sicut Aristoteles
 dicit in II Animalium, «nullus piscis habet collum»
 nisi illi qui generant animalia, sicut delphini, et ex
 205 horum genere sunt etiam ceti; et ideo incipit descri-
 bere fortitudinem colli eius cum dicit *In collo eius
 morabitur fortitudo*, quae quidem necessaria est tanto
 animali ad pondus capitis eius portandum; et quia
 per collum caput coniungitur corpori, possunt per
 210 collum Leviathan designari illi per quos diabolus
 in alios malitiam suam exercet, qui ut plurimum
 sunt potentes quos alii reverentur aut etiam timent.
 Est autem manifestum quod hoc animal cum sit
 magni corporis multo indiget cibo, et ideo cum in
 215 aliqua parte maris fuerit cetus absorbet multitudi-
 nem piscium ibi existentium, ut quasi mare in con-
 spectu eius remaneat piscibus vacuum, et hoc est
 quod subdit *et faciem eius praecedet egestas*, quia
 scilicet attrahit ad se pisces, ut supra dictum est,
 220 et mare remanet a piscibus vacuum ante eum; per
 quod significatur quod egestas virtutum in homini-
 bus causatur ante faciem diaboli, idest per suggestio-
 nem ipsius. Consequenter ostendit fortitudinem eius
 quantum ad alias partes corporis cum dicit *membra*
 225 *carnium eius cohaerentia sibi*, scilicet propter earum
 spissitudinem, per quod designatur consensus mem-
 brorum diaboli in malum.

His igitur praemissis de fortitudine Leviathan ad
 agendum, consequenter agit de fortitudine eius ad
 230 resistendum. Quamvis autem possit resistere virtuti
 humanae agenti, tamen virtuti actionis divinae
 usquequaque resistere non potest, et ideo primo

168 devorantur] hugutio. ambra, bre. est species valde cara et est multum odorifera, unde papias dicit quod ambrosium est
 odor divinus et ambrosius odor celestis add π J7g scilicet om. γ δ π per respirationem] post adustus γ post aer δ π
 180 fumus] om. pV2 post procedit F β1 (sicut-γ δ π, cf. nota praec.) 187 <ignis> coni. cum sV2 Pd π] ei post apponitur Sv
 om. cet. 221 a om. F2 γ δ1 π vacuum] et hoc est quod subdit add. pN β.

155 ratione suae levitatis: cf. Thomas *Super De sensu* 3 (437 a 29). 163 taeda: cf. Plinius XVI Nat. hist. cap. 10 (19).
 165 Barthol. Anglic. XIII De propriet. rerum cap. 26. 177 respirat sicut delphinus: cf. Arist. III De part. animal, cap. 6
 (669 a 8) et Albertus XIII De animal, tr. 1 c. 6 n. 45 (St 2,912). 204 II De hist. animal, cap. 13 (504 b 17) sec. transi.
 Guillelmi (ms. f. grb); cf. etiam Albertus II De animal, tr. 1 c. 7 n. 76 (St 1,256). 220 supra: lin. 167.

Mittet contra eum fulmina, et ad locum alium non ferentur. 15 Cor eius indurabitur quasi lapis et stringetur quasi malleatoris incus. 16 Cum sublatus fuerit, timebunt angeli et territi purgabuntur. 17 Cum apprehenderit eum gladius, subsistere non poterit,

ostendit quid Deus contra ipsum agat cum dicit
 235 *Mittet contra eum fulmina*: manifestum est enim
 quod frequenter in mari fulmina cadunt quibus
 quandoque etiam naves periclitantur, unde etiam
 probabile est quod quandoque ceti fulmine ferian-
 tur, et hoc opus praecipue attribuitur Deo propter
 240 magnitudinem et terrorem huius effectus, unde su-
 pra xxxviii³⁵ Dominus dixit «Numquid mittes ful-
 mina, et ibunt» etc. Subdit autem *et ad locum alium*
non ferentur, quod potest ad duas intentiones re-
 ferri: primo quidem ad designandum magnitudinem
 245 corporis eius: solet enim fulgur ad aliquem locum
 percutiens per quandam repercussionem ad alia loca
 reflecti propinqua tamen, sed corpus Leviathan tam
 magnum est ut fulmen in ipsum percutiens extra
 corpus eius non reflectatur; alio modo potest referri
 250 ad infallibilitatem divinae operationis: sicut ergo sa-
 gittarius sapiens directe sagittas emittit <ita> quod
 non percutit nisi ad signum, ita cum Deus fulgura
 contra Leviathan sive quamcumque aliam creatu-
 ram quasi sagittas quasdam emittere vult, non ad
 255 alium locum pergunt nisi quo ipse emittit, secundum
 illud Sap. v22 «Ibunt directe emissiones fulgurum».
 Per quod designantur divina flagella, quae Deus
 immittit contra diabolum et membra eius ita quod
 contra alios non feruntur: nam si quandoque boni
 260 per temporales adversitates flagellantur a Deo, hoc
 tamen cedit in glorificationem sanctorum et in
 maiorem damnationem diaboli et impiorum.

Secundo ostendit qualiter se habeat Leviathan
 ad ea quae Deus contra ipsum agit, cum dicit *Cor*
 265 *eius indurabitur quasi lafis*; durum autem significat
 potentiam naturalem ut scilicet aliquid non facile
 corrumpatur ab exteriori agente: per hoc ergo desi-
 gnatur virtus naturalis quae est in corde ceti ut non
 de facili corrumpatur ab exteriori actione inferente
 270 aliquid nocumentum. Et ad istam duritiam desi-
 gnandam sufficebat exemplum lapidis quantum ad
 leves percussiones, non autem quantum ad graves:
 lapis etsi non confringatur manu confringitur tamen
 malleo ferreo; et ideo ad designandam virtutem ceti
 275 etiam contra gravia nocumenta subdit *et stringetur*

quasi malleatoris incus, quae scilicet ex percussione
 malleorum non confringitur sed magis solidari vide-
 tur: per hoc ergo significatur obstinatio diaboli et
 membrorum eius, quia nulla percussione divina a
 sua malitia emolliuntur. 280

Tertio ostenditur finalis effectus divinae percus-
 sionis: quantumcumque enim flagellis divinis resis-
 tere videatur, oportet tamen quod finaliter ab eis
 superetur, unde subdit *Cum sublatus fuerit*, scilicet
 virtute divina de loco suo, *timebunt angeli* admi- 285
 rando divinam virtutem; in qua admiratione multi
 effectus divinae virtutis eis innotescunt, et ideo
 subdit *et territi purgabuntur*: ut enim Dionysius
 dicit vi cap. De divinis nominibus, angeli purgari
 dicuntur non ab immunditia sed a nescientia. Sed 290
 quia omnis creatura corporalis modicum aliquid est
 in comparatione sanctorum angelorum, non videtur
 principaliter hoc esse dictum ad significandum quod
 caelestes angeli multum admirentur de occisione
 alicuius corporalis ceti, nisi forte per angelos sanctos 295
 homines intelligamus: sed melius est ut principaliter
 referatur ad spiritualem Leviathan, scilicet diabo-
 lum, qui sublatus fuit virtute divina quando de
 caelo cecidit per peccatum: et tunc angeli admiran-
 tes divinam maiestatem sunt purgati per separatio- 300
 nem ab eius societate. Similiter etiam in die iudicii
 quando diabolus cum omnibus membris suis detru-
 detur in infernum, angeli et omnes sancti admira-
 buntur divinam potestatem et erunt de cetero pur-
 gati per totalem separationem a malis, et hoc si- 305
 gnificatur Apoc. xii10, ubi postquam proiectus est
 diabolus auditur magna vox in caelo dicens «Nunc
 facta est salus et virtus et regnum Dei nostri».

Sic igitur ostenso qualiter se habeat ad impu-
 gnationem Dei, ostendit qualiter se habeat ad impu- 310
 gnationem creaturae, et primo qualiter se habeat
 ad impugnationem hominis. Impugnat autem homo
 et de propinquo et a remotis: de propinquo quidem
 munitus gladio et hasta ad percussiones, et thorace
 ad sui munitionem, et quantum ad hoc dicit *Cum* 315
affrehenderit eum, scilicet Leviathan, *gladius*, scili-
 cet hominis, *subsistere non poterit*, scilicet gladius,

234 quid] quod F y(-As)8rc 241 fulmina] flumina β1 δ1 fulgura Vulg. (cf. Praef. § 132) 251 <ita> suppi.] ante directe
 Pd π om. cet. (def. Sv) 252 fulgura om. F1 δ1 π (def. Sv) 253 creaturam] fulgura (—rat Va) add. codd. praeter N1⁴(def. Sv),
 et delevimus 257 exteriori] —re N V. V2 δ1 π 273 lapis] enim add. sV2 γ δ1 π 277 confringitur] constringitur F N F2
 285 admirando] scilicet praem. V2 γ δ π 292 non] modo N V2 Va ideo non δ. π

289 Rectius *De ecclesiast. hier.* cap. 6 pars 3 § 6 (PG 3,537 B; Dion. 1404) sec. Thomam *I Pars* q. 106 a. 2 ad 1; vel *De cael. hier.*
 cap. 7 § 2 et 3 (PG 3,207 B et 209 D; Dion. 845 et 859) ut refert etiam Thomas *De verit.* q. 9 a. 3. 298 de caelo cecidit: Is. xiv.2

neque hasta neque thorax. 18 Reputabit enim ferrum quasi paleas et aes quasi lignum putridum. 19 Non fugabit eum vir sagittarius, in stipulam versi sunt ei lapides fundae. 20 Quasi stipulam aestimabit malleum et deridebit vibrantem hastam. 21 Sub ipso erunt radii solis et sternet sibi aurum quasi lutum. 22 Fervescere faciet quasi ollam profundum mare et ponet quasi cum unguenta bulliunt.

quin frangatur propter duritiem corporis eius, *neque hasta*, scilicet subsistere poterit, *neque thorax*, quo
 320 scilicet munitur pectus, subsistere poterit contra Leviathan. Et huius rationem assignat subdicens *Reputabit enim ferrum quasi paleas*, quia scilicet sicut homo non potest laedi a paleis et de facili eas frangit, ita Leviathan non potest laedi a ferro gladii
 325 vel hastae, sed de facili huiusmodi frangit; et similiter reputabit *aes*, scilicet thoracis, *quasi lignum putridum*, quod scilicet resistere non potest percussioni. Per hoc autem significatur quod nulla virtus humana efficax est ad diabolum laedendum vel ad
 330 resistendum ei, sed omnis virtus humana pro nihilo a diabolo reputatur.
 Impugnat etiam homo a remotis per sagittas et lapides fundae, sed nec ista contra cetum valent, unde subdit *Non fugabit eum vir sagittarius*, scilicet
 335 emissionem sagittarum, quas non timet utpote ab eis laedi non valens. Sicut autem sagittae de longinquo emissae laedunt interius vulnerando, ita lapides fundae laedunt exterius atterendo; sed cetus sicut non potest perforari sagittis, ita non potest conteri lapidibus in eum proiectis, unde subdit *in stipulam versi sunt ei lapides fundae*, quia scilicet sicut stipula propter suam levitatem nullum contere potest, ita nec cetus potest lapidibus fundae aliquod nocumentum pati. Per hoc autem significatur quod
 340 sicut diabolus non potest laedi virtute humana quasi quadam percussione propinqua, ita etiam non potest laedi hominis astutia quasi quadam percussione a longinquo. Sicut autem per lapides fundae aliquis atteritur a remotis, ita etiam per malleum aliquid atteritur de propinquo, sed nec sic etiam cetus ab homine laedi potest, unde subdit *Quasi stipulam aestimabit malleum*, quod etiam referri potest ad eandem significationem cum praemissis, nisi quod mallei est gravior percussura quam lapidum fundae:
 350 unde potest significari quod quantumcumque intendatur hominis fortitudo et conatus, a diabolo conternitur.
 Solent autem homines aliquos superare non solum

percutiendo sed etiam percussione comminando, sed nec cetus nec diabolus aliquam hominis comminationem timet, unde subditur *et deridebit vibrantem hastam*: vibratio enim hastae videtur esse quaedam comminatio percussurae. Sicut autem homo quandoque alium superat comminando, ita etiam promissis alliciendo; maxime autem solent aliqua dona pro-
 365 missa allicere hominem propter pulcritudinem vel propter pretiositatem. Nihil autem videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares, quorum pulcritudine Leviathan vel corporaliter vel spiritualiter intellectus non allicitur, et ad hoc si-
 370 gnificandum subditur *Sub ipso erunt radii solis*, quia scilicet non appetiatur eos tamquam aliquid magnum; et per consequens datur intelligi quod nihil aliud praeclarum in rebus humanis appetiatur. Aurum autem reputatur valde pretiosum inter res
 375 quae in usum hominis veniunt, et quantum ad hoc subdit *et sternet sibi aurum quasi lutum*, idest quasi vile aliquid ipsum contemnet. Et sic patet quod ab homine allici non potest.

Sic ergo ostenso quod non potest superari ab
 380 homine, consequenter ostendit quod non potest superari neque a mari neque ab aliquo pisce maris, et hoc per fortes operationes quas in mari exercet. Dicit autem Plinius quod «quaedam beluae sunt in mari orientali tantae magnitudinis ut ab imo ver-
 385 tant maria» et faciant tempestates in mari, quae quidem beluae ad naturam ceti pertinere videntur; et ad hoc significandum subdit *Fervescere faciet quasi ollam profundum mare*: sicut enim quando olla fervet aqua fervens in ea commovetur, ita ex violentia
 390 huius piscis fluctus maris commoventur; et incipit haec commotio a profundo et pervenit usque ad aquae superficiem, unde subdit *et ponet quasi cum unguenta bulliunt*, quae scilicet faciunt maiorem spumam et commotionem in superficie quam simplex
 395 aqua in qua non tantum de aere continetur; per hoc autem significatur turbatio quam diabolus concitat in hoc mundo. Et sicut facit magnum effectum quando movetur in fundo maris, ita etiam facit

322 enim] eum N pV1

361 subditur] —dit γ δ π
pulcritudinem F N γ(-Sv) Va π

344 quod om. N V1 Va

368 radii solares] radius solaris Va
399 fundo] profundo β. sV1

349 aliquid] aliquis γ {def. F1 Va}

quorum scrips. cum δ1 π] cuius cet.
profundum As {def. pV1 F3 Sv}

359 etiam om. V1 δ

369 pulcritudine]

384 Ex Thoma Cantimpr. VI De nat. rerum (ms. f. io7rb); cf. Plinius IX Nat. hist. cap. 3 (2).

23 Post eum lucebit semita, aestimabit abyssum quasi senescentem. 24 Non est potestas super terram quae ei comparetur. Qui factus est ut nullum timeret, 25 omne sublime videt: ipse est rex super universos filios superbiae.

400 magnum effectum quando movetur in superficie, et ad hoc significandum subdit *Post eum lucebit semita*: sicut enim quando navis movetur per mare, ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur propter commotionem et spumam generatam in
405 aqua, ita etiam contingit ex motu istius piscis prae sua magnitudine; per hoc autem significatur quod effectus perturbationis <quam> diabolus in mundo concitat non statim aboletur sed quandoque diutius durat. Ex hoc autem quod tam fortes operationes
410 cetus in mari operatur, in nullo timet maris profunditatem, unde subdit *aestimabit abyssum*, idest profundum maris, *quasi senescentem*, idest quasi finem habentem et quasi impotentem ad absorbendum ipsum: nam quod senescit, et debile est et fini propinquum; ex hoc autem significatur quod diabolus
415 damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum nisi ac si eius damnatio esset terminanda. Et sicut Leviathan non potest superari ab homine nec a mari aut ab aliqua creatura maris, ita etiam non potest superari a quacumque alia creatura terrestri, unde subdit *Non est potestas super terram quae ei comparetur*: non enim est in terra aliquod animal tam magnum sicut cetus maris, unde et Plinius dicit quod in mari sunt
420 «maiora animalia terrestribus, et causa evidens est humoris luxuria»; per hoc autem significatur quod nulla virtus corporalis potest adaequari potestati daemonis quae est potestas spiritualis naturae.

Quia igitur multa praemisera de proprietatibus Leviathan in figura diaboli, consequenter praedic- 430 tam metaphoram exponit. Et sicut dictum est, omnes praedictae proprietates ad duo pertinere videntur, quorum unum est quod ipse ab alio laedi non potest, et quantum ad hoc exponens subdit *Qui factus est ut nullum timeret*, idest hoc habet 435 diabolus ex condicione suae naturae in qua factus est a Deo ut neque hominem timeat neque aliquam creaturam corporalem; aliud autem est quod Leviathan habet facultatem ad magnas et fortes operationes exercendas, et hoc exponens subdit *omne 440 sublime videt*, idest intentio diaboli est ad quaecumque sublimia aggredienda. Et quia haec videntur ad superbiam pertinere, ostendit consequenter quod diabolus non solum in se superbus est sed omnes in superbia excedit et est aliis superbiendi 445 initium, unde subdit *ipse est rex super universos filios superbiae*, idest super eos qui superbiae subiunguntur, qui omnes sequuntur eius ducatum. Ubi considerandum est quod Dominus operationem suam quam exercet in malos circa superbos manifestare 450 incepit et in superbis narrationem terminat, ut ostendat hoc praecipue lob fuisse timendum ne diabolus, qui eum expetierat ad tentandum, praecipue eum ad superbiam inducere conaretur ut sic transferretur in regnum ipsius, et ideo ca- 455 vere debebat affectum et verba quae superbiam saperent.

407 <quam> suppi, cum β. F3 δ. π] om. cet. (def. Sv) 414 et] et est β. est V2 Va (def. Sv) 446 universos] omnes P2γδπ
450 circa] contra F β] δ(-Pδ) 451 incepit] incipit v(-F3) δ π 455 cavere scrips, cum F2 Sv] orrere F tacere NV. As
carere V2 F3 Va abicere δ] π

424 IX Nat. hist. cap. 2 (1).

451 incepit: cap. xi.6.

CAPITULUM XLII

1 Respondens autem lob Domino dixit: 2 Scio quia omnia potes et nulla te latet cogitatio. 3 Quis est iste qui celat consilium absque scientia? Ideo insipienter locutus sum et quae ultra modum excedunt scientiam meam. 4 Audi et ego loquar, interrogabo te et responde mihi. 5 Auditum auris audiui te, nunc autem oculus meus videt te. 6 Idcirco ipse me reprehendo et ago paenitentiam in favilla et cinere. 7 Postquam autem locutus est Dominus verba haec ad lob, dixit ad Eliphaz Themanitem: Iratus est furor meus in te et in duos amicos tuos, quoniam non locuti estis coram me rectum sicut servus meus lob.

Respondens autem lob Domino dixit etc. Postquam Dominus redarguit lob de incauta locutione quae superbiam sapere videbatur, quia scilicet se intantum iustum asserebat quod hoc quibusdam videbatur in derogationem cedere divini iudicii, lob humiliter se convictum reputans respondet: primo quidem confitendo divinam excellentiam quantum ad potentiam, unde dicit *Respondens autem lob Domino dixit: Scio quia omnia potes*, et etiam quantum ad scientiam, unde subdit *et nulla te latet cogitatio*. Per quorum primum confitebatur quod Deus poterat adversitatem remove a diabolo inductam, quem Dominus sub figura Vehemet et Leviathan descripsit; per secundum autem recognoscit se interius fuisse aliqua cogitatione superba pulsatum, quod Deum non latuisse recognoscit, et ideo consequenter invehitur Contra eos qui divinam providentiam negant dicens *Quis est iste qui celat consilium absque scientia?*, idest quis est tam praesumptuosus et stultus qui dicit humanum consilium posse celari a Deo absque hoc quod Deus illud cognoscat?

Ex consideratione autem divinae excellentiae procedit ad considerationem propriae culpae cum subdit *Ideo insipienter locutus sum*, scilicet debitam reverentiam non exhibens divinae excellentiae in meis verbis, *et quae ultra modum excedunt scientiam meam*, scilicet discutiendo divina iudicia. Et quia «insipienter locutus sum», de cetero loquar sapienter, unde subdit *Audi et ego loquar*, meam scilicet culpam confitendo; et quia «locutus sum quae excedunt scientiam meam», de cetero de ea non audeo loqui sed solum de his te interrogare, unde subdit *interrogabo te*, scilicet petendo, orando, pulsando, et

responde mihi, scilicet interius instruendo. Quare autem sic mutatus sit ostendit subdens *Auditum auris audiui te*, scilicet olim cum insipienter loquerer, *nunc autem oculus meus videt te*, idest plenius te cognosco quam prius, sicut id quod videtur oculis certius cognoscitur quam quod aure auditur: profecerat enim tum ex percussione tum ex revelatione divina. Quanto autem aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit, unde subdit *Idcirco ipse me reprehendo*, propriam scilicet culpam considerando. Et quia non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio, ideo subdit *et ago paenitentiam in favilla et cinere*, in signum scilicet fragilitatis naturae corporeae: convenit enim humilis satisfactio ad expiandam superbiam cogitationis.

Quia ergo superius Dominus redarguerat Eliud et etiam lob, nunc tertio redarguit amicos eius, inter quos praecipuus erat Eliphaz — quod patet ex hoc quod primo loqui inceperat —, unde dicitur *Postquam autem locutus est Dominus verba haec ad lob, dixit ad Eliphaz Themanitem: Iratus est furor meus in te et in duos amicos tuos*, scilicet Baldath et Sophar. Ubi considerandum est quod Eliud ex imperitia peccaverat, lob autem ex levitate, et sic neuter eorum graviter peccaverat: unde nec Dominus dicitur iratus fuisse contra eos, sed contra tres amicos lob graviter dicitur fuisse iratus quia graviter peccaverant perversa dogmata asserendo, ut supra habitum est, unde subdit *quoniam non locuti estis coram me rectum*, idest fidelia dogmata, *sicut servus meus lob*, qui scilicet a veritate fidei non recessit. Pro gravibus autem peccatis expiandis antiqui con-

2 incauta] tanta F V2 16 recognoscit] cognoscit N pV2 26 excedunt] —derent cum Vulg. Pd π (def. pR) 45 ideo] et praem. N V2 64 idest] scilicet β1 γ

33 petendo...pulsando: Matth. vn7. 50 superius: cap. xxxvin23. 62 supra: cap. xin4. 66 antiqui...offerre: cf. supra cap. i 161 nota.

8 Sumite igitur vobis septem tauros et septem arietes, et ite ad servum meum lob et offerte pro vobis holocaustum. lob autem, servus meus, orabit pro vobis. Faciem eius suscipiam ut non imputetur vobis stultitia. Neque enim locuti estis coram me rectum sicut servus meus lob. 9 Abierunt ergo Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites, et fecerunt sicut locutus fuerat Dominus ad eos, et suscepit Dominus faciem lob. 10 Dominus quoque conversus est ad paenitentiam lob, cum oraret pro amicis suis. Et addidit quoque Dominus omnia quaecumque fuerant lob duplicia. 11 Venerunt autem ad eum omnes fratres sui et universae sorores suae et cuncti qui noverant eum prius, et comederunt cum eo panes in domo eius, et moverunt super eum caput. Et consolati sunt eum super omni malo quod intulerat Dominus super eum, et dederunt ei unusquisque ovem unam et inaurem auream unam.

sueverunt sacrificia offerre, unde subdit *Sumite igitur vobis septem tauros et septem arietes*, quia scilicet ipsi erant duces populorum; septenarius autem est numerus universitatis, unde septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem. Sed quia infideles per fideles Deo reconciliari debent, unde subdit *lob autem, servus meus, orabit pro vobis*, ut scilicet eo mediante mihi reconciliemini, et offerte pro vobis holocaustum, ut scilicet vos satisfaciatis qui peccastis. Sed vestra satisfactio indiget fidelis viri patrocinio, unde subdit *lob autem, servus meus, orabit pro vobis*, qui scilicet dignus est exaudiri propter suam fidem, unde subdit *Faciem eius*, scilicet deprecantis, *suscipiam*, scilicet exaudiendo eius orationem, ut non imputetur vobis stultitia, scilicet infidelis dogmatis; et hoc exponit subdens *Neque enim locuti estis coram me rectum sicut servus meus lob*.

Accepta autem spe veniae, impleverunt quod eis fuerat mandatum, unde sequitur *Abierunt ergo Eliphaz Themanites et Baldath Suites et Sophar Naamathites, et fecerunt sicut locutus fuerat Dominus ad eos*. Et ita per oboedientiam et humilitatem suam digni facti sunt ut pro eis oratio lob exaudiretur, unde sequitur *et suscepit Dominus faciem lob*, rogantis scilicet pro amicis suis. Nec solum humilitas amicorum efficaciam praestitit eius orationi sed etiam humilitas propria, unde subditur *Dominus quoque conversus est*, scilicet a furore in clementiam, *ad faenitentiam lob, cum oraret pro amicis suis*: dignum enim erat ut qui pro suo levi peccato humiliter paenitebat etiam aliis graviter peccantibus veniam impetraret.

Plus autem prodest unicuique sua paenitentia quam aliis, unde si oratio et paenitentia lob meruit amotionem indignationis divinae ab amicis, multo decentius fuit ut etiam ipse ab adversitate liberaretur. Et quamvis lob spem suam non referret ad

prosperitatem temporalem recuperandam sed ad consequendam futuram felicitatem, Dominus tamen ex abundanti etiam prosperitatem temporalem ei restituit, secundum illud Matth. vi³³ «Primum quaerite regnum Dei et iustitiam eius, et haec omnia adicientur vobis». Et hoc quidem tempori congruum erat propter statum Veteris Testamenti in quo temporalia bona promittebantur, ut sic per prosperitatem quam, recuperaverat aliis daretur exemplum ut converterentur ad Deum; erat etiam congruum personae ipsius lob, cuius apud aliquos opinio laesa erat propter multiplices adversitates quae supervernerant ei, et ideo ut ei famam restitueret, ad statum maioris prosperitatis eum reduxit, unde sequitur *Et addidit quoque Dominus omnia quaecumque fuerant lob duplicia*. Inter adversitates autem lob quasi praecipua erat quod fuerat ab amicis suis desertus, et ideo huius adversitatis primo remedium ponitur cum dicitur *Venerunt autem ad eum omnes fratres sui et universae sorores suae et cuncti qui noverant eum prius*, in quo designatur recordatio pristinae amicitiae, et comederunt cum eo panes in domo eius, in quo designatur reditus ad antiquam familiaritatem, et moverunt super eum caput, scilicet compatiendo afflictioni ipsius. Et quia non solum oportet afflictis compati sed etiam eorum afflictioni remedium praebere, primo quidem praebuerunt remedium eius interiori dolori per consolatoria verba, unde subditur *Et consolati sunt eum super omni malo quod intulerat Dominus super eum*; secundo autem adhibuerunt subventionis remedium contra exteriori inopiam, et quia amiserat et animalia in campis et suppellectilia in subversione domus, ideo in utroque ei subveniunt, sequitur enim *et dederunt ei unusquisque ovem unam*, quantum ad animalia, et *inaurem auream unam*, quantum ad suppellectilia.

Haec autem modicum fuissent ad reparationem uo-

140 reparationem] recuperationem N y

6g septenarius: cf. supra cap. 5 321 nota. 120 ab amicis suis desertus: cf. cap. xix¹³

12 Dominus autem benedixit novissimis Iob magis quam principio eius. Et facta sunt ei quatuordecim millia ovium et sex millia camelorum et mille iuga boum et mille asinae. 13 Et fuerunt ei septem filii et tres filiae. 14 Et vocavit nomen unius Diem et nomen secundae Cassiam et nomen tertiae Cornustibii. 15 Non sunt autem inventae mulieres speciosae sicut filiae Iob in universa terra, deditque eis pater suus hereditatem inter fratres earum. 16 Vixit autem Iob post flagella haec centum quadraginta annis, et vidit filios suos et filios filiorum suorum usque ad quartam generationem, et mortuus est senex et plenus dierum.

ipsius, sed Dominus manum suam adhibuit ut ex his in maiora proficeret, unde sequitur *Dominus autem benedixit novissimis Iob*, scilicet multiplicando ea, *magis quam principio eius*, idest quam primae us eius prosperitati: est enim «potens plus facere quam intelligimus aut petimus», ut dicitur Eph. in²⁰. Desideraverat autem Iob supra xxix² ut esset «iuxta menses pristinos», sed Dominus ei maiora restituit et in duplo, ut supra dictum est, unde sequitur *Et iso facta sunt ei quatuordecim millia ovium*: supra enim dictum est quod «fuit possessio eius septem millia ovium»; et *sex millia camelorum*: nam primo habuerat «tria millia camelorum», ut supra dictum est; fuerant etiam ei «quingenta iuga boum», unde hic iss duplum ponitur cum dicitur *et mille iuga boum*; supra etiam dictum est quod habuerat «quingentas asinas», sed hic duplum ponitur cum sequitur *et mille asinae*.

Amiserat autem non solum <possessiones sed 160 etiam> filios, qui ei restituuntur sed non in duplum, sequitur enim *Et fuerunt ei septem filii et tres filiae*, cuius ratio duplex esse potest: una pertinens ad futuram vitam, quia scilicet filii quos habuerat non totaliter ei perierant sed reservabantur in futura 165 vita cum eo victuri; alia ratio potest esse quantum ad vitam praesentem, nam si duplicatis ceteris rebus etiam numerus filiorum esset duplicatus, non videretur fortuna domus augmentata fuisse, quia eandem quantitatem in bonis eius unusquisque filiorum no habuisset quam prius; et ideo decentius fuit ut proles ei augetur non numero sed magis in valore. Quod occulte insinuat in filiabus quae pulcherrimae fuisse leguntur, quarum pulcritudini etiam nomina conveniunt, sequitur enim *Et vocavit nomen-*

unius Diem, scilicet propter claritatem eius, et no- 175 *men secundae Cassiam*, quae est species aromatica, propter suavitatem ipsius, et *nomen tertiae Cornustibii*: est autem stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum, secundum illud IV Reg. IX³⁰ «Depinxit oculos suos stibio et ornavit caput suum», ieo quod quidem stibium in cornu a mulieribus conservatur ut habeant ipsum paratum cum opus fuerit, unde vocavit eam Cornustibii ad designandam abundantem pulcritudinem oculorum; unde et de pulcritudine earum subditur *Non sunt autem in- iss ventae mulieres speciosae sicut filiae Iob in universa terra*. Per quod etiam datur intelligi quod filii eius erant in virtute praecellentes, sequitur enim *deditque eis pater suus hereditatem inter fratres earum*, scilicet ad designandum convenientiam virtutis in 190 utrisque.

Et quia Iob etiam in proprio corpore fuerat flagellatus, additur ei ad prosperitatis augmentum longitudo dierum, unde sequitur *Vixit autem Iob post flagella haec centum quadraginta annis*. Et ut intelli- 195 gatur toto hoc tempore in prosperitate vixisse, subdit *et vidit filios suos et filios filiorum suorum usque ad quartam generationem*. Et ista prosperitas datur intelligi durasse usque ad mortem, unde sequitur *et mortuus est senex*, quod pertinet ad diuturnitatem 200 vitae, et *plenus dierum*, quod pertinet ad vitae prosperitatem, unde supra ad designandum suam adversitatem dixit «Sic et ego habui menses vacuos»; unde et per plenitudinem dierum designatur abundantia ipsius et quantum ad bona fortunae et 205 quantum ad bona gratiae, quibus perductus est ad futuram gloriam quae durat per omnia saecula saeculorum. Amen.

146 intelligimus] —gamus δ π petimus scrips, cum F2 Sv] peccamus N F3 petamus cet. 159 <possessiones sed etiam> suppi.] possessionem sed etiam π hec sed etiam sAs om. cet. 161 enim om. F βl R

149 supra: vers. 10. 151 Cap. i3. i53 Ibid. 154 Ibid. 156 Ibid. 176 species aromatica: cf. Isid. XVII Etymol. cap. 8 (PL 82,622 C). 203 Cap. vn3

INDICES

Numeri in his indicibus occurrentes hoc modo
interpretandi sunt:

I214 209: cap. 12, vers. 14, linea 209

4(51)582: cap. 4 (iuxta Vulgatam Clementinam =
cap. 5, vers. 1), linea 582

INDEX RERUM ET VERBORUM

A

abditus: quae in abditis fiunt homo non cognoscit 104 139

abiectio: quidam totaliter destruuntur per omnimodam abiectionem quantum ad esse civile 120 209

abominatio, abominari, abominabilis: omnia abominamur per quae in odiosum devenimus 33 101; cibus comestus quandoque extra eicitur cum abominatione 2015 153; per festinam mortem redditur humanum cadaver abominabile quasi stercus 207 59; hypocritae videntur maxime esse abominabiles apud Deum 27s 103; impii in abominatione post mortem 120 287

aborsus, abortivus; formatio fetus concepti et perductio ad perfectum impeditur per aborsum 210 85 ab abortivis fetibus ante infusionem animae rationalis nihil perpetuum remanet 31e 395

abscondere: timentes se abscondent a facie eorum quos timent 130 297; a Deo non sunt abscondita quae in tempore aguntur 2412 121; in sinu 'absconditum 1927 347.- Abscondere se in cavernis lapidum: *amplexari lapides* 243 89

absorbere: dulcem cibum comedens non cito illum absorbet 2012 126; cetus si magnum animal integrum absorberet 41^a 64; homines terra absorpti 3816 294

abundantia, abundare: superbia ex abundantia temporalium rerum oriri solet 1526 255, et contemptus Dei 126 108; qui in temporalibus abundant maxime solent irridere in eis deficientes 124 65; abundantia praedonum consequens est eis a Deo 126 131; pinguedo ex abundantia humorum causatur 1526 258. - Abundantia: *flumen* 2017 187, *pinguedo* 1526 258, *plenitudo dierum* 4216 204, *pluvia* 2023 268

abyssus: profundum maris 4123 411
acceptio, accipere: collatio datorum et acceptorum 223 20; est personarum acceptio si aliquis iustitiam

alicuius contemnit aut negat propter magnitudinem alterius 133 94, si in respondendo veritatem relinquit ut homini deferat 3221 191, *vide* veritas; acceptio personarum iustitiam iudicantis excludit 133 93; apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 2110 81

accidere: omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38.1 270

accidia: peccatum accidiae est cum aliquis tristatur de spirituali labore 15 210, e.g. cum frequens cultus Dei in fastidium venit 15 208

accipiter: est avis nota 3913 165 et boni volatus 3913 165, solis animalibus vivis pascitur 3930 321; tempore mutationis pennarum expandit alas ad austrum 3926 288

accusare: non potest iudex interiorem conscientiam accusati cognoscere 104 131. - *Vide* iudex

acquirere: homines de his quae de novo acquirunt magis gaudent 3125 280; tendens in finem acquirit illa per quae ad finem perveniat 9266i2; male acquisita interdum de facili consumuntur 1531 325. - Acquirere rapaciter: *devorare* 2016 159

actio, agere: facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 3218 167; actio iusti a suo principio quod est voluntas et fine intento non discrepat 17 372; prudentia ad actionem pertinet 121a 185, *vide* consilium; contingit aliquem errare in agendis dupliciter, scilicet per ignorantiam et propter passiones 1225 387; fervens desiderium peccandi compellit peccatorem contra suam, sententiam agere 189 123; loquens ex impetu passionis agitur passione 31 31; tenebrae impediunt actionem 239 139; bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam quasi ad praemium 110 518; disciplina sumitur quandoque pro instructione agendorum et vitandorum 3316 189. - Actiones: *viae* q8 104. - *Vide* agens, facere, operatio

actus: id quod secundum se actus est omnino immobile est 418 425; causa immutabilitatis est actus 418 422; per solam rationem nostri actus domini sumus 31 33; actus spirituales maxime impediuntur per delectationem veneream 312 28

adepts: propter superabundantiam nutrimenti generatur 2124 244. - *Vide* pinguedo

adinventio: *adinventiones*: peccata sollicitate excogitata 2018 207

adiumentum, adiutorium, adiuvere homo per rationem proprio labore potest sibi necessaria adiumenta conquirere 17 120; adiuvere videtur aliquem qui eius operationem defendit 261 *ig*; liberationem sperare per adiutorium amicorum 1522 209

admiratio, admirari, admirabilis, admirative: insolita admirationem inducere solent 415 298; quasi admirative quaerere 101 193. - Admirabilia quaedam: terrae motus 3813 262; dispositio terrae sub aquis 3815 310; aqua in aere suspensa 261 115; abundantia pluviarum 3628 302; dispositio inferiorum secundum superiora 3833 583; leaena capiens sufficientem praedam 3839 671; caelestium corporum ordo, situs et motus 3832 550, 3833 580; terreni hominis ad spiritualia et caelestia promotio 377 45; divina maiestas 4116 299; divina potestas 4116 301; divina virtus 4116 285. - *Vide* mirabilis

adolescentia, adolescens: adolescentia est magis praeceps ad peccandum 20n 121; adolescentis patris filios pueros esse oportet 2g5 53. - *Vide* iuvenis

adulterium, adulter: adulteriis peccatur in proximum 21; in adulterio homo uxori proximi dolose insidiatur 319 120, cf. 2416 157; si consideretur humana iustitia, adulterium est iniquitas maxima 3in 138, detrahens viro uxorem, prolem certam et totam patrimonii successionem 311a 143; adulterium est

- contra statutum Dei 3in 136; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluitur 3i10 129
- Adulter observat caliginem 24^ 160, 24ie 164, 2418 193, ei tempus breve videtur 24^ 171, 174; adulteri ex concupiscentia ducuntur 2417 180, cf. 31, 121, inconsiderate se periculis ingerunt 24,7 180, cf. 2418 196, ex re modica et fragili fiduciam capiunt 24^ 186
- adversari, adversarius, adversum nullus suis rebus adversatur 4i2 30; efficax disputator adversarium ducit ad inconveniens 12j7 287; ab adversario dicta non audire 628 307; homo adversum se loquitur quando vita privari optat iOj 24. - Adversarius: *Satan* 1j 255
- adversitas, adversa: adversitas est ex periculis multis 520 346, *vide* amaritudo, tristitia; adversitas ex se amara est et contristans i2l 849; adversitatem et boni et mali abhorret 3g 275; maiori adversitate oppressus minorem non sentit, eed post minorem sentitur maior i13623; praecogitata adversa facilius tolerantur i13 632, 4e 106; aliqui nesciunt adversis uti ad virtutem 43 41; quidam primo in adversis virtuose agunt sed adversitate durante deficiunt 43 43; aliqui parvam adversitatem sustinerent sed sub magna deficiunt per impatientiam 44 50; ex magna adversitate iustorum interdum corda commoventur, sed simulate iusti ex modica adversitate turbantur i., 534; adversitas levius fertur quando a pluribus portatur 2i2 246; in futurum adversa prospiciens quandoque adminicula parat 8i5 243; interdum homo licet adversa patiaturs ita se tuetur ut parvum vel nullum inde dolorem concipiat 6i3 173; in adversitatibus remedium invenitur multipliciter i97 55, *vide* auxilium; a statu adversitatis resurgens homo per filios et familiam 1530 300; in statu prosperitatis magis recogitat prudentior quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt 325 524; homines stulti in adversitatibus non inveniunt adiutorem 54 73; mens triplex hominis ad adversitates mundanas 519 332; quorundam animus adversitatibus non nimium molestaturs et hoc ad fortitudinem pertinere videtur 46 87, quidam gravem tristitiae passionem patiuntur sed ab ea non abducuntur et hoc ad patientiam pertinet 4e 93, cf. in 534
- Videmus et iustus et peccatoribus adversitates esse communes i0i 321, 137 65, cf. 519 339; adversitas temporalis non est proprie poena peccatorum i10 522, 6i 18, 63 39, 1014 296, iou 318, 2418i4f,36i2 III; apparet multos sceleratos leves adversitates sustinere 63 38; aliqui adversitates patiuntur quorum peccata non apparent 36i3 117
- Adversitas impii gravior est quam iusti 2i17 T66; interdum perfectissimi viri gravissimas adversitates patiuntur 519 341; durum videtur quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac vita 9i3 523, 528; si quandoque boni per temporales adversitates flagellantur, hoc cedit in glorificationem sanctorum et maiorem damnationem diaboli et impiorum 4114 259, cf. 7i 50
- Adversitas: *amaritudo* i336 394, *aqua* 24^ 197, *dolor* 5e 108, *ignis* 2220 222, *plaga* 23i 15, *tempestas* 27 231; adversitas immissa: *sagitta Dei* 34e 59, cf. 1522 214, 1530 294; adversitas subita et inopinata: *nox* 34^ 295; gravis tempestas adversitatis: *inundatio* 2117 T74
- Vide* afflictio, flagellum, poena, punitio, tribulatio; iustus, impius; Deus, lob
- advertere: non advertere quid ex praemissis sequatur 27^ 145. - *Advertere*: cognoscere per certitudinem 23i3 215
- aedificium, aedificator: fundamentum est infima aedificii pars 384 86; fundatio aedificii fit secundum aedificatoris rationes 384 102; artifex in aedificii fundatione quatuor disponit 385 109; homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 387 138; cum artifex, dissoluto aedificio, ex eadem materia non intendit iterum aedificium reparare, de materia nullam curam agere videtur i4j3 162, sed si intendit, diligenter custodit eam ne pereat 14e 165. - *Vide* domus
- aegritudo, aegrotare: aliquis ex aegritudine moritur quam Deus immittit pro peccato 33j8 208, cf. 33j9 212, *vide* Deus; solent aegrotantium afflictiones remediis et deliciis alleviari 28 131
- aeneus*, sine sensu 6U 156
- aenigma: dicitur sermo obscurus qui aliud praetendit in superficie et aliud interius significat 13i7 249

aequalitas, aequalis, aequaliter: in aequalitate consistit iustitia 14 33; si fuerint duo aequales, si oporteat alteri culpam imponi 404 37. - Aequaliter: *simul* 2i26 261. - *Vide* vita, mors

aequinoctialis: transit per utrumque polum 9s 254; si aliqui sub aequinoctiali habitant, eis uterque polus conspicuus est 99 251. - *Vide* polus

aequitas: simulata aequitas est duplex iniquitas 278 102. - *Vide* iudicium

aer: sublimius corpus 37i6 246, cf. i20 781; manifestum est naturaliter aeri aquam subiacere, aerem autem igni 5i0 207; aer continetur sub caelo 38i7 316, cf. 37i8 270, cum quo secundum aspectum continuatur 3842 228; ex omni parte circumdat terram et aquam 38g 175; sub superiori hemisphaerio caeli apparet spatium aere plenum quod vulgares reputant vacuum 267 95; est corpus molle 37i8 273; non tantum de aere continetur in simplici aqua quantum in unguentis 4122 394

Aeris prima dispositio communis est variatio noctis et diei 38^ 229; perturbationes aeris, puta venti, pluviae, nives, grandines, tonitrua, (pruina, ros) etc. 37i8 241, cf. 3627 295, 37(36M) 2, 3822 427, *vide haec verba*; aqua in aere suspensa vaporabiliter elevata 268 115; aeris perturbationes ex solo motu vaporum ex terra et aqua fieri possunt i19 718; ad omnes aeris permutationes virtus caelestium corporum operatur 37i8 260, cf. 38i7 347; circulatio fit in dispositione aeris secundum motum solis annum 79 197; mare maxime ex immutatione aeris commovetur 282j 322; diversae dispositiones aeris congruunt diversis hominum operibus 377 115; Deo permittente possunt daemonesurbationem aeris inducere 149 706

Cum aer serenus fuerit, diversificatur intentio calor, non claritatis 3^24 457; aer in maiori nobilitatis altitudine consistit dum subditur luci i20 781; lumen in aere ex radiis solis ante ortum et post occasum 37n 171; qui habitant terram illustrantur lumine aeris eam operientis i02i 469; aer tenebrosus vel clarus secundum nubes 3745 233, cf. 3734 322, 97 182; vapores aerem obscurantes super maris superficiem 389 203

Ventus auster aerem calefacit 37i7 253; in serenitate praeparatur

claritas et calor aeris 382 447; ex aeris calore vestimenta magis calefaciunt 371 254; venti septentrionales causant frigus in aere 374 132; in aere glacies ex frigore causatur ad pruinae pertinens 382 513; propter aeris frigiditatem frequentiores et graviores sunt pluviae 24g 82; propter circumstantes aeris frigus, calor recurrit ad interiora terrae 372 336; frigus aeris irrumperere non potest usque ad maris profundum 383 526

Aerem corruptum ex abundantia sulphuris vitant homines et animalia bruta 287 102; aer emissus respirando calefiebat in pulmone 4in 183; aer adustus de naribus ceti exiens dicitur fumus 4in 180

aes: aurum videtur purissimum inter metalla et post hoc argentum et sub hoc aes 281 23; aes invenitur ut incorporatum lapidibus 281 31; quod est de natura aeris in lapidibus per calorem ignis eliquatur 281 52; aere utebantur homines ad fundamenta 371 281

aestimatio, aestimativa: aestimatio naturalis in gallo 383 631; bonitas aestimativae naturalis in elephante 401 306; secundum aestimationem vulgarium hominum loqui 267 98

aestus: propter vehementiam aestus messorum quandoque in agro consistere non possunt 2g19 182; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 293 221, cf. 4o17 440

aetas: homo per aetatis processum tendit in mortem i62 313; senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 327 68; aetas non est sufficiens causa sapientiae 328 78, 329 88; pupillorum misereri propter defectum aetatis 243 34

aeternitas, aeternus: quidam posuerunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 1925 285; illi qui sunt in tempore modum aeternitatis Omnipotentis comprehendere non valent 241 15, 21, 362 291, vide Deus

aether, totum superius corpus 355 55

affectio, affectus: cuiuslibet affectionis est amor principium i8 4391 homo non deprehendit ad liquidum motus sui affectus 924 4995 ad salutem requiritur interior humilitatis affectus 228 304; spiritualibus affectibus mens Deo coniungitur i8 435, vide Deus; quandoque infectio terrena affectionis in bonis operibus admiscetur 93

683; affectiones terrena a remotis imitantur spirituales affectus x1 434; ab amore Dei deficit omnis affectio terrena i8 437, vide Deus; inordinatus affectus ad divitias contingit dupliciter 3i24 267; affectus sensualitatis 393 372, cf. 315 383. – Affectus: pes 23u 188, 316 75

affinitas: homo affinitatem cum parentibus contrahit ex origine 17^ 191

afflictio, affligere: afflictionem cordis animalia ore exprimunt 68 70, 76; cordis afflictio ex fervore doloris procedit 3o27 270, vide dolor; de amissis vel passis homo afflictus sine timore x16 227; affligitur homo cum ab amicis deridetur xol6 351, cf. 42n 119, senectutis tempore propter invaliditatem 3027 272; afflictiones hominum verbis consolatoriis relevantur 29 147, cf. 42u 128, spe melioris status 64 59, remediis variis 28 131, 713 296, cf. 42u 129, vide consolatio; cum afflicto afflicto additur, prior ad memoriam revocatur 232 12; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 324 510; non decet ut homo afflicto afflictionem addat ig22 205; sustinet homo non virtuosus ut alii potius corpore affligantur quam ipse 24 91; iustorum afflictio videtur providentiam Dei circa res humanas impugnare Prol. 60, 66, i4 6, est tamen divinae providentiae conformis 278 86, vide Deus; afflictus homo si perciperet causam quare Deus eum affligit 917 430, cf. 913 413; affligi nimia sollicitudine 202 254. – Afflictio: corporalis dolor 301e 188; afflictio corporis: sanguis i619 249; afflictio improvisa: sagitta Domini 64 50. – Vide adversitas, flagellum, poena, punitio, tribulatio; iustus, impius

agens: omne agens in suo effectum bonum intendit io48 371, cf. 369; principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur io10 239

ager: dimittuntur animalia fortia ad agrorum custodiam 3gu 138; circa principium humani generis agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium i3 69

agricultura: apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 2i10 81

ala: instrumenta congrua ad volandum scilicet alae 57 119; per alas

iuvatur strutio ad velociter currendum 3918 207; accipiter expandens alas ad austrum 3g2e 289

alienus: homines aliena rapiunt ut filiis divitias congregent 318 113, vide rapere; per aliquos alienus transiens 1519 177

alimentum: sicut semen est superfluum alimenti ita et lac xol0 244; radix arboris attrahens alimentum Ms 75

aliqui: vide quidam

allicere: alium superare promissis alliciendo 4i21 363, 365; potenti favere quasi allectus ab eo blanditiis 4i3 41

alteratio: loca per alterationem subversa 285 87

altus: quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 4i2 223; ad altum statum quandoque sublimatur hypocrita 206 48

amaritudo, amarus, amaricatus: amaritudinem medicinae gustus percipit 33 92; amaritudo animae pertinet ad interiores dolores de corporalibus nocementis vel ex infortunatis eventibus 2i25 252, nascitur ex miseria 325 515, 518, ex propria culpa 32e 535, suspirium est eius signum 324 500; amara non potest cor hominis libenter acceptare 6e 87; si anima in amaritudine sit, vivere redditur amarum 320 447; homines amaricati inquirunt de causis suae amaritudinis 7i2 265; per multas amaritudines ad infernum descendebant quidam ante Redemptoris adventum 2i13 117. – Amaritudines: adversitates hominum i326 394; amaritudo: tenebrae 3o2e 263. – Vide dolor, tristitia, etc.

ambra: vapor ad modum odoris ambrae 4i10 166

ambulare: in luce ambulant quibus omnia prospere succedunt ad votum i83 62; in vacuum ambulant qui a fine ambulationis deficiunt 618 238. – Ambulare: procedere 2417 185, 2g3 38

amicitia, amicus: est amicorum idem velle et nolle x21 833; delectabilissimum est videre amicum et ei convivere 2U 227, experimentum sumere de amicitia alicuius 2i2 249; amicorum compassio consolativa est 2i2 245; multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos 6i3 187, cf. i522 209, 20e 97; in potente amico homo confidit sicut in suo brachio 3818 301; de amicis

mortuis non dolere duri et insensibilis cordis est i20 757, virtuosus est hunc dolorem non immoderatum habere i20 758; est tolerabile si semel aliquis contra amicum loquatur ig3 13, sed multiplicare verba est malitiae confirmatae ig3 14; maxime homo affligitur cum ab amicis deridetur io6 351, et deseritur cf. 42u 119; qui in amicis nihil nisi propriam utilitatem quaerunt 6j3 231, in tempore prosperitatis amicitiam simulantes 6lg 233; carnes gratis distribuere amicis 4025 608.- Amicus potens: *brachium excelsum* 38^ 300

amissio, amittere: quod in manibus portatur de facili amittitur I3U 212; quae aliquis amittere timet diligenter abscondit 13^ 214; tria gradatim homo amittit i4i0 87; peccato homo amittit Deum 2828 351, *vide* Deus, peccatum

amor: cuiuslibet affectionis est amor principium i8 439; homo appropinquat Deo per cognitionem et amorem I73 58, *vide* Deus; amor terrenus ab amore Dei deficit i8 437, *vide* Deus. - Ardor amoris: *ignis* i85 69

amplexari: *amplexari lapides*, idest abscondere se in cavernis lapidum 248 89

an est: cognoscere de Deo an est 3626 288, *vide* Deus

angelus: superiores creaturae quae dicuntur angeli quasi a Deo missi ad alia dirigenda 418 446, angeli quia divina hominibus annuntiant i6 246; angeli natura incorporei sunt 41s 497, facti sunt participes sapientiae divinae 2827 332, per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis 2827 339, assistere dicuntur Domino dupliciter i6 266, *vide* assistere; angeli in sua dignitate remanentes excellentiam habent supra hominum dignitatem 4010 239, unde eis apparent in fulgentiori claritate 4010 241; creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum 41^ 291; angeli caelestes non admirantur multum de occisione alicuius corporalis ceti 41i6 292

Omnes angeli creati sunt boni 418 412; si angelorum creatio duratione praecessit hominis productionem 4010 296, cf. 387 155; Satan inter angelos factus creditur 4010 291; ex vi contemplativa in angelis deberit esse stabilitas 418 419, 433,

ex vi activa nihil vel minimum de pravitate 418 440, 446, per naturam propriam possunt in peccatum deflecti 15^ 131; quidam angelorum per propriam culpam ceciderunt a rectitudinis statu 418 413, 2612 166, 4010 225, quod mirum videtur propter duo 418 416, *vide* daemon, diabolus; quidam angelorum ad maiorem gloriam pervenerunt 418 415, 2613 181

Angeli boni sunt super terram idest in caelo i7 398, divina visione perfruuntur i6 274, hoc intendunt ut ea quae agunt referantur in Deum i6 303, nil agentes nisi ad quod divino iussu moventur i7 317; speciosi sunt angeli boni ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 405 116, decor eorum redundat in ornatum Dei 405 119; non est in sanctis angelis timor poenalis sed reverentia ad Deum 26n 161; purgantur non ab immunditia sed a nescientia (Dionysius) 41^ 288, cf. 285, per separationem a societate diaboli 41i6 299, a malis 41^ 301; angeli supremae hierarchiae collocantur in vestibulis deitatis (Dionysius) 387 165, angeli superiores magis intime divina visione perfruuntur Deo assistentes i6 276, nec ad exteriora exeunt sicut ministrantes i6 277, inde superioribus iubilatio attribuitur, inferioribus vero laus 387 167; angeli mali non intendunt acta sua referre in Deum i6 3^7> 17 320; eis nolentibus accidit ut quicquid agunt subdatur divino iudicio x6 308

Angelorum ministerio caelestia corpora moventur 387 163, totus cursus rerum corporalium administratur 9i3 367; materia corporalis non oboedit ad nutum angelis i19 708; sunt angeli medii inter Deum et homines 3323 254, qui iustitiam hominis Deo proponunt homines adiuvantes 3323 255, 3324 269, 332e 290, non quasi Deum instruantes 3323 255, executores divinae misericordiae apud homines 3324 270; in die iudicii angeli et omnes sancti admirabuntur divinam potestatem 4iie 301, erunt de cetero purgati per totalem separationem a malis 41i6 304

Angeli, nuntii i6 246, sancti homines 41i8 295; *angelus loquens*: intercedens 3323 261; angeli: *colum-nae caeli* 26M 156, *sancti Dei* i545 130. - *Vide* creatura, spiritus, virtus; Deus

angularis: artifex primo iacet in

fundamentum lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur 38g 131

angustia, angustare, angustiari, angustus: in angustis vivere taedium est 101 18; tacendo interius magis a dolore angustatur homo 1319 278; rex angustatur timore ne perdat i82i 239. - *Os angustum*: tribulatio 36^ 158; angustiae: *tempestas* 36M 135

anima, animatio, animare: inferiores spiritus rationales mortalibus corporibus uniti scilicet animae i6 239; anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut homo in domo vel nauta in navi 419 473, cf. io1 172, unitur corpori etiam ut forma materiae 419 480, cf. I927 324; per animam est vita 3322 232; una et eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat 264 48; anima est principalior pars hominis 4^ 488, cf. 2j 4, transcendens totum genus corporalium 1419 273; aliqui dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi 4^ 476; anima non est homo ut quidam posuerunt, dicentes hominem esse animam indutam corpore 419 485; Porphyrius: animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est ig27 319

In generatione est animatio fetus io2 256; anima rationalis non infunditur nisi post organisationem 1012 257, *vide* Deus, administratur per superiores spiritus incorporeos i6 239; secundum Manichaeorum haeresim hominis anima a Deo facta est, corpus vero a contrario auctore formatum io1 168

Sola animarum immortalis est anima rationalis 3i3 393, 3024 239, cui attestatur virtus liberi arbitrii i420 299; intimae vires animae sunt intellectus et ratio 3836 622, *vide* intellectus, ratio; animae bona substantiae hominis adveniunt io8199, praecipue sunt sapientia et iustitia i84 38; est perversa intentio si quis bona animae ordinat ad prosperitatem exteriorum bonorum vel ad corporis salutem 24 5; circa passionem animae duplex fuit antiquorum opinio 3i 2, *vide* tristitia; amaritudo animae ex miseria nascitur 325 515, *vide* amaritudo

Anima separatur a corpore (in morte) i4i0 88, *vide* mors; anima naturaliter appetit uniri suo cor-

pori 1415 215, quod consequetur virtute divina 1415 217, cf. iq26 312; posuerunt Platonici quod animae hominum derivabantur ab animalibus stellarum, revertendae ad illas 37 (3633) 35¹ ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum io21 437; secundum fabulam animae malorum fluvio nomine Coccyto perducebantur 2i33 325

Duces suis exhortationibus animant milites 3g25 280. — *Anima*: vita 24 95; *animam perdere in furore*: a sapientia et iustitia excidere i84 37; *anima*: *spiritus hominis* 34j4 152; *intimae vires animae*: *viscera hominis* 3833 622; animae quaecumque virtus est motionis principium: *pes* 3i5 75; deordinatio potentiarum animae *corruptio* 33i8 201. — *Vide* caro, corpus, spiritus, mens, vita

animal: animalia terrestria communis animalia dicuntur 40^a 252, sexto die simul cum homine producta 40i10 286; inter diversas proprietates animalium praepollet cognitio 383g 618, *vide* cognitio, sensus; longe sunt animalia a conversatione humana 392 33, *vide* homo; caro est infirmior pars animalium ig22 213, *vide* caro; animal respirat non solum per nares sed etiam per os 41i2 187, *vide* respiratio; est in quolibet animali principium motus a dextro 23i 83, *vide* motus; in animalibus apparent multa indicia naturalis prudentiae 38i6 627, industria naturalis 3Q17 200, 394 22, 39., 32, 394 42, *vide* industria, instinctus naturalis 37i 124, cf. 3927 298; solent plura animalia ex solo strepitu terri 3923 253; interiorum afflictionem animalia exprimentur voce 6i 76, cf. 70; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40n 323; in fructificatione animalium quatuor 2i10 84, *vide* coitus, generatio, semen; partus est animalibus poenosus 393 40; ad animalium usus res naturales temperatae sunt 5i10 204; bonum et malum in brutis animalibus disponitur a Deo propter speciem tantum 7i17 383

Animalium terrestrium maximum est elephas 4o20 511, *vide* elephas; in mari sunt maiora animalia (Plinius) 4i24 424, *vide* mare, inter quae excellit cetus 40^a 248, 4o20 513, habens magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 40i10 255, 4i24 422, *vide* cetus, Leviathan;

eiusdem generis animalia domestica et silvestria 3g5 62, *vide* domesticus, silvester; quaedam animalia fetus deserunt propter timorem 39i6 191; fortia animalia ad agrorum custodiam dimittuntur 39n 138; nobilioribus animalibus reservantur pascua meliora 39i no; animal emittens aquas 4o20 518; testiculi animalium gressibilia et generantium animal 40j2 342

In terra et animalibus humanae divitiae consistunt 12i10 155, *vide* pecus, butyrum; circa principium humani generis non ita pretiosa erat agrorum possessio sicut animalium i3 69; animalium captorum carnes dividuntur dupliciter 4025 606; carnibus animalis delectabilis desiderant homines saturari 3i3i 323

In effigie brutorum animalium frequenter daemones apparent hominibus 4o10 235, cf. 244; si sicut motum unius animalis imaginemur motum firmamenti 23i 85. — *Animal*: *Vehemot* 4o10 250

animus: a subito supervenientibus animus magis commovetur i3 630; ex vehementi animi passione etiam caro immutatur 2i6 44, cf. i20 735, *vide* passio; vehemens delectatio magis animum ad se trahit 3i., 53, *vide* delectatio; exasperantia magis animum i62 12; dolorem exterius exprimens, quodammodo eius animus mitigatur i3i5 276; in die relevatur animus hominis 17i2 171

Animi constantia habenda est ut et bonis temporalibus in superbiam non elevemur et ut ex contrariis malis animus noster non deiciatur 2i10 182; animi firmitas duos gradus habet, quorum unus ad fortitudinem pertinet, alter ad patientiam 4i 85, *vide* fortitudo; inordinatus animus sibi ipsi est poena (Augustinus) 24^a 221; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 5i 8; ad parvitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet posse prosperari inter alios prosperantes 5i 29; ex parvitate animi contingit quod homines sint simulatores 36i3 140; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 32i 67; deliciose viventes solent vigorem animi amittere 5i 85; quo animo lob loquens io4 n

Animi commotio (ira) non est in Deo 32e 551, *vide* Deus; equi in bello magnitudo animi 3920 241,

fervor animi 3924 266; sardius accendit animum ad gaudium 28j2 202

Animus: os 2g23 218; *superbia animi*: *magnitudo* 36^a 197; propter animi virtutem nominati: *vir*i 3624 261

annulus: retinetur bubalus per annulum ferreum 40i1 547, 556

antarticus: *vide* polus

ante, *anterior*: *ante*, differentia positionis in caelo 23i 80, *vide* caelum; *anterior* et *postremum* fluvii Coccyti 2i33 336

antiquitas, *antiquus*, *antiquitus*: in terrae nascentibus est naturalis causa desiccationis propter antiquitatem 8i2 176; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8i 130; antiqui sunt sapientes quia multa audierunt i2i2 183, *vide* senectus, experientia; omnes antiqui ante Redemptoris adventum ad inferna descendebant 2i43 175, cf. ioa 437; de rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 8i 140

Secundum quosdam antiquorum species numerorum usque ad decem protenduntur g3 36; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae secundum quod gravia levibus succident 384 96; ab antiquis dogmata humanae instructionis multotiens carminibus comprehendebantur 35i10 106, 3624 263; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 2i1 103, divitiae praecipue in pecudibus erant 29i 57, cf. i3 69, boves erant acceptissimi propter agriculturam 2i10 8r; mulis maxime antiqui insidebant i3 84, aere ut plurimum ad fundamenta utebantur 37i8 281; colebant antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria 3i26 284; apud antiquos iudicia exercebantur in portis 29, 74, cf. 54 73; pro gravibus peccatis expiandis antiqui sacrificia offerebant 42i 66; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 34i6 165. — *Antiqui*: *gigantes* 265 63. — *Vide* quidam

antrum: domus onagri, puta aliquod antrum 39^a, 91

anxietas: ex artatione viscerum sequitur anxietas 2022 252

aper: duos dentes alii longiores habet 4i5 75; *aprorum* carnes 4o25 606

apertura: apertura oris dentata in ceto 4i4 72

apis: mei officio apum ex floribus colligitur 207 180

apostatare: apostatare a Deo repugnat divino cultui 407 176

Apostolus: quoniam sensu prohibeat maledicere 3j 63

apparitio, apparere, apparentia: pulcritudo in exteriori apparentia consideratur i8i3 172; benedicere Deo ad apparentiam hominum xn 551; apparens sensibilibus 255 78, 267 83; apparens oculis 238 137; apparentia nobis luminaria 238 148; Saturnus, Iupiter et Mars incipiunt primo apparere in mane, luna semper in sero, Venus autem et Mercurius quandoque de mane quandoque de sero 3832 557; apparens claritas diluculi 38i3 248; apparens bonum xxu 179, *vide* bonum; non apparentia peccata 36,3 117; visiones apparent vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 7U 312; apparitiones fiunt a spiritu bono et malo 4i6 350; angeli in fulgentiori claritate apparent hominibus 40i0 239; in animalium brutorum effigie frequentes daemones apparent hominibus 4i0 235. – *Vide* revelatio, visus

appellare: unumquodque consuevit appellari id quod est in eo principalius 4ie 489

appetitus, appetibilis: appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellecto 142i 323, tendit ad bonum vel malum quod in seipso habet i42i 328, *vide* bonum, voluntas; esse et vivere secundum se est appetibile 3i 82, *vide* vita, desiderium

apprehensio, apprehendere: ex apprehensione mali inhaerentis provenit dolor interior sive tristitia i6i 58, 66 92; homines non per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis sicut angeli 2827 339; bonum quod ex miseria expectatur sola ratio apprehendit 3i 89, cf. x2i 849

appretiare: nihil praeclarum appretiare in rebus humanis 4i2i 373

approbare: aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23i0 165

appropinquare: homo Deo mente appropinquat per cognitionem et amorem 173 57, *vide* Deus

aptitudo: naturalis aptitudo ad reparationem: *spes* 14, 71

aqua, aquosus, aquaticus: manifestum est naturaliter terram aquae

subiacere, aeri vero aquam 5i0 207, 383 172, 38ie 310; aquae secundum naturalem elementorum ordinem deberent undique terram operire 26i0 *378 388 173; factum est divina virtute quod pars terrae remanet discooperata ab aquis 26i0 139, 38g 176, cf. 7i2 282; *vide* mare

Aqua de facili movetur et murmuris sonum facit 3i4 509, 513; proprium est aquae quasi continue moveri 383 192; est aliquid molle 24ig 189, cf. 378 273; est maxime formabilis in res vivas 38g 187, cf. 4i8 468; faciliter et cum refrigerio bibitur 347 70, cf. 15i6 145, sine observatione 15ie 142; elephas multum de aqua potat 40i8 451; arbores secus aquas radices habentes abundant in fructibus 29i3 174; carices requirunt loca aquosa 8U 167; caretum manifestam aquam requirit 8j3 201, scirpus autem in terra occultatam et eam humectantem 8i3 203

Aquae nivis bene ablutivae dicuntur 930 669; aquae fluviorum citissime currunt n16 236; nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 383 198, *vide* nubes; in aere suspenditur aqua vaporabiliter elevata et guttatim cadit 26g 115, 120, cf. 123, *vide* pluvia, ros; per vehementem frigus in glaciem condensatur 3830 521, cf. 518, *vide* glacies, grando, nix, pruina

Lapides aquis excavantur X4i9 259, cf. 28j0 127; aqua in olla calescit et fervet 4in 186, cf. 4i22 389, minorem spumam et commotionem in superficie faciens quam unguenta bullientia 4i22 394; inter animalia aquatica excellit cetus 40i0 248, *vide* cetus; balena altius ceteris animalibus emittit aquas 4020 518, cf. 4i9 142; si totaliter aqua maris aut fluminis desiccaretur 14U 102. – *Aqua*-, quaecumque difficultas vel adversitas 24i8 197

aquila: est velocis volatus 926 627; ceteris avibus altius volat 3927 295, cf. 303, naturali instinctu 3927 298; in altis conversatur ex nobilitate naturae 3927 303, ibi nidificans ut pulli consuescant in altis morari 3927 305; aeris puritate gaudet in locis petrosis 3928 307; ex longinquo videt cibum 3929 312; potens est in praeda sicut leo inter quadrupedia 3930 317; pascitur animalibus vivis et mortuis 3840 321

aquilo, aquilonaris: per aquilonem lob intelligit superius hemisphaerium

quoad nos 267 91, *vide* caelum; ex parte septentrionali procedit aquilo qui causat frigus propter remotiorem solis 378 146, qui quasi ab alto veniens nubes dispergit 37i7 258, cf. 372i 326, *vide* ventus; nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur 267 92, *vide* polus; in regione aquilonari aurum abundat 37i2 340, cf. 334. – *Vide* septentrio

aratio, arare: boves ministerio arationis applicantur 3g10 127, cf. 399 115, trahentes rastrum terram aratam complanant glebam comminuendo. 39i0 132

arbitrium: sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agere 253 51. – *Vide* liber

arbor: arboris cum radix fuerit firma, pulcritudinem habet in ramis et fructibus 53 51; secus aquas radices habens arbor abundat in fructibus 29,9 174; deficit vita arboris per violentiam et per naturam 147 67, *vide* mors; succisio arboris ex causa exteriori procedit 420 514, impediens erectionem 2240 214, cf. 217; si ignis arbori succisae apponatur 2220 219; arbor si extirpetur et iterum plantetur 1520 290, si extirpetur et rami adhuc virentes plantentur 1530 297, si rami comburantur 1530 299; si radices terrae inhaerens praecisi fuerint rami eius 19i0 92; si evellantur eius radices de terra 19,0 94; arbores quandoque per terrae motum concutuntur et non cadunt 38m 288. – *Arbor*-, regia dignitas 40i5 421. – *Vide* lignum

Arctos: in graeco dicitur pars septentrionalis 379 143. – *Vide* polus

Arcturus: constellatio in caelo circa polum septentrionalem, scilicet Ursa maior 99 240, 379 144, 383i 546. – *Vide* stella

arcus: arcus in vagina 2025 284; arcus maxime Orientales utuntur ad bella 2g20 192; ferit arcus a remotis 2024 278. – *Arcus*-, potentia 2920 192; *arcus ferreus*-, poenae futurae vitae 2024 278

ardor: ardor amoris: *ignis* x8s 69; ardor tribulationis: *ignis* 2220 225

arena, arenosus: caliditas arenae 28t 29; aurum generatur in sua puritate inter arenas fluminum 284 26; ex multis arenis colliguntur granula auri 28j 42; in arena strutio ova dimittens 39i4 168; in locis lapidosus et arenosus sunt olivae optimum oleum habentes 2ge 66

- argentum: inter metalla videtur purissimum post aurum 284 23, inter cetera reputatur pretiosius post aurum 281⁵ 191, invenitur in venis terrae vel lapidum 284 29, in determinatis locis ex quibus vapores resolvuntur apti ad generationem argenti 284 36; ex argento pecunia fieri solet 222⁵ 276. – *Argentum*: omnes divitiae 222⁵ 275
- ariditas: desertum habitari non potest propter ariditatem terrae 382⁶ 474. – *Vide* siccitas
- arma, armare: manus armata contra principem 342⁰ 231. – *Arma ferrea*: poenae praesentes 204⁴ 275
- aromaticus: cassia est species aromatica 421⁴ 176
- arrogare, arrogans: superbi qui sibi arrogant id quod supra ipsos est, proprie dicuntur arrogantes 40⁶ 155, quorum propria poena est delectio 40⁶ 159. – *Vide* superbia
- ars, artifex, artificatus: ars derivatur a mente artificis in opere eius 282³ 289; ratio artificis qui materiam condidit, tempore praecedit id quod fit ex materia 384 88; artificii attribuitur operatio serrae xoi⁰ 239; artifex est causa fabricae ex materia praeiacente 371⁸ 265; in potestate artificis sunt artificata 121⁰ 147. – *Vide* aedificium
- artatio: homo qui superflua in suos usus expendit vel sibi acquisivit artationem patietur 202² 246. – *Vide* viscera
- arundines: umbram facientes 401⁷ 436, *vide* salix
- arundinetum: circa fluvios 40⁴ 427
- ascensio: sol in signo velocis vel tardae ascensionis 38.1 245
- ascribere: insipientes et superbi quae ab aliis acceperunt sibi ascribunt 151⁸ 161
- asinus: asinus domesticus totaliter videtur humanae servituti deputatus 39⁸ 67, servens ad vecturam i³ 81, ad onera deferenda 39⁸ 113; signa servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur sicut camus 39⁸ 82, vel et frenum 401¹ 551; asinis domesticis interdum dantur villiora pascua 39⁸ n^o; pereunt asini domestici absque habitaculis ab homine praeparatis 39⁸ 86; de pullis asinorum n° 11 196; ex asinis muli generantur i³ 83; asinus ex consueto videtur naturaliter servus, e contrario autem se habet 39⁸ 74; silvestris asinus est onager n° 11 196, 245 57> 39⁸ 69< 7U 39⁸ 113, *vide* onager
- aspectus: primum in peccato luxuriae est aspectus oculorum 3X4 9, ex quo provenit concupiscentia 311 16; mortui humanis aspectibus subtrahuntur 20< 95
- aspis: mordendo interficit 20j^e 167. – *Caput aspidum*: aliquis malefactorum princeps vel diabolus 2o 16 168
- assistere: qui alicui domino assistunt, et eum conspiciunt et ab eo conspiciuntur i⁶ 272; inde angeli assistunt Domino uno modo inquantum Deus ab eis conspiciuntur i⁶ 266, cf. 11a 606, et hoc non convenit nisi angelis beatis, immo superioribus i⁶ 273; alio modo inquantum ipsi angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur i⁶ 270, cf. 1u 604, et hoc convenit omnibus bonis angelis, et etiam malis, et etiam hominibus x6 280. – *Vide* Deus
- astringere: alienis legibus astringi 362³ 252; vinculo paupertatis multis miseriis astringi 36g 77
- astrologus: secundum astrologos, nativitas diurna est laudabilior, conceptio autem nocturna frequentior 31 120; secundum astrologos longitudo et latitudo terrae 381g 354
- astrum: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto 387 150; leguntur facta fuisse quarta die 387 148; secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata, astra laudabant Deum laude mentali 387 160; apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere 387 153. – *Astra matutina*: de novo condita 387 152
- astutia, astutus: astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent 5.3 266; astuti utuntur callidi ad iniustitiam 36.3 122; per astutiam alicuius sapientis interdum iustitia corrumpitur 81 50; astutias diaboli nullus homo sufficit aperire 414 60, *vide* diabolus
- atramentum: solent quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri 192³ 233
- attendere, attentus, attente: cum dicenda difficilia profitemur, auditores attentiores redduntur 131⁷ 246; audienda est attente disputatio de magna re 21⁵ 30; attendendum est quod homo imitetur divinae bonitatis operationem 23n 180
- attritio, atterere: exterius atterere 4xi9 338; atteri a remotis, de propinquo 4X49 348. – *Atteri*: corrumpi i41² 118; *caeli attritio*: mundi immutatio 14⁴ 131
- auctor: auctor bonorum 3844 698, *vide* Deus; contrarius auctor xoi¹ 170, *vide* Manichaei
- auctoritas: excellunt principes in auctoritate 121¹ 325; ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet 2944 103; homines rigidae auctoritatis solent a populo potius timeri quam amari 2944 101; deferre honorem suae auctoritati 21< 37 auctoritati divinae cedere 3i2³ 259. – *Auctoritas*: pondus 3*23 261
- audacia, audax, audacter: faciens aliquid audacter hoc credit bonum i2⁶ 109; duces bellorum solent audaciores esse 291⁰ 93; audacter iudici respondere ex duobus contingit 919 455; audacia peccandi usque ad Dei contemptum 242³ 277; audacia equi in bellis 3g2⁰ 237
- audientia: petens audientiam quasi grandia dicturus 1343 188
- auditus, audire, auditor, auris: auditus est perceptivus vocum 371 57, habet iudicare de verbis 343 21, est disciplinabilior inter sensus i2n 175, post visum maxime deservit intellectui 371 55, plurimum ad scientias contemplativas valet 12.4 176; quod videtur oculis certius cognoscitur quam quod aure auditur 425 38; cum aliquis ea quae ab adversario dicuntur audire non vult 628 307, *vide* attendere; non est amplius audiendus de quo non speratur quod utile sit dicturus 3212 117; ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt 41² 265; voluptas carnalis praecipue impedit spirituales auditum 383 63, – *Praebere aurem*: auscultare 628 305
- augurium, auguralis: aliqui auguriorum sectatores credebant aves augurales effectum sapientiae participare supra homines 282¹ 258, cf. 35u 116; a caelestibus corporibus aves augurales moventur 282¹ 266
- aurora: sive diluculum 3842 243, *vide* diluculum; est diurnae lucis principium 241⁷ 173; claritas aurorae diversificatur secundum ele-

- vationem signorum quae sol perambulat 38^a 243; aurorae crepusculo diminuuntur noctis tenebrae 39 286; odiosam existimant auroram adulteri 24^a 174. – *Aurora*: pueritia 31° 302
- aurum**: inter metalla purissimum 28j 23, fulgidius 372j 335, *vide* metallum; multum auri invenitur in septentrionalibus regionibus 372j 334, 341, in regione aquilonari 372j 340, calore intra terram efficacius operante 37sa 336; aurum invenitur generatum in sua puritate inter arenas fluminum 28i 26, cf. 42; aurum approbatur quod potest ignem sustinere 2310 165, 167, non quod fiat verum aurum ex igne 2310 166; reputatur valde pretiosum 41al 375, cf. 222a 266, 281f 191; habet pulcritudinem ex splendore 28K 216; topazius in colore auri similitudinem praetendit 2819 243. – *Aurum obrizum*: aurum purissimum 281f 189, 312a 271
- auscultare**: *praebere aurem* 628 305
- auster, australis**: nobis australis polus sub horizonte deprimitur 26i 92, *vide* polus; ventus auster procedit a parte caeli quae semper deprimitur sub nostro horizonte 379 139, ab imo 371i 257, ex regionibus calidis 371i 253, est ventus calidus 392e 290, aerem calefaciens 371i 254, vapores congregando condensat nubes et eas movet 37^a 257, cf. 37ai 322; ex eo pluviae causantur 3710 153, tempestas 379 139, *vide* ventus; ad austrum expandit alas accipiter, tempore mutationis penarum 392e 289
- auxilium, auxiliari**: homini convenire non potest ut non egeat alieno auxilio 40° 212; radix spei est duplex, scilicet ex parte divini auxilii et humani 19n 98, *vide* spes; in adversitatibus remedium invenitur per auxilium humanum dupliciter 1g7 55; interdum homo se suo et alieno auxilio contra adversa tuetur 6n 173; ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum 124 47, cf. 191 98, qui ab hominibus despicuntur auxilium habent a Deo 30a0 213, *vide* Deus; amici mortuorum amplius auxilium praestare non curant 20° 97, *vide* amicus; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 1415 210, *vide* gratia; homines qui auxiliari nolunt confunduntur visitare illos a quibus aestimant sibi posse peti auxilium 6a0 252; auxilium daemonis homo alteri nec communicare nec vendere potest 4025 617. – *Auxilium dare*: *manum porrigere* 820 305, *claudo pedem esse* 2915 143
- avis**: oportuit avem habere ex sua natura instrumenta congrua ad volandum scilicet alas et pennas 5, m7, *vide* volatus; accipiter est avis nota 391j 165, *vide* accipiter; strutio est avis propinqua bestiis 391j 160, *vide* strutio; aves deceptione capiuntur 4024 590, ligantur et exhibentur ad ludum 4024 594; antiqui avium garritus et motus observabant 35n 116, *vide* augurium
- avolare**: avolans avis 208 73
- ## B
- Baldath**: *vide* lob
- balena**: cetus dicitur balena a 'balyn' quod est emittere, altius ceteris animalibus emittens aquas (Isidorus) 40a0 518, in fluctibus maris degens 4020 523. – *Vide* cetus, Leviathan
- balteum**: cingulum militare 12la 302
- barbarus**: in parte septentrionali habitabant barbarae nationes 30a2 124
- beatitudo, beatus, beatificare**: quidam sunt super terram, idest in caelo, ut angeli et beati omnes 1i 398; animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est (Porphyrius) 1g27 319. – *Beatificare*: beatum reputare, beatitudinem optare 2911 107. – *Vide* felicitas
- bellum, bellicosus**: bellum idest guerra in qua fit praeparatio ad pugnam 3823 445, *vide* pugna; arcubus Orientales utuntur ad bella 2g20 192; duces bellorum solent audaciores esse et promptiores ad loquendum 2gi0 93, cf. 3915 281, *vide* dux; in bellis audacia equi 3920 237, perspicacitas 3915 277; in concertatione bellorum victoribus datur corona 2gw 133; in parte meridionali solent homines minus bellicosi et feroces habitare 3012 127, cf. 124; pauperes bellicosi 5s 87
- belua**: beluae in mari orientali ab imo vertunt maria et faciunt tempestates (Plinius) 4i22 384, ad naturam ceti pertinere videntur 4i22 386, *vide* cetus
- benedicere**: benedicere Deum de hoc quod homo peccavit significat voluntatem in peccatis quiescentem is T93i benedicitur nomen Domini ab hominibus in quantum de eius bonitate notitiam habent 12j 858; benedicere Dei est bonitatem rebus dare 1i0 510, *vide* Deus. – *Benedicere in facie*: ad apparentiam hominum iu 551
- benefacere, beneficium**: Deo unum solum opus est proprium suae bonitati conveniens scilicet benefacere et miserere 40^a 395, cf. 221i 187, *vide* Deus; dies aliqui exiguntur a Deo ad celebritatem propter insigne beneficium, sicut sabbatum et dies Paschae 34 168
- benigne**: placidis oculis aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne interpretatur 16i0 118
- bestia, bestialiter**: bestia comminando dentes contra hominem parat 16i0 107; ad genus bestiarum appropinquat strutio 391j 160; homo passionem sequens efficitur similis bestiis, et illius bestiae nomen sibi competit cuius passionem imitatur 410 169; homines bestialiter saevientes 4015 418. – *Bestiae*: homines crudeles 523 397
- bibere**: aqua et faciliter et cum refrigerio bibitur 34i 70; qui bibit vinum cum observatione bibit ne inebrietur 15i6 142; bibens elephas 4018 451
- blanditia**: potenti favere quasi allectus ab eo blanditiis 413 41, cf. 4022 568
- blasphemia, blasphemare**: blasphemia committitur directe contra Deum 1j 23, *323 346, et dicitur scelus propter gravitatem 1323 348; pia ora crimen blasphemiae per contrarium significant 15 202; murmurare contra Deum est Deum blasphemare in 54° blasphemans est qui Dei iustitiam negat 15i 46, 3g3 363; cum ratio a passione vincitur, homo quandoque usque ad blasphemiam procedit 102 40; convenienter pro peccato blasphemiae holocausta offeruntur 15 205. – *Linguam blasphemantis imitari*: cum Deo disputare de eius iustitia 15i 47
- Boetius**: in principio *De consolatore* tristitiam aperuit ut ostenderet quomodo eam ratione mitigaret 3j 41
- bonitas**: Deus est ipsa essentia bonitatis 17s 55, 365 50, cf. 41j 428, *vide* Deus; bonitatis signa et initia in impiis 205 40
- bonum**: Deus est ipsum bonum 4i8 428, cf. 173 55, 365 50, *vide* Deus;

in summo bono non potest aliquid mali esse iō 84; summum bonum non potest esse causa nisi bonorum iō 251; bonum hominis manifestum est ex hoc quod Deo inhaeret 8U 191; perfectum bonum hominis finis 72 75, *vide* finis, quod hic non habetur 72 72, *vide* homo; non omnes omnia habent neque temporalia neque spiritualia bona 2017 189; diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum iō 79; bona particularia in universo ordinantur ad commune bonum universi 7K 366; quaedam bona homini proveniunt absque suo opere et intentione iō 514; bona advenientia substantiae hominis iō 199; ex bonis homo habet facultatem operandi 30j 140; superbi ex bonis quae habent se super alios efferunt qō 143, *vide* superbia; quanto est maius bonum subreptum tanto est iniustitia maior 3in 139; eo qui summum bonum in divitiis ponit intantum sunt aliqua magis bona quod magis prosunt ad divitias conquirendas 12j 78, cf. 12j 114

Homo per intellectum capit aeternum bonum 14j 318, per intelligentiam discernit a bonis mala 28j 352, per legem naturalem intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis 23u 178; bonum ex aliqua miseria expectatum sola ratio apprehendit 3i 89; voluntas comparatur ad bonum ut potentia ad actum 4i 427; appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellecto 14j 323, *vide* appetitus, desiderium; homo naturaliter aeternum bonum desiderat 142i 319; illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 24i 203, *vide* hereditas, pars; bonum quod est in successione filiorum non satiat appetitum intellectualem 142j 320; homo difficulter operatur bonum i5u 124; qui vult ad verum bonum pervenire oportet ut conquirit virtutes ad illud 92e 616, *vide* virtus

Sapientia et iustitia praecipue sunt bona animae i84 38, *vide* anima; in potestate hominis sunt quaedam bona, scilicet voluntaria virtutum opera 2ile 153; ratio tendit in spiritualia bona sicut in proprium finem 720 479, i7 386, *vide* spiritualis; differentia magnitudinis et parvitatis secundum spiritualia bona remanet in statu mortuorum 3i9 428; diabolus aver-

tit se a supremis et intelligibilibus bonis 4o10 232

Circa corporalia bona opinio Stoicorum et Peripateticorum i20 735; bona praecipua corporis videntur esse[^] pulcritudo et fortitudo i8i3 170, per mortem consumpta i8i3 168; corporalia bona non sunt amanda nisi propter spiritualia 2io 179; Pars sensualis non habet locum nisi ad corporalia bona vel mala 3i 385. — *Vide* corpus

Exteriora bona non sunt homini connaturalia sed accidentaliter adveniunt i2i 810, cf. 839, quaeruntur ad conservationem vitae 24 96; non debet homo tristitia absorberi propter eorum amissionem i2i 808, cf. 843; homo cuncta exteriora dabit pro vita conservanda 24 94; bona exteriora sunt ad principale hominis bonum scilicet mentis i20 740

In statu Veteris Testamenti promittebantur temporalia bona 42i0 no; inter temporalia bona potissimum reputatur proles 27i4 169, cf. i42i 320, 324; temporalia bona non sunt amanda nisi propter aeterna 2i0 179, 27j 95; temporalia bona uni non adveniunt nisi alio amittente 175 84; bona temporalis prosperitatis non sunt in potestate habentium 2iie 159, *vide* prosperitas; temporalia bona quaerunt mali 2i17 170, accipiunt mali quasi suam partem et hereditatem 27i3 149, quae sunt caduca 28j 364, quandoque etiam in hac vita amissa 2045 155, 2720 224, 24[^] 207; temporalia bona si a Deo nobis dentur, si auferantur i24 834, 843, 2i0 182. — *Vide* tempus

Terrena bona homini competunt secundum carnem terrenam i7 387, ea sola honoranda putant stulti 19i3 172; bonis terrenis utuntur sapientes ad suum bonum, insipientes ad suum damnum i5i0 168, cf. i7 385; bona terrena quae mali homines possident 28j 360

Indifferenter bonis et malis eveniunt et mala et bona Prol. 32; ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur i2 47, *vide* Deus; iustis dantur bona spiritualia tamquam, meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 28j 363, 271 9, cf. Prol. 62. — *Vide* bonus, iustus; impius, malus, etc.

In rivulis bonorum distributio designatur 2o47 188. — Bonum delectans: *mei* 20j7 182, *butyrum*

2o17 184; abundantia bonorum fortunae et gratiae: *plenitudo dierum* 42ie 204

bonus: omnes boni speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 405 116, *vide* Deus; boni ex vita iustorum proficiunt i8 461; boni percipiunt quasi suam partem et hereditatem spiritualia bona 27i3 153, cf. 291 6; boni non semper temporali prosperitate florent 175 88; per daemones quandoque exercentur boni r7 329. — *Vide* iustus

bos: est animal comedens herbas 4^{io} 317, de facili domatur 39a, 120; apud antiquos acceptissimi erant boves propter agriculturam 2iio 81, cf. i3 79, nempe ad arandum propter suam fortitudinem 3<7> 115, cf. 39i0 127, et ut terram aratam complantent 39[^] 131; si quis furaretur bovem 3iu 141. — *Bos*, vacca 21i0 83

brachium: in brachiis praecipue attenditur fortitudo i8i3 173; in potente amico confidit homo sicut in suo brachio 38i5 301. — *Brachium*: potentia 22j 68, qō 54, munitio vel amicus 38i5 300

brevitas, brevis: dies hominis breves sunt et ista brevis cito finienda expectatur xo20 397, *vide* homo; adulteri tempus breve videtur 24i7 171

brutus: bruta animalia, *vide* animal

bubalus: annulo ferreo naribus imposito retinetur et ducitur bubalus 4²ⁱ 547> 556

bucina: equus gaudens ad sonum bucinae 39j5 273

bullire: unguenta bullientia faciunt maiorem spumam et commotionem in superficie quam simplex aqua 4i22 394

butyrum: ministerio hominum ex lacte domesticorum animalium sumitur 20i7 180, est lactis pinguedo 29i 60, inter fructus pecudum pretiosior videtur 2p6 59, 64, suave est ad edendum 28i7178. — *Butyrum* bonum delectans 2o17 184

C

cadaver: per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus 2o7 59; pascitur aquila cadaveribus animalium mortuorum 39i0 321

cadere: diabolus, quasi deorsum cadens i1 255, cf. 4ile 298. – *Vide* pluvia

caducus: quasi terrenus 20e 55, cf. 24m 286; malis dantur bona temporalia tamquam caduca 282 362

caecus: palpare ad modum caecorum i2s 391. – *Oculus esse caeco*: instruere simplices 29is 139

caelestis: caelestium ordo indeficiens perseverat 22u 144; ponebant aliqui solum caelestia a divina providentia regi 22i4 141; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 25i 48, *vide* virtus; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse i, 403; admirandum est quod homo promoveatur ad spiritualium vel caelestium possessionem 374 45; caelestium corporum immutabiles immutationes 38i 529 (immobilis quasi caelestis 20e 56), *vide* corpus; motus caelestes numquam requiescunt 387 660; caelestium motuum certa mensura et computatio ignota est homini 382i 422; quidam caelesti fato humanos eventus attribuant Prol. 39; contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 28u 302; sapphirus est caelestis coloris 28ie 210

Caelestes virtutes: *miles Dei* 253 45; caelestes spiritus: *caeli* 26i 183, *fines mundi* 282i 298; caelestia corpora: *fines mundi* 28u 298; proportio caelestium motuum: *caelorum ratio* 3837 639; caelestium motuum convenientia: *concentus* 38s7 658

caelum: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra 387 150, non autem caelum prius est factum quam terra 387 145; inter principales partes creaturae corporalis caelum computatur 38i 258, 383 614, est unum extremorum in rebus naturalibus 267 79; caeli sunt materiales et corporei et mutabiles 15is 135, tenent supremum locum puritatis inter corpora 15is 133; caelum est incorruptibile 14i2 114; caelum non est ponderosum 267 105; non videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina 267 89; multa mirabilia in caelo apparent 384, 317; in primo caelo sunt stellae 5e 198, *vide* stella; Arcturus plaga caeli 37u 143i lux corporalis primo invenitur in caelis 373 80; ordo caeli ab homine comprehendi non potest 383, 582, cf. 5e 173, *vide* homo; caeli superiores a caelis

aereis distinguuntur 37lg 270, cf. 38i2 228, 38i7 315; in caelo sex positionis differentiae secundum Aristotilem 23s 79, secundum quosdam 23i 96, vel et lob 233 105, 23e 150; sub superiori hemisphaerio caeli nihil apparet nisi spatium aere plenum 267 95, *vide* aer, hemisphaerium

De natura caeli est quod semper moveatur 9, 172, motus eius continuus est 9i 181, cf. Prol. 20; motu primo uniformi totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi revolviuntur 383, 539, cf. 97 177, 19s 289, 38i2 240; motus caeli in parte orientali incipit 23i 99, cf. 23i 90; ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 3837 651, *vide* sonus; quidam posuerunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 19is 285; creaturis spiritualibus administratur motus caelorum 26a 154; supremum caelum est principale principium humani corporis inter causas corporales 38i2 240

Per nebulas nobis tegitur caelum 269 128, 133, *vide* nubes, et per pluviae multitudinem 3834 600; caelum videtur sicut quoddam tabernaculum super terram, terra autem sicut tabernaculi pavimentum 267 83; terra est quasi caeli fundamentum 267 101; caelum idest tota universitas creaturarum 22h 117, cf. 4i2 28; de caelo cecidit diabolus per peccatum 4iie 298

Ex caeli motu sicut ex quodam ostio providentia divina usque ad haec inferiora descendit 22i4 148

Caelum: universitas creaturarum 22j2 117, 0i 41s 28; *caeli attritio*: mundi immutatio 14ia 131; *columnae caeli*: angeli 26tr 156, creaturae spirituales 20u 154, caelestes spiritus 26u 183; *caelorum ratio*: proportio caelestium motuum 3837 639; caelum: *sedes Dei* 355 53, 3629 315, 3834 600, *solum Dei* 269 128, 132. – *Vide* corpus, firmamentum

calcare: viam calcare dicuntur qui frequenter et sine aliqua dubitatione et ex proposito viam terunt 22s 166

caligo, caligare, caliginose: rupes excelsi montis caligine nebularum oblecta 28i 69; per caliginem designantur vapores super maris superficiem aerem obscurantes 389 203;

quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo 22i3i27; caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur 23^ 252, *vide* passio; sic vir iustus ex zelo caligat quod a iustitia non recedit 179 130, *vide* ira; peccatum originale est caligo inducens ad mortem iol 448

calliditas, callidus: callidorum est aliud praetendere et aliud intendere 17 375; callidi astutis utuntur ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant 3643 122, ex hoc ipso gravius peccant 3643 124; aestimant se iustos sicut ab aliis laudantur 3643 127, inde non de facili paenitent 3643 126, 3644 133; diabolus tortuosus dicitur propter calliditatem 2643 189; recte callidi circuire dicuntur i 378; calliditatem Deus magis detestatur 3643 125, *vide* Deus. – Calliditas: *circuitus* i 369. – *Vide* hypocrita, simulatio

calor, caliditas, calidus: calor est qualitas activa elementorum 3847 322, masculina 38aa 509; in serenitate claritas et calor aeris praeparatur 3824 447, *vide* aer, ad nos ex luce perveniens 3834 456, cf. 283 72; in progressu a meridie usque in septentrionem diversitas caloris et frigoris est 384g 365, 3824 457; quidam omnia quae apparent in rebus mundi provenire dicunt ex necessitate caloris et frigoris 5s 148

Calor in generatione pretiosorum, puta lapidum vel metallorum 284 94, 284 20, aeris 28a 52, arenae 284 26, auri 372i 336, *vide* aurum, grandinum 3822 432, pluviarum et roris 3829 507; ex calore temporis et loci ova strutionis vivificantur 39u 174; in locis nimis calidis vineae aduruntur per calorem 24is 213

Calor naturalis in humano corpore viget 34is 167, cf. 17i 13; ex artatione viscerum sequitur inordinatus calor et anxietas 20a 252, ex inordinati caloris fervore procedit infirmitas interiorum viscerum 3027 268; in ceto caloris magnitudo 4X10 168, multitudo 41H 180, cf. 183. – *Vide* frigus

De frigido facere calidum est eius quod per se calidum est 13 (144) 481; tanto locus calidior est quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili 3843 366.

- in locis calidis moratur strutio 394 174; ex regionibus calidis procedit auster ventus 37[^] 253; in terris calidis sunt pluviae rariores 3713 217, habitat elephas 40[^] 439; tempus calidum observat strutio 3914 171; calidus et ignitus vapor de ore ceti 41[^] 194
- calumnia, calumniari, calumniose: per modum calumniae nocumenta proximis inferre sub praetextu iustitiae 22, 47; per fraudulentiam calumniose laedere 291, 149; qui innocentem calumniari volunt sunt impii 103 11[^]; calumniari in hominibus malum est 103 90. — Calumnias praeparare; *dolores seminare* 43 142
- camelus: in ore cameli imponitur frenum vel camus 402i 551; cameli maxime deserviunt ad onera deferenda 15 76
- camus: in ore equi aut asini vel cameli imponitur camus 40al 551; cf. 39s 82
- candor: candor aquarum commoturum 41, 142
- canis: iracundum esse cani est bonum, homini malum 105 81; custodiuntur agri per canes feroces 3911 138
- canticum: inter signa gaudii cantica humanae vocis 305j 295
- cantilena: irrisoriae cantilena 30, 86
- cantus: cantus vigilum 3837 641; cantus galli 3837 635
- capto, captura, capere: aves deceptione capiuntur per retia vel viscum etc. 40s 590; captae ligantur et exhibentur 40al 594; cetus si quandoque capiatur toti regioni sufficit 40s 613; de usu animalium terrestrium captorum 40s 606; ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18g 103; cetus sperans piscium capturam 4018 666
- captivitas: in captivitatem trahi regem denotat maximum defectum potentiae 12j8 306
- caput: per collum caput coniungitur corpori 41[^] 210; capitis prima et principalior pars est cerebrum 41, 138, inter alias partes capitis sunt praecipui oculi 41, 152; fortiter commoto capite emicat splendor ignis 419 145; tondere caput est indicium doloris 120 773; capitis ceti magnitudo 40a, 638; in capite Tauri stellae Pliades 383. 536: comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 41, 98. — *Caput*, mens 293 33; *caput aspidum*: aliquis malefactorum princeps vel diabolus 20u 168
- career: in carceris nervo positi 1327 405. — In carcere: *in catenis* 363 75
- cardo: in quo volvitur ostium 22u 145
- carectum: locus in quo crescunt carices 8U 171; manifestam aquam requirit 843 201, per eius subtractionem arescens 844 174, 8j2 179
- carex: carices sunt herbae latae et summitate acutae, quae non crescunt nisi in locis aquosis 8lt 168
- carmen: humanae instructionis dogmata ab antiquis multotiens carminibus comprehendebantur 3510 106, *vide* metrice
- caro, carneus, carnalis: caro est infirmior pars animalis 192i 213, *vide* anima, animal, corpus; immutatur ex vehementi animi passione 21e 44, *vide* passio; organa a pelle et carnibus circumdantur 1044 251; labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent 19j0 191; ad praesentiam spiritus carnis pili inhorrescunt 41i 294; carni spissitudo in ceto 414, 225; de esu carni *vide* animal
- Homo componitur ex natura spirituali et carne terrena 17 384, *vide* spiritus, terra; carne rebus terrenis coniungitur 1i 426; ablato spiritu, deficit carnalis vita 34a 157, *vide* vita; caro hominis est corruptibilis 192s 308, in pulverem resolvitur 20n 117, 34is *63; uxor est una caro cum viro 3143 145; carnibus humanis vesci dicuntur detractores 192i 211
- Virtus spiritus maior est quam carnis 41i 293; defectus ex negligentia propter infirmitatem carnis 93i 681; carnalis voluptas praecipue impedit spirituale auditum 383 63, *vide* delectatio, voluptas; adulteri carnali delectationi vacantes 24,7 171; per concupiscentiam carnis homo nascitur de muliere 25, 72, propter illam maxime daemones hominibus superant 4i2 361
- Nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre 192j 311; de carne quam anima in resurrectione resumet 192j 312, 316
- cartilago: cartilagines in organis interioribus motus 40,3 378
- carus: quod in sinu absconditur carum reputatur 1937 347
- caseum: in generatione casei coagulum 10io 248
- castigare: ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 20as 273, *vide* correctio
- castitas, castus: differentiam assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4, 96; sardonix, ut dicitur, hominem castum reddit 281, 207
- casus: quidam casui attribuebant omnia Prol. 8, mundum et ea quae naturaliter generantur Prol. 10, plurima Prol. 15, res humanas Prol. 26, 37; stulti casui attribuunt quod res humanae non secundum dispositiones suas currant 5n 226; mors violenta diversis casibus subiecta est 420 515
- catholicus: Ecclesia catholica 40i0 226; fides catholica 41i 411, 1443 127
- cauda: elephantes et similia animalia dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt 4043 337; de pelle solvere a lardo iuxta caudam 40ae 627
- causa: omnes effectus ex determinatis causis procedunt 5, 101; posita causa ponitur effectus 10M 297; ratio ab effectibus procedit ad causam 17 121, quae perfecte cognoscitur quando effectus adaequant causae virtutem 18g 128; principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur 10i0 239; inter causas corporales supremum caelum est principale principium humani corporis 38,3 240; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38s 497; divina potentia naturales causas ad proprios ordinavit effectus 121j 237, Deus; antiqui naturales ponebant solum causam materialem Prol. 10; causae interiores 4i, 509, 1533 3x8; primordialis causa 19,5 276; vehementior causa 37, 10; servus est qui non sui causa est 1i8 431. — *Vide* effectus
- Deus est causa occultissima 2843 235, *vide* Deus
- Confidens de sua causa audacter respondet iudici 94, 460; causae suae iustitiam demonstrare 23< 43; defendens causam alicuius fraudulentem 13, 109, sine ratione 263 29
- Sine causa propria contingere quasi sine semine: *oriri de humo* 5e 106; causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum: *portae mortis* 3847 331

cavere, caute: ex providentia homo prudenter et caute singula disponit i8e 74; homo ab omnibus sibi cavens, in multis actus eius impediuntur i8u 143; cavere sibi a recidivo peccati 8e 99

caverna: cavernae lapidum in locis montanis 248 89; caverna quaecumque, domus onagri 396 91. – Abscondere se in cavernis lapidum: *amplexari lapides* 248 89

cavillatio: per cavillationem subterfugere examinationem gla 329

cedere quaedam corpora cedunt tangenti 3718 273

celare: in corde celans non ostendit per effectum quod habet in cognitione vel affectione io18 282

celebritas: non est celebritas nominis nisi apud multitudinem i817 216. – *Vide dies*

centrum: terra est immobilis sicut centrum motus totius qe 149, *vide terra*

cerebrum: est prima et principalior pars capitis 419138; ex cerebri commotione causatur sternutatio animalis 41j 139

certitudo, certus: certus cursus in motu caeli et siderum et in aliis naturae effectibus Prol. 20; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; per certitudinem cognosci 3820 394; certius cognosci 425 38; certissima et demonstrativa probatio 2313 209; certitudo fidei 1925 250. – Termini certi: *ostia* 38g 180; per certitudinem cognoscere: *advertere* 2313 215

cerva: cervae eligunt loca occulta in quibus pariant, ubi lupi accedere non solent 3gi 16; de cervarum mox natis 394 42, 51; cervarum carnes 4025 606

cervix, potentia et dignitas 13la 180

cetus: balena dicitur quia altius ceteris animalibus emittit aquas 4o20 518; Leviathan idest cetus 4010 267, *vide Leviathan*; cetus in fluctibus maris deget 4020 523, infra mare Oceanum 7la 285; beluae in mari orientali ad naturam ceti pertinent videntur 4x^384; cetus excellit inter animalia aquatica 4o10 248, 4oa0 513, non est in terra animal tam magnum sicut cetus maris 4ial 422, cete grandia habent magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 4010 255, tanta est eius magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat 4o25 613, nec totus nec una pars

eius potest in gurgustio quantumcumque magno contineri 4oa6 638

Cetus habet maximas squamas ad modum scutorum 418 94, etiam compressas 416 102; carnes eius spissae sunt 41M 225; ab eius magno capite quadraginta lagenae sagiminis effluunt 4oa6 641; magnos oculos habet in quorum inspectione apparet claritas diffusa 41e 155; super oculos ceti sunt additamenta cornea 41* 51; de naribus ceti aer adustus 4in 180; habet cetus aperturam oris dentatam magnis et longis dentibus 4is 72, cf. 84, et praecipue duo dentes aliis longiores 415 74, cf. 77; exhalatio de ore eius procedens (halitus) est calida et vehemens 4ila 189, cf. 4il0 168, 4ila 194; collum habet 4113 204, forte ad pondus capitis portandum 4il3 207; in gutture habet pellem multis meatibus perforatam 414 60; pulmonem habet et respirat sicut delphinus 4iu 176; est animal valde pingue 4oa6 629

Cetus multo indiget cibo 4118 214, esuriens vaporem odoriferum (calidum et ignitum 41u 194) ex ore emittit, in quo pisces delectantur 4il0 164, sic attrahens pisces 4il3 220, quorum parvi descendunt in ventrem 414 68; ubi fuerit absorbet multitudinem piscium ibi existentium 4il3 215; cetus non eruens se de litore ubi pisces persequitur 40a8 666

Calor multus ceto necessarius ad tantam molem movendam 4iu 180; ex violentia ceti fluctus maris commoventur 4i22 390, 4i23 398, cf. 4iaa 384; ex motu ceti vestigium sicut quando navis movetur per mare 4ia3 402; cetus in nullo timet maris profunditatem 4ia3 409; ceti maximi dormientes in rupibus. 40ag 625; quandoque ceti fulmine feriuntur 4i4 238

In corde ceti virtus naturalis ut non de facili corrumpatur ab exteriori actione 41^ 268, cf. 4ia 380; cetus a sagittis laedi non valet 4*19 335> nec lapidibus in eum proiectis conteri 4il8 338, cf. 343, nec per malleum ab homine laedi 4iao 348; nullam hominis comminationem timet 4iao 360; de modo quo maximi ceti capiuntur 4025 624

Caelestes angeli non admirantur multum de occisione corporalis ceti 4il6 294; describitur diabolus sub

figura ceti 4o10 249, 4oa0 512, 523

Chaldaei: erant feroces et potentes ii? 675

Christus: in Christo omnia secundum perfectissimam excellentiam fuerunt x1 448; in eo omnis virtutis et sapientiae plenitudo 3^4; sacra Scriptura tristitiam in Christo ponit 3j 13; ante Christi mortem omnes ad infernum descendebant 7e 180, xoa1 437; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 19a5 258; redemit nos Christus de peccato per mortem pro nobis moriendo 1925 260, non sic quod eum mors absorberet quia mori non potuit secundum divinitatem i925 262; in Christo ex vita divinitatis etiam humanitas est reparata ad vitam resurgendo 19a5 265; vita autem Christi resurgens ad omnes homines diffunditur in resurrectione communi 1925 268; contra diabolium victoriam obtinere principaliter competit Christo 4019 475; Christus diabolium superavit ostendens ei naturam infirmam et postmodum virtutem suam in eum exercuit 4019 503. – Christus et sui ad diabolium: *venator capiens Vehemot* 4o19 484

cibaria: per terrae fecunditatem hominibus cibaria nascuntur 3631 329

cibus: ad vitam subsidium est intrinsecum 342 340, 12U 178; divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus 717 388, cf. 3i40 405, 4010 316; panis est cibus communis 33a0 223; dulcem cibum comedens diu tenet in ore 20u 126; comedenti cibus quandoque in malum convertitur, sive interius manens convertatur in humores venenosos 2o14 144, sive per vomitum extra eiciatur 2o18 153; comedentis nimis viscera artantur ex nimio cibo compressa 2oaa 245; ex superfluo cibo ad omnia membra dolor pervenit 2022 255; gustus est perceptivus ciborum i2u 177; multo cibo indiget leo 3839 672, cetus 4il3 214; animalia domesticata cibum libenter ab hominibus capiunt 399 123; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 4ou 323

cingulum: in cingulo regis potentia designatur i218 303. – Cingulum militare: *balteum* i218 302

cinis: pulvis in quem caro hominis resolvitur cinis nominatur 34^ 163, *vide pulvis*; apud antiquos corpora mortuorum resolvebantur in cineres

- 34¹⁵ 165; cinis adhibetur ad recognoscendum propriam fragilitatem i6i⁶ 212, cf. 42^e 46; cinis post consumptionem lignorum ad modicum durat i3i2 x73
- circa: res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae i6w 168
- circuitus: quod per circuitum vallatur ex nulla parte patitur insultum Un 5⁶> in circuitu oris habet cetuses dentes 4i3 84. - *Circuitus*: calliditas i7 369, *vide* calliditas
- circularis: tam in corporibus corruptibilibus quam incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, aliter et aliter y9 189, cf. 197
- circulatio: in corporibus caelestibus secundum circulationem reiteratur idem numero 191; circulatio quaedam fit in dispositione aeris 79 197. - *Vide* reditus
- circumdare: oceanus undique terram circumdat 26i0 142. - *Vide* aqua
- citari: solent homines ter moneri vel citari 3329 330
- civis, civitas, civilis: fama hominis pertinet ad vitam civilem 5aJ 363; aliqui homines totaliter destruantur per omnimodam abiectionem quantum ad esse civile i2U 211; quibusdam violenter laesis, multi ex civibus conturbantur 24i2 118; fortem civitatem expugnans q5 127; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse i7 403
- clamor, clamore: ad audita clamore respondere 6a9 310. - Confusus clamor et strepitus: *ululatus* 39a5 283
- claritas, clarus: dignitas diei est claritas eius 34 143, *vide* dies; claritas solis apparet ante ortum et post occasum 37n 174; claritas diluculi est diffusa 4i9 158, diversificatur secundum elevationem signorum 38x2 243, cf. 248; non sensibilibus diversificatur claritatis intentio in diversis terris 3824 457; aer nubibus rarescentibus redditur clarus 37^ 234, *vide* aer; in serenitate claritas aeris praeparatur 382i 447, 456; in inspectione oculorum ceti apparet claritas diffusa 4i9 157; angeli in fulgentiori claritate apparentes hominibus 40i0 24T; propter sui claritatem astra matutina erant materia divinae laudis 387 157; claritas lunae et stellarum quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 25s 81; colebant idolatrae luminaria propter maximam eorum claritatem 3iia6 284; ad claritatem stellarum animae revertentes (secundum Platonicos) 37 (3633) 38; claritas sanctorum nobis occulta 2o2e 304; claritas prosperitatis i88 65, gloriae i8i8 217, iustitiae 2oas 292, famae 4o8 190. - Claritas prosperitatis terrenae: *fulgor* ix:7 250; claritas divinae cognitionis: *lux* 372i 318
- clipeus: clipeus dum movetur et ad arma colliditur sonum facit 3923 260, cf. 257
- coacervatum: coacervatum reservare esset contra innocentiam 27i7 204
- coadhaerere: coadhaerentes scirpi 8i7 264
- coagulum: sicut coagulum in generatione casei, ita semen maris ad materiam quam femina ministrat ioi0 248
- Cocytus: de fabula quod in inferno esset fluvius nomine Cocytus 2i33 325; Cocytus interpretatur luctus 2i33 326; Cocyti postremum et anterius 2i33 336
- coercere: coercere utrumque: *ponere manum suam in ambobus* 933 723
- cogitatio: somnia plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 4le 325, 7i4 314; malae cogitationes in homine 4ao 526; in peccato luxuriae cogitatio 3iI n; convenit humilis satisfactio ad expiandam superbiam cogitationis 426 47
- cognitio, cognoscere, cognoscitivus inter diversas proprietates animalium praepollet cognitio 3836 618; per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguuntur i2a 345; in viventibus duo praecipua sunt, scilicet vivere et cognoscere 3ao 43g; in homine cognitio perfectius invenitur quam in ceteris animalibus 3836 619, cf. i4ao 283; cognoscere delectabilissimum et nobilissimum est 3ao 441; cognitio visus per lucem perficitur 37 (3633) 21, *vide* visus, lux; intellectualis cognitio non potest convenire nisi substantiae incorruptibili i4ao 308; in cognitione primorum principiorum indita sunt semina sapientiae et scientiae 3836 625; cognoscere occulta ad intelligentiam pertinet i2i3 193
- Cognitionis humanae defectus triplex est, quia omnis cognitio procedit a sensu io4 128, 37 (3633) io, cf. 4i2 223, nec homo per sensus omnia corporalia conspiciere potest io4 137, et humana cognitio est ex tempore dum homo de die in diem plura cognoscit io5 143, Prol. i, ac per temporis longitudinem obliviscitur eorum quae novit io5 145; cognoscere in universali est cognoscere imperfecte 22i3 126, cf. 123, ut cum percipitur esse homo sed non quis homo 22i3 128; ad cognitionem aliquorum in mundo non pervenimus 59 166, *vide* homo; sapientia proprie est cognitio divinorum iu 867, i2a 28, 28i3 239, cf. 28a8 348, *vide* sapientia, Deus; cognoscere ea quae affligunt hominem poenosum est 3ao 442
- Universalem cognitionem non applicare ad agenda, ratione ligata passionibus i2a5 394; defectus cognitionis per ignorantiam affectatam 2iia 132
- Cognitio: *lux* i2a5 390; cognitio intellectiva: *facies* i4ao 306; virtutes cognoscitivae: *facies* 408 204; per certitudinem cognoscere: *advertere* 23i3 215; cognitio in universali: *cognitio caliginosa* 22i3 127; impedimentum cognitionis: *operimentum faciei* i527 263
- coitus: in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 4^n 323, ex libidine animalia commoventur ad coitum 40iI 326; equi iubarum decore ad coitum agitantur 39i9 223; patitur coitum femella elephantis considens (Aristoteles) 40iI 330; animalia in quibus figura coitus elephantis invenitur, dum coeunt caudam inter tibias posteriores stringunt 40^ 337; de coitu daemonum ad modum animalium 40ja 347
- collateralis: ad collaterales opulentia derivata i5a7 264
- collatio: cum eo qui deficit intellectu inutilis est collatio i8a 19; ex mutua collatione aliquid occultum indagari 22a 12; disputare vel ratiocinari ut fiat collatio datorum et acceptorum 223 20
- collocare: collocare fundamentum 38i 126, 387 138; angeli collocati in vestibulis deitatis 387 165
- collum: per collum caput coniungitur corpori 4iI3 210; nullus piscis habet collum nisi generans animalia: delphini, ceti (Aristoteles) 4iI3 203. - *Erecto collo*: superbiendo i526 248
- color: sub colore iustitiae 36i3 123; sine colore iustitiae 226 52
- coluber: *coluber tortuosus*, idest diabolus 26i3 189
- columna: domus stabilitas super columnas fundatur q5 163; montes sunt quasi columnae super terram

- fundatae 9, 156. – *Columnae caeli*: creaturae spirituales 26u 154, angeli 26n 156; *columnae terrae*: inferiores et intimae partes terrae *gt* 161
- coma: comam nutriendes *ia* 773. – *Coma*: frondium 149 83
- comburare: holocausta totaliter comburebantur ad honorem Dei *i* 179; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 341s 165
- comestio, comedere: dulcem cibum comedens illum diu tenet in ore 201a 126, *vide* *cibus*; nimis comedentis viscera artantur 20u 244; animal delectabile ad usum comestionis 31s 323
- comminatio, comminare: comminando superare alium 41a 358, 41a 363; homo potenti favet timens comminationes ipsius 41, 35; comminatio percussurae 41a 362; comminationes in revelationibus 41s 375; nec cetus nec diabolus comminationem hominis timet 41a 360
- committere: in pluribus peccat homo omittendo quam committendo 22s 45, *vide* *peccatum*
- commotio, commovere: a subito supervenientibus animus magis commovetur *is* 630; ira per zelum etiam in corpore commotionem facit 171 112, *vide* *ira*; in tempore noctis quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet 41s 302; commotiones magnae in visionibus 4,, 368; homines quando facere aliquid volunt propter aliquem ab illo commoveri dicuntur 23 57
- commutatio: pecunia est mensura commutationis rerum 271e 188
- compactio: compactio massae corporeae in utero mulieris *io* 246
- compago: compago corporis 14.0 93
- comparabilis: aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo quando videt eum comparabilem sibi in scientia 22, 10. – *Comparationes hyperbolicae*: res parvae pulcritudinis ad res pulcherrimas 254 68; puritas hominis ad divinum examen *g* 658, 664, ad puritatem divinam 25, 86; iustitia hominis ad iustitiam divinam 254 65, 66, 25, 85; sapientia hominis ad sapientiam divinam 37,, 373, cf. 22, 13; creatura corporalis ad sanctos angelos 41s 291; claritas lunae et stellarum ad immensitatem divini luminis 255 81
- compassio, compati: ex compassione in adversis maxime sumitur expectantem de amicitia 21a 249, *vide* *amicitia*; afflictis oportet compati 42n 128, *vide* *afflictio*. – Signum compassionis: *movere caput super aliquem* *is* 47, 42u 127
- complanare: complanare terram aratam 3910 133
- complexio: termini vitae humanae sunt praestituti ex corporalibus causis, puta ex complexione 145 20; animal siccae complexionis est elephas 4017 438
- compluere: pars terrae non compluta 312
- comprehendere: pluviarum primam originem secundum quod a Deo sunt institutae scientia comprehendere non potest homo 371s 228, *vide* *homo*; homines non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficiunt 81 8. – Comprehendere sua virtute: *tenere* 381s 266
- comprimere: viscera artantur ex nimio cibo compressa 20,, 245
- comprobare: hostes lob impii comprobati *io*, 121
- computatio: computatio caelestium motuum 38,1 423
- conari: quandoque conatur homo ad aliquid obtinendum per sapientiam 187 97; hominis conatus a diabolo contemnitur 41a 355
- concentus: *vide* *caelum*, *sonus*
- conceptio, concipere, conceptus: conceptio est primum in fructificatione animalium 2110 84; in utero fiunt conceptus corporales *is* 338, *vide* *uterus*; conceptio nocturna est frequentior 3, 122; ex ipsa conceptione potest praestari impedimentum ne conceptus ad partum perveniat 310 307; nativitate sublata conceptio non auferitur 3, 117
- In corde fiunt conceptus spirituales 153s 337; vocibus exprimimus interiores conceptus cordis *is* 48, intellectuales conceptiones 37a 57, *vide* *verbum*, *vox*; dicere quandoque refertur ad conceptum cordis *i* 336. – Intellectus concipiens: *uterus* 321g 169
- concertatio: concertatio bellorum 291s 133
- concha: margaritae generantur in conchis marinis 28u 180
- conclusio, concludere: nostra habitabilis quasi undique oceano concluditur 2610 147; nullo corporeo loco concluditur sapientia quia non est aliquid corporale 2810 151; in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas 1210 197
- concordia, concordare: concordia est iustitiae effectus 25, 63; superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt 25, 33, quae ex potestate divina procedit 25, 35, 25, 61; in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant sed quidam quibusdam 417 *no*; superbi ad invicem concordare non possunt 40, 147. – *Vide* *discordia*
- concupiscentia: ratio interdum ad modicum absorbetur per concupiscentiam et sic homo peccat 7ae 474, 2317 247, *vide* *ratio*, *peccatum*; diabolus ad concupiscentiam peccati homines incendit per ostentationem alicuius boni 4110 173, *vide* *diabolus*; semen hominis immundum est secundum concupiscentiae infectionem 13(144) 477; homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur 251 72; propter concupiscentiam carnis secundum luxuriam maxime daemones hominibus superant 401a 361; ex oculorum aspectu provenit concupiscentia mulierum 3X4 16; cor a concupiscentia mulieris victum 31, 124; de concupiscentia adulteri 2417 180, 2418 196, *vide* *adulter*; qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur 40172. – *Concupiscentia*: *ignis* 41# 151
- concutere: non tota terra simul concutitur in terraemotu 381, 267, *vide* *terraemotus*; homo concutit vestimentum ut ex eo excutiat pulverem seu tineam 38n 274
- condemnatio, condemnare: sententia iudicis condemnantis est causa poenae condemnati 31 53, *vide* *iudex*, *iudicium*; non est rationi consonum ut maior potestas a minori de iniustitia condemnatur 362 239; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnatur requiruntur tria 36,3 252; homines iudicis potentiam et sapientiam allegantes contra condemnationem 26j 9
- condensare, condensus: aquae condensatae in glaciem 3830 521; vapores condensati in nubes 3717 257, cf. 38, 203, *vide* *haec verba*; elephas umbram condensam quaerit 4017 451
- condere: tempore praecedat materiam ratio artificis qui eam condidit 384 89; Satan inter primas creaturas est conditus 40M 390. – *Astra de novo condita*: *astra matutina* 387 152

condescendere: ad magnanimum pertinet ut minoribus condescendat 2911 103
 condicio: ratio condicionem naturae auferre non potest 3t 7; naturaliter est eadem condicio omnium hominum 3i5 175, *vide* homo; homo secundum suam naturam est infimae condicionis 405 go; est humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est 4i9 465; sunt duae hominum condiciones quidam sunt magni et elati animi, quidam vero sunt pusillanimes 52 8, ex fragilitate condicionis humanae nullus homo est immunis a peccato 62 13; non est aliqua condicio hominum cui non adsit pronitas ad aliquod peccatum 51 6, 32; ex fragilitate condicionis humanae homo difficulter et vitat peccatum et operatur bonum 15U 121; ex communi condicione impii finaliter sentiunt mortem 2113 in; absque differentia honoris et dignitatis similis est condicio mortuorum 1o22 488; diabolus ex condicione naturae habet ut neque hominem timeat neque aliquam creaturam corporalem 4i14 435; daemones tales figuras corporum sinantur assumere per quas eorum condicio designetur 4io 235
 confessores: confessores in Ecclesia 11 446
 confidere: ille qui de nullo confidit sed de omnibus timet non potest sperare quod post oppressionem releuetur 15a 211; in potente amico homo confidit sicut in suo brachio 3816 301; nimis de divitiis confidens 3121 267; aliquis confidit de sua causa quia habet multos excusatores vel innititur testimonio conscientiae suae Qis 460; id in quo homo confidit locus eius dici potest 401 187
 confingere: frequenter homines confingunt aliqua facta ad disputandum de eis Prol. 75
 confinium: diluculum est quoddam confinium diei et noctis 3812 235
 confirmare: malitia confirmata 1g1 15, cf. 2317 245
 confiteri: non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 42,, 44
 conflictus: *pugna*, idest actualis conflictus 3813 444
 conformare: unumquodque ostenditur rectum per hoc quod suae regulae conformatur 23n 174; ratio divinae voluntati se conformans 610 132
 confractio, confringere: ex percussione malleorum non confringitur in-

cus 4i15 276. – *Confractio*, violentia 2019 214
 confugere: solent homines ad loca montana quasi munitiora confugere pro timore latronum vel hostium 24s 80
 confusio, confundere homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultant 3X33 334; superborum et arrogantium prima poena est confusio 401 166. – *Confusus* clamor et strepitus: *ululatus* 39^ 283
 congaudere: iusti congaudentes divinae iustitiae 22ie 204
 congelatio, congelare: pluviae congelatae sunt nives, ros congelatus est pruina 3829 504; nix multum firmata per congelationem non statim dissolvitur ad primam calefactionem 617 221; quandoque in frigidissimis terris etiam maria congelantur 3830 522. – *Vide* glacies
 congregare: homines deliciosi pretiosa nituntur congregare 2813 168; illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur 202 254, his multiplex dolor exoritur 202 258; congregantur homines in nocte ad aliqua festa agenda 37 235; vapores congregati, *vide* vapor
 congruus: omnia habent dispositionem naturalem congruam propriae operationi 5t 112; congruum tempori et personae lob 4210 109
 coniungere: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 1590 300, cf. x2 56
 conqueri: iniuriam passus conqueritur iudici xg1 63, cf. x61# 258
 consanguineus: *fratres*, idest consanguinei 615 200
 conscientia: testimonium conscientiae tres gradus habet g20 472, cf. 468; cum conscientia remordet de malo, non sine timore homo perperat malum 121 111; propter securitatem suae conscientiae non formidat aliquis contendere cum quovis iudice gl5 393; non potest iudex humanus interiori conscientiam accusati cognoscere 1o4 131, *vide* iudex, Deus. – Conscientiae remorsus: *vermis* 2420 236
 consecutio: consecutio finis, *vide* finis
 consensus: diabolus se confidit de facili sibi incorporare per consensum homines instabiles 4018 465; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 41, 123, cf. 41, 128

conservare: unumquodque in suo loco conservatur qo7 185; quaelibet res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura 4K 402; vita per respirationem conservatur 27s 311 potestate et virtute aliquis se et sua conservare conatur 13(143) 451; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 46 78; ea quae signantur in sacculo diligenter conservantur 1417 241; quod in sinu absconditur firmiter conservatur xg27 347; Deus in summa pace superiores creaturas conservat 252 22, *vide* Deus
 consideratio, considerare: philosophi excellunt in consideratione veritatis i220 313; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur ab intellectualium consideratione i61 70; quanto aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 42e 41; ex iubarum consideratione equus ad libidinem provocatur 391# 231; per actualement suae sapientiae considerationem Deus res in esse produxit 2827 331, *vide* Deus
 Considerare: *videre* 628 306; vias alicuius considerare: *super eum oculos aperire* 13 (143) 468; creaturas diligenter considerare: *eas interrogare* 128 140
 considerare: considens femella elephantis 4n 331
 consiliarius: consiliarii civitatis aut regni excellere videntur secundum prudentiam in consiliis 1219 310
 consilium: invenire in activis vias accommodatas ad aliquem finem pertinet ad consilium 1213 194, cf. 1217 270, 263 31, *vide* Deus; quidam dicunt res humanas casualiter procedere nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37; temporalis prosperitas est in consiliorum prospero successu 2123 239, *vide* prosperitas; profunditas alicuius in consiliis ex duobus perpendi potest i217 272; videtur aliquis alicui consilium dare quando eius causam sine ratione defendit 263 29; qui sapienti consilium dat videtur hoc facere ad sapientiam ostendendam 263 35; consilium sectandi voluntaria virtutum opera est acceptandum 21le 158. – Consilium: *lux* 30ae 261; consilia excogitata: *viae* 4t 106
 consistentia: organorum consistentia est ex nervis et ossibus xou 252; bona consistentia personae propriae x2 54

- consolatio, consolare(-ri), consolator, consolatorius: remediis quibusdam afflicti solent consolari, quorum unum est somnus, aliud est cum homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos consolantur 713 295, *vide* remedium; afflictiones hominum verbis consolatoriis relevantur 29 147; solent afflicti ex spe melioris status consolari 64 59; cum post afflictionem aliquis similia vel maiora timet, nulla est consolatio residua 64 60; iustis deficiens temporalis consolatio in tempore tribulationis 27[^] 118, iustis remanens consolatio in Deo 21.⁷ 167; cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur 4le 353; consolatoris officium est ea dicere quibus dolor mitigetur i6a 11; onerosus consolator ea loquitur quae magis animum exasperant i6a 12, falso, inutiliter et prolixè verba prosequens i63 17. – Consolatio: *lux* 30ae 261
- consonantia, consonus: consonantia sonorum 3837 655; rationi consonum 3622 239
- consortium: a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt 1519 174
- conspicere: homo per sensus corporis nec omnia corporalia conspiciat i04 !37> *vide* homo
- constellatio: *vide* Arcturus, Orion
- consuetudo, consuetus: consuetum apprehenditur ab hominibus quasi naturale 395 73; ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus propter consuetudinem 7a0 483; est debitum ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat 3i40 400; antiqua sapientum consuetudo 3624 262
- consumptio, consumere: interdum ea quae mala acquisita sunt de facili consumuntur 15^a 325; homo per decursum praesentis vitae paulatim consumitur, et praecipue cum est infirmitati subiectus 13i9 267; dolens taciturnitate consumitur 13i9 278; consumptio humidi 169 85, *vide* humor. – *Consumi'*, destrui 361i iog
- contemperare: radii solis contemperati per nubes 37u 173
- contemplatio: sapientia ad contemplationem pertinet 12^a 183; item orare et meditari 294 48; angeli Deum subtilius contemplantes 4i8 435, *vide* Deus. – Quies contemplationis: *nox* 3510 109
- contemptus, contemnere, contemptibilis: contemptus miseri est misericordiae impedimentum 3119 218; aliquis quandoque ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnit 3619 195; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari igit 159; proprium est in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia 348 74, *vide* Deus; tanto aliquis gravius fert alicuius contemptum quanto fuerit persona contemnens abiectioni 304 7; cum mens totaliter mundum contempserit 519 337; hominis fortitudo et conatus a diabolo contemnitur 4i30 355, *vide* diabolus. – Res contemptibilis et infirma: *lutus* 13U 182
- contentio, contendere, contentiosus duplex est contentio: una per sapientiam qua contenditur disputando, alia qua per fortitudinem contenditur pugnando g4 54, *vide* disputatio; contentio in respondendo et obiciendo consistit g14 390; non est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare 154 36; aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo propter tria 22a 9; cum aliquis comparatione alterius iustus est, libere et secure potest cum eo contendere 93 25; qui timet aliquem non praesumit cum eo contendere 154 31; cum duo homines ad invicem contendunt, iudicem possunt habere qui utriusque dicta examinet 93a 710; aliquis quandoque non formidat contendere cum quovis iudice g15 391; nulli homini tutum est cum Deo contendere 93 28, cf. 40t 5, quod si aliqua creatura posset, hoc praecipue competere primae et excellentissimae creaturae 157 60, *vide* Deus; contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris ('Ambrosius') 629 312; more contentiosorum imponere verba non dicta vel aliter dicta 3724 400
- continentia: differentiam assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4e 96
- continuate, continuum, continue: secundum aspectum aer caelo continuatur 38u 228, *vide* aer; proprium est aquae quasi continue moveri 38g 192; dolor exterior est dolor secundum sensum, puta ex solutione continui i68 61
- contra: hoc est contra aliquem quod est peremptivum ipsius i0 422; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8l 7; solent disputantes contra dicta aliorum obicere 235 50
- contrarietas, contrarius: contraria iuxta se posita magis elucescunt i13 637; naturale est quod unumquodque perdat suum contrarium i0i 100; creaturae inferiores corporales sua contrarietate subduntur generationi et corruptioni 25a 28; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 25a 31; contrarii motus humanarum voluntatum 25a 28; corpus hominis a contrario auctore formato secundum Manichaeos i08 168
- contristare: contristantur homines cum eis falso crimina imponuntur 232 6
- contritio, conterere: quod conteritur, quadam violentia fortioris corporis in minimas partes resolvitur 40, 179; non conteruntur fruges in herba 24^a 298, cf. 4119 341; mors hominem in pulverem conterit i84 184, *vide* mors; conveniens poena superbiorum est quod conterantur 407 177; Deus exercens iudicia per contritionem 34a9 343, *vide* Deus
- contumelia, contumeliose: ad audita contumeliose respondere 629 310; faciem conspuere in signum contumeliae 3010 97
- convalescere: convalescens arbor 1529 290
- convallis: ad locum umbrosum inter convalles montium vitalis calor solis numquam pertingit 283 72
- convenientia: convenientia caelestium motuum 3837 659
- conversatio, conversari: conversatio humana maxime consistit in videre et videri 78 160; homines desistunt a nocumento eorum qui inter alios suaviter conversantur 244 47; tyrannus quandoque habet familiares et domesticos cum quibus secure conversatur 15as 221; difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti i6a0 263; animalia sunt longe a conversatione humana 39a 33; aquila in altis conversatur 39a7 303
- conversio: ad conversionem peccatoris tria requiruntur 83 gi
- convincere: quando homo efficaci ratione convincitur, non ipse a se aufert eloquium sed potius ei ab alio aufertur 32i5 151; hominem de sua ignorantia convincens Deus 383 76, *vide* Deus

convivere: amico convivere delectabilissimum est 2n 227

convivium: in convivii vix aut numquam homines vitare possunt quin vel per ineptam laetitiam vel per inordinatam loquacitatem aut etiam immoderatum cibi usum offendant i6 139, etiam gravioribus peccatis immerguntur usque ad Dei contemptum i5 164

coopertorium: coopertorium oculi in ceto 414 51

cor, cordatus: cor est principium vitae corporalis 340 104; vitales spiritus a corde ad omnia membra diffunduntur 17; 10; vitalium operationum principium est cor quod sub costis continetur i8 166; quando virtus caloris naturalis debilitatur in corde, spiritus vitales minuuntur 171 13; virtus naturalis in corde ceti 41^ 268; aer in pulmone calefit per calorem cordis qui pulmone coniungitur 4in 183

In corde fiunt conceptus spirituales i53 337, *vide* conceptus; ex hoc est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figitur 11u 177, *vide* veritas; propter volubilitatem humanum cor non fixum in eodem perseverat g3 685; de amicis mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur i20 757

Tendentibus ad finem primum necessarium est ut in nullo alio cor suum figant g5 599; dolus praecipue in intentione cordis consistit 31e 85; ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare 66 87, et multo minus amara et noxia 66 89

Ex magna adversitate iustorum interdum corda commoventur iu 534, *vide* adversitas; animalia afflictionem cordis ore exprimunt 6i 70; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 3027 270; in insidiis apud uxorem proximi quaedam cordis deceptio praecedit 319 121

Hypocrita cor habet vanum et negligens ad spiritualia sed quantum ad temporalia sollicitum 8U 223, circa Deum cor verum et firmum non habens 8U 228; deliciose homines cor habent deliciis occupatum 280 172; cor adulteri a concupiscentia mulieris vincitur 319 124

Deus est cordium scrutator et iudex 133 26, ei patet cordis intentio 316 87, *vide* Deus. — *Cor*: desiderium 31j 102, intellectus 34j0 106; *viri cordati*: intelligentes 34^ 103;

cor: uterus 153 337; in occulto cordis: *in sinu* 23^ 204

cornu, corneus: rinoceros, idest unicornis, habet unum cornu in media fronte 399 118; super oculos ceti sunt additamenta cornea 414 51; stibium in cornu a mulieribus conservatur 4214 181

corona: in concertatione bellorum victoribus datur corona 2q14 133

corpulentia: quicquam corpulentia magnum 41* 63

corpus, corporeus, corporalis: tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, aliter et aliter 79 187; totus cursus rerum corporalium qui per angelos administratur divinae subiacet voluntati 91 367, cf. i19 711; naturalibus virtutibus corpora in suis locis naturaliter continentur 207 i08, cf. 281 152; nihil videtur pulchrius in corporalibus rebus quam radii solares 4i2 367; admirabilis est dispositio inferiorum corporum secundum superiora 383 583; determinatae magnitudinis corporum huius mundi ratio reddi non potest ex naturalibus principiis 59 153; homo per sensus corporeos nec omnia corporalia conspiciat x04 137, *vide* homo

Caelestia corpora sunt excellentiores creaturae 2824 299, *vide* creatio, ex materia praecedenti fieri non potuerunt sed simul fuit materia cum forma producta 37^ 268; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 252 31; in caelestibus corporibus non invenitur malum naturae i7 404; ponebant quidam corpora caelestia animata 387 160, immo Pictagorici 3837 654; lux est quasi qualitas activa caelestium corporum 3817 322, cf. 239 146; in caelestibus corporibus est uniformitas primi motus 383 539; per motum caelestis corporis fit solis et aliorum siderum ortus et occasus 9, 177; ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit (Aristoteles) 3837 656; a Deo movetur sol et alia caelestia corpora 3828 496; ministerio angelorum caelestia corpora moventur 387 163; corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora 3817 321, eorum motui subduntur corpora generabilia et corruptibilia x6 237, cf. 282 265; inter alios effectus caelestium corporum in istis inferioribus communior est generatio

et corruptio 3817 326; ad aeris permutationes et harum effectus in inferioribus operatur virtus caelestium corporum 37^ 260, cf. 38^ 347, sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 3828 497, *vide* aer; secundum motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum et tempora generationis et corruptionis 3821 407; virtus caelestis corporis a virtute divina superatur 97 174; admirabilis apparet in caelestibus corporibus motus planetarum 383 550, item ordo, situs et motus ipsorum 383 580, *vide* planeta; non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei 3817 337; secundum quosdam, homines resurgent resumendo quaedam caelestia corpora 1926 295. — *Vide* caelum, sol, luna, stellae, etc.

Prima dispositio communis ad totum corpus quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis et diei 3812 229; dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 3817 319, cf. 37^ 246; terra est infimum corporum quod subiacet omnibus 384 86; apud nos quaedam corpora cedunt tangenti et a transeuntibus dividi possunt, sicut aer et aqua etc., quaedam non 371g 273; inter corpora mixta maxime videntur firma et stabilia montes q5 90, quae Deus movet pro sua voluntate g5 88; pretiosa in corporibus cum sua principia locis corporalibus concluduntur 28.2 152

Supremum caelum est principale principium humani corporis inter causas corporales 3812 240; est humana condicio talis quod ex terrena materia corpus eius compactum est 419 465, terra est praecipue materia humani corporis 384 88, 3812 238; corpus humanum ex terra et aqua abundantius constat 418 468; corpus est propter animam 21 4, *vide* anima, caro; corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito vel sicut domus habitatori i08 172; vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur 171 109 *vide* cor; calor naturalis in humano corpore viget 3415 167

Bona corporis substantiae hominis adveniunt i08 199, praecipua videntur pulcritudo et fortitudo i81 170, corporis sanitas 2.13 234,

- vide bonum; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant* 714 318; *ex infirmitatibus corrugatur corpus propter humidi consumptionem sicut et ex senectute* 16, 84; *mors est corruptio corporis viventis* 38[^] 329, *vide mors*
- Tremor corporis est indicium magnitudinis timoris 4M 281; de corporalibus nocuentis interiores dolores concipiunt homines 2ias 252; gula et luxuria aliquis in proprium corpus peccat i8ia 156; Porphyrius: «animae, ad hoc quod fiat beata, omne corpus fugiendum est» 19,7 319
- Omnis corporea creatura: *termini terrae* yf, 82; caelestia corpora: *fnēs mundi* 284 298; virtutes caelestium corporum ut causae corruptionis viventium: *portae mortis* 38[^] 331; totum superius corpus: *aether* 35i 55; corpus hominis: *domus animae* 4., 472; corporis afflictio: *sanguis* 16i9 249; corporalis dolor: *afflictio* 3olt 188
- correctio, corrigere: correctio per modum disciplinae vel exterminii 20i8 273; ad correctionem scire causam suae punitionis necessarium est ioi 58; propter negligentiam corrigendi interdum domini puniuntur n14 220; divina locutio corrigit hominem per aegritudinem corporalem 33le 212, correctione indignos Deus futurae damnationi reservat 35.3 145, *vide Deus*. – Correctio pro peccatis: *virga Dei* 21, 77
- corruptio, corrumpere: frequenter homo in somniis corripitur de peccatis commissis 33i7 193; si corruptio ab homine salubris est, multo magis illa Dei omnipotentis et omnia scientis 5i7 295, *vide Deus*
- corrodere: tinea vestimentum corrodens 4., 507, 2718 211
- corruere: arrogantes periculose corruunt 40, 161
- corrugare: ex infirmitatibus corrugatur corpus propter humidi consumptionem sicut et ex senectute 16, 84
- corruptio, corrumpere, corruptibilis: corruptibili incorruptibile prius est ordine naturae 38, 150, *vide incorruptio*; qui corrumpit aliquid vult illud non esse io9 187; per corruptionem res resolvuntur in sua principia 283 61; omnia quae generantur corruptioni subiecta sunt 14,8 252; creaturae corporales per suam contrarietatem generationi et corruptioni subduntur 25, 28; quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpitur 9i 105, ipso cursu mutabilitatis rerum 22i6 180; durum non facile corrumpitur ab exteriori agente 41i5 265, cf. 268
- Communior effectus caelestium corporum in istis inferioribus est generatio et corruptio 38i7 326, cf. i, 237, *vide caelum, corpus*; quae sunt corruptibilia individuo, perpetua specie tantum, secundum speciem quidem propter se disponuntur a Deo, secundum individuum propter speciem tantum y17 380; eiusdem impossibilitatis esse videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparentur 14ia 112, cf. 14i9 270; quorumcumque substantia est corruptibilis mota reiterantur eadem specie non eadem numero (Aristoteles) 19i7 335
- Caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est 19i8 308; propter interiorum corruptionem humorum cutis denigratur 3o30 288; uxori ex gravi corruptione horribilis redditur vir 19i7 155; mors est corruptio viventis 38i7 329, cf. 3324 273, quandoque per interiorum corruptionem 33i8 207, *vide mors*; non corrumpuntur homines sicut aliae creaturae corporales 141, 268, i440 287
- Ex interiori corruptione vita iustitiae in homine consumitur 440 522; corruptio animae est per deordinationem potentiarum animae 331, 202; corruptio fomitis 420 527
- Maxime admirandum est quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur 37i 45. – Corrumpti: *atteri* 14[^] 118; causae corruptionis quantum ad virtutes caelestium corporum: *portae mortis* 38i7 331
- corvus: per septem dies pullos ovis eductos non pascit 384i 686
- crastinus: non potest expectari firmiter etiam crastinus dies 72i 517, *vide homo*
- creatio, creare, creatura: omnes creaturae per sapientiam Dei fiunt 28m 288, 35i0 98, cf. 4i2 28; creaturae conservatio non est nisi a Deo n10 152, cf. 12, 145; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 3947 299, cf. 2827 336, creatura Creatori oboedit 1415 203, nec ei potest ab ulla resisti 23i8 217, n10 152; si aliqua creatura cum Deo contendere posset 157 60
- Satan inter primas creaturas est conditus 40U 390, 40[^] 291, cf. 40j0 301, excellentior inter ceteras creaturas secundum quosdam 40[^] 392, *vide Satan, diabolus*; angelorum creatio si duratione praecessit hominis productionem 40j0 296, cf. 387 158; creaturae corporales et spirituales distinctae sunt divina virtute 26i2 177, simul cum distinctione creaturae corporalis fuit distinctio creaturae spiritualis 26i2 170
- Excellentiores creaturae sunt caelestia corpora et caelestes spiritus 2824 299, quas Deus conservat in summa pace 25, 22, in summa concordia 25, 35, et constituit in perfectiori suae unitatis participatione 25a 36; per superiores creaturas Deus disponit inferiores 4lg 444, 253 42, in quibus, invenitur concordia multiplex 25a 25; contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 2824 302, *vide elementum*
- Creaturae superiores quae dicuntur angeli 4lg 446; creaturarum spiritualium officio administratur motus caelorum 26u 155; inferiores creaturae, scilicet homines 4lg 437; in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum 7la 274; propter malitiam creaturae rationalis Deus punit et adversitates inducit 4o14 397, *vide adversitas*; effectus Dei in rationalibus creaturis 404 50; creaturae corporalis principales partes 38lg 258; creatura corporalis modicum aliquid est in comparatione sanctorum angelorum 4iH 291; virtus creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus 1440 296; creaturae irrationales nec merentur nec demerentur 7u 277; omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38lg 270, cf. i440 282; inferiores creaturae totaliter consumuntur absque spe reparationis i4lg 251, cf. i4i9 270
- Universitas creaturarum est quasi secundarius sapientiae locus 2823 292, cf. 28,7 327, 12, 141, *vide sapientia*; nulla creatura potest Deum comprehendere 23i3 212, 217; creaturas totaliter et perfecte non cognoscit mens humana, et multo minus ipsum creatorem n1 115, n1 125, n., 142; creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus ut a providentia divina dispensatur n1 59; superior-

rum creaturarum multitudo homini est ignota 253 44, *vide* homo; quibusdam creaturis nomen Dei per participationem attribuitur 312⁸ 299; productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas 108; propter beneficium creationis exigebatur sabbatum in Veteri Lege 34 171

Occultae creaturae, 285 308; noxia creatura 411 8; creatura maris 412¹ 419; creatura terrestris 414 421. – Tota universitas creaturarum: *caelum* 22.1 117; altissima creaturarum: *stellarum vertex* 22^w 118; creaturae spirituales: *columnae caeli* 26ⁿ 154; super omnem corpoream creaturam: *super terminos terrae* 373 82; creationis opera: *viae Dei* 404 388. – *Vide* Deus, spiritus, angelus, corpus

credere: qui non credunt divinam providentiam, frequenter et secure et ex proposito iniustitiae opera agunt 221⁵ 168; creditur simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse 264 170; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse 14^a 152; qui nihil credunt nisi ista temporalia procedunt ad iniustitiae opera 22.6 163. – *Vide* fides

crepusculum: tenebrae aurorae diminuuntur crepusculo 3^e 287

crescere: quae in tempore generantur determinato tempore crescunt 24^a 291; non conteruntur fruges quando sunt in herba et crescunt 24^a 298

crimen: contristantur homines cum eis falso crimina imponuntur 232 6

crudelitas, crudelis: nullus in poenis alicuius delectatus ita crudelis invenitur qui vel non ad modicum ab affligendo cesset 1020 394; ad crudelitatem pertinet quod aliquis dum vult tyranno favere patienter tolerat afflictiones multorum 413 33; per crudelitatem diabolus ab exteriori hominum nocumento non cessat 401³ 384, *vide* diabolus; crudelitatis animus 414 27. – *Crudeles* homines: *bestiae* 533 397

crus: tibiae et crura sunt exteriora organa motus 401³ 377; elephantes habent inflexibilia crura 40ⁿ 372

cubicus: cubicus ex denario consurgens millenarius est q³ 41

culmus: culmi cetorum 402⁸ 625

culpa, culpabilis: quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam

103 99, *vide* natura; poena per quandam convenientiam culpae respondet 201⁸ 209; ad culpam graviorum punitionem poenae huius vitae non sunt sufficientes 213¹ 311; homo liberatus a culpa, consequens est ut evadat poenam 331⁸ 1:97; non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 426 44; solet aliquis miseriam et amaritudinem pati ex propria culpa 326 535; homines propter confusionis timorem interdum contra iustitiam suam culpam occultant 313³ 334; quanto aliquis magis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 426 41; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut culpabiles poenis subiciat 292; si fuerint duo aequales et oporteat alteri culpam imponi 404 37. – Obscuritas culpae ducens ad mortem: *umbra mortis* 342² 251. – *Vide* offensa, poena, satisfactio; Deus

cultus, colere: divinus cultus pertinet ad pietatem 40, 177, 340 *in*; Deo inhaerere ipsum colendo, quod est ei servire 418 438; a quibusdam divinus cultus devote perficitur si rarus sit, frequens autem in fastidium venit 18 208; apostatare a Deo repugnat divino cultui 407 176; maxime iniquum est ut cultus Deo debitus exhibeatur creaturae 312⁸ 295; colebant idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria 314^a 284, cf. 253 51; homo cupidus per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nititur 318 388. – *Vide* Deus

cupiditas, cupidus: vitium superfluae cupiditatis dupliciter manifestatur 318 385; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 321⁷ 162; quandoque iudices a iustitia declinant propter cupiditatem munerum 301⁸ 191; diabolus cupiditatis ignem in homine accendit 414 197

cura, curare: Deo est de hominibus cura 358 81, 221⁷ 187, aliqui ponebant Deum humanarum curam non habere propter distantiam a nobis 24j 7, *vide* Deus; vulnera a principio curata ad sanitatem perveniunt 7s *no*. – *Curis* saeculi dediti: *fluvius* 401⁸ 472

cursus, currere, cursor: naturalis cursus rerum est motio creaturae ad praeceptum Dei 392⁷ 299; cursus rerum corporalium qui per angelos administratur divinae subiacet voluntati 913 367; certus cursus in

motu caeli et in naturae effectibus non inveniretur nisi haec omnia gubernarentur Prol. 20; Omnipotens temporis cursum cognoscit 24j 13; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 221⁶ 180; cursor sic tendit ad finem sui cursus quod in via non moratur 925 602; cursus strutionis 391⁸ 208; vehementia cursus imbris 382⁸ 466; qui Deum diligit in via eius currit 152^e 252; superbus autem currit contra Deum 152^e 254. – Cursus mutabilitatis rerum: *fluvius* 22j, 18i. – *Vide* Deus, homo

custodia: ad agrorum custodiam dimittuntur animalia fortia 39ⁿ 138. – Custodia: *protectio* 141³ 167

cutis: cutis aret et contrahitur quia humor naturalis iam consumptus est 7s 117, denigratur propter interiorum corruptionem humorum 303⁸ 288; squamae ad invicem et cuti corporis stricte adhaerent 417 113

D

daemon: Satan dicitur primus daemonum 1^e 253, *vide* Satan, diabolus; ex angelica dignitate per peccatum corruerunt daemones 401⁸ 225, 1¹ 253, cf. 28a 279, sub terra sunt 1⁷ 401, a Deo damnabiliter elongati 282² 280, quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28a 280, eorum intentio semper est mala et a Deo aliena 1⁷ 331, excellentiam et principatum in malitia habent supra homines 40^a 243; nulla virtus corporalis adaequatur potestati daemonis quae est spiritualis naturae 412⁴ 427; facta per daemones procurata interdum ex divina voluntate procedunt 1⁷ 329; ad aeris perturbationes procurandas naturalis virtus daemonis sufficit 119 718, 706, qui interdum divina virtute prohibetur 119 722; secundum luxuriam maxime possunt daemones hominibus superare 40^a 361; terrorem daemon hominibus incutit ut eos impellat ad peccandum 411 86

Intentionem daemonis ad homines spiritualiter absorbendos nullus homo cognoscit 414 70; homo non potest auxilium daemonis vel gratis communicare vel vendere 402⁸ 617; nigromantici nituntur cum daemonibus pactum inire 40a, 650; in animalium brutorum effigie frequenter daemones hominibus apparent 40j0 235, cf. 244; daemones

- corporaliter coeunt non quasi ipso coitu delectati sed ut homines ad peccata inducant 40u 347. - *Dentes daemonis*, ceteri daemones vel mali homines 415 88
- damnatio, damnare, damnabiliter: Deus non statim homines finaliter damnat 3329 324, quos correctione indignos iudicat futurae damnationi reservat 3515 145, *vide* Deus; si boni per temporales adversitates flagellantur, hoc cedit in maiorem damnationem diaboli et impiorum 4114 259; Satan est principium damnationis humanae 4010 277, *vide* Satan; diabolus damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum niti 41a, 415; quidam sunt sub terra ut daemones et damnati omnes 17 401, daemones sunt a Deo damnabiliter elongati 28a 279, *vide* daemon; damnati patiuntur confusionem mentis 102i 455; peccatori damnato delectatio peccati convertitur in vermem 2420 235. - Ultio damnationis futurae: *arcus* 20a5 284; profundum inferni: *fovea* 40s 206
- damnum, damnificare: miseria consistens in damnis rerum vel personae 325 518; damnum peccati luxuriae est duplex: unum corporale, aliud est impedimentum a bonis operibus 313 45; poena damni 202e 300. - In rebus exterioribus damnificari: *lanceis adversitatis circumdari* 1614 170
- Daniel: Noe et Daniel homines in rerum natura fuerunt Prol. 84
- dare: datorum et acceptorum collatio 228 20
- debilitare, debilis: ex nutrimenti subtractione debilitari 1812 162; debilitas vitalis spiritus abbreviat dies vitae 17j 17; quod senescit, et debile est et fini propinquum 4123 414; debilitas cognitionis humanae 38al 416; debile fulcimentum in proposito 2417 179
- debitum: iniquum est ut id quod est uni homini debitum alteri exhibeatur 3128 293; debitum est ut qui superflua et inconsueta cupit etiam debita et consueta perdat 3140 400
- decem, decies: secundum quosdam species numerorum usque ad decem protenduntur g3 36; decies decem decies mille sunt g3 42
- deceptio, decipere: homo potest decipi et decipere 3215 136; discernere quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans 12le 245; deceptio cordis, dum scilicet ratio per concupiscentiam obtenebratur 319 121; inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 12je 255, *vide* fraus; aves deceptione capiuntur 4024 590
- decidere: paulatim decidere a maxima prosperitate consuetum est in rebus humanis 16.3 145
- decimae ante Legem datam fuit decimarum oblatio 15 161
- declinare: impius quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud 2418 214; declinare a vera Dei cognitione 134 39, a iustitia 3424 271, ad iniustitiam 2215172
- decor, decorare: ipsa essentia Dei est decor 405 77, *vide* Deus; decor sanctorum angelorum et hominum redundat in ornatum Dei 405 119, cf. 125; homo non habet decorem nisi circumdatum 405 81; nox decoratur aspectu stellarum 39 279; herbae virentes ad decorem terrae 38a7 489. - *Vide* ornatus, speciositas
- decursus: homo per decursum praesentis vitae paulatim consumitur 131a 247, *vide* homo
- deditus: dediti curis saeculi 4013 472
- defectus, deficere: in Deo defectus aliquis esse non potest 13 (14J 486, *vide* Deus; ea quae in terris sunt multis defectibus subiacent 2214 141; semper in operibus humanis defectus invenitur g31 679; quandoque Deus spirituales defectus evenire permittit gn 312; ex multitudine poenarum homo quandoque deficit 2o48 197; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 46 78; oculi deficientes 11a0 281, 175 92; derideri est deficientis 124 61. - A fine ambulationis deficere: *in vacuum ambulare* 613 238
- defensio, defendere: adiuvere videtur aliquem qui eius operationem defendit 20a 19; veritas sine mendacio defendi potest 139 123, 139 70, 74, *vide* veritas; qui alios in malitia defendunt 41e 100; quandoque aliquis alicuius causam fraudulentè defendens ei placet etiam si sit iustus 139109; causam sine ratione defendere 263 29; ad iniquitatem iudicis pertinet facultatem iustae defensionis auferre 33u 82
- deferre: in nullo Satanae defert Deus 413 32; contra iustitiam deferre magnatibus 3424 270, multitudini 3421 273, potentibus 3019 200
- defraudare: adulterium defraudat hominem in toto patrimonio 311a 149
- defunctus: memoria defunctorum 1118 266, *vide* mors
- deglutire: pauperes deglutire per rapinam 2917 155
- dehonoratio: dehonorationes provocant ad amaritudinem 325 518
- delectio, deicere: quae in tempore generantur postea incipiunt deici 24m 291; arrogantium poena propria est delectio 40e 159, cf. 207 65, 22a0 221
- delectatio, delectare, delectabile: unusquisque libenter respicit id in quo delectatur 22a 282; ea quae non sunt delectabilia non potest cor hominis libenter acceptare 6e 87; omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur 2U 248; homo cui delectabilis est sua vita optat se vivere 10J 19; inter alia in quibus vivi delectantur, praecipuum est societas humana cum debito ordine 1022 481; naturale est sensibili naturae ut convenientibus delectetur 3i 8, *vide* gaudium; in lumbis est delectatio 1614 177; vehemens delectatio magis animum ad se trahit 313 53; spirituales actus maxime impediuntur per delectationem veneream 31a 28, 34, *vide* voluptas, adulterium; in cibo et coitu praecipuae delectationes animalium consistunt 40n 323, *vide* coitus; iusti fruuntur delectatione divina et delectantur in laude Dei 2710 118. - Delectari: *pasci* 40j0 319; delectatio peccati: *dulcedo* 24a0 235; delectabile bonum: *mei, butyrum* 2017 182
- delere: quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis delentur 1g23 233
- deliciae, deliciosus, deliciose: aegrotantium afflictiones deliciis alleviantur 2g 131; homines deliciose pretiosa congregare nituntur 2813 168; deliciose viventes per vitae delicias vigorem animi amittunt et imbelles sunt 5s 85; maxime a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum 2813 171. - Deliciae: *loca humenta* 4017 448; deliciose: *suaviter viventes* 2813 170
- delictum: omissiones proprie nominantur delicta 1325 349, 33, 63; pro familiarium delictis interdum domini puniuntur 1114 220
- delphinus: habet pulmonem et respirat 4iu 176; generat animal et habet collum 4115 204
- demergere: oculi ad terram demersi 29m 229
- demittere, deorsum mittere 385 135
- Democritus: plurima casui attribuebat Prol. 15

demonstrativus: de divinis iudiciis certissima et demonstrativa probatio induci non potest 231 209
 denarius: cubicus ex denario consurgens millenarius est 3 41
 denigrare: cutis denigratur propter interiorem corruptionem humorum 303 288
 denotatio: lob denotatio 1016 340
 dens: labia dentibus sicut ossibus adhaerent 1920 191; bestia homini comminando dentes contra ipsum parat 1610 107; dentes ceti 4X5 72, 77, 84. – *Dentes daemonis*, ceteri daemones vel mali homines 41., 88
 deorsum: differentia positionis in caelo 23s 79; septentrio 23s 88; diabolus, quasi deorsum cadens x6 255. – Deorsum mittere: *demitere* 38a. 135
 depraedatio: in culpa rapacitatis est violenta depraedatio 2019 212
 depravare: habentes sensum per malitiam depravatum 241 133
 deprecari: ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari 1917 159
 deridere: derideri deficientis est, deridere autem superabundantis 124 61; maxime homo affligitur cum ab amicis deridetur 101e 351
 descendere: ad infernum animae omnium hominum descendebant ante Christum 71 181, 101 437, 21n 115
 describere: ad scripturam servandam non solum per modum scripturae eam describimus sed per aliquam impressionem 1923 234; sapientes metrica divina et philosophica describebant 36a 262
 desertum: habitari non potest propter terrae ariditatem 38a 474; in desertis glandes 303 37
 desiccatio: est duplex causa desiccationis in terrae nascentibus: una naturalis propter antiquitatem, alia violenta quando evelluntur 8,2 176. – *Vide* corruptio, mors
 desiderium, desiderare, desiderabilis: quod perfectius est desiderabilis est 12 62; quaelibet res desiderat suum finem 37u 159; naturaliter homo desiderat ea de quibus gaudet 3130 314; unumquodque naturaliter esse desiderat 1413 142, vel et vivere 310 310, *vide* appetitus; homo naturaliter desiderat aeternum bonum 1421 318; semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat 7a 62, propter afflictiones

praesentis vitae et propter defectum perfecti et finalis boni 71 67; qui in gaudio est minus desiderat futurum, plus autem qui in tristitia 74 91; quaelibet res naturalis suo desiderio quasi intendit aliquid a Deo acquirere 3841 695; fervens desiderium peccandi 189 123; desiderium cum completur gaudium parit. 312 458, molestum est homini cum non implet quod desiderat 3219 174; desideria quandoque sunt etiam impossibilia 1414 170; homo naturaliter desiderium interius explicat verbis 3130 314. – Desiderium: *cor* 317 102

desidia: circa virtutes Prol. 44

desolare: *terra desolata*, idest destituta humana procuracione 3827 488

despectus, despicere: stultorum proprium est despicere quos in miseris vident 1918 172; ad timorem additur si homo a propinquis despiciatur 3134 348; qui ab hominibus despiciuntur auxilium habent a Deo 30a0 213; consueverunt despici qui vilibus induuntur 3119 220; in signum despectus faciem conspuere 310 97

desperatio: superabundans tristitia desperationem inducit 1314 201; ex desperatione contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit 1314 202

destructio, destruere: si aliquis destruat quod prius fecit 108 188; quae in tempore generantur tandem totaliter destruuntur 2424 291; poena superbiorum et arrogantium est eorum destructio 40, 172. – *Destruui: consumi* 3612 x0q

determinator: quaestionis determinator 384 13, cf. 382 38

detestari: lumen exterius detestari 2414 143

detractio, detrahare, detractor: dicitur flagellum linguae detractio graviter infamantis 5a1 365; detractores carnibus humanis vesci dicuntur 1922 211; quadrupliciter excusatur reprehensor a detractone 625 278; maxima perversitas videtur ut aliquis Dei iudiciis detrahat 347 66; impius detrahetur in infernum 2028 334, *vide* impius

detrudere: diabolus detrudetur in infernum 41e 301, *vide* diabolus
 deturpare: *squalentes*, idest deturpati 303 41

Deus, Dominus, divinitas, divinus, divinitus: Dei sublimitas attenditur perfectione et virtute 405 85, ei

convenit essentialiter 405 89; quicquid de Deo dicitur convenit ei in summo 405 87; in Deo nec potentialitas nec defectus aliquis esse potest 13 (14J 486, 932 708; puritas et munditia in Deo solo perfecte invenitur 13 (14J 485; Deus incorporeus est 19 134, nulla parte caeli localiter concluditur 238 107, 4a3 86; extra temporum mutabilitatem est 244 13; ipsa essentia Dei est decor 405 79, per quem intelligitur ipsa claritas sive veritas, et puritas sive simplicitas, et perfectio essentiae eius 405 79; Deus excollit hominem auctoritate maiestatis 912 700; Dei excellentia manifestatur ex eius effectibus 404 46, *vide infra*. – Deus: *Sanctus* 610 124; modus aeternitatis Dei: *dies ipsius* 241 21

Homines notitiam Dei qualemcumque habent vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione 247 18; tota hominis cognitio et sermo est de Deo per opera eius 3625 267; nullus adeo in sapientia deficit quin aliqua divinorum operum percipiat 3625 271; divinis operibus nos in Dei cognitionem ascendimus 2614 200; ex vestigiis Dei in creaturis Deus aliquatenus cognosci potest ix 7112; ad cognitionem divinorum per res humanas pervenimus 103 64; divinorum cognitio maxime sapientiae appropriatur 122 867, X2a 28, 2818 239; divinorum perscrutatio omittitur aliquando ex reverentia ad Deum 34 736; quandonam timor Dei revocet a perscrutatione divinorum 95 747; benedicatur nomen Domini ab hominibus in quantum de eius bonitate notitiam habent x1 858 in divinorum operum et indiciorum cognitione consistit felicitas humana 1622 295. – Deus per suam excellentiam excedit cognitionem hominis 36a 280, 283, 286, 3723 352; quantumcumque homines sint sapientes non possunt pertingere ad cognoscendam et enarrandam essentiam Dei 36a5 264, 272; propter Dei magnitudinem nec mente cogitare nec ore sufficienter de eo loqui possumus 3723 364, cf. 37a0 296, 299; de Deo cognoscere an est, quod pertinet ad eius durationem, excedit hominis cognitionem 36a 288; modum aeternitatis Dei comprehendere non valemus 244 15, 21, 36a 291; ad divinam sapientiam non attingit homo 3835 609, quae incomprehen-

sibilis est 9u 299, 37e 88, et imperceptibilis 21sl 305; daemones a remotis quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28M 279; iudicia Dei incomprehensibilia sunt propter excellentem iustitiam 37is 361, de eis certissima et demonstrativa probatio induci non potest propter incomprehensibilitatem divinae voluntatis 23^ 209, ab ulla creatura 23^ 212; non potest comprehendi Dei ratio 385 118, dispositio 23u 218, providentia 381 5, 384 103; opera Dei nullus perfecte cognoscit 11 54, n? n5 362 258, 362 268, 279, cf. 37is 228, 384 77; etiam creaturis perfecte cognitiss, adhuc creator non perfecte cognoscitur n, 59, 118 125, 118 144, 3723 356; aliqui credebant quod propter distantiam Dei a nobis nos eum cognoscere non valemus 241 9. — Deum videre nullus potest vivens in hac mortali carne i92, 311; per lumen corporale videri non potest Deus 23f 152; Deus ab angelis conspicitur i, 266; assistere coram Deo dicuntur qui Deum vident i12 606; in resurrectione caro non impedit Dei visionem i92, 316, oculi corporis non divinam essentiam videbunt sed Deum hominem factum i92f 327. — Ad plenam cognitionem iudiciorum Dei pervenire: *ad solium Dei pervenire* 23s 42; signa in creaturis: *vestigia Dei* n1 112; Dei bonitatem considerare: *faciem videre* 332, 299

Deus veritas est i3.0 132, errare non potest 32^ 135, suam veritatem et opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint i2n 293; quomodo divina veritas fulgeat nobis 37m 345; Dei claritas sive veritas, decor eius 40, 79; Deus totius veritatis est doctor i3s 27. — Deus lux est 3433 248; lux Dei excellentior est ista luce corporali quae primo invenitur in caelis 37n 79; claritas lunae et stellarum quasi obscuritas quaedam est immensitati divini luminis comparata 25, 81; omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis 253 56; a Deo intellectuale lumen derivatur ad nos 2818 234, cf. 323 494. — Claritas divinae cognitionis: *lumen* 37ai 318; in Deo occultata: *secreta sapientiae eius* i1, 55

Deus in sapientia excedit omnem sapientiam 9, 57; in Deo plene sapientia invenitur sicut in prima

origine 28M 284, 286, cf. 83 53, in tribus praecipue commendabilis est 9g 215; Deus ex sua sapientia creaturas produxit 2823 288, 28J7 327, cf. 3510 98; derivatur sapientia a Deo in omnes creaturas sicut ars a mente artificis in opere eius 2823 288, primo ad angelos, secundo ad universitatem creaturarum, tertio ad homines 2827 332; omnes boni angeli et homines speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 405 116; Deus sapientiam indidit intellectui et rationi in quantum lumen rationis homini dedit 383, 622; divinae sapientiae comparata sapientia hominis quasi nihil est 37a4 373; divina sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur 93f 716; est regula et mensura omnium legum 3633 246; ostenditur divinae sapientiae profunditas in punitione delictorum 913 351; operatur Deus per suae sapientiae doctrinam ad instructionem bonorum et increpationem malorum 404 60. — *Deus*: sapientia 83 54. — *Doctrina sapientiae divinae*: *tonitruum* 404 64, *vox Dei* 373 70, 37c 87n 95, 37s 100

Deus se ipsum perfecte novit 2823 285; bonitatis divinae notitia perfecta non est nisi apud Deum 405 98, inde gloria in solo Deo 405 99; Deus solus sui iudicii rationem novit 233 23, 29; doceri non indiget Deus 2122 225, 264 44, cf. 2826 305, 383 76; quomodo Deo attribuuntur ratio et consilium i217 267, 270, cf. 263 31. — *Deus omnia novit* 3843 375, cognoscit res sicut omnium causa 2825 307; Dei visio est supra caelum 373 76; Deus cognoscit ea quae in tempore aguntur 2412 121, temporum cursum 244 14, principia corruptorum nobis occulta 283 60, pleaque ab hominibus occulta 283 56, 2840 131, 134. — *Deus facta hominum cognoscit* iiji 172, 23i0 153, 314 57, 61, 342, 243, quae in sua memoria conservat i417 238; occulta cordium quasi suos effectus cognoscit i224 371; testis est interioris puritatis i02f 266; conscientiae secreta rimatur i620 270; cordium scrutator et iudex est i33 26; nullus effugit eius examinationem 912 328; ea quae per homines aguntur dicuntur in Scripturis spiritibus mediantibus ad divinum examen referri i, 259, 262; spiritualia intuetur 7g 167, inde mortui eo conspicui 7g 166; angeli et eorum actus a Deo conspiciuntur i, 270. — Aliqui ne-

gant Deum habere cognitionem rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae 22.1 ni, aliqui propter distantiam eius a nobis 24, 7; dicunt quidam quod Deus res cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas 223 121, 22w 149; providentia divina sublata, tollitur cognitio Dei circa res humanas 58 136. — Dei praescientia: *vagina* 20s 285

Dicere Dei aeternum nihil aliud est quam generare Filium qui est verbum ipsius i7 340; temporaliter Deus aliqua dicit i7 342, aliquando corporeo sono i7 345, 384 20, aliquando per imaginariam visionem i7 348, aliquando intelligibili expressione i7 350; dicere Dei ad Satan est ei notitiam praebere i7 351, 354; dicere Dei angelo est ei imperare 3334 268; Deus dicendo omnia facit i10 510; divinum dicere est causa eorum quae dicuntur 31 52; dicitur Deus aliqua dixisse primo vel secundo die propter hoc quod ea quae ab ipso dicuntur fiebant in tempore 1, 293; unicuique sufficienter Deus loquitur ad eius instructionem 3314 134; simpliciter loquitur homini cum eius cordi aliquid de sua sapientia inspirat n5 43, per interioriorem inspirationem illuminando ipsum et sapientiam communicando 2828 344, vel mentis instructione quae est per lumen rationis 3344 143; alio modo loquitur homini per imaginariam visionem in apparitionibus somniorum 3315 153, alio modo eum corrigendo per aegritudinem corporalem 334, 211, vel puniendo 3640 93; Deus loquitur interius vel per exterioriorem admonitorem 36,0 98, cf. 384 27; Deus ad Iob loquitur in persona omnium hominum 3834 418. — *Instructio Dei*: *lumen* 2g3 37; Deus revelans hominibus per effectus: *labia sua aperiens* n1 47, cf. i0i3 282; Deus puniendo loquens: *revelans aurem peccatoris* 3640 92

Deus est summe bonus i03 102, ipsum bonum immutabile 418 428, ipsa essentia bonitatis i73 55, 365 50; Dei bonitas infinita est 405 98; non potest in summo bono aliquid mali esse i08 84; divina bonitas mendacio non indiget ad sui defensionem i3g i21, gradatim ad effectus derivatur n1 no; ex largitate sua Deus gratis omnibus bona sua distribuit 41, 22; non potest esse quod aliquid simulatur Deo nisi in bono 364 50; a Deo creatore

et gubernatore omnes suscipiunt aliquid quasi hereditatem suam a patre: mali bona temporalia, boni spiritualia 27,3 147; qui gratis dedit potuit vel usque ad finem vel ad tempus largiri i2l 828; Deus beneficia sua largitur pauperibus sicut et potentibus 367 64, 365 143, cf. 369 79; commendatur divina bonitas ex decore sanctorum angelorum et hominum 405 118; proprium opus bonitatis divinae est benefacere et miserere 40^ 395, cf. iol 87; voluntates creatae comparantur ad Deum bonum ut potentia ad actum 4ig 430; per legem naturalem naturaliter homo intelligit quid est bonum ex similitudine divinae bonitatis 231l 178; quidam considerantes malitiam diaboli aestimaverunt eum non esse Dei boni creaturam 40j 301. – Deo placet bonum 35,9 103, no, 3512 120i Deus diligit omnia facta sua 4i2 25, non adversatur suis rebus 4i2 29, nihil in homine odit in quo ei simulatur 365 49, virtuosum amat 37 (3633) 29, parvos non despiciat sed amat sicut sua opera 3419 211; num Deus benivolentiae quam ad suam facturam habet obliviscatur iol 207; ad eius crudelitatem ascribi non debet quod Satan gaudeat tanta potentia 41j 13; Deus odit malum 35l 120, odit ea quae contra se fiunt et ea disperdit 103 102. – Prospectus Dei bonitatis: oculi 367 61; divinae bonitatis similitudo: *vestigia* 23a 186

Deus vult facere sicut et facit hoc propter illud, tamen absque omni mentis commotione 23 59, non ab aliquo provocatur ad volendum quod prius nolebat 23 51, repentina mutatio voluntatis ad destruendum quod prius fecit in Deum cadere non potest iol 188; divina voluntas est principium naturalium operum 3629 322; ex sua voluntate Deus terram fundavit 387 143, pro sua voluntate corpora movet 88; Dei voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 41l 20; effectum nocendi non habet diabolus nisi ex voluntate vel permissione divina 40U 409. – Dei voluntas *anima* 23b 219, *cor* 34l 151

Divina iustitia infinita est g3 49; in Deo est prima rectitudo 4lg 444; Deus tam est in iustitia praecellens ut etiam in sublimibus concordiam faciat 25< 61; ex participatione divinae iustitiae angeli et homines boni speciosi sunt 40^ 116; Deus est aequitatis amator 23^ 66, homi-

nem excellit puritate iustitiae 9l 700; omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur 254 65; homo Deo comparatus apparet iniustus 254 66; ad divinam iustitiam pertinet ut facta hominum discutiat i37 410; processus hominis constringitur lege divinae iustitiae I32, 406; non potest homo divinae iustitiae opera exercere 409 214; effectus quos Deus operatur in punitionem malorum proprie attribuuntur iustitiae 405 n 2, cf. 83 44; Deus iustissima ratione dignos exaudit et non indignos 3513 130, cf. 3411 i19; Deus non est acceptor personarum 34l 191, 143, cf. 3419 208, 342l 274; in divino iudicio iniustitia esse non potest 3410 n°. 3413 127. 34u i47- 34^ 168; nullius legibus Deus potest de iniustitia condemnari 362l 245; Dei iustitia non indiget mendacio ad sui defensionem 139 121; iusti dum vident rectitudinem divinatorum indiciorum perverti indignantur 177 103, in impiorum subversione congaudent divinae iustitiae 22le 204; quanto magis aliquis Dei iustitiam considerat tanto plenius culpam suam recognoscit 42, 41; quod Deus sanctorum decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet 405 125

Miserere est proprium opus bonitatis divinae 40U 395; non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat divina bonitas ex sui perfectione requirit iol 87; effectus quos Deus operatur in sublimationem iustorum magis attribuuntur misericordiae 405 no; ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos 405 124; angelus est executor divinae misericordiae apud homines 33,4 271; a potentibus si sunt iusti Deus non aufert suam misericordiam 367 64; quod malis interdum bona eveniant habere potest aliquam excusationem ex miseratione divina Prol. 62; Deus homini parcat propter eius infirmitatem 7a 446; peccatum quod Deus pepercit iterum non imputat ad poenam iou 306; impius absque misericordia puniendus quia Dei misericordia noluit uti dum potuit 24^ 272, ea abusus in superbiam 24,4 289; divinae misericordiae attribuendum quod post peccatum statim non puniatur malus 24l 279, cf. 24,4 288; ex magna Dei misericordia procedit quod nubes et pluviae alicui regioni pro-

videat temporibus opportunis 37,, 215

Dei proprium est ut non egeat alieno auxilio 409 212; Deus est in potentia excellens 365 46, 36,, 239, per suam omnipotentiam omnibus dominatur 34,0 112, omnem fortitudinem excedit g4 58; divina virtus excedit omnem creaturam in producendo et in conservando nle 150, suos effectus excedit infinite i1 54. Tls i28: *4°. 3625 277, 37^ 356, cf. 23l 122, 128, superat montium stabilitatem 125, virtutem terrae 97 174, virtutem corporis caelestis 97 176, ei non potest ab ulla creatura resisti 23,3 217; Dei fortitudo excedit omnem humanam fortitudinem 94 75, 12U 216, 3835 60g, omnes homines subito posset extinguere 34u 147, 168, potentes non timet cum sint suae potestati subiecti 3419 212. – Potentia divina superiores creaturas in summa pace conservat 2jl 22, 35, per eas operatur in inferioribus 253 42; divina virtute sunt distinctae creaturae corporales et spirituales 26jl 177; creaturae in Dei potestate sunt sicut artificata in potestate artificis 12,0 145; inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 267 in; virtus divina hominem vivificat 14, 40, ei attribuitur tota naturae operatio g3 122, licet sit una, multiplicatur eius operatio in effectibus iol 178, ex ea procedunt virtutes naturales 267 108, naturales causae ad proprios effectus ordinatae i2le 237; homo resurgens erit opus divinae virtutis 14l 208; est praesumptuosum quod homo putet bona quae fecit esse Deo utilia 22, 21. – Potentia divina se extendit ad omnia magnifica facienda 28l 131, cf. 267 81, sola videtur caelum sustentare 267 89, terram sustinere 267 101; virtus divina certum terminum aquis imponit 26l 137, 38, 176, 38l 215, ventos producit 38,5 466, pluvias 20l 120, 123, in montibus et fluminibus operatur 28, 121, miraculose pro firma fide aliquando montes movet 9s 95; quandoque signaculum in pariete immutatum divina virtute restituitur in pristinum statum 38,4 285; magnitudo divinae virtutis apprehenditur a multitudine vulgi in tonitruo et fulgure 3834 588; Deus sua virtute utitur ad sustentationem bonorum et ad punitionem malorum 40^ 56; non ad ostendendam suam potentiam

hominem punit X325 378; per omnipotentiam non violenter subvertit quod iustum est 83 56; potentia divina quodammodo ligata per misericordiam 69 112; Deus in nullo defert Satanae 413 32; virtuti actionis divinae non potest resistere Leviathan 41[^] 231, *vide* diabolus; in die iudicii angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem 416 301, multi effectus divinae virtutis eis innotescunt 41[^] 285; divinae virtutis magnitudo magnitudine corporali descripta metaphoricè n¹ 135. – Divina potentia, potestas, virtus, fortitudo: *manus* 69 112, io⁸ 177, i210 148, 27u 134. 2722 246, 28¹ 123, 37 (3633) 8, 372 69, *brachium* 4ⁱ 54

Deus altissima omnium causa est 282^s 349, occultissima 281a 234, auctor naturae i6 250, creator omnium 27is 147, 411 28, auctor vitae sicut sol causa dei I46 31, 34, auctor bonorum 38^a 698, nonnisi propter bonum res fecit 3510 100, io³ 96, cf. Ij0 510; productio creaturarum a Deo quidam processus Dei intelligitur in creaturas n, ro8; ex sua sapientia creaturas produxit 28¹, 327, 33r, absque necessitate numeri, immediate innumerabilia produciens 5a r94; superiores creaturas in perfectiori suae unitatis participatione Deus constituit quasi sibi propinquiores 25a 36, ipsum subtilius contemplantes 418 433, *vide* angelus; Deus solus est factor mundi 341j 334, per se orbem fabricatus est 3413 140; sicut artifex est causa fabricae ita Deus est causa caelestium corporum, aliter tamen et aliter 37m 265; ipse solus tantam quantitatem sua sapientia mensuratam caelis dare potuit g⁸ 22T, 9, 233; ex sola sua voluntate terram fundavit 38, r39, 143, ei imponens talem quantitatem 385 rrr, rr5, situm determinatum in partibus universi 385 124; a principio fuit dispositum a Deo ut mare non undique terram operiret 26j0 T39, 383 176, 183, cf. 713 277; Deus creavit animam humanam 264 46; hoc habet homo a Deo ut vivere possit respirando 27a 38; a Deo est potestas nocendi r[^] 572. – Creaturae conservatio a Deo solo est n10 152, 41a 28, non ex debito x110 r6r; per divinam operationem vita homini conservatur I41j 148; ex ipsa hominum conservatione apparet quod ad eos violentia iniusta Deus non utitur 34[^] T70, 34w X47;

in nihilum redigere omnia: subtrahere eis esse ri10 r55

Sub divina providentia omnia cadunt r4j 26, aliter et aliter 717 363; aliter providentia Dei operatur circa creaturas rationales et aliter circa irracionales 71a 272; Deus sua providentia dirigens universa inferiores creaturas per superiores disponit 41j 444, cf. r⁸ 258, 41j 446, 25j 56, 332i 27X; divina providentia procurantur etiam animalia 378 T24, 3827 49r, 39j 22, ut pulli corvi 3841 688, ova strutionis 39u T78, onager 39i 88, gallus 3835 634. – Deus de actibus hominum magnam diligentiam habet X3a⁸ 416; mirabile videtur quod de homine Deus tantam curam habeat I3 (14J 461, cf. 7is 409, 414; ex exemplo militis et mercenarii datur intelligi praesens vita divinae providentiae subdi 7i 37; divina providentia non eximit ab adversitatibus sed in fine magis remunerat 73 50; mala quae patiuntur homines ex divina providentia proveniunt 46 8r; providentia divina omnia facta hominum prospicit et sic nullus potest a poena esse immunis 314 57[^] cf. 1418 227, 2413 122; omnia quae per Satan fiunt divinae providentiae subiecta sunt r, 364, cf. 2s rrg; in hoc salvatur ratio providentiae divinae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 2828 362; permittit Deus malos in prosperitate aliquandiu vivere 242j 274, 27¹, 162; quod malis interdum bona eveniant primo aspectu videtur providentiae contrarium Prol. 62; quod indifferenter bonis et malis et bona et mala eveniant hoc maxime corda hominum commovet ad opinandum res humanas providentia divina non regi Prol. 35; id quod praecipue providentiam Dei circa res humanas impugnare videtur est afflictio iustorum Prol. 60, 66; ostendere intendit lob non esse contrarium divinae providentiae si mali temporaliter prosperentur et iusti temporaliter affligantur 278 86. – Divina providentia manifestatur ex hoc quod res naturales sunt propter finem 5i r⁸r, ex his quorum ratio reddi non potest ex naturalibus principiis 58152; posteriores philosophi ostenderunt res naturales providentia regi Prol. 17; aliqui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant Prol. 8,

vel necessitati naturalium causarum 59 r48; aliqui ponebant Deum humanarum rerum curam non habere propter distantiam eius a nobis 241 7, propter altitudinem suae substantiae 221j iit, dicentes sola caelestia regi providentia divina 22u 14T, humana vero per universales causas quas per se Deus gubernat 2214 151¹ providentiae divinae negatio maxime generi humano nociva invenitur Prol. 4r; qui eam negant, contempto Dei timore, in omnibus sequi solent propriam voluntatem 2215159, iniustitiae opera agere 2215 i68, in solis temporalibus spem suam ponere 2218 X7g; providentia divina sublata, orationis fructus tollitur et cognitio Dei circa res humanas 58 136. – Divina providentia: *vultus* 41116, *lucerna* 18, 85, 293 32; *occultum* divinae providentiae: *uterus* 383 195; *prospectus* divinae providentiae: *oculus Dei* 34.1 24T

Idem est factor mundi et gubernator 3413 r34; omnia sunt a Deo gubernata 4T3 28; caelestes virtutes divinum nutum sequuntur sicut milites oboediunt imperio ducis 25a 45; a Deo regulatur tota natura in sui operatione 9, r86; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 392, 29g; Deus suae gubernationi subditas esse facit res variabiles et in incertum fluctuantes 9a 223, ut fluctus maris g⁸ 230; tota naturae operatio comparatur ad Deum dirigentem sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem g⁵ 119; naturae opera Deo attribuuntur eo modo quo principali agenti attribuuntur ea quae per causas secundas aguntur, ut artificii operatio serrae i010 237, cf. X28 145; solus Deus ordinat cursum naturae xu 726; per se ipsum Deus orbem gubernat et iudicat et ordinat 34[^] 140; materia corporalis soli Deo creatori oboedit ad nutum rj0 708; Deus habet gubernationis suae executores tamquam ministros 34^a 14r, in inferioribus creaturis operatur per ministerium superiorum creaturarum 253 42. – Effectus Dei universalior et maior in corporalibus est motus firmamenti 23j X20, secundus est motus planetarum 23a 128; a Deo moventur sol et alia caelestia corpora 382a 496; ex divina dispositione occultantur a nobis sol et multa alia per tenebras noctis 283 57; ex divina dispositione de-

pendet ad quam partem terrae nubes perveniant, quis effectus ex nubibus consequatur 37^a 195, 200, 3713 215^a 3827 484; Deus omnia dispensat ex rationabili causa g2i 570; divina dispositio non fallit 145 16, infallibiliter determinat mensuram vitae humanae 145 10, 17; Deus sua opera sic firmat ut ab adversariis commoveri non possint 1217 293. – Operatio divina: *manus* x08 177; Dei opera: *viae* xx7 107, 26u 199, 3624 258, 40m 388

Divinis operibus Deus nobis se quodammodo communicat 2014 200; Deus hominem virtutibus ornat contra foeditates peccati 13 (14J 473; ratio humana dirigi debet secundum inspirationem divinam 3935 377, quae est causa sapientiae 32i 78, *vide* ratio; aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 3510 104^a 110^a quandoque dormientes 3316 177, per signa quaedam sicut locutio 3316 186; inspiratio divina percipitur cum quadam obumbratione sensibilibus similitudinum (Dionysius) 381 32; per auditum corporalium sonorum homo manuducitur ad audiendum spirituales Dei doctrinam 372 61; locutus est lob secundum inspirationem divinam dum ex persona Domini verba induxit 3935 375. – Deus in cordibus hominum operatur X24 370, omnium voluntates inclinans 1224 375; Deus cooperatur homini ad bene agendum 295 50, per gratiam adiuvens i620 265, 21u5 153; quod sua virtute non potest consequi anima virtute divina consequetur 14^a 216; ubi deest auxilium humanum ibi maxime adest auxilium divinum 124 47; solent qui ab hominibus despiciuntur auxilium habere a Deo 3020 213; divinum auxilium est radix spei 190 98; in Deo est ultima salus hominis 1318 237; sola gratia divina servat angelum a peccato 1515 131; per auxilium divinae gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo 1415 210; Deus per subtractionem gratiae indurat vel exaecat 720 462, decipit 124 380, mentem obnubilat 1220 316; Deus oppressos clamantes audit, non oppressores 351a 121. – Deus posuit in manu hominum ut sciant congrue distribuere sua opera diversis temporibus 377 119; hereditas Dei est in his qui sublimia petunt, scilicet spiritualia, non autem in his qui ad carnalia descendunt 3ia 42, cf. 3ia 30

Deus non propter se ipsos homines opprimit io3 106, tribulationem vel spirituales defectus evenire permittit ad procurandum salutem 9n 313, 916 418, cf. i2j 847; adversitates inducit et punit propter malitiam creaturae rationalis 40U 397; ex divino iudicio adversitates hominum inferuntur i326 392; Deus hominem probat ut alios eum cognoscere faciat et ut ipsemet se ipsum cognoscat 718 403; tres rationes tetigit lob quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo 721 528; bonis adversitates inducit Deus per angelos malos ii2 562; non totaliter Deus servos suos voluntati Satanae exponit 26 119; bonorum flagellatio a Deo cedit in glorificationem sanctorum et in maiorem damnationem diaboli et impiorum 4114 259; divina flagella contra diabolum et membra eius praecise 4114 257; Deus dormire videtur cum iustos affligi permittit, evigilare quando eos defendit 8e 105. – Flagella divina: *sagitta* e64 50, 3011 105, 34e 59, 41u 252, *fulgura* 4iu 252, 257; dispositio divina ex qua adversitates: *pharetra* 3on io8; tribulatio: *commotio Dei* i3u 157

Deus quanto est superior in regendo tanto eius ordinatio etiam usque ad minima se extendit n6 67; lex Dei regiminis est secreta et multiplex u1 69, cf. 88, ad particularia et minima se extendit n1 84; Deus leges iustitiae statuit homini 3410 113, *vide* lex; per praecepta et iudicia Dei disponimur ab ipso 2114 133; a Deo prohibetur impietas et iustitia mandatur 358 79; adulterium est contra statutum Dei 3iu 136; divina auctoritas prohibet pupillorum oppressionem 3i23 259, *vide* peccatum. – Ad Deum pertinet universale iudicium omnium 3413 128; Deus solus est conscientiae iudex g27 633, ipse iudicat actus humanos interiores et exteriores 3X35 366, etiam modica in eis reprehensibilia 314 61, iudicium habet super quantumcumque excelsos 2ia 226, ad hoc non indigens instructione alicuius 2ia 219; iudicium divinum errare non potest 3213 130; Deus finaliter iudicat 3423 258, cf. 912 343^a Deus iudex videns peccatum non pertransit inconsiderate 1In 184; Deus iudicat intentionem cordis dolosi 316 85, iudicium facit de potentibus iniquis 364 57; in sua examinatione non mollescit quia non habet superiorem g12 346. – Deus facta examinans: *quaerere* 3i14 170

Deus singulis secundum sua opera retribuit 3425 294, pro bonis praemiatur et pro malis punit 13 (143) 470, 332e 3^a3> 3411 120, per angelos et bonos et malos x12 561; Deus homines in hac vita punit propter peccata vel peccata remittit secundum quod eos praeordinat ad vitam futuram vel praeordinando vel reprobando 7al 508; lucem spirituales Deus amicis suis reservat in praemium 37 (3633) 30; erga iustos prima Dei intentio est quod eis semper bona tribuantur spiritualia et etiam temporalia x1 47; iustorum vitam ad eorum bonum ordinat et aliis eam conspicuum reddit x1 458, electis ad profectum, iniquis ad cumulum damnationis x1 469; bonum videtur quod Deus iustorum voluntates adimpleat x01 no. – Deus pro peccato exigit poenam 7al 508, xxu 170, 184, 359 92, 364 52, 3610 90; Dei vindictam homo declinare non potest g13 353; Deus non punit ad solam potentiam ostendendam i325 378, sed ad correctionem 3618 97, quae salubris et felix est 517 299; interdum naturales operationes Deus moderatur ad hominum peccata puniendi g1 141, cf. 3420 219; impii non statim puniuntur a Deo sed quando ad summum pervenerint secundum mensuram ab eo praevisam 2424 301; poenam differt Deus dans locum paenitentiae 2423 274, absque misericordia punit eum qui Dei misericordia noluit uti dum potuit 2423 272, adversarios suos per vias quas ipsi eligunt ad perditionem ducit 1217 291, multoties monet antequam damnet 3329 324, tardat ut gravius damnet 3514 139, reservat impios damnationi futurae 3515 145, cf. 2424 301; Deus peccatores excutit per mortem, per emendationem vitae 3813 277; impii carent fulcramento divinae spei 2118 184, perfectas tenebras interiores et exteriores patientur 20ae 302; per hoc quod homo lucem rationis dimittit videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur x8e 87; ultio Dei in peccatorem sicut fulgur 20a5 290; ira in Deo non importat commotionem animi 328 555^a 913 357; Deus metaphorice irasci dicitur cum in hominibus vindictam exercet g1 144, 9n 357, quando beneficium vitae subtrahit 1413 151; ultio futurae damnationis damnat quando educitur de Dei praescientia 20a5 285. – Dei benefacere et punire:

viae 404 402, largiri bona: *venire* 9h 34> cf. 317> *visitare* iou 275, liberare ab adversitate: *respicere* 3o20 218, reducere ad vitam: *recordari* 1413 157, subtrahere beneficia vel protectionem: *recedere* iol2 273, cf. 14e 33, 46, subtrahere beneficium vitae: *oblivisci* 14e 156, indicare ad vindictam: *flare* 410 151, reprobare impios: *ignorare* 3422 255, punire sine remedio: *non recordari* 2420 238; Dei vindicta, punitio, poena: *ira* 3ae 551, 49 153, 62 30, 9s 144, 913 357> iot? 357. *3ii 159, gravis vindicta, magnitudo poenae, tempus mortis humanae: *furor* 14e 147, 2028 329, 4o6 154, correctio pro peccatis: *virga* 218 77

Bonum hominis manifestum est esse ex hoc quod Deo inhaeret 813 191; quanto magis inhaerent voluntates creatae Deo tanto magis stabiliuntur in bono 418 432, tanto remotiores sunt a terra i8 428; requiritur quod homo imitetur divinae bonitatis operationem 23n 180, cum sollicitudine 23u 189, in qua perseveret et totaliter maneat 2311 r92; si aliquis bonis temporalibus spoliatur, si Deum amat, debet voluntatem suam voluntati divinae conformare i2i 833; ille qui Deum diligit in via eius currere dicitur propter promptitudinem voluntatis ad serviendum ei i52e 252; accedit homo ad Deum per spirituales actus 312 27; ad lucem spiritualem Dei ascendimus per opera virtutum 37 (3633) 32; ad sapientiae divinae participationem pervenit homo per executionem bonorum operum 2828 352; ponitur homo iuxta Deum inquantum ei mente appropinquat per cognitionem et amorem 173 57, et tunc a malo liberatur 173 55, ab impugnationibus non superatur 173 60, quod imperfecte contingit in statu viae 173 59, perfecte in alia vita 173 61; de viris iustis dicitur quod in eis Deus perambulat i7 394; tunc mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur i20 777; cum Deo pax habetur solum humiliter oboediendo 9* 77; divinam familiaritatem in oratione et contemplatione percipiebat lob 2g4 44, Dei praesentiam sentiebat in oratione et meditatione 2g4 47; Deo praesens existere et eum cognoscere: felicitas humana i622 296; ab amore Dei deficit amor terrenus i8 437; infideles per fideles Deo reconciliari debent 428 72

Cultus divinus pertinet ad pieta-

tem 40? 177; Deo debetur pietatis cultus 3410 in; soli Deo altissimo latraria cultus debetur 3128 300; 'apostatare a Deo' repugnat divino cultui 40? 176; hoc est servum Dei esse quod mente Deo inhaerere i8 429, cf. 418 494, ordinando se ipsum in Deum quasi servus amoris non timoris i8 432, cf. 2828 348; Deo inhaerere ipsum colendo 418 437; contra divinitatem suam esset si Deus impietati faveret 3410 114. - Per reverentiam divinam aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4i 80; propter reverentiam ad eum, Deus 'Pater' dicitur 3438 411; in angelis aliqui sunt qui a debita Dei reverentia discesserunt 2612 166. - Cum formidine Deus laudandus est 3723 345, 37m 367; ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 2710 124; iustus spem habet de Deo quod in tempore necessitatis eius orationem exaudiat 279 108, in tempore tribulationis sperat delectari in laude Dei 2710 118; astra matutina propter sui claritatem et nobilitatem erant materia divinae laudis 38,157, Deum laudabant non laude vocali sed mentali, secundum illos qui dicunt corpora caelestia animata 387 160. - Deus exaudiens orationem: *faciem deprecantis suscipiens* 428 79; reverentia ad Deum: *tumor Domini* 614 193, cf. 26n 162

Deus hominem inimicum sibi arbitrat quando eius peccata manifestantur i324 360, *vide* peccatum; quidam legem divini regiminis profitentur sed eam opere non sequuntur 2222 242; quidam per ignorantiam affectatam nolunt Dei praecepta et iudicia 2114 132; qui manifeste male agere non formidant omnino Dei reverentiam postponere videntur 813 210; ex vanitate provenit quod homo iudicio divino se subiectum esse non reputat r12 191; maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo 349 66; nullus cum Deo pacem habere potest resistendo g4 77; per superbiam Dei praecepta contemnuntur 3317 195, 4o6 136, maxime homo Deo resistit i52e 249, quam Deus maxime detestatur 4o6 134; superbia verborum Deum offendit I53 307; dicere iudicium Dei esse iniustum blasphemia est 393 362; blasphemans est qui Dei iustitiam negat I53 46, cum Deo disputans de eius iustitia I53 47; Deum et iustitiam contemnunt impii ut

prosperare vivant 21ic 162; contra Dei iustitiam agunt qui divitias acquirunt praedando I2e 117; qui a vera Dei cognitione declinat non Deum sed sua falsa dogmata colit 134 39, cf. 34g 78; contra Deum est peccatum superstitionis 312e 283, idolatria 339 65, cf. 3128 295; hypocritae tamquam falsarii virtutis videntur maxime esse abominabiles apud Deum 278 103; simulationem et calliditatem Deus magis detestatur 3613 125; per superbiam ex divitiis homo contemnit Deum audacter in divitiis suis confidens I2e 120; qui divitias acquirunt praedando provocant Deum I2, 117; divites iusti simplicitatem irridentes usque ad contemptum Dei procedunt i2e 100; tristitia impatientiae divinis iudiciis contradicit 610 128; per luxuriam homo maxime videtur a Deo discere 3ia 26, cf. 312 34, 37; in conviviis homines etiam gravioribus peccatis immerguntur usque ad contemptum Dei i5 164. - *Vide* impius, peccator, etc. - Dei praecepta, iudicia, mandata: *viae* 2114 133, 2413 132, 135, 3427 311; dispositiones iudiciorum Dei: *cogitationes* 2313 216

Deus hominem interrogat quando eum ad considerandum suam conscientiam reducit g2 331, non ut addiscat sed ut eum, de sua ignorantia convincat 383 76, 77. - Respondere Deo pertinet ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit I415 203; tunc homo sufficienter Deo responderet quando in eo nihil inveniretur reprehensibile 912 336; homo Deum interrogat petendo, orando, pulsando 424 32; si homini spatium respondendi datur potest per paenitentiam delicta diluere 912 342; respondere Satan Deo est considerare omnia sua divino conspectui aperta esse i7 355. - Testimonium conscientiae non potest valere homini contra redargutionem divinam 920 470; veritas Dei redarguentis maior est quam iustitia hominis 919 466. - Nulli homini tutum est cum Deo contendere 93 28; si aliqua creatura cum Deo contendere posset, hoc praecipue competere primae et excellentissimae creaturae 15, 60; homo non est idoneus ad disputandum cum Deo, nec sapientia nec potestate 3931 330, 401 5

Vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria sed semper fuit ig25 277, *vide* vita; nomen Dei quibus-

dam creaturis per participationem attribuitur 312 299; spiritus boni interdum filii Dei dicuntur i6 247; antiqui sapientes consueverunt divina metrice describere 362 262; multorum deorum cultores aestimaverunt caelestes virtutes ex sua arbitrio cuncta agere 253 51

Dei anima: voluntas 231 219, *brachium:* potentia divinae virtutis 40 54, *cogitationes:* dispositiones iudiciorum 231 216, *commotio:* tribulatio 13 158, *cor:* voluntas 34 151, *dies:* modus aeternitatis 24 20, *dormire:* permittere iustos affligi 8 105, *evigilare:* defendere iustos 8 107, *faciem videre:* considerare Dei bonitatem 33 299, *fulgura:* flagella divina 41 252, *furor:* vindicta 20 329, gravis vindicta 40 154, magnitudo poenae 35 141, tempus mortis humanae 14 147, *ignorantia:* reprobatio 34 255, *ira:* poena 62 30, punitio 32 551, iol 357, 13 159, vindicta 4 153, 9 44, 9 357, beneficium vitae homini subtrahere 143 151, *lucerna:* providentia 29 32, *lumen:* instructio 29 37, *manus:* potentia 6 112, potestas i2 148, 27 246, 289 123, 37 69, virtus 27 173 34 37, *operatio:* iol 177, opera virtutis 37 (3633) 8, *militēs:* caelestes virtutes 253 45, *oblivisci:* exponere corruptioni iol 207, subtrahere beneficium vitae 143 156, sine remedio liberationis relinquere 242 238, *oculi:* prospectus providentiae 34 21, prospectus benignitatis et misericordiae 367 61, *pharetra:* dispositio divina ex qua adversitates 30 1108, *quaerere:* facta examinare 3 170, *recedere:* beneficia, dona, protectionem subtrahere 9 308, 320, 1012 273, terminatio vitae 14 33, cf. 46, *recordari:* ad vitam, reducere 143 157, *respicere:* liberare ab adversitate 30 218, *respondere:* interius instruere 42 34, *sagittae:* adversitas 34 59, afflictio improvisa 64 50, flagella divina 30 1105, 4 252, *secreta sapientiae:* occulta in Deo factore 1 55, *sedes:* caelum 35 53, 3829 315, 38 600, *solum:* caelum 269 128, 131, *spiritus:* respiratio hominis 273 38, *timor:* reverentia ad Deum 60 193, *tonitruum:* doctrina sapientiae 404 61, cf. 374 87, *vagina:* praescientia 20 285, *venire:* beneficia largiri 9 3 3, salutem procurare 9 317, *vestigia:* signa in creaturis 1 112, *viae:* mandata 3427 311, sapientiae mandata 2413 [35] praeepta et iudicia 2 133, sapientiae processus 2413 132, opera

117 107., 26, 4 199, 3623 249, 3624 258, 4014 388, benefacere et punire 40 402, *virga:* correctio pro peccatis 219 77, *visitare:* dona largiri iol 273, *vox:* tonitruum 37 65, 381 21, 383 594, cf. 37 89, sapientiae doctrina 374 95, 375 100, cf. 37 70, 37 87, *vultus:* providentia 41 16; *Deus labia aperiens:* revelans hominibus per effectus 1 5 47, *celans in corde:* non ostendens per effectum quod habet in cognitione vel affectione tou 281, *revelans aurem peccatoris:* puniendo loquens 3619 92

devorare: rapaciter acquirere 20 159 dexter, dextrorsum: est in quolibet animali principium motus a dextro 23 83; dextrorsum est differentia positionis in caelo 23 79; ponitur dextrum caeli in oriente 23 85, in parte meridionali secundum quosdam 23 96, cf. 239 114, 150; meridies est dextrum respectu orientis 30 132: si imaginemur hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente 23 90; Deus adiutricem dexteram porrigens 14 216

diabolus: primus daemonum dicitur diabolus i6 253, quasi deorsum cadens i6 255, *vide* daemon; quidam aestimaverunt diabolum non esse Dei boni creaturam 40 301; diabolus avertit se a supremis bonis dum principatum super inferiora appetit 40 232; per virtutem Dei diabolus superbiens est sua gloria privatus 2612 180, 41 298; non erat conveniens ut percussus diabolus cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret 2613 185, inde angeli sunt purgati per separationem ab eius societate 41 299, cf. 2613 194, *vide* angelus, spiritus

Malitia primo est in diabolo inventa et ad homines derivata 40 399, cf. 4 243, 277; obstinatus diabolus a proposito malitiae retrahi non potest 40 382, ne quidem percussione divina 41 279, damnationem inferni non tantum aestimans ut propter eam desinat contra Deum niti 41 23 415; intentio diaboli est ad sublimia aggredienda 41 25 441; est in se superbus omnes excelsus et aliis superbiendi initium 41 25 444; comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 41 298, cf. 4 225, confidit sibi incorporare homines instabiles 40 465 qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 41 25 447

Diabolus hominem non timet 40 582, 4 330, 41 23 355, vel nec

aliquam creaturam corporalem 41 23 437; astutias diaboli nullus homo sufficit aperire 414 60; diabolus virtute humana includi non potest sicut quidam nigromantici opinantur 40 26 644, cf. 40 27 653; nulla virtus humana efficax est ad diabolum laedendum vel resistendum ei 41 18 328, 41 19 345, cf. 4 20 529, 542, 4 21 560, 4 24 598

Voluntas nocendi est diabolo a se ipso 40 4 407; astutia utitur diabolus ad homines decipiendos 40 26 646, cf. 40 23 585, 41 5 82, tortuosus dicitur propter calliditatem 2613 191, per feminam primum hominem deicit 29 152; diabolus incendit homines ad concupiscentiam peccati 41 10 273 37; accendit in homine ignem cupiditatis 41 2 197; egestas virtutum causatur per suggestionem diaboli 41 13 222; diabolus effectus habet in superbis, voluptuosos et instabilibus seu curis saeculi deditis 40 470, cf. 40 17 442, quos in peccatum luxuriae deicit finaliter ligatos tenet 40 26 366; per crudelitatem ab exteriori hominum nocumento non cessat 40 13 384; illi per quos diabolus malitiam exercet sunt ut plurimum potentes 41 23 211

Diabolo non absolute concessum est dominium terrae, sed quicquid facere permittitur ex divina dispositione procedit 92 567, cf. i 706, 722, 40 409; effectum calliditatis suae diabolus consequitur in solis malis i 7 380; effectus perturbationis quam diabolus in mundo concitat quandoque diutius durat 41 23 407; superatur diabolus virtute divina i 7 722, 40 27 658, 41 16 282; contra diabolum victoriam obtinere principaliter competit Christo et aliis per gratiam Christi 40 475, 503; in die iudicii diabolus cum membris suis detrudetur in infernum 41 301, 40 28 674; adversitates bonorum cedunt in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41 23 259

Diabolus animalibus brutis comparatur 40 232; elephantum comparatur propter effectus manifestos in terrenis et corporalibus creaturis 40 20 520, cf. 510, inde nomen Vehe-mot 40 19 249; ceto sive balenae comparatur propter effectus in fluctuatione interiorum motuum 40 20 523, inde nomen Leviathan 40 254, 4 25 512, cf. 3 261, 41 16 297. – Diabolus: *caput aspidum* 20 16 168, *coluber tortuosus* 26 189, *draco antiquus* 3 262, *iniquus* i 6; 138, 1615 197, *superbus* 20 179; diaboli vo-

- luntas nocendi vel noxia operatio: *gladius* 40a 406; tentatio diaboli: *commotio capitis* 4ie 150; studere ad suggestiones diaboli implendas: *suscitare Leviathan* 38 265
- dicere: dicere quandoque refertur ad conceptum cordis, quandoque ad significationem x7 336, *vide* conceptus; dicere malum contingit dictione causante malum, aut impre-
cando malum vel optando, aut simpliciter enuntiando 3i 48; quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium de re 34 151; non est amplius audiendus de quo non speratur quod aliquid utile sit dicturus 32la 117; homo non potest scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 235 55; in meliorem partem dicta interpreta-
tunda sunt 4a 18. – *Dicere*, imperare 332a 268. – *Vide* maledicere
- dies, diurnus: nox et dies fiunt secundum motum diurnum qui est primus motuum 38la 231, 240, 383i 539, 39a5 289, *vide* caelum; ad bonum noctis pertinet quod decoratur ex spe diei 39 278, 283; in principio diei apparent astra matutina 387 153; diluculum est confinium diei et noctis 38la 235, *vide* diluculum; noctis tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur 39 286, *vide* tenebrae; sol est causa diei 149 31; dignitas diei est claritas eius 34 143, cf. 42u 174, ex corporali lumine 34 186, *vide* lumen, quae tripliciter aufertur 34 187, vel ex Dei sanctificatione 34 163, vel ex hominum recordatione 34 178; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 2610 145, cf. 14e 32, *vide* sol
- Solent vigiles propinquitatem diei declarare 3837 641; in die relevatur animus hominis ex hominum societate et lucis aspectu i7la 171; aliud est opus noctis et aliud diei 377 116, *vide* tempus; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior 38 120, cf. 319 297; visio diurna est alicuius rei permanentis 208 85; in die mens strepitum patitur 4i3 272; dies hominis sunt in continuo transitu 89 152, cf. 7e 129; non potest expectari firmiter etiam dies crastinus 7al 517; brevitatem dierum hominis cito finienda expectatur 10a1 397; solent homines dies celebres agere (Herodes, Pharao) 34 179; dies aliqui exiguntur a Deo ad celebritatem propter insigne beneficium (sabbatum, Pascha, dies festi) 34 168; septenario dierum omne tempus agitur 5,, 320
- In principio Genesis secundum diversa rerum genera diversi dies describuntur 2a 32; si illa dierum enumeratio non designat temporis successionem sed diversa genera rerum productarum 40i10 293; astra leguntur facta fuisse quarta die 387 148; homo factus legitur die sexto 40i10 290, et simul cum homine terrena animalia 40i10 286; in die iudicii, quando diabolus cum suis detrudetur in infernum, angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem 4ile 301, 40as 675, cf. 1929 364, 2028 332, et erunt de cetero purgati 4iie 304; si motus caeli in aeternum durabit, nullus erit novissimus dies 19as 289. – Iuventus per plenam lucem diei designatur 3i10 303, *vide* iuventus; *plenitudo dierum*: abundantia quantum ad bona fortunae et gratiae 42ie 204, cf. 201
- difficultas, difficulter: homo et difficulter vitat peccatum et difficulter operatur bonum 15i4 122. – Difficultas: *aqua* 24i8 197
- digestio, digerere: digestio ad metalla vel lapides 28i 20, 32, 28e 94; cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur 2o15 153; digestio ceti impediretur si magnum animal integrum absorberet 4i4 64
- dignitas: angeli in sua dignitate remanentes excellentiam habent supra hominum dignitatem 40i10 239; non est dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur 10i8 387; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 34is 193; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 3M 365; dignitas diei est claritas eius 34 143, *vide* dies; ex suis effectibus Deus digne non invenitur 3723 357, *vide* Deus. – Dignitas regia: *arbor* 40i8 421; dignitatis status: *locus* 27a 251, 407 185
- dilectio, diligere: ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 27i10 124; propter Deum et in Deo proximus diligendus est 6i4 195; homo plus se quam alium naturaliter diligit 4oi 41
- diligentia, diligenter: quae signantur in sacculo diligenter conservantur 14j7 241; dinumeramus ea de quibus diligentiam habemus 14i8 231
- diluculum: sive aurora 38la 243, *vide* aurora; diluculum est quoddam confinium diei et noctis 38i2 235; est determinata mensura loci ex quo incipit claritas diluculi apparere 38i2 248, *vide* claritas; in inspectione oculorum ceti apparet quaedam claritas diffusa sicut est claritas diluculi 4ie 157. – *Diluculo*: tempestive 85 93
- dimensio: in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo, minor autem latitudo 38i8 358. – *Vide* terra
- dimittere: dimittere lucem rationis x8e 88, eloquium 10x 30, 38
- dinumerare: dinumeramus ea de quibus diligentiam habemus 14ie 231
- directio, dirigere, director: excellent senes in directione iuvenum 1220 320; videmus homines in suis processibus impediri licet habeant plurimos directores 12i4 218. – Dirigere aliquem: *super eum oculos aperire* 13 (14) 468
- diripere: iustum est ut si quis bona aliena rapit, etiam bona eius ab aliis diripiantur 318 109
- diruere: montes quandoque funditus diruuntur 289 125
- disceptatio: per mutuam disceptationem iustitia et veritas manifestatur 93 27
- discernere: per lumen naturalis rationis discernimus bonum a malo 33i4 149, 35i1 113, cf. 28a8 352, item quod opus cuilibet tempori congruat 37i 119; in tempore noctis res visu discerni non possunt 4i5 302; gallus discernens ad cantandum 38i7 646
- disciplina, disciplinabilis: sumitur disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda 33ie 189, pro cognitione scientiarum speculatarum 33ie 190; disciplina in musicis 21a 102; disciplina legis 245 55; disciplina spiritalis 174 74; ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 2023 273, *vide* correctio; si aliquis dives et potens filios sine disciplina nutriet, quod est proprium stulti 54 61; auditus inter omnes sensus est disciplinabilior 12xx 175
- discipulus: cum magistro disputans ad addiscendum 33la 116
- discooperire: pars terrae discooperita ab aquis 20x0 139, *vide* terra
- discordia: in inferioribus creaturis discordia multiplex invenitur tam rationalibus quam corporalibus 25a

25, *vide creatio*; plerumque divitiarum abundantia discordiam parit i4 99; est propria superbiorum poena discordia 40e 147

discursus: propter discursum humorum visus oculorum impeditur 1677 225

disiunctio: procedere sub quadam disiunctione io2 60

dispendium: in pluribus dispendia pati 262 259

dispensare: ad rectorem humanarum rerum pertinet ut iustitiae praecepta et alia beneficia dispenset 9n 292

dispositio, disponere: dispositiones naturales rerum sunt propter determinatum finem 5f 114, inde sunt congruae propriae operationi 5e 112; non potest comprehendi Dei dispositio 2313 217, *vide Deus*; aliqui posuerunt dispositionem rerum, secundum ordinem numeri a Deo procedere 5f 184; quod stellae sic disponantur non possumus rationem assignare 5f 173, *vide homo*; admirabilis est dispositio inferiorum corporum secundum superiora 3833 583; prima dispositio communis ad totum corpus quod superiacet aquae et terrae est variatio noctis et diei 3812 229, 3817 319, *vide aer*, caelum; a principio fuit dispositum ut mare non undique terram operiret 383 183, *vide terram*; occulta et admiranda videtur dispositio terrae sub aquis maris existentis 381g 310, item piscium dispositiones in mari viventium 381e 305; aequaliter hominum corpora disponuntur post mortem 212e 259, cf. 264, *vide mors*; si res humanae currerent secundum quod earum dispositio videtur exigere 5n 223, *vide res*

disputatio, disputare, disputator: disputatio est inter duas personas scilicet opponentem (cf. 3434 391) et respondentem (cf. 3434 395) 1322 307; est contentio per sapientiam 54, *vide contentio*; disputatio est vel ad contradicendum quasi de pari vel quasi ad addiscendum sicut discipuli cum magistro 3312 115; aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo propter tria 222 9; solent disputantes contra dicta aliorum obicere ut plenius veritatem intelligant 235 50; disputatori sufficit a principio falsam opinionem refellere et postmodum aperit quid de veritate sentiat 72i 524; disputator loquitur secundum id quod adversarii sentiunt ante-

quam veritas manifestetur io2i 423; iustum est ut qui alium ad disputandum provocat, etiam ipse paratus sit respondere 3912 339; efficax disputator adversarium ad inconveniens ducere potest vel propositum taliter firmare quod in contrarium nihil dici possit 1217 287; veritatem loquens vinci non potest cum quocumque disputet i310 288; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur 1318 258; quomodo audienda sit disputatio de magna re 21i 30

Disputare de aliquo videtur esse dubitantis de illo 155 48; frequenter homines confingunt facta ad disputandum de eis Prol. 75; ille potest cum aliquo de factis eius disputare qui cognoscit rationem qua ille cum quo disputat operatur 15f 68, quod fit dupliciter 15, 70; videtur inconveniens eum qui anhelat ad disputandum cum superiori revocare ad hoc quod cum inferiori disputet 3312 103; magnae praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum 3312 108; homo non est idoneus ad disputandum cum Deo 3931 330, est etiam praesumptuosus quod hoc cupiat 3312112, *vide Deus*; veritatis inveniendae per disputationem tria sunt impedimenta 628 307; intendere ad gloriam et victoriam accidit in disputationibus litigiosis et sophisticis 629 315; potest impediri homo ne veritatem quam certissime novit disputando defendere possit 132i 302.- *Vide sententia dissimulare*: iudex dissimulans peccatum iin 184

dissipare: iustus non totaliter dissipatus 2117 166

dissuere: verba dissuta 8a 23

distantia: distantias stellarum non possumus cognoscere 59 166; aliqui ponebant Deum humanarum rerum notitiam et curam non habere propter distantiam eius a nobis 241 7

distinctio, distinguere: creditur simul cum distinctione creaturae corporalis etiam creaturae spiritualis distinctionem fuisse 26.1 170, 177, *vide creatio*

diuturnitas, diuturnus, diutinus, diu: experimentum tanto magis est efficax ad probandum quanto diuturnius est observatum 88 127; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 88 130; palma diutis-

sime vivit 2918 170; comedens dulcem cibum diu tenet in ore ut diutius delectetur 2012 126; diutina revelatio 412 258

divitiae, dives: nomine argenti omnes divitiae significantur 2225 275; quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia, aliae vero naturales, quae hominum naturali necessitati subveniunt 27^ 187, *vide pecunia*; in terra et animalibus humanae divitiae consistunt 1210155; apud antiquos divitiae praecipue in pecudi- bus erant 29f 57; ad divitias gubernandas multitudine famulorum indigent possidentes i3 88

Fraudibus et dolis plerumque divitiae acquiruntur i24 70; cf. 126 117, etiam praedonibus a Deo dantur 1210 161; inordinatus affectus ad divitias contingit per hoc quod homo nimis de divitiis confidit vel gaudet 3124 267; ad divitias congregandas intendunt qui in dignitatibus constituti sunt 30 365; qui finem ultimum in divitiis ponunt, omnia per quae hunc finem consequuntur aestimant bona i2e 114, cf. 103

Plerumque divitiarum abundantia discordiam parit i4 99; frequenter homines stulti divitiis abundantes pauperes opprimunt 5f 81; divitiis est contemptibilis iustorum simplicitas per quam divitiarum multiplicitas impeditur i25 81; puritatem frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt i6 128; stulti divitiis abundantes deliciose viventes solent per vitae delicias vigorem animi amittere et imbelles esse 58 85, *vide deliciae*; ex divitiis homo in superbiam erigitur i26 120, *vide superbia*

Quando aliquis dives filios sine disciplina nutrit, quod proprium est stulti 54 61; raro ad magnam paupertatem deveniunt divitum filii, sed circa nepotes et posteros frequenter contingit 27u 174.- Multitudo divitiarum: *locus im-piu* 40, 185

doctrina, docere: rationis investigatio ad veritatis terminum pervenire non potest nisi divinitus doceatur io2 56; doctrina catholicae fidei de angelis 418 41 i; doctrina spiritualis Dei 37a 62; doctrina sapientiae Dei 374 87, 404 62.- Sapientiae doctrina: *vox Dei* 374 87, 95. - *Vide Deus dogma*: carmina, idest humanae instructionis dogmata quae carminibus comprehendebantur 3510 106; declinans a vera Dei cognitione sua falsa dogmata colit i34 39, cf. 427

- 60; dogmata scientiae 3210 99. – Fidelia dogmata: *rectum* 427 64
- dolor, dolere: est duplex dolor, scilicet interior et exterior 168 58, carnis et animae 14M 332; dolor interior proprie dicitur tristitia 1422 335, 168 59, *vide* tristitia; amaritudo animae pertinet ad interiores dolores 216 252, *vide* amaritudo; causatur dolor interdum ex his quae aliquis iam perpressus est, interdum ex his quae perpeti timet 64 47; est alicui magna causa doloris quando magnam sollicitudinem habet de re aliqua et tamen incidit in illud quod vitare studebat 928 641; his qui superflua congregaverunt multiplex dolor exoritur dum in pluribus dispendia patiuntur 2022 258; de amicis mortuis non dolere duri et insensibilis cordis esse videtur 120 757; est naturale sensibili naturae ut et de nocivis doleat et tristatur 3t 8; cum aliquis dolorem cordis exterius exprimit, animus eius mitigatur, sed tacendo interius magis a dolore angustatur 1319 276; consolatoris officium est ea dicere quibus dolor mitigetur 161 11, *vide* consolatio
- Dolor exterior est in apprehensione sensus 143a 332, est secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens 168 61 (ex aegritudine cf. 3319 215); quantumcumque ratio mortalis hominis fortis sit tamen ex parte carnis experitur sensum doloris 6j2 156; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 3027 270, *vide* afflictio; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae advocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione 168 70; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 2022 255; cibus comestus quandoque extra eicitur cum dolore 2015 153
- Homines dolentes magis solent prosterni 1a0 765; mens dolore absorpta non recipit consolationis verba 2U 264; tondere caput apud eos qui comam nutriunt solet esse doloris indicium 1a0 773. – *Dolores seminare*. calumnias praeparare 48 142
- dolus, dolositas, dolosus, dolose: in proximum quis peccat occulte per dolum 11 28; simplicitas proprie dolositati opponitur 1, 31, duplicitati dolositatis opponitur 31e 89; dolus praecipue in intentione cordis consistit 31e 85; a rectitudine iustitiae dolosus declinat 316 82; dolose rebus alienis insidiari contingit et in furto et in adulterio 317 95; fraudibus et dolis plerumque divitiae acquiruntur 124 71, *vide* fraus; in adulterio homo uxori proximi dolose insidiatur 319 120, cf. 124; homo per vias dolosas intendit velociter obtinere quod per viam veritatis cum magna difficultate obtineretur 315 78; hypocritarum est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre 1535 335, *vide* hypocrita; quidam dolose opprimunt per calumniam 359 84; solus potest de dolo iudicare Deus 31e 86, *vide* Deus
- domari: rinoceros non de facili potest domari sicut bos 399 119, cf. 142
- domesticare, domesticus: domestici, patrono mortuo, luctum agunt et signa tristitiae demonstrant 1815 igo; contingit quod tyrannus habet domesticos cum quibus secure conversatur 1523 221, a quibus quandoque timet 1523 225; animalia domesticata cibum libenter ab hominibus capiunt 39e 123; quaedam animalia dum sunt domesticata sustentari non possunt absque hominis cura 39e 62; butyrum ex lacte domesticorum animalium sumitur 2017 180, *vide* butyrum. – Domestici: *necessarii* 613 190. – *Vide* asinus, bos, elephas, gallus
- dominium, dominus: homo est dominus sui actus per liberum arbitrium 1420 279, cf. 2110 755, per solam rationem 3i 33; pro familiarium delictis interdum domini puniuntur propter negligentiam corrigendi 11M 220; servus ad nutum oboedit domino 26n 158; est poena multitudinis qua affligitur tyrannorum dominio 3429 340. – Dominium: *venter* 205 161. – *Vide* Deus
- domus: fundamentum primum est in constitutione domus 419 483; domus stabilitas super columnas firmatur 9e 162; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 27^ 206; domui qui minatur ruinam fulcimenta adhibentur 815 247; de domibus furtive subripientes latrones 2414 151, 155; anima humana est in corpore sicut homo in domo 419 472, 108 172, *vide* anima; ad mortem tendunt homines sicut homo ad suam domum 3023 238, *vide* homo, mors. – *Domus*: familiae cum necessariis rebus 219 73, cf. 815 236. – *Vide* aedificium
- donum: maxime dona promissa alligunt hominem propter pulcritudinem vel propter pretiositatem 41ai 365; donum divinae gratiae 1515 132, 27e 99, dona spiritualia 2613 182, 184. – *Vide* Deus
- dormire: homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt 3315 169; visa quae ex superiori causa oriuntur quandoque apparent dormientibus 4ie 334' ceti maximi quando dormiunt in rupibus 40ae 625. – *Dormire*: mortuum esse 1413 no, 2719 219
- draco: per Leviathan significatur draco antiquus, scilicet diabolus 3t 261. – *Vide* diabolus
- dubitatio, dubitare, dubium: disputare de aliquo videtur esse dubitantis de illo 15s 48, dubitans autem propinquus est neganti 155 50; dubitatio apud plurimos de actibus hominum, utrum res humanae casu procederent an gubernarentur Prol. 26; in adversis quidam in dubitationem incidunt an ex divino iudicio proveniant 44 47; quod impiis quandoque prospera quandoque adversa adveniunt facit apud homines dubitationem 212 208. – *Dubia*: *tenebrae* 24., 183, 293 38, cf. 3026 263
- ductilis: metalla ductilia et liquabilia sunt 281 16
- dulcedo dulcedine peccati finaliter ligati 40,2 367. – *Dulcedo*: delectatio peccati 240 235
- duplicitas: simplicitas duplicitati dolositatis opponitur 31e 89, *vide* dolus
- duratio, durare: cognoscere de Deo an est pertinet ad eius durationem 36ae 288, *vide* Deus; secundum motus caelestium corporum mensurantur durationes inferiorum corporum 3821 407
- durus: durum significat potentiam naturalem ut aliquid non facile corumpatur ab exteriori agente 4X45 265. – Homines duri et rudes *lapides* 523 396
- dux, ducatus: secundum locum inter potestates humanas tenent duces exercituum 3418 197; milites sub duce militant 71 39, 253 47, *vide* miles; duces suis exhortationibus animant milites 3925 281; dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis aut laboribus sed post victoriam magis strenuos plus honorat 7j 43; duces bellorum solent audaciores esse et promptiores ad loquendum 2910 93, *vide* bellum; caelestes virtutes se habere sicut duces et principes aestimaverunt multorum deorum cultores 253 51; qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 4125 447; amici lob erant duces populorum 421 68

E

- Ebionitae: vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria, sicut Ebionitae dixerunt 1925 277
- ebrietas: passione ligatur ratio quasi quadam ebrietate i25 398, *vide* passio
- Ecclesia, ecclesiasticus: ecclesiastica traditio circa incorporeos spiritus et homines i6 241; apud lob et amicos eius eadem erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet 4010 225; Peripateticorum sententia circa corporalia bona et animi passiones ecclesiasticae doctrinae concordat i20 748; de singulis confessorum cantus in Ecclesia i8 446
- eclipsare: claritas diei aufertur ex subtractione radiorum solis illuminantium terram, ut patet quando sol eclipsatur 34 187
- edissere: particulariter alicui cuncta edissere i09 206
- educatio: in fructificatione animalium est educatio prolis 2ii0 92
- educere: obstetrix educens infantem 2613 193
- effectus: videmus omnes effectus ex determinatis causis procedere 56 101; posita causa ponitur effectus iou 297; inconveniens videtur quod aliquis effectum producat ad hoc quod male se habeat i08 369; puritas effectus a sua causa dependet, nec suam causam in puritate superat 417 404; per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam i17 121; per effectus perfecte causa cognosci potest quando effectus adaequant causae virtutem i11 128, *vide* Deus; per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilium devenimus 37 (3622) i6; inter omnes effectus in rebus corporalibus universalior est et maior motus firmamenti 238 120; inter omnes sensibiles effectus spiritualior est lux 37 (3633) 18. — *Vide* causa
- effeminatus effeminatis non est virtus ut se de manu opprimentium liberent 36m 138
- effigies: in animalium brutorum effigie frequenter daemones apparent hominibus 4010 235
- egestas, egere: Dei proprium est ut non egeat alieno auxilio 409 212; egestas virtutum in hominibus causatur per suggestionem diaboli 4113 222
- elatio, efferre: quidam ex bonis quae habent se super alios efferunt (superbi) 40e 143, cf. 2220 213; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 51 8; iactantia elationis i82 17
- electus: Deus sanctorum vitam ab electis considerari vult ad profectum salutis i1 469
- eleemosyna: pauperi eleemosynam petenti responsio triplex 3ile 186
- elementum: contenta sunt elementa sub caelestibus creaturis 284 302, *vide* creatio; si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret, manifestum est naturaliter terram aquae subiacere, aeri vero aquam, aerem autem igni 510 207, *vide* haec verba, naturalis ordo elementorum requirit ut aqua circumdaret terram sicut aer circumdat terram et aquam 388 173, 200 137; inter elementa firmissimum et stabilissimum videtur esse terra g6 148; terra et aqua, graviora elementa 410 469; medium elementum scilicet mare 381e 304, cf. 3813 259; elementorum qualitates activae sunt calor et frigus 3817 322; res naturales temperatae sunt ad hominum et animalium usum, licet naturalis elementorum ordo aliud requirere videatur 510 204, cf. 261e 139, 38e 176; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae 384 96
- elephas: inter omnia animalia terrestria excellit elephas magnitudine et virtute 4010 246, 251, 4020 511, cf. 521: est animal melancholicum et siccae complexionis et habitat in terris calidis 4017 438, in solitudinibus et maxime circa fluvios 4016 425, quaerens umbrosa loca 42i? 43E 4371 elephantis in naribus habent carnem magis sensibilem 42is 50r) dentes alii longiores ad modum dentium elephantis 415 74; nervi testiculorum elephantis quasdam revolutiones habent 402 343; elephantis habent inflexibiles pedes, tibias et crura, scilicet exteriora organa motus 4013 371; interiora autem organa motus sunt cartilaginea quaedam et nervi quae etiam in elephantibus non facile flectuntur 4013 378; elephas non est animal comedens carnes sed herbas et alia huiusmodi ad modum bovis 42io 315, cf. 42i9 49E et etiam multum de aqua potat 40^ 451; de coitu elephantis 40u 330, 4012 338; vestigium naturae intellectualis ap-
- paret in elephante, maxime enim domesticabile silvestrium est elephas 4018 305; est unus modus venerationis elephantum quod fit fovea subterranea etc. 4019 485; et alius modus quod homines venatores domesticos elephantis equitant etc. 4019 495
- Dominus descripsit proprietates diaboli sub similitudine elephantis 4020 510, 520; Vehemot, idest elephas 4010 265, 250
- elevatio, elevare: claritas diluculi sive aurorae diversificatur secundum diversas partes 'elevationis signorum quae sol perambulat 3812 243, *vide* sol; nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur 267 92, *vide* polus; homines consueverunt examinari in elevatione lapidum q1708
- Eliphaz, Eliud: *vide* lob
- eliquare: per calorem ignis eliquatum 282 53
- elongare: *proicere*, idest a se elongare 820 303
- eloquium: quando homo efficaci ratione convincitur, ei ab alio aufertur eloquium 3215 151; quando ratio occultos motus passionis in verba producit, tunc eloquium dimittere dicitur quasi prius retentum 10j 30
- emicare: emicans splendor ignis 419 146, 151
- emittere: ut Isidorus dicit, cetus dicitur balena a 'balyn' quod est emittere 4020 518
- Empedocles: plurima casui attribuebat Prol. 15
- ens: aliqui dicunt quod Deus res inferiores cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis 2213 121
- epicyclus: quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos 3819 383
- equus: habet proprietates ad nobilitatem pertinentes 3g19 215, habet fortitudinem, non solum corporis sed etiam animi 3919 219, ex exteriori ornatu (iubis) ad libidinem provocatur 3919 221, vehementer salit 3920 232, audaciam habet in bellis 3920 237, et perspicacitatem 3925 277; solent equi hinnire propter libidinem 3g19 226, cf. 3924 264; subicit homo sibi equum imponendo frenum vel camum in ore eius 422i 551: Qui subiacet concupiscentiae passionibus equo vel mulo comparatur 410 172
- erectio, erigere: arboris erectio per succisionem subito impeditur 2220

- 214, *vide* arbor; erigens tabernaculum aliquid supponit quo tabernaculum sustentatur 26, 86; arrogantes volunt se erigere supra posse 40^g 160. - *Erigi*: exaltari ad maiora 367 70; *erecto collo*: superbiendo 152^e 248
- error, errare: contingit multos a principio propter imperfectam cognitionem circa veritatem errasse Prol. 6; contingit aliquem errare in agendis dupliciter: per ignorantiam, propter passiones 12^d 387. - Errores: *tenebrae* 231⁷ 244
- esca: gustus habet iudicare de escis 343 20
- esse: est de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse 41^g 422; qui facit aliquid vult illud esse, ad hoc enim facit ut sit 10^g 186; unumquodque naturaliter esse desiderat 141³ 142, esse et vivere secundum se appetibile 31 82, omnibus desiderabile est esse et vivere 310 310; esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod humusmodi 31 83; aliqui totaliter destruuntur vel per mortem quantum ad esse naturae, vel per omnimodam abiectionem quantum ad esse civile 12^W 209
- essentia: occultas essentias rerum cognitarum sapientia inquirat 281^g 237, *vide* sapientia; Deus est ipsa essentia bonitatis 365 50, *vide* bonum
- esurire: esurientibus nihil magni auferre possunt depraedantes, sed id modicum quod habent eis subripere non verentur 241⁰ 104
- evaporatio: evaporatio humida 28^e 101; multitudo evaporationis 28ⁱ 28
- evellere: in terraenascentibus causa desiccationis violenta est quando evelluntur 8.2 176, cf. 191⁰ 94
- eventus: solent homines a suis operibus impediri quando non prospiciunt rei eventum 241⁷ 177; dolores concipiunt homines ex infortunatis eventibus 212⁵ 252; quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39
- evigilare: primo mane homines evigilare incipiunt 24^u 155. - *Evigilare*: quasi reviviscere 141^a 115
- exaltari: *erigi*, idest ad maiora exaltari 367 70
- examinare: homines consueverunt examinari in elevatione vel profectione lapidum, prostratione hominum etc. 9⁷ 208; aliquis quandoque in examinando aliorum excessus remissus invenitur, timens ne et sui excessus versa vice ab aliis examinentur 91² 343; ad rectorem rerum humanarum pertinet actus subditorum examinare 9^U 292; divina providentia actus humanos examinat 141⁰ 227, cf. 31^a 64, *vide* Deus
- exasperare: onerosus consolator loquitur ea quae magis animum exasperant 162 12, exasperantia verba 16^a 15, 17
- exaudire: solent exauditi a Deo vota implere quae postulando promiserunt 22^a 287
- excaecare: Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat 7^{ao} 462
- excellencia, excellere, excelsus: quae rit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 321⁷ 162; iubilatio excellentiam quandam laudis importat 387 169; excellenti angeli 401⁰ 239, daemones 401⁰ 243, Satan 401^a 392, sacerdotes 1219 3⁷> philosophi 1220 313, reges 121^g 300, principes 121^a 325, primarii et consilarii civitatis aut regni 121⁹ 310, senes 12^{ao} 320, elephas et cetus 401⁰ 246, *vide haec verba*; daemones sub figura excellentium animalium describuntur 401⁰ 2[^]. - *Excelsi*: qui prosperantur in hoc mundo 21^M 2.2^o. - *Vide* Deus
- excentricus: quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos 38[^] 383
- excessus, excedere: aliquis quandoque in examinando aliorum excessus remissus invenitur, timens ne et sui examinentur 91² 343; in caelo et in terra aliquid humanas vires excedit 267 81; diabolus omnes in superbia excedit 412⁵ 444, *vide* diabolus
- excogitare: excogitata consilia quibus aliquis se evadere confidit: *viae* 4^e 106; peccata quae sollicite excogitavit impius: *adinventiones* 201^g 207
- excolere: solent valles diligentius excoli 391⁰ 135
- excusator: habere multos excusatores 91⁹ 462
- execratio: iuramentum fit per execrationem dum homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam 31⁵ 69
- executio, exequi, executor: ad hoc pertinet fortitudo ut quis potenter exequatur ea quae iudicat esse facienda 121³ 201; angelus est executor divinae misericordiae apud homines 33[^] 269, *vide* Deus; iustificatio pertinet ad iustitiae executionem 27^e 57
- exhalatio: exhalatio sicca in generatione lapidum 281 17, 28^e 98. - *Exhalatio* de ore procedens *halitus* 411^a 189
- exhibere: aves captae exhibentur pueris et ancillis ad ludum 40[^] 594
- exoptare: adversum se loquitur homo quando se vita privari exoptat 101² 24
- experientia, experimentum: experimentum a sensu est 12ⁿ 172, procedit a sensibilibus 12^M 204, eius virtus manifestatur per iudicium sensuum 12ⁿ 173, in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum et tanto magis quanto diuturnius est observatum et infallibile inventum 8^g 127; per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur 151⁰ 89; senes per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt 327 71, *vide* antiquitas, senectus; est experimento probatum quod dimensio terrae maior est ab oriente usque in occidentem 38[^] 359
- expiatio, expiare: tempore lob aliquem ritum expiationis habebant quo delicta expiabantur 15 160; pro gravibus peccatis expiandis antiqui consueverunt sacrificia offerre 42^g 66
- expressio: intelligibili expressione loqui 17 350
- expurgere: expurgere se a culpa imposita 404 39
- exquirere: ad exquirendam veritatem tormentis subicere x04 126
- extensio: extensio caelorum 8^g 219, cf. 267 83, lineae mensuralis 385 122
- exterior: res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 16^u 168, *vide* res; id quod de homine videtur exterius 71^g 409, *vide* homo; exteriora hominis 93ⁱ 696. - *Vide* bonum
- extremum: impii puniuntur ad extremum 243⁰ 248; per modum extremi hostes perduntur 202³ 274
- extinguere: Deus homines subito posset extinguere 34^u 149, *vide* Deus
- extirpare: arbor extirpata si iterum plantetur 15^a 290, cf. 151⁰ 297
- extraneus: sapientes ab extraneis non suppeditantur 151⁹ 176; tyrannus ab omnibus extraneis timens 152³ 222; princeps ab extraneis ablatum 342⁰ 231

extremum: omne medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat i8 426; rectum est cuius medium non exit ab extremis i7 371; id quod demonstrant callidi ex suo opere exit ab extremis i7 375; extrema in rebus naturalibus, scilicet caelum et terra 267 80; impius quandoque declinat ad unum extremum quandoque ad aliud 241 216
exultare: vah est interiectio exultantis 395 275

F

fabricari, fabrica: artifex est causa fabricae 371 265; Deus orbem fabricatus est 341 140, vide Deus
fabula, fabulari, fabulosus: de rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 81 140; fabula vulgariter lata de Cocyto 218 325; ut Manichaei fabulantur, homines essent non a Deo sed a principio contrario io1 105
facere, factor, factum, factura: qui facit aliquid vult illud esse, ad hoc enim facit ut sit io1 186; tunc aliquis aliquid audacter facit quando credit hoc esse bonum quod facit i2e 109; cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 372 350; contingit, maxime in sapiente, quod ultra facere non potest 23^ 221; cum aliquis dicit 'quare hoc factum est' dat intelligere hoc inutiliter esse factum 313 344; Deus pro sua factura hominem recognoscens ion 285; ea quae facta sunt deficiunt a virtute factoris 116 54, vide Deus; frequenter homines confingunt facta ad disputandum de eis Prol. 75; qualiter universalis statuta humana sint factis singularibus applicanda 116 80; cum aliquo de factis eius disputare convenienter i57 68; etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem facta interpretanda sunt 42 18. – Facta examinare: quaerere 31^ 170
facies: faciem habet homo valde diversam ab aliis animalibus i420 286, cf. 303, 306; facies hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat i3^ 366. – *Facies*, intellectiva cognitio i420 306, cf. 2317 251, 4o 204; *in facie*: ad apparentiam hominum in 552; *in faciem*: manifeste iu 532, 545, cf. i334 366, i6u 124; *operimentum faciei*: impedimentum cognitionis i527 263

facultas: facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 321 167; ex bonis homo habet facultatem operandi 30.2 140. – Facultas operandi: *pedes* 3o12 141, 3o13 149; facultas sibi necessaria procurandi: *via* 244 45

faeculentus: in terra faeculenta ferum 281 32

falco: herodius, idest nobilissimus falco qui girfalcus dicitur 3913 164; solum animalibus vivis pascuntur falcones 3930 321

falsitas, falsus, falsarius: falsitas indicii est condemnatio iudicantis qui iniquum iudicium profert 403 31; hypocritae, falsarii virtutis 278 103. – Falsitas: *vanitas* 315 71; falsitas iudicii: *mendacium* 346 48; falsum: *irritum* 4o3 30

falx: in figura magnae falcis 414 52
fama: fama hominis pertinet ad vitam civilem 52t 363, diu non durat i3 (i42) 448, post mortem cito pertransit i312 173, cf. 4o8 190, vide homo; de antiquis quaedam per famam feruntur 81 139; daemones quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 282 279

fames: bona corporis per famem attenuari incipiunt i8j 168

familia, familiaris, familiariter: pro familiarium delictis interdum domini puniuntur 114 220; habet quandoque tyrannus familiares cum quibus secure conversatur i523 221; non erudiret Deus homines ad bonum familiariter nisi bonum ei placeret 350 iio. – Familiares et domestici: *necessarii* 613 190; familia: *tabernaculum* 524 399; familia cum necessariis rebus: *domus* 219 73

famulari, famulus: non ex indigentia famulantium Deus terram fundavit 387 143, vide Deus; homines multas divitias possidentes multitudine indigent famulorum i3 88

fascia: puer natus quibusdam fasciis involvitur 389 201

fatigatio, fatigare: in quocumque labore fatigationem aliquis patitur sua fortitudine operando 317 412; quasi recta actione fatigatus 43 43

fatum: quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39

favilla: remanet ligno combusto 2118 180

favor, favere: adhibetur favor alicui personae propter defectum potentiae vel sapientiae 262 12; homo alicui potenti favet timens comminationes ipsius, vel quasi allectus

ab eo blanditiis 413 35; de favore impii ex simulatione 2o1 43; tyranno favere 413 34

febris, febricitare: in febricitantibus solent accidere somnia perturbata et instabilia 41e 315. – Febris: *ventus urens* 2,7^ 237

fecunditas: pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 36^ 329, 37u 162; valles diligentius excoluntur propter maiorem fecunditatem 3910 135

felicitas, felix: dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 2123 241, vide optare, prosperitas; hominem gravi infirmitate detentum nihil in hac vita facit esse felicem 7s 105; felicitas spiritalis est verum hominis bonum 813 195; prosperitas terrena organice deservit ad veram hominis felicitatem 813 196; Deo praesens existere et rationes divinarum operum et indiciorum cognoscere, in hoc felicitas humana consistit i622 295; in statu ultimae felicitatis impugnationes iam pati non potest homo i73 62; quidam posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse, et hanc sententiam videtur sequi dicta Eli-phaz 7i 12

femella: femella elephantis 4on 331

femina, femininus mares comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum i2 63; semen maris ad materiam quam femina ministrat se habet sicut coagulum in generatione casei io10 248; per feminam primum hominem deiecerat diabolus 21 152; frigus est qualitas feminina 3829 507

ferocitas, ferus, ferociter: frequenter ferocitas viro additur ex suggestionis uxoris 410 182; tyrannus ferociter acquirens 410 187; in parte meridionali habitant homines minus bellicosi et feroces 3012 127, cf. 124; rugitus est leoninae ferocitatis indicium 410 181; rinoceros, idest unicornis, est animal ferus 399 118; propter ferocitatem vel iram homo nominatur leo aut ursus 410 175

ferrum infimum est ferrum inter metalla 281 23, inventum quasi in terra faeculenta nondum perfectam digestionem habente 281 32, 283 48; in ore equorum, asinorum et camelorum ponitur ferrum 402i 554, cf. 547, 556. – *Arma ferrea*: poenae praesentes 2o14 275

fervere, fervor: quando olla fervet aqua fervens in ea commovetur 4^22 389; infirmitas viscerum ex

- inordinati calor fervore 30²⁷ 268; fervens desiderium peccandi 18⁹ 124; cordis afflictio procedit ex fervore doloris 30²⁷ 270; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 32⁷ 67; interior fervor equi in bello 39²⁴ 266
- festinus: festina mors 20⁷ 59
- festus: dies festi 34 174
- fetus: fetus formatio et perductio ad perfectum 21¹⁰ 85, animatio 10¹² 256; fetus abortivi 3,6 395; animalia fetus deservientia 39¹⁶ 191, 30²⁹ 284, vide strutio
- fides, fidelis: infideles per fideles Deo reconciliari debent 42³ 72, cf. 42³ 76; transferre montes videtur firmitati fidei repromissum 6⁵ 98; fidelium congregatio in nocte Resurrectionis 3⁷ 240; fides catholica de angelis 41⁸ 411, de statu mundi perituro 14¹² 127; multi in tormentis fidem negaverunt 42⁰ 539. – Fidelity dogmata: *rectum* 42⁷ 64
- fiducia: impedit misericordiam fiducia propriae potestatis 31¹² 236
- figurare: figuratae locutiones sunt quasi venae ab ipsa veritate per similitudinem derivatae 41² 255
- filius: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 15¹⁰ 300, vide nativitas; filiorum est solo nutu parentis voluntatem implere 19⁷ 158, vide parens; patri oportet a filio reverentiam exhiberi 19¹⁷ 160, vide pater; quando aliquis dives et potens filios sine disciplina nutrit, filii eius in multa pericula incidunt 54 61; raro contingit quod divitum filii ad magnam paupertatem deveniant 27^u 174; solent homines aliena rapere ut filiis divitias congregent 31⁸ 113, iustum est ut filii eorum moriantur 31^g 116, cf. 21²⁰ 197, 22²⁰ 221, 27¹⁴ 170; a culpa immunes non sunt filii tyranni dum in rapina patris delectantur 41⁰ 187, cf. 21¹⁹ 189; bonum quod est in successione filiorum 14²¹ 320; adulterium filiorum successionem facit incertam 31¹² 152, vide adulterium; de filiis cervarum mox natis 39⁴ 44; est primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei 19² 276, vide Deus; spiritus boni interdum Filii Dei dicuntur 1⁸ 247. – Filii: *semen* 21, 60; filii oppressi: *lumbi* 16¹⁴ 178; filii remanentes: *reliquiae* 22⁴⁰ 227; filii relict: *reliqui* 42¹ 562
- finis: quaelibet res desiderat suum finem 37^u 159, vide desiderium; natura agit propter finem 6⁵ 113, vide natura; quod ad finem certum ordinatur vel se ipsum dirigit in finem vel ab alio dirigente in finem ordinatur 6⁵ 114; quod senescit, et debile est et fini propinquum 41²³ 414; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36¹¹ 324, vide voluntas; tendentibus ad finem tria sunt necessaria 6⁵ 597
- Finis ultimus est quasi terminus motus 18¹² 259; quaelibet res adepto ultimo fine quiescit 7¹ 57; perfectum bonum est hominis finis 7² 75, vide bonum; praesens vita non habet in se ultimum finem 7¹ 21, cf. 7² 63, vide vita; ibi est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem 7¹ 14; peccator in rebus terrenis ultimum finem constituit 24¹⁸ 204; qui finem ultimum in divitiis ponunt aestimant bona omnia esse per quae hunc finem consequuntur 12⁶ 114, cf. 10³; frustra laborat qui ad finem tendit et non pertingit 6²⁹ 655. – *Fines mundi*: excellentiores creaturae 28²⁴ 298; *finis universorum*: terminus resolutionis rerum 28³ 63
- firmamentum: universalior et maior effectus corporalis est motus firmamenti 23⁸ 120, cuius principium manifeste apparet in oriente 23⁸ 82, 122; motus planetarum est ex adverso motus firmamenti 23¹ 130, vide planeta; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis 23^g 85. – Vide caelum
- firmitas, firmiter: quod in sinu absconditur firmiter conservatur 19²⁷ 347; aliqui conservantur ne deficiant animi firmitate, quae duos gradus habet, scilicet fortitudinem et patientiam 4⁸ 85
- flagellare, flagellum: scire causam suae punitionis necessarium est homini ut patientius flagella sustineat 10² 58; tres rationes tetigit lob quare aliquis in hac vita flagellatur a Deo 7²¹ 528; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc tamen cedit in glorificationem sanctorum et in maiorem damnationem diaboli et impiorum 41¹⁴ 259; detractio graviter infamantis dicitur flagellum linguae 52¹ 365. – Vide adversitas, Deus
- flamma lux corporalis ex flamma ignis procedens 18³ 65
- flatus: *flatus hominis*: corporalis vita ex anima subsecuta 34^u 153
- flos: mei officio apum ex floribus colligitur 20¹⁷ 180; gloria transiens ad modum floris 13 (14a) 445. – *In flore*: in iuventute et vigore 8ⁿ 181
- fluctus, fluctuatio: fluctus maris inordinatissimi videntur 6⁸ 228, terram sive navem et subito cooperiunt et totaliter absorbent 30¹² 147, cf. 38⁴⁴ 224, ex violentia ceti commoventur 41²² 390; fluctuatio interiorum motuum 4²⁰ 525
- flumen: fluminibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est 51⁰ 218; aurum inter arenas fluminum 28⁴ 26. – *Flumen*: abundantia 20¹⁷ 187
- fluvius: aquae fluviorum citissime currunt 11¹⁸ 236, trahunt glareas 21³³ 328; circa fluvios solent esse arundineta et salices et loca umbrosa 40^{1e} 427, manentes elephantibus 40^{1g} 425; fluvius Iordanis 40¹⁸ 469; in inferno fluvius inter alios nomine Cocytus 21³³ 3,25. – *Fluvius*: cursus mutabilitatis rerum 22^{1e} 181, curis saeculi dediti 40¹⁸ 473
- folium: humana condicio folio comparatur 13²⁵ 373
- fomenta: subsidium extrinsecum, ut sunt fomenta 31² 338
- fomes: iustitia hominis consumitur ex his quae in homine sunt sicut corruptio fomitis 4² 526, vide iustitia
- fons: fontibus terra irrigatur, quorum principium sub terra est 51⁰ 218
- foramen: tribulatio est sicut foramen angustum per quod homo in latitudinem diversarum miseriarum intrat 36¹⁶ 159
- forinsecus: despici a forinsecis 19¹ 170
- forma, formatio, formabilis: materia comparatur ad formam ut potentia ad actum 41⁸ 427, vide materia; formatio fetus concepti in ventre 21¹⁰ 85; aqua est maxime formabilis in res vivas 38³ 187
- formido: cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 37²³ 350
- fortitudo, fortis: bona praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo 18¹³ 170; fortitudo in ossibus consistit 33¹⁹ 220, vide os; robur alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc quod potest aliqua a suo statu mutare 6⁷ 206; in brachiis praecipue attenditur fortitudo 18¹³ 173, vide brachium; per propriam fortitudinem homo nititur ad effectum suae operationis pervenire 18⁷ 92; non convenit quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima 13⁴ 371

ut ea quae aliquis iudicat esse faciendi potenter exequatur, ad hoc pertinet fortitudo 121³ 201; quantumcumque ratio fortis sit, ex parte carnis experitur sensum doloris 61² 156, cf. 153, *vide* dolor; ira per zelum facit hominem cum maiore animi fortitudine insurgere contra mala 19⁹ 135, 139; ut animus adversitatibus non nimium molestetur, ad fortitudinem pertinere videtur 46⁸ 87, cf. go; inter patientiam et fortitudinem differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem q6 96; servit bos ad arandum propter suam fortitudinem 39⁹ 115; equi est fortitudo non solum corporis sed etiam animi 3g1⁹ 219; fortitudo lapidum sine sensu est 61² 153. – Fortitudo ossa 214² 248

fortuna: abundantia quantum ad bona fortunae: plenitudo dierum 421⁶ 204. – *Vide* casus

fovea: fovea subterranea in via elephantis 401⁹ 487. – *Fovea*, profundum inferni 40⁸ 206

fragilis, fragilitas: propter fragilitatem sexus homines miserentur viduarum 243 39, cf. 13 (14¹ 437; ex fragilitate conditionis humanae homo et difficulter vitat peccatum 151⁴ 121, 137 82, et difficulter operatur bonum 15U 124, immo nullus homo est immunis a peccato 61 13; cinis adhibetur ad recognoscendum propriam fragilitatem i61⁶ 212, cf. 42⁶ 46; ex re fragili magnam fiduciam capiunt adulteri 241⁸ 186

frater: sorores frequenter despiciuntur a fratribus i4 116. – *Frates*, consanguinei 61⁵ 200

fraus, fraudulentia, fraudulentus, fraudulenter: iustus a fraudibus et dolis abstinere quibus plerumque divitiae acquiruntur i24 70, *vide* dolus; per fraudulentiam calumniose aliquos laedere 2g1⁶ 149; fraudulentas vias adinvenire ut mendacium fraude coloretur 137 77; causam fraudulenter defendens 139 109; inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 121⁶ 255, *vide* deceptio; qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 61⁸ 235

fremitus: est proprie leonum 392⁴ 265
frenum: subicit homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum in ore eius 401¹ 551, 557

frigus, frigidus, frigiditas: frigus est qualitas activa elementorum 381⁷ 323, qualitas feminina 382⁹ 507;

frigus est causa glaciei 382⁹ 506, tum in aere 382⁹ 513, tum in inferioribus aquis, in qua maior vis frigoris apparet 382⁹ 518, intantum quod in frigidissimis terris etiam maria congelantur 383⁰ 521, non tamen frigus aeris irruit usque ad maris profundum 383⁰ 526; venti septentrionales causant frigus in aere 37⁹ 132, cf. 142; frigore ad interiora nubes expulso a circumstante calore generantur grandines 382² 434; in locis montanis propter aeris frigiditatem et frequentiores et graviores sunt pluviae 243 82; in progressu a meridie usque in septentrionem diversitas caloris et frigoris est 381⁸ 364; laesio vineae in primo flore ex frigore solet accidere 153³ 316, in locis nimis frigidis vineae destruuntur per glaciem 241⁸ 212. – *Vide* vapor, nubes; glacies, grando, nix, pruina

frondium: coma 149 83

fructus, fructificatio: in fructificatione animalium est primum conceptio, secundum formatio fetus et perductio ad perfectum, tertium partus, quartum educatio prolis 211⁰ 84, *vide* haec verba; strutio quantum est in se perdit fructum generationis 391⁶ 188, *vide* generatio; pretiosius videtur butyrum inter fructus animalium 2g⁶ 64, oleum inter fructus terrarum 2g⁶ 66; quandoque homo propter impedimenta fructus multiplicatos non potest colligere 2g1⁹ 177; superfluos fructus a suis possessionibus extrahere nitens 313⁸ 388. – *Vide* arbor

fruges: non conteruntur fruges quando sunt in herba et crescunt 242¹ 298

frumentum: seminatur ad victum hominum 314⁰ 402; nubes ordinantur duobus modis ad frumentum sicut utiles ad quendam finem 37u 157

frustra: illud frustra facere dicimur ex quo id quod intendimus assequi non possumus i9 492, g2⁹ 655, cf. 124 385. – *Frustra*: sine ratione 351³ 128, 351⁶ 150

fugitivus: est fugitivorum consuetudo quod loca occulta et inhabitata quaerunt 152⁸ 280, 284

fulcimentum: domui quae minatur ruinae fulcimenta adhibentur 8j 247; habentes in suo proposito debile fulcimentum 241⁷ 177; remanens iusto fulcimentum virtutis 211⁷ 167, malis autem nullum 211⁷ 170, cf. 211⁸ 183. – *Ea* quae rationis ful-

cimentum non habent: vana 27a 143. – *Vide* fundamentum

fulgidus: aurum est inter metalla fulgidius 372 335, cf. 341

fulgor: claritas prosperitatis terrenae 1117 250

fulgur: de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 363⁹ 317; fulgur de supernis et subito et cum violentia et claritate venit 202³ 290; solent motus fulgurum repercuti ab uno loco in alium 383⁵ 604, 411⁴ 245. – *Vide* nubes, ventus

fulmen: frequenter in mari fulmina cadunt quibus quandoque etiam naves periclitantur, unde probabiliter ceti fulmine feriuntur 411⁴ 236

fumositas: propter nimiam commotionem fumositatum vel omnino non apparent somnia, aut apparent perturbata et instabilia 41⁶ 312, cf. 319

funda: piscator excitans cetum lapidibus fundae 402⁶ 632; impugnat homo a remotis per sagittas et lapides fundae 411⁹ 332, cf. 41a⁰ 354

fundatio, fundamentum: dicitur materia fundamentum formae 419 481; terra in imo ponitur sicut in fundamento 383⁸ 664, *vide* terra; est unuscuiusque hominis fundamentum id cui principaliter spes eius innititur 221⁶ 177. – *Vide* aedificium, domus

fundere: lapides et alia quae non malleantur neque funduntur generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta 281 17

funditus: montes quandoque funditus diruuntur 28⁹ 125

funis: cui hamus appenditur 40a⁰ 541

furor: est ira accensa 19U 106, 213⁰ 300; solet furor quo vehementior est eo citius transire ignem 106; nomine furoris acrior vindicta significatur 213⁰ 300, cf. 202⁸ 329, 40⁶ 154

furtum, furari, furtive: sunt quaedam peccata in proximum, sicut furta i4 21, i32³ 338, *vide* iniquitas; in furto aliquis dolose insidiatur rebus possessis a proximo 311⁷ 96, cf. 24u 151; si quis furaretur bovem, maior esset iniquitas quam si furaretur ovem 31n 141; ea quasi furtive audimus quae raptim et quasi pertranseundo ad nos perveniunt 41² 265

futurus: semper homo quasi non contentus praesentibus futura desiderat 7a 62, 74 88, qui in gaudio est minus, plus autem qui in tristitia 74 91, *vide* homo, vita; quidam

credebant ex avibus auguralibus ad homines pervenire cognitionem futurorum 282l 258; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 282l 266

G

gallus: animal notum et domesticum 383e 630; in gallo apparent indicia naturalis prudentiae 383f 627, intelligentiae similitudo 383f 635, scilicet naturalis aestimatio 383f 631

garritus: antiqui avium garritus observabant quasi divitiis instructarum ac si rationem haberent 35,1 116

gaudium, gaudere: est naturale sensibili naturae ut convenientibus delectetur et gaudeat 3i 8, *vide* delectatio; desiderium cum completur gaudium parit 32l 458, cf. 313o 316; solent homines de his quae de novo acquirunt magis gaudere 312s 280; risus gaudii signum est 34 500; risus et iubilum ex magnitudine gaudii proveniunt 82l 317; signa gaudii sunt vel musica instrumenta vel humanae vocis cantica 30l 295; gaudium est materia gratiarum actionis 12l 855; qui in gaudio est minus desiderat futurum 74 91; sardius accendit animum ad gaudium 28le 202; interius gaudet equus bellum percipiens 392l 246, ad sonum bucinæ 39s 273. – Inexplicabile gaudium: *iubilum* 332e 302

Gemini: claritas stellarum quae dicuntur esse in Tauro et Geminis 9s 244

gemitus: ex prioribus afflictionibus ad memoriam revocatis praesens gemitus aggravatur 23l 13, *vide* afflictio

generatio, generare, genialis: per suam contrarietatem creaturae corporales generationi et corruptioni subduntur 25a 28; communior effectus caelestium corporum in istis inferioribus est generatio et corruptio 381f 326, cf. xi 237, 382l 407, *vide* caelum, corpus; priores ea quae naturaliter generantur casui attribuebant, sic antiqui naturales Prol. 10; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur Prol. 1; hoc habet naturae ordo ut omne quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur 9s 104, 242l 291, cf. 14l 252, ipso cursu mutabilitatis rerum 22le 180; dispositione divina factum est ad generationem hominum, animalium

et plantarum ut pars terrae discooperata remaneret ab aquis 385 176; in hominis generatione quinque occurrentia 10l 242, *vide* fructus; in lumbis est generationis origo 16m x77s ex lumbis sive renibus semen ad membra genitalia derivatur 40u 328, *vide* semen. – *Vide* corruptio

genu: tremunt genua homini magnum pondus portanti 44 54

genus: anima humana totum genus corporalium transcendit 14l 273; circa principium humani generis, agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium 13 69; quibusdam morientibus alii succedunt et quibusdam a prosperitate decedentibus alii sublevantur, ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat 34^ 286; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 1925 258

gesta: considerare antiquorum gestorum scripta 88 139

gigantes: antiqui 265 63

girfalcus: herodius, idest nobilissimus falco qui girfalcus dicitur 39l 164, est avis boni volatus 39l 166

glacies: glaciei causa est frigus 3829 506; ex frigore duplex glacies causatur: una in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem, alia quae generatur in inferioribus aquis 3839 5z3f vineae destruuntur per glaciem 24l 213. – *Vide* vapor, nubes, frigus, congelatio, pruina

gladius: homo munitus gladio et hasta ad percussionem 41n 31.3.-*Gladius diaboli*: eius noxia operatio 40^ 406

glans: grossi cibi in deserto, puta glandes 303 37

gleba: boves trahentes rastrum terram aratam complanant glebam comminuendo 39l 132

gloria, gloriari, glorificatio: gloria importat notitiam de bonitate alicuius 405 95, est clara cum laude notitia ('Ambrosius') 405 97; homo gloriari posset de corporis pulcritudine, de fama, de potestate et virtute 13 (142) 443; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 32n 162; intendere ad victoriam et gloriam, ut accidit in disputationibus litigiosis et sophisticis 629 315; quidam desiderant gloriam habere etiam post mortem 18n 208; iustum est ut qui gloriae pompam quaerebant ab hominum memoriis deleantur

40l 192, cf. 18l 217, 209 95; diabolus superbiens est sua gloria privatus 20l 181, cf. 20l 185; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc tamen cedit in glorificationem sanctorum 41^ 259; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 1415 210. – Gloria mundana: *lux* 18l 220; ad gloriam captandam verba componere: *in ventum loqui* 15a 13

glutire: salivam glutire 719 429

graecus: Arctos in graeco dicitur pars septentrionalis 379 143

grandis: cete grandia 40l 255; petens audientiam quasi grandia dicitur 13,3 188

grando: ex vaporibus sursum elevatis nives et grandines generantur 382l 430, cf. 3712 193, 37le 241; grandines grossioris substantiae sunt quam nives et in loco magis propinquo nobis generantur, frigore ad interiora nubes expulso a circumstante calore 38a 432, unde magis visui subici possunt 38a 436. – *Vide* vapor, nubes, frigus, congelatio, nix

granulum: ex multis arenis colliguntur granula auri 284 42

gratia: aliqui spiritus creati per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaerent 4l 455, aliquibus hominibus per gratiam conceditur quod sint a pravitae peccati mortalis immunes 4l 457, cf. 1620 263; per liberum arbitrium gratia Dei iuvatum homo est dominus operum virtutum 21e 154; aliquando Deus obnubilat philosophorum mentem per subtractionem suae gratiae 12a 316; per auxilium gratiae in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens 1415 210; gaudium est materia gratiarum actionis 2l 855. – Abundantia quantum ad bona gratiae: *plenitudo dierum* 42^ 204. – *Vide* Deus

gratiosus: lob erat gratiosus, quia cum erat absens eius praesentia desiderabatur 293 213

gratis: gratis distribuere 40s 609, 4ia 22

gravare: solent gravati ab aliquo indicé primo ad iudicem accedere 233 32, et causae suae iustitiam demonstrare 234 43; ex fiducia propriae potestatis homini videtur quod impune possit alios gravare 312l 235

gravitas, gravis: si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret 510 207; quidam antiquorum situm

terrae et aliorum elementorum attribuebant necessitati materiae, secundum quod gravia levibus succident 384 96, 59 148; senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 327 68, *vide* senectus

Gregorius papa: beati lob libri mysteria subtiliter et diserte nobis aperuit Prol. 99

gressus: processus operationum 342. 245

grossus: grandines grossioris substantiae sunt 3822 432; aliquid grossius inter squamas piscis transiens 417 119

gubernatio, gubernare: omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernantur Prol. 20; nullo modo possibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta 34.3 143. — *Vide* Deus

guerra: *bellum*, idest guerra in qua fit praeparatio ad pugnam 3823 445

gula: gula aliquis in proprium corpus peccat i8la 156, i323 343, *vide* peccatum

gurges: *vide* gurgustium

gurgustium: dicitur gurgustium instrumentum de viminibus factum quod piscatores in gurgite ponunt ad capiendum pisces 40ae 636

gustus: est perceptivus ciborum 12U 177, habet iudicare de escis 343 20; amaritudinem medicinae gustus percipit, sed sola ratio in fine sanitatis delectatur 38 92

gutta, guttatim: guttarum roris parvitas 3823 502; aqua guttatim cadens 26l i 17, 120. — *Vide* pluvia

gyrus: venti ut plurimum gyrum faciunt sequentes motum solis 37ll 183; stellae Arcturi uniformiter moventur in gyro circa polum mundi 3831 547

H

habere: aliquis de facili et in promptu habet quod aquam bibat i5le 145

habitabilis: hemisphaerium superius superponitur nostrae habitabili, quae undique oceano concluditur 2610 147; quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est 38ls 366

habitatio, habitare: homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 387 138; his qui sub aequinoctiali habitant, si tamen aliqui ibi habitant, uterque polus conspicuus est g9 251; deser-

tum habitari non potest propter terrae ariditatem 38ae 475; in inaccessibleibus locis habitantes 284 78; Deo servire est inhSerere ei et in ipso spiritualiter habitare 419 494, *vide* Deus

hagiographa: in numero hagiographorum, idest librorum per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscriptorum, primus ponitur liber lob Prol. 52

halitus exhalatio de ore procedens 4iu 189

hamus: pisces qui capiuntur hamo per funem cui hamus appenditur retinentur 4020 540

harmonizare: ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 3837 651

hasta: homo munitus gladio et hasta ad percussionem 41l7 313; ex hasta et clipeo militis sonus procedit 3923 257; vibratio hastae videtur quaedam comminatio percussurae 4120 362

hebes: solent homines hebetes cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur 27la 144

hemisphaerium: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere anterius in superiori hemisphaerio, posterius vero in inferiori hemisphaerio 238 85; si imaginaremur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium, pars anterior hominis esset versus superius hemisphaerium, posterius vero, idest dorsum, versus inferius 238 90; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori quod superponitur nostrae habitabili 2610 145; sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita etiam tenebrae procedunt ex motu eorum prout moventur in hemisphaerio inferiori 3819 385; per aquilonem intelligit lob superius hemisphaerium quoad nos 267 91; sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum 267 95.— *Vide* caelum

herba: herbae nascuntur in terra 40l0 318; quaedam herbae sine semine producantur de quibus dicitur quod eas humus sponte profert 56 104; non conteruntur fruges quandiu sunt in herba et crescunt 2424 298; elephas comedit herbas et alia huiusmodi ad modum bovis 40j0

316; homo in iuventute comparatur herbae virenti i3s 386, *vide* iuventus

hereditas: pars sive hereditas 27^ 166, cf. 3*2 37> 39. *vide* pars; mali et boni a Deo suscipiunt aliquid quasi hereditatem a patre 27l3 147, cf. 3ia 42. — *Vide* Deus

Herodes: diem nativitatis celebrabat 3< 181

herodius: nobilissimus falco qui gulfalus dicitur 39,3 164; est avis boni volatus 39l3 166

hiems: pluviae in hieme abundant 37e 109; in hieme sunt nubes, et postmodum in aestate consumuntur, et iterum redeunte hieme redeunt 79 199

hierarchia: angelos supremae hierarchiae Dionysius dicit collocatos in vestibulis deitatis 387 165

hinnire: solent equi hinnire propter libidinem 39l9 226

holocaustum holocausta totaliter comburebantur ad honorem Dei, nulla parte relicta i5 179, dicitur enim holocaustum quasi totum incensum i5 182

homicidium: sunt quaedam peccata in proximum, sicut homicidia U 21, 1323 338, *vide* iniquitas

homo, humanitas, humanus homo ex limo terrae dicitur esse formatus i08 176, cf. i08 225, die sexto 40l0 286, 290, post angelos 387 158, cf. 40l0 296; si homines essent a principio contrario ut Manichaei fabulantur i03 104; homo immortalis fuerat constitutus a Deo i9s 254, nullis perturbationibus subiacendus i2 51: *per* feminam diabolus primum hominem deiecerat 29 151; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 1925 258; praesens vita est homini a Deo 146 34, cf. 14l3 148; homo ex infirma re originem habet 15U 128; homo nascens a parentibus originem sumit ex qua cum eis affinitatem contrahit i7l4 *igi.*—*Vide* creatio, generatio, vita

Homo compositus est ex natura spiritali et carne terrena i7 384, *vide* spiritus, terra, ex materia putrefactioni vicina existens 25e 88; caro hominis corruptibilis est xgae 308, *vide* caro; quidam dixerunt hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore 419 486, *vide* anima, corpus; homo aliis animalibus similis est in natura sensitiva 6l 66, *vide* animal, sensus;

faciem habet homo valde diversam ab aliis animalibus i420 286; homo naturaliter productus est absque adiumentis quae natura aliis animalibus dedit 57 120

Homo quasi medius constitutus est inter Deum et res terrenas i1 424; quidam sunt in terra sicut homines mortali carne viventes i7 399; homines multo minus quam angeli iudicari possunt stabiles 411 437; res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae i614 168; in duobus excellit homo omnes inferiores creaturas, scilicet virtus operativa et cognitio intellectiva i420 277, cf. 279; omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur 377 112, 38,3 270, cf. 510 204; homo ceteris animalibus praeminet ratione 410 168, cf. 392 33

Triplex est hominis bonum, scilicet animae, corporis et exteriorum rerum 2j 1, cf. i01 199, i02 268; divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 271e 193; homo quicumque dabit cuncta exteriora quae possidet pro vita sua conservanda 24 94, *vidi* vita; in Deo ultima salus hominis consistit i31e 237. – *Vidi* bonum, divitiae, pietas, prosperitas, finis, Deus

Intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut discernat a bonis mala 282 352; homo per intellectum capit aeternum bonum i42i 318; nullus in hac mortali carne vivens potest Deum videre i9ae 311, cf. 332e 299; homines temporales Omnipotentis notitiam habent vel naturali cognitione vel per fidem vel aliqua maiori sapientiae illustratione 241 18; homo essentiam divinam cognoscit non nisi per opera quae in infinitum distant, et etiam opera perfecte non cognoscit 362 275, 115, 125, 142, 362 271; humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam 381 5, cf. 11e 59, *vidi* Deus; ab homine ignorantur vel non perfecte sciuntur: innumerabilia nobis a Deo producta 59 197, 910 284, substantiae spirituales 5e 168, superiorum creaturarum multitudo 253 44, 48, ordo caeli 383 582, stellarum numerus 5i 198, distantia 59 169, situs et dispositio 59 173, q3 233, qualiter luminaria moveantur 381, 380, 3820 394, tempus nativitatis et terminus vitae 382, 413, periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 3817 334, propria causa corruptionis

cuiusque rei in corporibus caelestibus 3817 337, quantitas terrae 385 115, ea quae sunt in mari 2814 184, 3813 305, ea quae in absconditis profundorum latent 28M 176, prima origo pluviarum 37^ 229, omnia peccata 420 542, mensura et modus correctionis salubris 517 296, quaedam propter locum invium 283 65, quaedam per eorum corruptionem 283 60, sol et multa alia per tenebras noctis 283 57, motus sui affectus gli 499, quae in corde latent i224 368, intentio daemonis qi4 70; quod opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem 37i 119; homines non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficere solent 87 8, et loqui contra sententias non intellectas 84 7, *vidi* mens; homo lucem rationis dimittens videtur mereri ut luce divinae providentiae non protegatur i86 87. – *WiZe* cognitio, intellectus, ratio, sapientia, scientia, etc.

Homo plus se quam alium naturaliter diligit 404 41; naturaliter homo desiderat ea de quibus gaudet 3130 374; aeternum bonum i42i 319; bonum quod est in successione filiorum non potest satiare appetitum intellectualem i4al 320; solent homines cum eis falso crimina imponuntur ex hoc contristari 23a 6; homines ad insolita pavere consueverunt 414 277; cum homo ab omnibus sibi cavet, in multis actus eius impediuntur i8n 143. – *Vidi* amor, delectatio, desiderium, dilectio, gaudium; afflictio, amaritudo, timor; appetitus, voluntas, etc.

Nihil est quod tantum revocet homines a malis et ad bona inducat quantum Dei timor et amor Prol. 46; omnis malitia hominum a superbia initium habet 40e 132, cf. 410 277, 40U 399; malum hominis in hoc consistit quod derelictis spiritualibus bonis inhaeret terrenis i7 385; est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum vel ad corporis salutem 24 5. – *Vidi* bonum, bonus, impietas, malitia, malum, malus, etc.

Est homo dominus sui actus per liberum arbitrium i420 279, cf. 2116 155, per solam rationem 34 33; ad solum imperium voluntatis moventur membra ij9 713; facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 3218 167. – *Wife* liber

In potestate hominis sunt quaedam bona scilicet voluntaria vir-

tutum opera 21j6 153; ex duobus homo nitiatur ad effectum operationis pervenire scilicet per fortitudinem et sapientiam i87 92; ex fiducia propriae potestatis homini videtur quod impune possit alios gravare 3iai 235; homo est potentior qualibet creatura corporali unde et aliis utitur propter se ipsum i420 281, e.g. asino 395 67, 397 102, 399 113, asino vel camelo vel equo 42i 55U bove 399 115, 3910 131, bubalo 40ai 547, 556, animalia forti ad agrorum custodiam 39n 138, animalibus terrestribus captis 402 606, solent homines dupliciter a suis operibus impediri 2417 177; in caelo et in terra aliquid apparet quod humanas vires excedit 267 81; homo non est omnipotens ad mala removenda et bona tribuenda 517 298; Deo virtus humana resistere non potest i2M 216; non egere alieno auxilio homini convenire non potest 409 213, *vidi* auxilium; omnis virtus humana pro nihilo a diabolo reputatur 41lg 330, *vidi* diabolus. – *Vidi* facultas, potentia, potestas, virtus, vis, etc.

Naturaliter est eadem condicio omnium hominum 31i5 175, cf. 319 422; homo secundum suam naturam est infimae conditionis 405 90; homo sine exterioribus bonis in hunc mundum venit et sine eis recedit i2i 811; eorum qui bene operantur quidam aliis melius faciunt, et eorum qui male operantur quidam aliis magis peccant 34u 121; sunt duae hominum conditiones 5a 8; quibusdam morientibus alii succedunt, et quibusdam a prosperitate decedentibus alii sublevantur ut sic quodammodo uniformitas in genere humano appareat 342 286; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; id quod de homine videtur exterius parvum quid est, fragile et caducum 718 499, cf. 145 3, 133 373; in statu viae homo impugnationes patitur 173 59; cf. i4e 35; hominis fortitudo est cum sensu eorum quae noxia sunt 61a 154; duo imminet homini, scilicet ut resistat impediementis et nocivis et ut operetur utilia ad finem 7j 34; in humanarum rerum dispositione quidam prosperantur usque ad mortem, quidam vero in miseria moriuntur 212i 232, mens triplex hominis ad res et adversitates mundanas 519 332, *vidi* prosperitas, adversitas; miseria hominis ad amaritudinem provocans consis-

tit in damnis rerum vel personae et in dehonorationibus 325 518, *vide* miseria; homini gravi infirmitate detento nihil contingit quod eum in hac vita faciat felicem 51 105; in quovis hominum pravitas potest inveniri q18 449, *vide* peccatum; plurimos in hac vita praeoccupat luctus 213 339, *vide* afflictio; maxime admirandum est quod homo terrenus et corruptibilis ad spiritualium vel caelestium possessionem promoveatur 374 45

Hominem diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile 145 16, *vide* vita; dies hominis breves sunt io20 397, in continuo transitu 89 152, cf. 7e 129; ex hoc quod homo de muliere per concupiscentiam carnis nascitur maculam contrahit 254 72, cf. 13 (14J 477, *vide* concupiscentia; corporis pulcritudine pollet homo in iuventute 13 (iq2) 444, tunc comparatur herbae virenti i325 386, sed quasi stipulae siccae in senectute 1325 387, dum affligitur propter invaliditatem 3o27 272; homo per decursum vitae paulatim consumitur i319 267, per aetatis processum tendit in mortem nec iteratio potest esse i623 313, reparatio vel recuperatio perfecta non invenitur secundum decursum praesentis vitae 14s 84, *vide* mors; non est dignitas humani esse ut in perpetuum conservetur io19 387; utrum in pulverem redigi sit solum ex necessitate materiae vel ex divina providentia culpam puniente :cof 225; homo tria gradatim amittit 1410 87; homo licet corrumpatur secundum corpus remanet incorruptibilis secundum animam ut sic remaneat spes reparationis 14^ 272, 1420 287, 3o21 239; cf. 718 409, *vide* reditus, resurrectio

Homo ad Deum generatim: *vide* Deus. — Humanae res, *vide* res

honestus: conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex amore honestae actionis 46 99

honor, honorare, honoratio: in sapientia honor hominis consistit i83 30; consueverunt honorari qui utuntur vestibus pretiosis 3i19 220; ea quae in Deum committuntur honoratione divina sunt expurganda i5 206

hordeum: seminatur in cibum iumentorum 3i40 405, cf. 40^ 491

horizon: horizon eorum qui sub aequinoctiali habitant aequinoctialem secant ad rectos angulos q9 2.53;

nobis aquilonaris polus supra horizontem elevatur, australis vero sub horizonte deprimitur 26, 92, cf. q9 257; stellae propinquae polo septentrionali sunt nobis perpetuae apparentiae propter elevationem poli super nostrum horizontem 383 543, cf. 37o 143

horre, horribilis, horridus: nox secundum se horrida est 36 217; vir ex gravi corruptione horribilis redditur 191J 154; conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex eo quod horrent turpiter agere 48 99.—Horribilis obscuritas: *turbo* g17 428

horreum: segetes in horreum domini reportare 39^ 153

horula: horulae residuum tempus vitae suae lob comparat 719 432

hostia: in hostiis pacificis et pro peccato relinquebatur pars in usum offerentis vel eius pro quo offerebatur i5 179

hostis: correctione per modum exterminii hostes perduntur 2o23 274; confugere pro timore hostium 24g 80

huc et illuc: *vagantes*, idest huc et illuc prospicientes 38^ 692

humectare: terra dupliciter humectatur a Deo 510 213, cf. 813 204

humilitas, humilis, humiliter: humilitas viam sapientiae parat 52 17, principium est sapientiae i527 260; per humilitatem homo subici debet Deo i526 250, cf. i20 777, 40, 136; requiritur ad salutem interior humilitas affectus et intellectus 2230 304; a magis potente aliquis pacem obtinet se: ei humiliter subdendo g4 73; convenit humilis satisfactio ad expiandam superbiam cogitationis 42e 47, cf. 4210 95; humilitatis signum i616 211; *demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis 326 61

humor, humidus: humor continet in unum partes terrae, ne propter sui siccitatem in pulverem resolvatur 3838 666, cf. 2i18 182; humor terrae Su 165, 816 254, 39e 95; metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra et in terra retentis 284 14; 286 101, *vide* vapor; omnium semina humida sunt 38g 188; pinguedo ex abundantia humorum causatur i526 258, cf. 4i24 424; aret et contrahitur cutis quia humor naturalis iam consumptus est 75 117, corrugatur corpus propter humiditatem consumptionem i69 85; denigratur cutis propter interiorum cor-

ruptionem humorum 3030 288; propter nimiam commotionem humorum vel omnino non apparent somnia vel apparent perturbata et instabilia 416 312; quandoque cibus indigestus convertitur in humores venenosos 2o14 146; propter discursum humorum visus oculorum impeditur i617 225; humore virtutis carent impii 2i18 185

humus: herbas sine semine humus sponte profert 5e 104; per similitudinem oritur de humo quicquid sine causa propria contingit 56 106

Hyadae: sunt quaedam stellae in pectore Tauri existentes et multum notabiles visu g9 248

hypocrita: hypocritae exteriori praeferunt ac si Deo adhaerent sed cor eorum est ad terrena 813 215, 814 223; hypocrita cum sit iniquus se tamen iustum profitetur i336 234; adveniente adversitate displicebit hypocritae quod ad Deum cor rectum non habuit 8.4 227, cf. 230; hypocritarum est non manifeste sed dolose aliis nocumentum inferre i535 335; contingit quod ex favore quem captavit hypocrita ad altum statum sublimatur 206 48; hypocrita quia a principio arridet sibi fortuna proficere videtur, cito tamen prosperitas eius deficit 816 259, cf. 817 271; hypocritae tamquam falsarii virtutis videntur maxime abominabiles apud Deum 278 103.—*Hypocrita*: simulator i316 234, 278 101.—*Vide* calliditas, simulatio

1

iactare: ille dicitur verba iactare qui ea inordinate spargit i82 15

ianua: obstaculum ex sollicitudine humana 3o14 163

ibex: ibices sunt quaedam animalia parva corpore quae in locis petrosis habitant, in quibus et pariunt 39i 9

idolatria, idolâtra: colebant antiquitus idolatrae stellas caeli et praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem 3i26 284; idolatria est peccatum contra Deum 339 65

ignis, ignire: manifestum est naturaliter aerem subiacere igni 510 207; lux corporalis ex flamma ignis procedit i85 65; statim ad tactum ignis omnia consumi est supra naturalem virtutem eius i16 671; id quod est in lapide de natura aeris per calorem ignis eliquatur 282 52; aqua in olla calescit et fervet per hoc

- quod ignis apponitur 4iu 186; aurum approbatur quod potest ignem sustinere 230 165, 167, non quod fiat verum aurum ex igne 2310 166; Deo permittente daemones possunt facere ut ignis de caelo cadat i19 706; hic ignis ardet et lucet, quod in inferno non est io2 457; fortiter commoto capite vel oculis, videtur nobis quod emicet quidam splendor ignis 419 145 ignitus est vapor de ore ceti 41^ 194. – *Ignis*-, adversitas 2220 222, ardor amoris i85 69, ardor tribulationis 22ao 225, perversa cupiditas 4ii2 197, ira, concupiscentia aut etiam inanis gloria 419 151
- ignorantia, ignorare: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 233 36; nullus iudicat quae ignorat 2i22 227; palpare per ignorantiam ad modum caecorum i225 391; in operibus humanis defectus invenitur quandoque ex ignorantia propter debilitatem rationis 93i 679, 1225 387, 23.2 202; sunt qui per impatientiam deficiunt ex ignorantia dum nesciunt adversis uti ad virtutem 43 40; propter ignorantiam affectatam peccatores non excusantur sed magis damnabiles redduntur 3427 312, cf. 2iu 132; iniquum iudicium proferens ex ignorantia 403 32; inter tenebras ignorantiae huius vitae invenitur obscura refulgentia divinae cognitionis 3722 342. – *Ignorantia*: tenebrae i225 390, 3422 250, *umbra mortis* i222 344
- illaqueare: diversitatibus peccati homines diversimode illaqueantur i85 108
- illustratio: illustratio sapientiae 24i 20
- imaginari, imaginarius: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis 238 85; si imaginemur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium 23i 90; hominibus Deus locutus est per imaginariam visionem i7 348, *vide visio*
- imber: ex ventis dum pluvia impellitur causatur imber 3825 464, 466, cf. 37e no; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 2923 221
- imitari, imitator: filii imitatores paterna malitiae 2i19 190: attendendum est quod homo secundum suum posse imitetur in suis affectibus et operibus divinae bonitatis operationem 23u 180, 189
- immeabilis: in radicibus quorundam montium defluunt immeabiles torrentes 284 74
- immobilis, immobilitari: id quod secundum se actus est omnino immobile est 418 425; superbus reputat se immobilem quasi caelestem 20e 55; sopor fit immobilitatis exterioribus sensibus 33i5 165, 33i6 177
- immortalitas, immortalis: homo immortalis fuerat constitutus a Deo i925 254; homo reparabitur ad vitam immortalem 14e 41; status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 14e 42, *vide mors*
- immunditia, immundus: in comparatione ad res pulcerrimas, res quae parum pulcritudinis habent videntur immundae 254 68; immundo non competunt signa iustitiae quae de eo exterius apparent 93i 688; de immundo facere mundum est eius qui per se mundus est 13 (144) 482; angeli purgari dicuntur non ab immunditia sed a nescientia 4ile 288
- immutatio, immutabilitas, immutabilis: causa mutabilitatis est potentia, causa immutabilitatis est actus 418 421; quod praeteriit immutabile est 34 148; immutabiles immutationes caelestium corporum 383i 529; immutatio in statum alterius vitae 14i5 196. – *Mundi immutatio: caeli attrito* 14^ 130
- impatientia: contingit ex tristitiae superabundantia non moderatae per rationem 13M 200, cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis iudiciis contradicit 6W 128; impatientiae modi quatuor 43 40; homo impatientiae vitio subiacens ex verbis sibi prolatis indignatur 42 12, 15
- impavidus: solent homines impavidi in contrarium incedere per praesumptionem 3i34 351
- impedire: tenebrae impediunt actionem 23e 139; solent homines dupliciter a suis operibus impediri 24^ 177; vecte processus alicuius impeditur 381i 220
- imperium: vocare ad imperium pertinet 14i5 202; milites oboedientes imperio ducis 253 47, parentes imperio alieno 253 52
- impietas, impius: impii pietatem divinae religionis abiciunt 348 83; Deus lux est, impii autem in tenebris sunt 34m 248; propter hoc prohibetur a Deo impietas quia Deo est de hominibus cura 355 79; contra divinitatem eius esset si impietati Deus faveret 34i0 114; impius rebus huius mundi moderate non utitur sed ad extrema declinat 2418 215, a contrario vitio in contrarium transit, in medio virtutis non manens 24j9 219; impii qui Deo resistunt pacem habere non possunt 94 80; in hac vita nobis occulta est tenebrositas impiorum 282e 3^5J ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum i8 472; laudantur quandoque impii ad modicum propter bonitatis signa et initia, sed illa statim obnubilantur 2os 40, cf. 22a0 212
- Impii frequenter prosperantur nihil boni merentes a Deo, et cum hoc nullas graves adversitates patiuntur 2iie 143, cf. 2i14 124; impiorum quidam prosperantur, quidam adversa patiuntur 2i27 270; quod impiis quandoque prospera quandoque adversa adveniant facit apud homines dubitationem 2i12 208, cf. 35i5 147; quandoque impii adversitatibus praemuntur 2i16 164, subito bona temporalia perdunt 2720 224; adversitas impii gravior est quam iusti 2i17 166; impii, veniente adversitate, resistere non possunt 2i18 183; quod aliis impius nocet etiam in suum nocumentum redundat 2422 263; gaudium quod habent impii de favore quem capiunt in brevi pertransit 205 43
- Impii puniuntur ad exterminium 24ao 248, absque misericordia 2423 272; impii non statim puniuntur a Deo, sed quando ad summum pervenerint 2424 301; in finali iudicio impius detrahetur in infernum 2028 334; si quandoque boni flagellantur a Deo, hoc cedit in maiorem damnationem impiorum 4iu 259. – *Vide Deus*
- Qui innocentem calumniari aut opprimere volunt sunt impii io3 in; post mortem erunt impii in abominatione propter mala quae fecerunt ii20 287; quandoque impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur 27^ 170; secundum fabulam, Cocytus quodammodo involvebat animas impiorum 2i33 328. – *Impii*: pietatis notitiam respuentes 342j 303, superbi 407 174. – *Wife iniquus*, malus, peccator, etc.
- impingere: cetus impingens ad litus 4028 667

implicare: peccata exterioribus adversitatibus implicat i8l2 151
 impossibile: desideria quandoque sunt etiam impossibilia 14^ 170
 impotens: impotentum proprium est et potentibus invidere et eorum oppressionibus timere 365 44, unde quandoque eos persequuntur 364 41; homines ex se ipsis impotentes sunt 516 274
 impraemeditatus: *subito*, quasi ex impraemeditato 24^ 171
 imprecari: contingit aliquem alicui malum dicere imprecando 3j 50, cf. 3i30 318
 impressio: impressiones in aere 37l6 246, 248, *vide* aer
 improprius: alicui improprius in facie dicere i6n 124
 impugnatio, impugnare: solent, et praecipue in Oriente, impugnatio-nes insurgere a parte septentrionali 3o12 122; impugnat homo et de propinquo et a remotis 41^ 312; contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris ('Ambrosius') 629 312; in statu viae homo impugnatio patitur 173 59
 imputare: ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum io1 99
 imum: terra in imo ponitur sicut in fundamento 3838 664, *vide* terra; auster ab imo veniens 37^ 257, *vide* auster
 inaccessibilis: sunt quaedam loca inaccessibilia non propter situm sed propter aliqua accidentia 285 87, cf. 283 66; in inaccessibilibus locis habitantes 284 78
 inanis: inanis gloria: *ignis* 419 151. - *Vide* gloria
 incendere: dicitur holocaustum quasi totum incensum i5 182; diabolus ad concupiscentiam peccati homines incendit 4i10 173
 incisura: incisura ceti 402e 630
 incitare: facultas non sufficit ad agendum nisi homo ab aliquo incitetur 32l8 167
 inclinatio: inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 267 in, *vide* natura; diversi homines ad diversas virtutes quasdam inclinationes habere solent 3i18 213, *vide* virtus; Deus omnium hominum voluntates inclinatur i22l 375, *vide* Deus
 inconsiderate: adulteri inconsiderate se periculis ingerunt 24^ 180, cf. nu 184

inconsuetum: est debitum ut qui inconsueti cupit consueta perdat 3i40 400
 inconueniens: sensus non potest non refugere inconueniens 6e 83; efficax disputator adversarium ducit ad inconueniens 12l7 287
 incorporare: aes invenitur ut incorporatum lapidibus 284 31; diabolus confidit sibi incorporare per consensum homines instabiles 4o18 465, *vide* diabolus
 incorruptio, incorruptibile: ordine naturae incorruptibile prius est corruptibili 387 150, *vide* corruptio; eiusdem impossibilitatis videtur ut incorruptibilia corrumpantur et ut totaliter corrupta iterum reparentur i4l2 i 12; in superioribus corporibus nulla contrarietas reperitur, unde et incorruptibilia sunt 25a 31, 14j2 114; caro quam anima in resurrectione resumet incorruptionem habebit ex divino munere 192e 312
 increpatio: divina increpatio malorum 404 68, *vide* Deus
 incubus: quidam incubi dicuntur extitisse mulieribus improbi (Augustinus) 4o12 349
 incurvare: squamae piscis incurvatae 417 rig
 incus: ex percussione malleorum magis solidari videtur 4115 276
 indagare: ex mutua collatione aliquid occultum indagari 222 12
 indecens: nec verbo nec facto in aliquid indecens prorumpere 4e 102
 indevotio: peccatum indevotionis i6l8 237
 India: quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum maxime nutriuntur in India 28l6 193
 indigentia, indigens: Deus non ex indigentia fundamenta terrae iecit 387 139, cf. 143; indigentibus non subvenit malus 24ai 256.-Omnes indigentes: *vidua* 24ai 258
 indigestus: ferrum in terra quasi indigesta invenitur 28a 48; quandoque cibus indigestus interius manet 2ou 146
 indumentum, induere: indumenta sunt necessaria ad calefaciendum contra frigus et etiam ad tegumentum contra pluviam 248 75; consueverunt despici qui vilibus induuntur 3i19 220.-Fr^ vestis
 indurare: Deus aliquem indurat vel excaecat ex hoc quod gratiam non largitur per quam emolliatur et videat 7ao 462, *vide* Deus

industria: industria naturalis animalium 39j 22, 392 33, 394 42, 39j7 200, accipitris 39ae 288, strutionis 39j4 170; industria rationis 57 120, 3026 479
 inebriari: qui bibit vinum cum observatione bibit ne inebrietur 15le 142
 inexpertus: peccatorum inexperti difficilior ad peccata prolabantur 27f 63
 infallibilis: infallibile inventum experimentum 8l 127
 infamare: dicitur flagellum linguae detractio graviter infamantis 52l 365
 infans: obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 26l3 193
 infectio: infectio terrenae affectionis in bonis operibus admixta 93l 683
 inferior: apud quosdam inferius caeli intelligitur occidens 238 102, *vide* caelum; diabolus principatum super inferiora et terrena appetiit 4o10 232. - *Vide* corpus, creatura, res, bonum, etc.; caelum, Deus
 infernus, inferni, inferna: ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum 102i 437, 2113115, cf. 79i8i; fabula vulgariter ferebatur quod in inferno inter alios esset quidam fluvius nomine Cocytus 2i33 325; in inferno confusionem mentium patiuntur damnati io2l 454, hic ignis ardet et lucet, quod ibi non est ioaj 457, nulla erit temperies 24l9 230, cf. io2l 458; diabolus damnationem inferni non tantum aestimat ut propter eam desinat contra Deum niti 4i23 4r5J in die iudicii diabolus cum omnibus membris suis detruetur in infernum 41l6 301, cf. 2028 334.-*Inferna*-. mors 2i13 114; infernus: *sepulcrum* i7l3 183, *terra tenebrosa* roal 436, 445; profundum inferni: *fovea* 4o1 206
 infidelis: infideles per fideles Deo reconciliari debent 428 72, cf. 76
 infinitum: procedere usque ad infinitum 36l6 163; in infinitum distare 3625 278
 infirmitas, infirmus: humor naturalis consumitur propter infirmitatem 78 118, cf. 1319 267, *vide* humor; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant 7i4 318, 33^ 170; infirmitas interiorum viscerum procedens ex inordinati caloris fervore 3oa7 268; infirmus qui nesciret se per medicinam amaram sanitatem consecuturum gl8 435; homini de-

- tento gravi infirmitate nihil potest contingere quod cum faciat esse felicem 75 105; quando piscis fuerit infirmus 417 115
- Homo ex infirma re originem habet 154 128; infirmis personis iustitiam non reddere 229 76; detractores in infirmitatibus aliorum delectantur 19a 211.-Res contemptibilis et infirma: *lutum* i3a 182
- ingenium: sardius est acuens ingenium 28le 202
- inhaerere: inhaerere Deo 418 432, 419 494, 28a8 348, *vide* Deus
- inhonoratio: verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 3a5 531
- inimicitia, inimicus: causa inimicitiae conveniens esse non potest nisi offensa 134 358; odium inimici maxime manifestatur quando aliquis gaudet vel de totali ruina eius vel de malo ei superveniente 3ia9 305; ab inimico non speratur remedium 19U **m**; iniquum videtur quod aliquis alium sibi inimicum arbitretur absque causa 134 356; de suis inimicis timens potest sperare liberationem per adiutorium amicorum 152 209
- iniquitas, iniquus: committitur aliquid contra praeceptum legis uno modo quia est in nocumentum proximi, ut furtum, homicidium et huiusmodi quae proprie iniquitates dicuntur, quia aequitati iustitiae quae est ad alium contradantur 132 338, cf. 225 41; simulata aequitas est duplex iniquitas 278 102; ex vanitate contingit quod homo ad iniquitatem declinat **m**12 igo; ex hoc quod a veritate recedit homo iniquitatem operatur **m**n 179; maxime videtur iniquum ut cultus Deo debitus exhibeatur creaturae 3ia8 293; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnatur 362 252. -*Iniquus*, diabolus i6la 138, i615197
- iniustitia, iniustus: ab iniustitiis laeditur proximus 8e 102; quanto est maius bonum quod subripitur tanto est iniustitia maior 3iu 139; qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident procedunt ad iniustitiae opera 224 163, i68; homo Deo comparatus apparet iniustus 254 66
- innocentia, innocens: si in innocentia permansisset homo i2 51; inveniuntur innocentes frequenter in terris puniri q24 542, 137 65; durum videtur quod innocentes praeter mortem communem multiplices adversitates sustinent in hac vita 923 523, *vide* adversitas; quod innocent
- es puniantur non dependet absolute ex malitia diaboli sed ex sapientia Dei permittentis g24 571; in humano iudicio quandoque innocentes puniuntur io3 64; homo non potest reputari mundus per innocentiam si comparetur puritati divinae 25e 86. - *Vide* bonus, iustus
- innumerabilis: a Deo immediate innumerabilia nobis producta sunt 59 197, 910 282
- inordinatio, inordinare: omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur 382 52; ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent 224 141; inordinatus animus sibi ipsi est poena (Augustinus) 2419 221
- inquisitio: homines per inquisitionem rationis ad sapientiam perveniunt 2827 339. cf. 1217 270; per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam **m**7 121; inquisitio quae est per tormenta io7 161
- inscrutabile: inscrutabile est quod ipsum latet et perquiri non potest 59 180, cf. 910 274
- insipiens: insipientium est ut quae ab aliis acceperunt sibi ascribant 15lg 161; insipientes utuntur bonis terrenis ad suum damnum 1519 170; in loquendo suam insipientiam manifestantes 135 47, 52
- insolitus: homines ad insolita pavere consueverunt 414 277, 415 298, 41e 352
- inspicere: *susplicere*, idest sursum inspicere 355 53
- inspiratio: aetas non est sufficiens sapientiae causa sed magis inspiratio divina 328 78, 329 87, cf. 2828 344; divinam inspirationem in hac vita non possumus clare percipere 384 32. - *Vide* Deus
- instabilis: vana dici consueverunt quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliuntur i1u 175; instabiles seu curis saeculi dediti 4olg 472; Origenes etiam nunc quoscumque spiritus creatos instabiles asserit 418 452
- instinctus: animalia bruta quodam naturali instinctu diversis temporibus diversa operantur 37s 124, cf. 3927 298, *vide* animal
- institor: mercator 288 116
- institutio: astra in suae institutionis initio 387 161, *vide* Deus; factio hominis quae pertinet ad primam institutionem naturae io9 215
- instructio, instruere: instructio mentis est per lumen rationis naturalis 33m 145* aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 3510 104, cf. 424 34, *vide* Deus, revelatio; indigent iudices instrui per testes de meritis iudicandorum 2ia2 221; quandoque sumitur disciplina pro instructione eorum quae homini occurrunt agenda vel vitanda 33le 189.-Humanae instructionis dogmata: *carmina* 3510 106
- instrumentum: stultum videretur si aliquis faceret fortissimum instrumentum ut ad modicam horam eo uteretur et postea ipsum omnino proiceret 1420 293
- insultus: ex nulla parte insultum pati Do 506
- insurgere: ira per zelum facit hominem insurgere contra mala i79 135
- intellectivus: cognitionis intellectivae hominis indicium apparet in corpore et praecipue in facie 14a0 283; intellectiva pars in quendam vigorem erumpens 41f 321
- intellectualis: superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt 252 33; intellectuale lumen derivatur ad nos a Deo 2818 234; appetitus intellectualis non quiescit nisi in bono intellecto 14al 323, *vide* bonum, voluntas; visus plurimum intellectualem cognitionem iuvat 37 (3633) 21; vocibus intellectuales conceptiones exprimuntur 371 57, *vide* vox; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae avocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione i6l 70; similitudo naturae intellectualis in elephante 4010 305
- intellectus: eadem anima est quae per intellectum scientiam percipit et per alias vires corpus vivificat 264 48; intellectus est principium scientiae et sapientiae 28la 156, 3410 105; in opponente maxime requiritur acumen intellectus 34^ 391; cum eo qui deficit intellectu inutilis est collatio i8a 19; tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus i8a 18; ab intellectu divinorum duplici ratione deficiamus **m**e 51; post visum maxime deservit intellectui, auditus 372 55^ ad salutem interior humilitas affectus et intellectus requiritur 2230 305; non tam certus cursus in naturae effectibus inveniretur nisi haec omnia a quodam intellectu supereminente ordinata gubernarentur Prol. 20, cf. 59 170, 173, 9s i19. - Intellectus: *cor* 3410 107, cf. 123 36; intellectus et ratio: *vis-*

cera hominis 383° 622; intellectus diversa concipiens: *uterus* 32^a 170

intelligentia: occulta cognoscere ad intelligentiam pertinet 121° 193, 124 366; sicut sapientia non concluditur loco, ita etiam nec intelligentia quae est principium eius 281° 157; intelligentia ad hoc praecipue est homini necessaria ut per eam discernat a bonis mala 282° 352; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 33^a 46; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 334 32; providentiam divinam humana intelligentia comprehendere non valet 384 103; sapientia et intelligentia praeferruntur omnibus bonis terrenis 282° 360; intelligentia in gallo 383° 631, cf. 383° 660, in animalibus 391° 200. – *Vide* sapientia, Deus

intelligere: per animam homo et intelligit et spirat 264 47; solent disputantes obicere ut plenius veritatem intelligant 235 50; non potest homo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 235 55. – Intelligentes: *virii cordati* 341° 103

intelligibilis: sensibilia sunt quaedam intelligibilia signa 37 (363°) i6; diabolus avertit se ab intelligibilibus bonis 401° 232; hominibus aliquando Deus locutus est intelligibili expressione i7 350

intentio, intendere: omne agens in suo effectu bonum intendit iol^o 371; cum est dolor vehemens in sensu, intentio animae advocatur vel impeditur ab intellectualium consideratione i6^o 70; est perversa intentio si quis bona animae ordinet ad prosperitatem exteriorum bonorum, vel et ad corporis salutem 2t 5; Deo patet cordis intentio 31^e 87; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 314 365; nullus homo cognoscit intentionem daemonis 414 70; intentio diaboli est ad sublimia aggredienda 412° 441; non sensibilibus diversificatur claritatis intentio in diversis terris, bene autem intentio caloris 3854 457

intercedere: *loqui* 333° 261

interiectio: *vah* est interiectio exultantis 392° 275

interior: interiora: *lumbi* i614 176. – *Vide* Deus

interire: homines qui sic intereunt ut resurgant 14^a 47, *vide* mors, resurrectio

interpretari: etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 42 18; interpretari benigne, in malum i61^o 118

interrogare: non consuevimus interrogare de his quae nos facimus sed de his quae absque nobis fiunt i7 322; homo creaturas interrogat quando eas diligenter considerat i2^o 140

intumescere: facies plorantium intumescens i61^o 222; fluctus intumescens 38u 226

inundatio, inundare: aqua inundans continue movetur et sonum facit 324 513. – *Inundatio*, gravis tempestas adversitatis 2ii^o 174

inutiliter: cum aliquis dicit 'quare hoc factum est?' dat intelligere hoc inutiliter esse factum 313 344; uxorem sterilem inutiliter nutiens 241° 255

invalido: omnes homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem 302° 272

invenire: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 233 36

investigatio, investigare: ratio per modum rationis investigans 121° 269; rationis investigatio ad veritatis terminum non pervenit nisi divinitus doceatur iol^o 56

invidia: est tristitia de prosperitate alicuius in quantum aestimatur propriae prosperitatis impeditiva 52 26; pusillanimes prout sunt ad invidiam 5a 24

invisus: invisus hominibus 283 68, *vide* homo

invius: terra invia, idest per quam nec transire potest homo 382° 487, cf. 283 65

lob, Eliphaz, Baldath, Sophar, Eliud: post Legem datam et Prophetas, in numero hagiographorum primus ponitur liber lob Prol. 52, cuius tota intentio circa hoc versatur ut per probabiles rationes ostendatur res humanas divina providentia regi Prol. 55, ij 2, et proceditur ex suppositione quod res naturales divina providentia gubernentur Prol. 58; liber iste exhinc [*Pereat dies* 33] per modum poematis conscriptus est, unde figuris et coloribus lob utitur quibus poetae uti consueverunt 34 135, loquens in persona hominis afflictii IO412, vel secundum aestimationem vulgarium hominum, prout est moris in sacra Scriptura 26, 98, vel per similitudines ad modum parabolas inducentium 274

13, parabolicam locutionem ex aliquo subsequenti exponens 35 206; intendimus compendiose librum istum secundum litteralem sensum exponere Prol. 96

Proponitur, quasi quoddam thema, multiplex et gravis afflictio cuiusdam viri in omni virtute perfecti qui dicitur lob Prol. 68; aliquibus visum est quod iste lob non fuerit aliquid in rerum natura Prol. 72, praedicta tamen opinio videtur auctoritate sacrae Scripturae obviare Prol. 79; videntur haec duo in terra Hus et nomine lob posita esse ad insinuandum hoc quod dicitur esse rem gestam ii 14; Eliud viros non nominaret amicos lob si fuisset parabola conficta 324 13; credendum est lob hominem in rerum natura fuisse Prol. 89

lob prosperitatis tempore magnae potestatis erat 365 40, cf. 3ol^o 171, solebat iustitiam diligenter exequi 361° 226, habebat auctoritatem non solum ad iudicandum iuvenes sed etiam senes 291 85; impugnatores beati lob provenerunt ex parte meridiei 30° 127, inter eius adversitates quasi praecipua erat quod fuerat ab amicis suis desertus 42n 119, cf. 421° 114; per adversitatem probatus est non ut eius virtus appareret coram Deo sed ut hominibus manifestaretur 231° 168, intellexit per Spiritum sanctum suam adversitatem a diabolo procuratam, Deo permittente i62 91, poenas sibi irrogatas aestimabat ex providentia probantis iustitiam 345 39, cf. 4ol^o 20; ex levitate peccaverat et sic non graviter 42, 57, 393° 345, dum verba sua arrogantiam sapere videbantur 393° 350, 4ol^o 24, cf. 384 10; a veritate fidei non recessit 427 65, dignus est exaudiri propter suam fidem 428 78, cf. 424° 100, profecerat tum ex percussione tum ex revelatione divina 425 39; docet nos lob animi constantiam habere tum in bonis cum in malis 21° 182

Secundum lob poena peccatorum et iustitiae praemium non sunt expectanda a Deo in hac vita 83 39, x4^a 37° 01. 925 593° prosperitas enim temporalis non semper innocentiam comitatur 353 32, temporalibus poenis iusti pariter et iniusti affliguntur 353 24, nec hoc est contra divinam providentiam si mali in hoc mundo prosperantur et boni adversitates patiuntur 274 9; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum, quod lob

per spiritum fidei praeviderat *rg* 258; resurrectionem quam fides asserit lob non negat sed reditum ad vitam carnalem quam iudaei ponunt et quidam philosophi *7i* 227; infernum vocat sepulcrum secundum opinionem eorum contra quos disputabat *i7ls* 183, dextrum in caelo dividit contra orientem et occidentem *23* 105

Deus loquens ad lob in persona omnium hominum *38* 418; si locutio Domini ad lob non fuit per exteriorem onum prolata sed interius inspirata *39* 368; satis convenienter in descriptione diaboli terminatur disputatio lob *40i* 269; cur filii non in duplum restituantur *42* 162

lob amici erant duces populorum *42* 68; communiter lob et amici conveniunt in hoc quod res humanae divino iudicio subduntur *12le* 252, vel et res naturales *2U* 204, eadem erat opinio de daemonibus quam nunc Ecclesia catholica tenet *40i* 225; amici lob non credebant aliam vitam esse nisi istam *io2* 429, 461, *17i3* 85, *i8i8* 223, cf. *12i* 14, non alia bona vel mala reputabant nisi haec temporalia *i3u* 161, putabant hominem pro bonis quae agit remunerari a Deo prosperitate terrena et pro malis puniri adversitate temporali *2U* 207, 47, *117* 72i 54, *9u* 560, *21i* 12, *i2i* 94, *12i* 160, *13i* 161, *i3i3* 331, *14e* 51, *19e* 41, *19U* *IO2* 2127 268, *20g* 6g, *274* 44, cf. *9i* 588, *13i* 36, sic circa fidem qua Deus colitur errantes *134* 36, perversa dogmata asserendo *427* 61; duo imposuerant lob, scilicet impatientiam etiamtantiā *i3u* 196, contra ipsum opponebant quod pro peccatis suis punitus erat *i3i3* 323, *29j* 10, *40j* 273, de quibus si paeniteret ad prosperitatem rediret *17i* 26; per oboedientiam et humilitatem suam digni facti sunt ut pro eis oratio lob exaudiretur *429* 88, cf. *42i* 100

Eliphaz futuram vitam non credebatur *5i8* 313, *7i* 12, 16; bene agentibus temporalia promittebat *179* 93, *7i* 16; hoc accipit tanquam notum quod omnes adversitates hominibus divino iudicio inducantur *5i7* 289, pro peccato *4i* 163, *6i* 36, *8i* 29, propter peccata eius qui patitur *17e* 95, *4i* 161, *4i2* 212, *4i7* 382, *5i* 35, *5e* 93, 97, cf. *4?* 22, quibusdam ad ultimam condemnationem, quibusdam ad correptionem *5i7* 291, nam peccatores flagellati a Deo si convertantur, ad statum

prosperitatis reducentur *8i* 31, cf. *5i9* 324, *8i* 120; Stoicorum opinionis fuisse videtur *6i2* 164. – Baldath aliam vitam nesciebat *8i* 41; bonum hominis aestimabat esse prosperitatem terrenam *8i3* igo, inde ex quo Deo non inhaeret homo eius prosperitas terrena deficit *8U* 193; poenae praesentis vitae pro peccatis accidunt *84* 72, *184* 53, *192* 8, homines post conversionem ad prosperitatis statum redeunt *8g* 124, cf. *8i* 86. – Sophar, audita sententia lob de spe futurae vitae, acquievisse videtur *20i* 2, putans quod tunc fierent retributiones et punitiones pro meritis *20a* 7, cf. *20i8* 199, quod tamen prosperitates et adversitates huius vitae hominibus dispensarentur a Deo pro merito virtutum vel peccatorum *20a* *io*, *20i7* *19i*, cf. *2?* 32

Eliud in hoc cum amicis lob convenit quod ponit adversitates praesentes esse poenas peccatorum *36i2* *in*, *3724* 379, cf. *33i2* 244, *34e* 52, non tamen principaliter ad puniendum sed magis ad redarguendum *33i2* 245, et quod per paenitentiam aliquis redit ad pristinam prosperitatem *36i2* 114, *3724* 382, cf. *36le* 170; in principalibus dogmatibus cum lob concordabat *3724* 393, credens remunerationem bonorum futuram post hanc vitam et punitionem malorum *3724* 377, *35i5* 145, *322i* 203, cf. *37* (3633) 42; circa prosperitatem malorum in hoc mundo solus tangit hanc causam quod prosperantur pro peccatis aliorum *3724* 387, solus etiam manifeste tangit angelos esse medios inter Deum et homines *37* 389; dat intelligere quod aestimaverit lob simulatorem et callidum fuisse *36i3* 131; ex imperitia peccaverat et sic non graviter *42i* 57; communia somnia credebatur divinitus procurari *33,5* 160

Iordanis: fluvius in terra in qua vera Dei cognitio habebatur *40* 469

ira, irasci: tristitia est causa irae *30i8* 278; ira est appetitus vindictae ex praecedenti offensa proveniens *5a* 10; furor est ira accensa *19u* 106, *2i30* 300; ira per vitium oculum caecat (Gregorius) *177* 107; ratio interdum ad modicum absorbetur per iram et sic homo peccat *7a* 474; ira per zelum oculum turbat (Gregorius) *177* 108, *ni*, etiam in corpore commotionem facit *177* 112, animum non caecat *179* 129, sequitur rationem et ideo non separat hominem a iustitia *17*, *133*, immo fortitudinem iuvat *179* 140, cf. *135*;

ira in Deo non accipitur pro commotione animi sed pro punitione *32i* 551, *vide* Deus

Quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram *5a* 8; iratus non suffert audire verba usque ad finem *4a* 15; vindicta apud nos solet esse irae effectus *9i* 146; si ira in odium transeat *19a* 108; ratio renititur ei quod per iram absorpta peccavit *7a* 482, propter ferocitatem vel iram homo nominatur leo aut ursus *4i* 175, cf. *4i1* 204. – Ira: *ignis* *4i8* 151

iracundia, iracundus: iracundus utitur ratione sed perverse *5a* 20; stultitia iracundiae competit *5a* 19; iracundum esse cani est bonum, homini autem malum *io* 81

irrationalis: iustitia proprie non attenditur respectu irrationalium rerum *404* 48; homo contra rationem agens irrationalibus comparatur *4* *io* 230

irretiri: diversis occasionibus iterato irretiri *40* 369

irridere: maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo *347* 66

irrigare: aliqua loca humana industria irrigantur *38i5* 479; pluvia irrigando terram fecundat *37u* 162

irritus: *irritum*, idest falsum *40i* 30

iter: *itiner*a, idest omnes processus operum *30* 151

iteratio, iterare, iterato: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset *33i4* 140, cf. *150*; in processu ad mortem iteratio non est *i6i3* 315; iterato redire ad hanc vitam *io2i* 418; iterato addiscere *io5* 146

iuba: iubarum decore ad coitum agitantur equi *39i1* 223

iubilatio, iubilum: iubilum solet ex magnitudine gaudii provenire *8ai* 317; iubilatio excellentiam quandam laudis importat *387* 169. – *Iubilum*: inexplicabile gaudium *33ae* 302

iudaei: reditum ad vitam carnalem ponunt iudaei *7j* 228

iudex, iudicare: nullus iudicat quae ignorat *2ia* 227; rectum est iudex sui ipsius et obliqui *i1i* 36; ille recte iudicat de rerum veritate qui potest discernere quomodo aliquis decipiatur *12i* 245; per superiorem sapientiam de factis alterius iudicare *157* 72; oportet quod in iudice sit altior sapientia *9i3* 714, *vide* sapientia; cum duo homines ad

invicem contendunt, iudicem possumt habere qui utriusque dicta examinet *gā* 710

Non potest iudex interiorem conscientiam accusati cognoscere *io* 4 130; indigent iudices instrui per testes de meritis iudicandorum *2iu* 221; ad exquirendam veritatem quandoque iudex innocentem tormentis subicit secundum iustitiam agens *io* 4 124, cf. *io* 7 160; solet contingere quod quando sunt multi puniendi, non possunt iudices singulorum causas diligenter perscrutari *34s* 289; sententia iudicis aliquem condemnantis est causa poenae condemnati *34* 53, *vide* condemnatio; iudex inconsiderate pertransiens *ii* 4 184; iudicis odium iustum et iniustum *33io* 77; ad iniquitatem iudicis pertinet si alicui facultatem iustae defensionis auferat *33i* 82; iudices quandoque a iustitia declinant propter multa *30is* 187; iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur *29i* 134; iudices olim in portis sedere solebant *5i* 73; Iob non erat quasi unus de pedaneis iudicibus *29*, 75

Qui ab aliquo iudice sunt gravati *23a* 32; quod aliquis audacter iudici respondeat ex duobus contingit *Pu* 455; aliquis iniuriam passus potest conqueri iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat *ig* 7 63; solent homines iudicis potentiam et sapientiam allegantes contra condemnatum, hoc facere in iudicis favorem *26i* 9; pro aliquo iudicare *13S105*; indicari virum cum collega suo *i6a* 293. – *Vide* Deus iudicium: est proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus *12i* 243, cf. *i2la* 199; quasi caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur *23i* 252; quaedam per modum optandi dicuntur ad exprimendum iudicium quod de re habetur *34* 151

Provocatur aliquis ad hoc quod iudicio contendat cum aliquo propter timorem superioris potestatis eum in iudicium vocantis *224* 27; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur *134* 258; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur *13s* 257; secundum aequitatem iudicii aliquis habens pro se multos testes absolvitur *gli* 464; non est in iudicio sic aliquibus miserendum quod iustitia relin-

quatur *29i* 125; duobus modis in iudicio humano quandoque innocentes puniuntur *ioa* 66; iudicium subvertit solum ille qui iudicium profert iniustum *34s* 43; iniquitas iudicii solet ex odio indicantis procedere *33io* 69; pertinet ad iniquitatem iudicii ut quaelibet levia ad condemnationem congregat alicuius *33ii* 86; falsitas iudicii est condemnatio indicantis qui iniquum iudicium profert, vel ex ignorantia vel ex malicia *4oa* 31; apud antiquos indicia exercebantur in portis *29*, 74, cf. *3ial* 241

Maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irrideat eius iudiciis detrahendo *34*, 66; proprium est in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia *34i* 74; contra pietatem divinae religionis agentes negant divina iudicia vel ea asserunt iniusta *34s* 78; in die iudicii quando diaboli cum suis detrudetur in infernum, angeli et sancti admirabuntur divinam potestatem *4ii* 301, *4o28* 675, cf. *1925* 364, *2o28* 332, et erunt de cetero purgati *4ile* 304. – Falsitas iudicii: mendacium *34e* 48. – *Vide* Deus

iugerum: cetus est magnitudinis quatuor iugerum (Plinius) *40a* 514

Iulius tempus calidum, scilicet quando incipiunt stellae Virgiliae apparere, scilicet in mense Iulii *39ii* 171

iumentum: homo qui sapientia caret similis iumentis videtur *i8a* 29, cf. *35ii* *ii5>* hordaeum seminator in cibum iumentorum *3i4o* 405

iunctura: ossa solida sine iuncturis *4^ois* 372

iuncus: ad sui conservationem exigit humorem in terra scirpus, idest iuncus *8U* 165

Iupiter: sol proprio motu deserit stellas tardioris motus, sicut patet in love *3833* 557, *vide* sol

iuramentum: fit per execrationem, dum homo si non est verum quod dicitur obligat se ad poenam *3i8* 69

ius, iustitia, iuste: iuste agere, scilicet ius suum proximis reddere *35*, 67; opus iustitiae est reddere unicuique quod suum est *4i7* 391; iustitia est ad ahum *i3aa* 341, non attenditur proprie respectu irrationabilium rerum *404* 48, in aequalitate consistit *ij* 34; ad iustitiam rectitudo proprie pertinet *i4* 33, *i7* 370, *3i6* 81; sapientia et iustitia sunt praecipue animae bona *i84* 39; concordia est iustitiae effectus *254* 63; per mutuum disceptationem inter iustos

iustitia manifestatur *g3* 27, ira zeli non potest hominem a iustitia separare *179* 133; non est sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquatur *29a* 125; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut suis subiectis iustitiae praecepta dispenset *gn* 292; immundo non competunt signa iustitiae quae de eo exterius apparent *9ii* 688; propter hoc a Deo iustitia mandatur quia Deo est de hominibus cura *35i* 79; omnis iustitia hominis divinae iustitiae comparata quasi nihil reputatur *25465*, cf. *9349*; angeli iustitiam hominis Deo proponunt *333* 253, *33al* 269. – *Vide* Deus

Vita iustitiae consumitur dupliciter: ex interiori corruptione, ex exteriori tentatione *4a* 522; aliquis quandoque ex sola superbia aliis iustitiam facere contemnit *36i9* 195, iustitia dupliciter corrumpitur, scilicet per astutiam sapientis et per violentiam potentis *8a* 51; nocumenta quandoque proximis inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine colore iustitiae *22*, 47, *vide* simulator, hypocrita; astutiis utuntur callidi ad hoc quod sub colore iustitiae iniustitiam faciant *36j* 122, *vide* calliditas; a rectitudine iustitiae declinat dolosus *3ii* 81, *vide* dolus; iudices quandoque a iustitia declinant propter multa *36ii* T87, *vide* iudex; propter confusionis timorem homines interdum contra iustitiam occultant suam culpam *3i8* 334; potentes utuntur sua potentia quasi lege iustitiae *369* 89

iustificatio: pertinet ad iustitiae executionem *273* 57, cf. *7al* 511

iustus: actio iusti a suo principio quod est voluntas et fine intento non discrepat *i7* 372; convenienter iustis ascribitur rectitudo *i7* 374, 47 123, cf. *i24* 68; in viris iustis non sunt peccata mortalia et gravia sed levia et venialia *6a* 15; per mutuum disceptationem inter iustos manifestatur iustitia *9a* 25; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur *13la* 257; cum aliquis disputando verum dicere demonstratur, quasi in iudicio iustus invenitur *13ii* 258; a potentibus si sunt iusti non aufert Deus suam misericordiam *367* 64; de viris iustis dicitur quod in eis Deus perambulat *i7* 394; conspicientes iustorum vitam non similiter afficiuntur ad ipsam *ii* 460; iusti simplices reputantur et ut plurimum deridentur

I24 72, I28 81; iusti interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt 4a 25; pertinet ad iustorum zelum ut videntes rectitudinem divinorum indiciorum perverti indignentur 177 103, cf. 17a 130; iusti homines videntes peccata puniri de iustitia laetantur i6u 128, 2219 199; ex magna adversitate etiam vere iustorum corda commoventur iM 534, simulate iusti ex modica adversitate turbantur in 536

Iustus viris Satan quantum permittitur nocere potest ij2 569; iustos certum est aliquando in hoc mundo tribulari io22 505, 13, 65; quod iusti sine causa affligantur totaliter videtur subruere providentiae fundamentum Prol. 60, 66; ex prima Dei intentione iustis semper bona tribuuntur, sed quod aliquando adversitatibus premantur accidit propter specialem causam i2 47; in hoc salvatur ratio providentiae quod iustis dantur bona spiritualia tamquam meliora, malis autem bona temporalia tamquam caduca 2823 362, 278 92; in alia vita et iusti praemiantur et mali puniuntur io22 502, 278 89; adversitas impii gravior quam iusti 2i17 166, vide adversitas; impii puniuntur ad exterminium, iusti autem ad profectum 24a0 248; spes duplex quam habent iusti de Deo 279 108

Homo Deo comparatus apparet iniustus 254 66, cf. 259 85; ad infernum animae omnium hominum descendebant etiam iustorum ante Christum io21 437. – Vide bonus, innocens; Deus

iuventus, iuvenis: iuvenes solent esse ad peccata proclives 298 80; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt i5 137; iuvenes ex fervore animi frequenter multa et inordinate proponunt 327 67; iuvenilis praesumptio 3724 400; excellunt senes in directione iuvenum I2a0 320; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32, 59. – Iuventus: *meridies* n17 249, cf. 310 303, *flos* 81a 181

L

labia: sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adherent I9a0 191; labiis formantur voces exterius n5 48

labor, laborare: fatigatio in quocumque labore quem quis patitur sua

fortitudine operando 318 412; quies finis laboris esse videtur I4e 37; frustra laborare dicitur qui suo labore tendit ad finem ad quem non pertingit 929 655

lac, lactare: lac est superfluum alimenti io10 244; uberibus lactari indiget vita nati in sui primordio 312 342, 39c 5i, butyrum est lactis pinguedo 29c 60, ex lacte domesticorum animalium sumitur 2017 180

lacrima, lacrimari: ascendens multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit i617 221

laedere: laedere interius vulnerando, exterius atterendo 4119 336; impius timet laedi ab his quos laeserat 2422 263; quandoque simplices, impotentes et pauperes aliqui per fraudulentiam calumniose laedunt 2gie 147; quibusdam laesis multi ex civibus conturbantur 241a 118

laetitia: boni odores assumuntur in signum laetitiae i815 196; in conviviis per ineptam laetitiam offendere i5 139

lagna: a capite ceti quadraginta lagna sagiminis effluunt 4026 641

lancea: *lanceis adversitatis circumdari*: in rebus exterioribus damnificari i614 170

lapis, lapidosus: corpora lapidum non cedunt tangenti nec pertransiri possunt 3718 273; lapides generantur ex sicca exhalatione infra terram retenta 284 17, 28e 94, cf. 28t 32; fortitudo lapidum sine sensu est 612 153; lapis etsi non confringatur manu confringitur tamen malleo ferreo 41a 273; lapides licet durissimi aquis excavantur 1419 259; aes invenitur ut incorporatum lapidibus 28j 31, cf. 28a 49; argentum invenitur in quibusdam venis etiam lapidum 28t 29, cf. 39; sunt quidam pretiosissimi lapides diversorum colorum qui maxime nutriuntur in India 28p 193, 197, et etiam in aliis terris 2816 199; lapides pretiosi generantur ab exhalatione sicca 28e 98; pretia lapidum non sunt eadem in omnibus locis et temporibus 28ie 213; lapides fundae, vide funda

Cavernae lapidum in locis montanis 248 89; scirpus nascitur in loco lapidoso 817 265; solent olivae optimum oleum habentes in locis lapidoso et arenoso esse 2ge 66; homines consueverunt examinari in elevatione vel projectione lapidum .97 208; scripturam describere per

impressionem in lapide I923 234; artifex iacens lapides in fundamentum 389 131, et primo lapidem angularem ad quem diversi parietes congregantur 389 133. – *Lapides*: homines duri et rudes 523 396; *lapis angularis terrae*: centrum terrae 389 136; montes lapidosi: *sillex* 289 122

lardum: pellem solvere a lardo iuxta caudam 40ae 628

lascivia: propter lasciviam ratio absorpta et a reverentia divina abstracta i5 167

latere: inscrutabile ipsum latet 5, 180; qui in aliquo loco latet, sicut non videtur ab his qui extra locum sunt, ita nec eos videt 2214 132

latitudo: in qualibet re minor dimensio vocatur latitudo 3818 358; latitudo terrae accipitur secundum progressum a meridie usque in septentrionem 3818 356, 363; in quandam latitudinem diversarum miseriarum intrare 36ie 160

latria: soli Deo latriae cultus debetur 3ia8 300, cf. 296

latro, latrocinium: latrocinio quasi proprio operi intendunt nocentes per violentiam 245 59; ad hoc quod de domibus aliquid furtive subripiant latrones profundioribus indigent tenebris 2414 151; pauperibus latrones insidiantes in via 2414 151, cf. 24j 78; solent homines ad loca montana confugere pro timore latronum 248 80; dimittuntur animalia fortia ad agrorum custodiam contra latrones 39u 138; *latrones Dei*: Sabaei, Chaldaei, daemones i912 113

laus: iubilatio excellentiam quandam laudis importat 387 169; ex magna dilectione Dei provenit quod semper sit in aliquorum ore laus Dei 2710 124. – Vide Deus

leo, leaena: potens est in praeda leo inter quadrupedia 3930 317, multo cibo indiget 3839 672, mirabile videtur quomodo in aliqua regione sibi et filiis sufficientem praedam capiat 3839 672, cf. 3840 678; rugitus est leoninae ferocitatis indicium 440 181; fremitus est proprie leonum 3924 265; leaena silvestria loca inhabitat 28g 119; propter ferocitatem vel iram leo aut ursus nominatur homo 410 175; mulier leaenae comparatur propter ferocitatem irae 4n 204

Leviathan: significat additamentum eorum 4o10 254, 4o20 516; per Leviathan intelligitur magnus piscis 38 253, cetus grandis 4o10 254, cetus

4^{io} 267, 4020 512, *vide*: cetus; Leviathan habet facultatem ad magnas et fortes operationes exercendas 4i25 438; tanta est eius magnitudo quod si quandoque capiatur toti regioni sufficiat 4o25 613; superari potest nec ab homine, nec a mari aut a creatura maris, nec a quacumque creatura terrestri 4i24 418, squamae eius humana virtute non possunt ab invicem disiungi 418 130; virtuti actionis divinae usquequaque resistere non potest 4iu 231, cf. 4ij 17.—Per Leviathan significatur draco antiquus, scilicet ^diabolus 3i 261, 4o10 249, 4ile 297, 4020 512.—*Vide* diabolus

levitas, levis: si quis in elementis gravitatem et levitatem consideret 5i0 207; quidam antiquorum situm elementorum necessitati materiae attribuerunt secundum quod gravia levibus succident 384 96

lex: Dei sapientia est regula et mensura omnium legum 3622 246, *vide* Deus; per legem naturalem a Deo mentibus hominum impressa homo naturaliter intelligit quid est bonum 23i1 x77! apud homines lex regiminis superioris rectoris est universalis et simplex n6 63; leges humanae ad universalia respiciunt quae ut in pluribus accidunt n6 77; in multis homo deficit a rectitudine quin contrariatur legi humanitas positae n6 82

Secunda regula humanae vitae est lex exterior divinitus tradita 23i2 195, cf. 13 (143) 464, 34i0 112; lex regiminis divini est secreta n6 69, multiplex, universa etiam singularia et minima sub certo ordine dispensans ii: 72, 84; homo ad ipsam legem divinam prout est in secreto sapientiae Dei inspiciendam non pertingit n6 88; non potest plene cognosci peccatum vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur n6 34; non contingit quod homo in aliquo a rectitudine discordet et non contrarietur legi divinae n6 86; aliquando homo non putat se contra legem Dei agere cum agat, vel parum delinquere cum multum delinquat n6 92; quidam legem divini regiminis profitentur sed tamen eam opere non sequuntur 222 242

Ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnatur, requiritur quod alienis legibus astringatur 3623 252; potentes utuntur sua potentia quasi lege iustitiae 369 88; quasi nulla disciplina legis contineri 245 55;

sacrificia etiam ante Legem datam fuerunt i6 161; sabbatum in Veteri Lege exigebatur propter beneficium creationis 34 171

liber: hagiographa, idest libri per Spiritum Dei sapienter ad eruditionem hominum conscripti Prol. 53

liber, libenter, liberi: homo est dominus sui actus per liberum arbitrium 14^{jo} 279, cf. 2ile 153, *vide* dominium; in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium 7i2 274; virtus liberi arbitrii se habet ad infinitas actiones 14i0 297; unusquisque libenter respicit id in quo delectatur 226 282; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 21i2 103

liberatio: sperare liberationem per adiutorium amicorum 152 209; ad hoc quod liberetur homo oportet quod ipse etiam pro se oret 332 287; dies Paschae propter beneficium liberationis ex Aegypto 34 172

libido: ex libidine animalia commoventur ad coitum 40n 326, cf. 39i9 221

lignum, ligneus: lignum fructuosum praeciditur ut purgetur 2420 245; senescens lignum 14i 76; lignum putridum resistere non potest percussioni 4i18 326; arbor germinans ex putredine ligni habente vim sementinam 149 82; favilla remanet ligno combusto 2i18 180; taeda est lignum quod accensum suavem odorem, emittit 4i10 163; scuta lignea per colligationem adunantur 41e 97. — *Vide* arbor

linea: extensio lineae mensuralis 385 122

lingua: dicitur flagellum linguae distractio graviter infamantis 52i 365; nocumentum ex lingua hominis quasi venenum ex lingua viperae 2oie 173

liquor, liquidum, liquare, liquabilis: metalla liquabilia sunt 284 16; granula auri in unum liquantur 284 42; ad liquidum deprehendere g2 499; pretiosus liquor 2g6 63

litigiosus: intendere ad victoriam et gloriam ut in disputationibus litigiosis et sophisticis 629 314

litteralis: sensus litteralis, *vide* sensus livor: livor vindictae 165 42

locus: unumquodque in suo loco conservatur 4o7 185; latens in aliquo loco 22i4 132; pretiosa et eorum principia locis corporalibus concluduntur 28j2 152; occulta propter

locum invium 283 65; loca subversa propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 287 102; fulgur ad locum percutiens ad alia loca reflectitur 4i14 245; est determinata mensura loci ex quo incipit claritas diluculi apparere 38i2 248; caeli tenent supremum locum puritatis inter corpora i5i5 133; nullo corporeo loco concluditur sapientia 28.2 151; universitas creaturarum est quasi quidam secundarius sapientiae locus 2823 292. — *Locus*: status personae 7i0 224, pristina dignitas 2723 251, cf. 4o7 186; in loco iudicii: in porta 3i2i 241

locutio, loqui: necesse est in loquendo modicam pausam fieri ut saliva vel expuatur vel glutiat 7i9 428; per signa quaedam fit locutio 33le 186; secum loqui secundum rationem aliquid cogitando 7i3 306; duces bellorum solent esse promptiores ad loquendum 2g10 93; senes sapientius loquuntur propter duo 327 65; cum aliquis loquitur ex impetu passionis, agitur passione ad loquendum 3j 31; tria proveniunt in locutione alicuius ex defectu intellectus i82 18; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8j 7, in duobus deficientes 8j 8; adversum se loquitur homo quando se vita privari exoptat i04 24; contra amicum loqui ig3 13; in ventum loquitur qui ad gloriam captandam verba componit 152 13; figuratae locutiones sunt quasi venae a veritate per similitudinem derivatae 4i2 255, cf. 246

longaevitas: longaevitas vitae 2g18 171

longitudo: in qualibet re maior dimensio vocatur longitudo 38i8 358; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 38i8 355

loquacitas, loquax: in conviviis vix aut numquam homines vitare possunt quin per inordinatam loquacitatem offendant i5 139; si multa loquens non reprehenderetur, homines ex hoc ipso quod sunt loquaces iusti reputarentur n2 9

lubricum: peccatum luxuriae in lubrico positum 3i4 7

lucerna-, prosperitas 2i17 172; providentia Dei 2g3 32, i86 85

Lucifer: stella Veneris quandoque oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer 38i2 554, 573, *vide* Venus

lucrari: mercatores difficilia loca solent adire ad lucrandum 288 116

luctus: plurimos in hac vita praeoccupat luctus 213 339; omnes cum quodam luctu moriuntur 213 335, *vide* mors; Cocytus interpretatur luctus 213 326. – *Luctus*: dolor animae 142 335

ludus: aves captae exhibentur ad ludum 404 594

lumbi: in lumbis est delectatio vel etiam generationis origo 1614 177; ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur 404 328; homines lumbos praecingunt ad hoc quod sint prompti ad iter vel quamlibet actionem 383 57. – *Lumbi*: interiora 1614 176, voluptas carnalis 383 63, filii oppressi 1614 178

lumen: nihil videtur nisi in aliquo lumine 372 77, 384 340; habitantes super terram illustrantur lumine aeris operientis terram 201 469; dies clarus est ex corporali lumine 34 186, *vide* claritas; ex parte meridionali est nobis principium luminis 235 146; ad praesentiam maioris luminis non obtenebratur lumen solis 255 78; lumen resplendens in aere ex radiis solis reverberatis ad nubes 371 171; lumen a nubibus quandoque occultatur et quandoque reseratur 37 (3632) 5; aspectus luminis delectabilis est 34 156; peccantes per malitiam etiam lumen exterius detestantur 241 143

Lumine naturali bonum a malo discernimus per rationem 351 113, cf. 331 45; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 336 46; a Deo derivatur ad nos lumen intellectuale 281 234, lumen rationis 383 624

luminare luminaria sunt vasa luminis 3819 377; corpora luminarium ex parte meridionali nobis apparent 239 148; sicut lux ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur, ita tenebrae prout moventur in hemisphaerio inferiori 3819 385, *vide* lux; quidam asserunt luminaria moveri per excentricos et epicyclos, quidam autem per motus diversarum sphaerarum 3819 383; excedit humanam cognitionem qualiter luminaria moveantur 3819 380, nec mensura motuum eorum perfecte sciri potest 3820 394; colebant antiquitus idolatrae praecipue luminaria propter maximam eorum claritatem 312 284

luna: non assignatur ratio ex aliquo principio naturali quare luna sit

tantae quantitatis 51 156; luna habet velociorem motum quam sol 3839 562, semper incipit apparere in sero quasi deserens solem et praecedens ipsum versus orientem 3832 563; luna ad praesentiam corporalis solis obfuscatur 255 80; claritas lunae quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 255 81

lupus: quod haec ovis occiditur ab hoc lupo dispensatur a Deo propter bonum specierum 717 385; cervae eligunt loca occulta ubi lupi accedere non solent 394 16

lutum, luteus: lutum quando dividitur de facili ad eandam dispositionem reintegratur 3814 283; corpus humanum luteum dicitur 419 468; ex luti grossitie lumen intelligentiae obtenebratur 339 46. – *Lutum*: res contemptibilis et infirma 1312 182; luteum corpus: *domus* animae 419 472

lux, lucidus: lux corporalis primo invenitur in caelis 373 80, in luminaribus mundi 384 376, ex motu luminarium causatur prout in superiori hemisphaerio moventur 3819 385, 3824 454, 2610 145, cf. 3820 403, *vide* luminare; lux est quasi qualitas activa caelestium corporum 3817 322; inter omnes sensibiles effectus spiritualior est lux 37 (3633) 18; corpora caelestia per suam lucem agunt in ista inferiora 3817 321; dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 3847 319, *vide* corpus; aurora est diurnae lucis principium 244 173; lux corporalis ex flamma ignis procedit 186 65; hic ignis ardet et lucet 101 457, cf. 3824 456; umbra statim transit dum removetur obstaculum lucis 89 149; lux corporea est infra Deum 374 83; lux sensibilis ex potestate Dei hominibus occultatur et communicatur 37 (3633) 23, cf. 37 (3632) 10

Cognitio visus per lucem perficitur 37 (3633) 21, cf. 372 55, *vide* visus; oculus ratione suae levitatis lucidus est 419 154; in nocte lux diei expectatur 31 283; homines diriguntur per hoc quod super eos surgit lux solis 253 57; in die relevatur animus hominis ex lucis aspectu 1712 171; lux est efficacior ad perducendum in intelligibilem cognitionem 37 (3633) 19; per visionem lucis corporalis homo reducit in cognitionem et expectationem altioris lucis 371 58, 37 (3633) 23; per hoc quod homo lucem rationis

dimittit meretur ut luce divinae providentiae non protegatur 181 87; excellentior lux, scilicet spiritualis, quem Deus in praemium amicis suis reservat 37 (3633) 25, 30

Per plenam lucem diei iuventus designatur 310 303; in luce ambulat quibus omnia prospere succedunt ad votum 181 62. – *Lux*: claritas divinae cognitionis 371 318, cognitio 1225 390, consolatio vel consilium 3026 261, gloria mundana 1815 220, prosperitatis status 1522 214, 185 63, providentia hominis 181 84; *in luce*: in manifestis 2417 184

luxuria, luxuriose, luxuriosus: luxuria aliquis in proprium corpus peccat 1813 156, 1323 343, dicitur peccatum, quasi deordinatio quaedam hominis 1323 345J in luxuria quinque 31 9; peccatum luxuriae plures involvit 311 6, cf. 401 353, in lubrico positum est 311 7; luxuria homini infert damnum corporale, scilicet periculum personae et rerum 313 45, cf. 181j 154; per luxuriam homo maxime a Deo discedit 311 26, a bonis operibus et etiam a bonis praedicationibus 313 54, in perditionem vadit 313 49; secundum luxuriam maxime possunt daemones hominibus superare 40,3 361, cf. 352, *vide* diabolus; quandoque luxuriosi ad horam de Deo spiritualiter cogitant, sed mox ad ima revocantur 311 34, 401 368; acquisitis a tyranno interdum filii luxuriose utuntur 410 187; sardonys proprietatem habere dicitur quod luxuriam depellit 2819 207; humoris luxuria in animalibus maris (Plinius) 4124 424

M

macédoniens: metretae macedonicae (Aristoteles) 404 454

macellum: cetus non venditur in macello 4025 616

machinari: tyrannus contra quos timet semper aliquid machinatur 1524 233

macula: in reti sunt diversae maculae 181 107; homo de muliere nascens maculam contrahit 254 72

magnalia: magnalia de Deo proponere 121 23

magnanimus: est proprium magnanimi esse manifestum 3614 141; ad magnanimum pertinet ut apud magnos auctoritatem servet et tamen minoribus condescendat 291 103

magnates: deferre magnatibus 3421 272

magnitudo, magnus: quantumcumque quantitates corporeae videntur esse magnae vel altitudine vel profunditate vel longitudine vel latitudine, deficient a magnitudine virtutis Dei 118 137; magnitudo mensuratur motu et motus magnitudine 3819 392; ex naturalibus principiis ratio reddi non potest determinatae magnitudinis corporum huius mundi 51 153; cete grandia habent magnitudinis additamentum supra omne animalium genus 4010 255; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae 319 422, cf. 428; quidam sunt magni et elati animi qui facile provocantur ad iram 52 8; bellum est equo ad gloriam, idest ad quandam animi magnitudinem 3920 241; cum aliquis magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 1512 105.-*Magnitudo*, superbia 3619 197; ad maiora exaltari: *erigi* 367 70

maledicere: cum maledicere nihil aliud sit quam malum dicere, totiens dicitur quotiens contingit malum dicere 34 47; maledicere, idest malum esse pronuntiare et nocivum 51 54; si quis de malis alicuius gaudeat, ea desiderat et per consequens maledicendo ei malum imprecatur 3130 316; prohibens Apostolus maledicere vel non 34 63

malefacere, malefactor: potestas nocendi alicui non est nisi a Deo, voluntas malefaciendi non est nisi a se ipso 126 129. - Malefactorum princeps: *caput aspidum* 2016 168

malitia: primo est in diabolo inventa et per eius suggestionem ad homines derivata 401 399, cf. 4010 277, 243; omnis malitia hominum a superbia initium habet 406 132, *vide* superbia; peccantes per malitiam odiunt sapientiam ipsorum peccata arguentem 2413 127, etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes 241 143; quandoque malitia in homine non firmatur 231 247, cf. 193 13; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 417 123, cf. 416 98, 4115 279; quod Deus puniat et adversitates inducat, contingit propter malitiam creaturae rationalis 414 397; in caelestibus civibus nihil malitiae potest esse 17 403

malleus, malleare: lapides et alia huiusmodi quae non malleantur neque funduntur 284 17; lapis confringitur malleo ferreo 411 273;

per malleum aliquid atteritur de propinquo 4120 349; mallei est gravior percussura quam lapidum fundae 4120 354

malum, male: non potest in summo bono aliquid mali esse 103 84; in caelestibus corporibus non invenitur malum naturae 17 404; mala supervenientia bonis quasi per accidens 10 313; unum malum fit homini causa diversorum malorum, et huiusmodi multiplicatio potest procedere usque ad infinitum 3616 101; mala quae patiuntur homines ex divina providentia proveniunt 46 81; ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum 103 99; contingit quod aliquid malum est in homine quod ad divinam pertinet bonitatem, sicut non misereri 103 85

Dolor interior qui tristitia nominatur provenit ex apprehensione mali inhaerentis 161 58, *vide* tristitia; bonum a malo discernimus per naturalem rationem 33M 149, per intelligentiam 2828 352; si aliquis de malis alicuius gaudeat 3130 316; non sine timore homo perpetrat malum 121 11; quidam ad mala facienda prorumpunt quasi nulla disciplina legis contineantur 245 53; qui manifeste male agere non formidant 813 210; oportet vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali 3934 352; nihil tantum revocat homines a malis et ad bona inducit quantum Dei timor et amor Prol. 46; bona huius mundi quibus peccator male utitur ei vertuntur in malum 241 208; ex his quae in tempore aguntur aliquid ascribitur tempori bonum vel malum 33 108

malus: voluntas nocendi inest cuilibet malo ex se ipso sed potestas non nisi a Deo 112 572; mali homines perniciose iudicant de intentione bonorum. 24 15; mali, si non corriguntur, ex sanctorum vita inspecta deficiunt dupliciter 118 462; a contrario vitio in contrarium transire est poena consequens omnes malos 2419 219; comparatur diabolus ad omnes malos sicut caput ad corpus 416 98, cf. 24 15; in multitudine malorum non omnes omnibus socialiter concordant 417 110; ad consensum malitiae non disiunguntur mali 417 123, cf. 411 128; interdum per daemones puniuntur mali 17 329

Quod malis interdum bona eveniant, utcumque habet excusationem ex miseratione divina Prol. 62,

ex debilitate bonorum temporalium quae mali possident in hac vita 271 92, 2713 149, 2828 362, 291 4, cf. 819 298, 2116 146, 2117 170, ex futuris flagellis quae reservantur malis post hanc vitam 271 90, cf. 1022 502; 4116 301; secundum fabulam animae malorum perducebantur fluvio nomine Coccyto 2113 325. -Mali: *terra* 17 383, 389, 410; mali homines qui alios terrendo ad malum inducunt: *dentes daemonis* 415 88.- *Vide* impius, iniquus, peccator, etc.

mane: stellae apparentes in mane 3832 557, de mane 3832 564, *vide* matutinus; in mane flant venti orientales 3712 185; mane primo nondum communiter homines vadunt per viam 2414 148, spoliare domos tutum non esset 241 155

Manichaei: si homines non essent a Deo facti sed a principio contrario ut Manichaei fabulantur 103 104, cf. 102 50; ne aliquis credat, secundum Manichaeorum haeresim, hominis animam a Deo factam, corpus vero a contrario auctore formatum 101 169

manifestare, manifestus, manifeste: est proprium magnanimi esse manifestum 3614 141; quaerit inanis gloriae cupidus ut si quid in se excellens est manifestet 3217 162; qui manifeste male agere non formidant 813 210; ex igne veritas auri manifestatur 2310 166; caretum manifestam aquam requirit 813 201. - In manifestis: *in luce* 241 184; manifeste: *in faciem* in 532, 545

manus: illud quod in manibus portatur de facili amittitur 1314 212; princeps habens manum armatam contra ipsum 3420 231.-*Manus*: potestas 112 566, 520 357, 84 77, 2116 153. 23, 15, potentia 302 22, operativa virtus 377 122, cf. 271 134; *ponere manum in ambobus*: coercere utrumque 913 723; *porrigere manum*: dare auxilium 820 305

manutentor: habere multos manutentores 121 212

mare, maritimus: mare, pars principalis creaturae corporalis 3813 258, 3816 614, medium elementum 3816 304; hoc a principio ita fuit dispositum ut mare non undique terram operiret 381 183, cf. 71a 282, 381 176, *vide* aqua, oceanus; pretiosa inventa in mari 2814 178; in mari videntur hominibus occulta et mirabilia 3816 305

- Mare maxime ex immutatione aeris commovetur 282, 322; frequenter in mari fulmina cadunt 41M 236; mare non passim transgreditur litus sed secundum mensuram fluctuum 38u 224, *vide* fluctus; quandoque in frigidissimis terris maria congelantur 3830 522, in superficie 3839 525, *vide* frigus
- In mari sunt maiora animalia terrestribus (Plinius) 412l 424; beluae in mari orientali quae ab imo vertunt maria (Plinius) 4122 384, cf. 389; cetus infra mare Oceanum coactus 7la 285, *vide* cetus; in locis maritimis nubes magis multiplicatur 389 198, *vide* nubes
- margarita: margaritae generantur in conchis marinis 28M 180
- Maria: vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria 1g15 277
- Mars: sol proprio motu deserit stellas tardioris motus, sicut patet in Marte 3832 557, *vide* sol
- mas: mares comparantur ad feminas sicut perfectum ad imperfectum i2 63; semen maris ad materiam quam femina ministrat io10 248
- masculus, masculinus: patitur coitum femella elephantis considens, et masculus ascendit (Aristoteles) 4on 331; calor est qualitas masculina 3829 509
- massa: compactio massae corporeae in utero mulieris io10 246
- mater: uterus pertinet ad matrem 3829 512, cf. 38g 188, *vide* uterus; vita hominis in ventre matris abscondita est 3i0 295; obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 26l3 193; terra quae est communis mater omnium r2i 793
- materia: tempore praecedit id quod ex ea fit 384 8g; comparatur ad formam ut potentia ad actum 4i3 427; in maiori nobilitatis altitudine consistit dum subditur formae i20 781; dicitur fundamentum formae eo quod est prima pars in generatione 4i9 481; artifex fabricam constituit ex materia praeiacente 37^ 267, *vide* aedificium; quidam antiquorum situm elementorum attribuerunt necessitati materiae 384 96; materia corporalis non oboedit ad nutum angelis ad susceptionem formarum sed soli Deo i19 708
- matrimonium: Deus virum et mulierem in matrimonio coniunxit 3in 137
- maturitas, maturus: fruges continentur quando iam ad perfectam maturitatem pervenerint 24^ 298; senes maturius loquuntur 32, 68, *vide* senectus
- matutinus: apud nos astra matutina dicuntur quae in principio diei solent apparere 387 153, *vide* mane. – *Astra matutina*, de novo condita 387 152
- meatus: pellis perforata multis meatibus 414 60, 68
- medicina, medicus: qui vult sanari oportet quod acquirat medicinas quibus sanetur g26 614; de sumptione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem sanitatis licet sensu turbetur i2l 853, 33 92; medicus infirmum non ad votum sed ad profectum exaudiens 9ie 413
- meditari: pertinet ad contemplationem 294 48
- medium, medius: omne medium duorum eo magis ab uno extremo recedit quo magis alteri appropinquat i8 426; rectum est cuius medium non exit ab extremis i7 371; homo quasi medius constitutus est inter Deum et res terrenas i8 424; impius in medio virtutis non manet 24i9 219; medium ad cognoscendum virtutem Dei n9 146
- medulla: ossium robur nutrimento medullarum sustentatur 2i24 248
- mei: officio apum ex floribus colligitur 20j7 180, suave est ad edendum 20r7 178
- melancholicus: elephas est animal melancholicum 4017 438
- melior: etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda* sunt 4a 18
- membrana: pellis in modum membranae 414 61
- membrum: ad solum imperium voluntatis humanae moventur membra ij9 713; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 2032 255; iustum est ut homo membris privetur quibus ad iniustitiam utitur 3i22 242
- memoria: ea quae pro certo non habemus non curamus mandare memoriae ig25 248; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 324 510, cf. 23a 12; ea quae ab oculis recedunt de facili etiam a memoria transeunt 2o8 93; qui alicui vult reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur io1 204; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 88 130; in nocte pauca vel nulla fiunt memoria digna 3e 228; post mortem vivere in memoriis hominum contingit ex tumulis iiii8 263, io19 390, propter bona facta iiii9 270
- mendacium, mentiri, mendax: omne mendacium veritati contrariatur 1310 132, *vide* veritas; cum aliquis contra manifestam veritatem mentiri nititur 137 76; qui ad ostendendam Dei iustitiam vel bonitatem mendacio utitur i3i0 128, 139; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 4l8 362. – *Mendacium*: falsitas iudicii 34e 48
- mens: in die a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur 4i3 272; mentis instructio est per lumen rationis naturalis 33u 145; lex naturalis a Deo mentibus hominum impressa 23u 177; cum humana mens nec ipsas creaturas totaliter et perfecte cognoscere possit, multo minus et ipsum creatorem n7 115; cum mens fuerit dolore absorpta consolationis verba non recipit 2i3 264, *vide* tristitia; homo mente inhaeret Deo i8 425, cf. 173 57, 231l 189, 3ia 30, *vide* Deus; mens dum finem suum in rebus mundanis constituit, vel ab eis amorem revocans Deum amare coeperit, vel totaliter mundum contempserit 5.9 332; mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur i20 777; confusio mentium quam patiuntur damnati io2i 455; non comprehendentes mentes loquentium in duobus deficiunt 8l 8. – *Mens*: *caput* 293 33, *venter* 32i9 176. – *Vide* anima, ratio, spiritus, etc.
- mensura, mensurare, mensuralis: non potest perfecte mensurari motus corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 38i9 390; mensura vitae humanae determinatur a Deo 145 10; linea mensuralis 385 122
- mercator: mercatores difficilia loca solent adire ad lucrandum 288 116. – *Mercator*: *institor* 288 116
- mercennarius: mercennarii a patrono mercedem expectant 7i 40, cf. i4u 177; paterfamilias melioribus mercennariis maiores labores committit, postea largiens maiora munera 7i 48
- Mercurius est parvae quantitatis 3832 567> raro videtur 3832 567,

quandoque incipit apparere de mane, quandoque de sero 382 564

meridies, meridionalis: meridies est dextrum respectu orientis 302 132; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sursum caeli in meridie 238 85; quidam posuerunt dextrum caeli in parte meridionali 238 96, cf. 239 114, 150, *vide* caelum; ex parte meridionali est nobis principium luminis 238 146; versus partem meridionalem quoad nos procedunt motus planetarum 238 101, *vide* planeta; latitudo terrae attenditur a meridie in septentrionem 3818 356, 363, *vide* terra; quanto magis appropinquatur ad meridiem in nostro habitabili tanto locus calidior est 3818 366; impugnatores beati Iob provenerunt ex parte meridiei 302 127, ubi solent homines minus bellicosi et feroces habitare 302 128. - *Meridies*, inventus Un 249

meritum: in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium 272 274; de meritis iudicandorum instrui per testes 212 221

messis, messor: messores in terris calidis 2819 182. - *Messis*: quaecumque negotia inchoata vel iam pene perfecta 182 206

meta: metas rationis excedere 52 16

metallum metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum stellarum et in terra retentis 281 14, 281 94, 104, ductilia et liquabilia sunt 284 16; corpora metallorum non cedunt tangenti nec pertransiri possunt 3718 276; diversificantur metallorum species secundum puritatem vaporis resoluti et differentiam caloris digerentis 284 20; diversas origines habent metalla 284 24; inter metalla aurum videtur purissimum (fulgidius 3722 335) et post hoc argentum et sub hoc aes, infimum autem ferrum 281 23, *vide* haec verba; metalla apud homines pretiosa habentur 284 12; scripturam describere per impressionem in metallo 1923 234

metreta: metretae macedonicae (Aristoteles) 4018 453

metrice: sapientes metrice divina et philosophica describebant 3634 263, *vide* carmen

miles, militaris: milites sub duce militant 71 39, 253 47, cf. 51, mili-

tando ad victoriam tendunt 71 25, *vide* dux; milites aliquid post statum praesentem expectant 144 178; milites consueverunt cum auctoritate regia et absque contradictione aliquem qui reputatur reus invadere 1017 361. - Cingulum militare: *balteum* 1218 302

mille, millenarius: cubicus ex denario consurgens millenarius est 31 41; maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius 31 32, 43

ministerium: angelorum ministerio caelestia corpora moventur 387 163; cf. 253 42, 3413 141, *vide* angelus

minor: ad magnanimum pertinet ut minoribus condescendat 29u 103

mirabilis: mirabile est quod ipsum apparet sed causa eius perquiri non potest 19 182, cf. 910 278; cum aliquis magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 1512 105. - Mirabilia quaedam: in profundo maris 3845 305; in caelo 3817 317; in pluviis 3628 308; in avibus circa corvum 3841 685; circa animalia domestica et silvestria 395 62. - *Vide* admiratio

misereri: causa miserendi est miseria 1921 201; consueverunt homines misereri pupillorum 241 34, viduarum 243 39, pauperum 244 43; non est sic in iudicio aliquibus miserendum quod iustitia relinquantur 281 125; non misereri secundum quod misericordia in passionem sonat in homine quidem vituperatur, quod tamen divina bonitas ex sui perfectione requirit 103 85

miseria, miser: esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi 33 83, 86; miseria hominis in damnis rerum vel personae et in dehonorationibus consistere videtur 325 518; tanto gravior est miseria quanto a fortiori inducitur 1921 202; solet aliquis miseriam pati sed ex propria culpa 313 535; animae amaritudo ex miseria nascitur 325 515; homo in magna afflictione constitutus ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 341 510; ad parcendum inducere solet miseria hominis 713 350, cf. 1921 201; in humanarum rerum dispositione quidam in miseria moriuntur 2123 232; superiores intellectuales substantiae absque miseria sunt 252 33. - *Vide* afflictio

misericordia: solet duplex esse misericordiae impedimentum, scilicet contemptus miseri 3119 218 et fidu-

cia propriae potestatis 3121 235; beneficium misericordiae erga pauperes, viduas et pupillos 311e 199

modicus: omnis creatura corporalis modicum aliquid est in comparisonem sanctorum angelorum 411e 291

mollescere: in examinatione mollescere 912 347

monere: solent homines ter moneri vel citari 3329 330

mons, montanus: inter corpora mixta maxime videntur firma et stabilia montes 61 50, qui sunt quasi columnae super terram fundatae 61 156; cum generatio montium sit naturalis, quandoque montes naturaliter destruuntur 61 106; montes ex certis causis post aliqua temporum curricula dissolvuntur 1418 253; quandoque funditus diruuntur 281 125; rupes alicuius excelsi montis quasi semper caligine nebularum obteguntur 283 69; in radicibus quorundam montium defluunt immeabiles torrentes 284 74; cavernae lapidum inveniuntur in locis montanis 24g 89; in locis montanis frequentiores et graviore sunt pluviae 241 82; in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium 4045 417; solent homines ad loca montana confugere pro timore latronum vel hostium 24s 80. - *Mons*: superbus 404 443, cf. 4015 412

monstruosus: daemones sub figura quasi monstruosorum animalium describuntur 4010 244

mors, mori, mortuus: mors est corruptio corporis viventis 3847 329, cf. 1410 87, 3323 273, 1214 209, *vide* corruptio; mors communiter omnibus immittitur a Deo 923 523, per subtractionem divinae operationis conservantis vitam 1443 148, cf. 141 39; homo necessario patitur mortem corporalem ex eo quod terrenum habet fundamentum 419 503, cf. 421 556, 520 361, 101i, 387, 2113 in, 384, 330, per aetatis processum tendit in mortem 1623 313, cf. 311 360, sicut ad suam domum 3023 238; propter incertitudinem mortis non potest expectari etiam dies crastinus 721 517; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse 1413 152, 1945 254, cf. 109 225

Mors quandoque est naturalis quandoque violenta 419 505, 1348 419, 147 67, cf. 272j 235, 272a 241, 3318 207; mors naturalis potest per aliqua signa praecognosci sed mors violenta omnino incerta est 420 513,

in vulva aliqui moriuntur ante infusionem animae rationalis 316 392; quidam prosperantur usque ad mortem, quidam in miseria moriuntur 212 232, cf. 311 360; quidam absorpti terra vel oppressi parietibus per terrae motum cadentibus moriuntur 3815 293; per mortem homo privatur corporali visu 3817 340, *vide* tenebrae, totaliter consumuntur corporis bona i813 168, cf. 12U 209, 14.0 87, i814 180; mors quasi regis plena potestate hominem in pulverem conterit i8a 184, cf. 2011 117; corpus mortuum resolvitur in quasdam reliquias caloris naturalis 34^ 166, idest cinerem et pulverem 3415 163, corporalem pulverem 403 208; apud antiquos corpora mortuorum igne comburebantur 34^ 165; post mortem homo in putredinem et vermes resolvitur i714 193; per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi sterco 2o7 59; absque differentia honoris et dignitatis similis est condicio mortuorum io22 488, cf. 2126 259; homo videtur sic per mortem consumi ut nihil eius remaneat i410 95, quasi impossibile sit ipsum iterum reparari ad vitam 14u 107; homine mortuo, frequenter omnia quae fuerunt eius deperunt i8j6 198; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vendi 20j 101, ad vitam praeteritam 79 186, *vide* reditus; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum mortui repararentur ad vitam 1925 285; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 2822 266; quod est post mortem est quasi postremum Coecy 2133 336

Omnes homines cum quodam luctu moriuntur 2133 335; mors est ultima poenarum praesentium 84 73, et maxima 922 519, inter tribulationes non computatur 5a0 361; de amicis mortuis dolendum est non immoderate i20 757; mortui de facili oblivioni traduntur 209 95, cf. 819 289, i8j8 217, 3817 341, *vide* tenebrae; quidam desiderant se in memoriam hominum victuros etiam post mortem i817 209, quod contingit ex tumulis (ad aliqualem mortui memoriam iOj9 390) vel propter bona quae fecerunt iiii 263; per mortem homo non totaliter consumitur 3o24 239, cf. 718 414, 1328 416; Deo mortui conspicui sunt quia secundum spiritum vi-

vunt 78 166; differentia magnitudinis et parvitatis secundum spiritualia bona remanet in statu mortuorum 319 428; mors hominis non est in perpetuum 146 41, hoc esset valde horrendum et miserabile 1413 139; status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 14e 42; non sic mortuus est Christus quod eum mors absorberet 1925 262; resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur 1412 132, *vide* resurrectio; de morte prima et secunda 408 207

Mortis caligo, peccatum originale io21 447; *mortis umbra*, ignorantia vel stultitia 1222 344, obscuritas culpae ducens ad mortem 3422 251; mors: *inferna* 21j3 114, *somnus* 363 362; mortuum esse: *dormire* i412 no, 2719 219

motio, movere, motus: finis ultimus est quasi terminus motus i82j 259, *vide* finis; terminus est ultimum motus 3811 218; via ad motum refertur 3819 378; non mensuratur perfecte motus corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 3819 390; propter ipsius defectum motus perfecte non cognoscitur 3628 283; ordine naturae movens prius est moto 387 150; motus violentus a potestate humana 267 no; tam in corporibus corruptibilibus quam in corporibus incorruptibilibus quidam circularis motus apparet, sed aliter et aliter 79 189; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 3927 299; motus diurnus est primus motuum 3879 231, uniformis 3831 539, quo revolvitur totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte super polos mundi 3831 540, cf. 3812 231, sensibilius percipitur ex stellis propinquis polo septentrionali 3831 542, *vide* caelum, corpus; proprium est aquae quasi continue moveri 38g 192; quod gravioribus elementis constet corpus humanum eius motus declarat 4^ 468; est in quolibet animali principium motus a dextro 23s 83; exteriora organa motus sunt tibiae et crura, interiora autem sunt cartilagine quaedam et nervi 4013 377; homo motus in corde patiens propter passionem 10j 26; motus contrarii humanarum voluntatum 252 27

mulier: res fragilis 13 (147) 437, infirma 15U 128; in utero mulieris occurrit compactio massae corporeae io10

245, *vide* uterus; mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 39i 20, cf. 392 32; homo de muliere nascens maculam contrahit 254 72, *vide* concupiscentia

multiplicatio: multiplicatio malorum homini procedere potest usque ad infinitum 30ie 161

multitudo non est celebritas nominis nisi apud multitudinem, quae in plateis solet inveniri i817 216; a iustitia homines declinant quia deferunt multitudini contra iustitiam 3424 270; poenae multitudinis peccantium 3424 277; multitudo vulgi 3834 590

mulus: ex asinis muli generantur i3 83; mulis antiqui maxime insidebant i3 84; qui subiacet concupiscentiae passionibus mulo comparatur 410 172

munditia, mundus: munditia in solo Deo perfecte invenitur 13 (14J 485, cf. 256 86, *vide* Deus; quicquid quocumque modo mundum vel purum est, a Deo munditiam et puritatem habet 13 (14J 487, *vide* puritas; de immundo facere mundum est eius qui per se mundus est 13 (i44) 482

mundus, mundanus: principales partes mundi sunt terra, mare et caelum 38se 614; terra fundata est super centrum mundi 383 130, *vide* terra; idem est factor mundi et gubernator 3413 134; hoc quod res naturales sunt propter finem ostendit mundum regi divina providentia et non omnia agi fortuito 58 131; impossibile est quod universalis mundi gubernatio sit iniusta 3473 143; antiqui naturales ponebant mundum casu factum esse Prol. 10, mundi cognitio imperfecta 59 153, *vide* homo; mens triplex hominis ad res mundanas 519 332; fides catholica non ponit substantiam mundi perituram sed huius mundi statum qui nunc est 1412 127; quidam posuerunt hunc statum mundi in aeternum duraturum 1925 285; resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur i412 132. - *Vide* Deus, universum

munitio, munire: homines ad loca montana quasi munitiora confugiunt pro timore latronum vel hostium 248 80; quandoque munitiones per terrae motum deiciuntur 38.5 297. - Fortissima munitio *brachium excelsum* 3875 300

murmur, murmurare: aqua murmuris sonum facit 324 509; murmurare

contra Deum est Deum blasphemare iu 540

murus: obstaculum ex ipsa substantia negotii 30⁶ 161

musica, musicus: signa gaudii sunt musica instrumenta 30¹¹ 295; apud antiquos liberi instruebantur in musicis 21¹² 103

mussitatio: sine mussitatione 21⁶ 35

mustum: nisi vapor musti ferventis evaporet, multiplicatur quandoque usque ad vasis confractionem 32¹⁹ 179

mutabilitas: causa mutabilitatis est potentia 41⁸ 421; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22^{1e} 180.—Cursus mutabilitatis rerum: *fluvius* 22¹⁶ 181

mysterium: mysteria libri Beati Iob Prol. 99

N

nares: respiratio praecipue fit per nares 27¹ 34, 41ⁿ 178, cf. 41¹² 187

natio: in parte septentrionali habitabant barbarae nationes 30¹² 124

nativitas, nasci, natus: vita hominis per nativitatem in manifestum prodit 31⁰ 297; nativitate sublata conceptio non aufertur sed e converso 33¹ 117; homo nascens a parentibus originem sumit 17⁶ 191; homo de muliere nascens maculam contrahit 25⁶ 72, *vide* concupiscentia; nati sunt quodammodo aliquid parentum 12⁵⁶, in auxilium rerum gerendarum solent esse parentes magis nati quam natae 12⁶⁵, *vide* filius, parens, pater; Herodes et Pharao diem nativitatis celebrabant 34 179; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior 33 120

natura, naturalis, naturaliter: quaelibet res naturam ex causis propriis habet 41⁷ 402; quod naturale est non potest totaliter vitari 6⁵ 69; ratio condicionem naturae auferre non potest 3¹ 7; id quod consuetum est apprehenditur ab hominibus quasi naturale 39⁵ 73; ea quae naturaliter sunt nulli imputantur in culpam vel in malum 10¹ 99; naturale est quod unumquodque perdat suum contrarium 10¹ 100; natura agit propter finem q¹ 113; non omnia procedunt ex necessitate principiorum naturalium 59 170, cf. 163; res naturalis quae finis notitiam non habet ab aliquo superiori intelligente ordinatur in finem 9¹ 116, cf. Prol. 20, ut sagitta a sagittatore 9⁸ 119

Ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili *et* movens moto 387 150, *vide* caelum; ad motum localem natura corporea nata est spirituali naturae obedire 11⁹ 711, *vide* corpus; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur Prol. 1; diversis naturis unum et idem potest esse bonum et malum 10¹ 79; hoc habet naturae ordo ut quod naturaliter generatur etiam determinato tempore corrumpatur 6⁵ 104; est naturale sensibili naturae ut et convenientibus delectetur et gaudeat et de nocivis doleat et tristetur 34 8, *vide* sensus; quando natura est fortis 7¹ 114

Inclinatio naturalis est ex virtute divina quae est naturae principium 267 *in*, cf. 1⁶ 250, 26⁷ 108, non ut excludatur naturae operatio 10¹⁰ 237; a divino praecepto tota natura in sua operatione regulatur q⁷ 188, cf. Prol. 24, 36²⁹ 322, 37⁶ 97; omnis naturalis cursus rerum est quaedam motio creaturae ad praeceptum Dei 39²⁷ 299; cognoscere naturam entis 22¹³ 124.—Fide Deus

Antiqui naturales ponebant solum causam materialem Prol. 14, et mundum casu factum esse Prol. 10. — Naturalis aptitudo: *spes* 147 71

nauta: anima humana quantum ad aliquid est in corpore sicut nauta in navi 41⁹ 473, *vide* anima

navis, navigare: quando navis movetur per mare, ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur 41²³ 402; naves poma portantes ad vendendum festinant ne per moram putrescant 9²⁶ 620; frequenter in mari fulmina cadunt quibus quandoque etiam naves periclitantur 41^u 236; in mari navigantes timent ne ab intumescen-
tibus fluctibus submergantur 31²³ 255; inveniuntur in mari pretiosa corporalia quia ibi depereunt in navibus ibi submersis 28.4 178

nebula: pluviis ex nubibus deorsum cadentibus, remanent vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 26^e 126; per nebulas nobis tegitur caelum 20⁹ 128, 133; rupes excelsi montis quasi semper caligine nebularum obteguntur 28¹ 69. — *Vide* nubes

necessitas, necessarius: non omnia procedunt ex necessitate principiorum naturalium 59 170, cf. 163; species terrae ex necessitate talem quantitatem non requirit 38⁵ 115;

absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 59 196; quidam situm elementorum attribuerunt necessitati materiae 384 96; illi qui providentiam negant omnia quae apparent in rebus mundi ex necessitate naturalium causarum provenire dicunt 59 148

Homo fundamentum aedificii collocat propter necessitatem habitationis 387 138; divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 27¹⁶ 193; prae nimia necessitate ad publicum sine vestibus nudus prodire 2410100; mane primo aliqui pauperes necessitate ducti praeoccupant tempus operis 24^M 148; spem habent iusti de Deo quod in tempore necessitatis eorum orationem exaudiat 27⁹ 108. — *Necessarii*: familiares et domestici 61¹ 190, cf. 21⁹ 73

negare: dubitans propinquus est neganti 15¹ 50

negligentia: quandoque defectus in operibus humanis invenitur ex negligentia propter infirmitatem carnis 6¹ 681; sunt in viris iusti peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione proveniunt 6^a 16; per negligentiam peccati initia reprimere non curans 42⁰ 531; P¹⁰ familiarium delictis interdum domini puniuntur propter negligentiam corrigendi 1^M 220

negotium: negotia inchoata vel iam pene perfecta: *messis* 18¹⁶ 206; obstaculum ex ipsa substantia negotii: *murus* 30¹⁴ 161

nervus: interiora organa motus sunt cartilagine quaedam et nervi 40¹³ 378; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus 10^u 252; qui ponuntur in carceris nervo, sic ligantur quod a nervo divertere non possunt 13²⁷ 405

nescientia: angeli purgari dicuntur a nescientia (Dionysius) 41^e 288

nigromanticus: nigromantici nituntur cum daemonibus pactum inire aut eos sibi subicere vel qualitercumque constringere 40²⁶ 650, cf. 645 (282 266)

nihil: in nihilum redigere, subtrahendo scilicet esse 11¹⁰ 156, *vide* Deus

niti: ex duobus homo nititur ad effectum operationis pervenire 187 92

nix: pluviae congelatae sunt nives 38²⁹ 504, quae procedunt ex nubibus 37¹² 193, cf. 37¹⁶ 241, 38²² 430, *vide* pluvia, nubes; nives magis propter eorum tenuitatem possunt penetrari 38²² 437; nivis dissolutio per

calefactionem 617 221; aquae nivis bene ablutivae dicuntur g30 669

nobilitas, nobilis: unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat x20 779; ipsum cognoscere est nobilissimum 320 441; meliora pasqua nobilioribus animalibus reservantur 398 112

nocere, nocivus, noxius: qui aliis nocent per dolum 48 141, cf. 242 26, *vide* dolus, vel per manifestam violentiam 245 53, latrocinio intendentes 245 59; hoc quod aliquis aliis nocet etiam in suum nocumentum redundat 242 263; solent homines desistere a nocumento eorum qui aliis nocere non consueverunt 244 47; voluntas nocendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo i12 572, I2e 129, I510 196, cf. 40u 404; sensus non potest non refugere id quod est nocivum 66 83, *vide* sensus; amara et noxia non potest cor hominis libenter acceptare 6e 89, 92. – *Vide* nocumentum

nocumentum: in peccato procedentibus ex triplici causa proveniunt nocumenta i89 118; nocumenta proximis illata quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine colore iustitiae 22e 47; hypocritarum est dolose aliis nocumentum inferre i535 335, *vide* dolus, hypocrita; onychini nocumentum refrenatur per sardium 28le 206. – *Vide* nocere

Noe: manifestum est Noe hominem in rerum natura fuisse Prol. 84

nomen: non est celebritas nominis nisi apud multitudinem i817 216; homini nomen bestiae competit cuius passionem imitatur 410 170

novitas, novus: si motus caeli in aeternum durabit nullus erit novissimus dies i925 290, *vide* dies; in gloriam novitatis exaltabitur homo resurgens i4u 210. – *Novissimi*, minores de populo i820 236

nox, nocturnus: nox et dies fiunt secundum motum diurnum qui est primus motuum 38^ 231, 240, 3834 539, *vide* caelum; ad bonum noctis pertinet secundum naturam quod decoratur aspectu stellarum et ex spe diei 39 278; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 2o10 145, cf. i46 32, *vide* sol, tenebrae; diluculum est quoddam confinium diei et noctis 3812 235

In tempore noctis res visu discerni non possunt 415 302, quaecumque modica commotio perturbationem inducere solet 415 303; aliud est opus noctis et aliud diei 377 116; nox est tempus deputatum humanae quieti i712 166; nox propter tenebras secundum se ipsam horrida est 36 216; in nocte pauca vel nulla fiunt memoria digna 36 228; nox non notatur per se ipsam in hominum memoriis sed ex die coniuncta 3e 230; quaedam noctes sunt celebres et festivae 37 235, cf. 240; tempus nocturnum propter quietem magis est congruum revelationibus percipiendis 415 270; vigiles cantu aut instrumenti sono propinquitatem certarum horarum noctis declarant 3837 641

Nox: subita et inopinata adversitas 3425 295, quies contemplationis seu obscuritas visionis 3510 109

nubes: ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 389 198; soliditatem non habent 362g 304; per nubes occultatur caelum 3629 315, cf. 35 191, 97 192, 3630 319> 37 (3632) 5, 10, 3715 233; quandoque in uno territorio nubes apparent et in alio non, et hoc dupliciter 37^ 203; in locis maritimis nubes magis multiplicantur 389 200; nubes ventorum impulsu ad diversas partes transferuntur 3712 181, cf. 3717 250, 3721 322, 3826 476, circuitu quodam 37^ 183, secundum Dei dispositionem 3712 191, 3713 215, 3827 484, *vide* ventus; in hieme redeunt nubes non eadem numero 79 199; radii solis reverberantur ad nubes 37U 173

Ex divina dispositione dependet quis effectus ex nubibus consequatur 3712 197, 200; procedunt ex nubibus diversi effectus, puta pluviae, nives, grandines, tonitrua et similia 37^ 193; vapores nubium successive in pluvias condensantur 363u 387> cf. 26, 126, 2825 312, 3633 302, *vide* vapor, pluvia; dum ex ventis nubes impelluntur causatur sonus tonitruum 3835 468, cf. 37 (3632) 7, 3831 593, 597, *vide* tonitruum; de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 3030 317

Nubes ordinatae ad frumentum 3711 157; nubes roris messoribus refrigerium praestans 29j9 184; nubium scientia comprehendit omnem notitiam impressionum quae aerem perturbant et effectuum in his in-

ferioribus 37ie 247, cf. 241, *vide* aer. – *Vide* nebula

nuditas, nudus, nudatio: est quaecumque nuditatis remedium si nudus saltem operimento domus non careat 243 3\$. – *Nudatio*: rapina 20i9 215; *nudus*: non sufficienter vestitus 223 56, non habens vestimenta 2443 99

numerus, numeralis: secundum quosdam species numerorum usque ad decem protenduntur^ postmodum priores numeri repetuntur g3 36, quod secundum nominationem manifestum est g3 39, cf. 33; maior numerorum qui apud nos proprium nomen habeat est millenarius g3 32, 43; apud nos numerum illorum esse dicimus quorum numerus a nobis stabilitur i45 12; solet septenario numero universitas designari 519 320, 423 69; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 253 48, *vide* homo; absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 5s 196

nunc: in praesenti tempore 372j 317
nuntius: angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant x2 246, *vide* angelus

nutritio, nutrire, nutrimentum: per nutrimentum conservatur vita x8ia 160; adeps propter superabundantiam nutrimenti generatur 212u 244; strutio non curat de nutritione pullorum 3913 185; ex nutrimenti subtractione primitus homo incipit debilitari i8,3 162, et etiam subtrahitur vita i8j2 164; pretiosissimi lapides maxime nutriuntur in India 2813 193

O

obfirmatio: cum cordis obfirmatione His 209

obfuscare: luna et stellae ad praesentiam corporalis solis obfuscantur 255 80

obicere: contentio in respondendo et obiciendo consistit gu 390, *vide* contentio; solent disputantes contra dicta aliorum obicere 235 50, *vide* disputatio

oblatio, offerre: ante Legem datam fuerunt primitiarum et decimarum oblatio i5 161, *vide* hostia

obligatio, obligare: obligare se ad poenam 3X5 70; alio subici accedente aliqua obligatione 4023 572

obliquatio, obliquare, obliquitas, obliquus: intentio lob non erat ad exteriora bona obliquata 2j 20; quan-

to regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate 418 442; peccatum est obliquatio a lege Dei 115 33; rectum est iudex sui ipsius et obliqui 115 36

oblivio, oblivisci, obliuiscus: per temporis longitudinem homo obliuiscitur eorum quae novit 105 145; volens alicui reducere aliquid ad memoriam quod oblitus videtur 105 204; per oblivionem peccans contra legem Dei 233a 202; mortui de facili oblivioni traduntur 209 95, cf. 819 289, 181s 217, 3817 341; strutio est naturaliter animal obliuiscus 39^ 179. — Oblivio: *tenebrae* 181s 220, cf. 38n 339

oboedientia, oboedire: materia corporalis non oboedit ad nutum angelis ad susceptionem formarum sed soli creatori Deo 119 708, ad motum localem naturae corporea nata est spiritali naturae oboedire 119 711; 'respondere' pertinet ad oboedientiam quae creatura Creatori oboedit 1415 203; servus ad nutum oboedit domino 26u 158; milites oboediunt imperio ducis 253 47

obrizum: aurum purissimum 312a 271; 281s 189

obscuritas, obscurus: claritas lunae et stellarum quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 255 81. — Obscuritas visionis: *nox* 3510 109; dubia et obscurat *tenebrae* 2417 183; obscuritas horribilis: *turbo* 917 428, cf. 381 29; obscuritas culpae ducens ad mortem: *umbra mortis* 342 251

observatio, observare: qui bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur, quod in potu aquae non observatur 1516 142

obstaculum: *murus, ianua* 3014 161

obstetrix: mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 394 20; obstetrix sic educit infantem quandoque mortuum ut mater non laedatur 2613 193

obstupescere: rationabile est quod ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescat 415 291

occasio: diversis occasionibus iterato irretiri 40^ 369

occidens, occidentalis: si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sinistram caeli in occidente 23a 85; apud quosdam inferius caeli intelligitur occidens 231 102; principium motus planetarum est in occidente 23s 130, cf. 133, *vide* planeta; sol

suo proprio motu movetur ab occidente in orientem 3832 559, *vide* sol; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 3818 354, *vide* terra; versus vespere flant venti occidentales 371a 186, *vide* ventus. — *Vide* caelum

occisio, occidere: quandoque ab exteriori persecutore occiditur homo 27a 241; quandoque impiorum filii qui in hoc mundo prosperati sunt occiduntur 27^ 170; de carcere educi ad occisionem gladii 3612 108, cf. 2715 180; concurrentes homines ad cetum occidendum 4028 672

occultatio, occultare, occultus: humanae sapientiae origo occulta est ex parte intellectualis luminis et ex parte rerum cognitarum 2818 233, *vide* sapientia; triplex modus occultationis solet in revelationibus contingere 411 236; adulter quasi non sufficiat ei occultatio noctis adhuc alias occultandi artes assumit 24^ 161; solent homines propter confusionis timorem contra iustitiam suam culpam occultare 3133 334

Occultissima omnium causa scilicet Deus 2818 235, cf. 383 195, *vide* Deus; loca occulta quaerunt fugitivi 1528 280, eligunt cervae in quibus pariant 391 16; quod in sinu absconditur in occulto habetur 1927 347; quaedam occultae creaturae scilicet venti et pluviae 2815 308; occulta maxime videntur esse ea quae in corde latent 1224 368; remanent multa in factore consideranda quae nobis occultantur 111 55

Occulta cognoscere ad intelligentiam pertinet 1213 193, 1224 367; divinae cognitioni subiacent pleraque ipsorum quae ab hominibus sunt occulta 283 56, *vide* homo; ex mutua collatione aliquid occultum indagari 22a 12; non licet per imundos spiritus occulta perquirere sed solum, per Deum vel per sanctos 4 (5i) 582. — In occulto cordis: *in sinu* 231a 204

oceanus: undique terram circumdat 2010 143, 148, *vide* mare

oculus: inter alias partes capitis sunt praecipui oculi 419 152; oculus ratione suae levitatis lucidus est 419 154; propter discursum humorum visus oculorum impeditur 1617 225; est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 42^ 178; fortiter commoto capite vel oculis videtur quod emicet splendor ignis 411 145; id quod videtur oculis cer-

tius cognoscitur quam quod aure auditur 425 38, *vide* visus; solent homines maerore depressi oculos ad terram demersos habere 2921 228; oculi ceti 414 51, 419 155; ex oculorum aspectu provenit concupiscentia mulierum 311 16, cf. 314 9, 2415 157; ea quae ab oculis recedunt de facili a memoria transiunt 209 93; oculi corporis visuri sunt non divinam essentiam sed Deum hominem factum 1927 326, etiam gloriam Dei in creatura refulgentem 1927 329

Oculi alicuius deficere dicuntur quando aspicit ad aliquod apprehendendum ad quod attingere non valet 1120 281, cf. 175 92; aliquis dicitur super aliquem oculos aperire cum eum dirigit et vias eius considerat 13 (143) 468; placidis oculis aliquem aliquis intuetur quando facta eius benigne interpretatur 1610 118, terribilibus oculis quando bona interpretatur in malum 1610 120; quasi caligat oculus rationis quando propter passionem iudicium eius in opere particulari decipitur 2317 252. — Oculus rationis: *facies* 2317 251

odium, odiosus: si ira in odium transiit 19n 108; quando est nobis aliquid odiosum, omnia abominamur per quae in illud devenimus 33 101; odium inimicorum maxime manifestatur quando aliquis gaudet vel de totali ruina vel de malo superveniente 3129 305; iudicis odium iustum vel iniustum 33.0 77, cf. 69; facies hominis odientis aperta est quando rationem sui odii non occultat 1324 366

odor, odoriferus: boni odores assumuntur in signum laetitiae 18.6 196; signa tristitiae demonstrare quantum ad aliquos fetidos odores 1816 190; taeda suavem odorem emittens 4110 163; vapor odoriferus ex ore ceti 4110 164

offensa, offendere: causa inimicitiae conveniens est offensae 1324 358; ira est appetitus vindictae ex praecedenti offensae proveniens 52 10; aliquis offendit unde poenam meretur a Deo vel provocatus ad vindictam vel ipse primitus offendens 32e 537; homo nihil condignum facere potest propriis viribus ad recompensandam offensam quam contra Deum commisit 720 449. — *Vide* culpa, poena, satisfactio; Deus

oleum: videtur pretiosius inter fructus terrarum 29e 64

- oliva: solent olivae optimum oleum habentes in locis lapidosus et arenosis esse 2g⁶ 66
- olla: quando olla fervet, aqua fervens in ea commovetur 4i2 389, cf. 4in 186
- omissio, omittere: omissiones proprie nominantur delicta 13i 349, cf. 339 63; in pluribus peccat homo omitendo quam committendo 22f 45, *vide* peccatum
- Omnipotens: qui sunt in tempore modum aeternitatis Omnipotentis comprehendere non valent 24i 15, *vide* homo
- onager: asinus silvestris est n¹² 196, 245 57, 39s 69, 71, 39s 113, a servitute humana liber 395 69, 82; onagri habitaculum 39s, 88, 91, 93, 96. - *Vide* asinus
- onus: adversitas quasi onus quoddam levius fertur quando a pluribus portatur 2la 246
- onychinus: noxias virtutes habet, scilicet excitandi tristitias et timores 28ie 204; nocumentum eius refrenatur per sardium 28ie 206
- opacus: terra in se opaca est io2 468
- operarius: operarius semen a domino susceptum serit et multiplicatum reddit, segetes congregando in aream et post trituram in horreum domini reportando 39la 151; homo operarius denegans pretium laboris dupliciter 3i39 395
- operatio, operari, operativus: omnia habent dispositionem naturalem congruam propriae operationi 5e 112; ex bonis homo habet facultatem operandi 30ia 140; vitalium operationum principium est cor quod sub costis continetur i8u 166, *vide* cor; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36i 324; ad effectum suae operationis nititur homo pervenire per propriam fortitudinem vel per patientiam i8i 92; rationem operantis aliquis cognoscit dupliciter i5i 70; adjuvare videtur aliquem qui eius operationem defendit 26a 19. - *Operatio*: manus 5i8 312, ioi 177, cf. 37i 122, via 8i3 218; operandi facultas: *pedes* 30i2 141. - *Vide* opus
- opponens: est disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem 13u 307, *vide* disputatio, contentio; in opponente maxime requiritur acumen intellectus 34m 392
- oppressio, opprimere, oppressor: opprimere in hominibus malum est ioi 90; opprimentium quidam opprimunt per potentiam, quidam decipiunt per astutiam 5la 240, cf. 359 84, 29i7 154; qui innocentem opprimere volunt non sunt iusti sed impii io3 iⁿ; homines oppressi clamant ad Deum contra oppressores 35o 83
- optare: quaedam per modum optandi dicuntur ad exprinendum iudicium quod de aliqua re habetur 34 151; contingit aliquem alicui malum dicere imprecando vel optando 3i 50; claritas prosperitatis ex hominis affectu procedit dum sibi provenit quod optat i85 66, *vide* felicitas, prosperitas
- opulentia: ad temporalem prosperitatem pertinet exteriorum rerum opulentia 2i2 238, *vide* prosperitas; superbiam opulentia plurimum gignit i4 117, *vide* superbia
- opus: inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33a 32; diversis hominum operibus diversae dispositiones aeris congruunt 37i 115, cf. 119; solent homines dupliciter a suis operibus impediri 24i7 177; semper in operibus humanis aliquis defectus invenitur scilicet ex ignorantia vel negligentia vel infectione terrenae affectionis 9i3 679, semper etiam aliquid deficit a puritate divinae iustitiae g3i 686; per vestimenta exteriora opera designantur 9i3 692. - *Opera*: viae n¹ 107, 26m 199, 34a 242, 36i3 249, 362a 258, 4om 388; operum processus: *gradus* 3i37 378, *itineria* 30i3 151, *viae* 3i4 59; opera virtutis: *manus* 37 <363a> 8; opera peccati: *germina* 20a 333. - *Vide* operatio
- oratio, orare: homo pro se proponere coram Deo potest orando 33i6 292; ad hoc quod liberetur oportet quod homo pro se oret 33i6 286, cf. 27s 108; utilis est oratio quando homo iniquitatem dimittit et postea a Deo petit ut a puniendo cesset i14 212; inter satisfactionis opera quasi praecipuum videtur esse oratio 85 98; providentia divina sublata, orationis fructus tollitur 5i 136
- orbiculariter: circulariter sive orbiculariter i3 150
- ordo, ordinare: absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 59 196; creaturarum ordinem ad plenum comprehendere non possumus secundum quod a divina providentia dispensatur ne 59, *vide* homo; ordine naturae caelum et astra priora sunt terra sicut incorruptibile corruptibili et movens moto 38, 150; caelestium ordo indeficiens perseverat 22u 144; ordo elementorum 38g 173, cf. 26i0 137; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum non attribuerunt rationi ordinanti 38a 96; in eventibus humanis nullus certus ordo apparet Prol. 31; dubitatio de actibus hominum utrum ordinatione superiori ordinentur Prol. 26. - *Vide* Deus
- organum, organice, organisatio: anima rationalis non infunditur nisi post organisationem iola 257; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus iou 252; organa circumdantur exterius a pelle et carnibus iou 253; exteriora organa motus sunt tibiae et crura, interiora vero cartilagine quaedam et nervi 40i3 377; prosperitas terrena organice deservit ad veram hominis felicitatem 8i3 196
- oriens, orientalis: principium motus totius firmamenti manifeste apparet in oriente 23i 82, 23i 122, cf. 23i 99; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere dextrum caeli in oriente 23i 85; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem 23i 96; si imaginaremur unum hominem qui sua dextera moveret caelum ab oriente versus superius hemisphaerium 23i 90; meridies est dextrum respectu orientis 30i2 132; longitudo terrae attenditur secundum progressum ab oriente in occidentem 38i3 354, *vide* terra; in mane flant venti orientales 37la 185, *vide* ventus. - *Vide* caelum
- In partibus Orientis usque hodie sunt pauci habitatores prae latitudine regionis i3 72; in tabernaculo plurimi Orientalium habitare consueverunt et suas divitias et suppellectiles habere 8i2 324; maxime in partibus Orientis agrorum possessio non ita pretiosa erat sicut animalium i3 69; solent in Oriente impugnationes insurgere a parte septentrionali 30i2 122; arcubus maxime Orientales utuntur ad bella 2920 *92
- Origenes: etiam nunc quoscumque spiritus creatos instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere 4i3 453
- Orion: constellatio multum evidens in caelo g⁹ 244
- ornatus, ornare: homo ornatur ex specioso vestimento 40i 118, cf.

2g⁴ 131, *vide* speciositas; est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 42[^] 178; ornatus corporis interdum post mortem homini remanent, sed postea etiam his nudatur i4¹⁰ 60; in sapientia honor hominis et ornatus consistit i8³ 30; equus ex exteriori ornatu ad libidinem provocatur 3g¹⁹ 222. - *Vide* decor, speciositas

os (oris): animal respirat etiam per os 4i¹² 187; respiratio quae fit per os non est adeo congrua (Aristoteles) 273 35; animalia afflictionem cordis ore exprimunt 6⁵ 70; subicit homo sibi equum aut asinum vel camelum imponendo frenum vel camum in ore eius 40²¹ 551; de ore ceti, *vide* cetus. - Os: animus 2g²³ 218; *os angustum*: tribulatio 36i⁶ 158

os (ossis): ossium robur nutrimento medullarum sustentatur 2i⁴ 248; organorum consistentia et robur est ex nervis et ossibus xou 252; labia sunt carnea quae dentibus sicut ossibus adhaerent ig²⁰ igi; elephantis habent ossa solida sine iuncturis 40i³ 372. - *Ossa*: fortitudo 2i⁴ 248, 33i¹⁹ 21 g id quod est in homine roboris 7i⁵ 330

ostium: ostia ad hoc ponuntur quod aliquis non passim egrediatur aut ingrediatur sed secundum certam regulam 38u 222; dicitur cardo in quo volvitur ostium 22i⁴ X45. - *Ostium*: certus terminus 383 180

ovis: oves maxime deserviunt ad victim et vestitum personae i³ 73; quod haec ovis occidatur ab hoc lupo dispensatur a Deo profiter bonum specierum 7i⁷ 385

ovum: *vide* strutio

P

paenitentia, paenitere: potest homo per paenitentiam delicta diluere gi² 342; quocumque modo homo per peccatum ruat, si peccatum suum recognoscat et paeniteat misericordiam consequetur 420 540, 363 72; plus prodest unicuique sua paenitentia quam aliis 42i¹⁰ gg; non est universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent i75 86; quamvis homo a peccato paeniteat a mortis tamen necessitate non liberatur 42i¹ 556; simulatores et callidi de facili non paenitent etiam inter flagella 36i³ 126

palea: paleae propter levitatem resistere non possunt vento 2i¹⁸ 178; homo non potest laedi a paleis et de facili eas frangit 4i¹⁸ 322

palma: diutissime vivit 2g¹⁸ 170

panis: est cibus communis 330 223, cf. 27i^e 193

parabola: per similitudines loqui ad modum parabolas inducentium 27i¹², cf. 3⁸ 206, 2g⁴ 20

parcere: ad parcendum inducere solet parvitas et miseria hominis 7i⁶ 350, *vide* misericordia

parens: homo nascens a parentibus originem sumit ex qua cum eis affinitatem contrahit 17[^] igi; nati sunt quodammodo aliquid parentum i² 56; parentes in filiis vivunt i8i⁹ 226, cf. i4²¹ 313; parentes magis affectare solent filios quam filias i2 61; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari xg¹⁷ 15g. - *Vide* nativitas, pater, filius

paries: ad lapidem angularem diversi parietes congregantur 383 133

pars: quod conteritur, quadam violentia fortioris corporis in minimas partes resolvitur 40⁷ 17g; principales partes mundi sunt terra, mare et caelum 383³ 614, 38i³ 258, cf. 384 82, *vide* meridies, occidens, oriens, septentrio; anima est principalior pars hominis 4i⁹ 488, *vide* homo; sensualis pars non habet locum nisi ad corporalia et praesentia 3i³ 385, *vide* sensus; prima et principalior pars capitis est cerebrum 4i⁹ 138, deinde sunt oculi 4i⁹ 152; fundamentum est infima aedificii pars 384 86, *vide* aedificium; etiam in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 4a 18

Pars sive hereditas 27[^] 166, cf. 3i² 37, 39, *vide* hereditas; illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 24i⁸ 203; boni percipiunt quasi suam partem spiritualia bona 27i³ 153, cf. 37i² 30; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 24i⁸ 204, cf. 27i³ 14g

particularis: apud homines, superior in regendo relinquit particularia, inferioribus rectoribus dispensanda ix^e 63

partus, parire: mulieres cum pariunt indigent obstetricum obsequio 3gt 20; animalibus quorum partus homines latet Deus exhibet auxilium per naturalem industriam 3g⁴ 22,

39a 33> cf. 394 42; partus non est animalibus delectabilis sed poenosus 39i³ 40

parvipendere: ex desperatione contingit quod homo salutem et corporis et animae parvipendit i3i⁴ 202

parvitas: parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae 3i⁹ 422, cf. 428; ad parcendum inducere solet parvitas hominis 7i⁶ 350; ad parvitatem animi pertinet quod aliquis non se aestimet posse prosperari inter alios prosperantes 5i² 2g, *vide* pusillanimitas; ex parvitate animi contingit quod homines sint simulatores 36.4 140

Pascha: dies Paschae celebranda propter beneficium liberationis ex Aegyptio 3i 172

pascua: asinis domesticis non dantur optima pascua sed nobilioribus animalibus 3g⁸ no

passio, pati: multotiens homo aliquos motus in corde patitur propter passionem x04 26; homo non potest ad liquidum motum sui affectus deprehendere propter permixtionem et impetum multarum passionum g2i¹ 4gg; ex vehementi animi passione etiam caro immutatur 21f 44; non per passionem nostri actus domini sumus sed per solam rationem 34 33, cf. 31, *vide* liber; passionibus ratio ligatur circa particularia i2⁵ 3g5, 23i⁷ 252, cf. i32i³ 302, *vide* ratio; consuetum est apud sapientes ut ex ratione loquantur passionum motus quos sentiant 3j 36, cf. x04 30; circa passionem animae duplex fuit antiquorum opinio 3j 2, *vide* tristitia

pater: adolescentis patris filios pueros esse oportet 2g⁵ 53; ad correctionem per modum disciplinae pater castigat filium 20i³ 273; patri oportet a filio reverentiam exhiberi igi⁷ 160; ex magno contemptu parentis provenit quod patrem oporteat suppliciter filium deprecari xg¹⁷ 15g. - Wife nativitas, parens, filius

paterfamilias: melioribus mercenariis maiores labores committit, sed eis maiora munera largitur 48

patientia, patienter: quidam gravem tfitistiae passionem patiuntur sed ab ea non abducuntur, et hoc videtur ad patientiam pertinere 46 g3; inter patientiam et fortitudinem differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem 4e g6. - Patienter portare dolores: *sustineve* i7i³ 180

patria: alicui patriae exercitus hostium superveniens 521 371

patrimonium: adulter subtrahit totum patrimonii successionem 31n 146, 31u 149

patronus: mercennarii a patrono mercedem expectant 74 40; domestici patrono mortuo luctum agunt i8.5 190

paupertas, pauper: paupertas est vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseriis astringuntur 36g 77; pauperes omnia circueunt 284 80; mane primo aliqui pauperes necessitate ducti praecoccupant tempus operis 24u 149; pauperi eleemosynam petenti responsio triplex 31le i86; pauperes instare solent 31le 199; pauperes plerumque gravamina stultorum divitiis abundantium sustinere non valentes quasi coguntur ad rapiendum bona divitum 5182

pavimentum: qui pavimentum iacit super aliquid ipsum firmat 26? 100

pavor, pavere: homines ad insolita pavere consueverunt 414 277; pavor in angelis refertur ad affectum 26n 163

pax: aliter homo obtinet pacem a potentiore, aliter a minus vel aequae potenti 64 63; nullus cum Deo pacem habere potest resistendo sed solum humiliter oboediendo 77. - *Vide Deus*

peccatum, peccare, peccator: principium peccatorum est superbia 3317 195, 406 132, *vide* superbia; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 24^ 204; homo per peccatum decidit a dignitate rationis et contra rationem agens irrationabilibus comparatur 4010 230; per peccatum vita iustitiae in homine consumitur vel ex interiori corruptione vel ex exteriori tentatione 420 522; peccatum est obliquo a lege Dei 115 33; quicumque peccat Deo contrarius est 720 468, 487, cf. 359 92; non potest plene peccatum cognosci vel quantitas eius nisi lex Dei cognoscatur 115 34; nullus est qui omnia peccata possit cognoscere 420 542

Non est aliqua condicio hominum cui non adsit pronitas ad filiquod peccatum 51 6, 32; homo per se ipsum in peccatum labitur 72t 494; fragilitas humana facile labitur in peccatum 137 82, 62 13, 1jn 121; difficile est hominem terrena conversatione absque iniquitate peccati mortalis uti i620 263; adoles-

centia est magis praeceptum ad peccandum 20U 121, 298 80; in viris iustis non sunt peccata gravia et mortalia sed levia et venialia 6a 15; qui peccatorum sunt inexperti difficilior ad peccata prolabantur 279 63; ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus 720 483, 27, 62, i89 120, 123; ratio interdum ad modicum absorbetur per inferiorum partium passiones et sic homo peccat 720 474, cf. i89 123, 2317 247, *vide* ratio; peccantes per malitiam etiam lumen exterius detestantur tenebras amantes 244 143, cf. 23n 245, 2423 282, sapientiam adiungit ipsorum peccata arguentem 24^ 127, 138; propter ignorantiam affectatam peccatores non excusantur sed magis damnabiles redduntur 3427 312

In peccato sunt multae diversitates quibus homines diversimode illaqueantur i89 107; peccatorum quaedam sunt commissae quae contra praecepta legis negativa fiunt, quaedam omissa quibus praecepta affirmativa negliguntur (*delicta*: I33 30) 1323 335; commissae peccata sunt in nocuum proximi (iniquitates), vel in se ipsum per deordinationem actus (peccata), vel directe contra Deum (scelera) I33 338; in pluribus peccat homo omitendo quam committendo 225 45; homo tripliciter peccat scilicet in proximum, in Deum, in se ipsum ij 20, in proximum vero occulte per dolum et manifeste per vim ij 28; contra legem divinam exteriorem homo peccat dupliciter, scilicet per contemptum aut per ignorantiam vel oblivionem 231 197

Peccata exterioribus adversitatibus implicant i812 151; ille qui se sponte ingerit ad peccandum ac hoc se disponit ut processus eius impediatur i89 104, cf. i89 112; nocua ex triplici causa proveniunt in peccato procedentibus, scilicet ex parte ipsius peccantis, vel ex ipsis rebus in quibus peccat, vel ex parte aliorum i89 118; peccato homo amittit Deum 28ag 351; homo per peccatum fit sibi meti ipsi gravis, inde peccatum statim suam poenam habet 720 487; poenae corporales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus i8la 154; adversitas temporalis non est propria poena peccatorum i10 522, nec semper poena peccati 2ile 141, cf. 7al 508, 9s 141, 21^ 77, 24,3 274, 3330 343.

vide adversitas; peccator non attribuit divinae misericordiae quod non statim punitur, sed ex hoc sumit peccandi audaciam usque ad Dei contemptum 243 279, in malum pervertens bonum exhibitum 2423 277; poenae multitudinis peccantium 3424 276; si propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis 6a 18; si peccatum est tota causa adversitatum praesentium iol5 318

Quocumque modo homo per peccatum ruat, si peccatum suum recognoscat et paeniteat misericordiam consequetur 420 540, *vide* paenitentia; solius est Dei peccatum remittere 72l 495, *vide* Deus; ad conversionem tria requiruntur, scilicet ut peccator absque mora a peccato surgat, ut homo pro peccatis satisfaciatur, ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati 86 91, cf. 332e 304^ 3610 99, 20j 87, 2013 136; singula peccata convenientibus satisfactionibus sunt expianda i5 185, *vide* satisfactio; plurimi hominum peccata non cognoscentes eis remedia non adhibent 420 544, cf. 42l 549; pro gravibus peccatis expiandis antiqui consueverunt sacrificia offerre 42g 66

Inter peccata magnum locum obtinent deceptiones et fraudes 124j 255; simulatores et callidi gravius peccant 3613 124; peccatum proprium potentum est ut subditis violentias inferant 36^ 88; solet hoc esse proprium in peccatis perseverare volentium ut divina contemnant iudicia 34g 74; delectatio peccati convertitur peccatori damnato in verum 2420 235; in finali iudicio sancti revelabunt iniquitatem peccatoris 20ag 331

Peccatum originale est caligo inducens ad mortem iol4 448; credimus mortem ex peccato primi hominis provenisse I413 152, 1925 254; a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum i945 258

Peccata: *tenebrae* 2317 244, cf. iol2i 450; peccata sollicite excogitata: *ad inventiones* 2018 207; opera peccati: *germina* 20aa 333; delectatio peccati: *dulcedo* 2420 235

pecunia: a pecudibus pecunia nominatur (Augustinus) 2gi 58; quaedam sunt divitiae artificiales, scilicet pecunia quae est adinventata quasi mensura commutationis rerum (Aristoteles) 27^ 187; ex argento pecunia fieri solet 2225 276

pecus: inter fructus pecudum pretiosior videtur esse butyrum 29a 59; apud antiquos divitiae praecipue in pecudibus erant, a quibus propter hoc pecunia nominatur 29e 57

pedaneus: pedanei iudices 29f 76

pellis: organa circumdantur exterius a pelle et carnibus ion 253; de pelle solvere a lardo iuxta caudam 4a 26 627; scripturam describere per impressionem in pelle 19f 234

penna: instrumenta congrua ad volandum scilicet alae et pennae 5f 117, vide ala; pennae accipitris 39e 288, strutionis 39f 161

perceptibilis: quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 4a 223

percussio, percutere, percussura: solent homines aliquos superare, non solum percutiendo sed etiam percussione comminando 4i 20 358; ille dicitur in faciem aliquem percutere qui ei improprium in facie dicit 16n 124; mallei vel lapidum fundae percussura 4i 20 354; comminatio percussurae 4i 20 363

perditio: perditio et mors important recessum et elongationem a bonis quae sapientiam consequuntur 28f 271; iniquus qui luxuria involvitur in perditionem vadit 3i 49

peregrinus: via per quam peregrini transeunt 28a 76

peremptivus: hoc est contra aliquem quod est peremptivum ipsius iOj 22

perfectus, perfectivus: id quod perfectius est desiderabilius est i 2 62; perfectum bonum est hominis finis 7i 75; cum formidine homo facit illud quod scit se perfecte facere non posse 37f 350; unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat i 20 779; perfectissimi viri interdum gravissimas adversitates patiuntur 5i 341, vide adversitas

perfligere: frigore perfligi 24s 79

periculum: peccator sponte ingerit se periculis et non desistit i 89 112, cf. i 8i 132, 136; homo propter peccatum luxuriae incurrit periculum personae et rerum 3i 47, cf. 24f 180; arrogantes cum volunt se erigere supra posse periculose corruunt 40e 160; si quis sufficienter de Deo loqui se aestimaret, ex hoc ipso sibi periculum immineret 37f 299; timor corporalium periculorum maxime solet procedere ex

multitudine contra hominem insurgente 3i 34 344; dux exercitus strenuis militibus non parcat a periculis 7i 43 gravia pericula in revelationibus contenta 4e 376; pericula personalia et generalia 520 346; equus audacter ad pericula vadit 39i 220

periodus: difficillimum est cognoscere quis sit periodus vitae et permanendae cuiuslibet rei 38,, 334

Peripatetici: posuerunt quod bona exteriora sunt aliqua hominis bona non quidem principalia i 20 740, sapientem in amissionibus exteriorum bonorum moderate tristari concedebant i 20 744, cf. 3j 4, 6i 165, quae sententia verior est et ecclesiasticae doctrinae concordat i 20 747

perire: ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur i 4n 100. - *Perire*, adversitatem pati 23n 243

permanencia, permanere: est difficillimum cognoscere quis sit periodus vitae et permanendae cuiuslibet rei 38i 334; visio diurna est rei permanentis 20e 85

perpetuitas, perpetuus: secundum modum quo aliqua participant perpetuitatem, essentialiter ad perfectionem universi spectant 7i 371; secundum quod aliqua perpetua sunt, sive specie et individuo sive specie tantum, propter se disponuntur a Deo 7i 376; perpetuitas quae in persona salvati non potest quaeritur in prole iu 617

perscrutari: homines quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari 9i 733

persecutio, persequi: persona hominis quandoque perit per aliquam persecutionem 27i 235, 272 241; quandoque aliqui persequuntur potentes propter invidiam vel timorem 365 41. - Exterior persecutio: *laesio vineae in primo flore* 153 315

perseverare: requiritur quod homo in sollicitudine ad Deum imitandum perseveret 23u 193; ad conversionem requiritur ut homo perseveret cavens sibi a recidivo peccati 8i 99; homo post corruptionem humanae naturae perseverare non potest sine gratia Dei 720 460; solet hoc esse proprium in peccatis perseverare volentium ut divina continent iudicia 34f 74. - Perseverare in orando: *stare* 30f 217

persona: principium prosperitatis temporalis, post bonam consistendam personae propriae, consistit in per-

sonis coniunctis et praecipue in natis xl 54, cf. 1530 300; veritas ex diversitate personarum non variatur i 320 287; ille in respondendo personam hominis accipit qui veritatem relinquit ut homini deferat 32i 191, vide acceptio; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt i 5 137; periculum personae et rerum 3i 48; lob loquens ex persona sensualis partis 3i 383. - Status personae: *locus* 7i 224

perspicacitas: perspicacitas equi in bello 39f 277

perspicuitas: vitrum habet pulcritudinem ex perspicuitate 28i 217

perstupescere: *perstupesco*, ne in aliquo a veritate deficiam 21e 40

pertransire: prosperitatem huius mundi pertransire, ab ea pertransiri 9f 588; tunc iudex peccatum videns inconsiderate pertransire videtur quando dissimulat et poenam apponere non curat ru 184

perturbatio, perturbare: a principio homo sic institutus fuit ut nullis subiaceret perturbationibus si in innocentia permansisset i 2 51; in tempore noctis modica commotio perturbationem inducere solet aestimantibus aliquid maius esse 4i 302; apparitio a spiritu malo hominem perturbatum relinquit 4e 357; effectus perturbationis quam diabolus in mundo concitat quandoque diutius durat 4i 407

perversitas, perversus: perversitas rationis est stultitia 5i 23; maxima perversitas videtur ut aliquis Deum irideat eius iudiciis detrahendo 34f 66; perversi homines solent non ex recta intentione sanctos agere calumniari i 9 480; ex vita sanctorum condemnabilis ostenditur perversitas impiorum i 8 472. - *Vide intentio*

pes: qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni i 8f 103. - *Pes*: affectus et quaecumque virtus animae est motionis principium 315 75, cf. 23,, 188, facultas operandi 30f 141, 30f 149

petrosus: in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39f 308; ibices in locis petrosis habitant in quibus et pariunt 39f 9; ad petrosa loca non de facili patet hominibus accessus 39i 11

phantasma: visio nocturna, idest visio phantasmatis non permanentis 20f 82; solent nocturna phantasmata conformia esse diurnis cogitationi-

- bus 714 314; infirmitas corporis ad hoc operatur ut perturbata phantasmata dormientibus appareant 7M 318; aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum totaliter suffocantur phantasmata 4ie 312. – *Vide* somnium
- Pharao: diem nativitatis celebrabat 34 181
- pharetra: pharetra plena sagittis concutitur ad motum militis equo insidentis 393 256; ex pharetra sagittae extrahuntur 3ou T03
- philosophus, philosophicus. philosophi excellunt in consideratione veritatis 1220 313; aliquando Deus obnubilat philosophorum mentem i220 316; terra quandoque secundum aliquas partes movetur naturaliter ut philosophi tradunt 96 150; circa corporalia bona et animi passionem antiquorum philosophorum diversa opinio fuit i20 735; differentia qualem assignant philosophi inter continentiam et castitatem 46 96; intellectualis cognitio non convenit nisi substantiae incorruptibili ut a philosophis probatur 1430 308; posteriorum philosophorum diligentia perspicacius intuens veritatem, ostenderunt res naturales providentia agi Prol. 17; reditum ad vitam carnalem quidam philosophi posuerunt 710 228; metrica philosophica describere 3624 263
- Pictagorici: ponebant corpora caelestia animata 3837 654; ex motu caelorum posuerunt sonitum harmonizatum provenire 3837 651
- pietas: ipse est Deus cui debetur pietatis cultus 34^ in, 407 177; impii pietatem divinae religionis abiciunt 348 83, cf. 342e 303, *vide* Deus
- pinguedo, pinguis: pinguedo ex abundantia humorum causatur 15ae 258; butyrum est lactis pinguedo 29e 60; pinguedo ceti 4026 629. – *Pinguedo*: abundantia temporalium 1526 259. ~ *Vide* adeptus
- piscis, piscator: hominibus occultae et mirabiles sunt piscium dispositiones in mari viventium 3875 305; nullus piscis habet collum nisi illi qui generant animalia (Aristoteles) 4113 203; in corpore piscis una squama uni coniungitur per ordinem 417 108; quandiu piscis est vivus et fortis et squamae eius sunt in vigore 417 112, aut non 417 115; pisces capiuntur hamo 4019 494, per funem cui hamus appenditur retinentur 40a0 540, cf. 402e 622, 633; maioribus piscium captorum piscatores implent magnas sagenas 402e 622, minoribus autem alia minora instrumenta 40ae 633, ut gurgustium 4026 636; piscator ceti 4026 627; per Leviathan intelligitur aliquis magnus piscis 38253. – *Vide* cetus
- plaga: sol remotus est a plaga caeli septentrionali 379 147
- planeta: motus planetarum est ex adverso motus firmamenti, unde principium est in occidente 238 130; versus partem meridiionalem quoad nos procedunt motus planetarum 231 101; admirabilis apparet motus planetarum in quo cum sit omnino uniformis quaedam irregularitas ad sensum videtur 383 550, 570, *vide* sol; motus planetarum magis intelligitur ex diversitate situs planetarum quam appareat oculis 238 135. – *Vide* stella
- plantare: arbor si extirpetur et iterum plantetur 1529 290; rami virentes possunt plantari 1530 299
- platea: in plateis multitudo solet inveniri i817 216
- Plato, Platonicus: posuerunt Platonici quod animae hominum derivabantur ab animabus stellarum 37 (3633) 35; Plato in futuris temporibus lecturus Athenae et eadem acturus quae prius egit 76 141, *vide* reditus
- plenitudo: in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 37 14. – *Plenitudo dierum*: abundantia bonorum 4216 204, cf. 201
- plerique: divinae cognitioni subjacent pleraque hominibus occulta 283 56
- Pliades: dicuntur stellae quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propinqua, septima autem obscurior 3831 536
- plorare: ascendens multa lacrimarum materia ad caput, facies plorantium intumescit i617 221; in solemnibus sepulcris plorantur viduae 27^ 182
- pluvia, pluer, pluviosus: principium pluviae est in alto 510 219; pluviae ex motu vaporum resolutorum ex terra et aqua fiunt ij9 718, *vide* vapor; ex nubibus procedunt diversi effectus, puta pluviae 3712 193, cf. 269 126, 3628 302, 3716 241; pluviarum et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 3829 507, cf. 3828 498, nec differunt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae 38a8 499
- Ex causis naturalibus provenit quod pluviae cessent usque ad omnimodam siccitatem aut abundant usque ad terrae subversionem 1216 233, cf. 28a5 316; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 3828 497; pluviae ex divina ordinatione super terram cadunt 3715 232, cf. 268 120, 28a5 312, 37,3 215; aliud est naturali cursu pluer quod solius Dei est, aliud est causis naturalibus artificialiter uti ad pluviam lu 726; meridionales venti pluvias et tempestates producant 37s 131, 3710 153; si nubes et pluviae non impellerentur a ventis numquam in locis siccis plueret 382e 477; in locis desertis cf. 3837 484; ex ventis dum pluvia impellitur causatur imber 38a5 464; post tonitrua ut plurimum pluviae magne subsequuntur 38^ 595, *vide* tonitruum. – *Vide* ventus
- Mutatio aeris fit secundum siccitatem et pluviam 37 (3633) 2; quandoque in aere abundant pluviae 3637 299, quod admirabile apparet 36a8 302; per pluviae multitudinem nobis occultatur caelum 3834 599; per pluviam superficies terrae infunditur 510 215, cf. 36a8 308; aquae pluviarum guttatim cadunt 268 120, cf. 116; pluvius ex nubibus cadentibus, remanent vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 269 126; pluviae congelatae sunt nives 3839 504
- In terris calidis sunt pluviae rariores 3713 217, cf. 383e 477; in locis montanis frequentiores et graviores sunt pluviae 243 82; pluviae in hieme abundant 37e 109; pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 3631 329, ad productionem frumenti 37n 162; per pluviam homines refrigerantur 29a3 216; aliud opus exercet homo tempore pluvioso 377 T17
- Occultae creaturae scilicet venti et pluviae 28a5 308; nubium cognitio est principium cognoscendi aeris permutationes, puta pluvias 371e 241, *vide* nubes; pluvia in die aliquantulum praevideri potest 2720 228; pluvias sensibilibus homines percipiunt, sed earum primam originem a Deo non comprehendunt 37,5 228. – *Vide* vapor
- poena, poenalis, poenosus: creaturis rationalibus debentur poenae et praemia 7ia 274; poena per convenientiam culpaе respondebit 2018 209; a contrario vicio in contrarium transire est poena consequens omnes malos 2419 219; poenae cor-

porales non videntur directe causari ex ipsis peccatis nisi forte ex aliquibus 182 154

Nullus potest esse a poena immunitus 314 58; aliquis offendit unde poenam meretur a Deo dupliciter 326 537; poenae praesentis vitae sunt ad correctionem 351 144, si acerbae sunt cito interimunt 211 312; adversitas temporalis non est poena peccati 211 141, cf. 3612 in; si propriae poenae peccatorum essent adversitates vitae praesentis 62 18, vide adversitas; mors est poenarum praesentium maxima 62 519, ultima 84 73, irremediabilis 3423 256, cf. 301 107, 201 280, 2420 238; ad rectorem humanarum rerum pertinet ut quos culpabiles invenit poenis subiciat 92 292; propter malitiam punientis tripliciter contingit poenas innocentibus irrogari 101 68; quandoque ex multitudine poenarum homo deficit ut ulteriores sustinere non possit 201 197; per hoc quod homo liberatur a culpa consequens est ut evadat poenam 331 197, cf. 3614 133; poena damni 206 300, poena sensus 202 306; cognoscere ea quae hominem affligunt poenosum est 320 442; in sanctis angelis non est timor poenalis 261 161. — Poena: ira 62 31; poenae magnitudo: furor 351 141; poenae praesentes: arma ferrea 202 275, poenae futurae vitae: arcus aereus 202 278. — [^] culpa, offensa, satisfactio

poeta: poetae consueverunt figuris et coloribus uti 34 137, ad eandem sententiam diversa inducere 34 138

polus: totum caelum et omnes stellae in eo semel in die et nocte revolvitur super polos mundi 381 540; aequinoctialis transit per utrumque polum 9 254, inde uterque polus conspicuus est his qui sub aequinoctiali habitant 9 251; accedentibus versus polum septentrionalem, elevatur super horizontem polus septentrionalis (polus aquilonaris 261 92) et deprimitur polus australis 9 257; stellae septem Arcturi sive Ursae maioris semper circueunt polum septentrionalem 9 240, 381 543, uniformiter in gyro 381 547; nobis polus australis numquam est conspicuus 9 261, 379 *35 venti meridionales oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum 373 133, vide ventus

pomum: naves poma portantes 92 620

pondus: tremunt genua homini magnum pondus portanti 44 54

porta: iudices olim in portis sedere solebant 5; 73, 267 74, cf. 311 241

positio: in caelo sex positionis differentiae 231 79, 96

possessio, possidere: frequenter multa possidentes, dum ea immoderate amant, eis tenacius utuntur 14 103; per nimium cultum superfluos fructus a suis possessionibus extrahere 313 388. — Firma possessio: hereditas 312 39

posterius: sensibilia simpliciter et secundum naturam sunt posteriora 121 205; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere posterius in inferiori hemisphaerio 231 85

potens: peccatum proprium potentum est ut subditis violentias inferant, utentes sua potentia quasi lege iustitiae 369 88; quando aliquis dives et potens filios sine disciplina nutrit, filii eius in multa pericula frequenter incidunt 54 61; quandoque aliqui persequuntur potentes propter invidiam vel timorem 365 41; illi per quos diabolus in alios malitiam exercet sunt ut plurimum potentes 411 211; in potentibus quandoque invenitur iniquitas, et pro hac puniuntur a Deo 366 52, cf. 36, 64, 3417 191; si consueto modo potentibus mors expectata superveniret, non imputaretur hoc divino iudicio 3420 219

potentia, posse, potenter: est de ratione potentiae quod se habeat ad esse et non esse 411 422, secundum quod magis perficitur ab actu firmiter stat in uno 416 424; causa mutabilitatis est potentia 411 421; sicut materia comparatur ad formam ut potentia ad actum, ita voluntas ad bonum 411 427; multa per nos ipsos non possumus quae possumus per amicos 61 187; ut ea quae aliquis iudicat facienda potenter exequatur, ad hoc pertinet fortitudo 121 201; non conveniens est quod aliquis fortissimus suam potentiam velit ostendere in re debilissima 131 371; adhibetur favor alicui personae quandoque propter defectum potentiae illius cui favetur 264 12; in rebus humanis excellunt reges secundum potentiam 121 300. — Potentia: arcus 260 192, brachium 604 55, cf. 228 68, cervix 132 180, cingulum 121 303, manus 61 112, cf. 302 22

potestas: consistit temporalis prosperitas primo in potestate 212 234; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 341 193, secundum locum tenent duces exercitum 341 197; qui non habent legitimam sed usurpatam potestatem scilicet tyranni 341 203; oportet quod in iudice sit maior potestas qua possit utramque partem comprimere 93 721, cf. 363 252; motus violentus est a potestate humana 267 no; non est rationi consonum ut maior potestas a minori de iniustitia condemnatur 362 239; impedimentum misericordiae est fiducia propriae potestatis 311 235, ex qua homini videtur quod impune possit alios gravare et maxime inferiores personas 311 237; potestas nocendi alicui non est nisi a Deo 126 129, 1520 190, cf. 401 404. — Potestas: manus 111 566, 520 357, 84 77, 1210 149, 211 153, 232 15, 2722 246, 281 123, 371 69

potissimus: illud unicuique pars esse videtur quod quasi potissimum bonum desiderat 241 203; proles inter temporalia bona potissimum reputatur 271 169

praeceps: adolescentia est magis praeceps ad peccandum 201 121

praecceptum: peccatorum quaedam sunt commissae quae contra praeccepta legis negativa fiunt 133 335, quaedam omissae quibus praeccepta affirmativa negliguntur 133 336, vide peccatum

praedicatio: homines luxuriae dediti a bonis praedicationibus discedunt 313 53

praedo: ex quo aliqui finem suum in divitiis ponunt, efficiuntur praedones 126 103; in hoc quod praedones praedantur Deum provocant, sed abundantia consequens est eis a Deo 126 131, 121 158

praemissum: solent homines hebetes cum cognoscant praemissa non advertere quid ex eis sequatur 271 144

praemium: creaturis rationalibus debentur poenae et praemia 71 274; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 211 141, cf. 110 518, vide prosperitas

praeoccupare: pluvia subito praeoccupans hominem 2720 229; aliqui pauperes praeoccupantes tempus operis 241 149; plurimos in hac vita praeoccupat luctus 213 339

praescientia: ultio futurae damnationis quandiu est in Dei praescientia

- quasi in quadam vagina non dam-
nat 2o 285. – *Vide* Deus
- praesens: pars sensualis non habet
locum nisi ad praesentia 3^a 385;
semper homo quasi non contentus
praesentibus futura desiderat 7a 62.
– In praesenti tempore: *nunc* 372i
317
- praestolari: remedium praestolari ios
44
- praesumptio, praesumere, praesump-
tuosus: etiam in praesumptionibus
seu suspicionibus in meliorem par-
tem dicta vel facta interpretanda
sunt 4a 18; etsi sit sibi conscius
de peccato aliquis quandoque prae-
sumit vel quia non habuit malam
intentionem aut quia fecit ex igno-
rantia et infirmitate q2i 492; iu-
venilis praesumptio, more contentio-
sorum 374 400; praesumptio ni-
gromanticorum 402b 649; inordinata
spes in praesumptionem degenerat
1315 225; solent homines impavidi
in contrarium timoris incedere per
praesumptionem 314 351; qui timet
aliquem non praesumit cum eo
contendere 154 31, cf. 332 108
- Est valde praesumptuosum quod
homo suam scientiam divinae au-
deat comparare 222 13, quod putet
bona quae facit esse Deo utilia 223
21, quod cupiat disputare cum Deo
331a 112; si quis in tantam prae-
sumptionem erigeretur ut sufficien-
ter de Deo loqui se aestimaret, ex
hoc ipso sibi periculum immineret
37ao 299
- praetendere: simulatores praetendunt
iustitiam quam non habent 3613
121; hypocritae exterius praeten-
dunt ac si Deo inhaereant 813 215
- pravitas: secundum Origenem, qui-
cumque spiritus creati possunt
etiam nunc ad pravitatem perducī
41g 452. – *Vide* angeli
- preces: propter timorem preces por-
rigere victori 403 579
- pretiositas, pretiosus: de generatione
aliquorum pretiosorum 286 94, de
eorum inventione 2813 166; quatenam
sunt apud homines pretiosissima
2815 188, cf. 41ai 375; propter pre-
tiositatem solent dona promissa
allicere hominem 412j 365
- pretium: pretia lapidum non sunt
eadem nec in omnibus locis nec in
omnibus temporibus 281e 213; vi-
trum non est praecellens pretii
aestimatione 2817 217; operariis de-
negare pretium laboris 313, 396
- primarius: primarii civitatis aut regni
excellere videntur secundum pru-
dentiam in consiliis 1219 310
- primitiae: ante Legem datam fuit
primitiarum oblatio i3 161
- primitus: primitus offendere 326 544
- princeps: excellunt principes in auc-
toritate quam habent aliis prae-
cipiendi 1221 325, cf. 12al 376, 251
53; terreni principes maxime detes-
tantur rebelles 40e 139; cum prin-
ceps ab extraneis aufertur requiritur
quod habeat manum armatam con-
tra ipsum 3420 231. – Malefactorum
principes: *caput aspidum* 20K 168
- principium, principalis: virtus divina
est naturae principium 267 ii2, *vide*
Deus; non omnia procedunt ex
necessitate principiorum naturalium
51 163; seminaria sapientiae et
scientiae in cognitione primorum
principiorum 383 625; unumquod-
que consuevit appellari id quod
est in eo principalius 419 489
- probare, probabilis: experimentum in
rebus particularibus maxime efficax
est ad probandum 81 127; aliqui
quandoque aliqua probabilia licet
falsa proponunt 135 47
- processus, procedere: vestigia signa
sunt per viam procedentis 117 106;
vecte processus alicuius impeditur
38n 220; homo per aetatis proces-
sum tendit in mortem, nec iteratio
potest esse i623 313, *vide* homo;
productio creaturarum a Deo qui-
dam processus Dei intelligitur in
creaturas 117 108. – Procedere: *am-
bulare* 2417 185, 293 38; processus:
■ *gradus* 3137 378, *gressus* 314 62,
3421 245, *itineria* 30^a 151, *semita*
2215 162, *via* 2310 155, 2413 132,
2423 284, 2823 282, 314 59
- proclivis: iuvenes solent esse ad pec-
cata proclives 2g3 80
- productio, producere: productio crea-
turarum a Deo quidam processus
Dei intelligitur in creaturas ii,
108, cf. 28a7 331; a Deo immediate
innumerabilia nobis producta sunt
5j 197, 910 284; in caelestium cor-
porum productione fuit materia
cum forma producta 3733 268;
sexto die simul cum homine terrena
animalia sunt producta 40j0 286;
si angelorum creatio duratione prae-
cessit hominis productionem 4o10
296. – *Vide* Deus, creatio
- proelium: rex qui praeparatur ad
proelium 15M 239
- profectus: iusti puniuntur ad profec-
tum 24ao 248; Deus quandoque
hominem exaudit non ad votum
- sed ad profectum 9K 411, *vide* Deus;
medicus infirmum ad profectum
exaudiens 9ie 413
- profunditas, profundum: profunditas
alicuius in consiliis ex duobus per-
pendi potest 12n 272. – Profundum
infernī: *fovea* 4o8 206; profundum
maris: *abyssus* 4123 411
- prolabi: ad peccata prolabi 273 64
- proles: perpetuitas quae in persona
salvari non potest quaeritur in
prole Iu 617; proles inter tempo-
ralia bona potissimum reputatur
2714 169; ad prolis sustentationem
possessionibus indiget 1j3 618; qui
adulterium committit prolem cer-
tam subtrahit 31i2 143
- promittere, promissum: homo quan-
doque alium superat promissis alli-
ciendo 41ai 363, cf. 365; solent
exauditi a Deo vota implere quae
postulando promiserunt 2227 287;
in statu Veteris Testamenti tempo-
ralia bona promittebantur 42i0 no
- promptitudo, promptus: homines so-
lent lumbos praecingere ut sint
prompti ad iter vel ad quamlibet
actionem 383 57; duces bellorum
solent esse promptiores ad loquen-
dum 2910 93
- prontitas, pronus: non est aliqua con-
dicio hominum cui non adsit pro-
nitas ad aliquod peccatum §2 6,
32, *vide* peccatum; sublata reve-
rentia aut timore ad Deum subse-
quitur prontitas ad vitia Prol. 44
- proportio, proportionare: Deus excedit
universam proportionem creaturae
ii2 71; concurrens debita proportio
virtutis activae ad materiam pro-
portionatam tali speciei 281 45;
convenientissima proportio caeles-
tium motuum 3837 651, cf. 637.
– Proportio: *ratio* 3837 639
- propositum: solent homines a suis
operibus impediri quando habent
in suo proposito debile fulcimentum
2417 177; a proposito suae malitiae
diabolus retrahi non potest 40^a
382; efficax disputator quandoque
propositum taliter firmat quod in
contrarium nihil dici potest 12i,
287
- prosperitas, prosperari, prosperus,
prosperare: prosperitas successus hu-
mani quandoque procedit ex hu-
mana providentia, quandoque ex
causa superiori scilicet divina pro-
videntia i8e 72, *vide* prudentia,
Deus: principium prosperitatis tem-
poralis, post bonam consistentiam
personae propriae, consistit in per-
sonis coniunctis et praecipue in

natis 12 54; consistit temporalis prosperitas in potestate, in corporis sanitate, in exteriorum rerum opulentia, in consiliorum et operum prospero successu 213 234; qui in dignitatibus constituti sunt maxime prosperari videntur 3M 365; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 271g 206; videntur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt ad votum 181 62, 66, *vide* felicitas, optare; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrenae 319 422, cf. 2116 264; homines stulti in prosperitatibus nullum dubitant offendere 54 73; invidia est tristitia de prosperitate alicuius inquantum aestimatur propriae prosperitatis impeditiva 51 26

Prosperitas terrena inter minima bona computatur utpote organice deserviens ad veram hominis felicitatem 813 196; bona temporalis prosperitatis non sunt in potestate habentium ut possint ea acquirere vel retinere cum volunt 2116 159; nescitur quo status praesentis prosperitatis perveniat 313 470; quidam prosperitatem huius mundi pro fine habent, quidam ad alium finem tendunt p15 586; bona quae agimus non referuntur ad prosperitatem terrenam quasi ad praemium 110 518. -*Vide* bonum, divitiae

Quidam prosperantur usque ad mortem, quidam in miseriis moriuntur 213 232; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 211e 141, 175 88; impii frequenter prosperantur in hac vita 211e 143, num ergo sit ratio a malitia declinandi 2116 146, *vide* impius; non est contrarium divinae providentiae si mali in hoc mundo temporaliter prosperentur 271 87, nec contra divinam iustitiam 291 4, cf. 211u 124, *vide* malus; aliquando peccatores sustinentur in prosperitate et non statim condemnantur 3330 343, cf. 819 298, 243 274, *vide* peccator; non est universaliter verum ut post paenitentiam homines temporalem prosperitatem recuperent 175 86, cf. 36.2 11. -Prosperitas: *lucerna*, 2117 172, *lux* 181 63, 1522 214; claritas terrenae prosperitatis: *fulgor* 117 250. - *Vide* adversitas; lob

prospicere: aliquis in futurum adversa prospiciens aliqua adminicula, sibi et domui suae contra adversa parat 815 243; solent homines a suis operibus impediri quando non pro-

spiciunt rei eventum 2417 177. -Prosperientes huc et illuc: *vagantes* 384 692

prostratio, prosternere: homines consueverunt examinari in prostratione hominum g1 208; homines dolentes magis solent prosterni 120 765

protectio, protegere: vestimentum undique protegit et ornat 29^ 131. - *Protectio*, custodia 14^ 167; protegere: *vallare* 110 501

providentia: prosperitas successus humani quandoque procedit ex humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit 181 72; quidam res humanas casualiter procedere dicunt quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37. - Providentia hominis: *lux* 181 84. - *Vide* Deus

provocare: aliquis provocatur ad disputandum vel contendendum cum aliquo tripliciter 22a 9; iustum est ut qui alium ad disputandum provocat, etiam ipse paratus sit respondere 3913 339; hoc magnae praesumptionis videtur quod aliquis maiorem se provocet ad disputandum 33u 108

proximus: propter Deum et in Deo proximus diligendus est 6U 195; ab iniustitiis laeditur proximus 81 102; in proximum quis peccat occulte per dolum et manifeste per vim 11 28; nocumenta proximis illata quandoque per modum calumniae inferuntur sub praetextu iustitiae, quandoque sine aliquo colore iustitiae 221 47

prudentia, prudens, prudenter: prudentia ad actionem pertinet 1212 185; qualiter universaliter statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis 116 80; humana providentia, puta cum homo prudenter et caute singula quaeque disponit 181 73; quanto aliquis prudentior est, tanto in statu prosperitatis magis recogitat quae in adversitatis tempore sibi accidere possunt 325 524, cf. x9s 73; primarii et consilarii civitatis aut regni excellere videntur secundum prudentiam in consiliis 1219 310; indicia naturalis cuiusdam prudentiae in animalibus 3836 627

pruina: ros congelatus 3829 504; ex frigore una glacies causatur in aere, quod pertinet ad pruina de caelo cadentem 3829 513, in qua non apparet tanta virtus frigoris sicut

in glacie quae generatur in inferioribus aquis 3829 517

pudicus: sardonix, ut dicitur, hominem pudicum reddit 281e 207

puer, pueritia: puer nascens 389 188; puer mox natus non potest se movere ut discedat a matre 39* 46; adolescentis patris filios pueros esse oportet 295 53. - Pueritia: *aurora* 310 302

puerpera: in necessariis ad pariendum solent mulieres puerperae ab aliis instrui 39, 32

pugna, pugnare: est una contentio qua contenditur pugnando et haec est per fortitudinem 91 54; in guerra fit praeparatio ad pugnam 3823 445; pugnando pacem acquirens a minus vel aequae potenti 66; pugna fit hominis ad se ipsum dum ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit 720 481. - *Pugna*: actualis conflictus 3823 444

pulcer, pulcritudo: pulcritudo in exteriori apparentia consideratur 18.3 172; nihil videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares 4121 367; bona praecipua corporis videntur esse pulcritudo et fortitudo 18n 170; in iuventute homo pollet corporis pulcritudine 13 (142) 444, quae nulla est quia cito transit ad modum floris 13 (14J 445; propter pulcritudinem solent dona promissa allicere hominem 4121 365; in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulcritudinis habent videntur immundae 254 68

Arboris cum radix fuerit firma pulcritudinem habet in ramis et fructibus 53 51; aurum pulcritudinem habet ex splendore 2817 216, vitrum ex perspicuitate 2817 217

pullus: de pullis asinorum 112 198, corvorum 3841 685, onagri 112 196, strutionis 3916 184

pulmo: aer qui respirando emittitur in pulmone continebatur 41u 183, in quo calefiebat per calorem cordis qui pulmone coniungitur 41n 185; cetus habet pulmonem et respirat sicut delphinus 41u 176

pulvis: mors mortuum hominem in pulverem conterit 18u 184, 20n 117, cf. 109 225, in corporalem pulverem 401 208, qui cinis nominatur 341j 163; in pulverem reduci competit etiam naturali materiae 109 221, cf. 141 79; terra propter sui siccitatem in pulverem resoluta 3838 666. -*Pulvis*: terra 2126 261

punitio, punire necesse est quod ipse qui punitur vel sit innocens vel peccator iōa 62; quando sunt multi puniendi, non possunt indices singulorum causam diligenter perscrutari 345 289; scire causam suae punitiois necessarium est homini vel ad correctionem vel ut patientius flagella sustineat iōa 58; iusti homines videntes peccata puniri de iustitia laetantur i6u 128; ira in Deo accipitur pro punitione 3ae 551, *vide* Deus

Iusti puniuntur ad profectum 24a 248; hoc quod innocentes puniantur non dependet absolute ex malitia diaboli sed ex sapientia Dei permittentis 94 571, 574; duplex punitio innocentis in humano iudicio iōi 63; impii puniuntur ad exterminium 24a 248, quando ad summum pervenerint secundum mensuram a Deo praevisam 24a 301, absque misericordia 24i 272, cf. 20j 136; pro iniquitate potentes puniuntur a Deo 36e 52; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluat 3iio 129. - *Vide* adversitas

pupillus: pupilli non audent petere 3iio 204; consueverunt homines misereri pupillorum propter defectum aetatis et carentiam sustentationis parentum 243 34; ex auctoritate divina prohibetur pupillorum oppressio 3iiz 260

purgare: lignum fructuosum praeciditur ut purgetur 24a 245; angeli purgari dicuntur non ab immunditia sed a nescientia (Dionysius) 4ie 288; angeli purgati sunt per separationem a societate diaboli 4ie 299, in die iudicii angeli et omnes sancti erunt de cetero purgati per totalem separationem a malis 411. 301

puritas, purus: puritas uniuscuiusque effectus a sua causa dependet 4i7 404, secundum quod res in sua conservatur natura 4i7 402; effectus suam causam in puritate superare non potest 4i7 405; caeli tenent supremum locum puritatis inter corpora 15a 133; secundum maiorem vel minorem puritatem metalla ut plurimum habent diversas origines 28a 24, et diversificantur eorum species 28a 20; duplex est puritas, innocentis scilicet et paenitentis 93o 664; requiritur ad salutem etiam exterior puritas operum 223o 304; puritatem frequenter divitiae obruunt vel etiam minuunt i6 128;

quicquid quocumque modo mundum vel purum est, a Deo munditiam et puritatem habet 13 (14J 487, *vide* munditia; vir non potest esse purior suo factore, scilicet Deo 4i7 406; puritas hominis quantacumque sit ad divinum examen relata deficiens invenitur g3o 658, 665, 13 (14J 485, cf. 25e 86.- *Vide* Deus

pusillanimitas: pusillanimes proni sunt ad invidiam 5a 24, *vicyfy* parvitas

putredo, putrefactio: truncus arboris per putredinem in pulvere redactus 14e 79; germinans arbor ex putredine ligni habente vim sementinam 149 82; homo quasi ex materia existit putrefactioni vicina 25e 8g; ex hominis mortui corpore putredo et vermes generantur 174 193; vermis ex putredine generatur 25e 90, cf. 30i7 194

Q

quadrupes: equus vehementer salit contra morem multorum quadrupedum 39a 232

quaerere: nullus potest quaerens invenire id quod omnino ignorat 233 36; homines qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 6i3 235. - *Quaerere*: facta examinare 3i14170

qualitas: lux est quasi qualitas activa caelestium corporum sicut calor et frigus elementorum 38i7 322; calor est qualitas masculina 3829 509, frigus vero feminina 3829 507

quantitas: quare sol aut luna aut terra sit tantae quantitatis 59 156, cf. 385 in, 115; quantumcumque quantitates corporeae videntur magnae, deficiunt tamen a magnitudine virtutis Dei r3 137

querela: non habet homo iustam querelam de Deo si temporalibus bonis spoliatur ial 826; si ex levibus querelis iudex provocetur ad odium alicuius, erit odium iniustum 33.0 79

quidam: quidam dicunt quod Deus res inferiores cognoscit in universali, puta cognoscendo naturam entis vel universales causas 22i3 121; aliqui negant Deum habere cognitionem et providentiam rerum humanarum propter altitudinem suae substantiae 22a ni, propter distantiam eius a nobis 244 7; quidam dicunt quod Deus gubernat humana per universales causas quas per se gubernat 22i4 149; aliqui posuerunt

dispositionem rerum secundum quandam ordinem numeri a Deo procedere 5e 184; aliqui extiterunt qui divinam providentiam auferentes omnia fortunae et casui attribuebant Prol. 8, ponentes mundum casu factum esse et ea quae naturaliter generantur casui attribuentes Prol. 10, 15; qui providentiam negant omnia quae apparent in rebus mundi ex necessitate naturalium causarum provenire dicunt 5e 148; quidam ponebant quod ea quae in terris sunt divina providentia non reguntur sed solum caelestia 22i4 141; emersit dubitatio utrum res humanae casu procederent an aliqua providentia vel ordinatione superiori gubernarentur Prol. 26; quidam res humanas casualiter procedere dicunt nisi quatinus providentia et consilio humano reguntur Prol. 37, quidam caelesti fato humanos eventus attribuunt Prol. 39

Quidam ponunt motum caeli et hunc statum mundi in aeternum duraturum 195 285; quidam dicunt corpora caelestia animata 387 160; caelestes virtutes se habere sicut duces et principes ex suo arbitrio cuncta agentes aestimaverunt multorum deorum cultores 253 51; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem, dextrum autem in parte meridionali 238 96; quidam asserunt, luminaria moveri per excentricos et epicyclos 38i9 383, quidam autem per motus diversarum sphaerarum 38i9 384; quidam antiquorum situm terrae et aliorum elementorum attribuerunt necessitati materiae secundum quod gravia levibus succident 384 96; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 383 181; spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 267 96

Secundum aliquorum expositionem, angelorum creatio duratione praecessit hominis productionem 40i0 296; secundum quosdam fuit excellentior Satan inter ceteras creaturas 40i4 392; quidam aestimaverunt diabolum non esse Dei boni creaturam 40i0 301; aliqui dixerunt quod anima non unitur corpori nisi accidentaliter sicut homo vestimento aut nauta navi 419 475; quidam posuerunt quod anima est homo dicentes hominem nihil aliud esse quam animam indutam corpore 419 486; aliqui au-

guriurum sectatores credebant aves augurales effectum sapientiae participare supra homines 282l 258; aliqui a mortuis futurorum cognitionem exquirebant 282l 266

Quidam posuerunt in hac vita ultimam felicitatem esse n., cf. 1410 96; alii dixerunt quod homines resurgent resumendo non terrena sed caelestia corpora 19ae 295; alii dicebant animam idem corpus quod deposuerat resumpturam secundum condicionem eandem 192e 302, 710 228, cf. 102l 422; quidam ponebant totum universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum 142l 123, credebant quod rediret eadem res numero 710 210, ponebant hominem redditurum ad eandem vitae seriem quam prius egerat 7l 137, 710 207, 142l 125, 162l 307, 192l 286, cf. n. 18 258

Secundum quosdam antiquorum species numerorum usque ad decem protenduntur q3 36; dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 212l 241; aliquibus visum est quod iste lob non fuerit aliquid in rerum natura Prol. 72; quidam gaudenque vehementer cum sepulcrum invenerint referunt ad eos qui thesaurum effodiunt 32l 461

quies, quiescere: quaelibet res adepto ultimo fine quiescit 72 57; quies finis laboris esse videtur 14e 37, cf. 3616 164; quiescere non est nisi subsistentis 37l 376; nox est tempus deputatum humanae quieti 171l 166; malorum multiplicatio procedere potest usque ad infinitum ut numquam sit pervenire ad statum quietis 3616 163. – *Quiescere*: mori 14e 54; quies ab adversitatibus silentium 31l 351; quies contemplationis: nox 3510 109

R

radius: nihil videtur esse pulcrius in corporalibus rebus quam radii solares 412l 367

radix: solent in radicibus quorundam montium defluere immeabiles torrentes 284 74; radix spei est duplex, scilicet ex parte auxilii divini et humani 19U 98. – *Vide* arbor

ramus: rami hominis sunt filii et aliae personae coniunctae 1530 300. – *Vide* arbor

rapina, rapere, rapacitas, rapaciter: in rapacitatis culpa duo 2019 212; solent homines aliena rapere ut filiis suis divitias congregent 31l 113; contingit quod homo adhibet

manum ad rapiendum aliena 31l 104; pauperes quasi quadam necessitate ad rapiendum bona divitum coacti 5l 82; hi qui rapere consueverunt in hoc ipsum puniri se aestimant quod eis rapere non licet 4U 201; iustum est ut si quis bona aliena rapit, etiam bona eius ab aliis diripiantur 31l 109, 20a0 230, et etiam, filii moriantur 31l 116. – *Rapina: nudatio* 20l9 215; rapaciter acquirere: *devorare* 20l8 159

rastrum: boves trahentes rastrum terram aratam complantant glebam comminuendo 3910 132

ratio i.: in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad aliquas conclusiones cognoscendas 12l3 197; quando homo efficaci ratione vincitur 32l5 151; rationem qua disputans operatur cognoscere 15l 68, et quidem dupliciter 15l 70; causam sine ratione defendere 26l 29; homines non ratione contra aliquem condemnatum utentes 264 9. – *Caelorum ratio*: proportio caelestium motuum 383l 639

ratio 2. naturalis ratio immobiliter in homine manet ut non sit necesse eam iterare 33u 150, cf. 3836 622, 625; in vigilando est ratio magis libera 4le 339; per solam rationem nostri actus domini sumus 34 33, *vide* liber; ratio fortior est inter omnes animae virtutes, cuius signum est quod aliis imperat 720 472; in ratione excedimus bruta 351l 113, 410 168

Ratio condicionem naturae auferre non potest 3, 7; ratio mortalis hominis quantumcumque fortis ex parte carnis experitur sensum doloris 6la 156; ratio hominis occultos motus passionum in verba producit 10l 30, cf. 26; per rationem homo potest proprio labore sibi necessaria adiumenta conquirere 5l 120; quod opus cuilibet tempore congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam 37l 119

Per inquisitionem ratio ab effectibus procedit ad causam n. 7 121; homines per inquisitionem rationis ad sapientiam veritatis perveniunt 2827 339; ratio per modum rationis investigans 12l7 269; rationis investigatio ad veritatis terminum non pervenit nisi divinitus doceatur 102 56, 39l5 377; bonum quod ex aliqua miseria expectatur sola ratio apprehendit 3l 89; homines sapientes per deliberationem rationis se ipsos

consolantur 7l3 299, secum loqui possunt secundum rationem aliquid cogitando 7l3 304

Omnis inordinatio ex defectu rationis procedere videtur 38l 52; per superbiam homo praecipue metas rationis excedit 5l 16; perversitas rationis stultitia est 5a 23; homo lucem rationis dimittens 18l 87

Per naturalem rationem discernere possumus bonum a malo 33l4 149, 351l n. 31 semper ratio reddit ad suam naturam qua in spiritualia bona tendit sicut in proprium finem 720 479 quod natura sensibilis patitur gaudiis et doloribus ratio sic moderatur ut a sua rectitudine non divertat 3l 10, cf. 4e 93, 610 130; dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab ipso remedium praestolatur 102l 42, *vide* rectitudo

Quandoque defectus invenitur in operibus humanis ex ignorantia propter debilitatem rationis q3l 680; ratio interdum ad modicum absorbetur per inferiorum partium passionem et sic homo peccat 720 474, *vide* peccatum; passionibus ratio ligatur circa particularia ut ne universalem cognitionem applicet ad agenda 12l5 394, cf. 398, et tunc quasi caligat oculus rationis 23l7 252; ratio per concupiscentiam obtenebratur 31l 122; acies rationis est per iram zeli turbata 17l in, cf. 5l 20; impatientiae ratio est cum ratio alicuius adeo a tristitia deducitur quod divinis indiciis contradicit 610 128; cum ratio a passione vincitur, homo contra Deum remurmurat et quandoque usque ad blasphemiam 102 40; ratio renititur ei quod per concupiscentiam vel iram absorpta peccavit 720 481; quia ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas, ratio non potest libere eis uti 7a0 483, non tamen sic possunt rationem ligatam tenere quin semper redeat ad suam propriam naturam 720 477. – *Ratio: vultus* 924 553; rationis oculus: *facies* 23l7 251

rationcinari: provocatur aliquis ad rationcinandum cum aliquo ut fiat collatio datorum et acceptorum 22l 18

rationalis: in creaturis rationalibus invenitur meritum et demeritum propter liberum arbitrium, et propter hoc debentur eis poenae et praemia 7U 274. – *Vide* creatura

- rebellare, < rebellis: terreni principes maxime detestantur rebelles 40, 139, cf. 3420 222; superbi quasi Deo rebellant 406 136, cf. 24^ 138
- recidivum: perseverare cavens sibi a recidivo peccati 86 100
- recludere: in terraemotu contingit quod aliqua aperte recluduntur 3814 280
- recordatio: aliquis dies clarus est ex hominum recordatione 34 178
- rectitudo, rectus, recte: rectum est cuius medium non exit ab extremis i? 371, *vide* obliquatio; rectum est iudex sui ipsius et obliqui (Aristoteles) n3 36; unumquodque ostenditur rectum per hoc quod suae regulae conformatur 23n 174, *vide* regula
- De his quae homo adinvenit rectum iudicium habere ad sapientiam pertinet 1213 199, 1218 243, 01- 3484 397; *vide* sapientia; ille recte iudicat de rerum veritate qui discernit quomodo aliquis decipiatur a veritate declinans 1218 245, cf. 313 81
- Rectitudo ad iustitiam proprie pertinet ij 33, i7 370, *vide* ius; convenienter iustus ascribitur rectitudo i7 374, 46 123; studium iustorum est ad rectitudinem sectandam i24 68; ratio a sua rectitudine non divertens 3j 11, *vide* ratio; in multis homo potest deficere a rectitudine quin contrarietur legi humanitus positae n6 82, tunc tamen contrariatur legi divinae iig 86. – *Rectum*: fidelia dogmata 427 64
- rector, regimen: aliter est in humano regimine et aliter in divino n6 61; ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur qn 292; quidam legem divini regiminis profitentur sed eam opere non sequuntur 22m 242
- recuperatio: arboris extirpatae si rami comburantur, nulla spes ultra remanet recuperationis 1530 299, *vide* arbor
- reddere: opus iustitiae est reddere unicuique quod suum est 417 391
- redimere, redemptor: a peccato primi hominis per Christum redimendum erat genus humanum 1925 258, pro nobis morientem 19* 260; omnes antiqui ante Redemptoris adventum ad inferna descendebant 2i.3 i15
- reditus, redire: non iidem homines per generationes redeunt qui prius fuerunt secundum numerum sed solum secundum speciem 79 204, cf. 186; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi 209 101; reditus ad vitam carnalem quem Iudaei ponunt et quidam philosophi posuerunt 7j0 228, cf. x021 422, x926 302, 2719 222; quidam ponebant hominem rediturum ad eandem vitae seriem quam prius egerat 7i 137, 710 207, 1412 125, i623 307, 1925 286, cf. nig 258. – *Vide* reparatio, resumere
- redolentia: ad concupiscentiam peccati incendere quasi per redolentiam quandam 41j0 173
- redundare: omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38^ 270; hoc quod iniquus aliis nocet etiam in suum nocumentum redundat 2422 263
- refrigerium, refrigerare: aqua cum refrigerio bibitur 347 70; imber serotinus refrigerium praestat post aestum diei 2g23 221; per pluviam homines refrigerantur 2923 216; nubes roris messoribus refrigerium praestat 2919 184, cf. 72 71, 4017 441
- regio: auster procedit ex regionibus calidis 3717 253; horizon alicuius regionis infra quam extremitates maris claudi videntur 3630 320; cetus si capiatur toti regioni sufficit 4023 613, cf. 3839 672
- regula: quanto regula propinquior est primae rectitudini minus habet de obliquitate 418 442, *vide* rectitudo; est duplex regula humanae vitae, scilicet lex naturalis et lex exterior divinitus tradita 23u 176, *vide* lex; oportet quod in iudice sit altior sapientia quasi regula ad quam examinentur dicta utriusque partis 933 714; Dei sapientia est prima regula ad quam omnium veritas examinatur 933 716, regula omnium legum 3622 246, *vide* Deus
- reinsere: idem numero scirpus non reinsertur 819 287
- relevare: qui de omnibus timet non potest sperare quod post oppressionem relevetur i522 211; in die relevatur animus hominis ex hominum societate et lucis aspectu 1712 171
- religio: impii pietatem divinae religionis abiciunt 348 82; homines contra pietatem divinae religionis agentes non solum despiciunt divina iudicia sed etiam ea negant vel asserunt iniusta 34378. – *Vide* Deus
- reliquia, reliquus: vaporum reliquiae ex quibus nebulae generantur 263 126; somnia plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 4ie 325; ea in quae corpus mortuum resolvitur sunt quaedam reliquiae caloris naturalis 34^ 166. – *Reliquiae hominis*: filii vel quaecumque aliae res post eum remanentes 2220 227, cf. 421 562, 2715 179
- remedium: ab inimico non speratur remedium i9n in; solent aegrotantium afflictiones remediis exterius adhibitis alleviari 28 131; remediis quibusdam afflicti solent consolari 7i3 296, cf. 42n 128; in adversitatibus remedium invenitur dupliciter iq7 55, cf. io2 42; de remediis contra peccata 420 544, 421 549. – *Vide* afflictio, consolatio
- remittere: solius Dei est peccatum remittere 721 495, *vide* Deus
- remorsus, remordere: cum conscientia remordet de malo, non sine timore homo perpetrat malum 12, in. – Conscientiae remorsus: *vermis* 2420 236
- remotus: vultur valde a remotis solet videre 287 no; homo non cognoscit quae a remotis fiunt io4 139, cf. 2213 127; daemones a remotis quasi ex sola fama divinae sapientiae notitiam habent 28M 279; a remotis impugnare 4i15 332, atteri 4120 348
- remurmurare: homo contra Deum remurmurans io2 40
- renes: ex lumbis sive ex renibus semen ad membra genitalia derivatur 4ou 328, *vide* lumbi
- reparatio, reparare: ea quorum nihil remanet impossibile videtur iterum reparari 14a 102, cf. i418 251, 14n io7? i419 27^? ea quae non totaliter pereunt reparari posse videntur 14n 100, cf. 1530 297, i419 272, 208 87; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum homines mortui repararentur ad vitam 1925 286, cf. 1412 123, *vide* reditus
- repentinus: repentinum esse videtur ut aliquis qui aliquam rem produxit eam absque causa manifesta corrumpat io8 184, 188
- replicatio: omnes maiores numeri per replicationem inferiorum numerorum nominantur 93 33
- reprehensor: quadrupliciter excusatur reprehensor a detractone 625 278

res (aliquid, quaedam, quaelibet, omnia, unumquodque, etc.): quaelibet res puritatem habet secundum quod in sua conservatur natura 417 402; unumquodque in suo loco conservatur 407 185; nullus rebus suis adversatur 41a 30; in comparatione ad res pulcherrimas res quae parum pulchritudinis habent videntur immundae 254 68; quaelibet res desiderat suum finem 37n 159; adepto ultimo fine quiescit y2 57,* aliquid non simulatur Deo nisi in bono 365 50; absque necessitate numeralis ordinis res in esse productae sunt 51 196; quidam posuerunt dispositionem rerum secundum quendam ordinem numeri a Deo procedere 59 184; aliqua sunt in hoc mundo ad quorum cognitionem nulla inquisitione possumus pervenire 166, vel quorum rationem nullo modo possumus assignare 59 173, *vide* homo; si omnia ex necessitate principiorum naturalium provenirent 59 163, ut dicunt illi qui providentiam negant 59 148; est difficillimum cognoscere quis sit periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei 3817 334; non possumus in corporibus caelestibus cognoscere propriam causam corruptionis cuiusque rei 3817 337! in tempore noctis res visu discerni non possunt 415 302; pecunia est adinventata quasi mensura commutationis rerum 2716 188; rebus imminens commune periculum 522 377

Res naturales temperatae esse videntur ad hominum et aliorum animalium usum 510 204; in rebus quae naturaliter generantur paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur Prol. 1; res naturalis quae finis notitiam non habet ab aliquo superiori intelligente ordinatur in finem 91 116; quod res naturales sint propter finem ostendit mundum regi divina providentia et non omnia agi fortuito 5s 131d quaelibet res naturalis suo desiderio quasi intendit aliquid a Deo acquirere 3841 695. – Res exteriores circa nos sunt quasi extrinsecae 1614 168; res exteriores sunt propter corpus et propter animam hominis 24 1; in exteriorum rerum opulentia consistit temporalis prosperitas 2123 234. – Omnia quae in rebus inferioribus fiunt ad homines quodammodo ordinantur 377 112. – Res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 2216

180; superbia ex abundantia temporalium rerum oriri solet 1526 255; in solis temporalibus rebus spem suam ponentes 221e 179; *vide* tempus. – In ipsis terrenis rebus latet aliquod periculum unde pedes peccatoris capiantur i810 132; peccator in rebus terrenis quasi in sua parte ultimum finem constituit 2418 204

Ad cognitionem divinorum per res humanas pervenimus io3 64, *vide* Deus; in rebus humanis excellunt reges secundum potentiam i228 300, sacerdotes quantum ad reverentiam I219 307, primarii et consilarii civitatis aut regni secundum prudentiam I219 310, philosophi in consideratione veritatis I22s 313 senes in directione iuvenum I220 320, principes in auctoritate I221 325; ad rectorem humanarum rerum tria pertinere videntur 9n 292; in rebus humanis indigent indices instrui per testes 2122 221; in humanarum rerum dispositione quidam prosperantur usque ad mortem quidam vero in miseria moriuntur 2123 232; si res humanae currebant secundum quod earum dispositio videtur exigere 5n 223; multiplex afflictio maxime videtur divinam providentiam a rebus humanis excludere ij 6, cf. 58 136; quidam res humanas casualiter procedere dicunt Prol. 37, quidam caelesti fato eorum eventus attribuant Prol. 39

De rebus antiquis multa fabulose et scribuntur et narrantur 81 140; homo ex infirma re originem habet I5U 128; ex re modica et fragili magnam fiduciam capiunt adulteri 2418 186; experimentum in rebus particularibus maxime efficax est ad probandum 88 127; visio diurna est alicuius rei permanentis 208 85; aqua est maxime formabilis in res vivas 388 187; de magna re disputatio 215. 30; periculum personae et rerum 313 48; non prospicere rei eventum 2417 178

resistere: Deo virtus humana resistere non potest I214 216, cf. 2025 292, 2313 217; per superbiam maxime homo Deo resistit I526 249, *vide* superbia; ad resistendum diabolo nulla virtus humana efficax est 4118 328, *vide* diabolus; resistens Leviathan virtuti hominis sed non Dei 411d 231, cf. 4116 282. – *Vide* Deus

resolutio, resolvere: in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39a8 308; calore superabundante

resolutiones tam siccae quam humidae ad magnam digestionem perveniunt et exinde generantur lapides vel metalla 286 94, cf. 288 14, 36, *vide* lapis, metallum; in hominis generatione primo occurrit seminis resolutio io10 242. – Terminus resolutionis rerum: *universorum finis* 283 63

respectus, respicere quanto aliqua sunt altiora tanto humano respectu sunt minus perceptibilia 412 223; unusquisque libenter respicit id in quo delectetur 2226 282

respiratio, respirare: vita per respirationem conservatur 273 31, cf. 38; respiratio praecipue fit per nares 27s 34, 4111 178, et etiam per os 41.2 187, quae non est adeo congrua 273 35; aer qui respirando emittitur 41u 183; cetus habet pulmonem et respirat sicut delphinus 41u 176; animalia respirantia vivere non possent in terra non discooperta ab aquis 510 210. – Respiratio: *spiritus Dei* 273 37

respondens, respondere: contentio in respondendo et obiciendo consistit 9m 39*, *vide* contentio; est disputatio inter duas personas, scilicet opponentem et respondentem I322 307, *vide* disputatio; in respondente maxime requiritur sapientia ut bene iudicet de auditis 344 395; cum ad audita clamose et contumeliose aliquis respondet 629 309; quod aliquis audacter iudici respondeat ex duobus contingit gl9 455; quandonam homini respondeant creaturae interrogatae I29 141; Deo respondere pertinet ad oboedientiam qua creatura Creatori oboedit i4j6 203, *vide* Deus

restituere: cum aliquis iniuriam passus conqueritur iudici qui eum sententialiter restituit et vindicat I97 63

resumere: quidam dixerunt animam idem corpus quod deposuerat resumpturam secundum condicionem eandem I926 302. – *Vide* reditus

resurrectio, resurgere: resurrectio mortuorum communis in fine mundi expectatur I412 132; mortui ad imperium Dei in quendam altiore statum immutabuntur I4^ 204, cf. 196; caro quam anima resumet eadem erit per substantiam sed incorruptionem habebit ex divino munere I926 312; ex vita divinitatis etiam humanitas Christi reparata est ad vitam resurgendo I923 265; est primordialis causa resurrectio-

tionis humanae vita Filii Dei 192 276; vita Christi resurgentis ad omnes homines diffundetur in resurrectione communi 192 268; congregatio fidelium in nocte Dominicae resurrectionis 37 240; quidam dixerunt quod homines resurgent resumendo quaedam caelestia corpora 192 295. – *Vide* mors, reditus, vita

resuscitare: non contradicit narrationi Scripturae de hoc quod aliqui sunt resuscitati ad vitam praesentem 710 230

rete: in reti sunt diversae maculae 188 107; ille qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 188 103; aves deceptione captae per retia 402 590

retinaculum: absque retinaculo deduci 84 78

retributio: ibi est ultimus finis hominis ubi expectat finalem retributionem pro bonis aut malis 74 14; tempus retributionis hominis est in illa vita ad quam resurgendo reparatur 140 51, 60

retro: differentia positionis in caelo 238 79

revelatio, revelare: aliqui instruuntur ad bonum ex revelatione divina 3510 104; aliqua veritas revelatur quibusdam manifeste, quibusdam vero occulte 412 230; triplex modus occultationis solet in revelationibus contingere 412 236; quandoque aliquis revelationem frequentem et diutinam habet, quandoque subitam et transitoriam 412 257; tempus nocturnum magis est congruum revelationibus percipiendis 412 270; in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis 412 339; quando alicui fiunt insolitae revelationes in principio timorem patitur 412 278. – *Vide* apparitio; Deus

reverberare: radii solis ad nubes reverberati 37n 172, etiam ante ortum et post occasum solis 37n 174

reverentia: patri oportet a filio reverentiam exhiberi 194 160; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32e 59; sacerdotes excellent quantum ad reverentiam in qua habentur 123 307; divina providentia sublata nulla apud homines Dei reverentia aut timor cum veritate remanebit Prol. 42, cf. 4e 80, 614 193; homines aliquando ex quadam reverentia omittunt ea quae Dei sunt perscrutari 934 736.

– *Demisso capite*, scilicet in signum reverentiae et humilitatis 32e 61
 revolutio: quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum redeuntibus stellis ad situs eosdem homines mortui repararentur ad vitam 192 286, *vide* reditus; testicularum revolutiones 4012 342

rex, regius: excellent reges secundum potentiam 1218 300; inter potestates humanas praecellit regia dignitas 341g 193; regum voluntates maius pondus habent, utpote quorum voluntatem multi sequuntur 12M 376; rex qui praeparatur ad proelium sic angustiat timore ne perdat quod tamen molitur inimicos destruere 1521 239; rex potens bellum movens in suo regno contra rebellem 94 67, cf. 1017 361; quanto citius et insensibilis rex fortem civitatem expugnat tanto magis virtus regis demonstratur 65 127; in cingulo regum potentia designatur 1218 303; mors quasi regis plena potestate mortuum hominem in pulverem conterit 1814 184. – Regia dignitas: *arbor* 4015 421

rinoceros: idest unicornis 399 117; est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in fronte 399 118

risus, ridere: de illis ridere solemus quae nobis secundum se placent 9a3 539; risus gaudii signum est 324 500, 821 317

rivus, rivulus: rivis terra irrigatur quorum principium sub terra est 510 218. – *Rivuli*, distributio bonorum 2017 188

robur: robur alicuius fortitudinis ostenditur ex hoc quod potest aliqua a suo statu mutare 97 206. – *Vide* os (ossis)

rogare: non est eiusdem contendere cum aliquo et eum rogare 154 36; cum aliquis intantum alteri humiliatur quod eum rogat 4022 566

ros: roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 3829 508; ros ex eadem causa generatur ex qua et pluvia, nec differt nisi secundum multitudinem et paucitatem materiae 3828 498; ros congelatus est pruina 3829 504; nubes roris messoribus refrigerium praestans 2919 184

rudis: homines duri et rudes: *lapides* 523 396

rugitus: rugitus est leoninae ferocitatis indicium 410 181; rugitus signum est vehementis tristitiae et

quae vix tolerari potest 324 507; homo ex levi memoria suae miseriae provocatur ad rugitum 324 510

ruina: domui quae minatur ruinam fulcimenta aliqua adhibentur 8.6 247

rupes: rupes excelsi montis quasi semper caligine nebularum obtegitur 283 69

S

Sabaei: hostes a remotis venientes x.5 651, quos lob latrones nominat 1912 113

sabbatum: exigebatur a Deo in Veteri Lege propter beneficium creationis 34 171

sabulum: strutio ova sua operit sabulo 3914 168

sacculus: ea quae signantur in sacculo diligenter conservantur 1417 241

saccus: talis habitus est humilitatis signum 1616 211

sacerdos: sacerdotes excellent quantum ad reverentiam in qua habentur 1219 307

sacrificium: sacrificia etiam ante Legem datam fuerunt 15 161; pro gravibus peccatis expiandis antiqui sacrificia offerebant 428 66; septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem 428 69

sacrilegium: est peccatum in Deum 1j 23, 1323 346, et dicitur proprie *scelus* propter gravitatem 1323 348

saeculum: instabiles seu curis saeculi dediti: *fluvius* 4018 472

sagena: piscium captorum maioribus piscatores implent magnas sagenas 4828 621

sagimen: a capite ceti quadraginta lagenae sagiminis effluunt 4028 641

sagitta, sagittarius, sagittator: impugnat homo a remotis per sagittas 417 332; sagitta ex remotis et ex improvise venit 64 52, ex pharetra extrahitur ad percutiendum 30u 103; sagittarius sapiens directe sagittas emittit ita quod non percutit nisi ad signum 414 250; sagittae laedunt interius vulnerando 4119 336; cetus non potest perforari vel laedi sagittis 4119 335, 338; motus sagittae convenienter sagittatori attribuitur 95 122; comparatur tota naturae operatio ad Deum sicut comparatur motus sagittae ad sagittatorem 65 119; fulgura a Deo missa quasi sagittae 4114 252. – *Vide* Deus. – *Sagittae Dei*: divina flagella

30u 105, 4iu 257, adversitas 34e 59, afflictio improvisa 64 50

salire: est equi proprietates quod vehementer salit 39u 232

saliva: necesse est in loquendo aliquam modicam pausam fieri ut saliva vel expuatur vel glutiat 710 428

salix: circa fluvios solent esse salices 401e 427; salices densiorem umbram faciunt et frigidiorum quam arundines 401e 436

salsugo: salsuginis terra est cuius humor in saporem salis vertitur 39e 93

salus: ad salutem requiritur interior humilitas et exterior puritas operum 2230 304; ex desperatione quandoque homo salutem et corporis et animae parvipendit i3u 202; Dei voluntas non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 411 20, quandoque ex tribulationibus vel spiritualibus defectibus 9U 312. – *Vide* Deus

sanctificatio: est aliquis dies clarus ex Dei sanctificatione qui eum celebrem esse instituit 34 162

sanctus: sanctorum claritas in hac vita nobis occulta est 202e 304; Dominus sanctorum vitam vult omnibus esse notam i2 553; in unoquoque sancto est aliqua virtutis praeminentia i8 444; ad misericordiam Dei pertinet quod sanctos suos faciat speciosos 405 124; sanctorum angelorum et hominum decor redundat in ornatum Dei 405 118, quod hoc decore utatur ad suam gloriam ad iustitiam pertinet 405 125; in glorificationem sanctorum cedit bonorum flagellatio a E>eo 4114 259; sanctorum vitam conantur pervertere mali i8 462, eam calumniantur r9 480; spes diaboli de subversione sanctorum frustranda 4028 674; stabilitas sanctorum in Scripturis comparatur montium stabilitati 9s 92; in die iudicii, sancti revelabunt iniquitatem peccatoris 2028 331, admirabuntur divinam potestatem et erunt purgati per totalem separationem a malis 41ie 301, videbunt diabolum cum sequacibus praecipitari in infernum 4028 675. – *Sanctus*. Deus 610 124; *sancti Dei*: angeli 1515130; sancti homines: *angeli* 41le 295

sanguis: per *sanguinem* lob intelligit sui corporis afflictionem i619 249

sanitas, sanare: sanitas corporis ad temporalem prosperitatem pertinet 2ias 234; qui vult sanari oportet

quod acquirat medicinas quibus sanetur 928 614; expectatur sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis 7s 114; de sumptione medicinae amarae aliquis ratione gaudet propter spem, sanitatis i2i 853, sola ratio in fine sanitatis delectatur' 33 92

sapiens: per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur X5.0 89, inde probabile videtur quod senes sapientius loquantur 327 65; sapientes solitarii secum loquuntur 7i3 304; sapientis cognitio non pertingit ad essentiam Dei 3625 264, multum vincitur ab excellentia claritatis divinae 3625 272; sapiens voluntatem suam moderatur secundum virtutem 23u 221; sapientes bonorum terrenorum sunt domini, utentes eis ad suum bonum r5j9 168; sapientes ab extraneis non suppeditantur i5i9 176; hi qui sunt a sapientia alieni consortio sapientum annumerari non possunt X5j9 174

Sapiens ex ratione loquitur passionum motus quos sentit 3i 36, licet tristitiam patitur eius tamen ratio ab ea non absorbetur 6i 95, in afflictione per deliberationem rationis se ipsum consolatur 7i3 299; Stoici dixerunt tristitiam in sapientem non cadere i20 737, 3i 3. 66 79; Peripatetici vero dixerunt sapientem tritari sed in tristitiis secundum, rationem moderate se habere i20 740, 3i 4, 6i2 i66; sapientes antiqui metrica divina et philosophica describere consueverunt 3624 263. – *Sapientes*: *viri* 362i 261. – *Vide* lob

sapientia: proprie est cognitio divinorum Iga 867, I22 28, 28i8 239, cf. 2828 348; ei opponitur stultitia i2 867, ad contemplationem pertinet i2ia 183; sapientia et iustitia sunt praecipue animae bona i84 39; in sapientia consistit honor et ornatu hominis i83 30; praefertur sapientia et intelligentia bonis terrenis 2828 360; sapientia pretio aestimari non potest 2813 160, 28^ 190, 281g 196, non est aliquid corporale 2&i2 151, cf. 157

In Deo plene sapientia invenitur sicut in prima origine 2823 284, 286, cf. 83 53, 263 32; in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 3i 14; sapientia Dei est regula et mensura omnium legum 3622 246

Derivatur sapientia a Deo in omnes creaturas sicut ars derivatur a mente artificis in opere eius 2823 288; per actuale suae sapientiae considerationem Deus res in esse produxit 2827 328, 331; ab ipso sapientia derivata est primo ad angelos 2827 332, quibus enarratur 2827 341, secundo ad universitatem creaturarum 2827 336, quae est quasi secundarius sapientiae locus 2823 292, tertio ad homines 2827 339, quibus indita est cum lumine rationis 3836 622, ab initio foundationis terrae 3838 660; quaedam seminaria sapientiae et scientiae naturaliter indidit Deus rationi hominis in cognitione primorum principiorum 3836 625

Sapientiae humanae origo est occulta dupliciter: ex parte intellectualis luminis, ex parte rerum cognitarum 28i8 233; sapientia hominis in Deo est sicut in altissima omnium causa 2828 349, et occultissima 28i8 235; acquiritur ex ipsis creaturis 2827 327, per inquisitionem rationis 2827 339, inquirendo occultas proprietates et essentias rerum 2813 237, ex quibus ascendit in divinorum cognitionem 28^ 238, cf. 3625 271; ea quae in absconditis profundorum latent maxime sunt sapientiae humanae abscondita 28M 176, 184, *vide* homo; humana sapientia non sufficit ad veritatem divinae providentiae comprehendendam 381 5, quasi nihil est divinae sapientiae comparata 374 373

Est proprium sapientiae ut per eam rectum iudicium habeatur de rebus I2e 243, I2i3 199, cf. 34^ 395; intellectus (*intelligentia*) est principium sapientiae 28i2 156; divina inspiratio est sapientiae praecipua causa 329 87, cf. 241 18; aetas non est sufficiens sapientiae causa 328 78, 329 88; humilitas est via sapientiae 52 17, principium sapientiae I527 260; homines non per simplicem apprehensionem percipiunt sapientiam veritatis sicut angeli 2827 340; hominum quidam sapientiam per se ipsos considerant, quidam de his quae ad sapientiam pertinent instruuntur 343 11

Sapientia quos praecupat, a quibus fugit 24j3 130; iusti sapientiam habent 2828 358; superbia sapientiae est impedimentum I527 261; a sapientiae perceptione impediuntur cor habentes deliciis occupatum 28j3 171, habentes sensum per malitiam depravatum 24^

- 133; peccatores sapientiam odiunt 2413 127, ei rebelles sunt 24[^] 138, ad eam revertuntur poenitendo 24[^] 140
- Aliqui auguriorum sectatores credebant aves augurales quendam effectum sapientiae participare supra homines 2811 258. – *Sapientia*: industria naturalis 3911 200; sapientia: *Deus* 83 54, *lux* 3328 322, *vetustas* 1510 88; sapientiae doctrina: *tonitruum Dei* 374 87, 404 61, *vox Dei* 37a 7[^] 37[^] 87, 95, sapientiae mandata: *viae luminis* 2413 136; sapientiae processus: *viae luminis* 24.3 134, 2833 282. – *Vide Deus*
- sapphirus: est caelestis coloris 281e 210, pretiosus propter multas virtutes quas habet 2813 211
- sardius: est rubei coloris 2813 202, accendens animum ad gaudium et acuens ingenium 2816 203; per sardium nocumentum onychini refrenatur 28[^] 206
- sardonyx: est compositus ex sardio et onychino 2816 201; proprietatem habere dicitur quod luxuriam depellit, hominem castum et pudicum reddens 281e 207
- Satan: inter primas creaturas est conditus 40[^] 390; inter angelos factus creditur in principio 40.0 291; secundum quosdam fuit excellentior inter ceteras creaturas 4^u 392; in Scripturis dicitur primus daemonum i^q 253, sub figura Vehe-mot describitur 40.0 282
- Intentio Satanae a Deo est aliena i⁷ 333, delectatur in terrenorum dominio 40[^] 319, *vide terra*; malitia Satanae fuit principium adversitatis lob 40.0 277, cf. 271, et est principium damnationis humanae 4010 278; Satan est princeps perversorum hominum i³ 480, 2.15, omnibus damnatis dominatur i⁷ 406; calliditas Satanae ad explorandum quos decipere possit i⁷ 365; Satan circueiens et perambulans terram i⁷ 390; omnia quae per Satan fiunt divinae providentiae subiecta sunt i⁷ 364; Deus in nullo defert Satanae 413 32; iustis viris Satan non quantum vult sed quantum permittitur nocere potest i⁷ 568, cf. 2e 119
- Dicere Dei ad Satan est ei notitiam praebere i⁷ 354, cf. 352; respondere Satan Deo est considerare omnia sua divino conspectui aperta esse i⁷ 355. – *Satan* adversarius i^e 255; *Satanae pasci*: delectari eius 4010 319; *Satanae circuitus*: calliditas eius i, 365. – *Vide Deus*, diabolus
- satisfactio, satisfacere: ad conversionem requiritur ut homo pro peccatis satisfaciatur 83 96; non sufficit culpam confiteri nisi sequatur satisfactio 42, 44; singula peccata convenientibus satisfactionibus sunt expianda i⁷ 185; convenit humilis satisfactio ad expiandam superbiam cogitationis 423 47; inter satisfactionis opera quasi praecipuum videtur esse oratio 85 98; satisfactio infidelium indiget patrocinio fidelis 428 76. – *Vide culpa*, offensa, poena; *Deus*
- Saturnus motus stellae Saturnae tardior quam solis 3832 557
- saxum: saxa etiam fortissima exciduntur 1418 256; ceti maximi pendentes ad saxa 4028 625
- scelus, sceleratus: peccata commissa directe contra Deum scelera dicuntur i323 346, cf. 36g 85, *vide peccatum*; scelerati leves adversitates sustinentes 63 39
- scientia, scire, scibile: sapientiae et scientiae seminaria 3833 625; intellectus est principium scientiae 28.2 156; anima per intellectum scientiam percipit 264 48; ad scientias contemplativas plurimum valet auditus 12n 175, *vide auditus*; scientiae contemplativae non consueverunt in somnio revelari 33[^] 191; scientia non attingit originem pluviarum ut a Deo sunt 3715 229; sublimiorum scientiam non habet homo 384 79; scientia humana quantumcumque excelsa non latet Deum 2122 228; non potest homo scire an verum sit quod ei dicitur nisi intelligat quid ei dicatur 235 55; scire per certitudinem fidei i926 250; scientiae dogmata 3210 99. – *Scientia speculativa: disciplina* 331e igo. – *Vide Deus*
- scindere: scindere tunicam solet esse tristitiae indicium r20 753
- scirpus: idest iuncus 8n 166, cito crescit et fructificat 816 258, ad sui conservationem exigit humorem in terra 8n 165, requirit aquam in terra occultatam 813 203, desiccatur ex subtractione humoris 8n 174, 812 T79[^] 8., 205, 813 254; scirporum processus et vita ad speciem tendit Su 285; potest haberi fiducia de scirpo dupliciter 8n 262
- scriptura, scribere: solent ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis deleri i923 233; transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 1923 228; scriptura in longinquum servatur per aliquam impressionem 1923 234
- Scriptura: est moris in sacra Scriptura loqui secundum aestimationem vulgari hominum 267 98, per tempus designare ea quae supra tempus sunt ex aliquibus quae dicuntur in tempore i⁶ 290, tempus dici bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur 3, 72, res 'spirituales sub figuris rerum corporalium describere i^e 224; sacrae Scripturae concordat opinio Peripateticorum de tristitia 3j 12
- scrutator, scrutari: vias Dei homo non potest scrutari 3624 258; Deus est cordium scrutator et iudex 133 26, *vide Deus*
- scutum: scuta lignea per colligationem adunantur 41e 97; scuta fusilia sunt continua 416 96; squamae ceti ad modum scutorum 413 94, peccatores alios in malitia defendentes sunt quasi scuta corporis diaboli 41e 98
- secretum: conscientiae secreta rimatur Deus i620 271. – *Vide Deus*
- sectare: consilium sectandi opera virtutum est acceptandum 21i, 158
- securitas, securus, secure: qui aliis nocet in se securam vitam agere non potest 2422 263; tyrannus cum quibusdam secure conversans 1523 221; secure cum alio contendens 93 26; in montibus silvestria animalia congregantur ad securitatem et otium 4015 417
- sedes, sedere: iudices olim in portis sedere solebant 54 73; per nubes occultatur caelum sicut sedes alicuius hominis occultatur tentorio 3629 315. – *Sedes Dei*: caelum 353 53, 3629 315, 3834 600
- seducere: qui sunt astuti in malo blandis verbis et fictis alios seducere solent 515 266
- seges: segetes vento urente siccari et consumi consueverunt 49 147; contra animalia quae possent segetes devastare custodia 39u 138; segetes in horreum domini reportandae 3911 153
- semel: qui semel peccaverunt pronoires esse solent ad iterato peccandum 27, 62. – *Semel*: sufficienter 3314 136
- semen, seminare, sementinus: omnia semina humida sunt 38g 188; quaedam herbae sine semine producuntur 5e 104; agricolans operarius semen a domino susceptum serit et multiplicatum reddit 39.2 151; sementina vis 142 82

Semen est superfluum alimenti iō 244, ex lumbis sive ex renibus ad membra genitalia derivatur 40U 328; in generatione hominis primo occurrit seminis resolutio iō 242; se habet semen maris ad materia. m quam femina ministrat sicut coagulum in generatione casei iō 248; semen hominis immundum est non secundum naturam sed secundum concupiscentiae infectionem 13 (TAJ 477. – *Semin.*, filii 2i 60; *dolores seminare* praeparando calumnias 4s 142

seminarium: simul cum anima rationali infunduntur divinitus quaedam seminaria virtutum iō 258; quaedam seminaria sapientiae et scientiae naturaliter indita rationi in cognitione primorum principiorum 383s 625

semita: quorumnam sint semitae involutae 6i 231. – *Semita.*, processus 22w 162

senectus, senex, senescere: quod senescit debile est et fini propinquum 4i 2 414; humor naturalis consumitur propter senectutem 7i 118; ex senectute corrugatur corpus i6 84, *vide* humor, spiritus; lignum senescens non potest attrahere alimentum 14i 76, cf. i4n 100; omnes homines senectutis tempore affliguntur propter invaliditatem 3o 27 272; in senectute comparatur homo quasi stipulae siccae 13i 387

Senes propter gravitatem aetatis maturius loquuntur 32, 68, per experientiam longi temporis multa cognoscere potuerunt 32i 71, excellunt in directione iuvenum 12i 320; iuvenes debent reverentiam deferre senioribus 32i 59; *mori senex* pertinet ad diuturnitatem vitae 42.6 200. – *Senectus: vespera* 11i 249. – *Vide* antiquitas, experientia

sensus, sentire, sensualis, sensitivus, sensibiliter: homo aliis animalibus similis est in natura sensitiva 6i 66; naturale est sensibili naturae gaudere et tristari 3i 8; sensualis pars non habet locum nisi ad corporalia et praesentia 3i 385; sensus corporei et corporalia sunt 10.4 130; homo per sensus corporeos nec omnia corporalia conspiciat iō 137, *vide* homo; inter alios sensus excedit visus iō 136, qui principatum tenet in vita sensibili 7i 161, *vide* visio; auditus inter omnes sensus est disciplinabilior 12n 175; experimentum a sensu est 12n 172, *vide* experientia; ab occupationibus sensuum in die mens quendam

streptum patitur 4i 272; visiones apparentes vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 7U 313; somnus fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentibus ad principium sentiendi 33^ 165; vis sensitiva non percipit bonum ex miseria 3i 89; sensus fugit nocivum vel inconveniens 6i 83; ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia cum tristitia recipiuntur 6i 92, dolor exterior est secundum sensum i6 61, *vide* dolor; poena sensus per ignem gehennae 20i 306

Sensibiliter homines percipiunt pluvias 37i 228; vox Dei sensibiliter audita 38i 35; intentio claritatis et calor diversificata sensibiliter vel non 38i 457; non apparet sensibiliter quod ad praesentiam maioris luminis lumen solis obtinebretur 25i 78; secundum id quod sensibiliter apparet quomodo videtur esse caelum ad terram 26i 83

Sensibilia sunt priora secundum nos, posteriora simpliciter et secundum naturam i2K 205, sunt quaedam intelligibilia signa 37 (363); 16; per effectus sensibiles in cognitionem intelligibilem devenimus 37 (363) 171 inter omnes sensibiles effectus spiritalior est lux 37 (363) i8; divinam inspirationem percipimus cum obumbratione sensibilibus similitudinum (Dionysius) 384 32

Sensus et verba nostra transmittimus in posteros per scripturae officium 19i 228; sensus literalis est qui primo per verba intenditur, sive proprie dicta sive figurate i: 233; ea quae circa spiritualia intenduntur per figuras sensibiles non ad mysticum sensum pertinent sed litteralem i6 229; secundum litteralem sensum hic exponitur liber lob Prol. 96

Sensum per malitiam depravatum habentes 24^ 133; ex persona sensualis partis lob loquens 3i 383, 393s 370. – *Sine sensu: aeneus* 6.2 156

sententia, sententialiter: fervens desiderium peccandi compellit peccatorem contra suam sententiam agere i8 124; solent homines loqui contra sententias non intellectas 8j 7; disputatio determinatur quasi per sententiam iudicii 382 38, tunc nihil restat dicendum nisi determinationis sententia reprobetur 38, 39, *vide* disputatio; ille in iudicio invenitur iustus pro quo sententia fertur 13i 257; sententia iudicis

est causa poenae condemnati 3j 53; iudex sententialiter restituens et vindicans aliquem iniuriam passum igi 63

sepelire: sepeliri in terra: *dormire in pulvere* 2i 26i

septenarius: septenario dierum omne tempus agitur 5i 320; septenarius est numerus universitatis 5i 321, 42i 69; septenarius sacrificiorum competit ad gravium delictorum expiationem 42i 70

septentrio, septentrionalis: Arctos dicitur in graeco pars septentrionalis.. 37i 143; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere deorsum caeli in septentrione 23i 85; quidam posuerunt sinistram caeli in parte septentrionali 23i 103, *vide* caelum; versus partem septentrionalem sol numquam accedit 23i 139, inde tenebrosa dicitur 23i 137, 37i 332; in tenebris septentrionis invenitur fulgor auri 37i 341, *vide* aurum; solent impugnationes insurgere a parte septentrionali 30i 122, ubi habitabant barbarae nationes et homines magis feroces et bellicosi 3o 2 124; venti septentrionales causant frigus in aere 37i 132, cf. 38^ 364, *vide* ventus. – *Septentrionalis pars: sinistra* 23i 112. – *Vide* aquilo

sepulcrum: sepulcro includitur mortuus homo i8i 180, in quo iacens tenebras patitur propter duo 17^ 188; in sepulcris antiquis consueverunt thesauri inveniri 3i 463. – *Sepulcrum: infernum* i7i 183

sepultura: in sepulchris solemnibus solent viduae plorari 27^ 182

sequax: sequaces diaboli 4o 2 675

serenitas, serenus: immutationes aeris diversae secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem 38i 427; sive sit tempestas sive serenitas lux suam viam peragit 38i 454; intentio claritatis et calor cum aer fuerit serenus 38i 457; serenitas subsequens tempestatem 38i 447; aliud opus exercet homo tempore serenitatis et aliud tempore pluvioso 37i 117

sermo: aenigma dicitur sermo obscurus i3i 249. – *Sermones imperitii.* sermones praesumptuosi et falsi 382 51

sero, serotinus: in sero luna semper incipit apparere 38i 562, Venus et Mercurius quandoque de mane, quandoque de sero 38i 564; imber

serotinus refrigerium praestat post aestum diei 293 221

serra: artificii attribuitur operatio ser-
rae io10 239

servare: scriptura servata in longin-
quum per aliquam impressionem
193 234; turpe est homini cum
non servat ad quod alios inducit
43 36

servitus, servire, servus: servus est
qui non sui causa est i8 431; asinus
domesticus videtur totaliter huma-
nae servituti deputatus 38 67, *vide*
asinus; per servitutem perpetuam
homo homini subiectus 403 572;
servus ad nutum oboediens domino
propter timorem et tremorem 20n
158; Deo servire est inhaerere ei
et in ipso spiritualiter habitare 419
494, *vide* Deus

sexus: sexus virilis ad perferendas
molestias invenitur robustior ij 10;
viduarum consueverunt homines
misereri propter fragilitatem sexus
243 39

siccitas, siccare, siccus: aer quandoque
per siccitatem disponitur 367 296,
37 (8^{sa}) 2; ex sicca exhalatione
generantur lapides 28 17, 28e 98;
terra propter sui siccitatem in pul-
verem resoluta 383 666; terra sal-
suginis inhabitata propter siccita-
tem 39e 93; si evellantur radices
arboris de terra necesse est ut
siccetur et pereat 19W 94; elephas
est animal siccae complexionis 40,,
438. – *Vide* ariditas

sidus: siderum ortus et occasus fit
per motum caeli g7177, *vide* caelum;
siderum cursus certus intellectum
gubernantem probat Prol. 20

signare: ea quae signantur in sacculo
diligenter conservantur i417 241

significatio: dicere quandoque refer-
tur ad significationem qua concep-
tus cordis alteri exprimitur i7 336

signum: vestigia signa sunt per viam
precedentis 4i7 106; signa gaudii
sunt musica instrumenta et huma-
nae vocis cantica 303 295; sensibilia
sunt quaedam intelligibilia signa
37 (3633) 16; bonitatis signa et
initia in impio 205 40; signa iustitiae
in immundo g3l 688

Sagittarius sapiens non percutit
nisi ad signum 4im 250; claritas
aurorae diversificatur secundum di-
versas partes elevationis signorum
quae sol perambulat 381 243.
– Signa tristitiae: *sulphur* i8j5 194;
signum exauditionis: *vota reddere*
22,, 289

silentium, silenter: disputatio de re
magna silenter audienda 2i5 30.
– *Silentium*: quies ab adversitatibus
3u 351

silex: silex pretiosior est quam gleba
terrae et aurum quam silex 224
266. – *Silex*: montes lapidosi 289 122

silvester: silvestria animalia divina
providentia procurantur 3827 491,
absque hominum providentia 395
65, in montibus congregantur ad
securitatem et otium 4015 417; asini
silvestres a servitute hominis liberi
398 69, *vide* asinus; maxime domes-
ticabile silvestrium est elephas
(Aristoteles) 4010 306, *vide* elephas;
silvestria loca inhabitat leaena 283
119; inter silvestria rinoceros 399
117. – Asinus silvester: *onager* 245
57, 399 69, 71

similitudo: naturaliter homo intelligit
quid est bonum ex similitudine
divinae bonitatis 23u 178; cum
quadam obumbratione sensibilia
similitudinum divina inspiratio per-
cipitur in hac vita (Dionysius) 38t
32; locutio per similitudines: para-
bola 27j 13. – Similitudo: *umbra*
io2l 452. – *Vide* Deus

simplicitas, simplex: simplicitas pro-
prie dolositati opponitur i7 31, 3ie
89; iustorum simplicitas a divitibus
contemnitur 123 81, tamen suo tem-
pore a fine debito non fraudatur
123 83; quandoque simplices per
fraudentiam calumniose laedun-
tur 2916 147

Homines non per simplicem ap-
prehensionem percipiunt sapientiam
veritatis 2827 339. – Simples in-
struere: *caeco oculum esse* 2915139

simul: in productione caelestium cor-
porum simul materia cum forma
producta 3718 268; aqua non tota
simul cadens sed guttatim 26i 115,
cf. 123; favilla non habens humo-
rem ut simul se teneat 2118 180.
– *Simul*: aequaliter 2126 261, non
separatim 408 197, non successive
sed subito 408 199

simulatio, simulare, simulator: simu-
latores praetendunt iustitiam quam
non habent 3613 120, cum sint
iniqui se iustos profitentur 1316 235,
ex hoc ipso gravius peccant 36^
123; ex parvitate animi contingit
quod homines sint simulatores 36u
140, inde effeminatis comparantur
304 T391 simulatores non de facili
paenitent 3613 126, ab adversitate
non liberantur 36M 133

Simulata aequitas est duplex ini-
quitas 278 102; favor captus ex

simulatione 20s 43, 20e 48; in tem-
pore prosperitatis amicitiam simu-
lantes 618 231; simulationem Deus
magis detestatur 36^ 125, *vide*
Deus; diabolus simulans homini
subici 4e23 582. – Simulator: *hypo-
crita* i31j 234, 278 101. – *Vide* calli-
ditas, hypocrita

singularis: lex divini regiminis univer-
sa et singularia et minima sub certo
ordine dispensat m 72

sinistrorsum, sinistrum: sinistrorsum
est differentia positionis in caelo
23e 79; si imaginemur motum fir-
mamenti sicut motum unius anima-
lis, oportebit ponere sinistrum caeli
in oriente 238 85; secundum quos-
dam sinistrum caeli intelligitur
pars septentrionalis 238 96, *vide*
caelum. – *Sinistra*: pars septentrio-
nalis 23e 112

sinus: quod in sinu absconditur in
occulto habetur et firmiter conser-
vatur et carum reputatur i927 347.
– *In sinu*: in occulto cordis 23i2 204

situs: situm suum conservant stellae
fixae 383 530; ex diversitate situs
planetarum magis intelligitur earum
motus 238 135; ratio divinae dis-
positionis designat determinatum
situm terrae in partibus universi
385 124; quidam antiquorum situm
terrae et aliorum elementorum non
attribuerunt rationi ordinanti sed
necessitati materiae 384 96; situm
fundamenti comprehendit artifex
per extensionem lineae mensuralis
385 120

societas, socialiter: delectantur vivi
in societate humana ordinata io22
481; in die relevatur animus homi-
nis ex hominum societate i712 171;
non omnes mali omnibus socialiter
concordant 417 n0; societas homi-
num obliviscitur mortui, gaudet in
successoribus 819 289; bonorum an-
gelorum societas in nullo detri-
mentum est passa ex eductione
diaboli 2613 194; per separationem
a societate diaboli purgati sunt
angeli 4ile 299

sol: solis magnitudo non potest assi-
gnari ex aliquo principio naturali
5^ 156; sol a Deo movetur 3828
496, suo proprio motu movetur ab
occidente in orientem 382 559,
numquam accedit versus septentrio-
nem 23^ 139; solis motus ad alias
stellas planetas 38^ 557, *vide* stella,
planeta; sol est causa diei 14e 31,
vide dies; per motum caeli fit solis
ortus et occasus 9,177, *vide* caelum;
secundum apparentiam tantum sol

aliquando non oriri videtur g⁷ 182; quando sol est in signo velocis ascensionis cito oritur 38¹² 245, cf. 243, *vide* diluculum; claritas solis apparet in aere ante ortum solis et etiam post occasum, propter reverberationem radiorum solis ad nubes 37¹¹ x74' ex dispositione divina sol occultatur a nobis per tenebras noctis 283 57, *vide* tenebrae

Nihil videtur esse pulchrius in corporibus quam radii solares 41² 367; ex radiis solis reverberatis ad nubes resplendet lumen in aere 37u 171; solis lumen non obtenebratur sensibilibus ad praesentiam maioris luminis 255 78; luna et stellae ad praesentiam corporalis solis obfuscantur 25s 80; claritas diei aufertur ex subtractione solis, ut patet quando sol eclipsatur 34 187, ex oppositione nubium occultantium radios solis 35 190, 37 (3632) 10; calor solis nunquam pertingit inter convalles montium 283 72; aquilo causat frigus propter remotionem solis a plaga caeli quae vocatur Arcturus 379146; pars meridionalis calidior est propter solis propinquitatem 38¹⁸ 366; viriditas scirpi deficit sole desiccante terrae humorem 8le 254; propter solis exustionem humor terrae; in saporem salis conversa 39e 95; utile est frumento quod aliquando nubibus obumbretur ne desiccetur continuus solis ardoribus 37u 165; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 383 181

Metalla generantur ex vaporibus humidis resolutis a terra per virtutem solis et aliarum caelestium corporum 14; sol et alia caelestia corpora sunt proxima causa efficiens generationis pluviarum 38²⁸ 497; solent venti gyrum quandam facere sequentes motum solis 37¹² 183; secundum circularem motum solis annuum, circulatio quaedam fit in dispositione aeris 7⁸ 197

Caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur sicut homines per hoc quod super eos surgit lux solis 253 56; secundum astrologos nativitas diurna est laudabilior, principaliori sidere' existente super terram, idest sole 33 120. — *Sol*: tribulatio 8le 261

solatium: solatium in adversis minuit dolorem 6¹³ 173; solatio virorum destitutae viduae 243 39

soliditas, solidare: soliditas maxima est per veritatem 3¹⁶ 73; dicuntur

vana illa quae soliditatem non habent 3¹⁵ 72; nubes soliditatem non habent 36²⁸ 304; ex percussione malleorum incus magis solidari videtur 4i⁵ 276

solitudo, solitarius: elephantes in solitudinibus manent (Aristoteles) 40je 425; solitudo habitationis onagri 39¹ 96; sapientes quando solitarii sunt magis secum loqui possunt 7¹³ 304; Dei solitudo 23¹³ 212, *vide* Deus

sollicitudo, sollicitate: requiritur quod aliquis tota mente sollicitudinem adhibeat ad Deum imitandum 23n 189; sollicitudo divina demonstrat esse aliam vitam hominis 7¹⁸ 414, *cf. 40g, *vide* Deus; illi qui multa sibi inordinate congregant nimia sollicitudine affliguntur 2o²² 254; sollicitudo inefficax causat dolorem g²⁸ 641. — Obstaculum ex sollicitudine humana: *ianua* 3ou 163; sollicitate excogitata peccata: *adinventiones* 20¹⁸ 207

solutio: dolor secundum sensum, puta ex solutione continui proveniens 1o¹ 61

somnium: somniorum causa naturalis est sopor 33¹⁵ 163; somnia dormienti apparent 7¹⁴ 312, plerumque sunt reliquiae praecedentium cogitationum 4le 325, nec sunt magnae significationis 4¹⁶ 328, irreparabiliter transit eorum cognitio 20¹ 75

Aliquando propter nimiam commotionem fumositatum et humorum omnino non apparent somnia 4le 312, vel apparent somnia perturbata et instabilia sicut in febricitantibus 4¹⁶ 315, 33¹⁵ 17²⁰ et absque significatione existentia 4¹⁶ 318; cum humores et fumositates resederint apparent somnia quieta et ordinata 4le 319; homines maxime ordinata et significativa somnia vident quando quiete dormiunt 33¹ 169; huiusmodi somnia solent esse veriora 4le 322; scientiae speculativae non consueverunt in somnio revelari 33¹⁷ 191; frequenter homo in somniis corripitur de peccatis commissis 33¹⁷ 193. — *Vide* phantasma

somnus: fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33,5 165, per soporem 33¹⁶ 177; frequentius in somno homo videt illos cum quibus consuevit conversari 4¹⁶ 327; in somno spirituales revelationes minus discerni possunt a somniis frivolis et consuetis 4¹⁶ 339; est gravius pati somni defectum, in nocte quam in die 17¹² 170; post

somnum tristitia mitigatur 7¹³ 297. — *Somnus*: mors 3¹³ 349

sonare: misereri secundum quod misericordia in passionem sonat 1o³ 87

sonus, sonitus: sonus tonitruum causatur dum ex ventis nubes impelluntur 38²⁵ 468, *vide* tonitruum; aqua maris sonum facit 32u 509; sono instrumenti vigiles declarant propinquitatem diei 38³⁷ 641; sonus hastae et clipei equum non stupefacit 39²³ 257; Deus loquens corporeo sono formato in subiecta creatura i⁷ 344, cf. 37² 61, *vide* Deus

Sonitus caeli ex quo gallus discerneret ad cantandum 38³⁷ 644; ex motu caelorum Pictagorici posuerunt sonitum harmonizatum provenire 38³⁷ 651; talis consonantia sonorum vocari posset concentus caeli 38³⁷ 654; Aristoteles probat quod ex motu caelestium corporum nullus sonitus procedit 38³⁷ 656

Sophar: *vide* lob

sopor: causatur somnus immobilitatis exterioribus sensibus per soporem 33¹⁶ 177 quod fit per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33¹ 164

sordidus: homo qui sapientia caret videtur sordidus i⁸ 29; signa tristitiae demonstrare quantum ad nigras et sordidas vestes i⁸ 15 190

soror: sorores frequenter despiciuntur a fratribus i⁴ 116

sors: sors hominum post mortem quantum ad corpus aequalis erit 2i²⁶ 257¹ sors peccatoris maledicta 24is 207

spargere: *lux sparsa*: indifferenter effusa 38²⁴ 460; verba inordinate spargere: *iactare verba* i⁸ 15

spatium, spatiositas: sub superiori hemisphaerio caeli nihil nobis apparet nisi spatium aere plenum, quod vulgares homines reputant vacuum 267 95; in pluviis mirabile est quod longo spatio terrarum superfunduntur 36²⁸ 308; ad longum spatium vestigium navis transeuntis relinquitur 4i²³ 402; pertinet ad prosperitatem terrenam spatiositas domorum 27¹⁸ 206

species: speciei bonum propter se intentum in corruptibilibus 7¹⁹ 380, 8¹⁹ 285, potest esse perpetuum 7¹⁷ 393; divinitus unicuique speciei ordinatus est proprius cibus 7¹⁷ 388; cassia est species aromatica 42¹⁴ 176; oportet vitare non solum mala sed etiam ea quae habent speciem mali 393a 352

speciositas, speciosus: homo ornatur ex specioso vestimento 40s n8; omnes boni angeli et homines speciosi sunt ex participatione divinae sapientiae et iustitiae 405 116, hoc ad misericordiam Dei pertinet 405 124. – *Vide* decor, ornatus

speculativus: in speculativis, per ea quae homo intelligit, rationes deducit ad conclusiones 12i 197

spes: radix spei est duplex: una ex parte divini auxilii, alia vero ex parte auxilii humani 19n 98, *vide* auxilium; est hominis fundamentum id cui principaliter spes eius innititur 22j 177; liberationem sperare per adiutorium amicorum 15i 209; inordinata spes in praesumptionem degenerat 13^ 225; qui fraudulenter propriam utilitatem quaerunt plerumque a sua spe deficiunt 6i 235; qui providentiam negant spem suam ponunt in solis temporalibus 22j 179; impii carent fulcramento divinae spei 2ii 184; potest remanere spes de irato 19n 107, si ira in odium transeat iam non restat spes 19ii 108; ab inimico non speratur remedium 19n ni, cf. 15i 211; spes iusti de Deo in tempore necessitatis vel tribulationis 27i 108, 27ii 118; ad bonum noctis pertinet quod decoratur ex spe diei 39 281. – *Spes ligni*, naturalis aptitudo ut iterum reparetur 147 70

sphaera: quidam asserunt luminaria moveri per motus diversarum sphaerarum 38i 384

spina: spina etiam iumenta pungendo laedit 3i 40 406

spirare: per animam homo et intelligit et spirat 264 47

spiritus, spiritualis: nihil in terrenis spiritualibus aequari potest 1i 442; virtus spiritus maior est quam carnis 4U 293; ad motum localem corpus spiritui oboedit 1i 711, 715; spiritualior inter effectus sensibiles est lux 37 (38i) 18

Spiritus caelestes sunt creaturae excellentiores, in quibus terminatur ordo creaturarum ab inferioribus ascendendo 28i 299; substantiae spirituales nobis sunt ignotae 5^ 166; caelestium spirituum ministerio tota corporalis creatura divinitus procuratur (Augustinus) 9i 361; caelestes spiritus sub Deo curvantur quia ei per omnia oboediunt 9i 364; spiritus homines ad aliqua agenda movent, boni quidem ad bona mali autem ad mala 7f 256; ea quae per homines aguntur dicun-

tur in Scripturis eisdem spiritibus mediantibus ad divinum examen referri 1i 259; apparitiones fiunt a spiritu et bono et malo 4i 350; ad praesentiam spiritus carnis pili inhorrescunt 4i 294; Origenes quoscumque spiritus creatos etiam nunc instabiles asserit et posse ad pravitatem perducere 4i 452

Inter incorporeos spiritus quidam sunt boni qui, puritatem in qua creati sunt conservantes, divina gloria perfruuntur 1i 242; per gratiam assecuti sunt ut immobiliter Deo inhaereant ipsum per essentiam videntes 4i 455; a Deo ornati sunt caelestes spiritus ornamentis donorum spiritualium 26n 183; spiritus boni in Scripturis interdum dicuntur angeli, idest nuntii, quia divina hominibus annuntiant 1e 245, interdum autem filii Dei dicuntur in quantum Deo per participationem gloriae assimilantur 1e 247, *vide* angelus; etiam in visionibus quae a bono spiritu procedunt interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur 4i 368; cum a bono spiritu apparitio procedit, timor in consolationem finitur 4i 353

Mali spiritus quidam sunt per propriam culpam 1e 249, in Scripturis daemones dicuntur 16 253, *vide* daemon; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 4i 362, in apparitione hominem perturbatum relinquit 4., 357; non licet per immundos spiritus occulta perquirere 4 (5.) 582; spiritualis Leviathan scilicet diabolus 4i 297, *vide* diabolus

Homo compositus est ex natura spirituali et carne terrena 17 384; inferiores spiritus rationales, scilicet animae, per superiores spiritus incorporeos administrantur 1e 239; ablato spiritu divinitus homini dato, deficit carnalis vita 34^ 157; requiescit spiritus licet carne afflicta propter spem finis 9j 439; superbus propter praesumptionem spiritus contra Deum currere dicitur 15i 254

Accedit homo ad Deum per spirituales actus 3i 27; mens Deo coniungitur spiritualibus affectibus 1i 435; spirituales actus maxime impediuntur per delectationem Venerem 3i 28; spirituale auditum praecipue impedit voluptas carnalis 38, 63

Ad spiritualia bona secundum rationalem mentem ordinatur homo 17 386; boni percipiunt quasi suam

partem et hereditatem spiritualia bona 27i 153, *vide* iustus; per disciplinam spiritualem Deus docet spiritualia bona sperare 174 75; maxime admirandum quod homo terrenus ad spiritualium possessionem promoveatur 37i 45; hypocrita cor habet negligens ad spiritualia 8i 223. – *Vide* bonum

Vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur 17i 10, quandiu in corpore durat corpus vivit 17i 12, quando virtus caloris naturalis incipit debilitari in corde, huiusmodi spiritus minuuntur 17i 13; debilitas vitalis spiritus abbreviat dies vitae 17i 17

Spiritus sanctus est spiritus sapientiae et intellectus 32i 84; lob intellexit per Spiritum sanctum suam adversitatem a diabolo procuratam Deo permittente 16i 91; non erat conveniens ut percussus diabolus per privationem gloriae cum ornatis per Spiritum sanctum remaneret 26i 185

Spiritus, ventus 49 154; *spiritus Dei*, respiratio hominis 27i 37; *spiritus hominis*, anima 34i 152; *spiritus uteri*, voluntas loquendi 32i 172; spiritus caelestes: *caeli* 26i 183, *fines mundi* 28i 298; spirituales creaturae: *columnae caeli* 26i 154. – *Vide* Deus, angelus, anima, caelestis

spissitudo: spissitudo carnum in ceto 41n 225

splendor: non potest homo reputari splendens splendore iustitiae si divinae iustitiae comparetur 25^ 85; aurum habet pulcritudinem ex splendore 28i 216; fortiter commoto capite vel oculis videtur nobis quod emicet quidam splendor ignis 4i 145; splendor ignis, scilicet irae aut concupiscentiae aut inanis gloriae 41i 151, *vide* diabolus

spoliare: spoliare domos primo manetum non esset 24u 154

sponte: quaedam herbae sine semine producuntur de quibus dicitur quod eas humus sponte profert 5i 104; qui sponte ponit pedem in reti se praeparat captioni 18e 103; ille qui se sponte ingerit ad peccandum ad hoc se disponit ut processus eius impediantur 18i 104, 18i 112

spuma: unguenta bullientia faciunt maiorem spumam in superficie quam simplex aqua 4i 22 394; propter commotionem et spumam generatam in aqua ad longum spatium

vestigium navis transeuntis relinquitur 4i^d 402

squalere: *squalescentes*, idest deturpati 303 41

squama: in corpore alicuius piscis non quaelibet squama coniungitur cuilibet sed una uni per ordinem 417 108; quandiu piscis est vivus et fortis et squamae eius sunt in vigore, inter eas aer non potest transire 41, 112, quando vero squamae desiccantur, earum coniunctio remittitur 4i⁷ 115; squamae cetus sunt compressae ad modum piscium multas squamas habentium 41e 102, *vide* cetus, Leviathan

stabilitas, stabilire, stabilis: sicut domus stabilitas super columnas firmatur ita stabilitas terrae ex centro procedit ge 162; montium stabilitati sanctorum stabilitas, in Scripturis comparatur gⁱ 92; quanto magis voluntates inhaerent Deo tanto magis stabiliuntur in bono 4lg 428, inde angeli stabiliores videntur 4i⁸ 433

stare: secundum quod potentia magis perficitur ab actu firmus stat in uno 4i⁸ 22.- *Stare*: perseverare in orando 3020 217

status: triplex est status viventium: super terram, in terra, sub terra i⁷ 397 est duplex status vitae: occultus in utero, manifestus post nativitatem 3U 325; caro hominis secundum statum vitae praesentis corruptibilis est ig²⁸ 308; in statu viae homo impugnationes patitur i⁷³ 59 imperfecte Deo appropinquat per cognitionem et amorem 173 57 status mortis humanae brevis est in comparatione ad statum futurae immortalitatis 14e 42; in statu ultimae felicitatis homo mente iuxta Deum perfecte ponitur 175 61, impugnationes iam pati non potest 17, 63. - *Vide* homo

In statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 42w no, propter hunc statum congruum erat ut restitueretur lob temporalis prosperitas 42j⁰ 109, status maioris prosperitatis 42i⁰ 116; quidam posuerunt hunc statum mundi in aeternum duraturum ig²⁵ 285.- Status adversitatis: *tenebrae* i530 294; *locus*, status personae 710 224, status dignitatis 407 186

statutum: qualiter universalis statuta humana sint factis singularibus applicanda relinquitur prudentiae operantis n⁶ 80; adulterium est contra statutum Dei 3iu 136

stella: in primo caelo sunt plurimae stellae 198; in stellis fixis est immobilitas figurae 383i 530, inde stellae vicinae numquam coniunguntur 383i 534; stellae in caelo revolvuntur semel in die et nocte super polos mundi 383i 539, *vide* caelum; stellae tardioris motus quam sol mane apparent ante ortum solis, sicut patet in Saturno, love et Marte 3833 557, *vide* luna; stellae propinquae polo septentrionali sunt nobis perpetuae apparentiae 383i 544, ex quibus motus primus sensibilis percipitur 383i 542; stellae vicinae polo australi occultae sunt nobis secundum quantitatem qua elongamur ab aequinoctiali 9° 263; stellae septem constellationis Arcturi numquam occidunt sed semper circueunt polum septentrionalem g⁹ 240, uniformiter moventur in gyro circa polum mundi 383i 547; stellae Pliades dicuntur quae lucent in capite Tauri, quarum sex apparent valde propinquae, septima autem obscurior 38sl 536; Hyadae sunt quaedam stellae in pectore Tauri multum notabiles visu g⁹ 248; stellae clarae in Tauro et Geminis g⁹ 244; stellae Virgilae incipiunt apparere mense Iulii, et tunc tempus calidum est 39i⁴ 171; virtus stellarum in generatione metallorum 28t 14

Stellarum situs et dispositionis rationem assignare non possumus 59 173, g⁹ 233, distantiae stellarum nulla inquisitione cognitae 59 166; nox decoratur aspectu stellarum 39 279; quandoque lux stellarum nubibus occultatur ad tempus 37 (3632) Io⁹ 97 x92; stellae ad praesentiam solis obfuscantur 25i 80; stellarum claritas quasi obscuritas est immensitati divini luminis comparata 255 81; colebant antiquitus idolatrae stellas caeli 3i^{2e} 284; Platonici posuerunt quod animae hominum derivabantur ab animabus stellarum et revertuntur ad claritatem stellarum unde defluerunt 37 (3633) 35; quidam posuerunt quod post certas revolutiones annorum, redeuntibus stellis ad situs eosdem, homines mortui repararentur ad vitam ig²⁵ 285, *vide* redivit. - *Stellarum vertex*: altissima creatura 22M 118

stercus: per festinam mortem redditur humanum cadaver vile et abominabile quasi stercus 207 59

sternutatio: ex cerebri commotione

sternutatio animalis causatur 41, 139

stibium: est stibium quo mulieres utuntur ad ornatum oculorum 42^a 178, quod conservant in cornu 42M i81

stilla: parva gutta 3828 502

stipula: propter suam levitatem stipula nullum contere potest 4i¹⁹ 341; homo in senectute comparatur stipulae siccae 13^a 387

Stoici: dixerunt bona exteriora nulla bona hominis esse r20 737, tristitiam in sapientem non cadere r20 739, 3i 3^a 6e 79, 6^a 163

strepitus: in die a tumultibus hominum et occupationibus sensuum mens quendam strepitum patitur 4i³ 272; plura animalia ex solo strepitu terrentur, non tamen equus 39as 253. - Strepitus et clamor confusus: *ululatus* 39w 283

strutio: non moratur nisi in locis calidis 39i⁴ 174, est avis appropinquans ad genus bestiarum 39i⁸ 160, habens proprietates a pluribus animalibus diversas quibus ab aliis deficit 39., 157, 39i⁹ 213; per suas pennas non potest se in altum elevare 39i⁸ 161, per alas suas iuvatur ad velociter currendum 39i⁸ 205, habet hanc naturalem industriam quod observat tempus calidum ad pariendum ova 39i⁴ 170, est naturaliter animal obliviosum 39^a 179, 3029 284, ova sua non fovet 3gi⁴ 166, nullam curam adhibet de conservatione ovorum 39i⁸ i80, nec de nutritione pullorum 39i⁸ 185, inde quantum in se est perdit fructum generationis 39ie 188, propter defectum naturalis industriae 39i⁷ 194

stultitia, stultus: perversitas rationis stultitia est 5, 23, quae sapientiae opponitur i22 867; stulti non considerantes causas superiores casui et fortunae reducunt providentiam 5n 227; proprium est stultorum despiciere miseros, sola bona terrena honoranda putantes ig¹⁸ 172; frequenter homines stulti divitiis abundantes pauperes opprimunt 5i 81, per vitae delicias vigorem animi amittunt et imbelles sunt, inde de facili destruuntur 5i 85, filios sine disciplina nutriunt 54 62, in prosperitatibus nullum dubitant offendere 54 73, in adversitatibus non inveniunt adiutorem 54 75. - *Stultus*: qui est superbi et elati animi 52 15, in divitiis superbiens 5, 45; *consumi in stultitia*: propter

- stultitiam destrui 36^{ae} log; stultitia: *umbra mortis* 12^a 344
- stupor, stupere: qui aliqua magna et mirabilia considerat in stuporem adducitur 15^a 105; disputatio de re magna cum stupore audienda 215 30; stupor in cordibus hominum oritur de subita deiectione hypocritae 207 65; sic vir iustus stupet vel caligat ex zelo quod tamen a iustitia non recedit 179 130
- suavitas, suavis, suaviter: mei et butyrum in hoc conveniunt quod utrumque suave est ad edendum 2017 178; suavem odorem emittit taeda 4110 163; propter suavitatem Cassia nominata filia lob 42u 175; suaviter conversantes 244 47. – *Suaviter viventes*; delictiosi 2813 170
- subdere, subditus: dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit 10^a 42; superbi Deo humiliter subdi non volunt 40^e 136; actus subditorum examinare ad rectorem humanarum rerum pertinet 90 292; est peccatum proprium potentum ut subditis violentias inferant 369 88; per rebellionem subditorum potestatem amittunt potentiores 34^{ae} 222, 233
- subiectio, subicere: tunc mens erecta stat quando humiliter Deo subicitur x20 777, cf. 15^{ae} 250; homo subicitur homini multipliciter 40^a 564; ad hoc quod aliquis de iniquitate condemnatur requiritur quod sit subiectus superiori potestati 3623 252; in resurrectione caro erit animae omnino subiecta 19^{ae} 3*6. – Subiecti superbiae: *filii superbiae* 41^a 447; subici ab alieno: *per illum transiri* 1519 177
- subitus, subito: fulgur subito venit 20as 290; subito mori et auferri videtur esse irremediabilis poena 34^{ae} 256; ab his quae subito superveniunt hominis animus magis commovetur 113 630; de subita deiectione hypocritae stupor 207 65; ex subita passione quandoque homo impellitur ad peccandum 23n 247. – *Subito*: quasi ex impraemeditato 2417 171; subito: *simul* 403 200; subita adversitas: *nox* 34^{ae} 295; subito supervenire: *apprehendere quasi aqua* (pluvialis) 27^{ae} 226
- sublimitas, sublimare, sublimatio, sublimis: sublimitas Deo essentialiter convenit, homini per sublevationem 405 89, *vide* Deus; in sublimibus Deus concordiam facit 254 61; sublimatio iustorum ex Dei misericordia 405 no; sublimes in hoc saeculo 405j 413, 418; sublimitas terrena et caduca peccatoris 2424 286, cf. 22^{ae} 212; quandoque hypocrita ad aliquem altum statum sublimatur 20^e 48; scientiam sublimiorum non habet homo 384 79; intentio diaboli est ad quaecumque sublimia agredienda 4135 441. – Sublimes in hoc saeculo: *montes* 4015 412
- subreptio: sunt in viris iustis peccata levia et venialia quae ex negligentia et subreptione proveniunt 6a 16
- subsidium: est vel extrinsecum ut sunt vehicula, fomenta, etc. vel intrinsecum sicut est cibus 3ia 337; ex subtractione necessarij subsidij tollitur vita 312 336
- subsistere quiescere non est nisi subsistentis 313 376
- substantia: altitudo divinae substantiae 2212 111; *vide* Deus; superiores intellectuales substantiae in summa concordia vivunt, unde absque miseria sunt 25a 33; intellectualis cognitio non convenit nisi substantiae incorruptibili, ut a philosophis probatur 1420 308; substantias spirituales cognoscere non possumus 5^e 166; substantia corruptibilis reiteratur eadem specie (Aristoteles) 19a7 335; substantiae hominis bona advenientia x08199; grandines grossioris substantiae sunt 38^a 432. – Obstacleum ex substantia negotij: *murus* 3014 161
- substare: unumquodque tanto in maiori nobilitatis altitudine consistit quanto magis suo perfectivo substat x20 779
- subtractio, subtrahere: claritas diei aufertur ex subtractione radiorum solis 34 187; subtrahere habentibus sufficientiam utcumque tolerabile 249 96; mortui subtrahuntur humanis aspectibus 20⁹ 95; Deus obnubilans philosophorum mentem per subtractionem gratiae 1230 316, *vide* Deus
- subvenire divitiae naturales hominum naturali necessitati subveniunt 27ie 193; indigentibus subvenire malo esse poterat fructuosum 2421 256; propter potentiam non desistit Deus a subventionem iustorum 367 58, cf. 3615 143, *vide* Deus
- subversio, subvertere: loca subversa per aliquam alterationem 285 87, propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 287 102; subvertit iudicium qui profert iniustum iudicium 34^e 43; subversionem vult qui reprehendit importune 627 294; in subversione impiorum iustus congaudet divinae iustitiae 2219 204; spes diaboli de subversione sanctorum frustrata 40^{ae} 674
- successio, successus, succedere: successio hominum in vita, in prosperitate 3424 286; bonum quod est in successione filiorum 14aj 324; successio filiorum fit incerta per adulterium 31ia 151; successio patrimonij subtrahitur ab adultero 31n 146
- Prosperitas successus humani ex duplici causa procedit x8^e 72; successus prosperus consiliorum et operum ad temporalem prosperitatem pertinet 2ia3 234; dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 2123 241. – Quibus omnia prospere succedunt ad votum: *in luce ambulantes* 185 62
- succidere: quidam antiquorum situm elementorum necessitati materiae attribuerunt secundum quod gravia levibus succident 384 96
- succisio: succisio arboris ex causa exteriori procedit 420 511, eius erectio per succisionem subito impeditur 22^{ae} 214, 217, tamen adhuc eius remanet longitudo 2220 218
- succursus: succursus ab alio in adversitate remedium 19, 55
- sufficientia, sufficienter: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset 3314 140; ore sufficienter de Deo loqui non possumus 3723 364, *vide* Deus; habentibus sufficientiam subtrahere utcumque tolerabile 249 96. – Sufficienter: *semel* 33u 136
- sufflare: sufflando prunas accendere 4112 192
- suggestio: frequenter ferocitas viro additur ex suggestionem uxoris 4W 182; diabolus sua suggestionem perversae cupiditatis ignem in homine accendit 41^a 197. – Per suggestionem diaboli: *ante faciem diaboli* 4X13 222
- sulphur: loca subversa propter corruptionem aeris ex abundantia sulphuris 287 103. – *Sulphur*: tristitiae signa x815 194
- summus: quicquid de Deo dicitur convenit ei in summo 405 87; impii puniuntur a Deo quando ad summum pervenerint secundum mensuram a Deo praevisam 2424 301; summum bonum non potest esse causa nisi bonorum x^e 251. – *Vide* Deus

superabundantia, superabundare: desiderari deficientis est, desiderare autem superabundantis I24 61; calore superabundante, ex resolutionibus tam siccis quam humidis in terra generantur aliqua pretiosa, puta lapides vel metalla 286 94; adeps propter superabundantiam nutrimenti generatur 2i24 244; superabundantes in virtutibus I24 62

superare: homines aliquos superant percutiendo et percussionem comminando 4i20 358, promissis alligando 4i21 363; Leviathan a nulla creatura terrestri superatur 4i24 418; diabolus finaliter superandus a divinis flagellis 4116 282

superbia, superbire, superbus: principium peccatorum est superbia 3317 195; vide peccatum; omnis malitia hominum a superbia initium habet 406 132, vide malitia; est superbia sapientiae impedimentum I527 261; per superbiam homo praecipue metas rationis excedit 52 16, maxime homo Deo resistit I526 249, Deum et divina praecepta contemnit i26 122, 3347 195; superbus propter praesumptionem spiritus contra Deum currere dicitur I526 254; superbi Deo rebellantes in omnia peccata incidunt 406 136; inter cuncta vitia Deus maxime superbiam detestatur 406 134, vide Deus

Oritur superbia ex opulentia i4 117, ex divitiis I26 120, ex abundantia temporalium i526 255; superbi se inordinate magnos existimant 407 181, sibi ascribunt quae ab aliis acceperunt i518 161; ex sola superbia quandoque aliquis aliis iustitiam facere contemnit 36j9 195; superbiorum duplex est genus: superbi proprie et arrogantes 406 142-157, quorum sunt quatuor poenae communes 407.3 166-210; quidam ex bonis quae habent se super alios efferunt et hi proprie superbi dicuntur ut ipsum nomen sonat 406 143, quorum propria poena est discordia 406 147

Diabolus est in se superbus omnes excedens et aliis superbiendi initium 4i25 444, qui superbiens est sua gloria privatus 261a 180; superbi afferunt diabolo materiam delectationis seu refectionis 40j5 413, in his maxime gladius diaboli habet effectum 40j8 470; qui superbiae subiciuntur ducatum diaboli sequuntur 4i25 447

Superbus, diabolus 2612 179; superbiae filii: superbiae subiecti 4i25 447; superbiorum locus id in quo confidunt 407 183; superbi: impii 407 174, montes 40is 412, 40j7 443; superbire: collum erigere i526 248; superbia animi: magnitudo 36i9 197; in divitiis superbiens stultus 53 45

superfluus: quod sufficienter factum est iterare superfluum esset 33j4 140; sicut semen est superfluum alimenti ita et lac iol8 244; ex superfluo cibo ad omnia membra solet dolor pervenire 2022 255; homo qui superflua in suos usus expendit vel sibi acquisivit artationem quandam patietur 2022 246, dolorem multiplicem 2022 258, nimiam sollicitudinem 2022 254; est debitum ut qui superflua et inconsumpta cupit etiam debita et consueta perdat 3i40 400

superfundere: est in pluviis mirabile quod longo spatio terrarum superfunduntur 3628 308

superinductio: mutatio aeris secundum nubium superinductionem 37 (3632) 2

superior: apud homines quanto aliquis est superior in regendo tanto eius ordinatio ad universaliora, solum se extendit 1x4 63; ad superiora mens rapta 3i2 30; quidam posuerunt superius caeli esse partem orientalem 238 96, vide sursum, caelum. – Totum superius corpus: aether 355 55

supernus: de supernis venit fulgur 20s5 290

superponere: quae immediate superponuntur terrae 385 172; hemisphaerium superius superponitur nostrae habitabili 26i0 147

superstitio: est peccatum contra Deum 3i26 283

suppeditare: sapientes ab extraneis non suppeditantur I5i9 176

supremus: diabolus per peccatum avertit se a supremis bonis 40j1 232

surgere: absque mora a peccato surgere 85 gi

sursum: est differentia positionis in caelo 238 79; si imaginemur motum firmamenti sicut motum unius animalis, oportebit ponere sursum in meridie 238 85. – Sursum inspicere: suspicere 355 53. – Vide superius, caelum

suscipere: omnes a Deo suscipiunt aliquid quasi hereditatem 27i3 147. – Suscipere faciem deprecantis exaudire eius orationem 423 79

suspendere: admirabile videtur quod aqua in aere suspenditur 268 115

suspiciere: sursum inspicere 355 53

suspicio: in praesumptionibus seu suspicionibus in meliorem partem dicta vel facta interpretanda sunt 42 18

suspirium: signum amaritudinis animae 324 500, tristitiae moderatae 324 506

sustentatio, sustentare, sustentamentum: terra non apparet super aliquid firmata quod eam possit sustentare 267 101; non videtur aliquid caelum sustentans nisi virtus divina 267 89; caelum non est ponderosum ut indigeat sustentamento ne cadat 267 105; aliquid supponere quo tabernaculum sustentatur 267 86; carentia sustentationis parentum 243 34; divitiarum sustentatione carentes 244 43; divina virtus operatur ad sustentationem bonorum 404 56, vide Deus

sustinere: aurum approbatur quod potest ignem sustinere 23i0 165; terra sola Dei potentia sustinetur 267 103. – Sustinere: patienter portare 17i3 180

susurrum: modus occultationis in revelationibus 4i2 238, 253; in die mens susurrum verbi absconditi percipere nequit 4i3 272

T

tabernaculum: tabernaculis viatores utuntur i82i 257; est habitatio Orientalium 822 324; qui tabernaculum erigit aliquid supponit quo sustentatur 267 86; secundum quod sensibiliter apparet, videtur caelum extensum esse super terram sicut quoddam tabernaculum 267 83, terram autem esse sub caelo sicut tabernaculi pavementum 267 85. – Tabernaculum: familia 524 399, quae pertinent ad prosperitatem vitae praesentis 822 323; tabernaculum iniqui: processus eius in via praesentis vitae i82i 256

tacere, taciturnitas: tacendo interius magis a dolore angustatur homo I3i9 278, et quodammodo sua taciturnitate consumitur I3i9 279

taeda: est lignum quod accensum suavem odorem emittit 4i10 163; taedae accensae comparantur vapores emissi ab ore ceti propter redolentiam 4i10 171

taediosus: in angustiis vivere taediosum est 10i 18; ille cui taediosa est sua vita optat se vita privari 10j 20

tangere: corpora quae cedunt tangenti vel non 37i8 273

Taurus: Hyadae sunt stellae in pectore Tauri 9, 248, cf. 9, 244; stellae Pliaides dicuntur quae lucent in capite Tauri 38,4 536

tegere: per nebulas nobis tegitur caelum 26, 128, *vide* nubes

tegumentum: indumenta sunt necessaria etiam ad tegumentum contra pluviam 24g 75; tegumentum corporis post mortem 14.0 90

tela: ille qui texit telam fila filiis adiungit ut ad perfectionem telae perveniat, qua perfecta eam succidit 7s 127

temperies, temperatus: aquae pluviarum guttatim cadunt secundum quod expedit ad temperiem terrae 26g 120; locum temperatum requirunt vineae 24g 212; viae vinearum temperatae esse solent 24g 210; in inferno nulla erit temperies 24i9 230

tempestas: immutationes aeris diversae secundum quod aer variatur per tempestatem et serenitatem 38i2 427, *vide* aer; tempestate magna nox magis horrida redditur 36 216; tempestas apud nos causatur per austrum 37i9 139, *vide* ventus; sive sit tempestas sive serenitas, lux suam viam peragit 38,4 454; ad nos ex luce non pervenit claritas et calor nisi tempestate cessante 38,4 456, cf. 38^ 447; beluae sunt in mari orientali tempestates facientes (Plinius) 4i2 384. - *Tempestas'* adversitas 27a0 230, angustiae 36n 135; gravis tempestas adversitatis: *inundatio* 2in 174

tempestive: *diluculo* 86 93

tempus, temporalis: omnia quae in tempore generantur, determinato tempore crescunt, deiciuntur et destruuntur 24m 291, cf. 22jg 180; tempora generationis et corruptionis mensurantur secundum motus caelestium corporum (Dionysius) 38al 407; septenario dierum omne tempus agitur 5j9 320; in sacra Scriptura ea quae supra tempus sunt interdum per tempus designantur ex aliquibus quae dicuntur in tempore I, 291; tempus in quo Deus hominis mortui recordatur est tempus resurrectionis 14^ 159

Cognitio de tempore a nobis imperfecta 36., 283, cf. 38ai 416;

tempus dicitur bonum vel malum secundum ea quae in tempore aguntur 3i 72, 3i 108; homines tempora distinguunt secundum ea quae aguntur in tempore 30 227; quod opus cuilibet tempori congruat discernit homo secundum rationem sibi divinitus datam 37i 119, cf. 115; tempus nocturnum magis est congruum revelationibus percipiendis 4i, 270; adulteris breve videtur tempus 24i9 171; animalia bruta quodam naturali instinctu diversis temporibus diversa operantur 37, 124, cf. 39ii 171; tempus calidum observat strutio, scilicet cum apparent Virgiliae, mense Iulii 39m 171

Per experimentum longi temporis aliquis sapientior redditur 15i0 89, 327 71; in multo tempore homines multa degustant, utilia vel nociva 12ja 186; ea quae diuturnitatem temporis requirunt per antiquorum memorias maxime comprobantur 8g 130; longitudine temporis tristitia mitigatur 3i 27; per temporis longitudinem homo obliviscitur eorum quae novit 10i 145; ea quae atramento scribuntur per longinquitatem temporis solent deleri 1g2 233; montes ex certis causis post aliqua temporum curricula dissolvuntur 14^ 253

Temporalis prosperitas in quatuor consistit 2ii3 234, incerta est 2iij 159, *vide* prosperitas; temporalia uni advenire non possunt nisi alio amittente 17s 84; res temporales corrumpuntur ipso cursu mutabilitatis rerum 22u 180, *vide* res; studium iustorum non est ad temporalia conquirenda 124 68; qui nihil credunt nisi ista temporalia quae vident procedunt ad iniustitiae opera 22w 163; acquisitio temporalium depraedationi assimilatur 17, 85; in temporalibus abundantes irrident eos qui in temporalibus deficiunt 124 65; hypocrita cor habet quantum ad temporalia sollicitum*8U 223; in statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 42j0 no, *vide* bonum. - Tempus mortis humanae: *furor Dei* 14j3 147; in praesenti tempore: *nunc* 37al 317; temporalium abundantia: *pinguedo* 152s 258

tendere: tendentibus ad aliquem finem tria sunt necessaria 92s 597; tendere in futurum per desiderium commune est omni homini super terram 74 88

tenebrae (-a), tenebrositas, tenebrosus: dispositio lucis et tenebrarum communiter respicit totum superius corpus 3847 319; tenebrae procedunt ex motu luminarium prout moventur in hemisphaerio inferiori 3819 385; ex parte septentrionali non videtur esse principium nobis nisi tenebrarum 23i 137; pars septentrionalis tenebrosa dicitur propter elongationem eius a sole 37a 332; finitur nobis lux diei et tenebra noctis sole accedente vel discedente ab hemisphaerio superiori 20i0 145, *vide* sol; noctis tenebrae plena luce diei totaliter excluduntur, aurorae vero crepusculo diminuuntur 3, 286, *vide* nox; tunc dies caligine occupatur quando ei subito tenebrae inducuntur 3i 199, *vide* dies; tenebrosus redditur aer ex congregatione vaporum ab austro 37al 322, ex densitate nubium 37i5 234, *vide* aer; huiusmodi tenebrae postmodum transeunt nubibus fugatis 37j 324, *vide* nubes; in aliquo loco tenebroso quandoque aliquid fulgidum invenitur, puta aurum in septentrionalibus regionibus 37i2 331

Tenebrae impediunt actionem 23i 139; profundioribus tenebris indigent latrones 24n 151; adulteri sua opera in tenebris agere amant 24i6 164, 24i8 193; impii in tenebris sunt 34i2 248, eorum tenebrositas nobis occulta est 202i 305; peccator tenebras quaerit ad peccandum 24i3 282, tenebras amat 24u 143, in tenebris ambulat 24i3 284, in eius mente confirmantur tenebrae 23i7 245

Tenebra morti competit privatione visus corporalis et oblivione 38i7 339; tenebrae in sepulcro 17i3 188; tenebrae perpetuae oblivionis 18i8 217; tenebrae perfectae interiores et exteriores: poena damni 20a6 300; ante Christum omnes in inferno tenebras patiebantur 102i 437

Tenebrae', adversitatis status 152i 214, 1530 294, amaritudines et dubitationes 302s 263, dubia 2g3 38, dubia et obscura 24^ 183, errores vel peccata 23n 244, obscuritates peccatorum actualium 10.i 450, ignorantia 34i2 250, 122s 390, oblitio 18j8 220, cf. 3847 339, 342, tristitia 34 158; *terra tenebrosa*, infernus 102i 436, 444

tenere: simul se tenere 2ii8 182. - *Tenere'*, comprehendere virtute sua 38M 266

tentatio: interior tentatio non subito prosternit hominem sed paulatim 4a0 53U exterior vero plerumque subito 420 536; vita iustitiae in homine consumitur ex exteriori tentatione 420 522. — Tentationes diaboli: *commotio capitis ipsius* 419 150

tentorium: quo occultatur sedes aliquis hominis 3639 315

tenuitas: nives magis propter tenuitatem possunt penetrari 3822 437

ter: solent homines ter moneri vel citari 3329 330

terere: calcare viam dicuntur qui frequenter et sine dubitatione et ex proposito viam terunt 2215 166

terminus, terminare, terminatio: terminus est ultimus motus 38u 218; finis ultimus est quasi terminus motus i82. 259; in creaturis excellentioribus ordo creaturarum terminatur ab inferioribus ascendendo 2811 299; usque ad certum terminum divina virtus terram fecit operiri ab aquis 2010 13g; termini vitae humanae sunt praestituti ex aliquibus corporalibus causis 145 20. — *Termini terrae*, omnes corporeae creaturae 371 82; termini certi: *ostia* 38g 180; terminus resolutionis rerum: *universorum finis* 283 63; terminatio vitae praesentis: *recessus Dei* 14e 33, *vide* Deus

terra, terrenus, terrestris: ordine naturae caelum et astra priora sunt terra 387 150, cf. 145; principales partes creaturae corporalis: terra, mare et caelum 3813 258, -383, 614; in rebus naturalibus extrema: caelum et terra 267 79; terra nobis est notior utpote propinquior 384 83; ex sola voluntate Deus terram fundavit 387 143, secundum suam providentiam 384 103, cf. 267 81, secundum quatuor 385 109; ratio divinae dispositionis designat determinatum situm terrae in partibus universi 385 124; quidam antiquorum situm terrae attribuerunt necessitati materiae 384 96. — *Vide* Deus.

Inter elementa firmissimum et stabilissimum videtur esse terra g1 148; de natura terrae est immobilitas et quies g1 172; terra non apparet super aliquid firmata sed sola Dei potentia sustinetur 267 101; in imo ponitur sicut in fundamento 383 664, fundata est super centrum mundi 38g 130, cf. 267 105, est immobilis sicut centrum motus totius g1 149;

est infimum corpus quod subiaceret omnibus 384 87; stabilitas terrae ex centro procedit, ad quod omnes partes terrae naturaliter tendunt 9e 162, cui diversae partes terrae conecuntur 387 137; inferiores partes terrae sunt superiorum sustentatrices et quasi columnae g1 166; aquae immediate superponuntur terrae 38g 172; oceanus undique terram circumdat 2610 143; dispositio terrae sub aquis maris occulta et admiranda 381e 310; terra est quasi caeli fundamentum 267 101, sub caelo sicut tabernaculi pavementum 267 83; terrae magnitudo non assignatur ex principio naturali 51 156; species terrae ex necessitate talem quantitatem non requirit 385 115, sed divina ratione hoc dispositum est 385 111; terrae longitudo et latitudo secundum astrologos 384g 354; terra in se opaca est io21 468

Secundum naturalem elementorum ordinem aquae undique terram operire deberent 2610 137, 38g 173, terra aquae subiacere 510 207, cf. 38g 172; divina virtute factum est quod aliqua pars terrae remanet discooperata ab aquis 2610 139, 38g 183, immediate aeri subiacens 510 210, ad generationem hominum, animalium et plantarum 38g 176, 510 211, 712 282; aliqui putaverunt per actionem solis aliquam partem terrae exsiccata esse 38g 181; terra licet videatur stabilissima tamen a sua dispositione paulatim immutatur 1419 262; quandoque terra secundum aliquas partes movetur naturaliter ex vapore incluso g1 150; in terraemotu aliquae extremitates terrae tantum concutiuntur 38.3 267, g1 148

Terra dupliciter humectatur a Deo: per pluviam (secundum quod expedit ad temperiem terrae 26g 120), per fontes, rivos et flumina 510 213, *vide* pluvia; humore continentur in unum partes terrae 383 666; herbae nascuntur in terra 4010 318, ad decorem terrae 3827 489; inter fructus terrarum oleum videtur esse pretiosius 2g1 66; arbor quandiu radicibus terrae inhaeret 1910 92, *vide* arbor; humor terrae desiccatur a sole 8je 254; propter circumstans aeris frigus calor recurrit ad interiora viscera terrae 3722 336; inde in terra metalla 281 14, aurum 3722 336, argentum 284 29, ferrum 281 48, lapides 281 17, *vide haec verba*, ea quae ex terra

generantur naturaliter resolvuntur in terram io1 223, 229

Viventes qui super terram habitant illustrantur lumine aeris operientis terram io21 468; diversitas caloris et claritatis in diversis terris 38^ 457; in frigidissimis terris etiam maria congelantur 3830 522; messorum in terris calidis 2g19 182; in terris calidis elephas habitat 4^17 439, cf. 4o20 521; desertum habitari non potest propter terrae ariditatem 382e 474; in terris calidis sunt pluviae rariores 37^ 217; triplex est status viventium: super terram, in terra, sub terra r1 397

Homo compositus est ex natura spiritali et carne terrena i7 384, *vide* spiritus, caro; ex terrena materia eius corpus compactum est 419 465, ex terra et aqua gravioribus elementis 4i9 469, *vide* corpus; terrena bona homini competunt secundum carnem terrenam i7 387, *vide* bonum; in terrenis rebus latet periculum peccandi i8j0 132, *vide* res, item in terrena conversatione i620 263; amor terrenus ab amore Dei deficit et p̄r consequens omnis affectio i8 437, *vide* affectio; Satan principatum super inferiora et terrena appetit 4o10 232, delectatur in terrenorum dominio 40j0 319, propter effectus quos operatur in terrenis et corporalibus creaturis comparatur elephantis 4020 521; terreni homines sub potestate diaboli a Deo relinquuntur g24 564, cf. 371 45, *vide* diabolus

In terra et in animalibus humanae divitiae consistunt I210 155; terrestria animalia communius animalia dicuntur 40^ 253, *vide* animal; ea quae in terris sunt multis defectibus et inordinationibus subiacent 22u 141; caducus quasi terrenus 2o1 55; terra est communis mater omnium i21 793; terra data est solis sapientibus I5i9 167; nihil in terrenis spiritualibus aequari potest ig 442

Terra: homo terrenus i8 413, 921 562, 2o27 322, mali i7 383, 410; *terra desolata*, destituta humana procuracione 3827 488; *terra invia*, intransibilis etiam ab homine 3827 487; *terra salsuginis*, cuius humor in saporem salis vertitur 396 93; *terra tenebrosa*, infernus io21 436; *lapis angularis terrae*, centrum terrae 38g 136; *termini terrae*, corporeae creaturae omnes 371 82. — *Terra*:

- pulvis* 212 261; *terrenae prosperitatis claritas: fulgor* 117 250; sub terra poni: *ad inferos descendere* 79 180
- terraemotus*: in terraemotu aliquae partes terrae agitantur 61 154, ex vapore incluso ut philosophi tradunt 91 150, non tota simul concutitur terra sed aliquae extremitates eius 381 267; cum terraemotus ex profundis partibus terrae procedat, videtur quasi ex concussionem columnarum terrae causari 167; in terraemotu multa contingunt 38n 280, cf. 91 155; terrae motus utiles sunt hominibus ut a peccatis desistant 38^ 271; de terraemotu loquens Dominus metaphorice 38n 263
- terraenascens*: Deus mare coerces ut sit locus animalibus et terraenascensibus 71a 282; terraenascensium quaedam requirunt humorem in terra, quaedam loca aquosa 8U 164; in terraenascensibus duplex causa desiccationis 81a 176
- territorium*: quandoque nubes in uno territorio apparent et in alio non 3713 203
- terror, terrere, terribilis*: plura animalia ex solo strepitu terrentur 3923 253; equus in proelio terrore non deicitur 39a 250, cf. 39a 241; terribilia utilia sunt ad hoc quod homines terri a peccatis desistant 381 271; terrorem incutere potest cetus 415 84, daemon 415 86
- Testamentum*: in statu Veteris Testamenti temporalia bona promittebantur 4210 no, inde congruum erat ut restitueretur lob temporalis prosperitas 4210 109; dies festi in Novo Testamento celebrantur 34 174
- testiculus*: testiculi gressibilibus et generantium animalium revolutiones habent (Aristoteles) 401a 342
- testis, testimonium*: testimonium ad aliquem de somnio nullum manet 2o 75^ indigent iudices instrui per testes 21a 221, *vide* index; testimonium conscientiae certius facit de propria causa 9a 468, non valet contra redargutionem divinam 9a 470, tres gradus habet 9a 472; Deus interioris puritatis est testis i6a 266, est testis idoneus i6a 270, *vide* Deus
- textura, texere, textor*: ille qui texit telam fila filiis adiungit 71 127; textor in opere telae interdum quiescit 71 133; vita hominis similis texturae telae 71 126
- thema*: quasi quoddam thema Prol. 69, cf. 74
- thesaurus*: in sepulcris antiquis consueverunt thesauri inveniri 3a 463. – *Thesauri nivis et grandinis*, vapores elevati ex quibus nives et grandines generantur 38a 430
- thorax*: thorace munitur pectus 41^ 313, 319
- tibia*: exteriora organa motus sunt tibiae et crura 401 377; elephantes habent inflexibiles tibias 40^ 372, dum coeunt caudam inter tibias stringunt 401 337
- tigris*: mulier tigridi comparata propter velocitatem ad iram 4U 204
- timor, timere*: timor ad animam refertur 26a 160, cum vehemens est, pervenit usque ad carnem 211 42; tremor corporis est indicium magnitudinis timoris 414 281; ex subito timore etiam carnis pili inhorrescunt 415 295; quae insolita sunt timorem inducere solent 415 298, cf. 41 277, ut insolitae revelationes 4U 278, vel visiones 415 352; cum a bono spiritu apparitio procedit timor in consolationem finitur 415 353; ut plurimum timentur potentes 413 212; tyrannus ab omnibus timet 154 222, 225, 154 233; rex proelians angustatur timore perdendi 154 239; timor periculorum solet procedere ex multitudine contra hominem insurgente 31^ 344, cui additur si homo despiciatur a propinquis 31M 348
- Timentes* solent se abscondere a facie eorum quos timent 13a 297, 24g 80; propter timorem animalia fetus suos deserunt 391e 191; servus ad nutum oboedit domino propter timorem 26n 158; timor potestatis superioris incitat ad contentionem 224 27, ad oppressionem 365 41; iudices propter timorem deferentes potentibus a iustitia declinant 364 200, cf. 413 35; timor quandoque a contentione avertit 154 31, impedit defensionem veritatis 13al 302; propter confusionis timorem aliqui contra iustitiam suam culpam occultant 313 334; verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 325 531; timens de inimicis potest sperare liberationem per adiutorium amicorum 15a 209, timens de omnibus revelationem sperare non potest 15a 211; fortitudo conservat hominem ne succumbat timori 48 go
- Iusti Deum timent 282 358; per timorem Domini homo Deo inhaeret 282 348, quasi servus amoris non timoris 18 432, revocatur a malis et inducitur ad bona Prol. 46;
- timor Dei* quamnam divinum perscrutationem excludat 63 747 providentia sublata, nulla Dei timor cum veritate remanet Prol. 42, cf. 223 159; timent angeli admirando divinam virtutem 411e 285, in eis non est timor poenalis 201 161; diabolus ex condicione naturae neque hominem neque aliquam corporalem creaturam timet 414 435; onychini noxia virtus scilicet excitandi tristitias et timores 2816 204. – *Timor Domini*, reverentia ad Deum 614 193, 26u 161. – *Vide* Deus
- tinea*: sic vestimentum corrodit quod ex vestimento nascitur 419 507, 4a 525, corrodingo vestem alienam praeparat sibi locum 2718 211; a tinea consumitur vestimentum quod non excutitur 4a 535, cf. 381 274
- tolerare, tolerabile*: ad favendum tyranno patienter tolerare afflictiones multorum 413 33; quaedam in iuvenibus tolerantur quae in personis gravibus reprehensibilia sunt 15 137; esset utcumque tolerabile si saltem habentibus sufficientiam subtrahere vellent depraedantes 245 96
- tollere*: diabolus sublatus virtute divina 4116 298, *vide* diabolus
- tondere*: apud eos qui comam nutriunt solet caput tonsum esse doloris indicium 120 773
- tonitruum*: ex nubibus oritur 37 (3632; 7> 3712 *93> 3834 593> *vide* nubes, ex commotione ventorum causatur 38^ 597, *vide* ventus; tonitruum sonus causatur dum ex ventis nubes impelluntur 382 468, quasi alicuius corporis transeuntis 38^ 470, quasi Dei potestate formatus 37a 68, Deo inferior 374 84; post tonitrua ut plurimum pluviae magnae subsequuntur 3834 595, *vide* pluvia; tonitruum et fulgur ut effectus Dei magis apprehenduntur a multitudine vulgi 3834 588. – *Tonitruum*: doctrina sapientiae divinae 404 61, *vide* Deus
- topazius*: sic vocatur a loco primae suae inventionis, vel quia in colore auri similitudinem praetendit 2819 243
- tormentum*: homines per tormenta peccata exquirunt 101 154; quandoque iudex ad exquirendam veritatem tormentis subicit innocentem falso accusatum 104 124; multi in tormentis fidem negaverunt 4a 539
- torrens*: velocissime movetur 615 210, subito supervenit et ex insperato

2o17 i86; in radicibus quorundam montium defluere solent immeabiles torrentes 284 74

tortuosus: diabolus tortuosus dicitur propter calliditatem 2613 i8g. — *Coluber tortuosus*: diabolus 2613 i89

torus: oculus adulteri insidiatur alieno toro 246 157

totus: terra est immobilis sicut centrum motus totius ge 149, *vide* mundus, universum

traditio, traditus: traditio ecclesiastica circa incorporeos spiritus et homines iē 241; secunda regula humanae vitae est lex exterior divinitus tradita 234 195

transgredi: mare non passim transgreditur litus sed secundum mensuram 38n 224

transire, transibilis: ea quae ab oculis recedunt de facili a memoria trans-eunt 2o9 93; somniorum cognitio irreparabiliter transit 2o8 75; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (i42) 449; postquam transeunt nulla remanet memoria aquarum fluviorum 1116 236; solet furor quo vehementior est eo citius transire igu 106; sonus tonitruum ut sonus transeuntis corporis 38^ 468; corpora transibilia vel non 3718 273; impius a contrario vitio in contrarium transit 24ie 219. — *Transire per aliquem*: eum vincere et subicere 1519 177; *transire per gladum* de carcere educi ad occisionem gladii 3612 108; transiens per viam: *viator* 2129 287; terra quam nec transire potest homo: *terra invia* 3827 487

transmittere: transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 1923 228

tremor, tremere: tremor refertur ad corpus 26n i6o, indicat magnitudinem timoris 414 281, cf. 2ie 42; tremor genua homini magnum pondus portant 44 54; servus ad nutum domino oboedit propter timorem et tremorem 26n 158; tremor in angelis refertur ad exteriorum effectum 20u 164

tribulatio, tribulari: tribulatio est sicut quoddam foramen angustum ad latitudinem miserationum 3616 159; certum est iustos aliquando in hoc mundo tribulari iō2 505; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 48 78; dum inter tribulationes hominis ratio recta manet, Deo se subdit et ab ipso remedium praestolatur

iō2 42; spes iusti de Deo in tempore tribulationis 2710 118; quandoque Deus aliquibus tribulationes evenire permittit ad procurandum eorum salutem g., 312; si non ponitur alia vita non potest reddi causa tribulationis iustorum iō2 502. — *Tribulationis ardor*: *ignis* 2220 225; tribulatio: *sol* 816 261, *os angustum* 361g 158, *vulnera* gl7 427, *commotio Dei* 13U 157. — *Vide* afflictio

tribulus: inutilis est et pungitivus 3140 403

tristitia, tristari, tristis: dolor animae proprie dicitur tristitia 1422 335, i68 59, proveniens ex apprehensione intellectus vel imaginationis 1422 334, ex apprehensione alicuius mali inhaerentis i6a 60, *vide* dolor; adversitas tristitiam generat 121 849; ea quae per sensus interiores apprehenduntur ut noxia cum tristitia recipiuntur 6e 92; suspirium signum est moderatae tristitiae, rugitus vehementis 324 506; aliqua signa tristitiae demonstrare quantum ad nigras et sordidas vestes vel etiam fetidos odores 1815 191, scindendo tunicam i20 753; homines quorum mens occupata est tristitia non possunt subtiliter perscrutari 931 733; tristitia est causa irae 3o28 278, impatientiae i314 200, desperationis i314 201; plus desiderat futurum qui in tristitia est 74 92, cf. 88; omnis tristitia ex admixtione delectationis alleviatur 211 248, mitigatur post somnum 713 297, longitudine temporis 34 27

Est naturale sensibili naturae ut et de nocivis doleat et tristetur 34 8; propter amissionem bonorum exteriorum non debet homo tristitia absorberi i21 808, conformando voluntatem suam voluntati divinae i21 833; non deici per tristitiam ad fortitudinem pertinet 46 90, ad patientiam 46 92, *vide* patientia, impatientia; utrum tristitia sapienti conveniat: opinio Stoicorum et Peripateticorum i20 737, 3j 3, 6e 78; sapiens licet tristitiam patiaturs eius tamen ratio ab ea non absorbetur 67 95 quod lob defendere intendit concordans cum Peripateticis 611 165

Tristitia de prosperitate alterius invidia est 52 26; est peccatum accidia cum aliquis tristatur de spirituali labore i5 210; onychini virtus noxia excitandi tristitias et timores 2816 204. — *Tristitia*: *tenebrae* 34 158; signa tristitiae: *sulphur* i815 194. — *Vide* amaritudo, luctus.

tuba: tuba utuntur in bellis 3924 270, cuius sono non obstupescit equus 3924 269

tumultus: in die a tumultibus hominum mens quendam strepitum patitur 413 272

tumulus: mortuo praeparatur ad hoc quod aliquis eius memoria post mortem remaneat iō49 390, 1118 265; monumentum dicitur 1118 266

tunica: tunicam scindere solet esse tristitiae indicium i20 753

turbatio: aeris turbatio 384 20, *vide* aer; vita praesens multis turbationibus repletur 146 35

turbo: horribilis obscuritas gl7 428

turpis, turpiter: turpe est homini cum non servat ad quod alios inducit 43 36; conservantur aliqui ne deficiant in tribulationibus ex eo quod horrent turpiter agere 46 99

turris: quandoque turres per terrae-motum concutiuntur et non cadunt 3814 288, quandoque etiam fortissimae deiciuntur 3815 297

tyrannus: usurpatam potestatem habent tyranni 3419 203; quandoque tyrannus habet cum quibus secure conversatur i523 221, sed pessimus etiam a domesticis timet 1523 225, vel et de omnibus 1524 233; ad favendum tyranno patienter tolerans afflictiones multorum 413 33; filii tyranni luxuriose utuntur his quae ferociter acquirit et sic in rapina patris delectantur 410 187; est poena multitudinis affligi tyrannorum dominio 3429 340; per tyrannorum oppressionem Deus sua indicia exercet 3429 343

U

uber: uberibus lactari indiget vita nati in sui principio 312 342

ulcus: expectatur sanitas aliquando etiam si ulcera sint neglecta, quando natura est fortis 78 114

ultimus: terminus est ultimus motus 38n 218. — *Vide* finis

ultio: ultio futurae damnationis comparatur arcui 2o25 284, viate.Deus

ultra: quandoque sapiens ultra facere non potest 2314 221

ululatus: confusus clamor et strepitus 3925 283

umbilicus: in umbilico elephantis magna virtus 40u 335

umbra, umbrosus: umbra refrigerium praestat 7a 71; viae vinearum umbrosae esse solent et per consequens temperatae 24., 210; salices densiorem umbram faciunt et frigidiorum quam arundines 40l 436; circa fluvios inveniuntur loca umbrosa 40l 427, inter convalles montium 28g 72; elephas umbram condensam quaerit 40l 431, loca humentia et umbrosa 40^ 437, 450; homines in otio quasi in umbra vivunt 40n 445

Umbra cito transit, statim scilicet dum removetur obstaculum lucis 8l 149; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (i42) 449. – *Umbra mortis*, similitudo mortis io 452, ignorantia vel stultitia 12l 344, obscuritas culpae ducens ad mortem 34l 251

unicornis: est animal quadrupes valde forte et ferum, habens unum cornu in media fronte 39l 118, non domesticatur 39l 120, 39n 142. – *Vide* rhinoceros

universalis: inter omnes effectus in rebus corporalibus apparentes universalior est et maior motus firmamenti 23l 120, *vide* caelum; universalis solum respicit humanus rector superior n 63; leges humanae ad universalis quaedam respiciunt quae ut in pluribus accidunt n 6 77; cognoscere aliquid solum in universalis est cognoscere imperfecte 22j 126, *vide* Deus

universum, universitas: universitas creaturarum est quidam secundarius sapientiae locus 28l 292, *vide* sapientia; omnia particularia bona in universo ordinantur ad commune bonum universi sicut pars ad totum et imperfectum ad perfectum 7n 366; ad perfectionem universi aliqua spectant essentialiter aut accidentaliter secundum quod perpetuitatem participant vel non 7l 371; ad bonum universi operatur Deus circa irrationabilia 7la 279; determinatus situs terrae in partibus universi 38l 124, *vide* terra; secundum quosdam tota universi dispositio (a Deo procedens secundum ordinem numeri 5l 184) est ex quadam necessitate naturae 5l 191; quidam ponebant universum corporale istud corrumpendum et iterum reparandum 14,2 123; solet septenario numero universitas designari 5l 320, 42l 69. – *Universorum finis*, terminus resolutionis rerum 28l 63; universitas creaturarum: caelum 22a nj. – *Vide* Deus, mundus

unus: unum et idem potest esse bonum et malum diversis naturis io 79

Ursa: Arcturus est constellatio in caelo quae vocatur Ursa maior g 240, 379 144, 38l 546

ursus: propter ferocitatem vel iram leo aut ursus nominatur homo 4l 175

uterus: ad matrem pertinet 38^ 512, est locus conceptionis 15^ 338, 32l 169; in utero mulieris occurrit compactio massae corporeae 10l 245; puer primo de utero matris egreditur 38l 188. – *Uterus*, cor i5l 337, intellectus 32l 169, occultum divinae providentiae 38g 195; *spiritus uteri*: voluntas ad manifestandum conceptiones cordis 32^ 172

utilitas, uti, usus, utilis: omnia quae accidunt in corporali creatura in utilitatem hominum redundant 38l 270; res naturales temperatae esse videntur ad hominum et animalium usum 5l 204; pluviae sunt utiles ad terrae fecunditatem 36l 329; bonis huius mundi male utuntur mali 24l 207, 215; utentes sua potentia quasi lege iustitiae 36g 88; terribilia utilia 38^ 271

uxor: est una caro cum viro 3il 145, solet delectari praesentia viri 19n 153; uxor adultera subtrahitur viro 3in 143; iuste puniri videtur qui alienam uxorem adulterio polluit quod etiam eius uxor ab aliis polluitur 3il 129; uxorem sterilem nutriendam 24l 255; ea quae vir ex suggestionem uxoris ferociter agit uxori imputantur in culpam 4l 182

V-Z

vacca: *bos*, idest vacca 2il 83

vacuus: spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 26l 96; in vacuum ambulant qui a fine ambulationis deficiunt 6l 238

vagari: *vagantes*, idest huc et illuc prospicientes 38^ 692

vagina: in vagina arcus 20l 284

vah!: interiectio exultantis 3g 275

valles: valles solent diligentius excoli propter maiorem fecunditatem 39l 135

vallum, vallare: *vallare*, idest protegere sicut protegit vallum il 501

vanitas, vanus: dicuntur vana illa quae soliditatem non habent

3il 72, quae instabilia sunt eo quod debitis finibus non stabiliantur n 175; ex hoc est vanitas hominis quod cor eius in veritate non figitur n 177, inde ad iniquitatem declinans n 179, divino iudicio se subiectum esse non reputans 11l 191; hypocrita cor habet vanum 8u 223. – *Vanitas*: facta vana n 174, falsitas 31l 71; *vana*: quae rationis fulcimentum non habent 27l 143

vapor, vaporabiliter: pluviae vaporabiliter elevatae in nubibus 28l 312; nubes ex vaporibus resolutis ex aqua generantur 38l 198; vapores pluviosi elevantur maxime ex locis humidis 38l 476; in locis petrosis non est multa vaporum resolutio 39l 3^ 8; pluviarum et roris causa est calor resolvens et non permittens congelari vaporem 38l 507; aqua in aere suspensa vaporabiliter elevata et non tota simul cadens 26l 115; vapores nubium successive in pluvias condensantur 36l 307; divina virtute fit ut vapores non simul condensentur 26l 123; ex vaporum reliquiis nebulae generantur 26l 126; ex vaporibus sursum elevatis nives et grandines generantur 38l 430; ex impulsu venti vapores nubium transferuntur ad diversas partes terrae 37l 181, 37l 203, *vide* ventus

Aliquae partes terrae moventur naturaliter ex vapore incluso 9, 150, *vide* terra; puritas vaporis resoluti ad speciem metallorum facit 28l 20, ad generationem argenti 28l 36, ad generationem aeris 28l 50, *vide* metallum; vapor musti multiplicatur interius quandoque usque ad vasis contractionem 32l 179; sopor fit immobilitatis exterioribus sensibus per vapores ascendentes ad principium sentiendi 33l 163. – Vapores elevati ex quibus nives et grandines: *thesauri nivis et grandinis* 38l 430; vapores super maris superficiem aerem obscurantes: *caligo* 38l 203. – *Vide* aqua, nubes, pluvia, etc.

variatio: prima dispositio communis in corpore supra terram et aquam est variatio noctis et diei 38l 229, *vide* aer, per motum caeli supremi 38l 240, *vide* caelum

vas: vasa aurea habent pulcritudinem ex artificio 28l 219; vas musti fervens quandoque vapore frangitur 32l 179; luminaria mundi luminaria dicuntur quia sunt luminis vasa 38l 376

vectis: vecte processus alicuius impeditur 38u 220

vehementia, vehemens: vehementia imbris 3825 466, cf. 37., no; vehemens frigus 3830 521; solet furor quo vehementior est eo citius transire 19n 106

Vehemot: significat 'animal' 4010 250, idest elephas 4010 265, cf. 249; sub figura Vehemot describitur diabolus vel Satan 4010 249, 282

vehiculum: subsidium extrinsecum homini necessarium 312 337

vena: argentum invenitur ut plurimum in quibusdam venis vel terrae vel lapidum 22v 29, cf. 283 36

venatio, venator: duplex venatio elephantum 4019 485, 495; causa venationis solitarii esse volentes 3U 368. – *Venator capiens Vehemor.* Christus et sui 4019 484

venenum, venenosus: lignum proferens fructus venenosos nocivum est 242 259; cibus indigestus interius manet et convertitur in humores venenosos 2014 146; vipera lingua sua venena diffundit 2016 171; diabolus comparatur colubro propter malignitatis venenum 263 189

venter: vita hominis in ventre matris 310 295. – *Venter*, mens 3219 176, dominium 2015 161

ventus: creatura occulta 2823 308; venti et aliae perturbationes aeris ex motu vaporum resolutorum ex terra et aqua fiunt 119 718; divina virtus ventos producit 3825 466, eis dedit inclinationem motus 2825 309; Deo permittente daemones possunt ventos concitare 119 706

Solent venti ut plurimum gyrum quendam facere sequentes motum solis 3712 183, unde in mane flant venti orientales et postea meridionales et tandem versus vespere occidentales 3712 185; venti meridionales oriuntur nobis ex parte quae est versus polum antarcticum 37s x33> producant pluvias et tempestates 379 131, *vide* auster; venti septentrionales causant frigus in aere 37s, 132, *vide* aquilo; vento urente consueverunt segetes siccare et consumi 49 147; ex ventis dum pluvia impellitur causatur imber 3825 464, 37., no, cf. 3825 466; de nubibus procedunt fulgura propter collisionem venti 3630 317; dum ex /ventis nubes impelluntur causatur sonus', tonitruum 3825 468, 3834 597> *vide* tonitruum. – *Ventus*

urens', febris 2721 237; *venti -flatus*. divinum iudicium vindicans iniquitatem 4a 151; *in ventum loqui*: gloriam captare verbis 152 13; *verba ventosa*: inutilia, falsa, soliditatem non habentia 163 22; ventus: *spiritus* 49 153. – *Vide* aer, nubes, pluvia, vapor

Venus: in motu planetarum irregularitas maxime deprehenditur in stella Veneris 3812 552, quae quandoque oritur ante solem et tunc vocatur Lucifer, quandoque autem occidit post solem et tunc vocatur Vesperus 3832 554. 564> 573

verbum: desiderium interius homo explicat verbis 3130 315, *vide* vox; sicut gustus habet iudicare de escis ita auditus de verbis 343 20; transmittimus sensus et verba nostra in posteros per scripturae officium 1923 228; sensus litteralis est qui primo per verba intenditur 16 233

Superbia verborum offendit Deum 1531 307; verba multiplicare contra amicum suum videtur esse malitiae confirmatae 93 14; ex defectu intellectus proveniunt verborum multiplicatio vana et inordinata eorum conexio 182 18; per verbum simplex homo homini subici potest, blanditiis quandoque additis 4022 565; solent afflictiones verbis consolatoriis relevari 29 147; verba exasperantia consolatoris quandoque excusationem habent 163 13; verba dissuta 82 23. – *Verba ventosa*: inutilia, falsa, soliditatem non habentia 163 22; *verba iactare*: inordinate verba spargere 182 15

verecundia: verecundia est timor inhonorationis (Aristoteles) 325 531

veritas, verum: Deus veritas est x310 X3L totius veritatis doctor 133 27, *vide* Deus; sapientia veritatis angelis enarratur 2827 341, *vide* sapientia; rationis investigatio ad veritatis terminum pervenire non potest nisi divinitus doceatur 102 56; veritas abscondita revelatur quibusdam manifeste, quibusdam occulte 412 230; triplex modus occultationis veritatis revelatae 42 236; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 33^ 32; philosophi excellunt in consideratione veritatis 1220 313; via veritatis quandoque difficilis est 31s 78; a principio homines parvum quid de veritate attigerunt, posterius autem quasi pedetentim ad quandam pleniorum mensuram veritatis pervenerunt Prol. 4

Soliditas maxima est per veritatem 31j 73; cum aliquis loquitur veritatem vinci non potest cum quocumque disputer 1330 288; ille recte iudicat de rerum veritate qui potest discernere quomodo aliquis decipiat a veritate declinans 1216 245; per veritatem solam potest cor hominis stabiliri 11u 177, *vide* cor; aliquis potest in loquendo deficere non solum errando contra veritatem doctrinae, sed etiam in particulari iudicio deficiendo contra veritatem iustitiae 342 365; ex hoc quod a veritate recedit homo iniquitatem operatur 11n 179; veritas ex diversitate personarum non variatur 1330 287

Manifestatur veritas per disputationem inter iustos 93 25, disputando vel contendendo 235 50, 22a 10, cf. 7a 525; tria impedimenta veritatis inveniendae in disputatione 623 307, *vide* contentio, disputatio; defensio veritatis pertinet ad omnes 3217 158, impediri potest molestia aut aliqua passione 1331 302; veritas sine mendacio defendi potest 131 123, 13, 70; quod non potest nisi per mendacia defendi impossibile est esse verum 13, 74, *vide* mendacium; ex igne veritas auri manifestatur 2310 166

vermis: generantur vermes ex putredine 251 90, ex putredine vulnorum 3017 194; post mortem homo in putredinem et vermes resolvitur quae ex eius corpore generantur 17^ 193; vermi comparatur filius hominis 25e 90. – *Vermis*: conscientiae remorsus 2420 236

vertex: *stellarum vertex*, idest altissima creaturarum 221z 118

vesper, vespera: vespere flant venti occidentales 37^ 183. – *Vespera*: senectus 117 249

Vesperus: stella Veneris quandoque occidit post solem et tunc vocatur Vesperus 3832 554, 576

vestibulum angelos supremae hierarchiae Dionysius dicit esse collocatos in vestibulis deitatis 387 165

vestigium: vestigia signa sunt per viam procedentis 117 106, *vide* Deus; vestigium navis transeuntis ad longum spatium relinquitur 412 402; aliquod vestigium intellectus in elephante apparet 4019 305; umbrae transeuntis nullum vestigium aut memoria manet 13 (142) 449; somniorum nullum manet vestigium vel debile 201 75

- vestis, vestire, vestitus, vestimentum: inter divitias naturales hominum naturali necessitati subvenientes computantur vestimenta 271⁶ 193; vestimentum hominem undique circumdat 27^m 128, calefacit 37[^] 254, protegit et ornat 29[^] 131, 40⁵ 118; signa tristitiae quantum ad vestes nigras et sordidas 181⁵ 190; consueverunt honorari qui utuntur vestibus pretiosis 31^{ie} 220; vestimentum quod non excutitur a tinea consumitur 420 535, cf. 381³ 274, *vide* tinea; ad publicum sine vestibus nudus prodire pertinet ad magnam inopiam vestitus 2410 100; corpus videtur esse animae in circuitu sicut vestimentum vestito 10^g 172. - *Vestimenta*: exteriora opera 931692; *nudi*: non sufficienter vestiti 226 56, non habentes vestimenta 2410 99
- vetustas, vetus: per maiorem vetustatem maior sapientia intellecta 1510 88. - *Vide* lex, Testamentum
- via, viator: via ad motum refertur 381⁸ 378; viator, quicumque transiens per viam 21⁹ 287; non perfecte mensuratur motus alicuius corporis nisi via per quam ambulat cognoscatur 3820 390, *vide* luminare; ex labore viae sitis generatur 22⁷ 59; viae vinearum solent esse umbrosae et temperatae 241⁸ 210; viatores utuntur tabernaculis 18^{ai} 257
- Hominis via est abscondita quia nescitur quo status praesentis prosperitatis perveniat 3³ 470; quomodo sit via hominis abscondita 3³ 477; qui hac vita utuntur ut via dicuntur viatores 21^{ae} 290; in statu viae homo impugnationes patitur 17^s 59; imperfecte Deo appropinquat per cognitionem et amorem 17^a 57
- Vias accommodatas ad finem invenire 121³ 194; viis dolosis et fraudulentis uti ad colorandum mendacium 13⁷ 76, ad obtinendum aliquid velociter 31⁵ 78; calcare viam dicuntur qui frequenter et sine dubitatione et ex proposito viam terunt 22ⁿ 166
- Via*: facultas sibi necessaria procurandi 244 45, totus processus vitae 2310 *551 *viae*: excogitata consilia 4^e 106, actiones 4⁶ 104, operationes 8^{.,} 218, 342ⁱ 242, processus 2310 155, 241³ 132, 24,3 284, 282³ 282, 314 59, opera 1⁷ 107, 26^m 19^g, 34[^] 242, 362³ 249, 362⁴ 258, 401⁴ 388; vias alicuius considerare: *super eum oculos aperire* 13 (143) 468. - *Vide* Deus
- victoria, vincere, victor: in disputationibus litigiosis et sophisticis aliquis intendit ad victoriam et gloriam 62⁹ 314, *vide* disputatio; iudex cum per iudicium suum iustitiae victoriam tribuit coronam meretur 2^{gu} 134; milites militando ad victoriam tendunt 71 25; in concertatione bellorum victoribus datur corona 2^{gu} 132; propter timorem preces porrigere victori 40²³ 579; victoria contra diabolum est Christi principaliter 40[^] 475; per illos alienus transire dicitur qui ab aliquo alieno vincuntur et subiciuntur 15^j 177
- victus: frumentum seminatur ad victum hominum 31⁴⁰ 402
- vidua: viduarum consueverunt homines misereri propter fragilitatem sexus et quia destitutae sunt virorum solatio 243 39, cf. 31⁷ 202; viduae plorantur in solemnibus sepulturis 271⁵ 182. - *Vidua*: omnes indigentes 2421 258
- vigil: solent vigiles quodam cantu aut instrumenti sono propinquitatem diei declarare et certarum horarum noctis 3837 641
- vigilare: in vigilando est ratio magis libera 4^j 339; visa vigilantibus apparentia 4^{le} 334
- vigor: animi vigor amittitur per delicias vitae 55 85. - *Vigor*: *flos* 8^j 181
- vilescere: aliqui putant quod scientia Dei vilesceret si se ad inferiora extenderet 22^κ H5
- vimen: dicitur gurgustium quoddam instrumentum de viminibus factum 40^{ae} 636
- vinculum, vincire: signa servitutis asinorum sunt vincula quibus ligantur, sicut camus 395 82; paupertas est quoddam vinculum quo homines ligantur ne opera sua possint implere et insuper multis miseriis astringuntur 363 77. - *Vinciri*: ligari 36^g 75
- vindicta, vindicare: vindicta apud nos solet esse irae effectus 6^j 146, *vide* ira; nomine furoris acrior vindicta significatur 21³⁰ 300; immoderata vindicta est offensa mērens poenam 3⁶ 537; metaphorice dicitur irasci Deus cum vindictam exercet 6^j 144, 9^π 357⁷ *vide* Deus; livor vindictae 165 42; sententialiter vindicare 19⁷ 63
- vineae: vineae temperatum locum requirunt 241⁸ 212, in primo flore laeduntur ex frigore 15³ 316; viae vinearum solent esse umbrosae et temperatae 241^g 210. - *Laesio vineae in primo flore*: exterior persecutio 153³ 315
- vinum: inter divitias naturales computatur vinum 27^{se} 193; qui bibit vinum cum aliqua observatione bibit ne inebrietur 151⁶ 142
- violentia, violentus: violentus motus est a potestate humana 26⁷ nō; corrumpitur iustitia per violentiam alicuius potentis 83 50, *vide* potens; quidam per violentiam pauperes opprimunt 29[^] 154, aedificent sibi domum in loco alieno 271⁸ 208; diabolus peccatores absorbet violentia et astutia 415 81; ultio inferetur peccatori a Deo cum tanta violentia quod resisti non poterit 201⁵ 292, *vide* Deus. - *Violenti*: iniuste acquirentes temporalia bona 271³ 162
- vipera: lingua sua venena diffundit 20^j 171. - *Lingua viperae*: nocumentum proveniens ex lingua hominis 201⁶ x73
- vir, virilis: sexus virilis ad perferendas molestias invenitur robustior 11 10; solet uxori maxime delectabilis fieri praesentia viri 191¹¹ 153; viduae destitutae virorum solatio 243 40; ferocitas viro addita ex suggestione uxoris 410 182; in viris iustus Deus perambulans 1⁷ 394, *vide* Deus; viri via abscondita 31³ 470; vir non potest esse purior suo factore 4⁷ 406; sapientes viri nominantur propter animi virtutem 362⁴ 261. - *Vide* homo
- virescere: arbor rursus virescens 1910 92, cf. 1530 297
- Virgiliae: est tempus calidum quando apparent stellae Virgiliae, scilicet in mense Iulii 39^u 171
- virgo: primum in peccato luxuria est aspectus oculorum quo mulier pulchra aspicitur et praecipue virgo 31¹ 9
- virtus, virtuosus: divina virtus excedit omnem creaturam in producendo et in conservando 11^θ 150, *vide* Deus; in Christo est omnis virtutis et sapientiae plenitudo 31¹ 14; caelestium virtutum numerus ignotus est homini 253 48, *vide* homo; omnes caelestes virtutes per illuminationem divinam diriguntur 253 56; secundum multorum deorum cultores, caelestes virtutes ex suo arbitrio cuncta agunt 253 51; ad praesentiam maioris virtutis minor obstupescit 41⁵ 2^{pi}; virtus spiritus maior est quam carnis 41⁵ 293, *vide* spiritus; nulla virtus corporalis

adaequatur potestati daemonis quae est potestas spiritualis naturae 41s 427

Naturales virtutes quibus corpora in suis locis naturaliter continentur 267 108; virtus cuiuscumque creaturae corporeae est determinata ad finitos effectus 140 296; per virtutem naturalem a Deo sustentati pulli corvi 384 688; virtus solis et stellarum in generatione metallorum 284 14; virtus frigoris in generatione pruinae et glaciei 382 517; virtus activa proportionata ad materiam auri 28j 42

Virtus humana resistere non potest Deo 124 216, pro nihilo a diabolo reputatur 41s 330, *vide* diabolus; ex defectu visivae virtutis claritas diei aufertur 35 193, *vide* visus; virtus solis; virtus arbitrii, se habet ad infinitas actiones 1430 297; voluntaria virtutum opera sunt in potestate hominis 21e 153, quae possunt retinere virtuosus quandiu volunt 21e 156; qui vult ad verum bonum pervenire oportet quod conquirit virtutes quibus illud consequatur 9ae 616; Deus virtutibus hominem ornat 13 (144) 474, *vide* Deus; qui in virtutibus superabundant deficientes non irident, sed magis compatiuntur et iuvant 124 62; diversi homines ad diversas virtutes quasdam naturales inclinationes habere solent 31s 213; simul cum anima rationali infunduntur homini divinitus quaedam semina virtutum 10l 258, in unoquoque sancto est aliqua virtutis praeminentia quantum ad aliquem specialem usum x8 444; filii lob erant in virtute praecellentes 421s 187; prosperitas temporalis non semper est praemium virtutis 21e 141; lucem spirituales Deus in praemium virtutis hominibus reservat 37 (3633) 26, quam merentur et praeparant virtutum opera 37 (3633) 32

Virtus vera cito non deficit in tribulatione 46 74; multiplici virtute aliquis in tribulationibus conservatur ne deficiat 4e 78; cum iustus adversitatem patitur remanet ei fulcimentum virtutis 21l 167; sublata reverentia aut timore ad Deum subsequitur desidia circa virtutes Prol. 42; sustinet homo non virtuosus ut quicumque alii potius corpore affligantur quam ipse 24 91; impatientes nesciunt adversis uti ad virtutem 43 40; impius in medio virtutis non manet 241 219,

caret humore virtutis 21l 185; hypocrisiae, falsarii virtutis 278 103; effeminatis non est virtus ut se de manu opprimentium liberent 3614 138

Virtus manuum: potentia 30l 22; virtus: *manus* 27u 134, 122; virtutem exercere: *mittere manum* 25 105; virtute comprehendere: *tenere* 38^ 266; virtutes caelestes: *milites Dei* 253 45; virtutes cognoscitivae hominis: *facies* 408 204; virtutes corporum caelestium ut causae corruptionis viventium: *portae mortis* 3817 331

vis: quid ex vi activa in angelis 418 440, ex vi contemplativa 418 419; aliquid apparet in caelo et terra quod humanas vires excedit 267 81; intimae vires animae sunt intellectus et ratio 3833 622, corpus vivificant 264 48; vires inferiores rationem non pro semper ligant 720 4771 ex peccato praeterito inferioribus viribus est addita pronitas ad similes actus 720 483; vis sensitiva non percipit bonum ex miseria 33 8g; vis sementina in putredine ligni 149 82.-Vires intimae animae: *viscera* 3833 622

In proximum quis peccat manifeste per vim x4 28, *vide* violentia viscera: viscera hominis qui nimis comedit artantur ex nimio cibo compressa 202 244, inde sequitur inordinatus calor et anxietas 20a 252, 307 268; propter circumstantes aeris frigus calor recurrit ad interiora viscera terrae 372 336.-*Viscera hominis*: intimae vires animae 3833 622

viscum: capiuntur aves per viscum 4^24 590

visus, visio, videre, visivus: visus hominis in facie ponitur 408 205, principatum tenet in vita sensibili 78 162, inter alios sensus excedit x04 136, est subtilior sensuum 78 161, auditui praeminet 37a 55 cf. 425 38, *vide* auditus, plurimum intellectualem cognitionem iuvat 37 (3633) 22; aquila habet visum valde acutum 392 312; vultur valde a remotis solet videre 287 no; discursu humorum visus oculorum impeditur i617 225; deficit virtus visiva cum aliquis moritur vel visu privatur 35 193, 3817 340; conversatio humana maxime consistit in videre et videri 78 160

Nihil videtur nisi in aliquo lumine 37j 77, cf. 3817 340, cognitio visus per lucem perficitur 37 (3633)

21, per lumen 3817 340; visus est cognoscitivus lucis corporalis 372 55; in nocte res visu discerni non possunt 4j 302; visio diurna est rei permanentis 208 85, nocturna est phantasmatis non permanentis 208 82; homo frequentius in somno videt illos cum quibus consuevit conversari 418 327, *vide* somnium. - *Vide* lux

Quod a remotis videtur quasi caliginose, quia percipitur esse homo sed non quis homo 2213 127; visa quae ex aliqua superiori causa oriuntur 4lg 334; visiones apparent vigilantibus ab usu exteriorum sensuum alienato 714 312; aliquando Deus locutus est hominibus per imaginariam visionem i7 348, 4a 238, 246; etiam in visionibus a bono spiritu interdum commotiones magnae et voces horribiles audiuntur 418 368, cf. 352; a spiritu malo frequenter visiones mendaces ostenduntur 41e 362; *vide* apparitio.- *Videre*: considerare 628 306; obscuritas visionis: *nox* 3510 109

vita, vivere, vitalis, vivificare: sicut sol est causa diei, ita Deus est auctor vitae 143 31; triplex est status viventium i7 397, *vide* terra; vita hominis est per animam 332 232, vivere nobile est propter animam 320 446, quae per vires corpus vivificat 264 48; vita corporis est per vitales spiritus qui a corde ad omnia membra diffunduntur i7 10, *vide* cor, spiritus, corpus; est duplex status vitae: unus occultus in utero, alius manifestus post nativitatem 3n 325, seu vita exterior 311 331 vita nati in sui principio lactationis indiget 312 342; vitae conservatio est partim per principia naturalia, partim per alia Dei beneficia naturae superaddita iola 266, per respirationem 273 31, 37, per nutrimentum i81 160, 12U 178; in viventibus duo praecipua, scilicet vivere et cognoscere 3ao 439; per cognitionem maxime viventia a non viventibus distinguuntur 12aa 345; in vita sensibili visus principatum tenet 78 161, *vide* visus; inter opera vitae praecipuum est intelligentia veritatis 334 32; intellectus est principium totius intellectualis vitae 3410 104

Vita secundum se desiderabilis est 310 3^4, delectabilis i04 17; vivere et esse omnibus desiderabile est 33 82, 310 310; cui delectabilis est sua vita optat se vivere i04 19, cuncta exteriora dabit homo pro

vita conservanda 24 94; vivi delectantur praecipue in societate humana 102 481; illa misera vita non ordinata ad aliquem finem bonum nullo modo est eligenda 33 86; vita miseriis subiecta non desiderabilis est 310 314; graves tribulationes reddunt vitam taediosam 10j 16; in angustiis vivere taediosum est 10x i8; ipsum vivere redditur amarum, si anima in amaritudine est 320 447; esse et vivere in miseria est fugiendum secundum quod huiusmodi 3, 82; cui taediosa est sua vita optat se vita privari 10j 20; tempus vitae humanae absque quiete continuo labitur 7, 133; vita hominis similis est texturae telae 7e 126, comparatur diei et nocti 310 295; vita praesens multis tribulationibus repletur 14, 35; plurimos in hac vita praecupat luctus 21i 339; parvitas et magnitudo est in hac vita secundum inaequalitatem prosperitatis terrena 31i 422; illi qui in tota vita sua maximis prosperitatibus florent hoc fine concluduntur, scilicet mortis 31i 360, *vide* prosperitas, adversitas

Termini humanae vitae praestituti sunt ex aliquibus corporalibus causis 14s 20; mensura vitae humanae determinatur a Deo 14s 10; diutius vel minus vivere quam divina dispositio habet est impossibile 14s 17, 25; periodus vitae et permanentiae cuiuslibet rei difficillime cognoscitur 38^ 334; vitae humanae terminus a nullo scitur 38i 419; secundum statum vitae praesentis caro hominis corruptibilis est 192g 308; ablato spiritu divinitus homini dato, carnalis vita deficit 34^ 157; vita hominis deficit per violentiam et per naturam 147 67, ex nocumeto supervenienti 30 331, ex subtractione necessarij subsidij 3M 336, *vide* mors, corruptio; deficiente nutrimento etiam subtrahitur vita 18w 164; ablato vitae corporalis per mortem naturalem non est tribulatio 550 359

Vitae aetates iterare homo nequit 16aj 313, reparatio vel recuperatio perfecta non invenitur secundum decursum praesentis vitae 14s 84; non potest redire homo post mortem ad eundem modum vivendi 20, 101, *vide* reditus; vita praesens ordinatur ad alium finem 7a 64, in futuram vitam propter duo 7a 67; mors hominis non est in perpetuum sed iterum reparabitur ad vitam immortalem 14e 41, cf. 14s 6; si

non ponitur alia vita non potest reddi causa tribulationis iustorum 102 504, non esset ratio quare Deus differret parcere aut iustificare et remunerare 7al 511, non videtur condignus homo tanta Dei sollicitudine circa ipsum 71i 414, cf. 409; non naturali virtute homo in statum alterius vitae immutatur 14i 196, 208; vitam aliam esse non credebant amici lob 10i 429; homo quodammodo post mortem vivit in filiis suis 142t 313; vivere in memoriis hominum: ex fama 18j 208, ex tumultis 11i 264, per bona opera 11i 271; vitae reparatio in corruptibilibus secundum Aristotilem 1927 334

Est duplex regula humanae vitae 23n 176, *vide* lex; experimentum de rebus activae vitae 12n 179; vita iustitiae in homine consumitur dupliciter 420 522; vita Filii Dei non sumpsit initium ex Maria sed semper fuit 19s 277; ex vita divinitatis etiam humanitas Christi est reparata ad vitam resurgendo 19s 265; est primordialis causa resurrectionis humanae vita Filii Dei 19s 276; vita Christi resurgentis ad omnes homines diffunditur in resurrectione communi 19s 268

Suaviter viventes: delicioſi 28i 170. - Vita: *anima* 24 95, *flatus* 34^ 153; vitae diuturnitas: *mori senex* 42ie 200; vitae longaevitae: *dierum multiplicatio* 291i 171; vitae processus: *via* 2310 155; vitae prosperitas: *dierum plenitudo* 42^ 201; vitae terminatio: *recessus Dei* 14, 33; vitae futurae poenae: *arcus ferreus* 204 278; vitae praesentis poenae: *arma ferrea* 204 275; vita utens ut via: *viator* 2129 290

vitium: sublata reverentia aut timore ad Deum subsequitur pronitas ad vitia Prol. 44; impius a contrario vitio in contrarium transit 2419 219; inter cuncta vitia Deus maxime superbiam detestatur 40, 134

vitrum: habet pulcritudinem ex perspicuitate 2817 217, non est praecellens pretij aestimatione 2817 218 vocare: ad imperium pertinet 141s 202 volatus, volare: volatus est motus proprius avis, requirens alas et pennas 57117; aquila ceteris avibus altius volat 3927 295, 303, *vide* aquila; herodius (girfalcus) et accipiter sunt aves boni volatus 39^ 165

volubilitas: volubilitas cordis humani 931 685

voluntas, velle, voluntarius: principium actionis est voluntas 17 372; est proprium voluntatis ut propter finem operetur 36e 324, *vide* finis; voluntas ad bonum ut potentia ad actum 418 427, *vide* bonum; voluntas humana quando ultimum finem consecuta est in illo quiescit 7a 58; voluntaria virtutum opera sunt in potestate hominis 21uf 153; promptitudo voluntatis ad serviendum Deo in illo qui Deum diligit 15a, 252; sapiens voluntatem suam moderatur secundum virtutem 23u 221; voluntatem suam voluntati divinae conformans 12i 833; repentina mutatio voluntatis 10i 188; voluntas Dei non ad perniciem sed ad salutem hominum tendit 411 20, *vide* Deus; est amicorum idem velle et nolle 1a 833

Voluntates humanae motus contrarios habent 25a 27; illi qui providentiam negant, contempto Dei timore, in omnibus sequi solent propriam voluntatem 22n 159; voluntas nocendi vel malefaciendi est homini a se ipso, potestas autem a Deo 1520 196, 12i 129; non potest scire homo quanto tempore ei detur potestas implendi suam impiam voluntatem 15a 197; voluntas nocendi est diabolo a se ipso 40U 407, sed effectus nocendi non habet nisi ex voluntate vel permissione divina 4^m 409

Voluntas: *anima* 23la 219, *cor* 3414 151; voluntas loquendi: *spiritus uteri* 321i 172; voluntas nocendi diaboli: *gladius eius* 40^ 407

voluptas, voluptuosus: voluptas carnalis praecipue impedit spiritualem auditum 38g 64, *vide* delectatio; eorum qui in dignitatibus constituti sunt intentio est vel ad voluptatibus fruendum vel ad divitias congregandum 3m 365; dulcedine voluptatis finaliter ligatos tenet luxuriosos diabolus 40ja 366; in voluptuosos maxime gladius diaboli habet effectum 40^ 470. - Voluptas carnalis: *lumbi* 38j 63

vomitibus: cibus comestus quandoque si digeri non potest per vomitum extra eicitur cum abominatione et dolore 20U 153

voracitas, vorax: quicquid habuit in suos usus convertit vorax, nihil in aliorum necessitatem reservans 20al 235, cuius conveniens poena est perdere omnia 20M 238

votum: Addentur in luce ambulare quibus omnia prospere succedunt

ad votum 188 62, dicitur felix apud quosdam cui omnia succedunt ad votum 212 241; quandoque Deus hominem exaudit non ad votum sed ad profectum plß 411; solent exauditi a Deo implere vota quae postulando promiserunt 227 287; vota reddere in signum exauditionis 227 28g

vox: labiis formantur voces exterius 118 48; auditus est perceptivus vocum 371 56; vocis humanae cantica sunt signa gaudii 303i 295, naturale est animalibus quod interiorem afflictionem exprimant voce 68 76; vocibus interiores conceptus

cordis exprimimus 115 48, intellectuales conceptiones 371 57; in visionibus interdum voces horribiles audiuntur 416 368; vox Dei miraculose formata in aere cum quadam aeris turbatione 381 20, sensibilibus audita 381 35

vulgaris: spatium aere plenum vulgares homines reputant vacuum 261 96; secundum aestimationem vulgarium hominum loqui mos est in sacra Scriptura 261 g8

vulnus, vulnerare: vulnera a principio curata ad sanitatem perveniunt 71 no; ex putredine vulnerum vermes generati 301 194; sagittae

laedunt interius vulnerando 4X19 336; vulnerum dolore non repellitur equus in praelio 392 252.-*Vulnera*: tribulationes gl 427; *vulnera multiplicare*: contendere gl 426

vultur: valde a remotis solet videre 281 no

vultus: *vultum iudicum operire*, idest rationem eorum obnubilare gl 553

vulva: in vulva aliqui moriuntur ante vel post infusionem animae rationalis 31e 392

zelus: iusti ex zelo divino interdum ea quae concipiunt ad honorem Dei dicenda tacere non possunt 42 25, *vide* iustus, ira

LOCI SACRAE SCRIPTURAE

VETUS TESTAMENTUM

Genesis

i	1 ^β	293, 2a	33
1,	i	387	147
	2	389	207
9		261 ⁰ 141, 261 ²	175
14		387	149
24		4 ^{io}	286
25		351 ⁰	102
2,	7	419 471, 10 ^β 176, 109 216, 381 ² 239	
24		311 ² 145	
3,	i	29	152
	17	31	56
	19	10 ⁹	220
4,	10	1619 256	
6,	4	265 56	
12-13			
	14	231 ² 200	
	17	261 ⁶⁰	
9,	i	23.2	200
25		3i	57
13,	6	i4100	
18,	27	i616 214	
19,	24	28190	
37, 34		120 754	
37, 35		2i13 120	
40,	20	3i	181

Exodus

4, 21		720 462	
10,		720 462	
13, 3		34 172	
20, 8		34 164	
11		34 171	
18		38124	
22,		3111 143	
32, 6		15 169	
33, 11		412 260	

Leviticus

25,	S	5e	105
-----	----------	----	-----

Numeri

12,	6-8	4ia	240
	6	3316	157
23,	19	25	54

Deuteronomium

5,	26	3720	313
16,	18	54 73, 297	75
32,	1S	523	392
15	...	i5 129, 130, 12e	124
39		922	522

Iosue

7,	25	3i	58
----	-----------	----	----

I Regum

2,	6	io2	50
17,	43	3i	60

II Regum

11 , 2-4		420	538
-----------------	--	-----	-----

III Regum

17,	23	710	231
19,	12	416366	
21,	27	120	754
2655722,	22	416	363

IV Regum

4,	35	710	231
9,	30	42w	180

Tobias

2,	12	112	577
----	-----------	-----	-----

Iob

1-2		i613	161
1,	i	is	134, is 456
3		4212 151, 153, 154, 156	
	8	2j	12, 23 39
12		2s 114, 2s 144, 4010	271
15		1912 114, 3012	129
17		1912	114
19		1917	164
21		46	83
2,	S	4s	68
7		10s	76
8	...	7s 114, 10i ^β	217,
		19o	86
10		2i3	271
3,	3	3ae 557, 4i 7, 625 275, 193 20, 3433 380, 3935	373
7		3s	272
11		316	391
24		1 326 559, 4i 8, 47	in
26		326 560, 4i 9, 114	31
4,	2	1311	196
	S	610	134
7		417 383, 922 511, 1314*96.16989,	
		3612 112, 3724	379

4 ^s	10	10i ^β	340
12		52	2
13		4is	301, 4is 346
17		9i 5, 92 23, 3724	383
18-19		i619	244
18		419 494, 497, 42o 519, 261 ² 168, 40,0	229
19		52 4, 61	9
20		421	561
5,	6	36j2 112, 3724	379
	8	154	40
17-26		2230	313
17		7i 2, 1713	177
18		iois33o, 151197,	
		175	82
19		1711	156
23		84	60
6,	2-3	i16	100
2		83 35, 922 513,	
		3327 316, 3935	360
4		3011 107, 34e	61
25		H3	19
30		H4	25
7		v	3724 377
7,	i	7s 97, 77 148, i4e	49,
		1414	177
3		42ie	203
5	...	4217 240, 3325	278
6		710336.8583,111,242,	
		iiig	256, 258
7		710	235
12		721 531, 9i	7
14		3322	240
16		83 37, 1311	222
18		721	534
19		9i	7
20		721	536
8,	3	9i ii, 18, 3724	386
4		3612 112, 3724	379
5		10v	330
6		1711	156
19		1421	315
20		9i	13, 19
9,	4-7	933	726
8		910 274,	278
9		910	281
11		919	448
12		914	388
13		1615192	
14		919	452
16		919	446
22		101	2
24		1014, 8, io2 46, io22	496
34-35		iii3	206

dob)

IO, **2** II⁵ 42, II¹³ 211
 3 io⁸ 164, io^{j8} 372,
 IO2 497
 IO22 498
 4 ii* 30
 7 1018 372
 8 io¹³ 277
 9 io² 499, n⁴ 29, 35³ 30
 14 35³ 22
 15 II¹ 2
 16 IO20 413, n³ 18
 17 io²² 499
 18 3724 386
 n, 4 i2^j 3, 13^s 19, 3724 383
 6 23^s 60
8 i6¹⁸ 239
 14-15 I2¹ 52
15 12¹ 19, I7^U 156
 17 12¹ 19, 13¹² 170
 18 13¹² 176
 19 I2^U 163, 15² 16
 12, 2 151 8, 3410 i0⁷
 3 12¹⁰ 156
 7-8 324 45, 32⁷ 71
 12 12²¹ 330, 333
 17 I2^{al} 352
 18 12²² 354
 19 1319 282, 15¹ 20,
 3312 102, 3935 359
 13, 3 333 23, 34² 364,
 3724 395, 427 62
 4 1323 32X
8 3724 399
io 1318 255
15 3311 93
 17 1514 119, 339 62
 18 15^s 20
 20 154 33
 21 383 72
 22 1517 151
 24-25 1520 183, 3310 73
 24 13 (14¹) 441
 25 1520 186, 1528 278
 26 14¹⁸ 222, 1517 153,
 1520 184, 3311 92
 27 1522 218
 28 14^e 36, 1623 3³
 14, i i4¹³ 150, 1414 180
 6 1411 102
 7-9 1910 93
 7 1412 122
 10 313 351, io^{2t} 425,
 13^{ie} 238
 13 3724 377
 21-22 i8^{u0} 243
 21 21^{al} 203
 15, **2** 1512 101
 3 15ⁿ 94, 15¹³ iio
 9 1710 152
 11 i6²¹ 281
 12 i6^{j6} 203
 15-16 i6ⁱ⁹ 246
 15 i6^{j8} 232

15, **18** 1710 153
 20 i6¹⁰ 116
 21 2422 269
28 1520 189
32 ioTM no
34 1610 117
 16, **12** i7³ 50, 233 22
 14 1621 276, 171 2
 16 i6^{1X} 276, i7^j 2, i7² 42
 17 172 45
 18 i6²¹ 276, 171 2,
 172 37, 33° 62
 21 172 46
23 171 2
 17, 2 ... Γ184 45, 3327 311
7 184 32
9 184 36
10 171 6, 183 26
 18, **2** 194 27
 4 3612 112, 3721 379, 386
 19, **2** 33, 17
 6 34^s 36
 7 3313 125
10 i9²³ 216
 11-20 19²³ 220
 13 4211 120
20 1926 298
 25 --- 313 351, io²ⁱ 425,
 1316 238, 21^j 116,
 2134 341, 278 89
 20, 4 3612 i12, 3724 379
 5 21ⁱ 48, 54, 2113 109
 6-7 407 170
 8 21ⁱ 52
 10 21ⁱ 59
 11 2014 139
 15 21ⁱ 57
 19 2021 222
 21, **3** 2210 206
 4 22a 6
 7 3430 350
 22 2212 107, 2214 154
 28 226 36
 32 278 89
 22, **1** 3724 386
 5 --- 231 3, 241 3, 251 3
 12 231 3, 241 6, 251 3
 14 2310 158
 17 2221 231
 18 2713 165
 23, 3-4 3323 252, 3423 268
 3 2331 74
 4-5 3313 118
 6 253 17
 10 32a 32, 34^s 42,
 403 23
 11 32a 33, 349 89
 13 251 13
 24, **15** 3s269
17 3s270
 25, 3 3323 265
 4 3724 383
 26, **14** 404 66

27, **2** 345 34, 34° 46
 6 172 32, 34^s 30, 401 8
 13 281 2
 28 278 93
 28, **15** 281 g
 20 2823 284
 29 3²⁵ 249, 311 2
 29, **2** 4212 147
 6 303 35, 3⁵ 58
 7 54 73
 8-10 2921 194
 8 3^oi12
 9 301 19
 10 3² 25
 11-16 2921 194
 11 3^a 29
 12 3²⁵ 257
 14 3621 227
18 30776
 21 2923 211
23 3010 95
25 19^s 85
 30 291 12, 311 2
 30, 1-24 3o25 249
 1 i9o82
16 33aa 242
 21 349 90, 411 13
 31 291 12, 34^s 32, 35³ 43
 31, **1** 3116 183
 5 3116 183, 3124 265
 16 3124 265
18 1012 264
 32, 2-3 331 2
 22 3724 377
 33, 9-11 3312 100
 9-10 341 4, 364 2
 10-13 321 7
 10 3724 386, 3935 362
 12 382 46
 14 3330 341
 23 3326 289, 3724 390
 27 3612 i12, 3724 379
 34-35 361 6, 362 16
 34 3312 107, 401 8
 34, **5** ^32i 7, 382 46
9 321 7
18-23 3424 274
 20 3423 256
 24 3420 238, 3420 330
 30 3724 389
 35 361 6, 362 16
 35, 2-3 321 7
 2 382 46
 3 3510 96
 36, 5-12 3615 152
5 3617 177
8 361e 154
 13 278 105, 3724 383
 15 361e 154
 17 3612 190
 27-30 37 (3632) 2
 29 3711 170
 31 3823 440
 33 37ai 321

(Iob)

37, 12	7	37u	201
38		4°i	2
38,	i	40i	14
2		38i	14, 427 50
3		38i	14, 4°i J4, 427 50
4		38i2	238
10		2010	141
19		38m	452
35		4°u	241
36		39i	3
39		39i	5
41		39i	5
39		40i	2
39 ^a	13	39i8	202
15		3°29	285
4°,	6	4°25	451
10		40.5	41i
14		40i0	266
19		4020	527
20		3g 256, 40i0	254
41,	25	40i0	268
42,	6	3°	133
7		38i	14
10		42i2	149

Psalmi

4,	6	33i4	146
	7	33i4	147
5,	5	i5	177
	7	io3	103
7,	5	32p	541
	13	928	651
9,	22	9i1	311
	39 (10, 18)	229	83
10,	6	9i2	335
11,	9	17	379
12,	i	109	211
15,	2	223	23
	6	27i3	155
17, 12		323	490
18, 13		420 544e 421 551, 920	491
26,	10	i24	49
30,	13	8i9	292
31,	9	4i0	173
33,	16	367	62
34,	i6	i6ie	207
40,	4	33i9	217
41,	4	i62i	288
43,	22	5i9	343
	23	8, 108	
44, 4		12i8	304
49, 9		35? 73	
56,	5	5is	269
57, i i		16i1	129
68, 13		54 73, 29, 75	
72, 18		4oe	162
76, 19		404 69, 70	
84,	9	ni	46
101, 18		35i2	126
102, 20-21		9,,	366
103, 4		4i9	498
	10	28,0	127
	29	34i5	162

118, II . . .

124,	i	95	94
138,	7	9i8	355
8		9i3	372
148,	8	3937	301

Proverbia

1, 24	279	113
28	27,	114
5, 22	i88	107
8, 15 913 378,	3622	243
10, 7	4°e	194
24	1311	169
11, 2	52 18, i5,,	260
13, 10	4°e	150
14, 18	323	472
15, i	4°22	571
5	1514	126
19, i i	45	71
12	3924	265
20, 9	912	339
21, i	1224	374
22, 22 54 73, 29, 75		
25, 27	3720	305
26, 14	22u	146
28, 9	27f	116
15	410	176

Ecclesiastes

1, 8	323	492
4, 14-15	819	294
5, 9	20ao	226
12	53 55, i8 i0	128
16	34	160
6, 1-2	i4	105
7, i	32e	474
14	12i4	225
8, 6-7	323	481
9, 3	2i16	148
i i	5i1	229
11, 7	34	157
12, 7	34i4	156

Cantica

8,	6	i85	70
----	---	-------	-----	----

Sapientia

2,	9	24i8 206, 2718	152
i i	228	72	
24	4°io	280	
4,	16	i8	474
5, 21	9i8 374, 2o28	333	
22	4iu	256	
6, 14	24j3 131	vide Addenda	
9,	15	192e	309
i i,	21	9i0	285
13,	2	3i2e	284
14,	i i	15i9	171
17,	4	io22	487
10	12e 113, i8u	142	
17-18	4i5	306	
18,	20	i3n	159

Ecclesiasticus

1,	5	28a,	258
10	28i3	291	
2,	5	4e	76
5,	8	85	95
9,	10	20,	64
10, 14	I52e	251,	407 175
15	33i7	195,	4°e 133
11,	27	325	527
33	i9	484	
12,	9	2n	225
19,	i	420	534
12	4a	23	
27	3i19	223	
23, 32	3i12	153	
24,	5	37a	71
25,	23	4,,	206
26	4i1	207	
26,	5-6	3i34	346
13	14	123	
27,	6	7i8	401
31,	35	iu	641
40,	i	12i	795
44, 20	i8	447	

Isaias

i,	23	229	79
3,	1-2	i220	323
6,	i	i6	226
	9	720	462
7,	14	4i2	249, 252
8,	19	5 (4i)	585
i i,	i	4i2	251, 254
	2	328	84
14,	4	3i8	419
	12	4iie	298
18,	4	29i9	186
26,	3	94	79
	7	ii	35
27,	i	3e	263
28,	9	383	65
30,	13	3420	218
	33	20ae	311
32,	17	254	64
35,	3	44	57
	4	9i1	307
40,	i i	404	57
	26	253	50
49,	18	405	122
57,	20	3ae	548
	21	94	82
63,	17	720	462
64,	6	9e	407
66,	i	269 130, 35j	54
		3629 316, 3834	601
24	24 TM	237	

Ieremias

i, 13	17 349
14	3012 126
5, 8	3919 228
22	2610 141

(Jeremias)		19, 3	410 178	Ionas	
9, 22	207 61	38, 19	1311 159	3, 5	t61p 212
24	4 ⁹⁵ 102	Daniel		Nahum	
10, 23	323 474	2, 28-29	3315 172	2, 1 2	410192, 3i8115
14, 22	119 725	4, 9	4011 421	Zacharias	
17, 9	g2l 502	14	1210 153	6 ¹ 1	i» 349,
20, 9	4a 27	7, 10		n> 4-5	i» 197
14	3a 123	10, 8	4m 286	Malachias	
48, 29-30	4 ⁶ 157	18	4ie 356	3, 1 1	4a 148
Ezechiel		Ioel		1 4	2e 158
I, 1	16 228	2,13	33a» 296	I Machabaeorum	
4	416 371	Amos		2, 2-4	177 114
24	416 372	4, 7	v 37ls 206		
9, 9	22m 140				
14, 14	Prol. 82				

NOVUM TESTAMENTUM

Matthaeus		15» 2 7 7	2420 246	Ad Ephesios	
3, 10	242» 243	16 ¹ 12	3720 311	3, 20	4211 145
17	17 347	24, 15	3s 269	5, 1	23u 185
5, 1 1	918 441	17	3s 270	13	373 78
12	918 442	Actus Apostolorum		16	3i 76
48	23u 183	5, 41	i2l 852	Ad Philippenses	
6, 33	4210 107	Ad Romanos		4, 12-13	210 187, 188
7, 7	42i 33	i, 20	ue 53	Ad Colossenses	
15	931 694	22	1220 319	2, 15	4019 507
16	205 47	24	720 462	I ad Thessalonicenses	
9 ²⁵	710 231	5, 12	i413 153, 1925 256	4, 13	i20 760
14, 6	34 181	7, 15	3i 39	5, 3	22u 101
8	410 185	8, 16	920 476	22	39» 354
17, 5	i, 347	28	911 316	I ad Timotheum	
19, 6	3111 137	30	519 343	6 ¹ 16	323 487
21, 21	9s 99	9, 18	720 462	17	3124 273
23, 3	43 37	11, 33	3722 361	Ad Hebraeos	
26, 24	33 88	12, 14	3i 46 ¹ 64	13, 8	1925 279
38	3i 13, 38	15	3025 253	Epist. Iacobi	
27, 52	710 231	13, 1	411 6	I, 11	2220 226
Marcus		I ad Corinthios		4 ¹ 6	4 ⁹ e 136
14, 34	3t 13	2, 1 1	3111 485	5, 1	Prol. 87
Lucas		4, 4	915 403, 920 485	I Epist. Petri	
i	410 357	6, 18	ii 27	5, 8	i7 368
i, 51	404 59	7, 31	1412 130	I Epist. Iohannis	
4, 6	4010 321	10, 13	2-122	i, 8	172 34
12, 4	272a 247	13, 2	9» 101	4, 20	6U 196
18	2022 250	15, 15	1310 136	Apocalypsis	
18, 11	40s 145	51	1414 194	i, 10	416 374
Iohannes		53 ¹	1920 315	5, 5	4019 478
3, 20; . 7 . 38 268, 24u 145		57	4 ⁹ i9 480	12, 9	3e 262
5, 25-26	192s 273	II ad Corinthios		10	4116 307
25	1415 202	2,15-16 . *	i8 466		
28	i415 200	6, 14	4r3 46		
6, 40	1925 294	16	i7 395		
8, 34	924 566	12, 4	412 226		
9, 4	239141	13, 4	1925 267, 271		
11, 9	i8560				
24	1412 134				
12, 29	38!25				

INDEX AUCTORUM ET OPERUM

Numerorum, quibus hic ad textum Thomae remittimus, prior capitulum, alter lineam indicat; numerus vero cursivus denuntiat auctorem vel locum ab ipso Thoma aperte vel tacite allegatum.

Alanus de Insulis	Alcuinus	De sophisticis elenchis
Distinctiones . . . i 255; 7 330; 8 261; 13 341; 15 259; 22 275; 40 636	Super Iohannem 1, 18 . . . ig 311	I c. ii (171 b 18) . . . 6 317
Albertus Magnus	Alexander Aphrodisius	Physica
Analytica posteriora	Super Meteora II c. 1 . . . 38 181	I 15 (192 a 24) . . . 10 IOI
I tr. 2 c. 9 i 371	Algazel	II 7 (196 a 20) . . . 16
De animalibus	Metaphysica	8 (196 b 21) . . . 9 114
I tr. 2 c. 8 n. 220 . . . 27 36	I tr. 3 \ 22 124	10 (197 b 25) . . . 9 655
II tr. i c. 7 n. 76 . . . 41 204	tr. 5 sent. S ibid.	13 (199 a 7) . . . 9 114
tr. 2 c. 3 n. 112 . . . 16 177;	Ambrosius	III 10 (206 b 32) . . . 9 37
40 328	De officiis I c. 24 4 392	IV 8 (213 a i) . . . 5 208;
XIII tr. i c. 6 n. 45 . . . 41 177	Expos. in Ps. 118, 68 . . . 27 58	26 138; 38 173;
XXIV n. 14 41 73	Ambrosius (pseudo)	9 (213 a 27) . . . 26 97
n. 15 41 57	De caelo et mundo	19 (220 b 28) . . . 38 393
n. 17 40 641, 666	I 6 (270 a 12) 14 114;	VIII 15 (261 b 12) . . . 3 378
n. 19 40 625	7 (270 b 20) 25 32	
De caelo et mundo	28 (282 b 4) 14 253	
I tr. i c. 8 37 268	Anaritius	II 2 (284 b 21) . . . 23 80
H tr. i c. 6 38 354	In X lib. priores Elementorum	3 (285 b 16) . . . 23 84
tr. 3 c. n 38 557	Euclidis r 371	3 (285 b 23) . . . 23 96
De natura locorum	Anaxagoras	3 (285 b 31) . . . 23 130
tr. i c. 8 37 333J 38 523	3 (286 a 32) IO IOI	4 (286 a 32) 9 182
c' 9 38 354	38 181	6 (287 a 23) 38 384
De spiritu et respiracione	antiqui	ii (289 b 30) 38 656
I tr. 2 c. 3 . . . 17 10; 18 167; 34 104	Procl. 14; 9 37; 34 165; 35 116; 38 96	14 (290 b 12) 38 651
De vegetabilibus et plantis		14 (291 a 7) 38 130
VI tr. 2 c. 4 8 166		26 (296 b 6) 9 149;
VII tr. 2 c. 4 24 212		26 (296 b 21) 38 130
Meteora	Aristoteles	III 3 (299 b 13) 37 274
III tr. i c. 2 37 i32	Operum quae Thomas commentatus	IV c. 5 (312 a 25) 26 138; 38 173
tr. 3 c. 5 . 36 317; 38 469, 594	est primo loco librum, deinde	
tr-5 28 14, 94	commentarii subdivisionem vel, ut aiunt,	De generatione et corruptione
Mineralia	lectionem producimus; pro ceteris	II c. 10 (336 a 16) 38 327
I tr. i c. 9 20 468	vero operibus quae allegantur quaeque	c. 10 (336 b 27) 14 142
II tr. 2 c. 1 a 28 180	a Thoma non exposita fuerunt, ad	c. ii (338 b ii) 7 188
tr. 2 c. 1 3 28 201	capitula (=c. vel cap.) editionis	c. ii (338 b 16) 19 335
tr. 2 c. 1 7 28 201	Berolinensis remittimus.	
tr. 2 c. 1 8 28 243	22 141; 38 384	
III tr. i c. 2 28 14, 94	Perihermenias	I 3 (339 b 21) 35 55
tr. i c. 5 28 14, 20, 94	I 2 (16 a 3) n 49	14 (346 b 20) 38 498
tr. i c. 1 O 28 20	Analytica posteriora	14 (346 b 32) 26 127
Quaestiones de animalibus	I i (71 a i) 23 36	14 (347 a 16) 38 508
n q 14 40 439	4 (71 b 34) 12 205	14 (347 b 6) 37 336
Super De caelesti hierarchia	II 20 (100 a 10) 10 129	15 (347 b 12) 38 342
cap. 2 § 9 . 19 106; 21 300; 40 154	Topica	15 (347 b 17) 38 499
Super lib. 37, 22 37 336	III c. ii (116 b 21) 10 253	15 (347 b 23) 38 504
Super lib. I Sententiarum	IV c. 5 (125 b 22) 4 96	15 (348 a 29) 38 433
in Procl. Magistri 6 313		15 (348 b 2) 37 336

(Meteora)

II	6	(358 a 29)	37 253
	7	(359 b 27)	38 198
	10	(362 b 19)	38 360
	IO	(362 b 25)	9 252
	c. 6	(364 b 14)	37 184
	c. 8	(366 a 4)	9 151
	c. 9	(369 a 28)	36317;
III	c. 6	(378 a 26)	28 14, 94
IV	c. 4	(382 a ii)	37 274
	c. 9	(386 a i)	

De anima

I	2	(403 a 30)	5 10
	12	(411 a 5)	ττ 36
II	2	(413 a 9)	4 476, 486
	9	(416 b 23)	4 489
III	7	(429 a 18, b 5)	14 309

De sensu et sensato

2	(437 a 3)	7 161;
		10 136; 37 21
2	(437 a 12)	12 176; 37 56

De memoria et reminiscencia

6	(452 a 27)	39 73
---	------------	-------

De somno

cap. 3	(456 b 17)	33 166
--------	------------	--------

De insomniis

cap. 3	(461 a 15)	4 313;
		33 171
cap. 3	(461 a 21)	7 318

De divinatione per somnium

cap. i	(463 a 23)	4 326; 7 315
--------	------------	--------------

De respiratione

cap. 5	(472 b 27)	27 31
cap. 17	(478 b 24)	13 420;
		14 67

De historiis animalium (transi. Scoti: ms. Bibi. Apost. Vaticanae, Chis. E. VIII. 251; transi. Guillelmi: ms. Vat. lat. 2095; vide Praefatio § 13 et 145)

I	c. 8	(491 b 9)	14 307
	C. II	(492 b 10)	21 36
II	C. 13	(504 b 17)	41 204
III	C. I	(510 a 15)	40 344
V	C. 2	(540 a 20)	40 425
	C. 2	(54° a 21)	40 331
VIII	c. 9	(596 a 7)	40 452
IX	C. I	(610 a 24)	40 496
	c. 46	(630 b 18)	40 307

De partibus animalium

III	c. 6	(669 a 8)	41 177
-----	------	-----------	--------

De progressu animalium

cap. 4	(705 b 20)	23 84
--------	------------	-------

De generatione animalium

I	c. 18	(725 b 3)	10 245
	c. 18	(726 a 26)	10 245
II	c. 3	(736 a 35)	10 258
	c. 3	(737 a 27)	I 64
	c. 4	(739 b 20)	10 250
III	C. II	(761 a 32)	38187

IV c. 2 (767 a 31)

c. 6 (775 a 6, 14) 38 187

Metaphysica

I	i	(980 a 26)	7 161;
			10 136; 37 21
	3	(982 b 26)	x 431
	4	(983 b 7)	Prol. 14
	4	(983 b 26)	38 188
V	13	(1018 b 30)	12 205
	19	(1022 a 5)	38 219

Liber Ethicorum

I	2	(1094 a 23)	9 121
	9	(1097 a 29)	7 75
	12	(1098 b 12)	2 I
	14	(1099 b 28)	8 196
II	7	(1107 a 2)	24 220
III	12	(1114 a 23)	10 99
	14^(1115 a 26)		8 73;
			9 519
	17	(1116 b 31)	17 139
	18	(1117 a 29)	4 91
IV	10	(1124 b 18)	29 103
	10	(1124 b 26)	36 143
	17	(1128 b ii)	3 532
V	9	(1133 a 20)	27 189
	16	(1137 b 13)	11 79
VI	7	(1142 a 15)	15 89;
			32 71
	ii	(1144 b 2)	10 260;
			38 625
VII	6	(1149 a 25)	5 20
	9	(1152 a 1)	4 98
	n	(1152 b 18)	31 28;
			38 64

VIII 12 (1161 b 18)

IX 11^(1170 a 20) J3 s2, 315;

13 (1171 a 28) 2 245

13 (1171 a 35) 2 227

14 (1171 b 32) 2 227

Politica

I	i	(1253 a 10)	6 77
	6	(1256 b 20)	37 112;
			38 271
	7	(1257 a 5)	27 187
	7	(1257 a 35)	27 189
VII	c. 7	(1327 b 23)	30 122

Rhetorica

II	c. 2	(1378 a 31)	5 10
	c. 2	(1379 a 15)	30 278
	c. 8	(1385 b 13)	19 201
III	c. 17	(1418 b 4)	i 637

astrologi

3 120; 38 354

Augustinus

Confessiones

I	c. 12	24 223
II	c. 6	5 10
IX	c. 12	7 297
Contra Maximinum		
II	c. 13	40 96

De civitate Dei

II	c. 4	40 358
	c. 25	40 355
V	C. I	Prol. 39
	c. 9	Prol. 37
IX	c. 4	i 736; 3 2; 6 81;
		163, 168
	C. 5	19 201
XI	c. 9	38 159; 40 295
XII	c. 13	7 138, 207, 229;
		10 422; 14 123;
		16 308; 19 285

XIV c. 7 14 335; 16 59

c. 9 i 749

c. 10 I 52

XV C. 23 40 349

C. 25 i 3 551; 6 31;

9 145- 357; 13 159

XVIII c. 14 25 54

XX c. 7 9 42; 19 302

C. 22 24 236

XXI c. 17 4 453

XXII c. 26 19 319

c. 29 19 330

De consensu Evangelistarum

II c. 4 5 321; 42 69

De cura pro mortuis

cap. 4 ii 266

De disciplina Christiana

cap. 6 29 59

De Genesi ad litteram

I c. i 40 292, 391

IV c. 26 40 295

c. 33 40 295

XI c. 3 i 572; 12 129;

15 196; 40 407

De haeresibus

8 19 302

IO 19 278

46 i° 50, 106, 169

De libero arbitrio

II c. 19 8 196

III c. 17 22 275

De nuptiis et concupiscentia

I c. 24 25 72

De perfectione iustitiae hominis

cap. 5 13 335

De Trinitate

III c. 4 9 363; 25 43

XIII c. 5 18 62; 21 241

XIV c. i i 868; 28 238

Enarrationes in Psalmos

7-5 31 69, 112

34- 6 31 7

63 27 102

94, i 23 188; 30 141; 31 76

139, 5 41 99

Sofiloquia

I c. 10 31 28; 38 64

c. 12 16 71

- Augustinus (pseudo)
..... 39 296
- Averroes
De caelo et mundo
II comm. 13 23 90
- Metaphysica
XI (XII) comm. 37 . . . 22 141
comm. 51 . 22 m, 124
comm. 52 . . . 22 141
- De substantia orbis
cap. 2 38 321
- Avicenna
Canon medicinae
I fen i doct. 3 c.1 . . . 14 22
doctr. 4 c.i . . . 7 118;
16 85
doctr. 5 c.i . . . 21 249
doctr. 6 c.i . . . 17 10;
18 167; 34 104
fen 2 doct. 3 c. n . . . 16 62
III fen 5 tr. 2 c. 13 . . . 41 139
- De anima
II c. 3 16 62
- Metaphysica
VIII c. 6 22 124
IX c. 4 5 184
c. 6 i 404
- Sufficientia
I c. 14 Prol. 16
- Bartholomaeus Anglicus
De proprietatibus rerum
VIII c. 35 et 36 - - - 9 240;
37 144; 38 546
c. 37 9 248
XI c. 3 37 256
Xn c. 1 39 313
XIII c. 26 41 165
XVII c. 35 - - - 8 168, 171
XVIII c. 12 21 82
c. 43 40 487
- Bernardus
Epistula 12 19 201
- Boetius
De consolatione philosophiae
I metr. 1 3 42
III pr. ii 14 142
- Bonaventura
Super lib. I Sententiarum
in Prol. Magistri dub. 7 6 313
- Cassiodorus
Super Psalmos
x) 1 18 62; 21 241
96» 6 13 249
- Cerinthiani
..... 19 302
- Chiliastae
..... 19 382
- Chrysippus
..... Prol. 17
- Cicero
vide Tullius
- Cleanthes
..... Prol. 17
- Coran
azoara 23 et 54 - - - 19 302
- Corpus iuris canonici
Decretum Gratiani
II causa 24 q. 3 can. 6 . 33 331
- Decretales Gregorii IX
I tit. i c. i . 4 412; 40 226
tit. 2 c. i i 33 331
tit. 34 c. i 33 331
- Corpus iuris civilis
Digesta
I tit. 3, 3 ii 79
XLII tit. i, 53 - - - 33 331
- Codex Iustinianus
III tit. 3 29 76
- Democritus
..... Prol. 16
- Diogenes
..... 38 181
- Dionysius
De caelesti hierarchia
cap. i § 2 et 3 - - - 38 34
7 § 2 . . . 38 166; 41 289
7 § 3 - - - 41 289
13 § 2 i 278
14 9 33
- De ecclesiastica hierarchia
cap. 6 pars 3 § 6 - - - 41 289
- De divinis no
cap. i § 5 . . . 17 55; 36 50
4 § 4 38 409
4 § 19 10 371
4 § 25 10 81
4 § 31 10 371
7 § 2 28 341
- Donatus
Ars grammatica III 6 . . . 13 249
- Ebionitae
..... 19 278
- Empedocles
..... Prol. 16
- Gennadius
De ecclesiasticis dogmatibus
cap. 2 19 278
15 26 48
- gentiles antiqui
7 138, 207; 14 123; 16 308;
19 285
- Gerardus Cremonensis
.....
- Glossa ordinaria Bibliorum
sive marginalis sive interlinearis
Gen. i, i . i 4° 292, 391
3» i . i 572; 12 129;
15 196; 40 407
18, 19 - - - 21 134
Lev. i, 17 - - - i 183
Esther 4, i - - - 16 213
Iob i, 4 - - - i 100
I, 21 . . . i 793
6, 10 - - - 6 125
8, 17 - - - 8 267
10, 22 . . . 10 454
21, 24 . . . 15 255
22, 16 - - - 22 181
20, II - - - 26 156
27, 8 13 235; 27 IOI
28, 21 - - - 28 274
30, 23 . 7182:10437;
21 II7
34, 21 . . . 34 243
36, 23 - - - 21 134
Ps. i, i . 18 62; 21 241
34, 6 . . . 31 7
54, 6 - - - 26 160
118, 9 - - - 20 122
Prov. 8, 22 - - - 26 199;
36 250, 259
Is. 5, 24 . . . 20 334
Osee 8, 8 . ii 196; 24 57;
39 69
Ioh. prol. . . . 39 296
Rom. I, 29 . . . 6 313
14, 3 - - - 4 19
16, 27 . . . 40 96
Phil. 4, 4 . . . 33 255
Col. 3, 23 - - - 27 102
- Gregorius Magnus
Homiliae in Evangelia
II horn. 34 . . . 40 392
horn. 35 . i 632 vide Addenda

(Gregorius Magnus)

Moralia

			•	Prol.	101
I	c. 5	•	•	34	255
	c. 7	•	•	I	100
II	c. 4	•	•	I	267
	c. 16	•	•	1	774
	c. 17	•	•	i	793
V	c. 6			3	461
	c. 38			4	508
	c. 42	•	•	4	559
	c. 45	•	•	17 109; 19 106;	
				21 300; 40 154	
VII	c. 22	•	•	6	156
VIII	c. 25	•	•	21	248
IX	c. 16	•	•	9	361, 376
	C. 43	•	•	10	33
	c. 63	•	•	10	436
	c. 65-66	•	•	10	457
XI	c. 13	•	•	13	123
XIII	c. 55	•	•	32	171
XIV	c. 2			18	17
	c. 7	•	•	18	65
	c. 49	•	•	19	213
	c. 52	•	•	19	211
XV	c. 57	•	•	21	291
	c. 60	•	•	21	326
XVI	c. 8	•	•	24	7
	c. 10	•	•	22	181
XVII	c. 17	•	•	25 90; 30 194	
	c. 29	•	•	26	161
XVIII	c. 32	•	•	26	189
XXII	c. 15	•	•	31	334
XXIV	c. 20	•	•	34	134
XXVIII	c. 14	•	•	38	153
XXX	c. 10	•	•	39	9
XXXII	c. 12	•	•	40 250, 302, 303	
	c. 23	•	•	40	392
XXXIII	c. 9	•	•	40 255, 517	

Guillelmus de Moerbeke

Transi, ex graeco librorum Aristotelis
De historiis animalium (ms. Bibi.
Apost. Vaticanae, Vat. lat. 2095)
40 307, 331, 425, 452; 41 204

haeretici

19 295; 24 7

Hermannus Alemannus

i 637

Hieronymus

Prologus in libro Iob de
hebraeo translato 3 131

Super Epistolam ad Titum

i, 2 40 296

Hugo de S. Charo

Super Epistolam ad Hebraeos

i, 10 38 85, 664

Hugo de S. Victore

De sacramentis

I pars i c. 10 26 170

Huguccio Pisanus

Liber derivationum i 183;
41 168 var.

Iohannes Damascenus

De fide orthodoxa

II c. 3 40 296
c. 6 37 272; 38 158
c. 7 38 378
c. x4 5 27
c. 16 5 10

Iohannes de Sacrobosco

De sphaera cap. 1 38 531, 542

Isidorus

De natura rerum cap. 37 37 132, 256

Etymologiae

I c. 14 39 275
III c. 71 9 240, 248;
37 M3, 144; 38 537, 540
VII c. 5 i 246
VIII c. 9 28 258, 267;
35 n6; 40 645
c. n i 255, 256;
40 250, 255, 517
X n. 119 13 235; 27 101
XI c. i 16 177; 38 63
XII c. i '1 84
c. 2 39 117
c. 6 40 515, 518
XIII c. 15 26 143
XV c. 16 ii 106; 26 199
XVII c. 7 29 170
c. 8 42 176

Iudaei

7 229; 19 302

Lambertus Altissiodorensis

Summulae logicae 34 392

Leopoldus

Compilatio de astrorum scientia

tr. 7 3 120

Macrobius

In somnium Scipionis

I c. 9 7 7 37 40
c. 14 37 35

Mahumetus

19 302

Manichaei

10 50, 106, 169; 40 302

Michael Scotus

Transi, ex arabico librorum Aristotelis
De animalibus (ms. Bibi. Apost.
Vaticanae, Chis. E. VIII. 241)
27 36; 40 496

Missale romanum

Graduate missae 'Statuit' 1 447

Moneta Cremonensis

Adversus Catharos

IV c. 7 § 2 19 295

Moralium dogma philosophorum

22 i 833

Moyses Maimonides

Dux neutrorum

III c. 16 (17) Prol. 31
c. 17 (18) 22 141
c. 22 (23) Prol. 72; 32 14

naturales antiqui

Proh 14

Nemesius

De natura hominis

cap. 3 4 476, 486

nigromantici

40 645, 649

Origenes

Peri Archon I c. 6 4 453

Ovidius

Remedia amoris 127 2 266

Papias

41 168 var.

Peripatetici

i 740; 3 4; 6 168

Petrus Hispanus

Summulae logicae

tr. 5 n. 24 et 26 297

Tractatus maiorum fallaciarum

34 392

Petrus Lombardus

Glossa super Psalmos

i, i 18 62; 21 241
34, 6 31 7
54, 6 26 160
9 20 122

(Petrus Lombardus)

Glossa super Epistolas Pauli

Rom. i, 29	6 313
14a 3	4 IQ
Col. 3, 23	27 102
Hebr. 1, 3	38 625

Libri Sententiarum

II d. 42 c. 4	i 21; 7 499
	13 339
d. 42 c. 5	13 349; 33 64
III d. 39 c. 7	31 69, 112

Petrus Venerabilis

.....	19 302
-------	--------

Pharisaei

.....	7 229; 19 302
-------	---------------

Philippus Cancellarius

Summa de bono	1 371
---------------	-------

philosophi

.....	Prol. 17; 1 736; 4 98; 7 230; g 151; 14 309; 26 155; 38 163
-------	--

Plato

.....	4 476; 9 37
-------	-------------

Parmenides 137 E

.....	1 317
-------	-------

Platonici

.....	25 541 37 35
-------	--------------

Plinius

Naturalis historia

VII c. 54 (55)	34 165
IX c. 2 (1)	41 424
c. 3 (2)	40 514; 41 484
XVI c. 10 (19)	41 163

Poeta

.....	2 266
-------	-------

Porphyrius

.....	19 319
-------	--------

Ptolomaeus

Almagestum XIII cl. 2	38 383
-----------------------	--------

Pythagorici

.....	23 96; 38 160, 651
-------	--------------------

quidam

vide Index rerum et verborum	
s.v. quidam	

Robertas Grosseteste (Lincolniensis)

.....	i 532
-------	-------

Saraceni

.....	19 302
-------	--------

Sallustius

Bellum Catilinae cap. 20	1 833
--------------------------	-------

Stoici

.....	i 737; 3 3; 6 81, 163
-------	-----------------------

Summa Sententiarum

tr. 3 c. 16	i 21; 7 499; 13 33g
-------------	---------------------

Thomas Cantimpratanus

De naturis rerum (ms. Bibl. Apost. Vaticanae, Palat, lat. 1066)	
---	--

lib. IV	39 16, 224, 273; 40 372, 496
---------	---------------------------------

lib. V	38 686; 39 160, 164, 165, 166, 180, 209, 289
--------	---

lib. VI	40 514; 41 61, 384
---------	--------------------

Tullius Cicero

.....	i 833
-------	-------

De divinatione II c. 7	Prol. 37
------------------------	----------

De fato cap. 17	Prol. 37
-----------------	----------

De finibus III c. 6	10 260; 38 625
---------------------	----------------

De natura deorum

II c. 5-8	Prol. 17
-----------	----------

c. 20	38 554
-------	--------

c. 21	Prol. 17
-------	----------

Tusculanae disputationes

III c. i	10 260; 37 625
----------	----------------

IV c. 2	35 107; 36 262
---------	----------------

Vegetius

Instit. rei militaris I c. 2	30 122
------------------------------	--------

Zeno

.....	Prol. 17
-------	----------

LOCI OPERUM THOMAE AB EDITORIBUS ALLEGATI

Summa theologiae

Prima pars

q. i a. 10 ad 3	i 233
q. 19 a. ii	3 551; 6 31;
	9 145, 357; 13 159
q. 20 a. i ad 2	5 10
q. 61 a. 3 arg. 1	40 296
q. 63 a. 4 ad 3	10 81
q. 63 a. 7 sed c.	40 392
q. 67 a. 3	38 322
q. 68 a. 4	37 272
q. 69 a. i ad 4	5 208;
	26 138, 141; 38 173
q. 70 a. i ad 3	38 383, 384
q. 70 a. 3	38 160
q. 74 a. 2	40 295
q. 84 a. 8 ad 2	4 313;
	33 166, 171
q. 85 a. 2 arg. 3	II 49

q. 97 a. 2	i 52
q. 103 a. 8	10 371
q. 106 a. 2 ad i	41 289
q. 108 a. i	38 166
q. no a. 2-3	i 710
q. in a. i	i 240
q. 112 a. 2	I 278
q. 112 a. 4 ad 2	9 33
q. 115 a. 2	4 489
q. 115 a. 3	i 238; 38 327
q. 119 a. i arg. 3	7 118; 16 85

Prima secundae

q. i a. 2 sed c.	9 114
q. 2 a. 3	40 96
q. 3 a. 2 ad 2	7 75
q. 4 a. 6	19 319
q. 5 a. 8 ad 3	18 62; 21 241
q. 17 a. i	7 474
q. 21 a. i	ii 34
q. 21 a. 2 arg. 1	10 99

q. 35 a. 2 arg. 1	14 335; 16 59
q. 35 a. 8	6 77
q. 37 a. i	16 71; 31 28;
	38 64
q. 38 a. 3	2 245
q. 38 a. 5 sed c.	7 297
q. 42 a. 5	3 27
q. 46 a. i - 2	5 10
q. 46 a. 4 ad 3	5 20
q. 47 a. 3 arg. 1	30 278
q. 59 a. 2	i 736; 3 2;
	4 96; 6 81, 163, 168
q. 72 a. 4	i 2Ü7 499; 13 339
q. 72 a. 6	13 335
q. 83 a. 4 arg. 3	7 161;
	10 136; 37 21
q. 85 a. 5 sed c.	14 153
q. 96 a. i sed c.	ii 79
q. 102 a. 2 arg. 1	3 172
q. 103 a. i	i 161; 42 66
q. 109 a. 8	16 265

Secunda secundae

q. 19 a. 4	i 431
q. 26 a. 4	40 41
q. 29 a. 3	i 833
q. 30 a. i	19 201
q. 35	I 2II
q. 36 a. i sed c.	5 27
q. 38 a. i	6 313
q. 45 a. i arg. 2	i 868; 28 238
q. 57 a. 4	i 57
q. 60 a. 4 sed c.	4 19
q. 64 a. 5 ad 3	8 73; g 519
q. 66 a. 1	37 112; 38 271
q. 69 a. i ad 3	31 334
q. 78 a. i	27 189
q. 94 a. i	25 54
q. 94 a. 4	31 284
q. 95 a. 3	28 258; 267;
	35 116
q. 103 a. i ad 3	40 96
q. in a. 2-3	13 235; 27 101
q. in a. 4 arg. 1	27 102
q. 117 a. 2 ad 2	29 59
q. 122 a. 4	3 171
q. 123 a. 9	1 632 vide Addenda
q. 125 a. 4 ad 3	8 196
q. 129 a. 3 ad 5	29 103
q. 136 a. 4 ad 2	4 91
q. 144 a. 2 arg. 1	3 532
q. 152 a. 2	2 1
q. 153 a. 2 arg. 3	25 72
q. 158 a. i ad 2	17 134
q. 180 a. 2 ad 3	31 28; 38 64
q. 188 a. 7 ad 5	27 187

Tertia pars

q. 5 a. 2	14 114
q. 22 a. 2	i 183
q. 31 a. 3 ad 3	5 321; 42 69
q. 33 a. 2 arg. 3	10 258
q. 66 a. 3	38 187

Summa contra gentiles

I c. 6	19 302
II c. 39	Prol. 14
c. 58	7 26 48
III c. 26	8 196
c. 27	
c. 49	II 128
c. 64	5 149
c. 94	Prol. 37
IV c. 82	7 138, 207, 229;
	10 422; 14 123;
	16 308; 19 285
c. 83	19 302

Quaestiones disputatae

De veritate	
q. 2 a. 10 ad 3	7 9 655
q. 5 a. 2	5 149
q. 5 a. 4	i 404
q. 5 a. 9	i 238
q. 7 a. i	12 176; 37 56
q. 8 a. 15 sed c. i	28 341

q. 9 a. 3	41 289
q. 10 a. 6 sed c. 2	10 129
q. ii a. I ad 3	23 36
q. 12 a. 7	i 349
q. 24 a. 8	4 455
q. 24 a. 9 sed c.	4 459
q. 24 a. 10	4 453
q. 26 a. 3	16 62
q. 26 a. 4	14 335; 16 59
De potentia	
q. 3 a. 16	5 184
q. 4 a. i	5 208; 26 138;
	38 173

De malo

q. 9 a. i	ii 176; 31 72
q. 16 a. 5	4 453

De spiritualibus creaturis

a. 2	4 476, 486
a. 6 ad 14	38 158

De virtutibus in communi

a. 8 arg. 15	38 625
--------------	--------

De virtutibus cardinalibus

a. i	22 146
------	--------

Super libros Sententiarum

Liber I	
in Prolog. Magistri	6 313
d. 35 a. 3	22 124
d. 36 q. i a. i	22 124
d. 39 q. 2 a. 2	22 141
Liber II	
d. i q. 2 a. 5 ad 4	4 470
d. 10 a. 2	x 278
d. 13 a. 4 arg. 5	38 198
d. 14 expos. textus	38 383, 384
d. 14 a. 3 ad 4	23 80
d. 18 q. i a. i sed c. 1	164
d. 19 q. i a. 4	14 22
d. 20 q. i a. i arg. 2-9	106;
	14 253
d. 23 q. 2a. i ad 3	13 249
d. 29 a. 3 arg. 3	19 201
d. 30 q. 2 a. i	7 118; 16 85
d. 30 q. 2a. 2 sed c.	10 245
d. 42 q. 2a. 2 qc. 3 arg. 3	13 3495 33 64
d. 42 q. 2 a. 4	n 36

Liber III

d. 2 q. i a. 3 qc. 2	19 278
d. 15 q. 2a. 2 qc. 2 arg. 3	5 10
d. 22 q. i a. i	4 476, 486;
	14 142
d. 33 q. i a. 2 qc. i	10 260;
	38 625
d. 34 q. i a. 5	4 98

Liber IV

d. 17 q. 2 a. i qc. i	40 180
d. 43 a. 3 qc. i ad 4	9 42
d. 43 a. 4 qc. 2 ad 2	34 165
d. 44 q. i a. i qc. i	19 295

d. 44 q. 3 a. i qc. 2 ad 3	3 82, 315; 10 17
d. 44 q. 3 a. 2 qc. 3	1 401;
	7 183; 17 187
d. 45 q. i a. 2 qc. 1 sed c. 1	7 182; 10 437; 21 117
d. 45 q. 2 a. 3 qc. 3	11 266
d. 47 q. i a. 2 qc. i	20 331
d. 48 q. x a. 4 qc. 2 arg. 2	38 321
d. 49 q. i a. 2 qc. i	14 142
d. 49 q. 4 a. 5 qc. 3 ad 3	37 19
d. 50 q. 2 a. 3 qc. 2 sed c.	23 236

Super sacram Scripturam

Super Psalmos

36, 8	19 106; 21 300; 40 154
-------	------------------------

Super Isaiam

3> i	10 253
13. 9	19 106; 21 300; 40 154
30, 27	19 106; 21 300; 40 154

Lectura super Matthaicum

22, 28	7 229; 19 302
--------	---------------

Lectura super Iohannem

ii, 7	i 632 vide Addenda
-------	--------------------

Super Epistolas Pauli

Rom. i, 21	ii 176; 31 72
i, 25	SI 284
Gal. 5, 26	II 176; 31 72
Hebr. I, 10	38 85, 664
8, 12	IS 341
12, 13	II 34

Super opera Aristotelis

Super Physicam

II 7 (196 a 24)	Prol. 16
15 (200 a)	38 96
VIII 23 (267 b 6)	38 232, 540

Super De caelo et mundo

II 3 (285 b ii)	38 354
(285 b 23)	9253.
23 96; 26 93; 37 135	
9 (288 b 7)	38 531
28 (297 b 30)	38 542
28 (297 b 31)	9 253;
	26 60, 37 135

Super Meteora

I 14 (347 b 6)	37 336
15 (348 b 2)	37 336
II i (353 b 5)	38 181

Super De anima

II 14 (418 b 20)	38 322
14 (418 b 26)	10 468

Super De sensu et sensato

3 (437 a 29)	41 155
--------------	--------

Super Metaphysicam

i 7 <986 a 9>	
11 i b 7>	36

Super librum Ethicorum

V 16 (1137 b 13)	
------------------	--

Super Boetium De Trinitate	Responsio de 36 quaest.	cap.17 (19)	17 55! 36 50
q. i a. 2ii 128	q. 1-4 - - - 26 155; 38 163	De regno	
Opuscula	Responsio de 42 quaest.	II c. - - - .30 122	
De articulis fidei	q. 3-5 7 . . . 26 155; 38 163	De motu cordis . 17 10; 18 167;	
art. 519 295	De substantiis separatis	cap.16 (17) . 7 38 159; 40 296	34 104

CODICES MANU SCRIPTI IN APPARATU ALLEGATI

Paris, Bibliothèque Nationale

lat. 16617.....	34 392
lat. 16673.....	i 637
lat. 17880.....	i 183

Biblioteca Apostolica Vaticana

Chigi E. VIII. 251 *vide* Index auctorum *sub nomine*
Michael Scotus

Ottob. lat. 2165.....38 181

Palat. lat. 1066 *vide* Index auctorum *sub nomine*
Thomas Cantimpratanus

Regin. lat. 173134 392

Vât. lat. 205638 383

Vat. lat. 2095 *vide* Index auctorum *sub nomine*
Guillelmus de Moerbeke

Vat. lat. 7669 i 371

Vat. lat. 985034 115

LIBRI IMPRESSI VEL MANU SCRIPTI PER COMPENDIA ALLATI

- Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI nach der Coiner Urschrift, Herausgegeben von Hermann Stadler (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Bd. 15, 16), Münster i.W. 1916, 1920.
- Albertus Magnus, Quaestiones super De animalibus, primum edidit Ephrem Filthaut, Opera omnia edenda curavit Institutum Alberti Magni Coloniensis, t. XII, Monasterii Westfalorum 1955, pp. 77-309.
- Aristoteles graece ex recognitione Immanuelis Bekkeri (Aristotelis opera edidit Academia Regia Borussica, vol. I, II), Berolini 1831.
- Aristoteles, De animalibus secundum translationem ex arabico Michaelis Scoti, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Chis. E. VIII. 251 (membran., s. XIII, ff. ir-io8r).
- Aristoteles, De historiis animalium secundum translationem ex graeco Guillelmi de Moerbeke, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Vat. lat. 2095 (membran., s. XIII-XIV, ff. xr-68v).
- Averroes. Aristotelis omnia quae extant opera... Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec usque tempora pervenere, commentarii, vol. I - XI, Venetiis 1562.
- Avicenna, Opera in lucem redacta, Venetiis 1508.
- Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum libri XIX, Argentinae 1485.
- Bt = Buytaert, cf. Iohannes Damascenus.
- Codex Iustinianus, recognovit Paulus Krueger (Corpus iuris civilis, vol. II, ed. ster. 11), Berolini 1954.
- Decretales Gregorii P. IX, instruxit Aemilius Friedberg (Corpus iuris canonici, pars II), Lipsiae 1922.
- Digesta, recognovit Theodorus Mommsen, retractavit Paulus Krueger (Corpus iuris civilis, vol. I, ed. ster. 16), Berolini 1954.
- Dion. = Dionysiaca. Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage, t. I, II, Bruges 1937.
- Iohannes Damascenus. Saint John Damascene, De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus, edited by Eligius M. Buytaert (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 8), St. Bonaventure N.Y. 1955.
- Nemesius, De nat. horn. = Gregorii Nysseni (Nemesii Emeseni) περί φύσεως ἀνθρώπου liber a Burgundione in latinum translatus. Edidit Carolus Im. Burkhard. Jahresberichte des Gymnasiums Wien-Unterreidling 1891, pp. 4-26: cap. I; 1892, pp. [27H60]: cap. II-IV.
- PG = Patrologiae cursus completus accurante J.-P. Migne, series graeca.
- PL = Patrologiae cursus completus accurante J.-P. Migne, series latina (numeri columnarum in tomis 15, 16 et 26 ad editionem alteram indicantur).
- St = Stadler, cf. Albertus Magnus, De animalibus.
- Stegmüller = Repertorium biblicum medii aevi collegit disposuit edidit Fridericus Stegmüller, Martini 1950 sqq.
- Thomas Cantimpranus, De naturis rerum libri XX, ms. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Palat. lat. 1066 (chartae., an. 1424, ff. ir-ig2r).
- Vulg. vide Signa et compendia

SIGNA ET COMPENDIA

<Z	verba supplenda includunt	l.c.	loco citato
	partem lemmatis inter extrema non positam significat	lac.	lacuna
J	lemma secernit a variis lectionibus	lin.	linea
—	explet lemmatis partem in variis lectionibus non iteratam	marg.	marginē
a.	articulus	ms.	codex manu scriptus
add.	addit, addunt	om.	omittit, omittunt
al.	alias, aliter	p.	(ante numerum quendam) pagina
arg.	argumentum	p	(ante sigla alicuius codicis, e.g. pF pN) formam pristinam textus alibrario principali scripti significat
c.	(post numerum cuiusdam libri) capitulum	praec.	praecedens
cap.	capitulum	Praef.	Praefatio
cet.	ceteri	praem.	praemittit
cf.	confer	Prol.	Prologus
cod.	codex	q.	quaestio
codd.	codices	qc.	quaestiuncula
coni.	coniecimus	ras.	rasura
d.	distinctio	s	(ante sigla alicuius codicis, e.g. sF sN) secundum statum seumanum alteram significat
def.	deficit	s.v.	sub voce
dei.	delevit	sec.	secundum
e.g.	exempli gratia	scii.	scilicet
ed.	editio, edidit	scrips.	scripsimus
eras.	erasit	sed c.	sed contra
f.	folium	suppi.	supplevimus
ff.	folia	tr.	tractatus
h.l.	hoc loco	transi.	translatio
hom.	homoeoteleuton	vers.	versus
ibid.	ibidem	Vulg.	Biblia sacra iuxta latinam Vulgatam versionem, cura et studio monachorum abbatis pontificiae Sancti Hieronymi in Urbe edita, Romae 1926 sqq.
inc.	incipit		
induc.	inducente		
inv.	invertit		

ADDENDA ET EMENDENDA

r 182 *hostis lege hostiis*

241 *adde in apparatu fontium*', ecclesiastica traditio: cf. infra cap. 4 412 'fides catholica'; cap. 40 226 'Ecclesia catholica'.

632 *adde in apparatu fontium*-, praecogitata... tolerantur: cf. Gregor. *II In Evang.* hom. 35 n. i (PL 76, 1259 C) ut refert Thomas *Lect. super Ioh.* xi⁷ et *II-II* q. 123 a. 9.

18 39 *adde in apparatu lectionum*: praecipue] precipua Y(-Sv)

24 81 *in apparatu lectionum*: ad tentiora π *lege* ad tentoria π

131 praeeccupat... concupiscunt *lege* «praeeccupat... concupiscunt» *et adde in apparatu fontium*: Sap. vii4.

25 72 *in apparatu fontium*: (PL 42, 429) *lege* (PL 44, 429)

33 87 *adde in apparatu lectionum*: iudicii] iudicis δl π

105 *adde in apparatu lectionum*: immobilitatis vide adnotationem in lin. 177

173 *in apparatu fontium*: 173 distorta *lege* 171 distorta

38 470 scilicet *lege* sed *et adde in apparatu lectionum*: sed *coni.* cum Sv π] om. 8 scilicet *cet.*

TABULA

Ad lectorem.....	IX
Conspectus Praefationis	XI
Praefatio	i*
Index Praefationis	143*
 Sigla codicum.....	 2
Expositio super lob ad litteram	3
 Index rerum et verborum.....	 233
Loci sacrae Scripturae	320
Index auctorum et operum	324
Loci operum Thomae ab editoribus allegati - - - -	328
Codices manu scripti in apparatu allegati - - - -	330
Libri impressi vel manu scripti per compendia allati . . .	331
Signa et compendia	332
Addenda et: emendenda	333

